

ISSN 2307-5740

Науковий журнал

ВІСНИК

**Хмельницького
національного
університету**

Економічні науки

2018, № 3, Том 1

Scientific journal

HERALD

of Khmelnytskyi National University

Economic sciences

2018, Issue 3 Part 1

Хмельницький 2018

ВІСНИК

Хмельницького національного університету

Затверджений як фахове видання

Постановою президії ВАК України від 12.05.2015 № 528

(<http://old.mon.gov.ua/ua/activity/563/perelik-naukovikh-fakhovikh-vidan/6797/>)

Засновано в липні 1997 р.

Виходить 6 разів на рік

Хмельницький, 2018, № 3, Т. 1 (258)

Засновник і видавець: Хмельницький національний університет

(до 2005 р. — Технологічний університет Поділля, м. Хмельницький)

Наукова бібліотека України ім. В.І. Вернадського http://nbuv.gov.ua/j-tit/Vchnu_ekon

Журнал включено до наукометричних баз:

Index Copernicus <http://jml2012.indexcopernicus.com/i++i++i++p4539,3.html>

Google Scholar <http://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=nDupjDAAAAAJ>

РИНЦ http://elibrary.ru/title_about.asp?id=37652

Головний редактор

Скиба М. Є., д. т. н., професор, заслужений працівник народної освіти України, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, ректор Хмельницького національного університету

Заступник головного редактора.

Войнаренко М. П., д. е. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент Національної академії наук України, проректор з науково-педагогічної та наукової роботи, перший проректор Хмельницького національного університету

**Голова редакційної колегії
серії «Економічні науки»**

Відповідальний секретар

Гуляєва В. О., завідувач відділом інтелектуальної власності і трансферу технологій Хмельницького національного університету

Члени редколегії серії «Економічні науки»

Войнаренко М. П., д. е. н.; Альохін О. Б., д. е. н.; Асаул А. М., д. е. н. (Російська Федерація);
Бондаренко М. І., к. е. н.; Васильківський Д. М., д. е. н.; Ведерніков М. Д., д. е. н.; Вишковська Зофія, д. е. н. (Польща);
Гесць В. М., д. е. н.; Гончар О. І., д. е. н.; Григорук П. М., д. е. н.; Джалагонія Давід, проф. (Грузія);
Диха М. В., д. е. н.; Дудко В. М., д. е. н. (Російська Федерація); Журба І. Є., д. е. н.; Завгородня Т. П., д. е. н.;
Замазій О. В., д. е. н.; Євдокимов В. В., д. е. н.; Йохна М. А., д. е. н.; Ковальчук С. В., д. е. н.; Кулинич Р. О., д. е. н.;
Лук'янова В. В., д. е. н.; Ляшенко О. М., д. е. н.; Любохинець Л. С., к. е. н.; Матюх С. А., к. е. н.; Мікула Н. А., д. е. н.;
Микитенко В. В., д. е. н.; Мороз О. В., д. е. н.; Нижник В. М., д. е. н.; Олуйко В. М., д. н. держ. упр.; Орлов О. О., д. е. н.;
Рудніченко Є. М., д. е. н.; Савіна Г. Г., д. е. н.; Семикіна М. В., д. е. н.; Скоробогата Л. В., к. е. н.; Стадник В. В., д. е. н.;
Тельнов А. С., д. е. н.; Ткаченко І. С., д. е. н.; Троціковські Тадеуш, к. е. н. (Польща); Тюріна Н. М., к. е. н.;
Філіппова С. В., д. е. н.; Хрущ Н. А., д. е. н.; Церуйова Тетяна, д. е. н. (Словакія); Череп А. В., д. е. н.;
Чорна Л. О., д. е. н.

Технічний редактор

Кравчик Ю. В., к. е. н.

Редактор-коректор

Броженко В. О.

**Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Хмельницького національного університету,
протокол № 14 від 29.05.2018**

**Адреса
редакції:**

**Україна, 29016,
м. Хмельницький, вул. Інститутська, 11,
Хмельницький національний університет
редакція журналу "Вісник Хмельницького національного університету"
(03822) 2-51-08**

e-mail:

Visnyk.khnu@gmail.com

web:

**<http://journals.khnu.km.ua/vestnik>
<http://vestnik.ho.com.ua>
http://lib.khnu.km.ua/visnyk_tup.htm**

Зареєстровано Міністерством України у справах преси та інформації.
Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 9721 від 29 березня 2005 року (перереєстрація)

© Хмельницький національний університет, 2018
© Редакція журналу "Вісник Хмельницького національного університету", 2018

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗА УМОВ РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ TIMOFEEV VOLODYMYR OLEKSANDROVYCH GEORGES AI JAMMAL CORPORATE GOVERNANCE AS AN ANTI-CORRUPTION INSTRUMENT OF CORPORATE ENTERPRISE	7
ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ Д. М. ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ	11
ГАВАТЮК Л. С., ДЕМБІЩКА А. В. ОЦІНКА РЕНТАБЕЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ	15
ГАВЛОВСЬКА Н. І., РУДНІЧЕНКО Є. М., РУДНІЧЕНКО М. М. АНАЛІЗ ІСНУЮЧИХ ПІДХОДІВ ДО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ	20
ІЛЬНИЦЬКА-ГИКАВЧУК Г. Я. МЕТОДИ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ	24
МАРЧУК Л. М. БЕНЧМАРКІНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДТРИМКИ ТА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА РИНКУ ЗЕРНА	28
ШАТАЙЛО О.А. СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОТЕЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА	33
ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ, РОЗВИТОК ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ	
ВЄДЄНІНА Ю.Ю., МАЖАРЕНКО К.П., ОРЛОВА К.О. ВПРОВАДЖЕННЯ І РЕАЛІЗАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЙ ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТУ В ДІЯЛЬНІСТЬ СУЧАСНИХ ПІДПРИЄМСТВ	38
ЛАПШИН І. М. АНАЛІЗ РІВНЯ СМЕРТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ	44
ОВЧИННІКОВА О.Р. АНАЛІЗ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ	48
ОСПОВА Л. В., ХОМЧУК А. І. МЕХАНІЗМ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ	53
ПІДПІРНА В.С., ОВСІЄНКО В.В., ГІЖЕВСЬКА А-М.В. ПРОБЛЕМИ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ: МЕТОДИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ	57

РЕБРИНА АНДР. А., РЕБРИНА А. А. РОЗВИТОК ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ КЕРІВНОГО ПЕРСОНАЛУ	64

СИНКОВЕЦЬ Н. І. МІЖНАРОДНА РЕГУЛЯТОРНА КООПЕРАЦІЯ УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ У СФЕРІ МІГРАЦІЇ РОБОЧОЇ СИЛИ	69

ТУРЧАК В. В., ОЛІЙНИК Л. Г. УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ НА ОСНОВІ МОДЕЛІ КОМПЕТЕНЦІЙ	75

ЧЕРНУШКІНА О.О. ЦЮПА О.В. УКРАЇНА У СВІТОВОМУ РЕЙТИНГУ ЗА ІНДЕКСОМ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ	80

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

СИДОРЧУК І.П. ПРОЦЕС УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЮ РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЮ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА	85

ЮРИНЕЦЬ З. В. КОХАН М. О. КРУГЛЯКОВА В. В. АКТИВІЗАЦІЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ЯК ЗАПОРУКА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ	90

ШАРКО М. В., БУРИК Ю. І. ГЕНЕЗИС МЕТОДИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ДІАГНОСТИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА	94

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

ГАРЯГА Л.О., КОЛОДІЙ С.Ю., РУДЕНКО М.В. ВПЛИВ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ СЕКТОРІВ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ	99

ДУМАНСЬКА І.Ю. ОПТИМІЗАЦІЯ ВИДАТКІВ ДЕРЖАВИ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ АПК	104

ТАТАРИН Н.Б., МИХАЛЮК О.В. БЮДЖЕТНА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ШЛЯХ ДО ЗМІЦНЕННЯ ФІНАНСОВОЇ САМОСТІЙНОСТІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ	110

ХОМА І.Б., ШИРА М.І. СТАН БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ЕКОНОМІКИ ТА ЧИННИКИ ЙОГО АКТИВІЗАЦІЇ	114

ШВЕЦЬ Ю.О., КОНЄВ В.В. ПОДАТКОВИЙ БОРГ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ ТА ФІНАНСОВУ СТАБІЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ	120

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

АЛЬТГАЙМ Л. Б. РОЛЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ У ФОРМУВАННІ ТУРИСТИЧНОГО РИНКУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ	126

ДИХА М. В. КУЛЬТУРНА СКЛАДОВА В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ	131

ГРИПИНСЬКА Н. В., ЗЛОТАРЕНЧУК О. І. ДИНАМІКА РОЗВИТКУ СЕРЕДНЬОГО І МАЛОГО БІЗНЕСУ В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ ЗА 2013–2017 РР.	135

КРИВЕНКО Н. В. МЕТОДИ ОЦІНКИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....	140

ХОРОЛЬСЬКИЙ В. П. РЯБИКІНА К. Г. ХОРОЛЬСЬКИЙ К. Д. ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНУ З ТЕХНОГЕННИМИ ТЕРИТОРІЯМИ НА ОСНОВІ МОДЕЛЕЙ НЕОІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ	148

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ

БЕЛОУС Н.Д. КУЗУБ М.В. РЕАЛІЗАЦІЯ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ ОЦІНКИ СКЛАДОВИХ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	155

БІБІКОВА Н. О. СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ТА МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЗЕРНОВОЇ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ	163

ВЕРГУН В. А. МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ Й. ШУМПЕТЕРА ТА ЕКОНОМІЧНА НОБЕЛЕЛОГІЯ	172

ДЕКАЛЮК О. В. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ЗАКУПІВЛЯМИ	177

ДЕНИСЕНКО М.П. КОЛІСНІЧЕНКО П.Т. ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ РОЗВИТКУ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА	181

КАМЕНЄВА В.В., ФЕДУШКО С.С. ІНФОРМАЦІЙНИЙ РЕСУРС ЯК ОСНОВНИЙ ЗАСІБ ІНФОРМУВАННЯ ПРО НАВЧАЛЬНО-НАУКОВУ ТА СОЦІАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ	184

КРАСНОКУТСЬКА Н.С. СОКОЛ Н.А. ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ У ПЕРЕБІГУ РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ	188
ЛІХОНОСОВА Г.С., СОСНОВСЬКА Ю.Р. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА ЕТНІЧНОГО ТУРИЗМУ: АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ	193
МИКОЛЮК О. А. ЖЕЛАВСЬКА І. А., ЛЯХОВЕЦЬ В. В. ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ ВЕКТОРІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ	199
ПІСКУН Д.Н. РОЛЬ МАРКЕТИНГУ В ПІДВИЩЕННІ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ГОСПОДАРЮВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ	205
СІДОРОВ В. І., БАБЕНКО В. О., САВІН Р. С. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРОХОЛДІНГІВ НА СВІТОВОМУ РИНКУ ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	209
СТАВНИЧА Н.І. ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМНО-СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	217
ТЮРІНА Н. М., КАРВАЦКА Н. С., НАЗАРЧУК Т. В. РОЗВИТОК ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД	221
ХАРУН О. А., КОШІВСЬКА М. В. МІСЦЕ УКРАЇНИ В СВІТОВОМУ ЕКОНОМІКО-ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ	229
ХМЕЛЕВСЬКИЙ О. В., КЕРНИЦЬКА Н. О. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ЕКОНОМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗА ВПЛИВОМ НА МІЖНАРОДНИЙ БІЗНЕС ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ	235
ЯРЕМЕНКО О. Ф. ОСОБЛИВОСТІ ЛОГІСТИКИ ЗА УМОВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА	240
ШМАКОВА О.С., СЕРОВ Ю.О. ОСОБЛИВОСТІ ТЕХНІЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕРІОДИЧНОГО ВИДАННЯ У СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ	248

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗА УМОВ РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

UDC 343.35: 334.7228

TIMOFEEV VOLODYMYR OLEKSANDROVYCH
GEORGES AI JAMMAL

Kharkiv National University of Radio Electronics

CORPORATE GOVERNANCE AS AN ANTI-CORRUPTION INSTRUMENT OF CORPORATE ENTERPRISE

Every year billions that could be spent on the education, health care and social security in general are lost because of bribery and extortion. Bribery leads to additional business costs, making it a difficult burden for companies and causing inefficient use of human capital and intellectual resources, reducing their economic productivity, and harming market competition. But it is important to remember, that corruption is not a natural phenomenon, and it can be combated. Present state of corruption in Ukrainian corporate enterprises and the influence of corruption on business development have been investigated. Different areas of business activity that are effected by the corruption have been discussed. The problem of preventing and combating corruption on the level of business entities is especially acute for Ukrainian companies, which waste nearly 10% of their profit due to the corruption. To prevent and combat corruption it's important to struggle with corruption starting from the level of enterprise, which will finally have a positive impact on the level of corruption in the state and world economy. The important role of corporate governance and its elements that facilitate preventing and combating corruption in corporate enterprises have been determined. Corporate governance introduces internal controls that foster accountability and disclosure. International experience and best practices in corruption preventing and combating in corporate enterprises have been researched. Using elements of corporate governance and forming corporate culture concerning rejection of corruption inside an enterprise on the level of top managers and other personnel is both, an actual problem, and the necessity for corporate enterprises that want perform in an fair environment and have a reputation of reliable partner. Proposals for improving corporate governance of companies' for preventing and combating corruption have been developed. Nevertheless, good corporate governance practices will not work efficiently if there is no improvement in the overall legal and regulatory climate of the country.

Keywords: corruption, anti-corruption instruments, corruption preventing, corruption combating, corporate governance, business ethics.

ТИМОФЄЄВ В. О.
ЖОРЖ АЛЬ ЖАММАЛЬ

Харківський національний університет радіоелектроніки

КОРПОРАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ ДО АНТИКОРУПЦІЙНОГО ІНСТРУМЕНТУ КОРПОРАТИВНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Досліджено сучасний стан корупції в українських корпоративних підприємствах та вплив корупції на розвиток бізнесу. Розглянуто різні сфери діяльності, на які впливає корупція. Визначено важливу роль корпоративного управління та його елементів, що полегшують запобігання та протидію корупції в корпоративних підприємствах. Досліджено міжнародний досвід та найкращі практики у сфері запобігання та протидії корупції в корпоративних підприємствах. Розроблено пропозиції щодо удосконалення корпоративного управління компаній щодо запобігання та протидії корупції.

Ключові слова: корупція, антикорупційні інструменти, запобігання корупції, протидія корупції, корпоративне управління, ділова етика.

Problem statement. Regardless of the level of development, corruption affects every society and endangers the internal stability and security of countries around the world. It is the biggest obstacle to economic growth and development. In the private sector, corruption affects the price, which increases as a result of "corruption costs," as well as creates distrust between business partners as a result of which the consumer or client or owner is afflicted.

The use of corruption in relations between private enterprises is a widespread practice that has many forms and is the result of a range of personal and business motives. According to law enforcement officers specializing in offences in the private sector, entrepreneurs use trade of commercial information about competitors, imposture and bribes in employment, "kickbacks", conspiracies when submitting tenders and participating in tender procedures.

It is important to understand that enterprises should not just rely on the government forces struggling to prevent and combat corruption. Corporate enterprises must make their own efforts aimed at averting any corruption manifestations in their performances.

Analysis of recent research and publications. The fact that corruption is an sufficient element of doing business in Ukraine, was formally confirmed by numerous studies conducted recently, Ukrainian and international institutions, in particular World Bank, the Millennium Challenges Corporation, International Chamber of Commerce, International Finance Corporation, and others. Relations between the state and the business where

business is suffering from the corruption of state bodies, does not exhaust the complexity of the situation. Beyond the bounds is the problem of the business integrity itself, its ability to refuse corruption models as a mean for solving problems and achieving certain goals.

10 principles of Global agreement of UN (voluntary initiative, which was supported by over 8 thousand companies and organizations in the world and by over 190 companies in Ukraine) states that "Businesses should work against corruption in all its forms, including extortion and bribery". By joining to the Global agreement, companies contract a duty to create and support ethical foundations of corporate culture both on strategic and operational levels.

For implementation of these principles companies are offered to follow three specific steps, such as: introduction of anticorruption policies on levels of companies, including corporate culture development; monitoring and reporting about implementation of such policies, including demonstration of cases and specific examples; and, finally, association efforts with other players of the market within industry or on more large-scale levels for collective actions.

Landmark documents contribute to the global corruption prevention include: UN Convention against Corruption, OECD Anti-Bribery Convention, Transparency International's Business Principles for Countering Bribery, World Economic Forum's Partnering Against Corruption Initiative, International Chamber of Commerce Rules of Conduct to Combat Extortion and Bribery and other.

The private-sector monitoring organization, Transparency International, estimates that corruption equals a full three percent of the world's gross domestic product. Corruption is corrosive by its very nature because it keeps businesses from doing work in countries where bribery is prevalent, thereby limiting economic advancement. Likewise, it also significantly damages the reputation of companies that pay bribes, creating an environment of mistrust among the public [9].

Corruption and bribery have great impact on an economy as the corrupted market becomes much less competitive and brings "an aggravation of economic development, increase of unfair concurrence, intensification of monopoly, expansion of shady economics and diminution of direct foreign investment" [6].

The purpose of the paper is to research the problem of corruption in business and explore the role of corporate governance in preventing and combating corruption in corporate enterprises by studying international experience on corruption prevention that can be employed by Ukrainian companies.

Presentation of the main material. Entrepreneurs should not neglect the problem of corruption, because corruption piles up expenses of companies and diminish its benefits, such as:

- cost price of product rises;
- doesn't enable to enlarge investment due to the internal recourses;
- creates unfair competition;
- breaks the principle of equity in privatization;
- limits the direct foreign investments for companies;
- creates problems for start – up;
- abates the administration and abolishes the innovation;
- makes difficult to find new companions;
- creates grounds for informal economy.

According to the United Nations, corruption causes reduced investment or even disinvestment, with many long-term effects, including social polarization, lack of respect for human rights, undemocratic practices and diversion of funds intended for development and essential services [8].

The World Bank indicates a few situations in which we can face corruption. Among others there are two connected to business: when private firms and individuals seek to reduce costs imposed on them by government as well as when government transfer financial benefits to companies during the privatization process or by signing procurement contracts. Corruption usually occurs when business meets the government. In such situations corruption is a way of lowering costs or dividing monopoly rents. However offering bribes can also be a way of creating business relations among the companies. It is acting against the free market rules.

Private-sector corruption has many aspects. First, the Ukrainian business environment does not have established standards of honest and socially responsible business. Its formation was largely influenced by special circumstances and standards of the criminal world of Soviet times and the first years of economic reform. Secondly, Ukraine has a powerful shadow economy that, according to various sources, accounts for 20 to 50% of the country's GDP. As consequence: the spread of informal agreements, unfair competition and replacement of the usual moral norms with the norms of the criminal world. Third, the existence of powerful informal networks, which includes entrepreneurs, politicians, officials and law enforcement officials, leads to endless conflicts of interest, and thus - to systemic corruption. Fourthly, corruption culture has its own traditional models of agreements that are retransmitted and distributed as ordinary business practices.

There are a few ways of avoiding as well as fighting corruption by private sector companies. First of all company should avoid entering the markets where bribery and corruption is necessary to survive. Not paying bribes would mean very high costs and financial insolvency. Withdrawing from the market is avoiding the choice between

paying bribes and going bankrupt. Nevertheless on most markets bribery is not a necessity – it is the way to compete and overheat the other players. What is more, companies in most cases act on one market and it is impossible for them to withdraw.

According to the World Bank opinion an effective anticorruption strategy for multinationals builds on creating a competitive private sector through implementation of a fair, competitive, honest and transparent private sector and thus hinders broad-based economic development. One of the three important issues which play a key role in combating corruption by corporate companies is good corporate governance. Poorly governed managers often use their positions to extract favors which they can later expropriate, rather than reinvest into restructuring their own firms, to avoid sharing their gains with other stakeholders.

Corporate governance provides transparency and accountability to the decision-making process, supporting ethical behavior of a company. Good corporate governance and business ethics play fundamental role in corruption prevention.

A very important instrument for preventing corruption at corporate companies is code of conduct. It supports the company as an organization giving employees clear rules they should obey in order to add value to the company and to make it successful. In that sense complying with the social responsibility rules is increasing company's development. Therefore it is also the way to tackle the internal problems especially corruption.

“Individual ethical principles are usually covered by internal codes of conduct, which consist of guidelines for staff on how to behave when confronted with dilemmas such as conflict of interest, gifts, theft, insider training, pay-offs and bribery” [7]. In many situations employee may simply not know how to act when corruption occurs. The code of conduct should show him the way to react and as a result should be a way to avoid such situations and fight with bribery. What is more it is also a clear signal to the business partners as well as competitors, clients and civil servants that the company would never accept the offer that could be treated as a corruption.

According to the rules on combating corruption, proposed by ICC, a great role is given to proper financial accounting of companies' transactions, which includes the following steps for preventing corruption:

- a) all financial transactions should be adequately identified and properly and fairly recorded in appropriate books and accounting records available for any kind of revision and checking;
- b) no “off the books” or secret accounts, and no documents that do not fairly and accurately record the transactions to which they relate;
- c) no recording of non-existent expenditures or liabilities with incorrect identification or unusual transactions which do not have genuine, legitimate purpose;
- d) cash payments or payments in kind should be monitored in order to avoid that they are used as substitutes for bribes;
- e) no bookkeeping or other relevant documents should be intentionally destroyed earlier than required by law;
- f) independent systems of auditing must be in place, whether through internal or external auditors;
- g) all provisions of national tax laws and regulations should be complied with.

ICC also recommends that each Enterprise should implement an efficient Corporate Compliance Program reflecting enterprise rules and principles on preventing and combating corruption, based on the results of a periodically conducted assessment of the risks faced in the enterprise's business environment, adapted to the enterprise's particular circumstances and with the aim of preventing and detecting corruption and of promoting a culture of integrity in the enterprise.

The regulatory environment needs to be supported with individual leadership and organizational commitment aimed at building an ethical organization.

Conclusions. The peculiarities of corporate enterprises management are usually connected with relations between all groups of stakeholders, especially with managers and owners. For maintaining effective relationship between the providers of capital and company managers, high levels of trust must exist between the two groups. For sufficient levels of trust to occur, four overarching principles of corporate governance need to be in place:

1. Transparency: Directors must make clear to the providers of capital and other key stakeholders why every material decision was made.
2. Accountability: Directors should be held accountable for their decisions and account to shareholders by submitting themselves to appropriate scrutiny.
3. Fairness: All shareholders should receive equal consideration by the directors and management with a sense of justice and avoidance of bias or vested interests.
4. Responsibility: Directors should carry out their duties with honesty, probity, and integrity.

Proper corporate governance is especially important for corporate enterprises for which the main benefit of good governance is being able to raise outside capital through a stock exchange. Corporate governance introduces internal controls that foster accountability and disclosure. Augmented with ethical codes of conduct and the leadership's tone from the top, proper corporate governance mechanisms are an important risk mitigation tool that can translate into palpable benefits.

Practice of international companies shows the necessity of implementing the high level of corporate governance for preventing and combating corruption at the level of enterprise. Good corporate governance, despite all other factors, includes development of corporate culture, which also contributes to preventing corruption

References

1. ICC Rules on Combating Corruption. Published by ICC , 2011.
2. Analytical Reference "Combating with corruption. Role of business in Ukraine" .Kyiv LLC "Farbovanyj lyst", 2011.
3. Gompers, P., Ishii, J. and Metrick, A. (2003). "Corporate Governance and Equity Prices." Quarterly Journal of Economics 118(1), 107-155, Retrieved from <http://fic.wharton.upenn.edu/fic/papers/02/0232.pdf>.
4. Skaife, Hollis Ashbaugh, Collins, Daniel W. and LaFond, Ryan. (2004) "Corporate Governance and the Cost of Equity Capital," Retrieved from <http://ssrn.com/abstract=639681>
5. Data on returns come from Dennis Mueller, Klaus Peter Gugler, and Burcin Yurtoglu, "Corporate Governance and the Returns on Investment," Working Paper 06/2003. European Corporate Governance Institute, Brussels (who in turn use data from Worldscope). The data on equity rights comes from Rafael La Porta, Florencio Lopez-deSilanes, Andrei Shleifer, and Robert Vishny, 1998. "Law and Finance." Journal of Political Economy 106(6): 1113-55.
6. Katarzyna Marchlewska, Alper Özçelik, Ralph Vleugel. (2005). "Combating Corruption: a Corporate Perspective", Research Report, Rotterdam School of Management – Erasmus University.
7. Kolk, Ans and Rob van Tulder (2003) International Codes of Conduct: Trends, sectors Issues and effectiveness, Rotterdam: SCOPE.
8. United Nations (2005). Retrieved from <http://www.un.org/>
9. World Economic Forum (2005). Retrieved from <http://www.weforum.org/>

Рецензія/Peer review : 18.05.2018
Надрукована/Printed : 01.06.2018
Рецензент: д. е. н., проф. Гурін В. М.

УДК 65.012.4 (477)

ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ Д. М.
Хмельницький національний університет

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Стаття присвячена питанням формування системи стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств. Розглянуті і узагальнені теоретичні положення формування економічного механізму стратегічного управління. Обґрунтовано, що підприємство змушене вирішувати проблему створення організаційно-управлінського потенціалу, орієнтованого на вирішення стратегічних завдань, вважаючи ключовим фактором реалізації стратегії розвиток у менеджерів необхідної компетенції, здатності не тільки виробляти стратегії, але й втілювати їх у діяльність фермерських господарств.

Ключові слова: стратегії, управління, конкурентоспроможність, фермерські господарства, SWOT-аналіз, планування.

VASYLKYVSKYI D.
Khmelnytsky National University

FORMATION OF THE SYSTEM OF STRATEGIC MANAGEMENT FOR COMPETITIVENESS OF FARMING HOUSEHOLDS

The article is devoted to the questions of forming a system of strategic management of competitiveness of farms. The theoretical positions of formation of economic mechanism of strategic management are considered and generalized. It is substantiated that the company is forced to solve the problem of creating organizational and managerial potential, oriented to solving strategic problems, considering the key factor in implementing the strategy for the development of managers with the necessary competence, the ability not only to develop strategies, but also to implement them in the activities of farms. The article presents a system of planning increase the economic potential of an enterprise. On the basis of a systems approach to the planning process proposes a list of logically interrelated steps that allow to create an integrated system of decision-making. The author proposed a definition of the essence of strategic planning as the variety of planned activities in the enterprise. It also includes a generalization of the long-term, medium-term, the current (annual), operational planning. On the basis of a systems approach to the planning process proposes a list of logically interrelated steps that allow to create an integrated system of decision-making. The main goal of managing the economic potential, as a system of interdependent levers that provide a directed, coordinated and stimulating impact on the economic potential of resource sources, is to ensure its rational use. The author proposed a definition of the essence of strategic planning as the variety of planned activities in the enterprise. It also includes a generalization of the long-term, medium-term, the current (annual), operational planning. It is offered to represent the strategic planning system for enhancing the economic potential similar to the whole system of enterprise management, i.e. as three subordinated outlines: a strategic management outline, a tactic planning and an operating planning outline.

Key words: strategy, management, competitiveness, farms, SWOT analysis, planning.

Постановка проблеми. Реформування української економіки викликало перехід промислових підприємств від діяльності в стабільному, регламентованому зверху середовищі до функціонування в умовах зовнішнього середовища, що динамічно змінюється і вільного вибору орієнтації господарської діяльності. Внаслідок цього керівництво підприємств і організацій, а особливо фермерських господарств змушене самостійно приймати довгострокові стратегічні рішення, чим обумовлена актуальність проблеми адаптації ринкової концепції стратегічного управління підприємства до особливостей економічного становища України.

Нова парадигма, що складає управлінську філософію стратегічного управління, заснована на системному і ситуаційному підходах. Ділова організація розглядається при цьому як відкрита система, головні передумови успіху діяльності фермерських господарств знаходять не усередині, а поза нею, тобто успіх пов'язується зі ступенем пристосованості підприємства до зовнішнього середовища. Чи буде воно стійке до ударів долі, чи не втратить можливості, що виникають у зовнішньому середовищі, чи зуміє витягти максимум вигоди з цих можливостей — ось головні критерії ефективності всієї системи управління конкурентоспроможністю. Суть ситуаційного підходу до керування полягає в тому, що внутрішньо-фірмова побудова системи управління — це відповідь на різні за своєю природою впливу як з боку зовнішнього середовища підприємства, так і деяких інших характеристик його організаційного контексту, зокрема технології виробництва і якості людських ресурсів [1].

Варто підкреслити також, що підприємство, яке агресивно діє у своєму середовищі, є новаторським в науково-технічному відношенні, адаптивним по внутрішньому складу своїх управлінських систем, усе більше залежить від людського фактору. Тому, інша важлива особливість стратегічного управління конкурентоспроможністю — концепція підприємства як соціальної системи. Не тільки характер стратегії, тип оргструктур, процедур планування і контролю, але і стиль керівництва, кваліфікації людей, їхня поведінка, реакція на нововведення і зміни повинні постійно аналізуватися й удосконалюватися під час формування систем управління. У зв'язку з цим підприємство змушене вирішувати проблему створення організаційно-управлінського потенціалу, орієнтованого на рішення стратегічних задач, вважаючи ключовим фактором

реалізації стратегії розвиток у менеджерів необхідної компетенції, здатності не тільки виробляти стратегії, але й втілювати їх у життя.

Мета статті – розкриття та визначення сутності стратегічного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств, систематизація принципів створення, обслуговування і задоволення інтересів працівників через спільну діяльність відповідно до загальних економічних законів і рушійних сил громадського розвитку.

Виклад основного матеріалу. У загальному вигляді стратегічне управління конкурентоспроможністю визначається як комплекс рішень і дій, що визначають довгостроковий розвиток організації. Воно включає аналіз навколишнього середовища, формулювання стратегії, її реалізацію, а також оцінку і контроль. Відмітною рисою стратегічного управління є акцент на моніторингу й оцінці зовнішніх загроз і можливостей у світлі сил і слабкостей підприємства. Вище керівництво відслідковує загрози і можливості, що лежать у зовнішньому середовищі, а також сильні і слабкі сторони внутрішнього середовища. Найбільш важливі для майбутнього фермерських господарств фактори називаються стратегічними і позначаються SWOT, де Strengths – сили, Weaknesses – слабкості, Opportunities – можливості. Threats – загрози. На підставі оцінки стратегічних факторів керівництво визначає корпоративну місію [1].

Корпоративна місія (або концепція бізнесу) є важливим базисним елементом організації і характеризує можливість займатися бізнесом, на який орієнтоване підприємство, з урахуванням ринкових потреб, характеру споживачів, особливостей продукції і наявності конкурентних переваг. На підставі місії формулюються загальнофірмові цілі, що повинні встановлювати, що і коли повинно бути виконане, і за можливістю бути кількісно визначеними. Можна перелічити ті області, у яких підприємствам варто встановлювати цілі. Це прибутковість, ефективність виробництва, ріст (збільшення активів, обсягів продаж), інтереси акціонерів (дивіденди, ціна акцій), інтереси персоналу, суспільні інтереси (податки, благодійність), ринкова позиція й ін.

Визначення місії і цілей далі веде до визначення стратегії і політики. Стратегія реалізується через програми, бюджети і процедури. Нарешті, результати оцінюються, і за допомогою системи зворотного зв'язку здійснюється контроль за діяльністю організації. Обстеження зовнішнього середовища підприємства багато в чому побудовано на неформальній і індивідуальній основі, при цьому велика частина процедур дослідження зовнішнього середовища зачіпає вивчення конкурентів у порівнянні з іншими зацікавленими групами. Багато компаній вирішують проблему одержання інформації про зовнішнє середовище через сторонні організації, що займаються збором науково-технічної інформації.

Після того як інформація про поточний стан зовнішнього середовища зібрана, варто проаналізувати існуючі тенденції, щоб зрозуміти, чи будуть вони спостерігатися в майбутньому. Строк стратегічного планування складає п'ять-десять років. При цьому довгостроковий план особливо необхідний для великих капіталомістких підприємств, коли інтервал між народженням ідеї і готовим продуктом складає багато років. Такі підприємства повинні будувати своє майбутнє на прогнозуванні. Етапи прогнозування:

1. Дослідження зовнішнього середовища.
2. Встановлення поточних тенденцій.
3. Прогнозування майбутніх тенденцій.
4. Пропозиція для стратегічного планування.
5. Контроль за принципом зворотного зв'язку.

Як інструменти прогнозування можуть бути використані деякі кількісні методи, насамперед прогресивний аналіз і імітаційне моделювання. М. Портер настійно рекомендує використовувати сценарії, оскільки вони дозволяють уникнути небезпеки використання тенденційного однобічного прогнозу, а також стимулюють менеджерів чітко формулювати свої пропозиції.[2]

Перш ніж прийняти стратегічні рішення керівництво повинно вивчити не тільки зовнішнє середовище, але ситуацію усередині самого підприємства. З цією метою стратегічні управлінці ідентифікують ті змінні усередині підприємства, що можуть розглядатися, як його сильні і слабкі сторони. Потім необхідно оцінити важливість цих змінних і встановити, які з них є внутрішніми стратегічними факторами. Відповідно до моделі стратегічного управління внутрішнє обстеження зводиться до аналізу поточних структури, культури і ресурсів. Ресурсами підприємства звичайно вважаються фінансові, фізичні і людські ресурси, а також організаційні системи і технологічні можливості. При цьому обстеження ресурсів здійснюється, як правило, виходячи з загальноприйнятого функціонального розподілу: маркетинг, фінанси, дослідження і розробки, виробництво, персонал, інформаційні системи.

Для того, щоб здійснити процес формулювання стратегії, необхідно проаналізувати виявлені стратегічні фактори у світлі поточної ситуації. Цей етап процесу прийняття стратегічних рішень часто згадується як ситуаційний аналіз.

Ціль методів ситуаційного аналізу складається в знаходженні стратегічної відповідності зовнішніх можливостей і внутрішніх сильних сторін підприємства з урахуванням зовнішніх погроз і внутрішніх слабкостей і у визначенні на основі цього специфічних професійних навичок і ресурсів, що знаходяться в розпорядженні підприємства і забезпечують його конкурентну перевагу.

Одним із загальноновизнаних методів аналізу поточної ситуації підприємства є SWOT-аналіз.

SWOT-матриця, що наведена на рис. 1, є засобом узагальнення стратегічних факторів підприємства. Дана матриця ілюструє як зовнішні сприятливі можливості і загрози можуть бути співставлені з внутрішніми силами і слабкостями конкретного підприємства. На основі цього генеруються стратегічні альтернативи, що враховують чотири набори стратегічних факторів.

Внутрішні фактори Зовнішні фактори	S – сили Виявити 3-6 внутрішніх сил	W – слабкості Виявити 3-6 внутрішніх слабкостей
О - можливості	SO - стратегії	WO - стратегії
Виявити 3-6 зовнішніх можливостей	Формувати стратегії, що дозволяють скористатися можливостями	Формувати стратегії, що дозволяють перебороти слабкості
Т - загрози	ST - стратегії	WT - стратегії
Виявити 3-6 зовнішніх загроз	Формувати стратегії, що дозволяють уникати загроз	Формувати стратегії, що мінімізують слабкості і допомагають уникати загроз

Рис. 1. SWOT-аналіз

Для того, щоб побудувати SWOT-матрицю, необхідно виконати наступні кроки:

- у блоці «Можливості» перелічити три-шістьох сприятливих можливостей, що знаходяться у зовнішньому середовищі підприємства і виявлені на основі аналізу поточної ситуації і прогнозування майбутніх тенденцій розвитку;
- у блоці «Загрози» перелічити три-шістьох теперішніх і майбутніх загроз;
- у блоці «Сили» перелічити три-шістьох змінних внутрішнього середовища даного підприємства, що можуть розглядатися як його сильні сторони;
- у блоці «Слабкості» перелічити три-шістьох змінних внутрішнього середовища підприємства, що класифікуються як його слабкі сторони;
- згенерувати ряд можливих стратегій, заснованих з комбінаціях чотирьох наборів стратегічних факторів.

При цьому SO-стратегії визначають, як щонайкраще використовувати сильні сторони організації, щоб реалізувати сприятливі можливості, що знаходяться у зовнішньому середовищі. ST-стратегії розглядають, як використовувати внутрішні сильні сторони підприємства для запобігання зовнішніх погроз. WT-стратегії відносяться до оборонного типу і націлені, як правило, на мінімізацію впливу внутрішніх слабких сторін і запобігання зовнішніх погроз.

Результати функціонування підприємства значною мірою залежать від того, наскільки воно добре визначило позицію усередині галузі. Таким чином, знаходження в результаті ситуаційного аналізу специфічного ринкового сегменту, у якому сили підприємства відповідають реаліям навколишнього середовища, є важливим для досягнення конкурентної переваги.

Говорячи про нову, багаторівневу систему планування та управління конкурентоспроможністю фермерських господарств, як елемента системи стратегічного управління, що об'єднує різні види планування і рівні управління підприємством, необхідно приділити увагу вирішенню наступних проблем:

1. Процес планування має бути відносно простим у розумінні і використанні. Він повинен ділитися на окремі фази, на кожній з яких визначаються основні види діяльності, відповідальність та участь підрозділів.

2. Необхідно передбачити можливість використання внутрішніх і зовнішніх джерел розвитку. Так, наприклад, кредити банків, при достатній обґрунтованості їх використання, є одним з найважливіших джерел розвитку підприємств, які використовуються в усіх високорозвинених країнах.

3. В процесі проектування системи планування системи управління конкурентоспроможністю на підприємстві необхідно найпильнішу увагу приділяти переходу від довгострокового до середньострокового і річного планування.

4. І, нарешті, в ході формуванні планів діяльності слід мати на увазі, що реалізація подібних планів (стратегій) також, у свою чергу, вимагає задіяння накопиченого потенціалу (чи конкретного елементу економічного потенціалу) [4].

В той же час, на нашу думку, суть стратегічного планування правомірно трактувати як систему усього різноманіття видів планової діяльності на підприємстві. Воно включає і є узагальненням довгострокового, середньострокового, поточного (річного), оперативного планування. Його основне призначення – зробити оперативні, поточні управлінські рішення обґрунтованими, передусім, з позиції завтрашнього дня.

План як невід'ємний елемент системи планування, на нашу думку, може бути розглянутий в двох аспектах. По-перше – як процес, і по-друге – як результат процесу – документ.

Відповідно до «процесного» трактування, план характеризується як формування образу майбутнього і процес ухвалення рішень для успішного функціонування виробництва [5].

Розуміючи під планом документ, можна сказати, що це система взаємопов'язаних, об'єднаних спільною метою завдань, спрямованих на успішне функціонування виробництва.

Виходячи з вище сказаного, система планування підвищення економічного потенціалу повинна включати набір різних планів і характеристику певного процесу планування, властивого цій системі.

На першому етапі проводиться прогнозування по трьох напрямках (векторах): тимчасовому, безпосередній спрямованості, в якому визначаються можливі майбутні тенденції і кількісному, тобто робиться спроба визначити ступінь майбутніх змін.

На другому етапі з можливих варіантів розвитку вибирається найоптимальніший.

Третій етап – це по суті складання стратегічного плану, в якому намічаються і формулюються цілі і встановлюються граничні терміни їх досягнення.

На четвертому етапі відбувається розробка програми дій і зміст графіку робіт. Результати цього етапу знаходять відображення в системі функціональних планів.

П'ятий етап – формування бюджету (чи бюджетування). На цьому етапі відбувається вартісна оцінка програми і розподіл ресурсів.

На нашу думку, можна погодитися з послідовністю процесу планування, запропонованою вище. Але слід внести ясність в деякі поняття. Так, в літературі нерідко ототожнюються терміни «прогнозування» і «довгострокове планування». Головна ж відмінність прогнозування від довгострокового планування полягає в тому, що під час прогнозування робиться спроба як можна точніше визначити економічну, політичну, законодавчу та ін. ситуацію в майбутньому.

Підходячи до організації як до відкритої системи, слід враховувати в процесі управління і планування не лише внутрішню систему організації, яка об'єднує в собі функціональні відносини між підрозділами, організаційну структуру, місію, цілі і політику організації, але і ряд інших систем, таких як макросистему (систему зовнішнього середовища), що включає загальні політичні, економічні, соціальні, культурні та інші умови, в яких діє підприємство; систему конкурентних відносин, що характеризується взаємовідносинами між конкурентами, галузевою структурою і відносинами «виробник-споживач», характерними для певної галузі, в якій компанія конкурує з іншими виробниками.

Говорячи про багаторівневу систему планування на підприємстві, здатну інтегрувати в себе систему планування підвищення економічного потенціалу, вважаємо необхідним приділити увагу планам, що розробляються на підприємстві.

Висновки. Таким чином, сформована система планування підвищення економічного потенціалу підприємства відповідає завданню забезпечення взаємодії усіх елементів і планових рівнів. Так, елементи довгострокового і стратегічного планів реалізуються за допомогою середньострокових, короткострокових і оперативних планів. Запропонований підхід до планового процесу дозволяє забезпечити інтегровану систему ухвалення рішень. При такому процесі досить швидко можна визначити відповідність бажаному положенню підприємства в майбутньому вироблених програм підвищення конкурентоспроможності. Тісна ув'язка усіх елементів роботи в сфері перспективного і поточного планування, окрім вирішення безпосередньо завдання розвитку, забезпечує також можливість виробляти продукцію відповідно до потреб ринку.

Література

1. Ансофф И. Стратегическое управление / Ансофф И. ; под ред. Л.И. Евенко ; пер. с англ. – М. : Экономика, 1989. – 519 с.
2. Кинг У. Стратегическое планирование и хозяйственная политика / У. Кинг, Д. Клиланд. – М. : Прогресс, 1982. – 339 с.
3. Коттлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Коттлер. – М. : Прогресс, 1990. – 733 с.
4. Максимов В.В. Економічний потенціал регіону (аналіз, оцінка та використання) : монографія / В.В. Максимов. – Луганськ : Вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2002. – 346 с.
5. Федонін О.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка / О.С. Федонін, І.М. Рєпіна, О.І. Олексюк. – К. : КНЕУ, 2003. – 357 с.

References

1. Ansoff I. Strategicheskoe upravlenie / Ansoff I. ; pod red. L.I. Evenko ; per. s angl. – M. : EHkonomika, 1989. – 519 s.
2. King U. Strategicheskoe planirovanie i hozyajstvennaya politika / U. King, D. Kliland. – M. : Progress, 1982. – 339 s.
3. Kottler F. Osnovy marketinga / F. Kottler. – M. : Progress, 1990. – 733 s.
4. Maksimov V.V. Ekonomichnyi potentsial rehionu (analiz, otsinka ta vykorystannia) : monohrafiia / V.V. Maksimov. – Luhansk : Vyd-vo SNU im. V. Dalia, 2002. – 346 s.
5. Fedonin O.S. Potentsial pidpriemstva: formuvannia ta otsinka / O.S. Fedonin, I.M. Riepina, O.I. Oleksiuk. – K. : KNEU, 2003. – 357 s.

Рецензія/Peer review : 07.05.2018

Надрукована/Printed : 30.06.2018

Рецензент: прорецензовано редакційною колегією

УДК 658

ГАВАТЮК Л. С.,
ДЕМБИЦЬКА А. В.

ВНЗ «Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича»

ОЦІНКА РЕНТАБЕЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

В статті досліджено показники рентабельності, які найбільш точно відображають прибутковість, фінансовий стан підприємства та ефективність виробництва. Розглянуто найбільш поширені тлумачення рентабельності вітчизняних науковців та виявлено шляхи її збільшення з різних точок зору.

Ключові слова: прибуток, рентабельність, прибутковість, ефективність, підвищення, собівартість, підприємство.

GAVATIUK L.,
DEMBITSKA A.

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

RATING OF ENTERPRISE PROFITABILITY AND WAYS OF ITS INCREASES IN MODERN CONDITIONS ENTERTAINMENT

In the article is researched the indicators of profitability, which most accurately reflect the profitability, financial state of the enterprise and the efficiency of production. The most widespread interpretation of profitability of domestic scientists is considered and ways of its increase from different points of view are revealed. Profitability serves as an economic category, an estimated performance indicator, target benchmark, a tool for calculating the net income of society, the source of the formation of various funds. Profitability present how profitable the enterprise, respectively, the higher the coefficient of profitability, the more effective the activity. Therefore, the company should strive for higher performance, and management should identify ways to increase profitability. In order to increase the profitability of an enterprise, it is necessary to resort to certain measures, such as the creation of a new and improving the quality of products produced; mechanization, automation, computerization of production; standardization and certification of products.

Keywords: profit, profitability, profitability, efficiency, increase, prime cost, enterprise.

Вступ. В сучасних умовах господарювання підприємствам необхідно підвищувати ефективність виробництва, конкурентоспроможність продукції і послуг на основі введення досягнень науково-технічного прогресу, ефективних форм господарювання і управління виробництвом, активізації підприємництва тощо. У ринковій економіці фінансові ресурси (капітал) вкладаються у будь-які види діяльності виключно за критерієм максимуму прибутку. Тому рентабельність, тобто ефективність використання капіталу, має велике значення при визначенні фінансових результатів діяльності підприємства. Адже власник капіталу підприємства, його менеджери повинні оцінювати будь-які рішення у сфері управління наявними коштами, порівнюючи витрати з прибутком, тим більше, що фінансові ресурси завжди обмежені певними обсягами, а одержаний прибуток – це фінансовий ресурс для здійснення нових вкладень і одержання нових прибутків. В цьому проявляється актуальність проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням сутності та оцінки рентабельності підприємства займалися такі відомі вчені-економісти, як В. Г. Андрійчук [5], М. М. Бердар [6], В. І. Гринчуцький [7], Ю. А. Долгоруков [1], С. Д. Супрун [2], К. О. Чигріна [3], Г. О. Швиданенко [9], Л. В. Юрчишена [4] та інші. Разом з тим залишається необхідність проведення дослідження щодо шляхів підвищення рентабельності в сучасних умовах господарювання.

Мета дослідження. Метою даної роботи є дослідити сутність та основні методи оцінки рентабельності підприємства, а також описати чинники, резерви і шляхи підвищення рівня прибутковості та рентабельності підприємств.

Виклад основного матеріалу. Рентабельність виступає як економічна категорія, оцінний результативний показник, цільовий орієнтир, інструмент розрахунку чистого доходу суспільства, джерело формування різних фондів [7].

Існує декілька підходів до визначення категорії «рентабельність». У першу чергу, цей показник зводять до характеристики ефективності діяльності підприємства. Так, В. Г. Андрійчук під рентабельністю розуміє критерій економічної ефективності, який забезпечує отримання прибутку після вирахування всіх витрат на її виробництво і збут [5].

В. І. Гринчуцький вважає, що рентабельність – стан фірми, коли сума виторгу від реалізації продукції покриває витрати на виробництво і реалізацію цієї продукції [7].

Ю. А. Долгоруков під рентабельністю розуміє відносний показник інтенсивності виробництва, який характеризує рівень окупності (прибутковості) відповідних складових процесу виробництва або сукупних витрат підприємства [1].

М. М. Бердар зазначає, що рентабельність – це один із головних вартісних показників ефективності виробництва, який характеризує рівень віддачі активів і ступінь використання капіталу у процесі виробництва [6].

Економічна сутність рентабельності полягає в тому, що цей показник відображає частку прибутку, що отримується на 1 одиницю витрат, і визначається відношенням прибутку до одноразових і поточних витрат [9].

При аналізі рентабельності в першу чергу необхідно оцінити рентабельність видів діяльності, для чого розраховуються такі показники:

1. Рентабельність операційної діяльності, яка показує скільки отримано прибутку від операційної діяльності з однієї гривні операційних витрат.

Рентабельність операційної діяльності розраховується як відношення фінансового результату від операційної діяльності до операційних витрат за формулою [8]:

$$P_{\text{од}} = \frac{\text{ФРОД}}{C + AB + B3 + IOB} \times 100\%, \quad (1)$$

де ФРОД – фінансовий результат від операційної діяльності,

C – собівартість реалізованої продукції,

AB – адміністративні витрати,

B3 – витрати на збут,

IOB – інші операційні витрати.

2. Рентабельність звичайної діяльності, яка показує скільки отримано прибутку від звичайної діяльності на одну гривню звичайних витрат.

Цей показник розраховується як відношення фінансового результату від звичайної діяльності до витрат від звичайної діяльності [8]:

$$P_{\text{зд}} = \frac{\text{ФРЗДОп}}{C + AB + B3 + IOB + FB + IB + 3B} \times 100\%, \quad (2)$$

де ФРЗДОп – фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування;

FB – фінансові витрати;

IB – інші витрати;

3B – звичайні витрати.

3. Рентабельність господарської діяльності розраховується як відношення загального фінансового результату від звичайної діяльності до витрат підприємства і показує, скільки отримано прибутку від господарської діяльності з однієї гривні загальних витрат [8]:

$$P_{\text{гд}} = \frac{\text{ЧП}}{C + AB + B3 + IOB + FB + IB + 3B} \times 100\%, \quad (3)$$

де ЧП – величина чистого прибутку або збитку, отриманого підприємством.

4. Коефіцієнт загальної рентабельності – показує розмір чистого прибутку з однієї гривні чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) [8]:

$$P_{\text{заг}} = \frac{\text{ВП}}{\text{ЧД}} \times 100\%, \quad (4)$$

де ВП – величина валового прибутку, отриманого підприємством;

ЧД – чистий дохід (виручка) від реалізації продукції.

Основними показниками, які характеризують ефективність використання ресурсів підприємства, є: коефіцієнт рентабельності активів, рентабельність власного капіталу, рентабельність залученого капіталу, рентабельність витрат, рентабельність продажу.

1. Коефіцієнт рентабельності активів, який характеризує величину отриманого прибутку в розрахунку на одну гривню активів підприємства, які постійно знаходяться на його балансі [8]:

$$P_A = \frac{\text{ЧП}}{A} \times 100\%, \quad (5)$$

де A – середньорічна вартість активів (майна) підприємства.

Цей показник служить для визначення ефективності використання капіталу, оскільки дає загальну оцінку доходності вкладеного в виробництво капіталу, як власного так і залученого.

Рентабельність активів також можна представити як ефективність використання матеріальних і фінансових ресурсів: рентабельності продаж і оборотності активів.

Чим менше частка прибутку в ціні, тим більше повинна бути швидкість обороту, щоб рентабельність вкладень в підприємство була достатньою. І навпаки, чим нижче швидкість обороту, тим більше повинна бути частка прибутку в ціні товару.

2. Рентабельність власного капіталу характеризує величину прибутку (збитку), отриманого на одну гривню власного капіталу підприємства, і визначається за формулою [8]:

$$P_{BK} = \frac{ЧП}{BK} \times 100\%, \quad (6)$$

де BK – середньорічна вартість власного капіталу підприємства.

Цей показник займає особливе місце серед показників рентабельності і характеризує ефективність використання власних коштів акціонерів, величину прибутку, отриману на кожну гривню вкладень акціонерів в підприємство і залишаючи в розпорядку підприємства. Значення цього показника відбиває ступінь привабливості об'єкта для вкладень коштів акціонерів. Чим вище цей показник, тим більше прибутку приходить на одну акцію, тим вище потенційні дивіденди.

3. Рентабельність залученого капіталу показує величину прибутку, яка припадає на одну гривню залученого капіталу, розраховується за формулою [8]:

$$P_{ЗК} = \frac{ЧП}{ЗК} \times 100\%, \quad (7)$$

де ЗК – середньорічна вартість залученого капіталу підприємства.

4. Рентабельність витрат характеризує розмір валового прибутку, одержуваного підприємством в розрахунку на одну гривню витрат, понесених при формуванні собівартості продукції, і визначається за формулою [8]:

$$P_{Витр} = \frac{ВП}{C} \times 100\%, \quad (8)$$

5. Рентабельність продажу, яка показує величину чистого прибутку або ж збитку, що надходить підприємству в кожній гривні від продажу продукції, товарів, робіт, послуг, і визначається за формулою [8]:

$$P_{Прод} = \frac{ЧП}{ЧД} \times 100\%. \quad (9)$$

Менеджер використовує цей показник для контролю над взаємозв'язком між цінами, кількістю реалізованих товарів, витрат виробництва і реалізації продукції.

Рентабельність показує, наскільки прибуткова діяльність підприємства, відповідно, чим вище коефіцієнти рентабельності, тим ефективніше діяльність. Тому компанія повинна прагнути до вищих показників, а керівництво повинне визначити шляхи підвищення рентабельності.

Розглянемо розрахунки основних показників рентабельності, які наведені у таблиці 1. На кінець 2017 року рентабельність операційної діяльності більшості видів економічної діяльності мають негативне значення коефіцієнтів у результаті наявності чистих збитків, зокрема сільське господарство, промисловість, транспорт і зв'язок, освіта мають позитивні значення коефіцієнтів. Що стосується рентабельності продукції, яка розрахована на основі чистого прибутку, то, на відміну від попередньої, вона демонструє стрімкіше падіння значень. Разом із цим сільське господарство й освіта знову демонструє стійку позитивну тенденцію.

Таким чином, в сучасних умовах господарювання, підприємствам необхідно вжити заходів, що сприятимуть зростанню рентабельності їх діяльності. Всі фактори та шляхи підвищення ефективності підприємства можна поділити на внутрішні та зовнішні. Зовнішні фактори не залежать від діяльності підприємства, а формуються під дією ринкового механізму, законодавчого регулювання, економічної та політичної ситуації в державі. До основних зовнішніх факторів, що мають позитивний вплив на рентабельність підприємства можна віднести:

- зниження податкового навантаження на підприємства;
- підтримання обмінного курсу гривні та митних тарифів;
- проведення ефективної банківської політики через зниження процентних ставок по кредитах та
- створення надійних механізмів рефінансування виробничої діяльності;
- значне розширення внутрішнього ринку.

Внутрішні фактори збільшення рентабельності є суб'єктивними, адже на них підприємство може впливати безпосередньо. До цих факторів можна віднести сукупність дій та заходів, що сприятимуть підвищенню ефективності діяльності підприємства, а саме:

- зосередження виробництва на високорентабельній продукції, удосконалення продукції з середнім рівнем рентабельності та зняття з виробництва низькорентабельної продукції;
- впровадження сучасних технологій у виробництво, які посприяють мінімізації витрат, економії часу, підвищенню якості продукції і тим самим приведуть до збільшення прибутку на підприємстві;
- проведення модернізації та реконструкції матеріально-технічної бази підприємства;
- корегування маркетингової політики, розробка ефективної реклами;
- уникнення зайвих витрат: штрафів, неустойок, пені та стягнень;
- підвищення грошової вартості продукції шляхом впровадження нових технологій та покращення якості;
- ведення ефективної політики управління діяльністю підприємства;

- фінансове планування діяльності підприємства, аналіз і пошук внутрішніх резервів зростання прибутку, податкове планування;

- зниження собівартості окремих видів продукції за рахунок зменшення матеріаломісткості, трудомісткості та збільшення фондівіддачі;

- збільшення прибутковості (прибутку від реалізації продукції) промислового підприємства за рахунок зростання об'ємів виробництва і реалізації, поліпшення структури і якості продукції;

- збільшення кінцевого балансового прибутку в результаті зниження собівартості реалізованої продукції і усунення втрат від іншої реалізації і не реалізаційних заходів;

- впровадження заходів із підвищення продуктивності праці своїх працівників, скорочення адміністративно-управлінського персоналу;

- розробка стратегії і тактики діяльності та розвитку підприємства, інформаційне забезпечення процесу прийняття рішення;

- скорочення витрат шляхом застосування сучасних методів управління витратами, однією з яких є управлінський облік, зниження втрат від браку [3].

Таблиця 1

Рентабельність суб'єктів господарювання України за видами економічної діяльності (у %)

Вид економічної діяльності	Рік					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Рентабельність операційної діяльності						
Усього по економіці	4,0	5,9	5,0	3,9	-4,1	1,0
у тому числі:						
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	23,2	23,6	21,7	11,3	20,6	41,7
Промисловість	3,6	4,7	3,4	3,0	1,6	0,9
Будівництво	-1,2	0,8	-0,1	0,0	5,8	-7,6
Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та особистого вжитку	9,8	15,0	12,2	10,2	-12,8	-0,9
Діяльність готелів та ресторанів	-1,8	-0,1	-1,1	-2,8	-25,8	-17,3
Діяльність транспорту та зв'язку	7,2	7,5	6,7	5,7	-1,7	1,1
Фінансова діяльність	3,2	6,3	6,1	5,9	-15,2	-8,9
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та послуги підприємцям	-4,2	-0,7	2,8	3,1	-46,9	-33,4
Освіта	6,7	8,6	8,2	8,4	5,5	5,7
Охорона здоров'я та соціальна допомога	3,9	2,7	2,7	3,1	-3,7	-0,6
Рентабельність продукції						
Усього по економіці	2,7	4,0	3,4	2,6	-17,0	...
у тому числі:						
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	22,9	23,6	21,7	11,3	14,2	...
Промисловість	3,5	4,7	3,4	3,0	-14,4	...
Будівництво	-1,1	0,8	-0,1	0,1	-24,7	...
Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та особистого вжитку	1,7	2,6	1,8	1,4	-9,1	...
Діяльність готелів та ресторанів	-1,7	0,0	-1,0	-2,7	...	...
Діяльність транспорту та зв'язку	7,0	7,5	6,8	5,8	-13,3	...
Фінансова діяльність	2,7	6,3	6,1	5,9	-11,8	...
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та послуги підприємцям	-4,0	-0,7	3,1	3,7	...	...
Освіта	6,6	8,6	8,6	9,3	6,7	...
Охорона здоров'я та соціальна допомога	3,9	2,7	2,9	3,6	-21,5	...

Джерело: [10]

Для підвищення показника рентабельності, к.е.н., доц. науковець Юрчишена Л.В. пропонує скоротити всі витратні статті, а саме: зменшити транспортні витрати; налагодити систему збуту; підвищити продуктивність праці [4]. Підприємству необхідно скоротити витрати на виробництво та реалізацію продукції. Необхідність поліпшення ефективності управління, підвищення прибутковості праці, ефективності виробництва, конкурентоспроможності підприємства вимагає проведення реструктуризації підприємства.

На думку економіста Супрун С.Д., збільшенню прибутку та показників рентабельності сприятиме підвищення конкурентоспроможності власної продукції за рахунок зменшення частки пасивних фондів у загальній вартості основних фондів та зменшення адміністративно-управлінських витрат [2].

Висновки. Отже, рентабельність – відносний показник прибутковості підприємства, що характеризує ефективності роботи підприємства у цілому, дохідність різних напрямів діяльності. Основними чинниками росту рентабельності є підвищення якості виробленої продукції, зниження собівартості і витрат трудових і матеріальних ресурсів, більш продуктивне використання обладнання та ін.

При аналізі виробничо-господарської та фінансової діяльності підприємства застосовують систему відносних показників рентабельності, які є важливими характеристиками факторного середовища формування прибутку (та доходу) підприємства. З цієї причини вони є обов'язковими елементами порівняного аналізу та оцінки фінансового стану підприємства.

Для збільшення рівня рентабельності підприємству необхідно вдаватися до певних заходів, таких, як створення нової і підвищення якості продукції, що випускається; механізація, автоматизація, комп'ютеризація виробництва; стандартизація та сертифікація продукції; реінжиніринг бізнесу; економічне стимулювання персоналу; фінансування інвестицій; скорочення кількості автомобілів, які обслуговують адміністративний персонал; підвищення питомої ваги перевезень сировини та готової продукції залізничним транспортом.

Література

1. Долгоруков Ю. А. Управление эффективностью использования оборотных средств в промышленности / Ю. А. Долгоруков // Финансы Украины. – 2006. – № 11. – С. 103–105.
2. Супрун С.Д. Теоретичні аспекти визначення рентабельності / Супрун С.Д. – «Главбух», 2010. – 233 с.
3. Чигрина К.О. Рентабельність підприємства та шляхи її підвищення [Електронний ресурс] / К.О. Чигрина // Науковий огляд. – 2015. – № 12. – Режим доступу : <http://oaji.net/articles/2015/797-1426331955.pdf>.
4. Юрчишена Л. В. Найбільш ефективні шляхи підвищення прибутковості підприємства / Л.В. Юрчишена // Участь молоді у розвитку економіки та суспільства України : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених. – К. : НУХТ, 2016. – 239 с
5. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: підручник / В.Г. Андрійчук. – [2-е вид.]. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.
6. Бердар М.М. Фінанси підприємств : навч. посібн. / М.М. Бердар. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
7. Гринчуцький В.І. Економіка підприємства : навч. посібн. / В.І. Гринчуцький, Е.Т. Карапетян, Б.В. Погрішук. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 304 с.
8. Зянько В.В. Фінансовий аналіз та звітність : практикум для студ. спец. "Менеджмент організацій" / В.В. Зянько, І.Ю. Спіфанова / Вінницький національний технічний ун-т. – Вінниця : ВНТУ, 2008. – 83с.
9. Швиданенко Г. О. Економіка підприємства : підручник / за заг. та наук. ред. Г. О. Швиданенко / Мін-во освіти і науки України, ДВНЗ "Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана". – К. : КНЕУ, 2009. – 598 с.
10. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

References

1. Dolgorukov Yu. A. Managing the efficiency of the use of circulating funds in industry / Yu. A. Dolgorukov // Finance of Ukraine. - 2006. - No. 11. - P. 103-105.
2. Suprun S. D. Theoretical aspects of determination of profitability / "Glavbuh" 2010 - 233 p.
3. Chigrin K.O. Cost-effectiveness of the enterprise and ways of its increase / K. O. Chigrin // Scientific Review. - 2015. - No. 12 [Electronic resource]. URL: <http://oaji.net/articles/2015/797-1426331955.pdf>.
4. Yurchyshena L.V. The most effective ways to increase the profitability of the enterprise / L.V. Yurchyshena // Participation of young people in the development of the economy and society of Ukraine: Materials of the VII International scientific and practical conference of students, postgraduates and young scientists. - K.: NUKHT, 2016. - 239 p
5. Andriychuk V. G. Economics of agrarian enterprises: textbook / V. G. Andriychuk - [2nd form.]. - K. : KNEU, 2002. - 624 pp
6. Berdar M. M. Business Finance: Teach. manual / M. M. Berdar - K. : Center for Educational Literature, 2010. - 352p.
7. Grinchutsky V. I. Business Economics: Teach. manual / VI Grinchuk, E.T. Karapetyan, B.V. Pogrytschuk - K. : Center for Educational Literature, 2010. - 304 p.
8. Zyanko V. V. Financial Analysis and Reporting: Workshop for Student. special "Management of organizations" / V. V. Zyanko, I.Yu. Epiphany - Vinnitsa National Technical University. - Vinnitsa: VNTU, 2008. - 83s.
9. Shvidanenko G. O. Economics of the enterprise: a textbook / According to the. and Sciences. Ed. G. O. Shvydanenko / Ministry of Education and Science of Ukraine, State University "Kyiv National Economic University named after V. Hetman". - K.: KNEU, 2009. - 598 p.
10. Official site of the State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Рецензія/Peer review : 15.05.2018

Надрукована/Printed : 05.06.2018

Рецензент: прорецензовано редакційною колегією

УДК 338

ГАВЛОВСЬКА Н. І.,
РУДНІЧЕНКО Є. М.,
РУДНІЧЕНКО М. М.

Хмельницький національний університет

АНАЛІЗ ІСНУЮЧИХ ПІДХОДІВ ДО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ

У статті досліджено наявні підходи до управління вітчизняними підприємствами і підприємствами роздрібною торгівлі зокрема. Наведено динаміку розвитку та функціонування підприємств роздрібною торгівлі. Проаналізовано регіональну структуру обороту в 2017 році та зроблено відповідні висновки. Детально охарактеризовано основні підходи до управління підприємствами роздрібною торгівлі з визначенням їх переваг та недоліків. Запропоновано використання процесного підходу до управління підприємствами роздрібною торгівлі з метою удосконалення їх загальної системи управління та забезпечення ефективного функціонування їх системи економічної безпеки. Визначено, що для вітчизняного ринку з доволі обмеженою платоспроможністю покупців саме процесний підхід є джерелом пошуку необхідних резервів максимізації комерційної маржі за рахунок удосконалення загальної системи управління.

Ключові слова: управління, підприємства роздрібною торгівлі, процесний підхід, комерційна маржа.

HAVLOVSKA N.,
RUDNICHENKO YE.,
RUDNICHENKO M.
Khmelnitskyi National University

ANALYSIS OF EXISTING APPROACHES TO MANAGEMENT OF RETAIL TRADE ENTERPRISES

The author of the article has investigated the existing approaches to the management of domestic and retail enterprises. The dynamics of development and functioning of retail trade enterprises has been presented. The regional structure of turnover in 2017 has been analyzed, and the relevant conclusions have been made. Kyiv has the largest share of the retail turnover. The largest increase in retail trade among the regions in 2017 compared to 2016 was observed in Zakarpattia (by 17.2%), Odessa (by 14.1%), Lviv (by 13.5%), Cherkasy (by 12.3%), Kyiv (by 11.7%) and Vinnytsa (by 11.0%) regions which historically are characterized by a high level of entrepreneurial activity among different sections of the population. The main approaches to retail businesses managing with their advantages and disadvantages have been described in detail. The use of a process approach for retail companies managing with the aim of improving of their overall management system and ensuring of the effective functioning of their economic security system has been proposed. The main advantages: focusing on each process contributes to better satisfaction of consumers of retail business; the measure of quality and value of products is the satisfaction of consumers of retail business; each employee of the retail company is tied to the end result (consumer satisfaction) and is responsible for the quality of service; process management allows you to create better bases for controlling of resources and time of work execution; attention to the dynamic nature of the development of retail enterprises; implementation of the economic security postulates of the respective enterprises with the specification of the corresponding measures within the existing processes. It was determined that for the domestic market with a rather limited solvency of buyers, the process approach is the source for finding of the necessary reserves for maximizing the commercial margin by improving the overall management system.

Key words: management, retail trade enterprises, process approach, commercial margin.

Постановка проблеми. Трансформації у вітчизняному бізнес-середовищі формують нові тренди розвитку окремих суб'єктів господарювання, оскільки умови ведення бізнесу стають більш жорсткими та спостерігається посилення боротьби за платоспроможного покупця. Для підприємств роздрібною торгівлі такі тенденції є актуальними і формують потребу в удосконаленні всіх елементів бізнесу, починаючи від системи управління і закінчуючи використанням нестандартних методів конкурентної боротьби. Важливе значення управлінських підходів обумовлено їх загальним впливом на динаміку розвитку торговельних підприємств та вагомістю у сфері формування конкурентних переваг. Тому доцільно проаналізувати існуючі підходи до управління торговельними підприємствами та виділити найбільш оптимальні саме для підприємств роздрібною торгівлі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні концепти управління та розвитку підприємств роздрібною торгівлі на споживчому ринку досліджували В. В. Апопій, М. Ю. Барна, І. В. Височин, В. А. Гросул, Н. С. Краснокутська, Л. О. Лігоненко, А. А. Мазаракі, Н. Г. Міценко, О. Б. Мних, Г. М. Тарасюк тощо.

Постановка завдання. Основним завданням дослідження є визначення адекватних управлінських підходів для підприємств роздрібною торгівлі відповідно до тенденцій розвитку конкурентного середовища їх функціонування.

Основні результати дослідження. Вагомість досліджуваного питання для національної економіки обумовлена не лише процесами обміну товарів, а й забезпеченням робочими місцями працездатного

населення, яке має хист до підприємництва і торгівлі. Хоча сучасні тенденції розвитку роздрібно торгівлі свідчать про значне скорочення кількості таких підприємств. Основні показники роздрібно торгівлі протягом 2000–2017 років представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Основні показники роздрібно торгівлі*

Роки	Роздрібний товарооборот підприємств (юридичних осіб), млн грн. ²	У тому числі питома вага, %		Індекс фізичного обсягу роздрібно товарообороту підприємств ² (юридичних осіб) до попереднього року, у порівнянних цінах, %	Наявність об'єктів роздрібно торгівлі підприємств (юридичних осіб) на кінець року, тис. од.	У тому числі	
		продовольчих товарів	непродовольчих товарів			магазини	кіоски та автозаправні станції
2000	28757	51,9	48,1	108,1	103,2	77,9	25,3
2001	34417	50,4	49,6	113,7	96,4	72,3	24,1
2002	39691	48,0	52,0	115,0	89,3	66,8	22,5
2003	49994	45,6	54,4	120,5	83,8	62,3	21,5
2004	67556	43,9	56,1	121,9	78,5	58,3	20,2
2005	94332	41,6	58,4	123,4	75,2	55,8	19,4
2006	129952	38,2	61,8	126,4	73,6	54,6	19,0
2007	178233	35,3	64,7	129,5	71,9	52,3	19,6
2008	246903	34,4	65,6	117,3	69,2	50,5	18,7
2009	230955	40,0	60,0	79,1	65,3	47,6	17,7
2010	280890	39,5	60,5	110,1	64,8	48,0	16,8
2011	350059	38,9	61,1	113,2	64,2	48,4	15,8
2012	405114	40,2	59,8	112,3	62,2	47,2	15,0
2013	433081	41,1	58,9	106,1	59,8	45,5	14,3
2014 ²	438343	41,3	58,7	90,0	49,6	38,6	11,0
2015 ²	487558	41,1	58,9	80,2	49,6	38,5	11,1
2016 ²	555975	41,0	59,0	104,5	49,3	38,4	10,9
2017 ²	586330,1	39,8	60,2	106,0	39,3	32,7	6,6

*сформовано за [1, 2]

¹дані за 1990–2014 роки наведено з урахуванням роздрібно товарообороту ресторанного господарства²без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь та частини зони проведення АТО

Не зважаючи на зменшення кількості підприємств, дані таблиці свідчать про зростання обороту роздрібно торгівлі протягом останніх двох років, а саме у 2016 році в порівнянні з 2015 роком зростання становило 4%, а у 2017 році в порівнянні з 2016 роком – 6%.

Регіональна структура обороту роздрібно торгівлі у 2017 році представлена на рис. 1. Найбільша питома вага обороту роздрібно торгівлі у м. Київ. Серед регіонів найбільше зростання обороту роздрібно торгівлі в 2017 р. порівняно із 2016 р. спостерігалось в Закарпатській (на 17,2%), Одеській (на 14,1%), Львівській (на 13,5%), Черкаській (на 12,3%), Київській (на 11,7%) та Вінницькій (на 11,0%) областях, які історично характеризуються високим рівнем підприємницької активності серед різних верств населення.

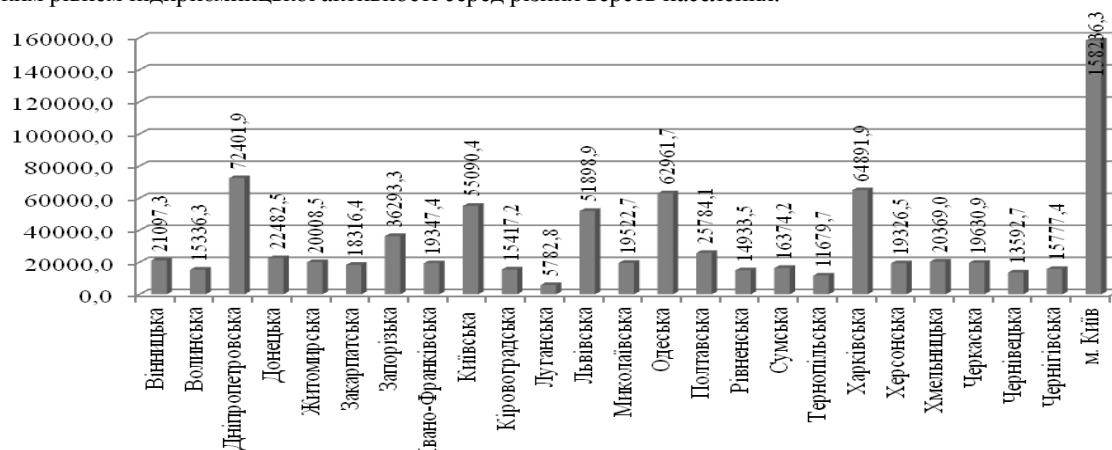

Рис. 1. Регіональна структура обороту у 2017 році*

*побудовано автором за [3]

Характеристика конкурентного середовища у роздрібній торгівлі свідчить про динамічну структуру такого середовища та вихід на вітчизняні ринки нових іноземних гравців, що займалися переважно оптовою торгівлею, а на сьогодні активно розвивають мережу роздрібно торгівлі.

Для вітчизняних суб'єктів господарювання конкурувати з іноземними представниками даного виду бізнесу доволі складно, оскільки система управління таких підприємств доволі часто є недосконалою і мають місце втрати різної етимології на певних етапах реалізації стратегії їх розвитку.

В цілому характеристику основних підходів до управління підприємствами роздрібно торгівлі наведено у табл. 2. Більшість з наведених підходів є загальновідомими і не потребують детального і розширеного опису. Однак деякі їх недоліки доцільно конкретизувати.

Таблиця 2

Характеристика основних підходів до управління підприємствами роздрібно торгівлі

Назва підходу	Характеристика підходу
Системний	Комплексне вивчення складних об'єктів як єдиної цілісної системи у нерозривному зв'язку з усіма її складовими елементами
Синергетичний	Результат трансформації системного підходу, який застосовується для дослідження складних систем
Ситуаційний	Центральним моментом ситуаційного підходу є ситуація, тобто конкретні обставини, які на певний період часу мають великий вплив на його функціонування, а основна мета – адаптація управління підприємством до цих обставин
Процесний	Згідно із підходом управління – це серія взаємопов'язаних і універсальних управлінських процесів
Цільовий	Ґрунтується на розробці системи цілей, планів і визначенні кола зобов'язань менеджерів всіх рівнів для забезпечення процесу їх досягнення та наступної оцінки і контролю результатів, коригування планів
Функціональний	Потреба розглядається як сукупність функцій, які треба виконувати для її задоволення
Проектний	Сфокусований на реалізацію окремої цілі за проектним принципом
Динамічний	Об'єкт управління розглядається в діалектичному розвитку, в причинно-наслідкових зв'язках і співпорядкованості, проводиться ретроспективний аналіз за п'ять і більше років і перспективний аналіз (прогноз)
Комплексний	Сутність цього підходу полягає у врахуванні технічних, економічних, соціальних та інших аспектів управління
Маркетинговий	Орієнтація керуючої підсистеми на інтереси споживачів і кінцевий результат
Нормативний	Полягає у встановленні нормативів управління за всіма підсистемами менеджменту
Відтворювальний	Ґрунтується на орієнтації щодо постійного оновлення виробництва товару для задоволення потреб ринку з меншими витратами
Поведінковий	Полягає у тому, щоб допомогти працівнику усвідомити власні можливості
Адміністративний	Сутність підходу полягає в регламентації функцій, прав, обов'язків, елементів системи управління в нормативних актах
Інтеграційний	Встановлюються взаємозв'язки між окремими підсистемами та елементами управлінської системи, рівнями і суб'єктами управління
Кількісний	Полягає у використанні кількісних оцінок за допомогою математичних, статистичних, інженерних розрахунків тощо

Зазвичай у науковій літературі під час дослідження специфіки діяльності підприємств різних галузей використовують системний підхід, і він дійсно є ефективним методом досліджень існуючих систем. Сіменко І.В. в своїх дослідженнях приходить до висновку: «Системний підхід як методологія наукового пізнання являє собою сукупність методів дослідження окремо взятих компонентів (частин, елементів) об'єкта дослідження (системи), їхніх взаємозв'язків і взаємодій» [4, с. 84]. Незважаючи на універсальність системного підходу за його певною «глобальністю» може втрачатися деяка «індивідуальність». Це стосується процесів, явищ і специфічних напрямів діяльності суб'єктів господарювання.

Ситуаційний підхід, навпаки, концентрує увагу менеджменту на вирішенні проблем у межах окремих ситуативних елементів, а стратегічне бачення розвитку всього процесу залишається за межами розгляду. При цьому не всі дії, явища та процеси можна ідентифікувати з прив'язкою до певної ситуації, що певною мірою ускладнює практичне використання даного підходу і особливо в ході забезпечення економічної безпеки підприємства.

Процесний та функціональний підходи можуть застосовуватись при вирішенні різноманітних управлінських проблем, однак сфера безпеки передбачає у більшому ступені попередження негативних явищ і врахування загрозливих тенденцій, а зазначені підходи більш прив'язані до дій та явищ, що вже відбулися. Сутність процесного підходу викладена в міжнародних стандартах ISO серії 9000: «Бажаний результат

досягається ефективніше, коли діяльністю і відповідними ресурсами управляють як процесом» [5]. Із цим твердженням цілком можна погодитись, оскільки саме для роздрібної торгівлі процеси є джерелом виникнення невинуватених втрат. Тому необхідно виділити саме позитивні аспекти застосування процесного підходу в управлінні в цілому і підприємств роздрібної торгівлі зокрема.

Отже, переваги використання процесного підходу для управління підприємствами роздрібної торгівлі полягають у такому:

1. Зосередження на кожному процесі сприяє кращому задоволенню споживачів підприємств роздрібної торгівлі.
2. Вимірником якості і цінності продукції є задоволеність споживачів підприємств роздрібної торгівлі.
3. Кожен працівник підприємства роздрібної торгівлі прив'язаний до кінцевого результату (задоволення споживачів) і відповідає за якість обслуговування.
4. Управління процесами дозволяє створити кращі підстави для контролю ресурсів і часу виконання робіт.
5. Урахування динамічного характеру розвитку підприємств роздрібної торгівлі.
6. Реалізація постулатів економічної безпеки відповідних підприємств з конкретизацією відповідних заходів у межах наявних процесів.

Висновки. Враховуючи особливості функціонування підприємств роздрібної торгівлі саме процесний підхід дозволяє визначити «вузькі місця» даного бізнесу та відслідковувати весь ланцюжок взаємодії учасників торгівельних процесів. Така позиція обумовлена не лише специфікою зовнішніх по відношенню до підприємства процесів, а динамікою внутрішньосистемних змін. Для вітчизняного ринку з доволі обмеженою платоспроможністю покупців саме процесний підхід є джерелом пошуку необхідних резервів максимізації комерційної маржі. Також зазначений підхід може використовуватись з метою налагодження системи економічної безпеки таких підприємств, оскільки дозволяє враховувати специфіку діяльності кожного конкретного підприємства та притаманних йому процесів.

Література

1. Основні показники роздрібної торгівлі 1990–2016 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/sr/trg_ric/trg_u/2002.html.
2. Основні показники роздрібної торгівлі 2017 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Регіональна структура обороту роздрібної торгівлі у 2017 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/sr/oort/oort_u/oort1217_u.htm.
4. Сіменко І. В. Якість систем управління підприємствами: методологія, організація, практика : монографія / І. В. Семенко. – Донецьк : [ДонНУЕТ], 2009. – 394 с.
5. Міжнародна організація зі стандартизації ISO [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.iso.org/ru/home.html>.

References

1. Osnovni pokaznyky rozdrubnoi torhivli 1990–2016 roky [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/sr/trg_ric/trg_u/2002.html.
2. Osnovni pokaznyky rozdrubnoi torhivli 2017 rik [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Rehionalna struktura oborotu rozdrubnoi torhivli u 2017 rotsi [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/sr/oort/oort_u/oort1217_u.htm.
4. Simenko I. V. Yakist system upravlinnia pidpriemstvamy: metodolohiia, orhanizatsiia, praktyka : monohrafiia / I. V. Semenko. – Donetsk : [DonNUET], 2009. – 394 s.
5. Mizhnarodna orhanizatsiia zi standartyzatsii ISO [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.iso.org/ru/home.html>.

Рецензія/Peer review : 04.05.2018

Надрукована/Printed : 07.06.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Ковальчук С. В.

УДК 338.48

ІЛЬНИЦЬКА-ГИКАВЧУК Г. Я.
Національний університет «Львівська політехніка»

МЕТОДИ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Розглянуто сутність конкурентоспроможності туристичного підприємства та її оцінки. Розкрито класифікацію методів оцінки конкурентоспроможності підприємства та надано їх характеристики. Наведено методику оцінки комплексного показника конкурентоспроможності туристичного підприємства. Показники конкурентоспроможності можна згрупувати в такі групи: продуктові, використання матеріальних, трудових ресурсів, фінансового стану.

Ключові слова: конкурентоспроможність, метод, оцінка конкурентоспроможності підприємства, показник.

ILNITSKA-GYKAVCHUK G.
National University «Lviv Polytechnic»

METHODS OF ASSESSING THE COMPETITIVENESS OF TOURISM ENTERPRISES

The purpose of the study is to reveal methods for assessing the competitiveness of tourism enterprises. In the article the essence of competitiveness of the tourist enterprise and its estimation are considered. The classification of methods for assessing the competitiveness of the enterprise, their essence, advantages and disadvantages is revealed. The method of estimation of complex indicator of competitiveness of tourist enterprise is given. Competitiveness indicators can be grouped into the following groups: food products (profitability of services, quality of services, price index), use of material (indicators of the state and use of fixed and circulating assets), labor resources (coefficients of staff turnover, labor productivity), financial status (autonomy coefficients, liquidity, business activity, profitability). Thus, for the assessment of competitiveness, different methods should be used, which should be used depending on the needs of the enterprise, the availability of input data and other conditions.

Keywords: competitiveness, method, enterprise competitiveness assessment, indicator.

Постановка проблеми. Сучасні умови господарювання характеризуються посиленням конкуренції між суб'єктами господарювання, тому виникає проблема забезпечення їх конкурентоспроможності, що є головною передумовою підтримання стійких позицій підприємств на внутрішньому та міжнародному ринках. Для забезпечення конкурентоспроможності потрібно систематично проводити її оцінку, на основі чого можна визначити сильні і слабкі сторони підприємства, приймати правильні управлінські рішення. Ці проблеми актуальні для підприємств туристичної та готельної сфери зокрема, які перебувають в умовах сильної конкуренції і повинні постійно пристосовуватися до змін зовнішнього середовища, розробляти заходи для посилення своїх конкурентних позицій на ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних і зарубіжних науковців вагомий вклад у розвиток сучасної теорії конкурентоспроможності внесли Портер М., Гаврилюк С.П., Градов А.П., Лупак Р.Л., Васильців Т.Г., Мазаракі А.А., Ушакова Н.М., Савіцька О.П., Балабанова І.В., Чоренька Н.В. та інші.

Метою дослідження є розкриття методів оцінки конкурентоспроможності туристичних підприємств.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, конкурентоспроможність туристичного підприємства - це здатність ефективно використовувати свій виробничий, фінансовий, кадровий потенціали для виробництва продукції чи надання послуг, які найбільш повно задовольняють потреби споживачів порівняно з конкурентами. Для забезпечення конкурентоспроможності підприємства необхідно проводити її оцінку. Оцінка конкурентоспроможності підприємства – це сукупність аналітичних та інших дій, спрямованих на визначення рівня конкурентоспроможності для розробки заходів, спрямованих на забезпечення конкурентних переваг підприємства на ринку. При цьому об'єктами оцінки можуть бути товари та послуги, підприємство, галузь, економіка держави в цілому. У зв'язку з цим виділяють різні методи оцінки конкурентоспроможності, класифікація яких наведена в табл. 1.

Якісні методи оцінювання досить трудомісткі, вони не виражаються математично і базуються на експертних оцінках. Даним методам притаманний суб'єктивізм, проте вони досить часто використовуються в тих випадках, коли неможливо математично оцінити конкурентоспроможність. Це стосується якості туристичних та готельних послуг.

Кількісні методи дають змогу оцінити за допомогою математичного апарату конкурентні переваги підприємства та приймати обґрунтовані управлінські рішення [2, 4]. Кількісні методи базуються на використанні математичного апарату і передбачають обчислення показників (коефіцієнтів, індексів) по окремих показниках конкурентоспроможності підприємства, які надалі об'єднуються в групові та інтегральні показники.

Матричні методи оцінки конкурентоспроможності підприємства базуються на використанні матриці – таблиці. Дані методи дозволяють оцінити окремі аспекти діяльності підприємства, середовище функціонування, конкурентів та розробити стратегію поведінки на ринку. Перевагами даних методів є їх

відносна простота у застосуванні, а недоліками – не всі показники можна оцінити даним методом, відсутній аналіз причин, врахування не всіх факторів [5].

Таблиця 1

Класифікація методів оцінки конкурентоспроможності підприємства [1, 2, 3]

Ознака	Метод	Вид методу
За способом оцінки	Якісні	SWOT-аналіз, метод експертних оцінок.
	Кількісні	Інтегральний метод, метод різниць, метод балів.
За формою представлення результату	Матричні	Матриця конкурентних стратегій М. Портера, SWOT-аналіз, SPACE-аналіз, STEP-аналіз, матриця McKinsey.
	Графічні	Графіки порівнянь, ілюстративні графіки, модель конкурентних сил М. Портера, аналіз конкурентоспроможності підприємств Ж.-Ж. Ламбена, метод вивчення профілю об'єкта, багатокутник конкурентоспроможності.
	Індексні	Інтегральні методи, метод, що базується на аналізі конкурентних переваг.
За напрямом формування інформаційної бази	Критеріальні	Модель конкурентних сил М. Портера, аналіз конкурентоспроможності підприємств Ж.-Ж. Ламбена, SPACE-аналіз, GAP-аналіз, LOTS-аналіз, PIMS-аналіз, модель GE/McKinsey, метод інтегрального критерію, метод таксономічного показника.
	Експертні	SWOT-аналіз, метод американської асоціації управління, метод порівнянь, метод рангів, метод вивчення профілю об'єкта.
За можливістю прийняття стратегічних рішень	Поточні	Метод американської асоціації управління, метод порівнянь, метод інтегрального критерію, метод таксономічного показника, метод вивчення профілю об'єкта.
	Стратегічні	STEP-аналіз, SWOT-аналіз, SPACE-аналіз, GAP-аналіз, метод аналізу LOTS, вивчення профілю об'єкта, модель GE/McKinsey.

Індексні методи базуються на розрахунку індексів. При цьому базою для порівняння можуть виступати галузеві показники, показники підприємства-лідера ринку чи показники діяльності підприємства за минулі періоди [2].

Критеріальні методи передбачають оцінку конкурентоспроможності підприємства за рядом показників. Вони є найбільш точними і за їх допомогою можна визначити інтегральний показник конкурентоспроможності [1]. Критеріями, які оцінюються, можуть бути такі показники як: конкурентоспроможність продукції, якість, імідж підприємства, відносна частка ринку, рівень витрат, рентабельність, показники, які характеризують фінансовий стан підприємства, ефективність використання матеріальних, трудових ресурсів та інші.

Підприємство вибирає собі показники для оцінювання залежно від наявності вихідних матеріалів для оцінювання та мети оцінювання. На початковому етапі оцінюються індивідуальні показники, а потім узагальнені групові показники. На їх основі може розраховуватися загальний показник конкурентоспроможності підприємства.

Експертні методи базуються на думці досвідчених експертів. Під час експертних методів формуються спеціальні опитувальні анкети за такими напрямками як кадри, матеріально-технічне забезпечення підприємства, система управління, продукт, фінансова система та інше. Експерти оцінюють в балах за визначеною шкалою оцінювальні показники. За результатами опитування визначається рівень важливості критеріїв, середні значення показників окремого критерію, загальний рівень показника як сума часткових критеріїв. Недоліками таких методів є їх суб'єктивізм.

Поточні (статичні) методи оцінюють тільки фактичний стан об'єкта і не дають змогу оцінити його перспективи розвитку [1]. Стратегічні методи дають можливість не лише оцінювати стан конкурентних переваг на конкретну дату, а й розробляти стратегічні заходи з їх поліпшення.

Найбільш ґрунтовними методами оцінки конкурентоспроможності підприємства є комплексні методи, оскільки вони орієнтовані на аналіз усього спектру найважливіших параметрів функціонування підприємства. Перевагою таких методів є отримання достовірної і найбільш точної інформації про конкурентоспроможність підприємства, його переваги та «вузькі місця» [2].

Залежно від об'єкта оцінки виділяють також методи оцінки конкурентоспроможності персоналу, методи оцінки конкурентоспроможності продукції, методи оцінки конкурентоспроможності організації [2].

Розглянемо окремі методи оцінки конкурентних переваг, які найбільш придатні для використання в туристичній сфері.

Метод STEP-аналізу дозволяє охарактеризувати зовнішню економічну ситуацію, оцінюючи вплив чинників: суспільних, технологічних, економічних, політичних, правових. Аналіз здійснюється за схемою

«чинник – підприємство». Результати аналізу оформлюють у вигляді матриці, на горизонтальній осі якої визначаються чинники макросередовища, на вертикальній – сила їхнього впливу в балах або інших одиницях виміру. Результати STEP-аналізу дозволяють оцінити зовнішню економічну ситуацію, що склалася в галузі виробництва [6].

Найбільш поширеним методом оцінки конкурентних переваг є SWOT-аналіз, застосування якого має сприяти докладанню зусиль щоб перетворити слабкі сторони на можливості; розвитку сильних позицій відповідно до обмежених можливостей. SWOT-аналіз забезпечує врахування зовнішніх загроз та можливостей, і оцінювання ефективності використання потенціалу підприємства у конкурентному середовищі.

Метод SPACE-аналізу є похідним від SWOT-аналізу та застосовується для оцінювання сильних та слабких сторін діяльності невеликих підприємств за такими групами критеріїв:

- фінансова сила підприємства, яка визначається показниками рентабельності інвестицій, фінансової стійкості, динаміки прибутку;
- конкурентоспроможність підприємства, яка визначається за показниками частки підприємства на ринку, рентабельності реалізації продукції та конкурентоспроможності продукції;
- привабливість галузі - визначається рівнем її прибутковості, стадією життєвого циклу;
- стабільність галузі - визначається за стабільністю прибутку, розвитком інноваційної, маркетингової діяльності.

Кожен показник оцінюється за десятибальною шкалою на основі порівняння фактичних значень коефіцієнтів із нормальним їх рівнем для підприємства та шляхом вивчення статистичної інформації щодо економічного становища галузі. У складі кожної групи складається матриця стратегій в системі координат SPACE та будується вектор позиції підприємства, що оцінюється. Положення вектору визначає тип рекомендованої стратегії (консервативна, захисна, конкурентна, агресивна) для поліпшення конкурентоспроможності підприємства [1].

Популярним методом аналізу конкурентоспроможності є модель CE/McKinsey (Мак-Кінсі 7S). При оцінці в даному методі використовуються такі показники: стратегічний стан підприємства, привабливість ринку. В свою чергу, стратегічний стан підприємства рекомендується оцінювати за такими показниками: потужність підприємства, частка ринку, рентабельність, чистий дохід, технологічний стан, керівництво та персонал. Привабливість ринку пропонується оцінювати за такими показниками: абсолютна ємність ринку, темпи зростання ринку, ціноутворення, структура конкуренції, галузева норма прибутку.

Метод рангів передбачає порівняння об'єкта оцінювання з групою підприємств-конкурентів, визначається його місце серед конкурентів, чинники успіху та слабкі місця. На основі загальної суми рангів за всіма індикаторами визначається підприємство – лідер (в якого кількість рангів найбільша) і аутсайдери (мають найнижчі показники конкурентоспроможності). Цей метод є простим і не вимагає спеціального математичного апарату.

Графічні методи включають багатокутник конкурентоспроможності, метод профілів [5, 7]. Багатокутник конкурентоспроможності будується у вигляді циклограми, на осях якої відображаються розраховані показники діяльності підприємства. Кількість осей дорівнює кількості показників. Значення на осях розміщені рівномірно за зростанням від центру.

Метод вивчення профілю об'єкта полягає в ідентифікації та кількісному оцінюванні (за відносною або бальною шкалою) характеристик, які визначають ступінь лояльності споживачів до підприємства. Профіль при цьому є сукупністю параметрів, що характеризують об'єкт аналізу і завдяки яким він відомий цільовій групі споживачів [1].

Оцінка конкурентоспроможності туристичного підприємства може проводитися за комплексним показником. Методика його розрахунку наступна: визначається перелік оцінних показників, обчислюються їх значення, визначається вага показників, коефіцієнт конкурентоспроможності. Дані розрахунки проводяться також для конкурентів.

Комплексний показник конкурентоспроможності підприємства обчислюється за формулою [1, 8]:

$$K = \sum_{i=1}^n W_i \cdot K_i, \quad (1)$$

де K – комплексний показник конкурентоспроможності;

W_i – вага i -го показника;

K_i – значення i -го (одиничного) показника конкурентоспроможності;

n – кількість одиничних показників.

При цьому параметри вагомості в сумі повинні дорівнювати одиниці.

Далі показник конкурентоспроможності порівнюється з показником конкурента і знаходиться відносний показник ефективності як відношення комплексного показника конкурентоспроможності оцінюваного підприємства і підприємства-конкурента. Якщо значення буде більшим від 1, то підприємство конкурентоспроможне і має переваги над конкурентом. І навпаки, якщо коефіцієнт буде меншим від одиниці, то підприємство є неконкурентоспроможне.

Ряд авторів для оцінювання конкурентоспроможності підприємства пропонують використовувати показники, згруповані таким чином [1, 8]: показники ефективності виробничої діяльності організації; показники, що характеризують фінансовий стан організації; показники, що відображають ефективність організації збуту та просування продукції; показники конкурентоспроможності продукції.

Узагальнивши думки науковців, на нашу думку, показники конкурентоспроможності можна згрупувати наступним чином [1, 5, 8]: продуктові, показники використання матеріальних, трудових ресурсів, фінансового стану. Так, продуктовими показниками є рентабельність послуг, якість послуг, індекс цін. Показники використання матеріальних ресурсів включають: показники стану та використання основних засобів (вартість основних засобів, коефіцієнти оновлення та вибуття, зносу та придатності, фондовіддача, фондомісткість, фондоозброєність), коефіцієнт оборотності оборотних активів та інші. До показників використання трудових ресурсів відносяться коефіцієнти плинності персоналу, обороту зі звільнення, обороту з прийняття, продуктивність праці та інші. Основними показниками оцінки фінансового стану підприємства є коефіцієнт автономії, коефіцієнти ліквідності, коефіцієнти ділової активності, рентабельності.

Слід зазначити, що найчастіше для оцінки конкурентоспроможності туристичних послуг використовується метод бальної оцінки, який передбачає складання матриці оцінних показників, присвоєння показникам певної кількості балів, порівняння балів підприємства за кожним оцінним показником із найкращим у досліджуваній сукупності підприємств. Таким чином одержують узагальнену бальну оцінку конкурентоспроможності підприємств туристичної індустрії.

Висновки. Для оцінки конкурентоспроможності туристичних підприємств можуть використовуватися різні методи, які слід використовувати залежно від потреб підприємства, наявності вихідних даних підприємства та інших умов. За результатами проведеної оцінки підприємство може прийняти виважені управлінські рішення, спрямовані на покращення своїх конкурентних позицій на ринку.

Література

1. Лупак Р. Л. Конкурентоспроможність підприємства : навч. посіб. / Р. Л. Лупак, Т. Г. Васильців. – Львів : Видавництво ЛКА, 2016. – 484 с.
2. Левицька А. О. Методи оцінки конкурентоспроможності підприємства: вітчизняні та закордонні підходи до класифікації / А. О. Левицька // Механізм регулювання економіки. – 2013. – № 4. – С. 155–163.
3. Швед Т.В. Оцінка конкурентоспроможності підприємства / Т.В. Швед, І.С. Біла // Економіка і суспільство. – 2017. – Вип. 8. – С. 405–410.
4. Кваско А. В. Аналіз методів оцінки конкурентоспроможності підприємства / А. В. Кваско // Наукові записки. – 2017. – № 1 (54). – С. 111–118.
5. Яцковий Д.В. Сучасні методики оцінки конкурентоспроможності підприємства / Д.В. Яцковий // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. – Випуск 4 (51). – С. 183–188.
6. Брижань І. А. Порівняння методів оцінювання конкурентоспроможності підприємства / І. А. Брижань, В. Я. Чевганова // Экономика и управление предприятием. – 2015. – № 4/5(24). – С. 10–15.
7. Реутов В. Е. Управление конкурентоспособностью : монография / Реутов В. Е., Вельгош Н.З. – Симферополь : Таврия, 2005. – 200 с.
8. Кузьмін О.Є. Конкурентоспроможність підприємства: планування та діагностика : монографія / О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник, О.П. Романко ; за заг. ред. Кузьміна О.Є. – Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2011. – 180 с.

References

1. Lupak R. L. Konkurentospromozhnist pidpriemstva: navch. posib. / R. L. Lupak, T. H. Vasylytsiv. – Lviv: Vydavnytstvo LKA, 2016. – 484 s.
2. Levytska A. O. Metody otsinky konkurentospromozhnosti pidpriemstva: vitchyzniani ta zakordonni pidkhody do klasyfikatsii / A. O. Levytska // Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky. – 2013. – № 4. – S. 155-163.
3. Shved T.V. Otsinka konkurentospromozhnosti pidpriemstva / Shved T.V., Bila I.S. // Ekonomika i suspilstvo. – 2017. – Vyp. 8. – S. 405-410.
4. Kvasko A. V. Analiz metodiv otsinky konkurentospromozhnosti pidpriemstva / A. V. Kvasko // Naukovi zapysky. – 2017. – № 1 (54). – S. 111-118.
5. Yatskovyi D.V. Suchasni metodyky otsinky konkurentospromozhnosti pidpriemstva / Yatskovyi D.V. // Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen. – 2013. – Vypusk 4 (51). – S. 183 – 188.
6. Bryzhan I. A. Porivniannia metodiv otsiniuvannia konkurentospromozhnosti pidpriemstva / Bryzhan I. A., Chevhanova V. Ya. // Ekonomika y upravlenye predpriatyem. – 2015. – № 4/5(24). – S. 10-15.
7. Reutov V. E. Upravlenye konkurentospozobnostiu. Monohrafiya / Reutov V. E. Velhosh N.Z. – Symferopol: Tavryia, 2005. – 200 s.
8. Kuzmin O.Ie. Konkurentospromozhnist pidpriemstva: planuvannia ta diahnostyka: Monohrafiia / O.Ie. Kuzmin, O.H. Melnyk, O.P. Romanko ; za zah. red. Kuzmina O.Ie. – Ivano-Frankivsk: IFNTUNH, 2011. – 180 s.

Рецензія/Peer review : 08.05.2018
Надрукована/Printed : 30.05.2018
Рецензент: д. е. н., проф.Теребух А. А.

УДК 658.62

МАРЧУК Л. М.

Вінницький національний аграрний університет

БЕНЧМАРКІНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДТРИМКИ ТА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА РИНКУ ЗЕРНА

Теоретично обґрунтовано доцільність використання бенчмаркінгу у діяльності сільськогосподарських підприємств на ринку зерна. Узагальнено існуючі підходи до його проведення та запропоновано алгоритм регулярного моніторингу у бенчмаркінг-аналізі, що на практиці сприятиме відкритості та підвищенню ефективності й раціональності діяльності сільськогосподарських підприємств, підвищенню конкурентоспроможності та ефективності маркетингу, поліпшенню використання трудових ресурсів і потенціалу, більш швидкому та оптимальному прийняттю управлінських рішень, підвищенню якості управління.

Ключові слова: бенчмаркінг, конкурентоспроможність, конкурентні переваги, сільськогосподарське підприємство, управління.

MARCHUK L.

Vinnytsia National Agrarian University

BENCHMARKING AS A TOOL FOR SUPPORTING AND ENHANCING THE COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE MARKET

The expediency of the benchmarking in case of the enterprises activity was theoretically proven, in the competitive surrounding, agricultural enterprises have to look for the ways and methods of their activity promotion, new methods of creating competitive advantages. The basic principle of benchmarking is supplemented as a competence. The essence of this principle based on the competence of the workers who are dealing with benchmarking, which give them possibilities expertly collect the most valuable data for the benchmarking analysis. Depending on the mission of the company, the main goals and priority directions defined in the development and implementation of long-term strategies for the successful development, the classification of the methods used for the effective implementation of benchmarking is generalized. The existing approaches are specified and the algorithm of the regular monitoring in the benchmarking analysis is proposed, which in practice will promote: an openness and increase of efficiency and rationality of agricultural enterprises; an increase of competitiveness and efficiency of marketing; an improvement of use of labor resources and potential, faster and optimal acceptance of managerial making; improvement of the management quality. On practice, the benchmarking implementation will provide the company with signals of early warning about its slippage; determine the level of the enterprise in comparison with the best ones in the industry or region; will lead to the rapid introduction of the new management approaches, reducing risks; reducing the cost of the refinement process, etc.

Key words: benchmarking, competitiveness, competitive advantages, agricultural enterprise, management.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодні бенчмаркінг відноситься до найпоширеніших методів вдосконалення управління діяльністю підприємств. На сучасному етапі бенчмаркінг допомагає відносно швидко та з невеликими витратами вдосконалити бізнес-процеси, а також зрозуміти, як працюють передові підприємства, та отримати конкурентні переваги на основі впровадження досвіду кращих практик.

Використання бенчмаркінгу досить диверсифіковане, адже він широко застосовується в маркетингових дослідженнях, логістиці, управлінні персоналом, фінансовому менеджменті тощо. Навчання, розвиток, ефективні зміни – в цьому полягає сутність бенчмаркінгу, який є ключем до успіху кожного підприємства, зацікавленого в підвищенні ефективності своєї роботи та постійному удосконаленні діяльності. Не є винятком й сільськогосподарські підприємства, які в даний час гостро потребують інноваційних технологій підвищення конкурентоспроможності, до яких відноситься бенчмаркінг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи бенчмаркінгу стали предметом досліджень таких вчених, як К. Бліщук, Н. Буреннікова, Г. Ватсон, Е. Демінг, К. Ісікава, Р. Кемп, О. Коваленко, Ф. Кросбі, Г. Ткачук, М. Спендоліні, Х. Дж. Харрінгтон, Дж. Шотміллер, К. Штефан, В. Ярмоленко й інших. Деякі аспекти становлення та розвитку конкуренції знайшли відображення в наукових працях видатних дослідників: Дж. Гелбрейт, Ф. Котлер, К. Маркс, М. Портер, Д. Рікардо, П. .Самуельсон, А. Сміт та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на різноманіття досліджень, спрямованих на розробку методологічних підходів, методів, засобів і технологій вдосконалення управління конкурентоспроможністю, наукову розробленість методики організаційного вдосконалення шляхом вивчення та адаптації зовнішнього досвіду підприємств (бенчмаркінгу) не можна визнати достатньою. Необхідний глибокий аналіз особливостей та можливостей застосування бенчмаркінгу в системі підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств на ринку зерна з урахуванням їх економічних особливостей з метою підвищення ефективності використання даного стратегічного інструменту.

Метою статті є уточнення принципів, інструментів і методів бенчмаркінгу та визначення його місця системі підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств на ринку зерна.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазнаючи тиску конкурентного середовища, сільськогосподарські підприємства вимушені шукати шляхи та способи активізації діяльності, нові методи формування конкурентних переваг, до яких належить бенчмаркінг. Бенчмаркінг можна інтерпретувати як альтернативний метод стратегічного планування не від досягнутого, а за показниками конкурентів. Орієнтація на досвід кращих підприємств сприяє зниженню ризику, скороченню тимчасових і фінансових витрат, пов'язаних з напрацюванням власних схем через експериментування. Використання бенчмаркінгу дозволяє підприємству створити команду внутрішніх консультантів, напрацювати досвід, підготувати базу для подальшого вдосконалення організації та управління.

Зазначимо, що основними принципами бенчмаркінгу є взаємність; аналогія; вимір; достовірність [1]. На нашу думку, до цих принципів необхідно віднести п'ятий – компетенцію, сутність якого полягає в тому, що працівникам, які займатимуться бенчмаркінгом, повинна бути притаманна низка ключових компетенцій, котрі дозволятимуть їм грамотно та адекватно обирати найбільш значимі показники для бенчмаркінг-аналізу.

Існують різні види бенчмаркінгу залежно від місії підприємства, основних цілей та пріоритетних напрямків, які визначаються при розробці та реалізації довгострокових стратегій успішного розвитку. Найбільш узагальнену класифікацію методів, що застосовуються для ефективної реалізації бенчмаркінгу представлено на рис. 1.

Рис. 1. Узагальнена класифікація методів бенчмаркінгу

* уточнено автором на основі [2–4]

Конкурентоорієнтований бенчмаркінг використовують для здійснення моніторингу ринку з метою визначення позицій певного сільськогосподарського підприємства, а також для аналізу та порівняння результатів діяльності підприємств з тими, які мають конкурентні переваги в зайнятій ніші. В науці виділяють так званий конкурентний бенчмаркінг мікросередовища [2], а також індивідуальний конкурентний бенчмаркінг та індивідуальний конкурентний бенчмаркінг на основі самооцінки [3].

По відношенню до підприємства конкурентний бенчмаркінг мікросередовища – порівняння основних показників продуктивності власного підприємства з конкурентами, який у свою чергу відноситься до зовнішнього бенчмаркінгу.

По відношенню до суб'єкта дослідження [3] виокремлюють індивідуальний конкурентний бенчмаркінг – порівняння основних показників продуктивності власного підприємства з конкурентами. У індивідуальному бенчмаркінгу ініціатором і, відповідно, реципієнтом кращої практики в процесі дослідження та порівняння є один суб'єкт господарювання. В цьому випадку процес набуває розвідувального характеру, коли необхідно встановити конкурентів та своє місце серед них, вибрати підприємство, що є лідером у даній галузі.

Індивідуальний конкурентний бенчмаркінг на основі самооцінки – відповідність критеріям премій в області якості та вимогам міжнародних стандартів щодо системи менеджменту якості, тобто підприємство, знаходячись на будь-якому рівні розвитку, може порівняти свою діяльність з діяльністю найкращих.

Спільний бенчмаркінг передбачає процеси добровільного обміну інформацією між сільськогосподарськими підприємствами. Важливим елементом для успішної реалізації спільного бенчмаркінгу є створення інформаційної безпеки, яка ґрунтується на загальноприйнятому кодексі поведінки для проведення результативного суміщеного бенчмаркінгу. Цей метод є найбільш доступним і не вимагає великих фінансових вкладень в порівнянні з іншими методами бенчмаркінгу.

Внутрішній бенчмаркінг. Успішна реалізація даного методу ґрунтується на аналізі всіх процесів всередині певного підприємства. Обираються найбільш схожі об'єкти для дослідження, тому легко зібрати необхідну інформацію. Недоліком внутрішнього бенчмаркінгу є обмежені можливості для порівняння товарів або послуг, внаслідок чого результати можуть носити спотворений характер.

Функціональний бенчмаркінг. Процес зіставлення діяльності сільськогосподарського підприємства здійснюється з найбільшими підприємствами, які займають лідируючі позиції в зайнятому ринковому сегменті. Підприємці, які реалізують функціональний бенчмаркінг, обмінюються інформацією, а також мають можливість взяти участь в дослідженні всіх процесів.

Узагальнений бенчмаркінг має на меті порівняння найбільш успішних і результативних сторін діяльності підприємств. Недоліком реалізації узагальненого бенчмаркінгу є складність здійснення концептуального аналізу всіх аспектів функціонування сільськогосподарських підприємств. Вищевказаний метод дозволяє підприємствам отримувати корисний досвід від компаній з різних галузей, розширюючи при цьому спектр організацій, від яких є можливість отримати цінну та важливу інформацію, необхідну для підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства.

На нашу думку, інструментами бенчмаркінгу є сукупність методів, способів і прийомів, за допомогою яких досягаються цілі, вирішуються завдання реалізації функцій бенчмаркінгу – прийняття нестандартних управлінських рішень за умов невизначеності (рис. 2).

Сучасний досвід формування, функціонування та розвитку сільськогосподарських підприємств дає усі підстави стверджувати, що жодне з них не в змозі досягти повної чи абсолютної переваги над конкурентами за усіма якісними або кількісними характеристиками продукції, методам їх пропозиції та просування на ринку без об'єднання зусиль.

Успіх бенчмаркінгу полягає в суворому дотриманні та відповідальному виконанні кожного з його етапів. Алгоритм еталонного зіставлення не має суворої регламентації. Нами узагальнено існуючі підходи до його проведення та запропоновано методику регулярного моніторингу у бенчмаркінг-аналізі. Змістовну сторону основних етапів в алгоритмі регулярного моніторингу наведено на рис. 3.

Перший етап передбачає діагностику сільськогосподарського підприємства, визначення ключових показників його діяльності на ринку зерна. Інформація, отримана в процесі оцінки, є базою для порівняння з конкурентами та дозволяє виявити сильні і слабкі сторони діяльності підприємства. Ті значення, де показники помітно відстають від конкурентних, є можливим об'єктом управління (бенчмаркінгу).

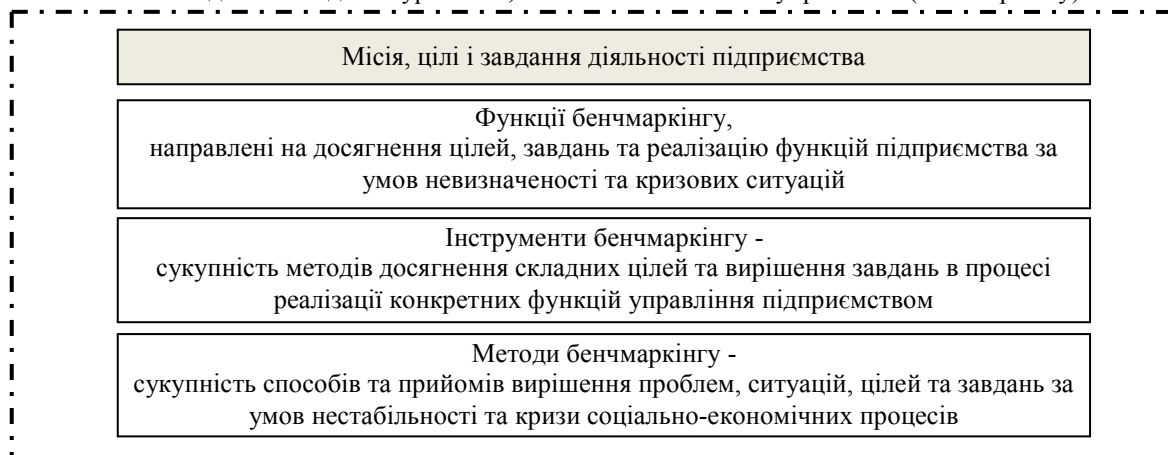

Рис. 2. Місце і роль інструментів та методів в реалізації функцій бенчмаркінгу
систематизовано автором

Зазначимо, що актуальним питанням на цьому етапі є розробка методології цього управління, яким може служити SEE-управління [5, с. 146], як засіб підвищення дієвості процесу функціонування складних динамічних систем (якими є самі підприємства) з урахуванням ризиків в умовах негативного впливу зовнішнього середовища, зокрема, локальних і глобальних кризових явищ в економіці. А також з одночасним урахуванням не тільки наслідків такого функціонування, а й факторів (імпульсів) впливу на процеси функціонування, можливих загроз (ризиків) для результативного функціонування підприємств, потенційних можливостей (резервів) покращення цього функціонування на основі вимірювання та оцінювання складових результативності [5].

На другому та третьому етапах слід пам'ятати, що на стадії становлення бенчмаркінгу сто відсотків проектів було сфокусовано на продукції. Наразі тільки 10-20% проектів фокусуються на продукції, тоді як від 80% до 90% фокусуються на процесах і практиках. Саме вони, як правило, і є нині еталонами для зіставлення. Сучасним інструментом пошуку партнерів по еталонному зіставленню є бенчмаркінгові ресурси мережі Інтернет, саме такі можливості надає Європейський фонд управління якістю. Проекти EFQM сприяють обміну кращою бізнес-практикою та встановленню контактів між потенційними партнерами по бенчмаркінгу [6].

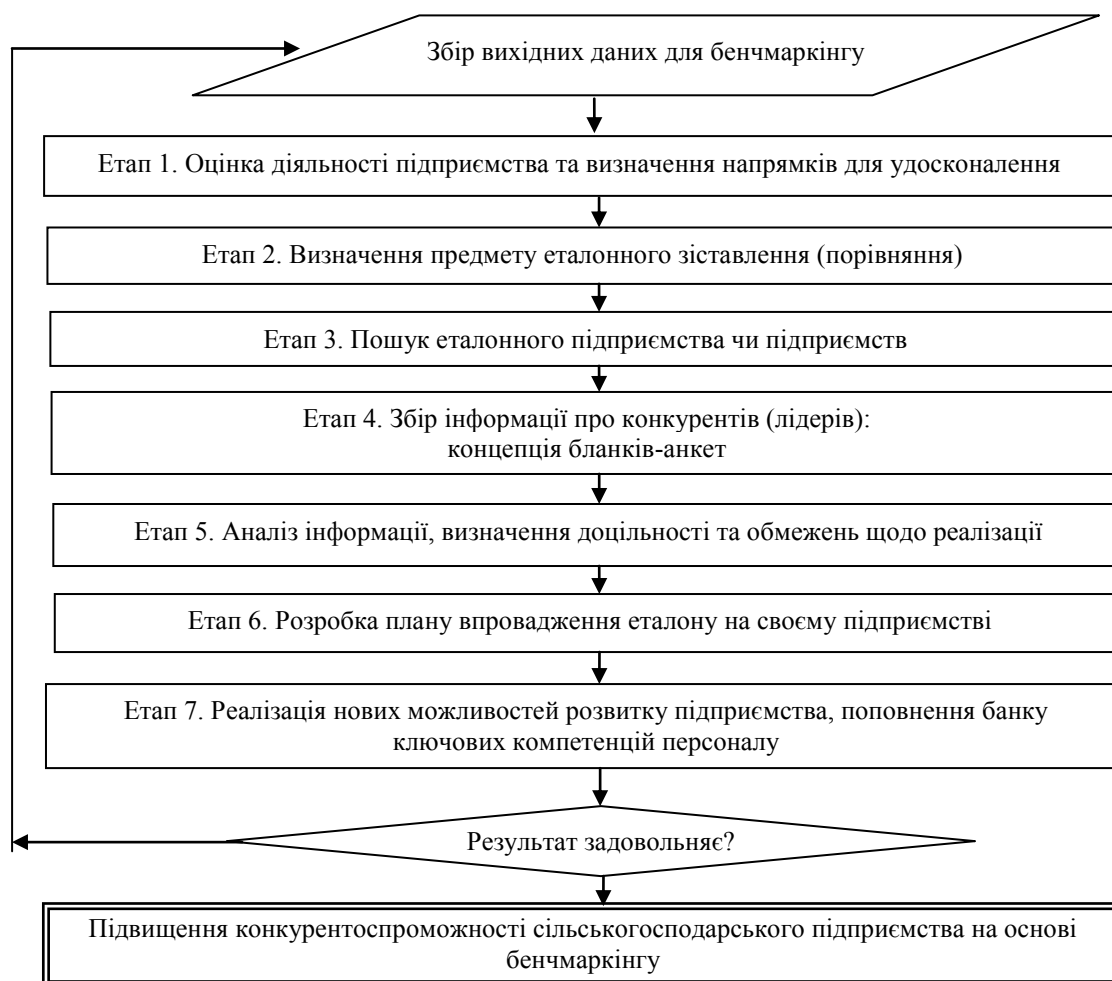

Рис. 3. Алгоритм регуляторного моніторингу бенчмаркінг-аналізу сільськогосподарських підприємств на ринку зерна
* запропоновано автором

На четвертому етапі в якості інструменту збору інформації пропонується бланк-анкета для еталонного зіставлення (табл. 1), де оціночними елементами слугуватимуть, наприклад, деталізовані етапи бізнес-процесу, методи управління, окремі показники конкурентоспроможності тощо.

Таблиця 1

Макет бланк-анкети для еталонного зіставлення у бенчмаркінг-аналізі

Групувальна ознака	Еталонний критерій	Підприємство для еталонного порівняння	Значення критерію еталонного підприємства	Значення критерію досліджуваного підприємства	Рекомендації щодо впровадження еталонного критерію

* розроблено автором

Методом збору первинних даних нами обрано бланк-анкету, що застосовується при опитуванні респондентів для запису їх відповідей. Для проведення обстеження, в якості інструменту, пропонуємо використовувати метод персонального формалізованого інтерв'ю.

На п'ятому етапі, отримавши кількісну та якісну інформацію відносно діяльності еталонного підприємства, його ключових показників, процесів, методів, які використовуються в управлінні, необхідно проаналізувати отримані дані, визначити, який блок інформації може допомогти в поліпшенні роботи, а також підготувати проект впровадження досвіду еталонного підприємства.

На наступному, шостому, етапі приймається рішення щодо доцільності впровадження того або іншого удосконалення. При цьому сліпе копіювання неприйнятне, тому що бажані результати свідомо не будуть досягнуті, а інтерес до подальших еталонних досліджень на підприємстві буде втрачено надовго.

На сьомому етапі в результаті проведеного моніторингу формується пакет інформації для аналізу удосконалень й формування банку компетенцій. На цьому ж етапі формується банк ключових компетенцій співробітників, який систематично поповнюється в процесі бенчмаркінгу.

На нашу думку, бенчмаркінг в тій чи іншій мірі необхідний всім співробітникам підприємства, оскільки залежно від потреби, можна вирішувати як внутрішні, так і зовнішні завдання. Менеджери, які здійснюватимуть еталонні зіставлення, мають розуміти, що не кожне дослідження призводить до змін. Для цього вони повинні володіти набором необхідних компетенцій, таких як креативність, знання нових досягнень, уміння аналізувати конкурентні ситуації, уміння приймати та коригувати управлінські рішення.

Висновки. Проблема підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств вимагає прийняття систематизованих управлінських рішень. На сьогодні бенчмаркінг є тим інструментом, що дає змогу зіставити показники ефективності та результативності діяльності, зрозуміти слабкі та сильні сторони порівняно з конкурентами та світовими лідерами в галузі.

На практиці впровадження бенчмаркінгу сприятиме відкритості та підвищенню ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств на ринку зерна, зокрема: надаватиме підприємству сигнали раннього попередження про його відставання; визначатиме рівень підприємства в порівнянні з кращими в галузі чи регіоні; призводитиме до швидкого впровадження нових підходів управління, зменшуючи ризики; скорочуватиме витрати на процес удосконалення тощо.

Література

1. Прогнозування розвитку територій. Бенчмаркінг : навч. посіб. / [К.М. Бліщук та ін. ; за заг. наук. ред. М.М. Білінської] ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, "Розбудова спроможності до економічного обґрунтованого планування розвитку областей і міст України", Проект міжнар. техн. допомоги. – Київ : К.І.С., 2014. – 117 с.
2. Ткачук Г. Ю. Бенчмаркінг як потенційний інструмент досягнення конкурентоспроможності малими підприємствами агробізнесу / Г. Ю. Ткачук // Вісник ЖДТУ. – 2010. – № 2. – С. 292–294.
3. Коваленко О. В. Сутність та особливості бенчмаркінгу в антикризовому управлінні підприємством / О. В. Коваленко // Механізм регулювання економіки. – 2009. – Т. 1. – № 3. – С. 140–145.
4. Кемп Р. С. Легальный промышленный шпионаж : бенчмаркинг бизнес-процессов: технологии поиска и внедрения лучших методов работы ваших конкурентов / Кемп Р. С. ; пер. с англ. ; под ред. О.Б. Максимовой. – Днепропетровск : Баланс-Клуб, 2004. – 416 с.
5. Буреннікова Н. В. SEE-управління на базі складових результативності як засіб підвищення дієвості процесу функціонування складних систем: сутність, методологія / Н. В. Буреннікова, В. О. Ярмоленко // Бізнес Інформ. – 2016. – № 1. – С. 145–152.
6. EFQM Emselex Model Scorebook and Case Study, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.efqm.org/>.

References

1. Prohnozuvannia rozvytku terytorii. Benchmarkinh : navch. posib. / [K.M. Blishchuk ta in. ; za zah. nauk. red. M.M. Bilynskoi] ; Nats. akad. derzh. upr. pry Prezidentovi Ukrainy, "Rozbudova spromozhnosti do ekonomichnoho obhruntovanoho planuvannia rozvytku oblastei i mist Ukrainy", Proekt mizhnar. tekhn. dopomohy. – Kyiv : K.I.S., 2014. – 117 s.
2. Tkachuk H. Yu. Benchmarkinh yak potentsiinyi instrument dosiahnennia konkurentospromozhnosti malymy pidpriemstvamy ahrobiznesu / H. Yu. Tkachuk // Visnyk ZhDTU. – 2010. – № 2. – S. 292–294.
3. Kovalenko O. V. Sutnist ta osoblyvosti benchmarkinhu v antykrizovomu upravlinni pidpriemstvom / O. V. Kovalenko // Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky. – 2009. – T. 1. – № 3. – С. 140–145.
4. Kemp R. S. Lehalnyi promyshlennyi shpyonazh : benchmarkynh byznes-protsesov: tekhnolohyy poyska y vnedreniya luchnykh metodov raboty vashykh konkurentov / Kemp R. S. ; per. s anhl. ; pod red. O.B. Maksymovoi. – Dnepropetrovsk : Balans-Klub, 2004. – 416 s.
5. Buriennikova N. V. SEE-upravlinnia na bazi skladovykh rezul'tatyvnosti yak zasib pidvyshchennia diievosti protsesu funktsionuvannia skladnykh system: sutnist, metodolohiia / N. V. Buriennikova, V. O. Yarmolenko // Biznes Inform. – 2016. – № 1. – S. 145–152.
6. EFQM Emselex Model Scorebook and Case Study, 2010 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.efqm.org/>.

Рецензія/Peer review : 12.04.2018

Надрукована/Printed : 31.05.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Буреннікова Н. В.

УДК 65.011:005.33:621(477)

ШАТАЙЛО О. А.

Хмельницький національний університет

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОТЕЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуті та проаналізовані тлумачення поняття «потенціал підприємства» різними авторами. За результатами аналізу визначено його сутнісні характеристики та виділено серед них найбільш поширені, які також можуть бути розглянуті як ідентифікатори досліджуваного терміну.

Ключові слова: потенціал підприємства, сутнісні ознаки, сутнісні характеристики.

SHATAILO O. A.

Khmelnitsky National University

MATERIAL CHARACTERISTICS OF THE ENTERPRISE POTENTIAL

The purpose of the research is to identify the main essential features of the enterprise's potential. The article deals with different interpretations of the concept of "the enterprise potential". The development of Ukrainian enterprises is closely linked to their potential. Potential opportunities of the company influence to the formation of its strategy, the construction of industrial relations and the establishment of management mechanisms. Under current market conditions, the activity of the enterprise is considered precisely because of the prism of the formation and use of the potential. After all, having correctly formed and used it, it is possible to expand the range of its capabilities and strengthen existing positions in the market. In order to better understand how the company's potential influences to the activity of the enterprise, it is necessary to determine its intrinsic characteristics firstly. So, in this article we have explored the using of the essential features of the interpretation of the idea of "the enterprise potential" by different authors. According to the results of the analysis, its characteristics are determined and the most common among them are identified. Based on the systematization of existing interpretations of the term under study it is determined that the potential of an enterprise can be identified by three essential characteristics: opportunities and available means of the enterprise that can be used for future success and achievement of goals, aggregate resources that can be used to perform a specific task, and stocks that are used or can be used under certain conditions. Also in the article it was determined that the potential of an enterprise is a concept that includes such essential characteristics as the availability of facilities and available means of the enterprise, as well as aggregate resources and stocks that are used or can be used for its successful operation and development.

Key words: the enterprise potential, the potential, essential features, essential characteristics, material characteristics of the enterprise potential.

Актуальність теми дослідження. Розвиток діяльності українських підприємств тісно пов'язаний із їхнім потенціалом. Потенційні можливості підприємства впливають на формування його стратегії, побудову виробничих відносин та створення механізмів управління. За сучасних ринкових умов діяльність підприємства розглядається саме через призму формування та використання потенціалу. Адже, правильно сформувавши та використавши його, можна розширити коло своїх можливостей та посилити уже існуючі позиції на ринку. Для того, щоб краще зрозуміти як потенціал підприємства впливає на діяльність самого підприємства, в першу чергу, необхідно визначити його сутнісні характеристики.

Аналіз наукових досліджень. Дослідженням проблематики та визначенням сутності потенціалу підприємства займалися такі вітчизняні вчені, як О.В. Величко, Н.І. Верхоглядова, О.І. Гончар, А.Р. Дунська, О.О. Іванець, Н.Р. Кадилович, Р.С. Квасницька, О.М. Кириченко, М.А. Коваленко, Є. В. Коваленко, А.А. Мазаракі, І. А. Маринич, Л.М. Маршук, С.В. Мочерний, Т.Л. Мельник, Л.І. Піддубнаї, О.О. Плаксюк, В.С. Пономаренко, Ю.М. Солодковський, О.А. Шестаковський, Л.В. Шостак, К.І. Чумаков та інші. Також це питання вивчали і зарубіжні вчені: І.Ансофф, Е. Грайпл, Д. Енгельхарт, П. Ліндерт, М. Портер, К. Ріттенбрук, Р. Харрод та інші.

Мета дослідження – визначити основні сутнісні ознаки потенціалу підприємства.

Виклад основного матеріалу. Згідно з великим тлумачним словником української мови, потенціал – це сукупність усіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил і таке інше, що можуть бути використані в якій-небудь галузі, ділянці, сфері; запас чого-небудь; резерв; приховані здатності, сили для якої-небудь діяльності, що можуть виявитися за певних умов [1, с. 1087].

У економічній енциклопедії зазначено, що потенціал – це наявні в економічного суб'єкта ресурси, їхня оптимальна структура та вміння раціонально використати їх для досягнення поставленої мети [2, с. 13–15].

В енциклопедії економіста, бізнесмена, менеджера вказано, що потенціал – наявні можливості, ресурси, запаси, засоби, що можуть бути використані для досягнення, здійснення чогось [3, с. 467].

Кембриджський словник дає два визначення потенціалу у сфері бізнесу. Перше – це можливість розвитку чогось або вчинення дії за певних умов. Друге – це природні якості або можливості, які означають, що хтось або щось може або повинен бути успішним або досягти чогось [4].

Оксфордський словник тлумачить потенціал, як приховані якості чи можливості, які можуть бути розвинуті та керовані для майбутнього успіху чи користі [5].

На думку Маршук Л.М., потенціал підприємства можна розглядати з різних точок зору, ґрунтуючись на ресурсній концепції (як сукупність ресурсів та зв'язків між ними), функціональній (як сукупність функцій, які забезпечують реалізацію здібностей і можливостей), ресурсно-цільовій (як сукупність ресурсів та здібностей щодо досягнення певних результатів, цілей) та інших концепціях. Залежно від завдань, які ставить перед собою дослідник, кожна з них має право на існування через свою відносність [6].

О.В. Величко стверджує, що потенціал уявляє собою наявні (реальні) або приховані сукупні можливості, ресурси, запаси або джерела, що використовуються чи можуть бути використані або мобілізовані для досягнення певної мети, рішення певної задачі, виконання цілеспрямованої роботи в якій-небудь галузі, ділянці, сфері. Також автор зазначає, що з одного боку, потенціал – це наявні можливості та ресурси, що є в наявності та використовуються або можуть бути використані для досягнення визначеної мети, а з іншого – це невикористані можливості підвищення ефективності виробництва чи діяльності. Тобто потенціал характеризується двома рівнями: досягнутим (або наявним) та перспективним. Ще автор пропонує своє визначення потенціалу підприємства – це здатність підприємства забезпечувати очікуваний результат або вирішувати поставлені завдання в існуючій системі внутрішніх і зовнішніх обмежень з урахуванням здатності носія до розвитку. З визначення випливає необхідність виділяти окремо носій, як сукупність наявних ресурсів, як матеріальні [7].

Згідно трактування О.О. Плаксюка під потенціалом підприємства маються на увазі всі джерела, можливості, запаси, які можуть бути використані для вирішення будь-якого завдання, досягнення визначеної мети, в тому числі ті, що вже використовуються. Резервом потенціалу є ті запаси, які у певний проміжок часу не використовуються на підприємстві [8].

І.А. Маринич та Н. Р. Кадилович визначають потенціал, як засоби, запаси, джерела, які є та можуть бути використані, приведені в дію для досягнення певної мети, виконання плану, розв'язання завдань, можливості якої-небудь соціальної системи у певній сфері [9, с.220].

Л. В. Шостак трактує визначення потенціалу підприємства, як складну систему пересічних характеристик його елементів, причому останні можуть так чи інакше заміщати один одного, тобто є альтернативними [10, с.451].

Т. Матвійчук дає наступне визначення потенціалу підприємства – це система інтегрованих можливостей підприємства для реалізації в майбутньому, яка складається із різноманітних факторів. Такими факторами є запаси ресурсів, виробничий потенціал, фінансові можливості, кадровий потенціал, можливості інноваційного забезпечення, науково-технічні, маркетингові, інвестиційні, інформаційні, управлінські та організаційні можливості. Всі вони рівнозначні та синтезують між собою [11, с.119].

О.І. Гончар уточняє поняття потенціалу та визначає його як здатність підприємства реалізовувати можливості щодо здійснення статутної діяльності, досягнення максимального результату та забезпечення розвитку [12].

К.І. Чумаков зазначає, що потенціал підприємства характеризується властивостями, типовими для будь-якої економічної системи: цілісністю, взаємозв'язком і взаємодією елементів, складністю, комунікативністю, ієрархічністю, множинністю опису, здатністю до розвитку, альтернативністю форм функціонування та розвитку, пріоритетом інтересів системи глобального рівня, пріоритетом якості, потужністю [13].

Про визначення сутності поняття потенціалу В. Габор робить висновки, що більшість економічних словників і енциклопедій виділяють два підходи у визначенні його сутності. Згідно з першим потенціал трактується, як ресурси, запаси, засоби, можливості, що можуть бути використані для розв'язання певного завдання або ж досягнення мети. Другий підхід сутність потенціалу трактує, враховуючи можливості певної особи, суспільства, держави у якійсь галузі. Обидва підходи пов'язують сутність потенціалу з досягненням певного результату [14].

На думку Коваленко М. А. та Іванець О.О., ресурсна концепція є базовою для подальшого розвитку уявлень про поняття «потенціал». Також вони зазначають, що термін «потенціал» у своєму етимологічному значенні походить від латинського слова «*potentia*», що означає «сила», «приховані можливості», джерело сили або можливостей, які можуть бути практично реалізовані в господарській практиці [15].

Верхоглядова Н.І. та Коваленко С.В. зазначають, що потенціал – це наявні або приховані сукупні можливості, ресурси, запаси або джерела, що використовуються чи можуть бути використані для досягнення певної мети. З одного боку, потенціал – це наявні можливості та ресурси, що є в наявності, з іншого – це невикористані можливості. Також на їхню думку основним критерієм і невід'ємною частиною трактування потенціалу є ресурси або їх система; загальна характеристика потенціалу як економічної категорії з часом змінюється, розширюється та трансформується; немає одностайності щодо визначення категорії «потенціал» як узагальнюючого поняття та є підміна поняття «потенціал» його окремими видами, коли аналіз переходить із загальнотеоретичної сфери у сферу прикладних розрахунків [16].

Квасницька Р. та Тарасюк М. вважають, що потенціал – не наявний об'єкт, не фактично отримані результати, а потенційні можливості об'єкта. Також вчені схиляються до системного підходу та визначають, що потенціал підприємства – це складна, цілісна система, яка включає наявні можливості, здатності та

ресурси, які постійно знаходяться у взаємозв'язку та можуть бути використані для реалізації стратегічних, тактичних та поточних цілей підприємства [17].

Аналізуючи вищенаведені трактування можна сказати, що їх об'єднують певні сутнісні ознаки поняття потенціалу. Кожен автор робить відповідні акценти на кожному із них. Найпоширенішими серед цих визначень, на нашу думку, є наступні складові: наявні засоби та можливості, сукупні ресурси та запаси, які використовуються або можуть бути використані.

Розглянемо перелічені визначення з огляду на наявність вказаних складових (табл. 1).

Таблиця 1

**Використання сутнісних ознак трактування поняття «потенціал підприємства» різними авторами
[сформовано автором на основі опрацювання джерел 1–17]**

Автори	Сутнісні ознаки поняття		
	Можливості та наявні засоби підприємства, які можуть бути використані для майбутнього успіху та досягнення цілей	Сукупні ресурси, які можуть бути використані для виконання певного завдання	Запаси, які використовуються або можуть бути використані за певних умов
Великий тлумачний словник української мови	+	+	+
Економічна енциклопедія	-	+	-
Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера	+	+	+
Л.М. Маршук	-	+	-
О.В. Величко	+	+	+
О.О. Плаксюк	+	-	+
І.А. Маринич, Н.Р. Кадилович	+/-	-	+
Л.В. Шостак	+/-	+/-	+/-
Т. Майтвійчук	+	-	-
О.І. Гончар	+	+	+
К.І. Чумаков	+/-	+/-	+/-
В. Габор	+	+	+
М.А. Коваленко, О.О. Іванець	+/-	+	-
Н.І. Верхоглядова, Є.В. Коваленко	+	+	+/-
Р.С. Квасницька, М.В. Тарасюк	+	-	-
Кембриджський словник	+	-	-
Оксфордський словник	+	-	-
Загальна кількість акцентів за відповідною групою сутнісної ознаки	15	12	10
Частка відповідної характеристики в загальній кількості визначень	88%	71%	59%
«+» - наявність акценту; «-» - відсутність акценту; «+/-» - неоднозначність трактування			

Проаналізувавши дані таблиці 1, ми можемо сказати, що більшість авторів визначають потенціал як наявні засоби та можливості, які можуть бути використані для майбутнього успіху та досягнення цілей, а також як сукупні ресурси, які можуть бути використані для виконання певного завдання, але разом з тим не виключається, що це поняття також можна розглядати, як запаси, які використовуються або можуть бути використані за певних умов.

Отже, як ми бачимо із вище наданих даних потенціал підприємства – це поняття, яке включає у себе такі сутнісні характеристики, як наявність можливостей та наявних засобів підприємства, а також сукупних ресурсів та запасів, які використовуються або можуть бути використані для його успішного функціонування та розвитку.

Висновки. В ході дослідження було проаналізовано використання сутнісних ознак у трактуваннях поняття «потенціал підприємства» різними авторами і було з'ясовано, що у багатьох визначеннях цього терміна їх автори часто акцентують увагу лише на окремих аспектах досліджуваного об'єкта. Найбільш поширеними виявились можливості та наявні засоби підприємства, які можуть бути використані для майбутнього успіху та досягнення цілей, сукупні ресурси, які можуть бути використані для виконання певного завдання та запаси, які використовуються або можуть бути використані за певних умов.

На основі узагальнення та систематизації існуючих тлумачень досліджуваного терміну визначено, що потенціал підприємства можна ідентифікувати за трьома вище зазначеними сутнісними характеристиками.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та СД) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпін: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
2. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 3 / відп. ред. С. В. Мочерний та ін. – К. : Академія, 2002. – 952 с.
3. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / за ред. Романа Дяківа. – К. : Міжнародна економічна фундація, Книгодрук, 2000. – 704 с.
4. Cambridge dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/potential>
5. Oxford dictionaries [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://en.oxforddictionaries.com/definition/potential>
6. Маршук Л. М. Теоретичні засади формування ресурсно-фінансового потенціалу підприємства [Електронний ресурс] / Л. М. Маршук // Молодий вчений. – 2016. – № 5. – С. 99–102. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_5_28
7. Сутність економічного потенціалу підприємства / О. В. Величко // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 9. – С. 15–20. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2015_9_4
8. Плаксиук О. О. Механізм формування ефективної системи ресурсного потенціалу підприємства / О. О. Плаксиук // Бухгалтерський облік, аналіз та аудит: проблеми теорії, методології, організації. – 2015. – № 2. – С. 140–147.
9. Наукові підходи до формування потенціалу підприємства / І. А. Маринич, Н. Р. Кадилович // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України : зб. наук.-техн. пр. – Львів, 2010. – Вип. 20.15. – С. 220–223.
10. Зарубіжний досвід формування потенціалу підприємства [Електронний ресурс] / Л. В. Шостак // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2015. – № 819. – С. 449–454. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2015_819_59
11. Матвійчик Т. Парадигма формування потенціалу підприємства / Тетяна Матвійчук // Економіка України в умовах глобалізації і регіоналізації : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молод. вчених [м. Тернопіль, 3-4 квіт. 2014 р.] / редкол. : С. В. Гродський, Ю. П. Гуменюк, М. А. Живко [та ін.] ; відп. за вип. Є. В. Савельєв. – Тернопіль : ТНЕУ, 2014. – С. 119–121.
12. Гончар О.І. Управління потенціалом підприємства за умов євроінтеграції : дис. ... доктора екон. наук : 08.00.04 / О.І. Гончар. – Хмельницький, 2015. – 448 с.
13. Потенціал підприємства як економічна система [Електронний ресурс] / К.І. Чумаков // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2012. – № 4 (55). – С. 223–229. – Режим доступу : <http://journal.puet.edu.ua/index.php/nven/article/viewFile/476/483>
14. Потенціал підприємства як економічна категорія [Електронний ресурс] / В. Габор // Режим доступу : http://econf.at.ua/publ/konferencija_2016_12_8_9/sekcija_5_ekonomichni_nauki/potencial_pidpriemstva_jak_ekonomichna_kategorija/61-1-0-1458
15. Теоретичне обґрунтування сутності потенціалу підприємства [Електронний ресурс] / М.А. Коваленко, О.О. Іванець // Економічні інновації. – 2011. – № 45. – С. 112–117. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/67043/16-Kovalenko.pdf?sequence=1>
16. Верхоглядова Н. І. Аналіз підходів до визначення сутності потенціалу підприємства / Н. І. Верхоглядова, Є. В. Коваленко // Економіка та управління підприємствами. – 2016. – Вип. 1(55). – С. 26–32.
17. Квасницька Р.С. Теоретичні підходи до визначення інвестиційного потенціалу підприємства [Електронний ресурс] / Р. С. Квасницька, М. В. Тарасюк // ВІСНИК КНТЕУ. – 2017. – № 1. – С. 73–81. – Режим доступу : <http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2017/01/7.pdf>

References

1. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod., dopov. ta SD) / uklad. i holov. red. V. T. Busel. – K. : Irpin: VTF «Perun», 2007. – 1736 s.
2. Ekonomichna entsyklopediia : u 3 t. T. 3 / vidp. red. S. V. Mochernyi ta in. – K. : Akademiia, 2002. – 952 s.
3. Entsyklopediia biznesmena, ekonomista, menedzhera / za red. Romana Diakiva. – K. : Mizhnarodna ekonomichna fundatsiia, Knyhodruk, 2000. – 704 s.
4. Cambridge dictionary [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/potential>
5. Oxford dictionaries [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://en.oxforddictionaries.com/definition/potential>
6. Marshuk L. M. Teoretychni zasady formuvannia resursno-finsansovoho potentsialu pidpriemstva [Elektronnyi resurs] / L. M. Marshuk // Molodyi vchenyi. – 2016. – № 5. – S. 99–102. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_5_28
7. Sutnist ekonomichnoho potentsialu pidpriemstva / O. V. Velychko // Aktualni problemy ekonomiky. – 2015. – № 9. – S. 15–20. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2015_9_4
8. Plaksiuk O. O. Mekhanizm formuvannia efektyvnoi systemy resursnoho potentsialu pidpriemstva / O. O. Plaksiuk // Bukhhalterskyi oblik, analiz ta audit: problemy teorii, metodolohii, orhanizatsii. – 2015. – № 2. – S. 140–147.
9. Naukovi pidkhody do formuvannia potentsialu pidpriemstva / I. A. Marynych, N. R. Kadylovych // Naukovyi visnyk Natsionalnoho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy : zb. nauk.-tekhn. pr. – Lviv, 2010. – Vyp. 20.15. – S. 220–223.

10. Zarubizhnyi dosvid formuvannia potentsialu pidpriemstva [Elektronnyi resurs] / L. V. Shostak // Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika". Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku. – 2015. – № 819. – S. 449–454. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2015_819_59
11. Matviichuk T. Paradyhma formuvannia potentsialu pidpriemstva / Tetiana Matviichuk // Ekonomika Ukrainy v umovakh hlobalizatsii i rehionalizatsii : zb. tez dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. stud. ta molod. vchenykh [m. Ternopil, 3-4 kvit. 2014 r.] / redkol. : S. V. Hrodskiy, Yu. P. Humeniuk, M. A. Zhyvko [ta in.] ; vidp. za vyp. Ye. V. Saveliev. – Ternopil : TNEU, 2014. – S. 119–121.
12. Honchar O.I. Upravlinnia potentsialom pidpriemstva za umov yevrointegratsii : dys. ... doktora ekon. nauk : 08.00.04 / O.I. Honchar. – Khmelnytskyi, 2015. – 448 s.
13. Potentsial pidpriemstva yak ekonomichna systema [Elektronnyi resurs] / K.I. Chumakov // Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. – 2012. – № 4 (55). – S. 223–229. – Rezhym dostupu : <http://journal.puet.edu.ua/index.php/nven/article/viewFile/476/483>
14. Potentsial pidpriemstva yak ekonomichna katehoriia [Elektronnyi resurs] / V. Habor // Rezhym dostupu : http://econf.at.ua/publ/konferencija_2016_12_8_9/sekcija_5_ekonomichni_nauki/potencial_pidpriemstva_jak_ekonomichna_kategorija/61-1-0-1458
15. Teoretychne obgruntuvannia sutnosti potentsialu pidpriemstva [Elektronnyi resurs] / M.A. Kovalenko, O.O. Ivanets // Ekonomichni innovatsii. – 2011. – № 45. – S. 112–117. – Rezhym dostupu : <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/67043/16-Kovalenko.pdf?sequence=1>
16. Verkhohliadova N. I., Kovalenko Ye. V. Analiz pidkhodiv do vyznachennia sutnosti potentsialu pidpriemstva / N. I. Verkhohliadova, Ye. V. Kovalenko // Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy. – 2016. – Vyp. 1(55). – S. 26–32.
17. Kvasnytska R.S. Teoretychni pidkhody do vyznachennia investytsiinoho potentsialu pidpriemstva [Elektronnyi resurs] / R. S. Kvasnytska, M. V. Tarasiuk // VISNYK KNTEU. – 2017. – № 1. – S. 73–81. – Rezhym dostupu : <http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2017/01/7.pdf>

Рецензія/Peer review : 07.05.2018

Надрукована/Printed : 05.06.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Тюріна Н. М.

**ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ,
РОЗВИТОК ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ**

УДК 658.012.32: 65.015.2

ВЕДЕНІНА Ю. Ю.,
МАЖАРЕНКО К. П.,
ОРЛОВА К. О.

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

**ВПРОВАДЖЕННЯ І РЕАЛІЗАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЙ ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТУ
В ДІЯЛЬНІСТЬ СУЧАСНИХ ПІДПРИЄМСТВ**

Статтю присвячено теоретичному обґрунтуванню та практичному дослідженню впровадження методик тайм-менеджменту, а також виявленню ефективності їх функціонування в умовах діяльності сучасних промислових підприємств. В результаті дослідження було виявлено, що ефективність використання робочого часу робітниками, великою мірою залежить від уміння своєчасно застосовувати прийоми і методи підвищення власної ефективності у своїй повсякденній діяльності.

Ключові слова: технологія тайм-менеджменту, фотографія робочого часу, раціональність використання робочого часу, система 5S.

VEDENINA U.,
MAZHARENKO K.,
ORLOVA K.

Kremenchuk Mykhailo Ostohradskyi National University

**IMPLEMENTATION AND REALIZATION OF TIME-MANAGEMENT
TECHNOLOGIES IN THE ACTIVITIES OF MODERN ENTERPRISES**

A competent organization of working and personal time and a real assessment of one's own strengths and capabilities allow achieve the desired results, paying attention not only to work, but also to self-development, rest and communication, and to become more successful in all areas of activity. This article examines what time management methods really work; what are the time management tools; how the manager can organize his working time and staff time. The main target of an article is an analysis of modern technologies, procedures and methods of time-management, as well as the research of the necessity of its implementation in the operation of entities. During the work on the article, it was identified, that the necessity of chosen problematic highlighting is caused by that the during the process of management the threats always occur. The threats are due to the ineffectiveness of working processes performance on any level of organization administration. Whereas, the time-management allows to manage working time, plan, organize and evaluate labour costs at all [bases of business processes and minimize costs of entities. At the example of PJSC "Ferrexpo Poltava Mining" it was analyzed the effectiveness of working time usage by the way of worth time study composition. As a result of the analyse, the following indicators of work time usage were defined: rationality and extensity, as well as concrete recommendations on the improvement of working activity with the use of modern procedures of time-management were provided. The main conclusion of this work is that the time-management functioning for the organizations' managers at all levels brings to positive changes, in general. The economic effectiveness from the recommended activities was also evaluated, as well as the reasonability of its functioning in the activity of the entity.

Keywords: time-management technology, work time study, rationality of work time usage, 5S system.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження обумовлена проблемою підвищення ефективності використання робочого часу персоналу на промислових підприємствах і виявленням способів поліпшення його використання. В сучасних умовах кожен менеджер повинен прагнути організувати насамперед свій особистий час таким чином, щоб в найкоротші терміни і з найменшими витратами досягти поставлених цілей. Тобто, ефективність використання робочого часу працівниками фірми або організації багато в чому залежить від уміння, як керівника, так і підлеглих, використовувати сучасні прийоми і методи підвищення особистої ефективності в своїй повсякденній діяльності. Описані завдання успішно вирішуються на основі теоретичних підходів і практичних методів тайм-менеджменту.

Аналіз останніх досліджень. Питання підвищення ефективності організації праці розглядалися низкою вітчизняних та зарубіжних вчених [1]. Серед закордонних авторів, праці яких стали фундаментом технології дослідження тайм-менеджменту можна виділити Ф. Тейлора, П. Друкера, Г. Форда, Г. Емерсона. Становленню вітчизняної теорії управління часом сприяли наукові доробки Є.Л. Мерзлякової, А.К. Гастева, А.П. Аксенова, Н.А. Сафронової. Не дивлячись на важливість, функціональність і різнобічність дослідження проблематики управління робочим часом представниками різних наукових напрямків, все ще відсутня теоретична цілісність в підходах до технологій тайм-менеджменту.

Цілі статті. Основною ціллю даного дослідження є аналіз теоретичних засад та надання практичних рекомендацій щодо ефективного застосування сучасних прийомів і методів тайм-менеджменту на прикладі управлінського персоналу ПрАТ «Полтавський ГЗК».

Виклад основного матеріалу. В умовах сучасності виняткової важливості набуває управління таким недосяжним і при цьому не відновлювальним ресурсом, як час. Немоżliво вибудувати ефективну систему управління часом фірми, не володіючи навичками і вирішення даної проблематики є корпоративне впровадження технологій тайм-менеджменту в якості елемента системи управління організацією. Сучасна література налічує безліч підходів до визначення даного поняття, які відображені на рис. 1 [2].

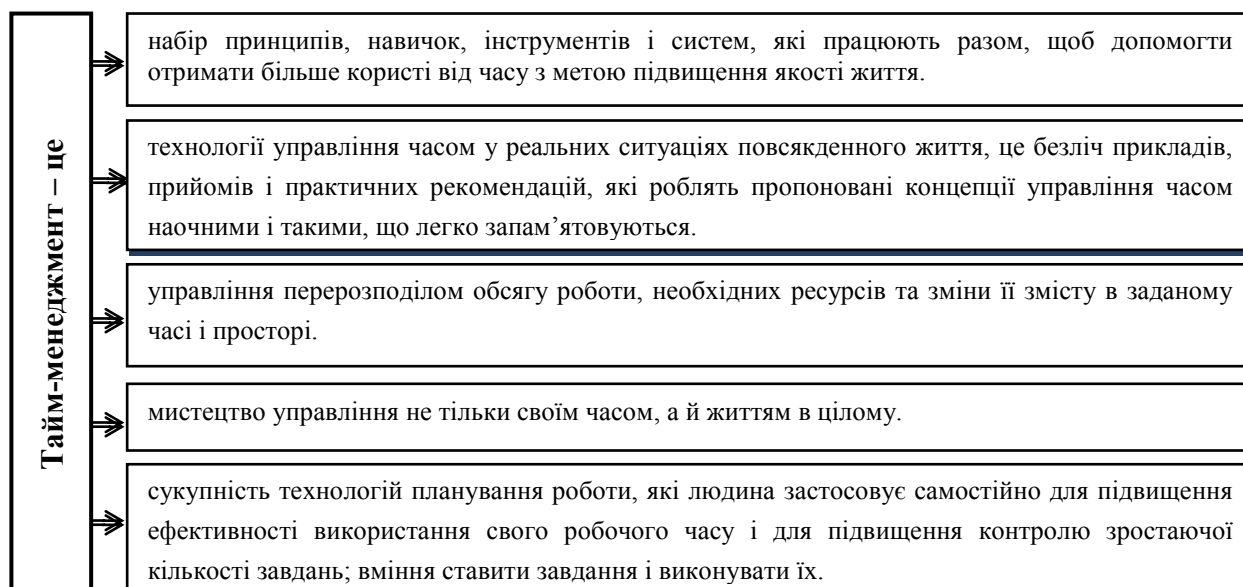

Рис. 1. Різноманітні підходи до розуміння сутності тайм-менеджменту

Існує також багато авторських методик для управління часом [3]. Основні з них, показані у таблиці 1.

Таблиця 1

Методики управління часом	
Назва методики	Зміст
Принцип Парето або «золота пропорція планування часу»	Згідно з цим методом, 80% позитивного ефекту досягається завдяки 20% витрат на досягнення мети, тобто більша частка вашого успіху буде результатом всього лише кількох кроків.
Матриця Ейзенхауера або Закон примусової ефективності	Суть полягає в тому, що на все часу завжди бракує, але його завжди достатньо для найважливішого. Тому слід виконувати в першу чергу те, що є результативним.
Закон Стіва Тейлора	Згідно з цим законом, якщо відчуваєте приплив сил і бадьорість, пропонується не займатися рутинною роботою, в цей час треба займатися важливими справами. А якщо енергія спадає, треба займатися менш важливими справами
Методика Getting Things	Вона базується на тому, що записування всіх поточних справ, проектів та ідей дозволяє тримати пам'ять неперевантаженою і вільною для найголовнішого. Важливим компонентом методики є прийняття рішення
Done, розроблена Девідом Алленом	можливість щось удіяти відносно різного роду інформації, яка надходить
Метод ALPEN Лотара Зайверта	Планувати час пропонується, використовуючи п'ять кроків, що відповідають першим літерам абрєвіатури ALPEN: Aufgaben, Termine und geplante Aktivitäten notieren – Нотувати завдання та заплановані дії; Länge schätzen – Оцінювати тривалість виконання кожної дії; Pufferzeiten einplanen – Включати у планування буферний час; Entscheidungen treffen – Приймати рішення; Nachkontrolle – Контроль за виконанням дій.
Система 5S	Це метод організації робочого простору (офісу), метою якого є створення оптимальних умов для виконання операцій, підтримки порядку, чистоти, акуратності, економії часу і енергії. 5S є інструментом бережливого виробництва.

Сучасне становище характеризується підвищенням інтересу до проблем оптимального і раціонального використання робочого часу. У даній статті запропоновано розглянути та проаналізувати методологію впровадження прийомів тайм-менеджменту на прикладі розробки практичних рекомендацій

для персоналу конкретного підприємства гірничодобувної галузі ПрАТ «Полтавського ГЗК». Для проведення дослідження був здійснений аналіз витрат робочого часу керівника проекту з корпоративної соціальної відповідальності. Вивчення витрат робочого часу проводилося з використанням фотографії робочого часу, шляхом спостереження з послідовними вимірами цих витрат часу за видами, протягом п'яти робочих днів. Так як види робіт є однотипними, результати спостереження в узагальненому вигляді представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

Витрати робочого часу за елементами роботи і перерв керівника проекту з корпоративної соціальної відповідальності ПрАТ «Полтавського ГЗК»

Найменування витрат робочого часу	Поточний час у годинах та хвилинах	Тривалість (хв.)	Індекс	
			По виду	За змістом праці
1. Початок спостереження	8.00	*	*	
2. Підготовка робочого місця	8.00 – 8.10	10	ОП	ОРМ
3. Перевірка пошти, відповіді на термінові листи	8.10 – 8.20	10	ОП	О
4. Планування робочого дня	8.20 – 8.50	30	ОП	ПЗ
5. Проведення регулярної зустрічі з підлеглими	8.50 – 9.50	60	ОП	О
6. Отримання звітності благодійного фонду, ознайомлення з нею	9.50 – 10.10	20	ОП	О
7. Перевірка щомісячної звітності КСВ	10.10 – 10.30	20	ОП	О
8. Нарада з питань піару з начальником відділу	10.30 – 11.30	60	ОП	О
9. Відлучення за особистими потребами	11.30 – 11.40	10	ВОП	*
10. Підготовка презентації для директорів Групи	11.40 – 12.30	90	ОП	О
11. Обідня перерва	12.30 – 13.00	30	ВОП	*
12. Особисті розмови по телефону	13.00 – 13.10	10	ПТД	*
13. Відлучення за особистими потребами	13.10 – 13.15	5	ВОП	*
14. Запит на отримання даних для презентації	13.15 – 13.35	20	ОП	О
15. Ділове листування з представниками громадських організацій	13.35 – 14.00	25	ОП	О
16. Робота з підлеглими	14.00 – 14.30	30	ОП	О
17. Переговори з міжнародними організаціями про співпрацю	14.30 – 16.00	90	ОП	О
18. Робота з документами	16.00 – 16.30	30	ОП	О
19. Систематизація документів	16.30 – 16.50	20	ОП	ОРМ
20. Підведення підсумків дня	16.50 – 17.20	30	ОП	О
21. Планування наступного дня	17.20 – 17.35	15	ОП	ПЗ
22. Наведення порядку на робочому столі, вимикання комп'ютера.	17.35 – 17.40	5	ОП	ОРМ
Кінець спостереження	17.43	*	*	*
Тривалість зміни	*	623	*	*
Всього:	*	620	ОП-560 ПТД-10 ВОП-50	О-480 ПЗ-45 ОРМ-35

Відповідно до трудового кодексу робочий день становить 8 годин (480 хвилин). В даному випадку: робочий день керівника триває на годину довше. Робочий час керівника становить: 85,71 % часу основної роботи, 8,03 % підготовчо-заклучний час і 6,25 % часу витрачається на обслуговування робочого місця. Визначимо частку видів робіт в загальному бюджеті часу основної діяльності, що показано на рис. 2.

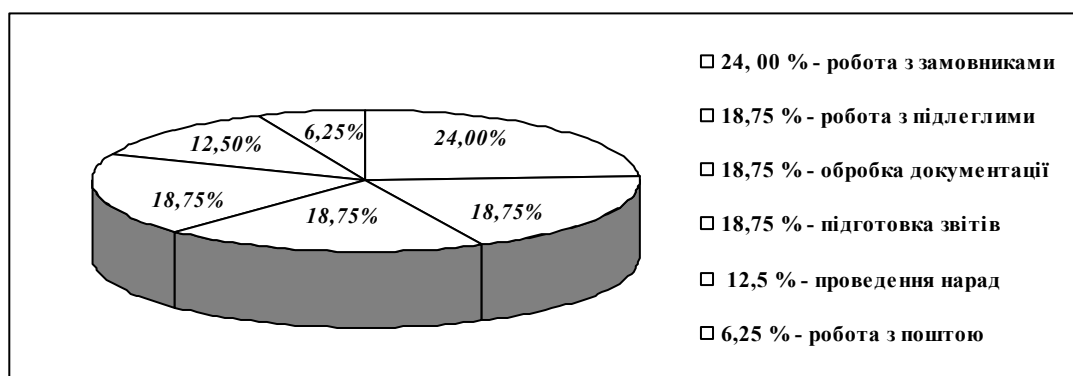

Рис. 2. Частка видів робіт в загальній кількості часу основної діяльності

Більшу частину оперативного часу займає робота з клієнтами (24 %), на роботу з документацією, підготовку звітів та роботу з підлеглими доводиться по 18,75%, переговори займають 12,5%, робота з поштою становить 6,25 %. Проведемо аналіз витрат робочого часу в наступних напрямках:

Екстенсивність використання робочого часу

Для оцінки результативності використання робочого часу можна застосувати коефіцієнт екстенсивності, що відображає використання фонду робочого часу:

без урахування часу на відпочинок і особисті потреби:

$$K_e = 1 - (\text{ПТД} + \text{ВОП}) / \Phi;$$

$$K_e = 1 - (10 + 50) / 620 = 0,9;$$

Нормативне значення K_e без урахування часу на відпочинок становить 0,94, таким чином, робочий процес організований недостатньо раціонально, відхилення становить 0,04.

з урахуванням часу на відпочинок і особисті потреби:

$$K_z = 1 - (\text{ПТД}) / \Phi;$$

$$K_z = 1 - (10) / 620 = 0,98;$$

Нормативне значення K_e з урахуванням часу на відпочинок, і особисті потреби складає 1,0; таким чином, виробничі процеси організовані досить раціонально, відхилення становлять 0,02.

Коефіцієнт втрат часу, через порушення режиму роботи:

$$K_{\text{птр}} = \text{ПНР} / \Phi;$$

$$K_{\text{птр}} = 10 / 620 = 0,016;$$

Нормативне значення коефіцієнта $K_{\text{птр}}$ при раціональній організації управлінської праці дорівнює 0,00. Так як отримане значення коефіцієнта 0,016, можна вважати, що втрат часу через порушення режиму роботи немає.

$$K_{\text{воп}} = \text{ВОП} / \Phi;$$

$$K_{\text{воп}} = 50 / 620 = 0,08;$$

Значення $K_{\text{воп}}$ -коефіцієнта часу регламентованих перерв в роботі дорівнює 0,08, вище нормативного значення 0,06 часу робочого дня.

Раціональність використання робочого часу відображається в наступних показниках, представлених в таблиці 3.

Таблиця 3

Раціональність використання робочого часу керівника проекту з корпоративної соціальної відповідальності ПрАТ «Полтавського ГЗК»

Назва показника	Формула	Розрахункове значення	Нормативне значення
За змістом праці:		%	%
Коефіцієнт часу підготовчо-заключної роботи, $K_{\text{пз}}$	$K_{\text{пз}} = \text{ПЗ} / (\text{ПЗ} + \text{О} + \text{ОРМ})$	$45 / (45 + 480 + 35) = 8,04\%$	2-4%
Коефіцієнт часу основної роботи, $K_{\text{о}}$	$K_{\text{о}} = \text{О} / (\text{ПЗ} + \text{О} + \text{ОРМ})$	$480 / (45 + 480 + 35) = 85,71\%$	92-96%
Коефіцієнт часу на обслуговування робочого місця, $K_{\text{орм}}$	$K_{\text{орм}} = \text{ОРМ} / (\text{ПЗ} + \text{О} + \text{ОРМ})$	$35 / (45 + 480 + 35) = 6,25\%$	2-4%

Проаналізувавши дані, представлені в таблиці 2, можна відзначити, що розрахункове значення коефіцієнта часу підготовчо-заключної роботи і коефіцієнта часу на обслуговування робочого місця вище нормативного значення на 4,04% і 2,25% відповідно. Коефіцієнт раціональності використання основного робочого часу нижче нормативного значення на 6,3%.

Проведені дослідження про використання робочого часу менеджера дозволяють зробити висновок, що даний процес потребує вдосконалення, оскільки побудований недостатньо раціонально і на вирішення важливих питань не завжди вистачає часу. Впровадження в діяльність системи організації робочого місця 5S, дозволить значно підвищити ефективність і керованість операційної зони, підвищити продуктивність праці і зберегти час. У систему 5s входять п'ять дій, відображених на рис. 3.

Близько 20% свого основного часу керівник витрачає на роботу з документацією. Суттєво скоротити часові витрати допоможуть конкретні заходи. По-перше, необхідно класифікувати всю документацію. По-друге, існує певний потік документації, що вимагає постійної уваги і прийняття невідкладних рішень. Якщо цей потік є активним протягом всього робочого дня, розподіляти його необхідно у міру надходження. По-третє, розподіляти вхідні документи слід по класифікованих папках (не важливо, як представлений документ – на паперовому носії або в електронному вигляді). По-четверте, якщо за передані документи керівник несе відповідальність, то важливо відстежити подальше проходження документації, нагадати виконавцю про терміни і своєчасно отримати відповідь. Для полегшення процесу контролю слід завести спеціальний графік, зображений у таблиці 4.

Рис. 3. Алгоритм дій системи 5S

Таблиця 4

Графік проходження документації

Назва документа	Отриманий	Виконавець	Відправлений	Отримати відповідь	Доповісти про виконання

У кожній колонці проставляється дата і відстежується проходження документа. Подібний графік можна створити на робочому столі комп'ютера, а можна роздрукувати і повісити в зоні видимості. Вся документація фіксується і відстежується. Всі стовпчики найкраще заповнювати відразу в момент обробки документа.

Користь від проведення даних заходів значна: по-перше, з'являється можливість планувати роботу відповідним чином і розставляти пріоритети в усіх областях трудової діяльності, а по-друге, зекономлено велика кількість часу. У таблиці 5 розглянемо основні заходи тайм менеджменту і витрати на них для ПрАТ «Полтавський ГЗК».

Таблиця 4

Сума витрат на заходи тайм-менеджменту для ПрАТ «Полтавський ГЗК»

Заходи	Сума витрат
Премія працівникам, які проводять корпоративні тренінги та семінари по тайм менеджменту (6 співробітників)	6 чол. * (500 * 12 міс.) = 36 000 грн
Створення системи заявок на тренінги, а також системи збору та реалізації пропозицій і прохань співробітників підприємства з питань ефективної організації робочого часу. Дослідження проводиться щомісяця.	300 * 12 міс. = 3 600 грн
Всього:	39 600 грн

Таким чином, витрати на заходи по введенню корпоративних тренінгів і семінарів по тайм-менеджменту складуть 39 600 грн на рік.

Висновки. Отже, грамотний і регулярний тайм-менеджмент дає співробітникам усвідомлення того, що неефективне використання свого робочого часу – це втрати не тільки глави організації, а й їхні власні [4]. В рамках проведеного дослідження представилася можливість ознайомитися з існуючою організацією робочого часу менеджера середньої ланки на ПрАТ «Полтавський ГЗК». З метою вивчення витрат часу і видів робіт було використано такий метод, як фотографія робочого часу. Також проаналізовані витрати робочого часу в наступних напрямках: екстенсивність і раціональність використання робочого часу. Було виявлено, що з різних причин, час роботи використовується не зовсім раціонально. У зв'язку з цим, доцільно організувати серію заходів для впровадження тайм-менеджменту в діяльність ПрАТ «Полтавський ГЗК».

Література

1. Кучер Л. Р. Тайм-менеджмент як засіб підвищення ефективності діяльності керівника / Л. Р. Кучер // Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2013. – № 5 (4). – С. 203–205.

2. Колесов О. С. ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТ – УПРАВЛІННЯ ЧАСОМ / О. С. Колесов, А.В. Вацьківська // Збірник наукових праць ВНАУ. – 2011. – № 2 (53). – С. 61–70.

3. Грабчак О. В. Планування робочого часу як вагомий фактор професійного успіху / О.В. Грабчак // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2013. – № 1 (7). – С. 69–72.

4. Дубровська Н. В. Тайм-менеджмент і його роль в ефективному управлінні персоналом організації / Н. В. Дубровська, Е. С. Міщенко // Університет ім. В. І. Вернадського. – 2012. – № 3 (41) – С. 6–12.

References

1. Kucher L. R. Time management as a way to improve manager effectiveness / L. R. Kucher // All-Ukrainian Scientific and Production Magazine. – 2013. – №5 (4). – P. 203 – 205.

2. Kolesov O. S. Time Management / O. S. Kolesov, A. V. Vatskivska // Collection of scientific works VNAU. – 2011. – №2 (53). – P. 61 – 70.

3. Grabchak O. V. Working time planning as a significant factor of professional success / O. V. Grabchak // Collection of scientific works of the Khmelnytsky Institute of Social Technologies of the University of Ukraine. – 2013. – № 1 (7). – P. 69 – 72.

4. N. V. Dubrovskaya Time Management and its Role in Effective Human Resources Management / N.V. Dubrovskaya, E.S. Mishchenko // Vernadsky University. – 2012. – №3 (41) – P. 6 – 12.

Рецензія/Peer review : 05.03.2018

Надрукована/Printed : 08.06.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Хоменко М. М.

УДК 65.012.4 (477)

ЛАПШИН І. М.

Хмельницький національний університет

АНАЛІЗ РІВНЯ СМЕРТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Дана стаття присвячена дослідженню та проведенню аналізу рівня смертності в Україні. На основі отриманих результатів дослідження та проведеного аналізу було встановлено тенденцію та динаміку показників, що визначають даний рівень за 1992–2016 рр. Для проведення аналізу були взяті показники кількості померлих за статтю, типом поселення та причинами смертей. Окрім цього, було проаналізовано та встановлено закономірність та динаміку такого основного індикатора рівня смертності в Україні, як дитяча смертність до 1 року. В результаті було отримано важливу інформацію та характеристику демографічних процесів та ризиків з точки зору природного приросту населення в країні. Автор статті приходить до висновку, що вчасне регулювання зі сторони органів влади та прийняття відповідних мір щодо даного питання зможе покращити ситуацію, яка за відсутності позитивних змін загрожує економічній стабільності та державній безпеці країни.

Ключові слова: рівень смертності, демографічні показники, природний приріст, скорочення населення.

LAPSHYN I.

Khmelnytskyi National University

THE ANALYSIS OF DEMOGRAPHIC SITUATION IN UKRAINE

The article is devoted to the analysis of death rate level in Ukraine. Based on obtained results of the analysis the trend and dynamics of indicators that determine this level during 1992-2016 has been indicated. Indicators that have been taken for the basis of the analysis are the death rate by gender, type of settlement and causes of death. The pattern and dynamics of such a basic indicator of mortality rate as infant mortality rate of children up to 1-st year have been analyzed and established. In Ukraine as a whole, and in the vast majority of regions, the number of deaths prevails over the number of births. The main factor that causes a decrease of the population of Ukraine is the slow growth rate of its reproduction, which is characterized by hard tendencies of depopulation (mortality rate exceeds birth rate), the fact is that it does not even ensure a simple replacement of generations. The analysis of statistical data shows that the birth rate is steadily decreasing, despite the tendency to reduce the mortality rate of infants. As a result, important information and characteristics of demographic processes and risks from the point of view of natural population growth in the country were obtained. The author of the article concludes that timely regulations by the authorities and the adoption of appropriate measures on this issue will improve the situation which, in the absence of positive changes, can threaten economic stability and moreover even national security of our country.

Key words: death rate, demographic indicators, natural growth, reduction of population.

Постановка проблеми. Соціально-демографічна ситуація в країні формується залежно від розвитку демографічних процесів відтворення населення. Демографічний фактор є одним із основоположних для забезпечення стабільного й безпечного розвитку держави/ Дане питання характеризується в тому числі і приростом та відтворенням населення.

Відомо, що за роки незалежності населення України суттєво скоротилося. Перевага смертності над народжуваністю є однією з основних причин критичного стану демографічної ситуації в країні. Тому доцільним є аналіз такого скорочення та визначення факторів, які на нього впливають.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням проблеми демографічного розвитку України, в тому числі природного приросту та скорочення населення присвячено праці Ф. Заставного, Е. Леонової, Е. Лібанової, В. Сташенко та інших.

Дані дослідження розглядають проблему загалом, однак поглиблений розгляд даного питання з аналізом причин та факторів, які впливають на ситуацію, не до кінця розкритий.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз рівня смертності в Україні на основі вище вказаних показників, що описують ситуацію зі смертністю, встановлення основних тенденцій та закономірностей з використанням відповідних аналітичних інструментів та методичних підходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. За роки незалежності, особливо в останні роки демографічна ситуація в країні характеризується усталеною і довготривалою тенденцією до зниження чисельності постійного населення. Таке зменшення кількості населення зумовлене негативним природним приростом населення.

В Україні загалом, як з рештою в переважній більшості регіонів кількість померлих переважає над кількістю народжених [3]. Основним чинником, що обумовлює скорочення чисельності населення України, є низькі темпи його відтворення, які характеризуються тенденціями зростання депопуляції (смертність перевищує народжуваність), що не забезпечує простого заміщення поколінь. Аналіз статистичних даних свідчить, що рівень народжуваності неухильно знижується, незважаючи на тенденцію зменшення смертності немовлят до року. При цьому починаючи з 2005 року зменшується рівень смертності, але рівень народжуваності не в змозі його покрити, спостерігається зростання рівня природного зменшення населення [1].

Зниження народжуваності та зростання рівня смертності є загальною тенденцією, яка формує несприятливу демографічну ситуацію, що також має негативні соціально-економічні наслідки. Серед

головних причин процесу депопуляції – старіння населення та зниження народжуваності. До цього призводить одночасне скорочення чисельності населення та зміна його вікової структури [1].

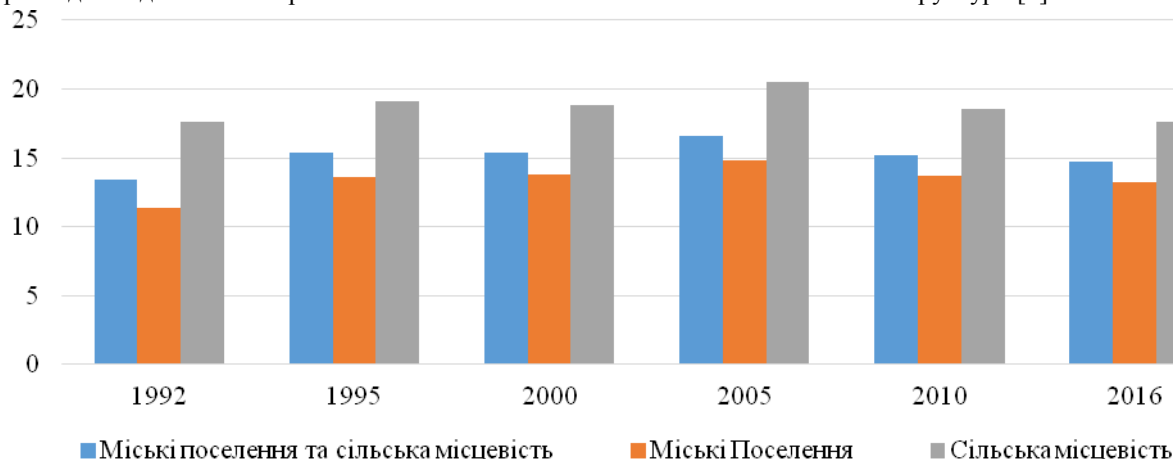

Рис. 1. Смертність за типом поселення на 1000 осіб наявного населення [1; 4; 5]

З рисунка 1 видно, що кількість померлих на 1000 осіб наявного населення з часу незалежності України найменшою була саме на початку незалежності. Пік смертності як в містах, так і в селах припав на 2005 рік. Станом на 2016 рік цей показник поступово знижується. Примітним є те, що найбільша смертність традиційно в сільській місцевості, оскільки населення сільської місцевості має менший доступ до медичних закладів та послуг. Позитивним є сам факт зменшення смертності.

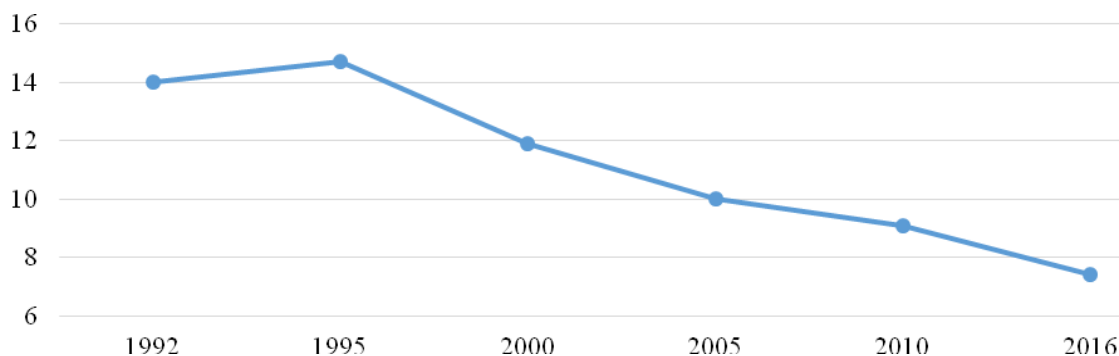

Рис. 2. Смертність дітей у віці до 1 року на 1000 живонароджених [4; 5]

Рисунок 2 демонструє графік зміни Смертності дітей у віці до 1 року на 1000 живонароджених. Станом на 1995 рік даний показник був найбільший, що пов'язано з кризовими явищами в соціально-економічній сфері країни в той час. Далі показник смертності дітей постійно зменшується що теж є позитивним сигналом для покращення демографічної ситуації в країні.

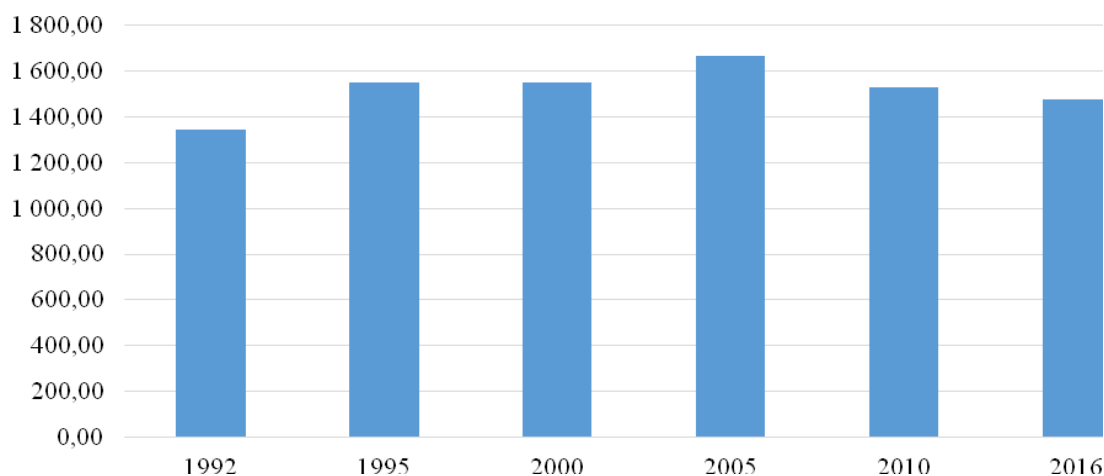

Рис. 3. Загальний коефіцієнт смертності за усіма віковими групами [5]

З даного рисунка видно, що загальний коефіцієнт смертності за усіма віковими групами серед чоловіків та жінок є досить високий. За даними ЦРУ, за цим показником Україна посідає 5 місце в світі. Попри позитивні зрушення, починаючи з 2005, ситуація станом на 2016 р. залишається критичною [2].

Що стосується причин смертності, для більшого детального розуміння розглянемо та проаналізуємо показники за 2005–2016 роки. Дані наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Кількість померлих осіб за причинами смерті [4]

ПРИЧИНИ СМЕРТІ	2005 рік	2010 рік	2016 рік
Інфекційні та паразитарні хвороби	17245	14642	9326
Новоутворення	91849	88767	78959
Хвороби крові	387	286	219
Хвороби ендокринної системи	3402	2666	2238
Розлади психіки та поведінки	3390	1641	1092
Хвороби нервової системи	6647	6326	4752
Хвороби системи кровообігу	488769	465093	392298
Хвороби органів дихання	27998	19480	13840
Хвороби органів травлення	31692	26817	22013
Хвороби сечостатевої системи	3592	3044	2412
Окремі стани, що виникають у перинатальному періоді	1792	2398	1569
Симптоми, що виявлені при лабораторних та клінічних дослідженнях	31647	19947	20849
Зовнішні причини смерті	69954	43955	31746

Для аналізу було обрано все населення тобто чоловіки і жінки, серед причин смерті були обрані самі головні, причин насправді більше ніж вказано в таблиці, однак випадки таких смертей є поодинокими. Загалом за останні 10-12 років ситуація покращилась, хоча і не суттєво, однак позитивні зміни та тенденції є і це стосується усіх причин та хвороб, що спричиняють смертність. Це свідчить про позитивні зміни в сфері медицини, що дає надію на покращення демографічної ситуації в країні.

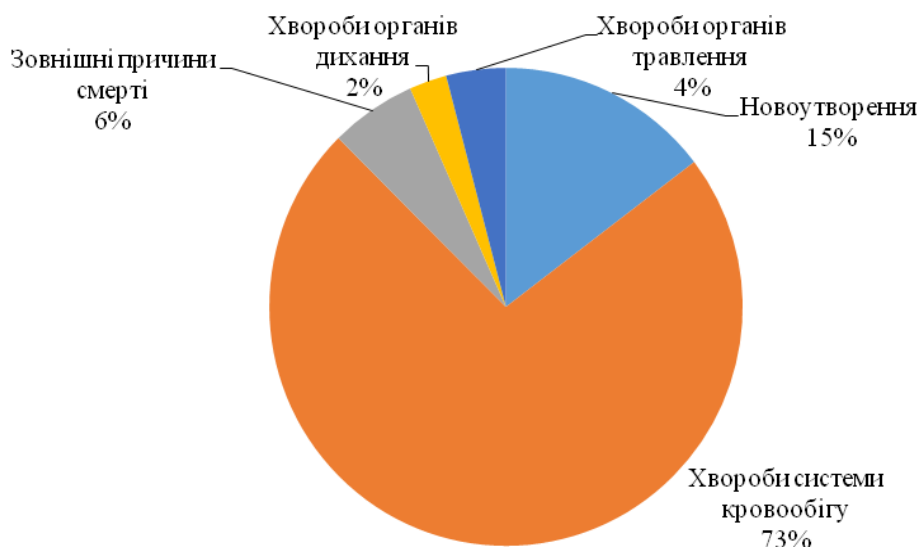

Рис. 4. Найбільш поширені причини смерті в Україні станом на 2016 р. [4]

Серед головних причин смертності населення, наведених на рисунку 4, виділимо такі причини, як новоутворення, хвороби системи кровообігу, хвороби органів дихання, хвороби органів травлення та зовнішні причини смерті, тобто нещасні випадки, вбивства та самогубства. Примітним є те, що зовнішні причини смерті становлять 6% всіх причин смерті населення країни, що суттєво впливає на природний приріст населення.

Висновок. Таким чином, розглянувши та проаналізувавши ситуації з рівнем смертності в країні на основі загального коефіцієнту та рівня смертності, а також смертності дітей у віці до 1 року та основних причин цих смертей, можемо прийти до висновку, що загалом рівень смертності в країні зменшується, що є позитивним сигналом, однак попри всі позитивні зміни, ситуація залишається вкрай невтішною, Україна продовжує посідати перші місця за рівнем смертності та останні за рівнем народжуваності в світі. Зниження

рівня смертності населення можливо досягнути за рахунок відсутності причин, що спричиняють передчасну смерть та викликають захворювання. Зрозуміло, що причини самі не зникнуть, однак їх вплив можливо зменшити, для цього чинній владі слід провести дієві реформи в сфері медицини, які б допомогли зменшити рівень дитячої смертності.

Література

1. Населення України за 2015 р. : демографічний щорічник / Державна служба статистики України. – Київ, 2016.
2. Світовий довідник Центрального Розвідувального Управління США [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/up.html> (дата звернення 19.10.2017).
3. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз : колективна монографія / за ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 367 с.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] : електронні мета дані. – Режим доступу : http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp. – (дата звернення 19.10.2017).
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>. – (дата звернення 20.10.2017).

References

1. Naselennia Ukrainy za 2015 r. : demohrafichnyi shchorichnyk / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. – Kyiv, 2016.
2. Svitovyi dovidnyk Tsentralnoho Rozviduvalnoho Upravlinnia SShA [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/up.html> (data zvernennia 19.10.2017).
3. Liudskiy rozvytok rehioniv Ukrainy: analiz ta prohnoz : kolektyvna monohrafiia / za red. E.M. Libanovoi. – K. : In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2007. – 367 s.
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs] : elektronni meta dani. – Rezhym dostupu : http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp. – (data zvernennia 19.10.2017).
5. Ofitsiyniy sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua>. – (data zvernennia 20.10.2017).

Рецензія/Peer review : 05.03.2018

Надрукована/Printed : 08.06.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Васильківський Д. М.

УДК: 314.7:658.53

ОВЧИННИКОВА О. Р.
Хмельницький національний університет**АНАЛІЗ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ**

В статті розглянуто сутність і види міграції населення. Проведений аналіз абсолютних показників міграції по території Хмельницької області в розрізі «село-місто». Визначені основні чинники територіальної мобільності населення. Обґрунтовано, що важливою умовою сталого розвитку територій є створення та збереження якісного середовища життєдіяльності людини, що і має стати одним із основних розділів довгострокової стратегії розвитку України та її регіонів в сучасних умовах.

Ключові слова: міграція населення, територіальна мобільність, розвиток територій, сальдо міграції, чинники територіальної мобільності.

OVCHINNIKOVA O.
Khmelnytsky National University**ANALYSIS OF TERRITORIAL MOBILITY OF THE POPULATION**

The article deals with the essence and types of population migration. The analysis of absolute indicators of migration on the territory of Khmelnytsky region in the section "village-city" was conducted. The main factors of territorial mobility of the population are determined. Ukrainian migration statistics, based on data on changes in the place of registration of citizens, contains information on different types of migration. According to these data, in-country population redistribution is dominated by intra-regional migration. However, in most cases, they are carried out in the direction of "village-city", which today is mainly related to the search for a better month of employment that a person may have in the city; moving to study, since most of the educational institutions are concentrated in cities, as well as with significant differences in socio-economic conditions. The intra-regional migrations of the Khmelnytsky Oblast population play a significant role in the economic development of the region. The population moves from urban settlements to villages and from rural areas to cities, in addition, people are "attracted" to the developmental poles. Private territories - poles of development - receive additional labor resources, improve (rejuvenate) the age structure of the population, while in others (migration donors) there is a general decrease in the number and aging of the population. The study of territorial mobility of the population is relevant, requires theoretical, methodological and practical solutions, the search for new approaches to the construction of migration management mechanisms. It is substantiated that the important condition for the sustainable development of territories is the creation and preservation of a qualitative environment of human life, which should become one of the main sections of the long-term strategy of development of Ukraine and its regions in modern conditions.

Key words: migration of population, territorial mobility, development of territories, migration balance, factors of territorial mobility

Постановка проблеми. Міграція – демографічний процес переміщення населення через міжнародний кордон або в межах країни. Вона охоплює будь-який вид переміщення незалежно від його тривалості, складу та причин; включає пересування біженців, переміщених осіб, виселених людей та економічних мігрантів.

Українська статистика міграції, що базується на даних про зміни місця реєстрації громадян, містить інформацію про різні види міграції. Згідно цих даних у внутрішньодержавному перерозподілі населення домінують внутрішньорегіональні міграції. Однак, в більшості випадків, вони здійснюються у напрямку «село – місто», що на сьогоднішній день в основному пов'язано з пошуком кращого місця працевлаштування, яке людина може мати в місті; переїздом на навчання, адже більшість навчальних закладів зосереджена у містах, а також зі значними відмінностями в соціально-економічних умовах.

Дослідження територіальної мобільності населення є актуальним, вимагає теоретичного, методологічного та практичного вирішення, пошуку нових підходів до побудови механізмів управління міграційними процесами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню міграційних процесів присвячені наукові праці учених різних наукових напрямів. Теоретичні та методологічні аспекти дослідження міграцій проаналізовано у працях вітчизняних і зарубіжних учених – Д. Богині, Б. Брєєва, М. Долішнього, А. Загробської, Т. Заславської, В. Іонцева, Е. Лібанової, О. Малиновської, Д. Массея, Т. Петрової, І. Прибиткової, С. Пирожкова, О. Позняка, Л. Рибаківського, М. Романюка, В. Староверова, М. Тодаро, М. Шульги, О. Хомри, Б. Хорева та ін. Сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідники А. Кірсєєв, Л. Кондрашова, П. Ліндерт, М. Пєбро, А. Піскун, А. Поручник, Е. Пузакова, А. Філіпенко вказують на посилення суперечностей міжнародної міграції висококваліфікованої робочої сили в сучасних умовах. Вагомий внесок у розвиток наукових досліджень міграції населення та економіко-математичного моделювання територіального переміщення населення зробили вітчизняні вчені В. Вовк, О. Голубник, В. Слейко, І. Огірко, В. Приймак, В. Юринець.

Метою написання статті є дослідження стану територіальної мобільності населення на прикладі Хмельницької області в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Одним із важливих чинників, які зумовлюють зміну чисельності населення країни та його перерозподіл між окремими регіонами та населеними пунктами, є міграції

населення. Вони мають різну інтенсивність, спрямованість, тривалість. Внутрішньорегіональні міграції населення Хмельницької області відіграють значну роль в економічному розвитку регіону. Населення переселяється із міських поселень в село та із сільської місцевості в міста, крім того, відбувається “притягування” населення до полюсів розвитку [1]. Окремі території – полюси розвитку – отримують додаткові трудові ресурси, покращення (омолодження) вікової структури населення, а в інших (міграційні донори) відбувається загальне зменшення численності та старіння населення.

Можна виділити дві групи показників за допомогою яких аналізують міграцію, а саме абсолютні показники, до них належать число прибулих, число вибулих, міграційний приріст та обсяг міграції. Серед відносних показників (коефіцієнтів) використовують здебільшого наступні: загальні та часткові коефіцієнти інтенсивності прибуттів, вибуттів, коефіцієнт інтенсивності чистої міграції, коефіцієнт результативності міграції [2].

Щоб провести аналіз міграційних потоків за типом поселень потрібно мати певні статистичні дані, за деякий проміжок часу. Тому подальші розрахунки проводитимуться на основі інформації про кількість прибулих і вибулих з території окремих адміністративних одиниць Хмельницької області [3] за період з 2005 р. по 2015 рік (таблиця 1).

Таблиця 1

Міграційний рух населення за типом поселень в Хмельницькій області

Роки	Міські поселення			Сільська місцевість		
	кількість прибулих	кількість вибулих	міграційний приріст, скорочення (–)	кількість прибулих	кількість вибулих	міграційний приріст, скорочення (–)
2005	14664	14408	256	8175	11401	–3226
2006	14666	14469	197	8892	11071	–2179
2007	15029	15332	–303	9631	11025	–1394
2008	15535	13912	1623	8774	11208	–2434
2009	14768	12718	2050	8181	10569	–2388
2010	14463	13653	810	8602	10015	–1413
2011	14183	14366	–183	9218	10166	–948
2012	14601	14503	98	9284	10108	–824
2013	13484	13361	123	8612	9674	–1062
2014	12668	12166	502	7882	8357	–475
2015	13297	13453	–156	9053	9071	–18

Проаналізувавши інформацію наведену в таблиці 1 слід зазначити, що за досліджуваний період у містах Хмельницької області переважно спостерігається міграційний приріст, тоді як у сільській місцевості цей показник є від’ємним. Внутрішні міграційні процеси в області не впливають на зміну загальнообласної чисельності населення, але мають суттєве значення для формування кількості міського та сільського населення в межах окремих адміністративних одиниць, що призводить до зростання чисельності міських жителів за рахунок сільських мешканців.

Зміну кількості прибуло населення на територію Хмельницької області в розрізі село і місто показано на рис. 1.

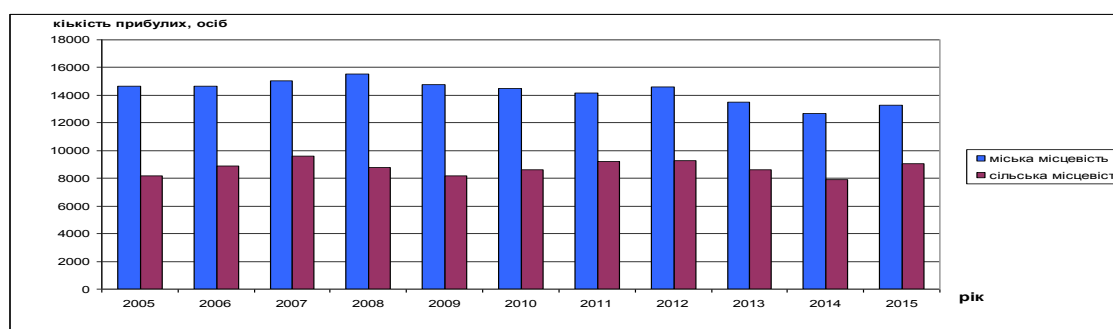

Рис. 1. Динаміка числа прибулих в Хмельницьку область в розрізі сільського та міського населення

З рисунку видно, що динаміка кількості прибулого населення за досліджуваний період як у міській, так і у сільській місцевості не має рівномірної тенденції.

А саме, з 2005 по 2008 рік чисельність прибулих у міста Хмельниччини поступово зростала, проте уже у 2009 році відбулося зменшення їх кількості порівняно з попереднім роком на 767 осіб (або на 4,94%). Протягом наступних років, спостерігається нестабільний рух мігрантів до міських поселень. У 2014 році зафіксовано найменше число осіб (12668), які переїхали на проживання до міст області. Далі ситуація

покращилася і станом на 2015 рік кількість прибулих становила 13297 осіб, тобто на 4,9 % більше у порівнянні з 2014 роком.

Що ж стосується чисельності прибулих осіб у сільську місцевість, то вона також з кожним роком змінювалася неоднаково:

- з 2005–2007 роки відбувалося зростання їх кількості, після чого був спад міграційної активності і у 2009 році кількість прибулих становила 8181 осіб;
- протягом 2010-2012 років цей показник збільшився з 8602 осіб у 2010 році до 9284 у 2012 році;
- у 2014 році спостерігається негативна ситуація, адже кількість жителів прибулих до сільських поселень Хмельницької області склала лише 7882 осіб, що в свою чергу пояснюється низьким рівнем добробуту населення, яке проживає на цих територіях;
- 2015 рік характеризується зростанням числа прибулих на 14,86% порівняно з аналогічним показником 2014 року.

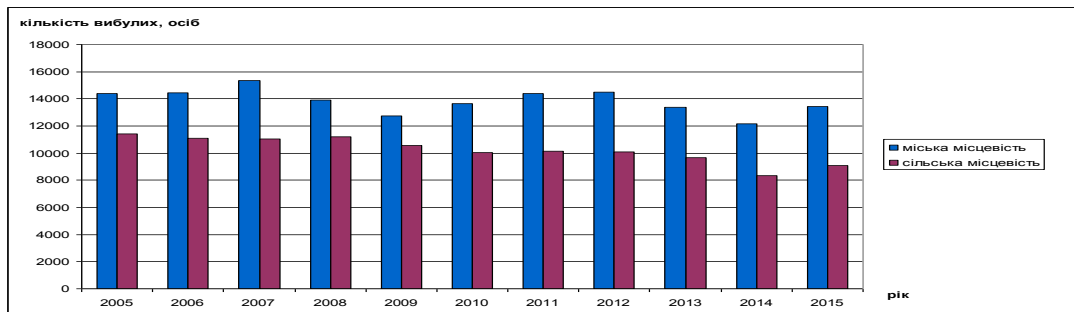

Рис. 2. Динаміка числа вибулих осіб з Хмельницької області в розрізі сільського та міського населення

На рис. 2 можна побачити, що за період з 2005 року по 2015 рік кількість вибулих осіб з сільських поселень та міської місцевості постійно коливається. Таким чином, у 2015 році з міст, які знаходяться на території Хмельницької області вибуло 13453 осіб, що на 10,58% більше ніж у 2014 році. Кількість жителів, яка переїхала на проживання до інших видів поселень регіону з сільської місцевості у 2015 році зросла на 714 осіб (або на 8,54%) в порівнянні з попереднім роком.

Міграційні процеси мають великі негативні наслідки, внаслідок впливу висококваліфікованої робочої сили. Наприклад, з одного боку, виїзд фахівців за кордон (на постійне чи тривале перебування) має позитивні наслідки, оскільки у країні, яку вони залишають, звільняються робочі місця, що дуже важливо за умов безробіття. З іншого боку, це має негативні наслідки через те, що свій творчий потенціал висококваліфіковані спеціалісти реалізують в іншій країні, тим самим збільшуючи національне багатство останньої. За даними багатьох вчених США, численні дослідження та розробки наукових програм значною мірою здійснювалися за участі емігрантів з інших країн [4]. За даними статистики, в Україні кількість мігрантів становить близько 5 млн чол., в тому числі 70–90 % – працездатне населення. За часовою ознакою близько третини загальної кількості мігрантів припадає на постійних, половина – на тимчасових і приблизно п'ята частина – на маятникових [5].

Проаналізуємо міграційний рух населення в Хмельницькій області по містах і районах у 2014-2016 роках (табл. 2). Розглядаючи окремо міста Хмельницької області, можна відзначити, що за період 2014-2016 років додатне сальдо міграції спостерігається лише в таких, як Хмельницький, Славута і Старокостянтинів. Зокрема, як свідчать дані таблиці 2, показник міграційного приросту населення в усіх зазначених містах має тенденцію до спадання, а саме у 2015 році порівняно з 2014 роком знизився на 49,64% у Славуті та 44,33% – Старокостянтиніві. Після чого, у 2016 році зафіксовано негативні значення міграційного сальдо: 60 осіб та 74 особи у відповідних містах, порівняно з попереднім роком відбулося значне його зменшення. В місті Хмельницький, починаючи з 2015 року, намітилася тенденція до спадання додатних значень міграційного приросту майже на 5% порівнюючи з 2014 р., а в 2016 році цей показник становив 898 осіб. Усі інші міста області мають від'ємні значення сальдо міграції населення, серед яких найбільший показник від'ємного сальдо сформувався у місті Кам'янець-Подільський.

Якщо ж аналізувати ситуацію по окремих адміністративних районах області, то додатні значення міграційного приросту населення спостерігалися в небагатьох районах області. Найвищі його показники мають Хмельницький і Кам'янець-Подільський (лише у 2014-2015 роках), дещо менші – Деражнянський, Дунаєвецький та Славутський райони. Значне перевищення вибулих над прибулими протягом 2014-2016 років присутнє у Красилівському та Ярмолинецькому районах.

Додатне сальдо міграції населення у районах області отримано переважно за рахунок міжрегіональної міграції, тобто чисельність осіб, які прибули з-поза меж області у кілька разів перевищувала чисельність мігрантів, попереднє місце проживання яких знаходилося на Хмельниччині. У більшості адміністративних районах, що межують з іншими областями України, спостерігалися від'ємні значення сальдо міграції населення, що пов'язано з від'їздом населення до інших регіонів країни [6].

Таблиця 2

**Сальдо міграції населення по містах і районах
Хмельницької області за 2014–2016 рр., осіб**

	міграційний приріст, скорочення (–)		
	2014	2015	2016
Хмельницька область	27	–174	–1906
міста			
Хмельницький	1037	986	–898
Кам'янець-Подільський	–505	–503	–609
Нетішин	–87	–139	–156
Славута	139	70	–60
Старокостянтинів	97	54	–72
Шепетівка	–100	–125	–185
райони			
Білогірський	–94	–51	–51
Вінковецький	–57	–120	–51
Волочиський	–70	–53	–131
Городоцький	–95	–162	35
Деражнянський	57	47	–82
Дунаєвецький	24	28	–53
Ізяславський	–96	–86	–124
Кам'янець-Подільський	143	158	–18
Красилівський	–109	–109	–88
Летичівський	–15	–63	–88
Новоушицький	–8	–48	–63
Полонський	–12	–35	–176
Славутський	58	103	–37
Старокостянтинівський	–34	–83	–65
Старосинявський	–41	–26	–29
Теофіпольський	–30	–83	–63
Хмельницький	158	451	857
Чемеровецький	–66	–40	289
Шепетівський	–171	–58	121
Ярмолинецький	–96	–287	–109

Динаміка рухливості населення по містах і районах, починаючи з 2014 по 2016 рр., характеризується нерівномірною тенденцією інтенсивності переміщень населення області.

Наведені дані показують, що загалом за аналізований період кількість прибулих осіб до Хмельницької області зменшилася на 72,2% або 14838 осіб.

Станом на 2014 рік позитивні темпи зростання було зафіксовано в таких містах, як Хмельницький, Славута, Старокостянтинів та у Хмельницькому і Шепетівському районах. Найбільший темп росту у 2015 році характерний для міста обласного значення в Україні – Нетішин. В цьому ж році Городоцький, Хмельницький, Чемеровецький та Шепетівський райони мали великі темпи зростання прибулих мігрантів, порівняно з іншими районами. Протягом 2016 року найбільший ріст аналогічного показника спостерігається в місті Старокостянтинів та Хмельницькому районі. У 2014 році найменший темп приросту встановлено в м. Кам'янець-Подільський та Ярмолинецький район. В 2015 році найменше від'ємне значення темпу приросту, як видно, є у м. Нетішин та Хмельницькому районі. На наступний рік суттєвих змін не відбулося, найкращі темпи даного показника зустрічаються у м. Славута та Хмельницькому районі.

Станом на 2016 рік найбільший темп зростання вибулих осіб встановлено у місті Хмельницький та у Летичівському, Полонському і Ярмолинецькому районах.

Часто причинами зростання кількості вибулих з області осіб є необхідність утримувати родину, або заробляння коштів для навчання дітей. Рідше жителі покидають свої домівки, з метою отримання коштів для відкриття бізнесу чи вкладання у матеріальні цінності.

Протягом 2014-2016 років найменший темп приросту спостерігається місті Кам'янець-Подільський. Аналізуючи відповідний показник по районах області, бачимо, що найменший приріст осіб, які вибули станом на 2015 та 2016 рік був у Дунаєвецькому районі, а у 2014 році – Шепетівському. Найменший темп зростання за 2014 та 2016 рік по містах відстежується у м. Кам'янець-Подільський, а в 2015 році – Старокостянтиніві. У 2014 році від'ємний темп росту загалом по області мали лише м. Кам'янець-Подільський і м. Нетішин. Станом на 2015 рік найменший темп зростання був у Дунаєвецькому районі та Старокостянтинівському, в 2016 році – Хмельницькому і Дунаєвецькому районах.

У 2016 році по всіх районах і містах області зафіксовано від'ємний темп приросту. За 2014 рік високий темп приросту мали м. Старокостянтинів та Старокостянтинівський райони, а в 2015 році найкраща ситуація була у м. Хмельницький та Ярмолинецькому районі.

Позиція потенційних мігрантів при виборі місця працевлаштування на іншій території формується в залежності від наступних чинників [7]:

- 1) рівня можливої заробітної плати;
- 2) стану ринку праці (рівня зайнятості, масштабів безробіття);
- 3) життєвого рівня місцевого населення.

Отже, спостерігається ситуація, коли кількість мігрантів з міських поселень завжди значно вища, за відповідну кількість з сільської місцевості. Найвищий показник рухливості населення характерний для міста обласного підпорядкування – Хмельницький, що у свою чергу пояснюється динамічним соціально-економічним розвитком регіону.

Висновки. Вплив трудових міграцій на демографічну та економічну ситуацію регіонів є неоднозначним. З одного боку, відбувається перерозподіл населення до так званих пунктів тяжіння, з іншого боку, кошти, зароблені особами в результаті трудових міграцій та човникових поїздок, покращують можливості домогосподарств утримувати дітей, а також розширюють доступ індивідів до якісного медичного обслуговування та відпочинку.

Оскільки активізацію світогосподарських зв'язків та глобалізаційних процесів неможливо уявити без територіальної міграції, сучасні тенденції розвитку якої дозволяють зробити висновок щодо ускладнення врахування її напрямків та обсягів. Зазначена проблема територіальної мобільності населення зумовлює необхідність детального аналізу міграційних потоків як з урахуванням української специфіки, так і відповідних світових показників. Одним з головних завдань держави є підтримка міцного зв'язку із територіальними мігрантами, контроль за забезпеченням їх прав на трудову діяльність, а також створення відповідних умов для їх праці на своїй території, зокрема, шляхом створення достатньої кількості робочих місць з адекватними європейському рівню заробітними платами.

Література

1. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі XX-XXI ст.: нові пріоритети / М. І. Долішній. – Київ : Наукова думка, 2006. – 511 с.
2. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. / за ред. Е.М. Лібанової. – К. : Український центр соціальних реформ, 2006. – 138 с.
3. Офіційний сайт Головного управління статистики у Хмельницькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/index.htm>
4. Кукурудза І.І. Україна у світових процесах трудової міграції : монографія / Кукурудза І.І., Ромашенко Т.І. – Черкаси, 2012. – 252 с.
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України із переходом на інші області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Западнюк С.О. Міграції населення України: передумови, динаміка та наслідки розвитку / Западнюк С.О. ; наук. ред. Л. Г. Руденко. – К. : Академперіодика, 2011. – 240 с.
7. Кривенко Ю. І. Соціально-філософський аналіз причин та механізмів міграції людських ресурсів у постмодерному суспільстві / Ю.І. Кривенко // Науковий Вісник Чернівецького університету : Збірник наук. праць. Філософія. – 2011. – Вип. 561-562. – С. 217–222.

References

1. Dolishnii M. I. Rehionalna polityka na rubezhi KhKh-KhKhI st.: novi priorytety / M. I. Dolishnii. – Kyiv : Naukova dumka, 2006. – 511 s.
2. Kompleksnyi demohrafichnyi prohnaz Ukrainy na period do 2050 r. / za red. E.M. Libanovoi. – K. : Ukrainyskyi tsentr sotsialnykh reform, 2006. – 138 s.
3. Ofitsiyni sait Holovnoho upravlinnia statystyky u Khmelnytskii oblasti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/index.htm>
4. Kukurudza I.I. Ukraina u svitovykh protsesakh trudovoi mihratsii : monohrafiia / Kukurudza I.I., Romashchenko T.I. – Cherkasy, 2012. – 252 s.
5. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy iz perekhodom na inshi oblasti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Zapadniuk S.O. Mihratsii naseleennia Ukrainy: peredumovy, dynamika ta naslidky rozvytku / Zapadniuk S.O. ; nauk. red. L. H. Rudenko. – K. : Akademperiodyka, 2011. – 240 s.
7. Kryvenko Yu. I. Sotsialno-filosofskyi analiz prychyn ta mekhanizmv mihratsii liudskykh resursiv u postmodernomu suspilstvi / Yu.I. Kryvenko // Naukovy Visnyk Chernivetskoho universytetu : Zbirnyk nauk. prats. Filosofiia. – 2011. – Vyp. 561-562. – S. 217–222.

Рецензія/Peer review : 20.04.2018

Надрукована/Printed : 06.06.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Григорук П. М.

УДК 330.12

ОСИПОВА Л. В.,
ХОМЧУК А. І.

Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ

МЕХАНІЗМ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Проведено аналіз сучасних тенденцій та структури бюджетного фінансування соціального захисту та соціального забезпечення населення в Україні за 2014–2016 роки. Визначено основні повноваження органів місцевого самоврядування базового рівня у сфері соціального захисту населення. Виявлено проблеми у системі соціального захисту України, які потребують негайного вирішення. Наведено законодавчо закріплені принципи розподілу функцій та повноважень фінансування соціального захисту та соціальних послуг між різними рівнями влади та установами.

Ключові слова: децентралізація, соціальна політика, фінансове забезпечення.

OSIPOVA L.,
KHOMCHUK A.

Vinnytsya Trade and Economy Institute of KNTU

MECHANISM OF THE FINANCIAL SUPPORT OF THE FORMATION AND REALIZATION OF THE SOCIAL POLITICS IN THE CONDITIONS OF THE DECENTRALIZATION

The purpose of the article is to analyze the current state of financing of social protection of the population in conditions of implementation of the strategy of decentralization of power in Ukraine. The analysis of modern trends and structure of budget financing of social protection and social security of population in Ukraine for 2014-2016 is carried out. The authoritative powers of local self-government bodies of the basic level in the sphere of social protection of the population are determined. Problems in the system of social protection of Ukraine, which require an immediate solution, are revealed. Legally stipulated principles of distribution of functions and powers of financing of social protection and social services between different levels of government and institutions are presented. The system of financing social benefits, benefits and assistance requires reform, changes in approaches to organizational principles for the provision and financing of state social assistance. In the system of social protection of Ukraine there is a number of problems that require immediate resolution: not transparent legislative base, the presence of a large number of ineffective social benefits, an imperfect financing system and bureaucracy in social security bodies. Improving of the financial support of social protection is impossible without strengthening of the financial base and increasing of the financial independence of local budgets. The state system of financing of social benefits, privileges and assistance remains one of the main components of a comprehensive and integrated system of social protection of Ukraine. It needs to be reformed, changing of approaches to organizational principles for the provision and financing of state social assistance, the introduction of new ways and methods that will enable to work more effectively without additional costs in favour of those who need social protection.

Keywords: decentralization, social policy, financial security.

Постановка проблеми. Започаткована в Україні реформа децентралізації передбачає реалізацію системи заходів, спрямованих на врегулювання та впорядкування повноважень між державою, регіонами та територіальними громадами, у тому числі в частині реалізації та фінансування соціальних функцій. Сьогодні результативність надання та фінансування соціальних послуг залежить від ефективності діяльності регіональних та місцевих органів влади та їх спроможності виконувати взяті на себе визначені повноваження та обов'язки в умовах децентралізації. Разом з тим, процеси реформування соціальної політики здійснюються паралельно з процесом стратегічного вибору найбільш ефективної моделі розвитку системи соціального захисту, що призводить до втрат та зниження результативності діяльності системи. Така інституційна трансформація, яка передбачає децентралізацію, деінституціоналізацію та полісуб'єктність соціального захисту та соціального обслуговування сьогодні все ще не призвела до відчутних результатів у підвищенні рівня якості життя вразливих верств населення.

Аналіз останніх досліджень. Стратегічні напрями розвитку та виклики фінансування системи соціального захисту населення, а також пошук його інноваційних форм були предметом багатьох науково-практичних досліджень зарубіжних та вітчизняних науковців протягом останніх декількох десятиліть. Так, в українській науковій думці засади фінансової децентралізації, зокрема, в системі соціального захисту, досліджувалися в наукових працях В. П. Кравченко [3], Н. В. Кравченко [3], М. Онуфрик [4] та інших дослідників.

Формування цілей статті. Метою статті є аналіз сучасного стану фінансування соціального захисту населення в умовах реалізації стратегії децентралізації влади в Україні, проведення моніторингу здійснення видатків державного та місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення населення.

Виклад основного матеріалу. На даний момент в Україні панує законодавча та нормативно-правова неврегульованість. Правовим актам, які врегульовують питання надання в Україні соціальних

послуг, притаманні неадекватність термінологічного апарату, розмитість визначень функцій, цілей і напрямів роботи відповідних інститутів [5]. Спостерігається неефективність і нераціональність у підходах до фінансування та управління. Таким чином, рівень надання соціальної підтримки та допомоги є досить низьким. Недостатність механізмів впровадження норм правових актів не дає змоги повністю реалізовувати заходи щодо надання соціальних послуг.

На сьогоднішній день в Україні у сфері соціального захисту та соціального забезпечення присутня непрозора система пільг і соціальних виплат. Держава утримує громіздку мережу комунальних та державних закладів соціальних служб та соціального захисту, натомість реальне соціальне обслуговування населення залишається на низькому рівні [3, с. 296].

Розвиток суспільних та фінансових відносин зумовив виокремлення соціального захисту населення у вагомий фінансовий складовий, що стало одним із дієвих інструментів стимулювання людського капіталу. Основна мета полягає в забезпеченні макроекономічної та соціальної стабільності в країні. У статті 46 Конституції України проголошується, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення, створення мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними [8]. В Україні бюджетне фінансування соціального захисту та соціального забезпечення населення здійснюється сьогодні відповідно до положень ст. 87–91 Бюджетного кодексу України за рахунок державного та місцевих бюджетів [1].

Бюджетне фінансування соціального захисту та соціального забезпечення населення в Україні за 2014–2016 роки показано на рис. 1.

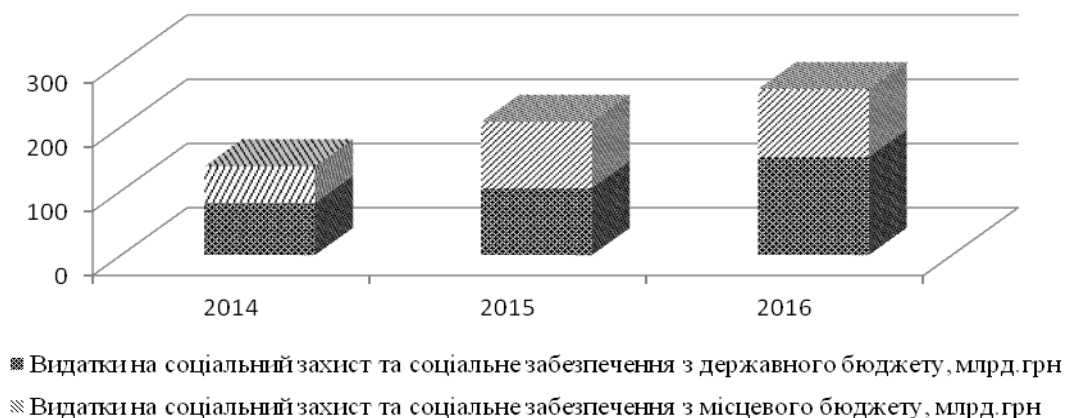

Рис. 1. Бюджетне фінансування соціального захисту та соціального забезпечення населення в Україні за 2014–2016 рр.
Розроблено авторами на основі [2]

Дослідження показало, що видатки Зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення на 2016 рік становлять 251 227,7 млн грн, що більше ніж у 2015 році на 4,06 %. Так, у 2015 році бюджетне фінансування функцій соціального захисту та соціального забезпечення населення складало 176339,84 млн грн, що становило 25,94% видатків Зведеного бюджету України та 8,91 % ВВП. Аналіз тенденцій фінансування системи соціального захисту за останнє десятиліття дозволяє зазначити про суттєве збільшення номінальних обсягів цих витрат.

Відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні основними повноваженнями органів місцевого самоврядування базового рівня у сфері соціального захисту населення є забезпечення розвитку місцевої інфраструктури, зокрема, об'єктів соціального та культурного призначення та надання соціальної допомоги через територіальні центри [8]. Структурні підрозділи територіальних органів центральних органів виконавчої влади на базовому рівні надаватимуть також й інші послуги соціального захисту населення (виплата пенсій, субсидій, компенсацій, забезпечення надання пільг). Такий розподіл повноважень був викликаний необхідністю підвищення доступності та якості соціальних послуг, збільшення обсягу послуг, що надаються вразливим верствам населення, розширення потенціалу органів місцевого самоврядування у сфері реалізації діяльності з соціального захисту населення громади. Це забезпечить оптимізацію розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, їх ефективну взаємодію у сфері соціального захисту на всіх рівнях, покращення адміністрування соціальних послуг та ефективності використання коштів бюджетів усіх рівнів.

В Україні фінансування соціального захисту та соціального забезпечення здійснюється не тільки шляхом надання соціальної допомоги, а й надання соціальних послуг в установах соціального обслуговування. Мережа закладів та установ, що надають соціальні послуги, налічує близько 2 тис. суб'єктів, якими обслуговується майже 2 млн осіб. Всі установи соціального обслуговування населення в Україні мають кошторисний принцип фінансування, який не дозволяє переорієнтувати бюджетні потоки фінансування соціальних послуг на користь інтересів громади та провести реальну децентралізацію у сфері соціального захисту населення.

Вагомою часткою бюджетного фінансування галузі у 2016 році були видатки на соціальний захист сім'ї, дітей та молоді в цілому 36479,9 млн грн, що склало 20,6 % загальних видатків на соціальний захист зі зведеного бюджету. З місцевих бюджетів у 2016 році на соціальний захист сім'ї, дітей та молоді було витрачено 36449,43 млн грн, що склало 13,16 % видатків місцевих бюджетів у цілому та 1,84 % ВВП. Децентралізоване бюджетне фінансування функцій соціального захисту населення в Україні у 2016 році також мали допомога у вирішенні житлового питання (90,75%), соціальний захист на випадок непрацездатності (85,62 %), соціальний захист ветеранів війни та праці (82,44%), обсяг яких з місцевих бюджетів відповідно складав 14081,07 млн грн, 7448,44 млн грн та 4427,47 млн грн.

У нашій державі фінансування соціальних видатків рівномірно розподіляється між державним і місцевими бюджетами. При цьому фінансування соціальних послуг, які безпосередньо споживає населення, здебільшого здійснюється за рахунок коштів місцевих бюджетів. Частка соціальних видатків, які фінансуються з місцевих бюджетів, із кожним роком зростає. Якщо у 2013 р. 90,8% усіх витрат на соціальний захист та соціальне забезпечення фінансувалося із місцевих бюджетів, то в 2015 р. – 91,8%, у 2016 р. – 93,4%. Водночас збільшується й абсолютний розмір соціальних видатків. У 2016 р. він дорівнював 76 753 млн грн проти 43 781 млн грн. Частка видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення в Україні станом на 2016 р. становить понад 30% зведеного бюджету, це майже 11% від ВВП. Проте, якщо враховувати видатки фондів соціального страхування, у тому числі Пенсійного фонду (загалом – 365,6 млрд грн), то частка видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення в Україні у розрахунку до ВВП становитиме 16,2% від ВВП.

Проте такі великі суми витрат жодним чином не означають гідний рівень життя людей, які потребують соціальної підтримки від держави. За даними ПРООН, майже чверть населення України (24,5 %) перебуває за межею бідності, кожна третя (32,6 %) сім'я з дітьми є бідною і кожен п'ятий (20 %) працюючий є бідним. Разом з тим, лише 25 % людей, які отримують соціальну допомогу від держави, дійсно її потребують [4, с. 45].

На рис. 2 представлений графік динаміки рівня бідності населення України за 2009–2016 роки.

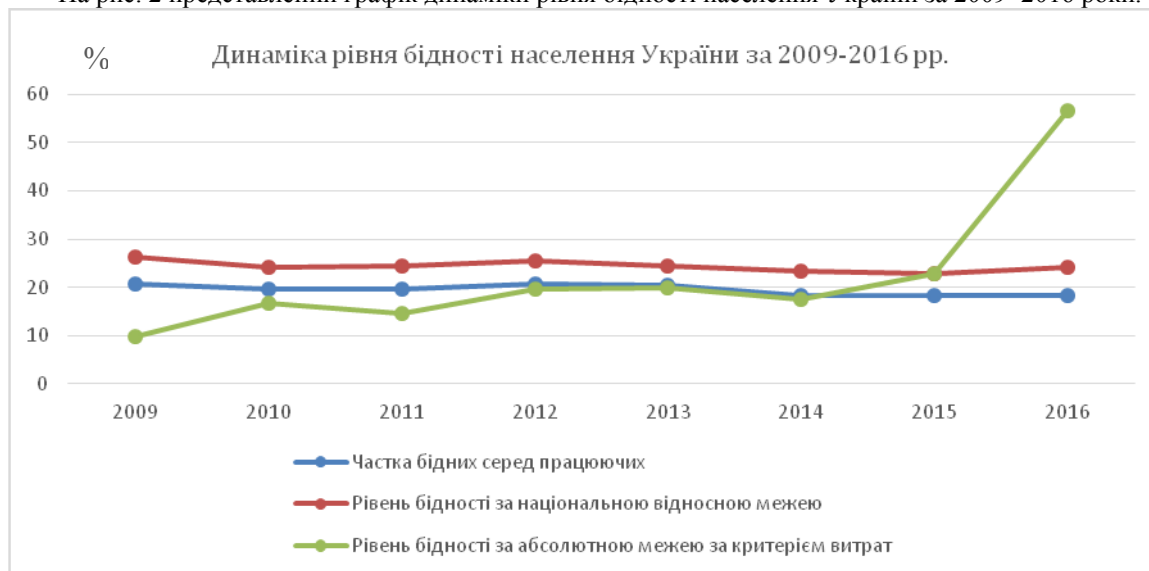

Рис. 2. Динаміки рівня бідності населення України за 2009–2016 рр.

Розраховано та складено за даними Державної служби статистики України [6]

За даними Державної служби статистики України, частка бідних серед працюючих та рівень бідності за національною відносною межею зазнали незначних змін. У 2014 р. частка бідних серед працюючих становила 18,4%, що на 2% менше ніж в попередньому році. Рівень бідності за національною відносною межею найбільш помітних змін зазнав у 2010 р. – 24,1%, що менше ніж у 2009 р. на 1,3%. Протягом досліджуваних років графік рівня бідності за абсолютною межею за критерієм витрат має зростаючу тенденцію. Так, показник 2015 р. перевищив показник 2014 р. на 5,3%. У 2016 р. відбулося різке зростання рівня бідності на 33,8% порівняно з минулим роком. Такі зміни свідчать про неефективність державної політики щодо населення України.

Висновки. Таким чином, у системі соціального захисту України присутня низка проблем, які потребують негайного вирішення: непрозора законодавча база, наявність великої кількості неефективних соціальних пільг, недосконала система фінансування та бюрократія в органах соціального захисту. Поліпшення фінансового забезпечення соціального захисту неможливе без зміцнення фінансової бази та підвищення фінансової незалежності місцевих бюджетів.

Державна система фінансування соціальних виплат, пільг і допомоги залишається одним з основних складників всезагальної та комплексної системи соціального захисту України та потребує реформування, зміни підходів до організаційних принципів надання та фінансування державної соціальної допомоги, впровадження нових шляхів та методів, які без додаткових затрат коштів, матеріальних засобів дадуть змогу працювати більш результативно на користь тих, хто потребує соціального захисту. Такими напрямками є вдосконалення законодавства в соціальній сфері, перехід від надання пільг та дотацій до адресної допомоги, скорочення переліку неефективних соціальних виплат, зменшення монополії держави на ринку соціальних послуг.

Література

1. Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
2. Звітність про виконання бюджетів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>
3. Кравченко В. П. Аналіз соціальної політики України та її ефективність на сучасному етапі / В. П. Кравченко, Н. В. Кравченко // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2015. – № 11. – С. 294–298. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2015_11_43
4. Онуфрик М. Соціальна політика в Україні впродовж 25 років: стан, виклики і перспективи / М. Онуфрик // Agora. – 2016. – Вип. 17. – С. 41–48.
5. Офіційний сайт Світового Банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org>
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Реформування системи управління у сфері соціальної політики в рамках децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування / Міністерство соціальної політики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.zoda.gov.ua/images/article/original/000052/52486/reform-sys- upr.pdf>
8. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [Електронний ресурс] : розпорядження КМУ від 1. 04. 2014. № 333-р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>

References

1. Biudzhetni kodeks Ukrainy № 2456-VI vid 08.07.2010 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
2. Zvitnist pro vykonannya biudzhetiv [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>
3. Kravchenko V. P. Analiz sotsialnoi polityky Ukrainy ta yii efektyvnist na suchasnomu etapi / V. P. Kravchenko, N. V. Kravchenko // Naukovo-informatsiinyi visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho. – 2015. – № 11. – S. 294–298. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2015_11_43
4. Onufryk M. Sotsialna polityka v ukraini vprodovzh 25 rokiv: stan, vyklyky i perspektyvy / M. Onufryk // Agora. – 2016. – Vyp. 17. – S. 41–48.
5. Ofitsiyni sait Svitovoho Banku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.worldbank.org>
6. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Reformuvannya systemy upravlinnia u sferi sotsialnoi polityky v ramkakh detsentralizatsii vlady ta reformy mistsevoho samovriaduvannya / Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.zoda.gov.ua/images/article/original/000052/52486/reform sys upr.pdf>
8. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannya mistsevoho samovriaduvannya ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini [Elektronnyi resurs] : rozporiadzhennia KМУ vid 1. 04. 2014. № 333 r. – Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333 2014 %D1%80>

Рецензія/Peer review : 03.05.2018

Надрукована/Printed : 05.06.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Ткачук О. М.

УДК 338

ПІДГІРНА В. С.,
ОВСІЄНКО В. В.,
ГІЖЕВСЬКА А.-М. В.

Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича

ПРОБЛЕМИ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ: МЕТОДИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ

У даній статті розкрита сутність та головна проблематика бідності населення в Україні. Описані головні її причини та фактори. Охарактеризовано бідність як абсолютний та відносний фінансові індикатори. Зазначені методи оцінки рівня бідності. Зроблені висновки та запропоновані шляхи подолання бідності в Україні з метою покращення добробуту населення країни.

Ключові слова: економіка, бідність населення, абсолютна та відносна бідність, методи оцінки рівня бідності, соціальна бідність, диференціація.

PIDHIRNA V.,
OVCIYENKO V.,
GIZHEVSKA A.-M.

Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovich

PROBLEMS OF POVERTY IN UKRAINE: METHODS OF DETERMINATION AND DIRECTIONS OF ITS OVERCOMING

Poverty, as a global social phenomenon, exists in almost all countries of the world, and Ukraine is no exception. The problem of poverty is an extremely urgent problem and a theme of the present. Poverty is the inability due to lack of funds to maintain a lifestyle inherent in a particular society at a specific time. This means that the poor can not eat properly, pay for housing and utilities, treat and rest, learn themselves and provide payment for training for their children. The main reason for poverty is low income. The problem of poverty is so urgent that many other problems are being reduced to it. Demographics, employment, unemployment are directly related to poverty. Poverty has a direct impact on the health of the population, the level of education and culture of citizens, their upbringing, socialization and morality, it is one of the factors inhibiting the development of science. Poverty contributes to the dehumanization of human relations, the growth of crime and terrorism, and leads to a decrease in the level and quality of life. It specifically affects political relations, the implementation of state policy at all levels, and impedes the formation of civil society. The article deals with theoretical issues of the essence of poverty in Ukraine. Relevance, causes and factors of the emergence of the poor. The status of the standard of living in Ukraine and its tendency to fall, with the help of statistical data, the migratory outflow of citizens abroad is determined, and evaluation criteria and poverty development factors in Ukraine are characterized. Poverty, as absolute and relative financial indicators, is described. The said methodology for assessing the poverty level revealed the content of the state strategies for poverty reduction and elaborated proposals to reduce the rates of decline in the living standards of Ukrainians.

Key words: economy, poverty of population, absolute and relative poverty, methods of estimation of poverty level, social poverty, differentiation.

Постановка проблеми. Необхідність розкриття проблем бідності населення обумовлена зростанням чисельності бідного населення, як основного бар'єру, що перешкоджає розвитку людського капіталу.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Значним внеском в контексті подолання бідності стали праці видатних зарубіжних і вітчизняних вчених, зокрема У. Беверіджа, А. Вагнера, Л. Вальраса, Л. Ерхарда, Дж. Кейнса, Е. Ліндаля, К. Маркса, Г. Мюрдала, В. Парето, У. Петті, П. Самуельсона, А. Сміта, Е. Хансена, в яких розглядаються закони по боротьбі з бідністю, та форми вирішення цієї проблеми. Серед сучасних українських та російських науковців виділяються праці В.Л. Андрущенко, Е.В. Белокурової, О.Д. Василика, І.В. Калачової, Н.В. Кравченко, Е.М. Лібанової, В.М. Опаріна, О.С. Романюк, В.М. Федосова, С.І. Юрія. Проте проблема дослідження обумовлена тими міркуваннями, що при обмежених бюджетних можливостях ефективної допомоги бідним, проблематика їх державної підтримки шляхом адресності розподілу коштів з бюджету, потребує комплексного дослідження саме за статусом малозабезпеченості населення.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення поняття «бідності населення», дослідження основних факторів та оцінки бідності. А також знайти шляхи скорочення бідності в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. З кожним роком заможних людей, дорогих авто, елітної нерухомості та вишуканої їжі, стає все більше, але бідність населення залишається актуальною проблемою сьогодення, а також глобальною проблемою людства. Світова фінансова криза спричинила необхідність для споживачів у багатьох країнах світу обмежити свої витрати, реагуючи на зниження рівня доходів і побоюючись безробіття.

Здатність держави забезпечити стабільно позитивні тенденції соціально-економічного рівня суспільства вважають запорукою успішного розвитку країни, оскільки ця здатність гарантує справедливий

ефективний розвиток, сприяє освіті громадян, стимулює прогрес і допомагає подоланню складних соціально-економічних та наукових проблем. На сучасному етапі від формування науково обґрунтованої державної політики та можливостей мінімізації бідності значною мірою залежатиме добробут суспільства. У цьому контексті Україна повинна послідовно орієнтуватися на економічну стабільність, економічний розвиток [1]. Соціально-економічні процеси формування багатокладної ринкової економіки вплинули на рівень життя населення України, що своєю чергою вимагає від держави розробки ефективних і цільових програм соціальної допомоги відповідним верствам населення, упорядкування процесів «тіньової» й несправедливої диференціації доходів населення, усвідомлення потенціалу соціальної напруги, накопиченої у суспільстві. Для розв'язання цих завдань органам влади необхідна об'єктивна всебічна наукова оцінка поширеності бідності в сучасному українському суспільстві

На сучасному етапі розвитку міжнародної економіки стратегічною метою для всіх країн світу стало проголошення сталого людського розвитку. Тому актуальним питанням сьогодні для України є подолання бідності. Якщо декілька років тому ще дискусували щодо цього питання, то сьогодні масове поширення та довготривалий характер бідності є беззаперечними та потребує негайних дій.

Бідність – це характеристика економічного становища індивіда або групи індивідів, при якому вони не можуть самі оплатити вартість благ, необхідних для життя. Бідність – нездатність підтримувати певний прийнятний рівень життя. Бідність – це стан, при якому реальні потреби людини перевищують його можливості для їх задоволення.

Сьогодні населення України в цілому бідне. Про це засвідчують найрізноманітніші показники: низька якість раціону харчування, постійний відтік громадян за межі країни, низька народжуваність, висока захворюваність і смертність, незадоволеність широких верств суспільства загальноекономічною ситуацією і своїм матеріальним становищем. Бідність так само є однією з істотних причин низької соціальної активності [2].

Набуття громадянами України права на вільне пересування відбулося одночасно із глибокими структурними трансформаціями економіки, що супроводжувалися падінням рівня життя та зростанням безробіття. Внаслідок деградації системи безплатної освіти та медицини оплата цих послуг лягла на населення. За відсутності розвинутої системи кредитування особи, які прагнули започаткувати свій бізнес, потребували стартового капіталу. Перехід до ринкової економіки створив новий споживчий попит на такі товари високої вартості як житло, автомобілі, побутову техніку та інше. Все це стимулювало трудову міграцію за кордон, яка наприкінці 1990-х рр. перетворилася на масове явище і джерело доходів для багатьох сімей.

Відповідно до даних дослідження, проведеного в рамках проекту МОМ у 2014-2015 рр., за кордоном перебувають для здійснення трудової діяльності близько 700 тис. громадян України [3]. Оцінка кількості трудових мігрантів у 2014-2015 рр. зображена на рис. 1:

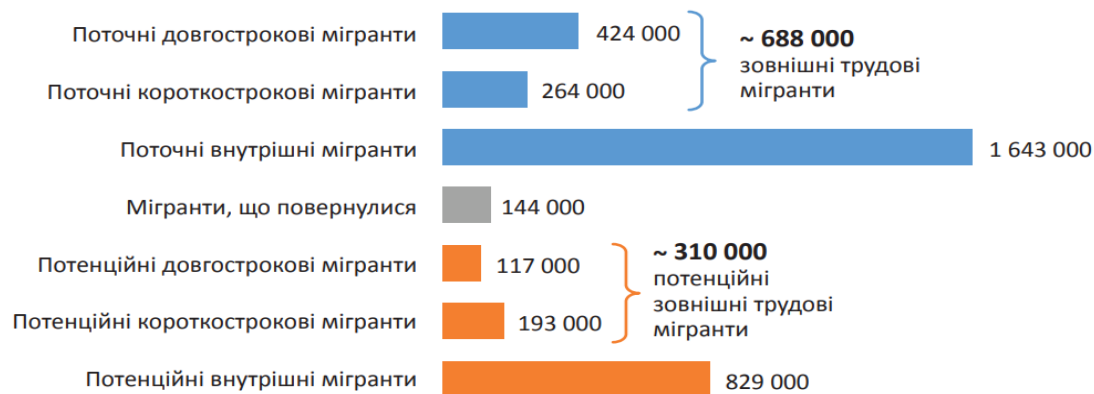

Рис. 1. Оцінка кількості українських трудових мігрантів (2014-2015 рр.)

Економічний спад, девальвація національної валюти й різке зростання внутрішніх цін, що почалися в 2014 році, призвели до помітного зниження рівня життя в країні. У доларовому еквіваленті доходи більшості українців знизилися в 2-3 рази. Ситуацію посилює і зростаючий рівень безробіття. Тільки за даними Мінсоцполітики, реальний рівень безробіття в Україні у 2017 році складає 9,5%, це близько 2 млн осіб.

Тривала криза, відсутність видимих орієнтирів її завершення та найнижчий рівень життя в порівнянні з сусідніми країнами штовхають українців за кордон на пошуки кращих умов для заробітку і самореалізації.

За даними Державної статистики України, наприкінці 2017 року обстеження щодо трудової міграції українців виявило, що у 2015-2017 роках з України мігрувало 1,3 млн осіб або 4,5% населення. З них 43% повернулися, ще 49% були тимчасовими трудовими мігрантами. Найбільше українців мігрувало до Польщі, Росії, Італії та Чехії.

За інформацією експертів Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи, кількість українських трудових мігрантів становить 2,2-2,3 млн осіб або 8% населення. У перспективі темпи еміграції можуть зрости, особливо в Польщу.

Також, одним з факторів бідності є природний рух населення. Низька якість харчування у поєднанні з недостатньо кваліфікованим медичним обслуговуванням, недоступність для широких верств населення багатьох ліків, відмова від занять спортом, психологічні та емоційні перевантаження, робота в несприятливих умовах, тощо – усе це позначається на стані здоров'я нації, що призводить до збільшення хвороб і великої смертності. Ще одна дуже важлива ознака зубожіння – низька народжуваність. В Україні сумарний коефіцієнт народжуваності знизився до рівня, який не забезпечує навіть простого відтворення поколінь, ще в 1960-х роках. Унаслідок цього змінилася віково-статева структура населення. Зокрема, низькою стала питома вага осіб активного репродуктивного віку (16-29 років), що безпосередньо позначається нині на кількості не лише народжених, а й померлих. За даними таблиці 1, можна проаналізувати вплив народжуваності і смертності на рівень бідності населення протягом останніх 26 років.

Таблиця 1

**Вплив народжуваності і смертності на рівень бідності населення
протягом останніх 26 років**

Народжуваність і смертність (на 1000 осіб наявного населення)						
	Україна					
	Міські поселення та сільська місцевість		міські поселення		сільська місцевість	
	народжуваність	смертність	народжуваність	смертність	народжуваність	смертність
1990	12,6	12,1	12,7	10,2	12,7	16,1
1991	12,1	12,9	11,9	10,8	12,6	17,2
1992	11,4	13,4	11,0	11,4	12,5	17,6
1993	10,7	14,2	10,1	12,2	12,0	18,5
1994	10,0	14,7	9,3	12,8	11,6	18,8
1995	9,6	15,4	8,8	13,6	11,1	19,1
1996	9,2	15,2	8,4	13,3	10,7	19,2
1997	8,7	14,9	8,0	13,0	10,2	18,9
1998	8,4	14,4	7,6	12,6	9,9	18,1
1999	7,8	14,9	7,1	13,1	9,3	18,5
2000	7,8	15,4	7,2	13,8	9,2	18,8
2001	7,7	15,3	7,2	13,8	8,7	18,6
2002	8,1	15,7	7,7	14,0	9,0	19,1
2003	8,5	16,0	8,3	14,3	9,1	19,6
2004	9,0	16,0	8,9	14,4	9,3	19,6
2005	9,0	16,6	8,9	14,8	9,4	20,5
2006	9,8	16,2	9,6	14,5	10,3	19,8
2007	10,2	16,4	9,9	14,7	10,7	20,1
2008	11,0	16,3	10,8	14,6	11,6	19,9
2009	11,1	15,3	10,8	13,7	11,9	18,9
2010	10,8	15,2	10,4	13,7	11,9	18,6
2011	11,0	14,5	10,5	13,1	12,1	17,7
2012	11,4	14,5	10,9	13,1	12,6	17,7
2013	11,1	14,6	10,5	13,2	12,3	17,7
2014	10,8	14,7	10,2	13,2	12,2	18,1
2015	10,7	14,9	10,4	13,2	11,3	18,0
2016	10,3	14,7	10,0	13,2	10,8	17,6

Народжуваність і смертність населення України: 1990–2016 рр.

Прим: дані взято з сайту [<http://www.ukrstat.gov.ua/>].

Україна входить до найбіднішої категорії країн, з рівнем добробуту громадян нижчим 5000 доларів. Станом на 2016 рік в Україні показник добробуту у 3,3 рази менший ніж у Венесуелі, у 2,5 ніж у Молдові, в 19,6 разів ніж у Польщі і у 31,8 разів ніж в Естонії. У порівнянні з країнами з найбільшими показниками падіння добробуту у відсотках, рівень добробуту в Україні нижчий, ніж в Аргентині в 12,7 разів, у Росії – у 8,2 разів, в Єгипті – в 5 разів, у Мексиці – в 16,8 разів, у Великобританії – в 230 разів.

Проаналізувавши вищевикладене, можна дійти висновку, що бідність в Україні є однією із найістотніших чинників, який постійно ініціює зростання соціальної напруги в суспільстві й сприяє соціальному регресу.

1. Сукупні статки населення світу зросли протягом останнього року на 3,5 трлн. \$ (1,4%), середній показник добробуту на одну людину складає 52,8 тис. \$, що в 44 рази перевищує середній показник рівня добробуту в Україні.

2. Чергове зниження рівня добробуту громадян України зумовлене, значною мірою, падінням курсу гривні. Девальвація гривні за 2015 –2016рр. призвела до зменшення вартості ринкової капіталізації економіки України на 96,8%. Це найгірший показник серед всіх країн світу за даними МВФ. Передостаннє місце займає країна з показником у 34,5%., тобто розрив у три рази між останнім і передостаннім місцем за рівнем падіння капіталізації.

Таблиця 2

Негативна та спадна динаміка добробуту в Україні за останні 9 років

Крайна	Рік	2007	2010	2013	2016
Україна		6080	2955	3595	1254
Росія		23575	23747	20121	10344
Молдова		3560	2871	3874	3212
Польща		24992	26019	30849	24584
Болівія		3222	3286	4759	5542
Естонія		40927	32798	43188	39984
Чилі		40603	43615	49969	46543
Швейцарія		384037	417170	586785	561854

Динаміка рівня добробуту: 2007–2016 рр. в у.о.

3. В Україні 58% бідних громадян, що на думку міжнародних експертів, означає зростання ймовірності масових протестів, ризик яких, згідно з висновками дослідження, зростає при кількості «бідних» громадян понад 50% мешканців країни. Бідні люди частіше стають об'єктами впливу та маніпуляцій з боку екстремістів, та, з рештою, є найбільш постраждалими через протиправну діяльність.

4. Україна займає 107 місце за рівнем процвітання The Legatum Prosperity Index. Найгірші показники зафіксовано у сферах:

- ефективність Уряду;
- демократія і верховенство права;
- рівень безпеки;
- соціальна сфера.

Кращим є показник рівня освіти. Але припинення фінансування науки та технологічних інновацій, відсутність дієвої реформи системи освіти можуть знизити ці показники у майбутньому році.

5. Бюджет на 2018 рік несе загрози інфляції та посилення тиску на підприємництво в країні, зменшення кількості робочих місць, зниження реальних доходів пенсіонерів та більшості громадян [4].

Для оцінки бідності застосовуються такі критерії:

- межа бідності, визначена за відносним критерієм 75% медіанного рівня середньодушових еквівалентних сукупних витрат;
- межа крайньої бідності, визначена за відносним критерієм 60% медіанного рівня середньодушових еквівалентних сукупних витрат та адаптована до критерію Європейського Союзу;
- межа абсолютної бідності, визначена за критерієм прожиткового мінімуму;
- межа абсолютної бідності, визначена за критерієм вартості добового споживання на рівні 5 доларів США відповідно до паритету купівельної спроможності з метою порівняння її з міжнародними показниками.

Для проведення оцінки бідності за зазначеними критеріями передбачається використання даних комплексного вибіркового обстеження умов життя домогосподарств; розроблення методики комплексної оцінки бідності на національному та регіональному рівні; розроблення та здійснення заходів, спрямованих на підвищення надійності показників бідності на регіональному рівні [5].

Виконання програм спрямованих на подолання бідності сприятиме збільшенню доходів громадян, зниженню рівня бідності насамперед серед працюючих громадян та сімей з дітьми, зменшенню розриву між показниками бідності у місті та сільській місцевості, розв'язанню соціальних проблем і підвищенню рівня життя населення.

Проте й загальний економічний ріст автоматично не призведе до зниження рівня бідності, що підтверджується результатами попередніх років економічного зростання української економіки і невідповідної цьому зростанню динаміки основних показників бідності. Як показує досвід інших країн, нікому не вдається вирішити проблему бідності без адекватних заходів і реформ в області відносин розподілу, без обґрунтованої політики у соціально-трудовій сфері.

Вирішення проблеми бідності в Україні потребує розробки системи комплексних науково-обґрунтованих заходів, які повинні враховувати профіль, специфіку та особливості формування та поширення бідності, причини її виникнення.

Від тактики виживання необхідно переходити до стратегії розвитку, від боротьби з бідністю – до зростання середнього класу. Головний спосіб боротьби з бідністю – це підвищення рівня життя, це надання громадянам можливості гідно працювати, підвищувати свій рівень добробуту.

У світі вдосталь ресурсів для того, щоб прискорити темпи прогресу в сфері людського розвитку для всіх і активувати діяльність, спрямовану на ліквідацію різноманітних форм бідності. Державна політика регулювання доходів населення може здійснюватися в двох основних напрямках. Перший – обмеження доходів найбільш високодоходних груп населення шляхом прогресивних систем оподаткування доходів, підвищення цін на предмети розкоші, тощо. Другий – підтримка бідних сімей і усунення причин бідності. Саме цей напрямок, зокрема концепція боротьби з бідністю, є принципом діяльності міжнародних організацій, якими були визначені конкретні цілі в боротьбі з бідністю [6].

В основі стратегії подолання бідності повинно бути визнання того, що цієї мети не можна досягти виключно шляхом підтримки знедолених. Необхідний комплексний підхід, зорієнтований як на бідні, так і на відносно забезпечені верстви суспільства. Зусилля держави щодо підвищення рівня життя всіх верств населення незалежно від їх фінансового становища мають спиратися на забезпечення стабільного економічного зростання, забезпечення всебічного розвитку і максимально повне використання трудового потенціалу країни, поліпшення ситуації на ринку праці.

Бідність можна розглядати як абсолютний, або відносний фінансовий індикатор. Для визначення критерію абсолютної бідності потрібно з'ясувати мінімальний рівень доходів, необхідний для підтримки життя, наприклад оцінити мінімальні потреби в їжі та можливості її придбання за найнижчою ціною. Проте об'єктивна бідність визначається не тільки за прийнятими критеріями доходу, але і доступу до тих чи інших матеріальних та духовних благ, що відповідає прийнятим в країні стандартам.

Бідність як відносний індикатор визначають, порівнюючи різноманітні групи населення. Навіть якщо індивід має такий дохід, який перевищує необхідний для підтримки життя рівень доходу, але нижчий, ніж доходи інших членів суспільства, то його можна розглядати як бідного.

Іншим контекстом бідності є бідність внаслідок нестачі коштів. Отже, будучи фінансовою проблемою, бідність означає низький рівень номінальних і реальних доходів та споживання, який унеможлиблює досягнення забезпечення життєвими благами за національними стандартами. Сукупні доходи суспільства в цілому у кожного з його членів справедливо оцінюються як показники економічного добробуту, адже отримувані доходи складають базу певного рівня життя, однак єдиного критерію бідності для всіх країн не існує. Рівні життя громадян різних країн, показники їх економічного добробуту порівнюють з використанням паритету купівельної спроможності, який виражає величину купівельної спроможності грошової одиниці однієї країни, виражену в грошових одиницях інших країн. Дана концепція сприяє визначенню у даному суспільстві співвідношення багатих і бідних прошарків [7].

Головною ознакою української бідності є те, що в нашій країні існує проблема бідності серед працюючих. Зайняті мають стабільне джерело доходу, але при цьому не мають можливості вести повноцінний спосіб життя.

На даний момент в світі існують різні методи оцінки рівня бідності. Одним з найбільш часто вживаних є стандарт ООН, суть якого полягає в наступному. Якщо людина витрачає на проживання і продукти менше 5 доларів на день, тобто близько 150 доларів на місяць, враховуючи не тільки харчування, але і витрати на комунальні платежі, проїзд та інші, то він живе за межею бідності. Подібний метод можна заслужено критикувати, оскільки доларовий еквівалент вартості певного набору товарів в різних країнах істотно різняться, та до того ж загальноприйняті в різних країнах набори товарів і послуг теж різні, але все ж таки підхід, хоча він приблизний, є простим, наочним і дає відносно адекватні результати [8].

Отже, якщо використовувати методологію ООН, то порогом бідності в Україні слід вважати 4050 гривень на місяць, тобто 150 доларів, якщо рахувати за курсом 27 гривень за долар, які закладені в бюджеті як середньорічний курс. Всі, хто має доходи нижче за цю межу, є бідними за критеріями ООН.

Очевидно, що за цими критеріями Україна – країна тотальної бідності.

Також, діюча законодавча система не має чіткого визначення щодо вимірювання бідності та встановлення права на цільову соціальну допомогу. Наявність бідності в Україні і досі офіційно не визнається, а згідно з законом «Про межу малозабезпеченості», визначається межа «середньодушового сукупного доходу, який забезпечує непрацездатному громадянину споживання товарів і послуг на мінімальному рівні, встановленому законодавством». В законах та нормативних актах України при визначенні бідності згадуються чотири найважливіші терміни: прожитковий мінімум, межа малозабезпеченості, мінімальний споживчий бюджет та межа бідності, але в основі їх визначення покладені різні, не пов'язані між собою, нормативи.

Проблема адаптації суспільства до ринкових реформ в умовах перехідного періоду викликає необхідність зміни традиційної системи соціального захисту. Формування державної стратегії подолання бідності неможливо відокремлювати від загальної системи соціального реформування [9].

Тому як ніколи актуальною стає завдання розробки комплексного підходу до рішення проблеми бідності й визначення конкретних кроків соціально-економічної політики, направленої на подолання цього негативного явища.

Державна соціальна політика, орієнтована на підвищення рівня життя всіх верств населення (незалежно від майнового положення), повинна бути загострена такими завданнями стабільного економічного розвитку, як забезпечення реального зростання виробництва, поліпшення ситуації на національному ринку роботи, зменшення інфляційних процесів, ефективного використання бюджетних коштів й засобів спеціальних позабюджетних фондів. Саме ефективний економічний розвиток на макрорівні закладає фундамент соціального розвитку країни й зрештою визначає рівень добробуту її населення.

Необхідно подолати негативну тенденцію соціальної поляризації суспільства, забезпечити зниження економічної нерівності, формування численного середнього класу, який стане гарантом стабільності. Економічне зростання створює необхідне підґрунтя для зниження безробіття (в т. ч. приховане) та підвищення доходів від трудової діяльності. Поряд з реформуванням системи оплати праці необхідно забезпечити зниження економічної нерівності шляхом запровадження гнучкої податкової політики, раціоналізації соціальних трансфертів, стимулювання малого й середнього бізнесу, захисту прав дрібних акціонерів, легалізацію тіньової діяльності і незареєстрованих доходів. Внаслідок цього не тільки зросте рівень життя основної маси населення, а й зменшаться масштаби, рівень та глибина бідності. Звільнити людину від бідності й нереалізованості можна лише шляхом підвищення рівня самозайнятості населення, без чого неможливе існування середнього класу, який є основою суспільного добробуту й сталого розвитку. Тому владі потрібно об'єднатися для того, щоб боротися з кризою і з бідністю.

З урахуванням специфіки процесів, із трансформацією вітчизняної економіки, необхідним також представляється вживання першочергових заходів в напрямках:

- скорочення майнової нерівності шляхом проведення гнучкої податкової політики;
- стимулювання розвитку малого й середнього бізнесу;
- упровадження системи раціональних соціальних трансфертів;
- легалізація тіньової економіки й незареєстрованих доходів.

Пропозиції щодо формування державної стратегії подолання бідності.

1. Переорієнтувати соціальну політику на переважно активні та реабілітаційні заходи, тобто, встановити реальну, науково обґрунтовану межу бідності і повністю компенсувати втрачені з різних причин доходи до встановленої межі бідності тільки непрацездатним групам населення, а працездатним - доплачувати лише частину від суми дефіциту доходу, стимулюючи активізацію власних зусиль працездатного населення.

2. Розмір мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії та всіх видів допомоги повинен відповідати рівню прожиткового мінімуму протягом всього перехідного періоду.

3. Основу соціального законодавства має складати система взаємопов'язаних соціальних нормативів, базовими з яких є: фізіологічний мінімум, прожитковий мінімум, соціальний мінімум. При цьому решта соціальних нормативів має бути похідними з базових.

4. Для забезпечення ефективності системи соціального захисту необхідно ввести принцип адресності при наданні всіх видів допомоги з обов'язковою перевіркою реального рівня життя.

5. З метою спрощення процедури надання всіх видів допомоги, фінансового контролю та підвищення якості надання адресних видів допомоги необхідно об'єднати всю інформацію щодо формування та використання фондів, місцевих бюджетів, персонального обліку громадян, базу даних податкових інспекцій в єдину інформаційну систему.

6. Звільнити цільові Фонди від невластивих їм виплат.

Таким чином, запропоноване вдосконалення існуючого законодавства повинно поліпшити становище найбільш незахищених його верств. Але загрозливі масштаби бідності та виникнення явища застійної бідності вимагає від держави першочергових дій, направлених на поліпшення становища зубожілих верств. В зв'язку з цим виникає необхідність прийняття спеціальної державної програми, мета якої полягає в покращенні становища бідних верств населення шляхом поступового підвищення їх доходів до межі бідності, ліквідації негативних соціальних наслідків, пом'якшення соціально-психологічної напруги у суспільстві.

Висновки. З урахуванням вищевикладеного матеріалу, можна зробити такі висновки. Особливістю прояву проблеми бідності в Україні є той факт, що не лише перебування у складі соціально уразливих груп населення (сім'ї із дітьми, пенсіонери, інваліди), але й навіть зайнятість не гарантує від попадання в групу бідних. Саме тому необхідною умовою подолання бідності стає надання працездатному населенню країни можливостей для самостійного вирішення проблем працевлаштування. Досягнення цієї мети сприятиме збалансованості попиту й пропозиції на ринку праці, а також запобіганню різкому збільшенню рівня безробіття унаслідок структурних перетворень в економіці. Однією із таких можливостей є створення нових ефективних робочих місць на базі розвитку малого й середнього бізнесу.

Не менш важливим представляється також створення умов для зростання доходів, одержуваних від трудової діяльності. При розробці відповідних заходів політики доходів й зайнятості слід врахувати, що збільшення реальних трудових доходів населення може бути наслідком, по-перше, стабілізації макроекономічної динаміки, що забезпечує зростання реальної заробітної платні; по-друге, встановлення економічно й соціально обґрунтованих рівнів мінімальної заробітної платні із поетапним наближенням її

розміру до рівня прожиткового мінімуму; по-третє, забезпечення оптимальної межі професійної й міжгалузевої диференціації заробітної плати всіх категорій працюючих.

Ще однією необхідною умовою для подолання бідності в Україні є реформування системи соціального захисту, направлене на посилення її адресності й регулювання величини гарантованого мінімального прибутку. Як свідчить світова практика, ефективними заходами реформаторської політики в даному напрямку може стати розвиток нових соціальних технологій, котрі торкаються підтримки потребуючих (малозабезпечених) сімей, надання безкоштовних послуг охорони здоров'я й освіти, а також послуг соціальної реабілітації.

Література

1. «Комплексна програма забезпечення реалізації стратегії по долаю бідності», затверджена постановою КМУ від 21.12.2001 р. № 1712, та «Стратегія подолання бідності», затверджена Указом Президента України від 15.08.2001 р. № 637/
2. Анциферова Н. А. Проблема бідності в Україні [Електронний ресурс]. / Н. А. Анциферова // Режим доступу. http://www.rusnauka.com/1_KAND_2010/Biologia/8_57307.doc.htm
3. Міграція як чинник розвитку в Україні. – К.:МОН, 2016. http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf
4. Український Інститут Дослідження Екстремізму «Бідність – головна загроза безпеці громадян у 2017 р.» [Електронний ресурс]. / Український Інститут Дослідження Екстремізму // Режим доступу. <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/bidnist.pdf>
5. Вербицька Г.Л. Проблеми бідності та рівня життя населення України / Г.Л. Вербицька // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2010. – № 682. – С. 252-258.
6. Дем'янчук І.А. Бідність як стійка уразливість людського розвитку / Дем'янчук І.А. // Економічний простір. – № 95 – 2015. – С. 82 – 91.
7. Близнюк В. Проблеми управління ринком праці і зайнятості населення в контексті соціальної політики Європейського Союзу / В. Близнюк, В. Покришук // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 7. – С. 3-6.
8. Черенько Л.М. Оцінка масштабів та рівня бідності населення України. – Київ: РВПС України НАНУ – 2000. – 75 с.
9. Хомяк М.Я. Бідність в Україні у показниках соціальної статистики / М.Я. Хомяк // Методологія соціологічних досліджень. – 2013. – 2(3). – С. 70-76.

References

1. «Kompleksna prohrama zabezpechennia realizatsii stratehii podolannia bidnosti», zatverdzhena postanovoiu KМУ vid 21.12.2001 r. № 1712, ta «Stratehiia podolannia bidnosti», zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 15.08.2001 r. № 637.
2. Antsyferova N. A. Problema bidnosti v Ukraini [Elektronnyi resurs]. / N. A. Antsyferova // Rezhym dostupu. http://www.rusnauka.com/1_KAND_2010/Biologia/8_57307.doc.htm
3. Mihratsiia yak chynnyk rozvytku v Ukraini. – K.: MOM, 2016. http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf
4. Ukrainyskyi Instytut Doslidzhennia Ekstremizmu «Bidnist – holovna zahroza bezpetsi hromadian u 2017 r.» [Elektronnyi resurs]. / Ukrainyskyi Instytut Doslidzhennia Ekstremizmu // Rezhym dostupu. <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/bidnist.pdf>
5. Verbytska H.L. Problemy bidnosti ta rivnia zhyttia naselennia Ukrainy / H.L. Verbytska // Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha». Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku. – 2010. – № 682. – S. 252-258.
6. Demianchuk I.A. Bidnist yak stiika urazlyvist liudskoho rozvytku / Demianchuk I.A. // Ekonomichnyi prostir. – № 95 – 2015. – S. 82 – 91.
7. Blyzniuk V. Problemy upravlinnia rynkom pratsi i zainiatosti naselennia v konteksti sotsialnoi polityky Yevropeiskoho Soiuzu / V. Blyzniuk, V. Pokryshchuk // Ukraina: aspekty pratsi. – 2002. – № 7. – S. 3-6.
8. Cherenko L.M. Otsinka masshtabiv ta rivnia bidnosti naselennia Ukrainy. – Kyiv: RVPS Ukrainy NANU – 2000. – 75 s.
9. Khomiak M.Ia. Bidnist v Ukraini u pokaznykakh sotsialnoi statystyky / M.Ia. Khomiak // Metodolohiia sotsiolohichnykh doslidzhen. – 2013. – 2(3). – S. 70-76.

Рецензія/Peer review : 05.05.2018
Надрукована/Printed : 01.06.2018
Рецензент: к. е. н., доц. Кифяк В. І.

УДК 338.331.621

РЕБРИНА АНДР. А.,
РЕБРИНА А. А.

Хмельницький національний університет

РОЗВИТОК ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ КЕРІВНОГО ПЕРСОНАЛУ

В науковій статті проаналізовано науково-методичну та спеціальну економічну літературу з теми дослідження. З'ясовано, що для успішної реалізації свого творчого потенціалу, втілення у практику діяльності набутих професійних знань, умінь і навичок, сучасний фахівець повинен володіти певними лідерськими якостями. Авторами виявлено основні лідерські якості фахівця.

Ключові слова: розвиток, лідерство, якості лідера, фахівець, керівний персонал.

REBRYNA ANDR.,
REBRYNA A.

Khmelnitskyi National University

DEVELOPMENT OF LEADERSHIP QUALITIES OF MANAGEMENT PERSONNEL

The analysis of scientific-methodical and special economic literature on the subject of research was made by the author. In particular the author analyses the development of leadership qualities of management personnel. It was revealed that for successful realization of creative potential, implementation of acquired professional knowledge, skills and abilities into the practice, a modern specialist should have certain leadership qualities. The concept of "development of leadership qualities" in the context of our study is defined by us as a "process, which results in a change of one or another characteristic features, properties (their transition from one qualitative state to another higher one) of person or group of persons, which are at the head of the organization (social, sports, professional, etc.); such leaders are the first in any competition or professional activity and they are leading others". The main leadership qualities of a specialist were revealed. For example communicative, persuasive, tactful, diplomatic, flexible, organizational skills; purposefulness, persistence, determination, self-confidence, demandingness, self-control, motivation for leadership and success; creativity, ability to predict and generalize, critique, prudence; activity, initiative, reliability, responsibility, optimism, patriotism, self-improvement. Specific features and requirements of professional activity determine the need for purposeful formation of leadership qualities by the specialists. Successful formation of leadership qualities of an individual is one of the most effective ways of preparing initiative, independent, responsible specialists who are capable for effective management activity in qualitatively new conditions of social development.

Key words: development, leadership, leader's qualities, specialist, management personnel.

Вступ. Широкої популярності серед сучасних вітчизняних науковців та практиків набуло поняття "кар'єра персоналу підприємства", що викликало зміну ставлення до процесів і явищ, які стосуються розвитку лідерських якостей керівного складу підприємств [1].

Для успішної реалізації свого творчого потенціалу, втілення у практику діяльності набутих професійних знань, умінь і навичок, сучасний фахівець повинен володіти певними лідерськими якостями. Особистісним якостям лідера присвячували належну увагу багато філософів минулого: Арістотель, Конфуцій, Сократ, Платон, Ж. Ж. Руссо, Ж. О. Ламетрі, К. Л. Гельвецій, І. Кант, Т. Карлейль, Ф. Ніцше, З. Фрейд, – і сучасників (Ломачинська І.М. [2] Краснощок І. [15], Ягоднікова В.В. [17] та інші). Однак, проблема розвитку лідерських якостей керівного персоналу не була об'єктом окремого дослідження.

Постановка завдання. Стрімке зростання попиту на формування лідерських якостей фахівця, який на сучасному етапі виступає і в ролі наставника, і організатора різноманітних масових заходів, водночас виступає прикладом для наслідування, здатним об'єднувати інших людей для досягнення поставлених цілей.

Отже, **метою** даної роботи є підвищення ефективності управлінської працездатності фахівців шляхом розвитку лідерських якостей особистості.

Відповідно до вказаної мети в роботі поставлені і розв'язані такі **завдання**:

- 1) зробити аналіз літературних джерел з теми дослідження;
- 2) уточнити поняття «розвиток лідерських якостей»;
- 3) виявити основні особистісні якості лідера.

На сучасному етапі розвитку науки питанню формуванню і розвитку лідерських якостей у процесі професійної діяльності фахівців приділяється належна увага. Науковці і практики, що досліджують лідерство [2–6], не мають єдиного підходу до опису лідерського феномену, оскільки лідери водночас мають спільні і відмінні риси.

Зміни, які відбуваються в сучасному сприйнятті та усвідомленні необхідності розвитку професійних якостей осіб різного віку та статі, щодня ставлять нові вимоги до лідера, який повинен зуміти організувати та відстоювати інтереси групи, бути добре інтелектуально ерудованим, емоційно стриманим, гнучким та мобільним у разі виникнення ситуацій, що змінюються.

Проблемі лідерства присвячені праці Т. В. Бендас [7], у яких обґрунтовано потребу формування лідерських якостей майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки. Проте у масовій практиці вищої

школи не повністю використовуються напрями професійної освіти, які можуть формувати лідерські якості фахівця.

Це, з одного боку, зумовлює необхідність виявлення основних лідерських якостей особистості для належного виконання своєї професійної діяльності, а з іншого – створення умов, які сприяли б формуванню і розвитку лідерських якостей особистості в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу.

З'ясування понятійних характеристик якостей лідера потребує визначення понять «якість особистості» та «лідерські якості особистості». Аналіз даних літератури [8–11] виявив, що відмінності між поняттями «якість», «риса», «властивість» є відносними. Автори різних теорій лідерства пропонують і різні визначення лідерства і лідера [12]. Узагальнивши сутність трактувань «лідера», виявлено, що основними ознаками, які характеризують це поняття, є те, що лідер є членом групи, який користується авторитетом, виражає інтереси групи, організовує і управляє групою. Узагальнивши сутність трактування лідера науковцями, нам вдалось визначити, що фахівець повинен проявляти усі лідерські якості. Таким чином, лідер повинен вміти впливати на значну частину членів групи, мати офіційний управлінський статус, організаційні й комунікативні здібності, бути ініціативним і заохочувати всіх своїм прикладом, організовувати й управляти групою до досягнення мети найоптимальнішим шляхом, водночас не боятися відповідальності за діяльність групи.

Однак справжній лідер має розвинені лідерські якості. У науково-методичній літературі є різні визначення лідерських якостей особистості. У своїх працях А. Л. Уманський [13] виділяє загальні (якості, якими можуть володіти не тільки лідери, але які підвищують ефективність лідера) і специфічні (здатність зрозуміти іншу людину; здібність до активної різноманітності психологічної дії залежно від індивідуальних якостей, ситуації, що складаються; схильність до організаторської роботи). А. В. Зоріна [14] розуміє лідерські якості як такі якості, які необхідні особистості для успішної організаторської діяльності й створення позитивної атмосфери в колективі, що сприяє досягненню загальних цілей.

Беручи до уваги такі тлумачення лідерських якостей, ми переконані, що розвиток лідерських якостей фахівця має бути панівним у його професійній діяльності. Тому система розвитку лідерських якостей має забезпечити накопичення ними нових знань про сутність лідерства та лідерського світогляду, отримання умінь і навичок лідерської взаємодії, що, зрештою зумовлює успішне виконання своєї професійної діяльності.

Урахувавши результати наукових пошуків дослідниками проблеми розвитку лідерства, виявлено, що комплексна система розвитку лідерських якостей складається із двох самостійних, проте тісно взаємопов'язаних етапів [15]. Перший етап спрямований на виявлення фахівців, які володіють лідерськими якостями (здібностями). Другий етап спрямований на розвиток лідерських якостей, формування навичок організаційної діяльності та ефективного міжособистісного спілкування.

Система навчання лідерів охоплює, з одного боку, підготовку до безпосередньої практичної діяльності, що пов'язано з розвитком аналітичних, комунікативних, організаторських здібностей, а з іншого – орієнтована на самовдосконалення особистості, виховання здатності до самоорганізації, самодисципліни, самоаналізу, самооцінки результатів діяльності.

Л.І. Уманський [13] виділяє шість типів лідера – організатор, ініціатор генератор, ерудит, еталон і майстер. Так, випускник ЗВО повинен володіти функціями лідера-організатора (виконувати функцію групової, класної, шкільної інтеграції); лідера-ініціатора (висувати ідеї, головувати під час вирішення проблем); лідера-генератора емоційного настрою (домінувати у формуванні позитивного настрою групи); лідера-ерудита (виділятися інформативністю знань); лідера-еталона (бути центром емоційного піднесення, відповідати ролі «зірки», бути зразком та ідеалом); лідера-майстра, умільця (роль фахівця у виготовленні та забезпеченні необхідного інвентаря та обладнання).

Основні якості, які дослідники (Л. Бернард, С. Кілбоурн, В. Бінхам [16]) вважають необхідними для лідера: сильне прагнення до відповідальності та завершення справи; енергія і наполегливість у досягненні мети, ризикованість і оригінальність у вирішенні проблем; ініціативність; самовпевненість; здатність впливати на поведінку оточуючих, структурувати соціальні взаємини; бажання взяти на себе всі наслідки дій і рішень; здатність протистояти фрустрації і розпаду групи.

Визначено, що лідерські якості – це індивідуально-особистісні і соціально-психологічні особливості особистості, що впливають на групу і призводять до досягнення мети [17]. В сучасній науковій літературі дослідники групують лідерські якості за такими основними групами (табл. 1): організаторсько-ділові, емоційно-комунікативні, інтелектуально-креативні та морально-вольові [18]. Інша класифікація передбачає організаторські (уміння згуртовувати колектив), комунікативні (уміння звертатися до іншої людини, привертати її увагу, ініціювати взаємодію в процесі спілкування), перцептивні (уміння сприймати, розуміти й оцінювати себе та інших), прогностичні (уміння передбачати поведінку іншої людини в процесі діалогу та визначати способи впливу на неї), креативні (уміння виявляти оригінальні ідеї, які ініціюють діалогічні форми взаємодії з іншою людиною), саморегуляції (уміння зберігати рівновагу між внутрішнім станом та зовнішніми обставинами) [19]. Як бачимо, різні дослідники підходять до групування лідерських якостей по різному, але суттєвих протиріч при цьому не спостерігається.

Таблиця 1

Групування лідерських якостей	
№	Основні групи лідерських якостей
1.	організаторсько-ділові
2.	емоційно-комунікативні
3.	інтелектуально-креативні
4.	морально-вольові

Специфічні особливості та вимоги професійної діяльності зумовлюють необхідність цілеспрямованого формування у фахівців лідерських якостей. Успішне формування лідерських якостей особистості є одним із дієвих шляхів у підготовці ініціативних, самостійних, відповідальних фахівців, які здатні до ефективної управлінської діяльності в якісно нових умовах суспільного розвитку.

Висновки.

1. Зроблено аналіз науково-методичної та спеціальної економічної літератури з теми дослідження. З'ясовано, що для успішної реалізації свого творчого потенціалу, втілення у практику діяльності набутих професійних знань, умінь і навичок, сучасний фахівець повинен володіти певними лідерськими якостями.

2. Поняття «розвитку лідерських якостей» в контексті нашого дослідження визначається нами як «процес, в результаті якого відбувається зміна тих чи інших характерних ознак, властивостей, рис (перехід їх від одного якісного стану до іншого, вищого) особи або групи осіб, які стоять на чолі організації (суспільної, спортивної, професійної тощо); йдуть першими у якому-небудь змаганні чи професійній діяльності та ведуть за собою інших».

3. Виявлено основні лідерські якості фахівця. Ними є комунікативність, переконливість, тактовність, дипломатичність, гнучкість, організаційні здібності; цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, впевненість у собі, вимогливість, самовладання, мотивація до лідерства та успіху; креативність, здатність до прогнозування та узагальнення, критичність, розсудливість; активність, ініціативність, надійність, відповідальність, оптимістичність, патріотизм, самовдосконалення.

Література

1. Літинська В.А. Управління кар'єрою персоналу на підприємствах машинобудування : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / В.А. Латинська ; Хмельниц. нац. ун-т. – Хмельницький, 2012. – 193 с.
2. Ломачинська І.М. Постать лідера в християнській традиції [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філософ. наук : 09.00.11 / І.М. Ломачинська ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 36 с. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe. – (Дата звернення : 29.05.2018).
3. Зубенко В. В. Організаційно-економічний механізм формування інноваційної культури підприємства [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.04 / В. В. Зубенко ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2011. – 20 с. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe. – (Дата звернення : 21.05.2018).
4. Остафійчук А.В. Удосконалення системи стимулювання праці персоналу виробничих підрозділів машинобудівних підприємств [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.04 / А.В. Остафійчук ; Східноукр. нац. ун-т ім. В.Даля. – Луганськ, 2009. – 21 с. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe. – (Дата звернення : 21.05.2018).
5. Гельман В.М. Фінансове забезпечення вищої освіти в Україні [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.08 / В.М. Гельман ; Ін-т економіки пром-сті НАН України. – Донецьк, 2008. – 20 с. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe – Назва з екрану. – (Дата звернення : 21.05.2018).
6. Бабкова-Пилипенко Н. П. Формування лідерських якостей майбутніх економістів у процесі професійної підготовки [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 / Н. П. Бабкова-Пилипенко ; Крим. гуманіт. ун-т. – Ялта, 2011. – 20 с. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe – Назва з екрану. – (Дата звернення : 21.05.2018).
7. Бендас Т. В. Психологія лідерства : учебное пособие / Бендас Т. В. – СПб : Питер, 2009. – 431 с.
8. Осьмірко І. В. Забезпечення інтелектуалізації праці персоналу (на прикладі коксохімічних підприємств) [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / І. В. Осьмірко ; Н.-д. центр індустр. пробл. розв. НАН України. – Х., 2010. – 19 с. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe. – Назва з екрану. – (Дата звернення : 21.05.2018).
9. Коваленко Т. В. Комплексна оцінка якості управління персоналом на машинобудівних підприємствах [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Т. В. Коваленко ; ДВНЗ "Донец. нац. техн. ун-т". – Донецьк, 2011. – 20 с. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe. – Назва з екрану. – (Дата звернення : 21.05.2018).
10. Докучаєв О.А. Мотивація персоналу та її взаємозв'язок з ефективністю господарської діяльності підприємства [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / О.А. Докучаєв ; Ін-т пробл.

ринку та екон.-екол. дослідж. НАН України. — О., 2008. — 19 с. — Режим доступу : https://en.oxforddictionaries.com/definition/information_explosion. — Назва з екрану. — (Дата звернення : 21.05.2018).

11. Баксалова О.М. Мотивація робітників на основі вдосконалення тарифної системи оплати праці (на прикладі підприємств машинобудування) [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / О.М. Баксалова ; Хмельниц. нац. ун-т. — Хмельницький, 2009. — 20 с. — Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe. — Назва з екрану. — (Дата звернення : 21.05.2018).

12. Лідерство ХХІ століття: від «теорії великої людини» до процесу стосунків між людьми [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://r500.ua/liderstvo-xxi-stolittya-vid-teoriyi-velikoyi-lyudini-do-protsestu-stosunkiv-mizh-lyudmi/>. — Назва з екрану. — (Дата звернення : 18.05.2018).

13. Уманский А. Л. Педагогические условия и средства стимулирования лидерства в детских и юношеских объединениях / А. Л. Уманский, В. В. Рогачев, А. И. Тимонин // Психолого-педагогические проблемы подготовки организаторов и лидеров детских и юношеских объединений. — Кострома : КГТТУ им. Н. А. Некрасова, 1994. — 218 с

14. Зорина А.В. Педагогические условия формирования лидерских качеств у студентов вуза : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / А.В. Зорина. — Н. Новгород, 2009. — 25 с

15. Краснощок І. Розвиток лідерських якостей студентів / І. Краснощок // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. — Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. — Випуск 112. — С. 211–219.

16. Романовський О.Г. Особистість сучасного керівника в аспекті теорії духовного лідерства / О.Г. Романовський, Н.В. Середа // Теорія і практика управління соціальними системами. — 2013. — № 3. — С. 20–27.

17. Ягоднікова В.В. Формування лідерських якостей старшокласників в особистісно орієнтованому виховному процесі загальноосвітньої школи [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / В.В. Ягоднікова ; Східноукр. нац. ун-т ім. В.Даля. — Луганськ, 2006. — 21 с. — Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe. — Назва з екрану. — (Дата звернення : 21.05.2018).

18. Семченко Н.О. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у позааудиторній діяльності [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Н.О. Семченко ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. — Х., 2005. — 20 с. — Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe. — Назва з екрану. — (Дата звернення : 21.05.2018).

19. Мітлош А.В. Психологічний аналіз лідерської обдарованості членів молодіжних громадських об'єднань [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / А.В. Мітлош ; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. — К., 2007. — 20 с. — Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe. — Назва з екрану. — (Дата звернення : 21.05.2018).

References

1. Litynska V.A. Upravlinnia karierei personalu na pidpriemstvakh mashynobuduvannia : dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04 / V.A. Litynska ; Khmelnyts. nats. un-t. — Khmelnytskyi, 2012. — 193 s.

2. Lomachynska I.M. Postat lidera v khrystyianskii tradytsii [Elektronnyi resurs] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra filosof. nauk : 09.00.11 / I.M. Lomachynska ; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. — K., 2009. — 36 s. — Rezhym dostupu : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe. — (Data zvernennia : 29.05.2018).

3. Zubenko V. V. Orhanizatsiino-ekonomichni mekhanizmy formuvannia innovatsiinoi kultury pidpriemst-va [Elektronnyi resurs] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk : 08.00.04 / V. V. Zubenko ; NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti. — Donetsk, 2011. — 20 s. — Rezhym dostupu : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe. — (Data zvernennia : 21.05.2018).

4. Ostafichuk A.V. Udoshkonalennia systemy stymuliuвання pratsi personalu vyrobnychkh pidrozdiliv mashynobudivnykh pidpriemstv [Elektronnyi resurs] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk : 08.00.04 / A.V. Ostafichuk ; Skhidnoukr. nats. un-t im. V.Dalia. — Luhansk, 2009. — 21 s. — Rezhym dostupu : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe. — (Data zvernennia : 21.05.2018).

5. Helman V.M. Finansove zabezpechennia vyshchoi osvity v Ukraini [Elektronnyi resurs] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk : 08.00.08 / V.M. Helman ; In-t ekonomiky prom-sti NAN Ukrainy. — Donetsk, 2008. — 20 s. — Rezhym dostupu : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe — Nazva z ek-ranu. — (Data zvernennia : 21.05.2018).

6. Babkova-Pylpenko N. P. Formuvannia liderskykh yakosteï maibutnikh ekonomistiv u protsesi profe-siinoi pidhotovky [Elektronnyi resurs] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : 13.00.04 / N. P. Babkova-Pylpenko ; Krym. humanit. un-t. — Yalta, 2011. — 20 s. — Rezhym dostupu : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe — Nazva z ekranu. — (Data zvernennia : 21.05.2018).

7. Bendas T. V. Psykholohiya liderstva : uchebnoe posobie / Bendas T. V. — SPb : Pyter, 2009. — 431 s.

8. Osmirko I. V. Zabezpechennia intelektualizatsii pratsi personalu (na prykladi koksohimichnykh pidpri-yemstv) [Elektronnyi resurs] : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04 / I. V. Osmirko ; N.-d. tsentr industr. probl. rozv. NAN Ukrainy. — Kh., 2010. — 19 s. — Rezhym dostupu : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe. — Nazva z ekranu. — (Data zvernennia : 21.05.2018).

9. Kovalenko T. V. Kompleksna otsinka yakosti upravlinnia personalom na mashynobudivnykh pidpriemst-vakh [Elektronnyi resurs] : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04 / T. V. Kovalenko ; DVNZ "Donetsk. nats. tekhn. un-t". — Donetsk, 2011. — 20 s. — Rezhym dostupu : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe. — Nazva z ekranu. — (Data zvernennia : 21.05.2018).

10. Dokuchaiev O.A. Motyvatsiia personalu ta yii vzaiemozviazok z efektyvnistiu hospodarskoi diialnosti pidpriemstva [Elektronnyi resurs] : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04 / O.A. Dokuchaiev ; In-t probl. rynku ta ekon.-ekol. doslidzh. NAN Ukrainy. — O., 2008. — 19 s. — Rezhym dostupu : https://en.oxforddictionaries.com/definition/information_explosion. — Nazva z ekranu. — (Data zvernennia : 21.05.2018).

11. Baksalova O.M. Motyvatsiia robitnykiv na osnovi vdoshkonalennia taryfnoi systemy oplaty pratsi (na prykladi pidpriemstv mashynobuduvannia) [Elektronnyi resurs] : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04 / O.M. Baksalova ; Khmelnyts. nats. un-t. — Khmelnytskyi, 2009. — 20 s. — Rezhym dostupu : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe. — Nazva z ekranu. — (Data zvernennia : 21.05.2018).

12. Liderstvo XXI stolittia: vid «teorii velykoi liudyny» do protsesu stosunkiv mizh liudmy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://r500.ua/liderstvo-xxi-stolittia-vid-teorii-velikoyi-lyudini-do-protsesu-stosunkiv-mizh-lyudmi/>. – Nazva z ekranu. – (Data zvernennia : 18.05.2018).
13. Umanskyi A. L. Pedahohycheskye uslovyia y sredstva stymulirovaniia lyderstva v detskykh y yunoshe-skykh obedyneniakh / A.L. Umanskyi, V. V. Rohachev, A. Y. Tymonyn // Psykholoho-pedahohycheskye problemy po-dhotovky orhanyzatorov y lyderov detskykh y yunosheskykh obedyneni. – Kostroma : KHTTU ym. N. A.Nekrasova, 1994. – 218 s
14. Zoryna A.V. Pedahohycheskye uslovyia formirovaniia lyderskykh kachestv u studentov vuza : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / A.V. Zoryna. – N. Novhorod, 2009. – 25 s
15. Krasnoshchok I. Rozvytok lyderskykh yakosteï studentiv / I. Krasnoshchok // Naukovi zapysky. Seriia: Peda-hohichni nauky. – Kirovohrad : RVV KDPU im. V. Vynnychenka, 2012. – Vypusk 112. – S. 211–219.
16. Romanovskiy O.H. Osobystist suchasnoho kerivnyka v aspekti teorii dukhovnoho liderstva / O.H. Ro-manovskiy, N.V. Sereda // Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy. – 2013. – № 3. – S. 20–27.
17. Iahodnikova V.V. Formuvannia lyderskykh yakosteï starshoklasnykiv v osobystisno oriientovanomu vy-khovnomu protsesi zahalnoosvitnoi shkoly [Elektronnyi resurs] : avtoref. dys. ... kand. ped. Nauk : 13.00.07 / V.V. Yahodnikova ; Skhidnoukr. nats. un-t im. V.Dalia. – Luhansk, 2006. – 21 s. – Rezhym dostupu : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe. – Nazva z ekranu. – (Data zvernennia : 21.05.2018).
18. Semchenko N.O. Pedahohichni umovy formuvannia lyderskykh yakosteï maibutnykh uchyteliv u pozaady-tornii diialnosti [Elektronnyi resurs] : avtoref. dys. ... kand. ped. Nauk : 13.00.04 / N.O. Semchenko ; Khark. nats. ped. un-t im. H.S.Skovorody. — Kh., 2005. — 20 s. – Rezhym dostupu : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe. – Nazva z ekranu. – (Data zvernennia : 21.05.2018).
19. Mitlosh A.V. Psykholohichniy analiz lyderskoi obdarovanosti chleniv molodizhnykh hromadskykh obied-nan [Elektronnyi resurs] : avtoref. dys. ... kand. psykol. Nauk : 19.00.01 / A.V. Mitlosh ; In-t psykholohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy. – K., 2007. – 20 s. – Rezhym dostupu : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe. – Nazva z ekranu. – (Data zvernennia : 21.05.2018).

Рецензія/Peer review: 14.05.2018

Надрукована/Printed: 05.06.2018

Рецензент: прорецензовано редакційною колегією

УДК: 339.9

СИНКОВЕЦЬ Н. І.

Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ

МІЖНАРОДНА РЕГУЛЯТОРНА КООПЕРАЦІЯ УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ У СФЕРІ МІГРАЦІЇ РОБОЧОЇ СИЛИ

В статті розглядаються причини трудової міграції громадян України до Європейського Союзу, її обсяг та найбільші країни-реципієнти в межах ЄС. Досліджується регуляторна кооперація, її прояви та вплив на трудову міграцію. Проведений огляд регуляторної кооперації між Україною та ЄС, етапи її розвитку, наведені та розглянуті основні регуляторні інструменти, закони, договори, що вплинули на її інтенсифікацію. Розглянуто регуляторну кооперацію між Україною та окремими членами ЄС, що впливає на трудову міграцію.

Ключові слова: регуляторна кооперація, трудова міграція, міграційна політика, Європейський Союз.

SYNKOVETS N.

Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

INTERNATIONAL REGULATORY COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION IN THE SPHERE OF LABOUR MIGRATION

Main reasons of labour migration of Ukrainian citizens to the European Union are observed in the article as well as its scale and the main recipient countries within the EU. Taking into account the intensification of migration processes in Ukraine, the reason of which is a number of world-wide migration tendencies relevant for the globalization era, the crisis in the European Union, the unstable political and economic climate in the world and military actions at the territory of Ukraine, which in turn gave impulse to internal migration, attention to the study of International regulatory cooperation becomes extremely important. Regulatory cooperation can exist and develop at different levels, from the interaction of two countries to the regulatory cooperation at the level of the integration union. Since Ukraine has chosen the vector of European integration the regulatory cooperation with the European Union is a current reality which directly affects the level, scale and intensity of labour migration from Ukraine. The fundamental objective of regulatory norms is to control illegal migration, to encourage migrants to work legally, and to address the problem of labour shortages in certain sectors of the economy. Migration policy is implemented through a variety of political instruments. Migration law is regarded to be a so-called "hard" regulatory policy tool because of its binding nature and its concrete consequences in terms of violation of the law. In addition to regulatory norms, there are also "soft" policy tools, which may include guidelines or special principles. The geopolitical changes that have taken place in Europe over the past 25 years were accompanied by the development of migration norms and laws at the EU level and at the level of recipient countries of the labour force that directly affected mobility of Ukrainian citizens. Ukraine as an important source of foreign work force attracts special attention in the frames of migration regulatory policy, however, there is in fact no common EU policy for Ukrainian migrant workers. Institutional structures and special laws elaborate regulatory opportunities, in the frames of the EU it takes form of migration regulation applied for the third-country nationals that are not citizens of the EU, in particular, countries of the Eastern Europe (Single Permit Directive, EU Blue Card Directive, Researchers' Directive etc.). International regulatory cooperation between Ukraine and the EU is carried out not only at the level of the whole Union by concluding special agreements or directives that are applied by all countries but also at the level of the individual state, in particular by conducting a favorable migration policy or regulatory programs for Ukrainian labor migrants. Thus, review of the regulatory cooperation between Ukraine and the EU, its development, the main regulatory instruments, laws, and treaties that influenced its intensification are considered in the research as well.

Keywords: International regulatory cooperation, labour migration, migration policy, European Union.

Постановка проблеми. Зважаючи на надзвичайну активність міграційних процесів в Україні, причинами яких є ряд закономірних для епохи глобалізації світових міграційних тенденцій, криза в Європейському Союзі, нестабільний політичний та економічний клімат у світі, а також військові дії на території України, що, в свою чергу, дали поштовх внутрішній міграції, увага на вивченні регуляторної кооперації стає вкрай важливою. Регуляторна кооперація може проявляти себе на різних рівнях, починаючи від взаємодії двох держав, закінчуючи регуляторною кооперацією на рівні інтеграційного угруповання. Звертаючи увагу на те, що Україна обрала вектор євроінтеграції, регуляторна кооперація з Європейським Союзом є реальністю сьогодення, прояви та результати якої прямим чином впливають на рівень, масштаб та інтенсивність міграції робочої сили з України, в тому числі і трудової.

Аналіз дослідження та публікацій. Трудова міграція є однією із найбільш досліджуваних тем на даний момент, тому у своїх роботах її розглядають як іноземні науковці, так і ряд українських. Значний внесок зробили такі вчені як: Тейлор Е, Мессі Д., Брок Дж., Абалкін Л.А., Шибко В.Я., Рибаківський Л.Л., Шелестов Д.С., Юрін А.В., Шнирков О.І., Заблоцька Р.О. Стаканов Р. Д., Відякіна М. М., Гайдучий П. І., Філіпенко А.С. Однак, на сьогодні майже відсутній теоретичний аналіз міжнародної регуляторної кооперації та її вплив на міграцію, зокрема, трудову.

Метою статті є аналіз розвитку регуляторної кооперації між Україною та ЄС та її вплив на трудову міграцію робочої сили.

Виклад основного матеріалу. На початку 1990-х років розпочався новий етап у міграції українців, в наслідок економічних, політичних, соціальних перетворень відбулися зміни в структурі та частоті міграційних потоків. Українці почали формувати одну з найбільш суттєвих груп мігрантів із числа громадян

третіх країн, що живуть та працюють у Європейському Союзі, в той самий час, з усіх пострадянських країн вони почали займати перше місце.

До 1991 року Україна була закритою територіальною системою і не здійснювала самостійної міграційної політики, наприкінці 20 століття українська міграція характеризувалась самоплинністю та незначною регульованістю з боку державних органів. Українська міграція не почалася спонтанно після отримання незалежності, вона бере свій початок ще з довоєнної епохи, і розвивалась під впливом масових примусових переселень населення, трудової міграції та рухів за соціалістичні проекти. Науковці та дослідники української міграції часто використовують термін «міграція четвертої хвилі» для опису економічно обгрунтованої міграції з вже незалежної України.

Початок четвертої хвилі міграції – трудової міграції – згідно з дослідженнями вченого В. Шибко є результатом соціально-економічних змін, що відбулися в українському суспільстві після 1991 року, такі як реструктуризація пострадянської економіки та ринків праці, значне зростання безробіття, тривалі затримки у виплатах заробітної плати та інфляції валюти. Зокрема, ці фактори відрізняють четверту хвилю від перших трьох, якими керували політичні стимули, в той час як остання має економічну та соціальну природу.

Аналізуючи міграцію українців до країн ЄС, можна, в цілому, виділити низку особливостей: значний вплив спадщини радянської епохи на сучасний стан української міграції; постійна рецесія та зростаюча політична нестабільність у країні походження робочої сили дала поштовх новим хвилям міграцій та їх зростанню; попит на робочу силу в окремих секторах країн-приймання впливає на її характер, так, з одного боку на пропозицію можливої роботи впливає введення певних обмежень на постійний переїзд громадян третіх країн, а з іншого – створення нових каналів та можливостей для тимчасових трудових мігрантів; відсутність правового захисту громадян країни походження (зокрема, відсутність ефективних двосторонніх угод з країнами перебування, що гарантуватимуть трансфер пенсій та інших соціальних виплат); збільшення незалежної жіночої праці.

На даний момент виділяють два основних напрямки міграції українців – країни ЄС та Російська Федерація. Сучасна міграція громадян України до Європейського Союзу почалася в середині 1990 років (хоча статистика не відображала це до початку 2000 років) з міграцією до країн Південної Європи – Італія, Іспанія та Португалія, а також до країн Західної Європи, зокрема, Німеччини. На початку 1990 років українці почали активно мігрували до Центральної та Східної Європи (переважно до Польщі та Чехії), але в той час ці країни не були членами ЄС.

Згідно з неокласичною економічною теорією, українські трудові мігранти повинні переїздити до тих країн, де чисті прибутки є найбільшими, наприклад, до Австрії, Німеччини або Скандинавських країн, які відносно близько розташовані до України, а можливість отримати дохід та знайти роботу набагато краща, однак, практика показує, що українці не вибирають напрямки виключно на основі очікуваної економічної вигоди, хоча вона є визначальною у виборі, вони також використовують культурний капітал (мова, традиції та освіта) та соціальний капітал (зв'язки з людьми та установами, які полегшують пошук роботи та житла за кордоном), щоб диверсифікувати ризики та максимізувати корисність від свого переїзду, у той же час досить важливими причинами також є відносна легкість отримання віз та дозволів на роботу в країні призначення, сприятливе ставлення до іноземних працівників. Часто мігранти навіть готові пожертвувати своїм професійним зростанням та розвитком, заради отримання кращої економічної вигоди в країні призначення.

Воєнний конфлікт та економічна криза вплинули на зростання міграційних настроїв населення. Згідно даних Міжнародної організації з міграції у 2015 року 8% українців планували найближчим часом знайти роботу за кордоном або вже її знайшли, в той час як за даними аналогічного дослідження 2011 р., таких було 6%. Характерною рисою для цих процесів є переорієнтація із традиційного східного напрямку на західний. За даними опитування GFK-Україна (платформи для проведення онлайн-досліджень), що було здійснено на замовлення МОМ, серед потенційних трудових мігрантів з України частка тих, хто шукає роботу в Росії, знизилася з 18% у 2011 році до 12% в 2015 р., в той час як привабливість Польщі зросла з 7% у 2006 році, коли було здійснено перше аналогічне дослідження, до 30%. З початком конфлікту відбулося загальне зменшення кількості поїздок за кордон, передовсім за рахунок виїздів до Росії: у 2014 р. їх було майже на третину менше, ніж у 2013 р., водночас, кількість виїздів українців до Євросоюзу продовжувала зростати – 10,5 млн у 2014 р., 12,5 млн у 2015 р. [4, с. 16].

Найбільш поширеними причинами для громадян третіх країн переїздити до країн ЄС є сімейне возз'єднання (найбільша кількість таких дозволів видається компетентними органами Італії та Іспанії) та навчання, так як такі дозволи отримати набагато легше, однак, ситуація з Україною не вписується в загальну картину, оскільки основною причиною міграції є саме працевлаштування.

Відповідно до даних дослідження, проведеного в рамках проекту МОМ у 2014-2015 рр., за кордоном для здійснення трудової діяльності перебувало близько 700 тис. громадян України. Сфери зайнятості українських працівників за кордоном, перш за все, це будівництво, праця в домашніх господарствах, сфера послуг та сільське господарство, тобто роботи, що не потребують висококваліфікованих спеціалістів.

Станом на 2017 р. кількість українських трудових мігрантів складала за різними джерелами від 3 до 5 млн, основними країнами призначення яких були Польща (22,5% від загальної кількості українських заробітчан), Чехія (18%), Італія (15,7%) та Німеччина (3,2%) [4].

Фундаментальною метою регуляторних норм є контроль над незаконною міграцією, заохочення мігрантів працювати на офіційних засадах, та вирішення проблеми дефіциту робочої сили в окремих секторах економіки. Міграційна політика реалізується за допомогою різноманітних політичних інструментів. Міграційне право розглядається як, так званий, «жорсткий» інструмент регуляторної політики через його обов'язковий характер та конкретні наслідки, у зв'язку з порушенням закону. Окрім нормативних актів (таких як санкції по відношенню до роботодавців або програми регулювання, запроваджені урядами певних країн) існують також «м'які» інструменти політики, до яких можна віднести керівні принципи або найкращі практичні вказівки.

Міграційна політика та міграційне регулювання взаємопов'язані, і вони змінюються відповідно до державних цілей та пріоритетів, пов'язаних із безпекою та соціальною єдністю, з одного боку, та у відповідь на потреби ринку праці, з іншого. Основними елементами міграційних процесів, що підпадають під регулювання, є: в'їзд до країни (запобігання незаконному в'їзду); умови перебування (обмеження стосовно видачі дозволів на проживання, включаючи дозволи, видані тим, хто раніше нелегально залишався в країні, та зобов'язання покинути країну); умови працевлаштування (умови доступу до ринку праці, регулювання незаконного працевлаштування). Регуляторна політика поєднує пріоритети політики щодо надання дозволів на проживання та управління нелегальною міграцією, політику контролю (включаючи відмову у в'їзді до країни, відмову у видачі дозволу на перебування через порушення умов тощо), повернення та реадмісію. Багато досліджень щодо адаптації українців до країн ЄС включають питання стратегій міграції та легалізації. У ряді країн, особливо в Південній Європі – Італії, Греції, Іспанії та Португалії – очікування легалізації статусу розглядається одним із важливих елементів досвіду мігрантів (Амбросіні 2012; Кралер 2009). Українці часто користуються та найбільше вииграють від регуляторних програм або механізмів, наприклад, у Португалії, Польщі, Іспанії, Італії.

Міграційна регуляторна політика, в першу чергу, має на меті не лише регулювання потоків мігрантів, але і покращення їх умов роботи, боротьбу з експлуатацією зі сторони роботодавців, надання відчуття захищеності, стабільності, можливості покращити своє економічне становище. Так, дослідження, проведене Агенцією основоположних прав ЄС (Fundamental Rights Agency 2011 р.), аналізувало дотримання основоположних прав нелегальних працівників-мігрантів. У деяких країнах (особливо в Угорщині та Польщі) досліджували, в основному, українців, що працювали в якості допоміжного персоналу, але не мали дійсних документів, які дозволяли б на законних підставах залишатися в країні. Саме від роботодавця залежало, чи будуть дотримуватися права мігрантів, забезпечуватися гідні умови праці, виплата заробітної плати тощо. У випадках порушення, захворювання або експлуаторської роботи, мігранти змінювали місце роботи. Нелегальне працевлаштування збільшує ризик трудової експлуатації, поганих умов праці та життя, особливо в сільському господарстві та будівництві (М. Дабровські, 2014) [9].

Геополітичні зміни, що відбулися в Європі протягом останні 25 років, супроводжувались розробкою міграційних норм та законів на рівні ЄС та на рівні окремих держав, що приймають робочу силу, ряд яких безпосередньо впливає на мобільність українців (Ф. Дювель, 2011 р.). Україна, як важливе джерело іноземної робочої сили, привертає особливу увагу в розрізі міграційної регуляторної політики, проте, загальноприйнятої політики ЄС для українських трудових мігрантів практично не існує. Правові та інституційні структури створюють регуляторні можливості, в площині ЄС це проявляється у регулюванні міграції та ринку робочої сили щодо громадян третіх країн, які не входять до ЄС, зокрема, країн Східної Європи, підтримуючи визнані практики (наприклад, свобода пересування в межах країн ЄС, безпека зовнішніх кордонів та пільги для іноземців з певними навичками).

Багато змін у національному законодавстві щодо надання дозволів на проживання, умови доступу до ринку праці або обмеження у цій сфері є наслідком дії директив ЄС, таких як Директива про єдиний дозвіл (Single Permit Directive (2011/98/EU)), Директива ЄС про сині карти (EU Blue Card Directive (Directive 2009/50/EC)), Директива про дослідників (Researchers' Directive (2005/71/EC)), або Директива про санкції для роботодавців про незаконне працевлаштування громадян третіх країн (Directive (2009/52/EC) [9].

Одним із інструментів міжнародної регуляторної кооперації, що здійснюється в розрізі відносин ЄС-Україна, є укладання міждержавних договорів. В рамках багатосторонніх міждержавних договорів, які Україна уклала із Європейськими країнами, основоположною, як вже згадувалось, є Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів від 1977 р. Окрім багатосторонніх угод, Україна уклала низку двосторонніх міждержавних, міжурядових та міжвідомчих договорів. Усі договори у сфері зайнятості та працевлаштування можна виокремити у дві групи, до першої групи належать договори, що визначають лише основні сфери співробітництва у сфері зайнятості між двома країнами, заходи, які країни будуть вживати в майбутньому тощо, друга група договорів характеризується конкретизацією положень щодо працевлаштування. Було укладено Угоди про працевлаштування і соціальних захист громадян із Латвією 1997 р., Угоди про взаємне працевлаштування працівників з Польщею (1994 р.), з Чеською Республікою (1997 р.), з Литвою 1997 р. Угоди поширюють свою дію на працівників та членів їх сімей, які є громадянами або постійно проживають на території однієї з договірних держав та здійснюють свою трудову діяльність на умовах працевлаштування на підприємствах, в організаціях, установах іншої держави. Відповідно до зазначених угод, працівники можуть здійснювати свою діяльність на підставі трудового договору

(контракту) або договору, укладеного між суб'єктами господарської діяльності обох держав, метою якого є виконання визначеного обсягу робіт або послуг на території держави працевлаштування. В угодах передбачаються також колізійні норми, в основі яких виступає законодавство держави працевлаштування, регулюється оформлення трудового договору, вік працівника, соціальне, пенсійне забезпечення, умови в'їзду в країну працівника та його сім'ї, об'єм прав та обов'язків сторін договору, оподаткування трудових доходів осіб, які працюють за трудовим контрактом, переказ зароблених коштів на територію держави виїзду, правовий статус працівників тощо [7].

Для України регуляторна кооперація також проявляється у формі лібералізації візового режиму, функціонування спеціальних програм, що спрощують та полегшують процес працевлаштування для українських трудових мігрантів. Угоду про асоціацію з ЄС, ратифікацію якої було завершено лише у червні 2017 р., також слід розглядати як прояв регуляторної кооперації. У двосторонніх відносинах Україна – ЄС, укладання Угоди про асоціацію стало одним із найбільш важливих та довгоочікуваних подій, яка повинна надати нового імпульсу співробітництву не тільки у зовнішній політиці, правосудді, оподаткуванню, управлінні державними фінансами, науці і техніці, освіті та інформаційному суспільстві, але і в сфері свободи і безпеки, включно з міграцією. Право на свободу пересування, зокрема, висвітлюється у Розділі III, де йдеться про співробітництво у сфері міграції, наданні притулку та прикордонного контролю, мобільності робочої сили та руху осіб. Управлінню міграцією присвячено Статтю 16 Угоди, де, окрім всього зазначається важливість спільного управління міграційними потоками між територіями, розвитку діалогу щодо питань у сфері міграції, як легальної, так і нелегальної, у тому числі незаконного переправлення осіб через державний кордон та торгівлі людьми. Спільно запроваджена політика щодо боротьби з нелегальною міграцією має носити превентивний характер, бути спрямованою на боротьбу з організованими злочинними групами, що займаються незаконним переправленням мігрантів та торгівлею людьми, а також на захист жертв таких злочинів [1]. Угода не передбачає розширення прав українців на працевлаштування в ЄС, проте, у відповідності до ситуації на ринку праці країн-членів наявні можливості працевлаштування для українців, надані державами-членами згідно з двосторонніми договорами, мають бути збережені та, у разі можливості, покращені.

Варто зазначити, що регуляторна кооперація у векторі Україна-ЄС розпочалась задовго до підписання Угоди про асоціацію. Вивчення міграційного законодавства, допомога в підготовці кадрів, обмін інформацією, технічна та матеріальна допомога ЄС були важливими чинниками відчутного покращання прикордонного та імміграційного контролю, значного скорочення потоку нелегальної міграції, створення умов для надання притулку, розбудови всієї системи управління міграційними процесами. Так, в рамках взаємовідносин Україна – ЄС було укладено Угоду про реадмісію осіб від 2008 р., яка регулює процедури, пов'язані з ідентифікацією та поверненням громадян третіх країн та осіб без громадянства, які незаконно в'їхали на територію України або держави – члена ЄС, до держав їхнього походження або постійного проживання. В рамках Європейської політики сусідства Україна приєдналася до програми «Східне партнерство», яка була спрямована на лібералізацію правил в'їзду громадян сусідніх країн та запобігання використанню України нелегальними мігрантами з країн Азії та Африки як транзиту до ЄС. Окрім цього, було запроваджено План дій: «Безвізовий діалог між Україною та ЄС: План дій з лібералізації візового режиму» в листопаді 2010 р. Цей документ передбачав критерії, виконання яких з боку нашої держави мало сприяти запровадженню безвізового режиму з ЄС, зокрема, законодавчого, відповідно до якого, законодавство України приводилось у відповідність до стандартів Європейського Союзу у визначених Планом дій сферах, та імплементаційного, що був спрямований на забезпечення практичного виконання Україною оновленого законодавства на національному рівні. План дій включав підрозділи «Управління міграцією» та «Політика притулку». Міграційної проблематики стосувалася й низка пунктів четвертого розділу, присвяченого фундаментальним правам, зокрема, свободі пересування та боротьбі з дискримінацією [5].

У міграційній сфері було досягнуто відчутних успіхів з виконання завдань, що висувалися від ЄС, здійснено серйозний прорив в удосконаленні міграційного законодавства та управлінні міграцією. На першому етапі реалізації Плану дій з лібералізації візового режиму було створено Державну міграційну службу України, затверджено Концепцію Державної міграційної політики України, що замінила недосконалий й застарілий Концепцію 2011 р., прийнято нові редакції законів України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового чи тимчасового захисту», ухвалено Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» для перетину кордону ЄС. Удосконалено держані електронні бази даних, суттєво розвинуто структури з надання адміністративних послуг, з метою створення належних умов для оформлення біометричних паспортів, необхідних для безвізового подорожування до ЄС. Були досягнуто всі необхідні критерії у сферах безпеки документів, боротьби з організованою злочинністю, міграції, управління кордонами, захисту прав та свобод людини.

У листопаді 2015 р. Парламент ухвалив Закон «Про зовнішню трудову міграцію», спрямований на регулювання трудової міграції та соціальний захист мігрантів. У ньому знайшли відображення не лише соціально-економічні, а й мовно-культурні, освітні потреби мігрантів. Закон передбачає, що права трудових мігрантів, зокрема на належні умови праці, винагороду, відпочинок і соціальний захист, регулюються законодавством держави перебування та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана

Верховною Радою, громадяни України, які здійснювали оплачувану діяльність у державі перебування до набрання чинності закону, прирівнюються у своїх правах до трудових мігрантів. На виконання Закону Уряд розробив і затвердив своїм розпорядженням План заходів щодо забезпечення реінтеграції в суспільство трудових мігрантів і членів їх сімей, які повертаються в Україну. У процесі регуляторної кооперації було здійснено спробу концептуального оформлення цілей, принципів, напрямів міграційної політики України, та розв'язання проблем, які раніше не вирішувалися, зокрема щодо повернення та інтеграції мігрантів.

17 травня 2017 р. було підписано Угоду про безвізовий режим України з ЄС, який надав українцям змогу в'їжджати до країн Шенгенської зони без віз, за наявності біометричного закордонного паспорту, документів, що підтверджують мету поїздки та необхідних фінансових ресурсів [6]. За даними представництва Європейського союзу в Україні, за перші три місяці безвізового режиму, майже 5 млн 800 тис. громадян України відвідали ЄС, серед яких майже 236 тисяч українців не мали віз (майже 17%). Кількість поїздок, які українці здійснили в країни ЄС за три літніх місяці 2017 року, зросла на 10% у порівнянні з аналогічними трьома місяцями 2016 року, з чого можна зробити висновок, що українці скористалися привілеєм безвізового перетину європейського кордону. Існують обмеження по терміну перебування (в Шенгенській зоні не можна знаходитися більше 90 днів протягом 180-денного періоду), безвізовий режим також не дає права на працевлаштування в країнах ЄС та навчання (хіба що йдеться про короткострокові курси до 90 днів) [8].

Варто зазначити, що одна група країн (включаючи Польщу та Румунію) сильно підтримали запровадження безвізового режиму, оскільки це мало на меті сприяння розвитку контактів між людьми та демократичного суспільства у країнах, інша група сприйняла таку можливість індеферентно, і навіть негативно, побоюючись напливу незаконних мігрантів, після надання Україні безвізового режиму. Так, у відповідності до регуляторних норм, безвізовий режим може бути призупинений, якщо: чисельність недопущених до в'їзду в ЄС, а також виявлених на території Євросоюзу порушників міграційного законодавства, з числа громадян відповідної країни суттєво (50% і більше) і стабільно (щонайменше впродовж двох місяців) зростатиме; суттєво і стабільно зростатиме чисельність безпідставних клопотань про притулок; спостерігатиметься збільшення кількості кримінальних злочинів, учинених громадянами безвізової країни. Збільшення чисельності біженців з України може бути реальним, як показує Європейський досвід, часто подають клопотання особи, які найвірогідніше отримали б відмови у разі звернення за візами. Внаслідок російської агресії впродовж 2014-2015 рр. кількість українських шукачів притулку в Європі значно збільшилася, якщо раніше вона коливалася в межах однієї тисячі на рік, то в 2014 р. сягнула 14 тис., а в 2015 р. – 22 тис. осіб, однак, вже у 2016 р. ситуація стабілізувалась і кількість становила – 12, 5 тис. [5].

Регуляторна кооперація України та ЄС проявляється не тільки консолідовано, в рамках угод чи директив, що стосуються усіх країн Європейського Союзу, але і на рівні окремої держави, зокрема, шляхом проведення сприятливої міграційної політики чи регуляторних програм для українських трудових мігрантів.

До розширення ЄС у 2004 році, громадяни України користувалися відносно ліберальним режимом (безвізового режиму) перетину кордонів із сусідніми країнами, такими як Польща, Угорщина та Словаччина. Проте, як майбутні країни-члени ЄС, вони були зобов'язані адаптувати свої міграційне законодавство та прикордонний контроль до вимог ЄС, що включало введення візової політики та конкретних обмежень по відношенню до умов в'їзду та перебування іноземців. У Словаччині вони були введені у 2000 р., в той час як Польща та Угорщина не поширювали ці обмеження на громадян України аж до 2003 р., більш того, до введення в дію новими членами ЄС Шенгенських принципів у 2007 році, правовий механізм мобільності українців до Польщі, Чехії, Словаччини та Угорщини був досить ліберальним [10].

Незважаючи на те, що нові країни-члени ЄС, такі як Польща та Угорщина, не прагнули обмежувати міграцію українських мігрантів та транскордонну торгівлю між Україною (особливо Польща), відповідність вимогам ЄС неминуче зумовлювала зміцнення зовнішнього кордону ЄС, а отже імплементацію більш жорстких умов в'їзду. Суворі регуляторна міграційна політика стала перепоною на шляху українських мігрантів, однак, фактори притягування – відносно привабливі економічні умови у країнах Вишеградської групи (Чехія, Угорщина, Польща та Словаччина) – були досить сильними, для подолання нових несприятливих змін.

Після розширення ЄС та Шенгенської зони, та внаслідок інтенсифікації транскордонної мобільності українців у напрямку ЄС, традиційні країни призначення для українських мігрантів почали вводити спеціальні регуляторні правила, які передбачають звільнення від візових вимог ЄС, таких як угоди про місцевий прикордонний рух. Такі угоди були укладені з Угорщиною в 2007 р., Польщею та Словаччиною в 2008 р., Румунією – в 2014 р. Завдяки ним громадяни, які проживають у прикордонній смузі, можуть без віз подорожувати до сусідніх держав, заглиблюючись на їх територію на відстань від 30 км (Польща) до 50 км (інші сусідні держави). Згідно з даними опитувань міжнародних пасажирів, мешканцями 30-кілометрової прикордонної зони здійснюється до 65% перетинів кордону з Польщею [10]. Згідно з Угодою про прикордонний рух між Україною та Словацькою Республікою від 2008 р., що розповсюджується на 400 тис. громадян із 295 сіл та міст, і метою якого є полегшення перетину кордону для українців до Словацької Республіки, суттєво зменшилась кількість відмов громадянам України у в'їзді, однак, в той самий час, полегшення отримання віз також може сприяти збільшенню незаконної міграції.

Через масову трудову міграцію з країн Східної та Центральної Європи, країни-реципієнти трудових мігрантів з України почали переглядати свою міграційну політику. Польща та Угорщина запровадили політику спільної етнічної приналежності, яку також називають політикою репатріації. В обох випадках Україна була джерелом таких громадян, які мала можливість одержати певні пільги при отриманні довгострокових дозволів на проживання, доступу до ринку праці тощо. У випадку Угорщини, була розроблена спеціальна угорська ідентифікаційна картка, яку використовувала значна кількість українців, які проживають на прикордонних територіях України та Угорщини. Власниками таких карток, в переважній більшості, були жінки, які працювали в угорських приватних домогосподарствах, і які хотіли підтримувати зв'язки з Україною.

Висновок. Регуляторна кооперація між Україною та ЄС почала розвиватися ще до підписання Угоди про Асоціацію і, в основному, здійснюється завдяки укладенню спеціальних угод, а на рівні України – законів та нормативно-правових актів. В рамках ЄС не існує окремої політики щодо регулювання міграції українців, тому використовується підхід, розроблений для регулювання мігрантів не з країн ЄС. Можна дійти висновку, що регуляторна кооперація впливає на інтенсивність трудової міграції з країни. Міграційна політика країн-членів ЄС стає все більше Україною орієнтованою, в розрізі потреби закриття демографічних прогалин, що утворилися внаслідок еміграції корінного населення до більш розвиненої та заможної Західної Європи, що, у свою чергу, також впливає на заохочення та збільшення обсягів трудової міграції з України.

На даний момент, Україна не має достатніх ресурсів та можливостей, щоб зупинити цей процес, так як він є незворотнім, тому, в першу чергу, слід зосередити свої сили на забезпеченні захисту прав мігрантів за кордоном, вирішення проблем із соціальним страхуванням (в тому числі пенсійних нарахувань). Міжнародна регуляторна кооперація в цьому контексті може обрати форму міграційної регуляторної кооперації як процесу взаємодії урядів та державних інституцій, через розробку уніфікованих механізмів, правил та норм для регулювання міграції, досягнення спільних інтересів та подолання загроз у цій сфері.

Література

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011
2. Вістьак М. Я. Двосторонні міждержавні договори України та їх значення для правового регулювання трудових відносин / М. Я. Вістьак // Право і Суспільство. – 2014. – № 1. – С. 75–81.
3. Гнатюк Т. Правове забезпечення працівників-мігрантів на міжнародному та національному рівнях / Т. Гнатюк // Наукові записки. – 2006. – Вип. 29. – С. 219–236.
4. Міжнародна організація з міграції (МОМ) Представництво в Україні // Міграція в Україні: факти і цифри. – 2016. – 260 с.
5. Зовнішня міграція громадян України в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів: виклики та шляхи реагування : аналітична записка [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/2692/>
6. Безвиз України з ЕС [Електронний ресурс] / Уніан. Інформаційне агентство. – Режим доступу : <https://www.unian.net/theme/452-bezviz-ukrainy-s-es>
7. Фединак Г. С. Міжнародне приватне право / Фединак Г. С., Фединак Л. С. – 5-е видан. – К. : Атіка, 2012. – 532 с.
8. Delegation of the European Union to Ukraine. URL: https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/1937/ukraine-and-eu_en
9. European Commission / Migration and Home Affairs. URL: https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/legal-migration_en
10. Fedyuk O. Ukrainian migration to the European Union. Lessons from Migration Studies / O. Fedyuk, M. Kindler // IMISCOE Research Series. – 2016. – P. 60.

References

1. Verkhovna Rada Ukrainy / Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhniymy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony // Ofitsiyniy veb-portal. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011
2. Vistak, M. Ya. Dvostoronni mizhderzhavni dohovory Ukrainy ta yikh znachennia dla pravovoho rehulivannia trudovykh vidnosyn / Vistak M. Ya. // Pravo i Suspilstvo. – № 1. – 2014. – S. 75-81.
3. Hnatiuk T. Pravove zabezpechennia pratsivnykiv-mihrantiv na mizhnarodnomu ta natsionalnomu rivniakh / Hnatiuk T. // Naukovi zapysky. – 2006. – Vyp. 29. – S. 219–236.
4. Mizhnarodna orhanizatsiia z mihratsii (MOM) Predstavnytstvo v Ukraini/ Mihratsiia v Ukraini: fakty i tsyfry. – 2016. – S. 260.
5. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen / Zovnishnia mihratsiia hromadian Ukrainy v umovakh pohlyblennia yevrointehratsiinykh protsesiv: vyklyky ta shliakhy reahuvannia // Analitichna zapyska. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2692/>
6. Unian. Informatsiine ahentstvo / Bezvyz Ukrainy s ES. URL: <https://www.unian.net/theme/452-bezviz-ukrainy-s-es>
7. Fedyniak H. S., Fedyniak L. S. Mizhnarodne pryvatne pravo. 5-te vyd., K., Atika, 2012. – S. 532.
8. Delegation of the European Union to Ukraine. URL: https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/1937/ukraine-and-eu_en
9. European Commission / Migration and Home Affairs. URL: https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/legal-migration_en
10. Fedyuk O. Ukrainian migration to the European Union. Lessons from Migration Studies / O. Fedyuk, M. Kindler // IMISCOE Research Series. – 2016. – P. 60.

Рецензія/Peer review: 20.05.2018

Надрукована/Printed: 04.06.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Вергун В. А.

УДК 331.1

ТУРЧАК В. В.,
ОЛІЙНИК Л. Г.

Вінницький кооперативний інститут

УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ НА ОСНОВІ МОДЕЛІ КОМПЕТЕНЦІЙ

В статті розглядаються основні засади управління людськими ресурсами на основі моделі компетенцій. Встановлено, що компетентнісний підхід давно увійшов в практику західних країн, в Україні він знаходиться на етапі становлення. Наведені сфери, в яких може застосовуватись модель компетенцій, серед них підбір, розвиток, оцінка, мотивація персоналу, формування кадрового резерву та системи компенсацій.

Ключові слова: компетенції, модель компетенцій, профіль компетенцій.

TURCHAK V.,
OLIINYK L.

Vinnitsia Cooperative Institute

HUMAN RESOURCE MANAGEMENT BASED ON THE MODEL OF COMPETENCIES

Achievement of efficiency and effectiveness of the organization is possible provided that the qualitative and rational formations, development of human resources are ensured. New requirements for the staff created the need to improve the overall training of labor resources, the education system as a whole. Fundamentals of the theory of competence were laid in the writings of foreign scholars: I. Ansoff, M. Bomenzat, V. Vrum, G.G. Dess, C. Davry, G. Konnak, V. Makelvill, E. Perse, K.K. Prahalad, JS Piken, G. Tetenbaum, A. Torre, Friedrich von Hayek, G. Hemel, O. Van'kova, S.V. Shackle. Domestic scholars A.Ya. Kibanov, A.P. Nalyvaiko, V.I. Maslov, O.G. Mendrul and others are also actively exploring this problem. The aim of the article is to justify the use of the model of competencies as a modern human resources management tool. Competence approach is a set of methods, techniques and tools that can measure the individual value of a particular employee by identifying the types of occupational behavior that the employee uses in the course of his work. Found that that a competence approach was included in the practice of Western countries, in Ukraine it is at the stage of formation. For effective use, competencies are united by common features into groups and blocks, which in turn form the so-called model of competencies. The competency model is a set of competencies that are required by the organization to solve its tasks or worker to perform a particular job. The following areas in which the model of competences can be applied include selection, development, evaluation, personnel motivation, and personnel reserve formation and compensation system. The approach to building competency model is explored. It is established that models may include a detailed description of the standards of project staff behavior or specific posts leading to the achievement of specific goals. The technology of creating competences includes several stages: formulating the strategy and goals of the company; selection of key tasks of the company's personnel, arising from the strategy of its development; determination of behavioral responses that must appear in the staff during the solution of work tasks; selection of the total mass of characteristics and grouping of detected indicators of behavior in general categories – cluster; creation of an assessment scale in each level of competencies. Before selecting people, it is necessary to accurately and precisely imagine what they should be. Often in practice, the set of requirements for a candidate is described either in the form of "Portrait of the post", or "Profile of competencies" in the form of a set of necessary competencies. At the stage of position analysis it is necessary to clearly identify that in the course of professional selection a person is selected for a position taking into account: professional abilities; level of professional education; work experience and specifics; personal characteristics and motivation; professional experience. In addition, at this stage, it is also important to identify a list of issues that will help diagnose the level of competence of the staff member. The model of professional competences developed thus will allow the company to take a step towards a new, more effective, step in the management of personnel. Thus, the competence approach as a tool for human resource management provides a clear definition of professional and behavioural requirements imposed on the employee, depending on his managerial level, profession, position and tasks performed.

Key words: competence, model of competences, competency profile

Постановка проблеми у загальному вигляді. Досягнення ефективності та результативності організації можливе за умови забезпечення якісного та раціонального формування, освоєння і розвитку людських ресурсів. Залежно від типу, особливостей і масштабу компанії в ній може працювати десятки і сотні фахівців. Кожен з них виконує свої функції, володіє тим чи іншим ступенем участі і рівнем відповідальності. Для досягнення цілей необхідно, щоб персонал організації володів управлінськими, правовими, економічними, технічними компетенціями.

Перехід до компетентнісного підходу і в США, і в Європі був обумовлений змінами навколишнього світу, прискоренням інноваційних процесів в економіці, які викликали зміни в сфері політики по відношенню до трудових (людських) ресурсів. Нові вимоги до працівника створили необхідність вдосконалення загальної підготовки трудових ресурсів, системи освіти в цілому. У вітчизняній практиці в даний час компетентнісний підхід в управлінні персоналом тільки починає отримувати визнання, оскільки дозволяє оптимізувати роботу з персоналом, зробити її більш ефективною і результативною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні науковці все частіше звертаються до вивчення й аналізу компетенцій в управлінні персоналом. Основи теорії компетенції були закладені в працях

зарубіжних вчених: І. Ансоффа, М. Бомензата, В. Врума, Г.Г. Десса, К. Діврі, Г. Коннака, В. Макелвіла, Е. Персе, К.К. Прахалада, Дж.С. Пікена, Г. Тетенбаума, А. Торра, Фрідріха фон Хайєка, Г. Хемел, О. Ванькової, С.В. Шекшня. Вітчизняні науковці А.Я. Кібанов, А.П. Наливайко, В.І. Маслов, О.Г. Мендрул та інші також активно досліджують цю проблематику. Проте багатогранність даного питання потребує подальшого пошуку нових теоретичних підходів та практичних рекомендацій стосовно застосування моделі компетенцій у вітчизняних організаціях.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування застосування моделі компетенцій як сучасного інструменту управління людськими ресурсами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Компетентнісний підхід – сукупність методів, методик та інструментів, що дозволяють виміряти індивідуальну цінність конкретного працівника шляхом ідентифікації типів професійної поведінки, які використовує працівник в процесі своєї трудової діяльності. Основним інструментом пропонованого підходу виступають компетенції [1].

На сьогоднішній день існує безліч визначень поняття "компетенція" і фахівці з управління персоналом пропонують різні трактування. Так, Кемпбел (1990) під компетенцією розуміє набір поведінкових зразків, які необхідні для досягнення результатів, здатність застосовувати знання, вміння і практичний досвід для успішної діяльності в певній галузі [2].

Британська організація CIPD розглядає компетенції як здатність успішно діяти на основі практичного досвіду, вміння і знань при вирішенні завдань загального роду діяльності. На думку Ричарда Бояциса, компетенція – основна характеристика людини, яка причинно пов'язана з ефективною роботою. До компетенції можуть входити мотиви, особливості, навички, бачення себе і своєї соціальної ролі, а також знання, поведінка, яка передвизначена знаннями, навичками, ролями, мотивами, необхідними для успішного виконання завдань [3].

Набір певних компетенцій показує компетентність того чи іншого фахівця. Компетентність – це здатність, необхідна для вирішення робочих завдань і для отримання необхідних результатів роботи [4].

Основними вважаються два підходи до розуміння компетенцій [5]:

1) Американський підхід – компетенції як опис поведінки співробітника. Під ними розуміють основні характеристики співробітника, володіючи якими, він здатний показувати правильну поведінку і, як наслідок, домагатися високих результатів в роботі.

2) Європейський підхід – компетенції як опис робочих завдань або очікуваних результатів роботи. Компетенції – це здатність співробітника діяти у відповідності зі стандартами, прийнятими в організації (визначення стандарту-мінімуму, який повинен бути досягнутий співробітником).

Перехід до компетентнісного підходу в Європі було обумовлено створенням і впровадженням Національною радою з професійної кваліфікації Великобританії (National Council for Vocational Qualifications - NCVQ, 1986 р.) системи професійної кваліфікації. В системі професійної кваліфікації були виділені п'ять рівнів компетентності у вирішенні завдань відповідно до запитів роботодавців в різних сферах діяльності. Головні цілі даного класифікатора полягають в наданні послідовної класифікації рівнів компетентності та сприяння в просуванні і переході як в рамках одного рівня, так і між різними рівнями. В цей же час в Європі стали популярними ідеї саморозвитку, освіти протягом усього життя, що підкреслюють важливе значення неофіційного і неформального навчання. Були розроблені незалежні системи оцінки компетенцій. Така демократизація передбачає нові можливості розвитку кар'єри не тільки на основі елітної освіти, а й на основі досвіду і самоосвіти [6].

Для ефективного використання, компетенції об'єднують за загальними ознаками в групи і блоки, які в свою чергу утворюють так звану модель компетенцій. Модель компетенцій – це набір компетенцій, який необхідний організації для вирішення поставлених перед нею завдань або працівникові для виконання певної роботи. Моделі можуть містити детальний опис стандартів поведінки персоналу відділу або конкретних посад, що ведуть до досягнення спеціальних цілей. Добре опрацьовані компетенції допоможуть впорядкувати проведення атестаційних заходів; якщо ж обрана стандартна модель компетенцій, які не адаптована до стратегічних цілей і специфіки компанії, вона не буде працювати ефективно [6].

Модель компетенцій включена в систему управління персоналом організації в різних сферах: підбір персоналу; розвиток персоналу; оцінка персоналу; мотивація персоналу; формування кадрового резерву; компенсації.

Процес моделювання компетенцій здійснюється на трьох рівнях: рівень компанії – модель компетенцій; рівень посади – профіль компетенцій; рівень індивідуума – оцінка компетенцій, після чого слідує розвиток компетенцій.

Технологія створення компетенцій включає в себе кілька етапів [7]:

1. Формулювання стратегії і цілей компанії.
2. Виділення ключових завдань діяльності персоналу компанії, що впливають з стратегії її розвитку.
3. Визначення поведінкових реакцій, які повинні з'являтися у співробітників в ході вирішення робочих завдань.
4. Виділення із загальної маси характеристик і угруповання виявлених індикаторів поведінки в загальні категорії – кластери.

5. Створення шкали оцінки в кожному рівні компетенцій.

Компетенції групують у кластери, серед яких виділяють:

- професійні описують професійно-технічні вимоги;
- корпоративні показують, наскільки співробітник готовий прийняти цінності, установки і цілі компанії (саморозвиток, лідерство, клієнтоорієнтованість, орієнтація на результат, прийняття рішень, командна робота, управління завданнями, лояльність до компанії);
- управлінські описують набір вимог, що пред'являються до управлінської ланки компанії (планування і організація роботи, орієнтація на результат, делегування повноважень, розвиток інших працівників, комунікація в команді, комунікація із клієнтом);
- особисті описують набір особистісних якостей, необхідних в рамках вимог до посади (націленість на саморозвиток, креативність, відповідальність, гнучкість, ініціатива, толерантність, стресостійкість).

Перш, ніж підбирати людей, необхідно детально і точно уявляти, якими вони повинні бути. Найчастіше на практиці набір вимог до кандидата описується або у вигляді «Портрета посади», або «Профілю компетенцій» у вигляді набору необхідних компетенцій.

Існують методики, форми опитувальників для створення профілю компетенцій для різних видів діяльності. Класичні методи дослідження (опису) моделі компетенцій складаються з наступних етапів [8]:

- визначення критеріїв ефективності виконання (кількісні показники);
- визначення критеріальної вибірки (найкращі виконавці, середні виконавці);
- збір даних (інтерв'ю, огляди по типу 360 градусів, бази даних, спостереження);
- аналіз даних і розробка моделі компетенцій (робочі завдання, вимоги до компетенцій);
- валідація моделі компетенцій (друга критеріальна вибірка): інтерв'ю з отримання поведінкових прикладів, тести, рейтинги центрів оцінки;
- підготовка додатків моделі компетенцій (розробка рекомендацій щодо застосування в процесі відбору, оцінки, КР, розвитку тощо).

На етапі аналізу посади необхідно чітко визначити, що в ході професійного відбору людина підбирається на посаду з урахуванням: професійних здібностей; рівня професійної освіти; стажу роботи і специфіки; особистісних характеристик і мотивації; професійного досвіду [9, с.32–34]. Наприклад, однією з компетенцій, що входять в модель компетенцій керівника може бути «Аналіз і рішення проблем» (табл. 1).

Таблиця 1

Приклад опису компетенції «Аналіз і рішення проблем»

Аналіз і рішення проблем	
Визначення: здійснення аналізу проблеми і виділення її складових елементів; систематизація і логічна обґрунтованість варіантів рішень, що базується на правильно відібраній інформації	
Позитивні індикатори поведінки	Негативні індикатори поведінки
Визначає основні складові частини проблеми Демонструє раціональність і логічність суджень За необхідності може вимагати додаткової інформації При прийнятті рішень спирається на факти, цифри, об'єктивну інформацію, отриману з різних джерел Прогнозує і зважає можливі наслідки прийнятого рішення	Розглядає проблему як нероздільне ціле Демонструє схильність до емоцій, часто покладається на інтуїцію; не шукає додаткової інформації, задовольняється тим, що є При прийнятті рішення йде на невиправданий ризик, розглядає дані у відриві один від одного Важко визначає взаємозв'язок і тенденції розвитку ситуації

Крім того, на цьому етапі також важливо визначити перелік питань, за допомогою яких можна буде діагностувати рівень вираженості компетенції у даного співробітника.

Розроблена таким чином модель професійних компетенцій дозволить компанії зробити крок на нову, більш ефективну, сходинку в управлінні персоналом. Крім того, вона дозволить керівникам перейти від «режиму ручного управління», який відбирає багато дорогоцінного часу і сил, до стандартизованих процедур.

Вимоги до кандидатів складають набір характеристик, якими повинен володіти фахівець, який найбільш підходить на конкретну вакантну посаду. На підставі цих вимог кандидати оцінюються на конкурсній основі в процесі декількох етапів відбору. Отже, методи оцінки кандидатів на посаду вибираються в залежності від сформульованих вимог, рівня посади в ієрархії, а також її стратегічного значення для реалізації цілей компанії. Необхідно також розуміти, які вимоги повинні бути виконані на момент найму, а які компетенції людина може набути в ході роботи. Потрібно визначити мінімально допустимий набір вимог, розуміючи, що частину компетенцій кандидат може набути в процесі адаптації та професійної діяльності. Вимоги повинні бути сформульовані так, щоб очікування щодо потенційного кандидата не були завищені, і такого кандидата можна було б знайти на ринку праці.

Далі починається розробка програми навчання персоналу, складання карти розвитку компетенцій, навчального плану занять, вибирається форма навчання (внутрішнє або зовнішнє) і оцінюється, що вийшло

в результаті. При цьому важливо проводити не тільки оцінку результатів діяльності учасників навчання (здав / не здав іспит), а й дізнатися у самого співробітника і у керівника, наскільки ефективним було навчання [9]. Навчання і розвиток персоналу – циклічний процес, який не закінчується оцінкою результатів навчання співробітників. Його необхідно повторювати знову і знову для того, щоб безперервно розвивати компетенції співробітників. В цілому, багато компаній застосовують моделі компетенцій, для того, щоб пов'язати корпоративні завдання і практичну роботу з людськими ресурсами через уніфікацію вимог до співробітників.

Важливим етапом впровадження управління за компетенціями є проведення аналізу потреб в наявності тих чи інших компетенцій у співробітників, що належать до різних груп посад (керівників вищої та середньої ланки, фахівців, стажистів-консультантів). Тут за ступенем важливості для кожної посади можуть бути оцінені такі компетенції, як комунікативні здібності, ІТ навички, орієнтація на потреби клієнта, управління конфліктами, трансформаційне лідерство, самостійність і відповідальність.

Слід відзначити, що оцінка на основі компетенцій дає низку переваг як для організації, так і для співробітників. Для організації:

1. Можливість розробки єдиних стандартів опису ефективності роботи, що сприятиме встановленню взаєморозуміння між співробітниками різних відділів і рівнів. Наприклад, виробляється єдине для всіх розуміння, що таке «ефективне керівництво» і що означає «командна робота».

2. Можливість проведення оцінки компетенцій співробітників і виявлення їх відповідності необхідному рівню.

3. Узгодженість при оцінці працівника: всі експерти зможуть досягти згоди в розумінні «цінних якостей» працівника і мати уявлення про те, що необхідно оцінити, а що можна проігнорувати.

4. Можливість визначити сильні і слабкі сторони кожного співробітника і використовувати цю інформацію для його розвитку.

5. З'являються підстави для включення співробітників в кадровий резерв підприємства, а також планування їх кар'єри.

6. Можливість обґрунтування коригування компенсаційної політики щодо кваліфікованих співробітників.

Для співробітників:

1. Краще розуміння того, що вони роблять, які вимоги до них пред'являють і які якості їм необхідні для успішного виконання робіт.

2. Можливість отримати зворотній зв'язок, дізнатися про свої сильні і слабкі сторони, потенціал в цілому і кар'єрні перспективи.

При організації управління персоналом на основі компетенцій дії співробітників визначаються очікуваними від них стандартами поведінки і вимогами до якості роботи. Тому використання моделі компетенцій впливає на внутрішню культуру компанії. У деяких випадках підвищення корпоративної культури і є однією з основних цілей запровадження системи компетенцій.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Модель компетенцій дозволяє чітко визначити професійні та поведінкові вимоги до працівника в залежності від його управлінського рівня, професії, посади і виконуваних завдань. Модель дає можливість безпосередньо пов'язати систему управління персоналом зі стратегічними цілями організації через визначення професійних і особистісних якостей менеджерів і фахівців, ключових компетенцій майбутнього компанії. Компетенції сприяють формуванню корпоративної культури компанії і досягненню загального бачення місії та цілей організації як керівництвом компанії, так і її співробітниками. Завдяки використанню моделі компетенцій полегшується процедура найму персоналу, співробітникам дається чітке уявлення про пред'явлених до них вимогах, про стандарти успішного виконання роботи; підвищується ефективність навчання і розвитку співробітників. Таким чином, модель компетенцій є сучасним інструментом управління персоналом в організації.

Визначення якісних характеристик компетенцій різних рівнів є важливим і перспективним напрямком дослідження управління персоналом.

Література

1. Цуркан М.Л. Компетентнісний підхід в оцінці персоналу інтегрованого холдингу [Електронний ресурс] / М.Л. Цуркан // Ефективна економіка. – 2017. – № 7. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5703>
2. Campbell, J.P. (1990). Modeling the performance prediction problem in industrial and organizational psychology. In M. D. Dunnette and L. M. Hough (eds.), Handbook of Industrial and Organizational Psychology, second edition, volume 1, pp. 687-732. Palo Alto: Consulting Psychologists Press.
3. Boyatzis Richard E. The competent manager: a model for effective performance / Richard E. Boyatzis. – John Wiley & Sons, 1982.
4. Уиддет С. Руководство по компетенциям / Уиддет Стив, Холлифорд Сара ; пер. с англ. – М. : Издательство ГИППО, 2008. – 228 с.

5. Yushchenko O.O. Role of competence approach in personnel management in high technology enterprises [Електронний ресурс] / O.O. Yushchenko, A.I. Tayursky. – Режим доступу : <https://elibrary.ru/item.asp?id=23608360>
6. Кожан Т. О. Моделювання компетенцій з управління персоналом як основи розробки професійного та освітнього стандартів / Т. О. Кожан // Соціально-трудові відносини: теорія та практика : зб. наук. праць. – 2012. – № 2(4). – С. 72–80.
7. Ветошкина Т. Роль компетенций в управлении персоналом [Електронний ресурс] / Т. Ветошкина. – Режим доступу : <http://www.hr-portal.ru/article/rol-kompetency-v-upravlenii-personalom>
8. Спенсер-мл. Лайл М. Компетенции на работе / Лайл М. Спенсер-мл., Сайн М. Спенсер ; пер. с англ. – М. : HIPPO, 2005. – 384 с.
9. Турчак В.В. Організація міжфункціональної взаємодії на підприємстві з використанням процесного підходу / В.В. Турчак // Вісник Хмельницького національного університету. – 2014. – № 3, Т. 2. – С. 31–35.

References

1. Tsurkan M.L. Kompetentnisnyi pidkhid v otsintsi personalu intehrovanoho kholdynhu / M.L. Tsurkan // Efektyvna ekonomika. – 2017. – №7 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5703>
2. Campbell, J.P. (1990). Modeling the performance prediction problem in industrial and organizational psychology. In M. D. Dunnette and L. M. Hough (eds.), Handbook of Industrial and Organizational Psychology, second edition, volume 1, pp. 687-732. Palo Alto: Consulting Psychologists Press.
3. Boyatzis Richard E. The competent manager: a model for effective performance / Richard E. Boyatzis. – John Wiley & Sons, 1982.
4. Uyddet S. Rukovodstvo po kompetentsiyam / Uyddet Styv, Khollyford Sara: Per. s anhl. - M.: Yzdatelstvo HYPPO, 2008. – 228 s.
5. Yushchenko O.O. Role of competence approach in personnel management in high technology enterprises / O.O. Yushchenko, A.I. Tayursky [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://elibrary.ru/item.asp?id=23608360>
6. Kozhan T. O. Modeliuvannya kompetentsii z upravlinnia personalom yak osnovy rozrobky profesiinoho ta osvitnoho standartiv / Kozhan T. O. // Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka : zb. nauk. prats. – 2012. – № 2(4). – С. 72–80.
7. Vetoshkina T. Rol kompetentsiy v upravlenii personalom / T. Vetoshkina [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.hr-portal.ru/article/rol-kompetency-v-upravlenii-personalom>
8. Spenser-ml. Lail M. Kompetentsyy na rabote / Lail M. Spenser-ml., Sain M. Spenser. Per. s anhl. – M.: HIPPO, 2005. - 384 s.
9. Turchak V.V. Orhanizatsiia mizhfunktsionalnoi vzaiemodii na pidpriemstvi z vykorystanniam protsesnoho pidkhodu / V.V. Turchak // Herald of Khmelnytskyi National University. – 2014. - №3, T.2. – С.31-35

Рецензія/Peer review : 18.03.2018

Надрукована/Printed : 04.06.2018

Рецензент: д. е. н., доц. Іванюта П. В.

УДК 330.59

ЧЕРНУШКІНА О. О.,
ЦЮПА О. В.

Хмельницький національний університет

УКРАЇНА У СВІТОВОМУ РЕЙТИНГУ ЗА ІНДЕКСОМ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

У статті досліджено показники рівня життя в Україні. Проаналізована динаміка основних індикаторів людського розвитку в Україні. Проведено порівняння країн за індексом людського розвитку відповідно до досліджень рівня життя населення 188 країн світу, виконаних Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй для формування доповідей ООН про розвиток людини.

Ключові слова: людський розвиток, рівень життя, грамотність населення, очікувана тривалість життя, валовий внутрішній продукт на душу населення.

CHERNUSHKINA O.,
TSYUPA O.

Khmelnytskyi National University

UKRAINE IN THE WORLD RATING FOR INDEX OF HUMAN DEVELOPMENT

The article is devoted to the problem of human development and determination of Ukraine's place in the world ranking on the index of human development. In this paper, the authors examined exactly which methodological approaches and by which indicators the grouping of countries is carried out according to the Human Development Index. It was also emphasized that it is economic development and a competent allocation of resources that best contributes to raising the country's ranking in human development. On the basis of statistical data, the dynamics of the main indicators of human development in Ukraine was studied. The authors emphasized that the potential of human development in Ukraine is not used sufficiently, and the gap with other countries is maintained, the human potential of Ukraine is characterized by negative transformation processes in all its components. The Human Development Index is a consolidated indicator of human development, which characterizes the average level of achievements of this country in two of the most important aspects of human development: life expectancy and education. The main methods of research in the article were: analysis and synthesis of methods, method of comparison, generalization. This work uses textbooks, scientific publications of Ukrainian and foreign economists. Human development can be defined as giving people the opportunity to fully develop their potential, to live productively and creatively in harmony with their needs and interests. Therefore, the authors emphasize the priority of increasing the activity component of the human potential of Ukrainian society. To this end, political measures should be taken to stimulate innovation, competition and improve the institutional framework.

Key words: human development, standard of living, literacy of the population, life expectancy, gross domestic product per capita.

Постановка проблеми. У теперішній час, на жаль, в міжнародних рейтингах стану розвитку людського потенціалу Україна займає досить низькі позиції. Причинами цього є ряд чинників, які лежать в політичній, економічній та соціальних площинах. Також події останніх років досить суттєво погіршили ситуацію і прискорили втрату Україною позицій у світових рейтингах. На шляху до євроінтеграції й реформування економічної та соціальної сфер досить важливим завданням стає визначення пріоритетних напрямів для подальшого розвитку України. Саме завдяки аналізу основних показників людського розвитку можна визначити першочергові потреби суспільства як об'єкта і предмета розвитку економіки та виділити основні групи країн, на чий досвід слід орієнтуватися в ході прийняття рішень щодо розбудови національної економіки.

Аналіз останніх джерел. Значний внесок у дослідження теоретичних і практичних аспектів рівня життя населення в Україні здійснили Д. П. Богиня, В. О. Мандибур, Д. І. Манцуров, О. М. Гладун, С. І. Пирожков, І. І. Проніна, О. С. Власюк, Е. В. Галицька, В. М. Гейц, Е. М. Лібанова, Р. М. Моторина, О. В. Макарова, О. І. Черняк та ін. Проте, незважаючи на багаточисленні розробки, питання оцінки життєвого рівня, аналізу кількісних та якісних змін у рівні життя є досить складними. Залишаються дискусійними і невирішеними питання методологічного характеру щодо розрахунку окремих індикаторів рівня життя населення. Більш того, завдяки застосуванню нових методів дослідження, з метою виявлення і усунення диспропорцій у життєвому рівні населення країни та її регіонів, статистичне оцінювання рівня життя населення вимагає постійного вдосконалення.

Метою статті є огляд основних світових тенденцій людського розвитку, дослідження основних показників рівня життя та показників людського розвитку, визначення місця України на міжнародній шкалі людського розвитку.

Виклад основного матеріалу. Сучасна держава може стійко розвиватися тільки за умови, якщо її економічна політика спрямована на поліпшення рівня і якості життя громадян, розширення їх можливостей формувати власне майбутнє. Для цього необхідно не тільки збільшувати доходи населення, а й поліпшувати багато інших компонент рівня і якості життя населення.

Відповідно до сучасних методологічних підходів ООН [1], групування країн світу за Індексом людського розвитку (Human Development Index) (ІЛР) здійснюється як ранжування його відповідних значень. При цьому виокремлюють такі групи країн [2]:

– з дуже високим рівнем людського розвитку (very high human development);

- з високим рівнем людського розвитку (high human development);
- з середнім рівнем людського розвитку (medium human development);
- з низьким рівнем людського розвитку (low human development).

Стосовно регіонального розрізу, то Державна служба статистики України групує регіони України за рівнем інтегрального та часткових індексів регіонального людського розвитку за такою градацією: «високий», «вище середнього», «середній», «нижче середнього», «низький» [3]. Відповідно, дане групування здійснюється за допомогою групи показників (рис. 1) [4].

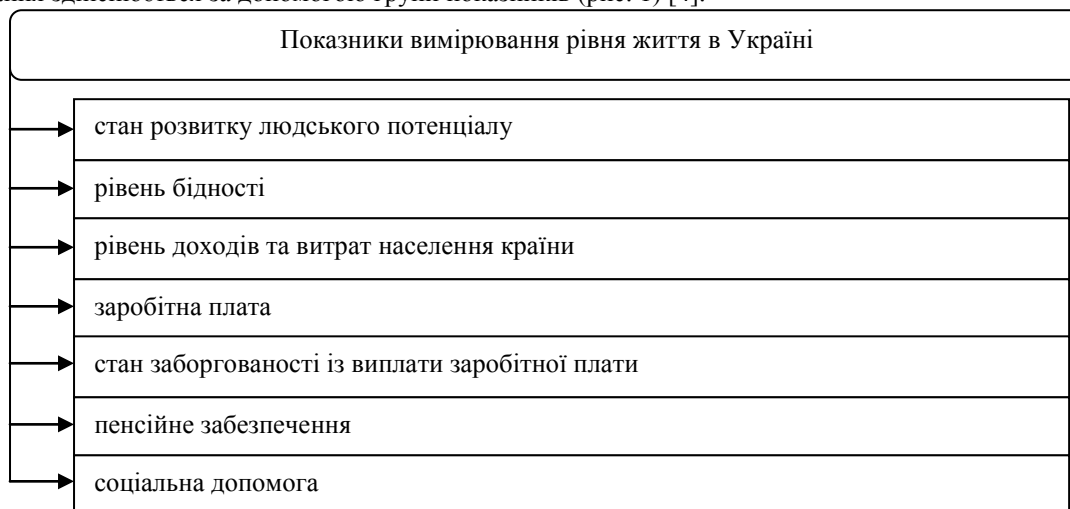

Рис. 1. Показники вимірювання рівня життя в Україні

Окрім різних модифікацій показника Індексу людського розвитку для визначення рівня життя населення використовують методику розрахунку індексу людського потенціалу (ІЛП), яка поєднує такі три показники:

- 1) валовий внутрішній продукт на душу населення;
- 2) грамотність населення;
- 3) очікувана тривалість життя.

Однак, індекс людського потенціалу, розрахований за трьома вище перерахованими показниками, не надає повної уяви людського прогресу [5].

Найпопулярнішим способом вимірювання якості життя є методика американської організації «International Living», яка включає дев'ять показників: 1) вартість життя; 2) культура і дозвілля; 3) рівень економіки; 4) стан навколишнього середовища; 5) громадянські свободи; 6) рівень здоров'я; 7) розвиток інфраструктури; 8) особиста безпека; 9) кліматичні умови. Серед них найважливішим є вартість життя та рівень економіки. Також використовують ряд інших показників розвитку людського потенціалу (рис. 2) [6].

Цікавим показником, який застосовують для визначення якості життя, є індекс валового національного щастя. Дослідження, проведені Дж. Вольферсом, свідчать про те, що: 1) в межах одного суспільства багаті люди прагнуть бути щасливими, а бідні – ні; 2) багаті суспільства в цілому не прагнуть бути щасливими, а бідні – так; 3) ті країни, які досягли багатства, не прагнуть бути щасливими [7].

Подібні дослідження були проведені World Data base of Happiness (Всесвітньою базою даних про щастя). Серед 178 досліджуваних країн Україна посідає 173 місце і має показник 3,3 за десятибальною шкалою. Слід зазначити, що в Україні за очікуваної тривалості життя 71,1 роки індекс кількості щасливих років складає 25,1 [8].

Визнаючи важливість усіх інших складових Індексу людського розвитку, слід підкреслити, що саме економічний розвиток і справедливий розподіл ресурсів може найбільше сприяти підвищенню місця країни у рейтингу людського розвитку [9].

Нині Україна дуже відстає від більшості європейських країн за рівнем багатьох показників економічного розвитку. Водночас слід визнати, що виключно економічний розвиток не вирішить усіх соціальних проблем України. Глобальний досвід, включно з українським, свідчить, що економічне зростання супроводжується зростаючими диспропорціями в регіональному розвитку та збільшенням нерівності в доходах. Обидві ці проблеми потрібно вирішувати за допомогою дієвих заходів державної політики.

Інтегральними узагальненими показниками, що відображають порівнянні можливості людей у різних країнах, є індекси людського розвитку. Рейтинг країни у загальносвітовому порівнянні визначається за зменшенням цих зведених показників.

Згідно з доповіддю Програми розвитку ООН (ПРООН) про розвиток людського потенціалу за 2015 рік Україна і Вірменія поділили 84-у позицію в рейтингу.

Позитивним є те, що Україна залишається серед країн з високим рівнем людського розвитку і поліпшила деякі показники, наприклад, тривалість часу навчання.

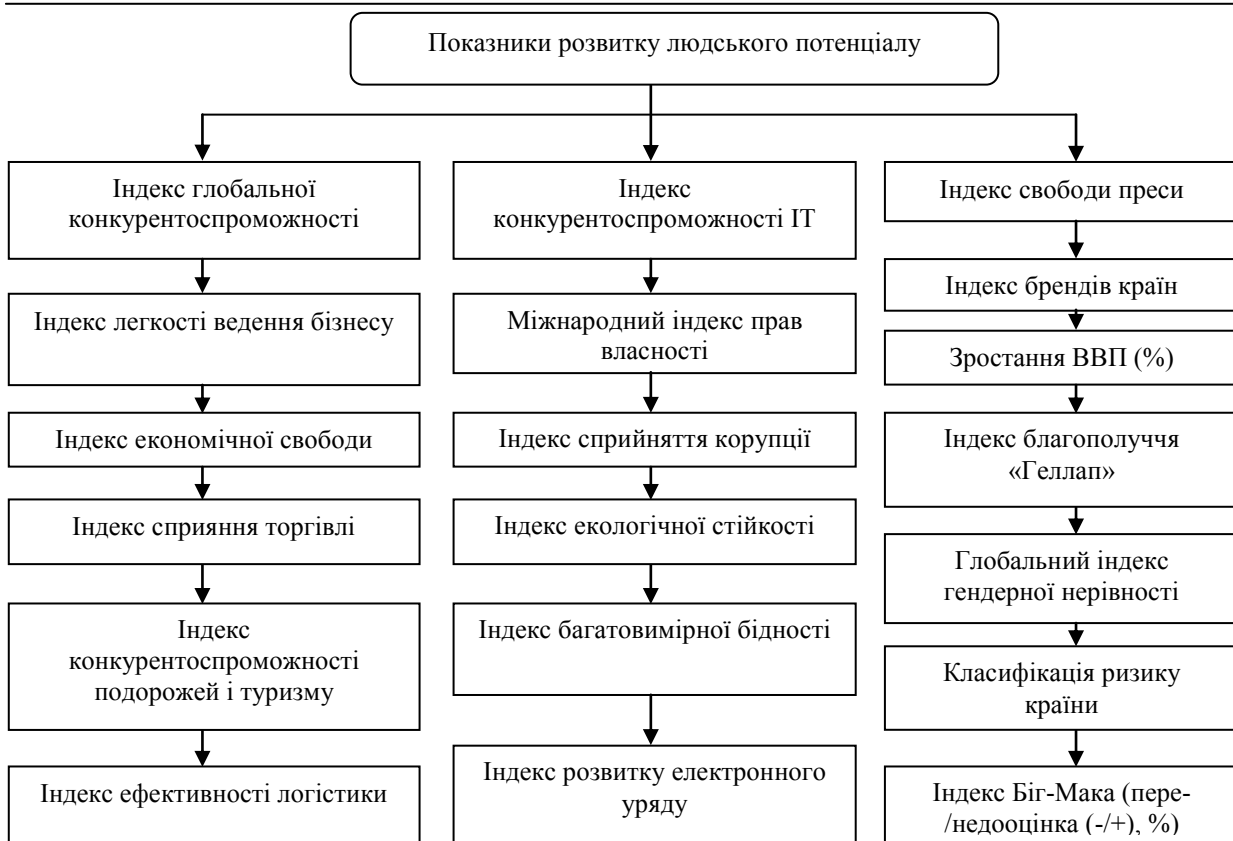

Рис. 2. Показники розвитку людського потенціалу

За період 1990–2015 рр. Україна втратила кілька позицій у рейтингу. Тепер її місце – одне з найнижчих серед країн регіону та Європи. Динаміка ІЛР України за 1990–2015 рр. зображена на рис. 3 [11].

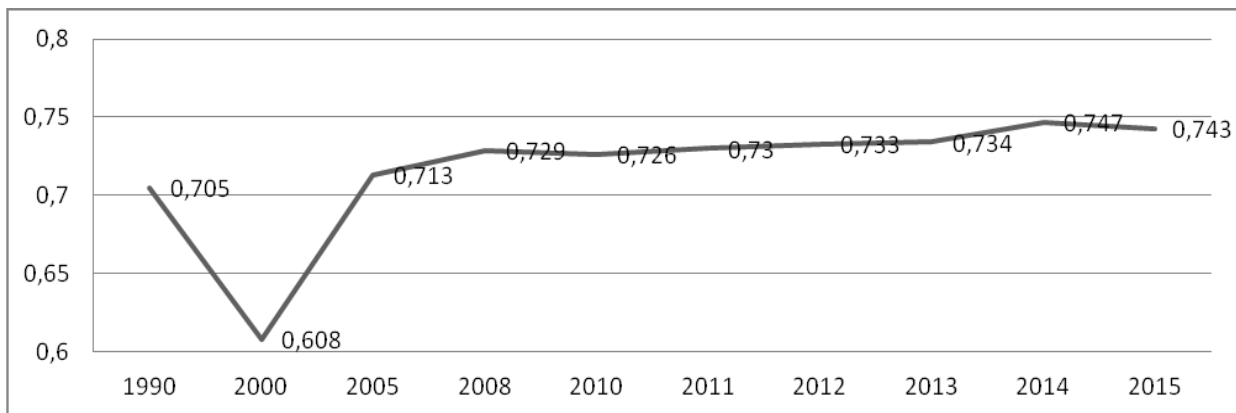

Рис. 3. Динаміка ІЛР України за 1990–2015 рр.

Зважаючи на негативну динаміку рейтингу України серед країн світу за досліджуваним індексом (2010 р. – 69 місце, 2015 р. – 84 місце) стає зрозумілим, що за умови погіршення якості освіти (доступності), збереження сучасного стану економіки та медицини – наша країна, географічно знаходячись в Європі, надалі поступатиметься у світових рейтингах країнам з менш розвинених частин світу [12]. У таблиці 1 [10] наведено значення основних показників людського розвитку для України за 1990–2015 рр.

Як бачимо, показники людського розвитку в Україні різко погіршилися впродовж середини 90-х рр., ІЛР з рівня 0,705 у 1990 р. зменшився до показника 0,666 у 1995 р. Проте, починаючи вже з 2000 р. спостерігається підвищення ІЛР і лише в 2015 р. відбулось незначне зниження індексу порівняно з попереднім роком.

Вимір довголіття відображає можливість людей прожити тривале й здорове життя. Виміром довголіття обрано показник середньої очікуваної тривалості життя при народженні. Свого найнижчого значення ІЛР набуває у 1995 році (0,666), що логічно пояснюється найменшою очікуваною тривалістю життя у цей рік. За роки незалежності України середня очікувана тривалість життя при народженні зросла з 69,9 років у 1990 році до 71,1 років у 2015 році відповідно до даних Державної служби статистики.

Таблиця 1

Динаміка основних індикаторів людського розвитку в Україні, 1990-2015 рр.

Рік	Очікувана тривалість життя при народженні, років	Очікувана тривалість навчання, років	Середня фактична тривалість навчання, років	ВВП в розрахунку на одну особу, дол., за ПКС	ІЛР
1990	69,9	12,3	9,1	10 835	0,705
1995	67,2	12,0	10,4	5 008	0,666
2000	67,3	12,6	10,7	4 672	0,668
2005	67,7	14,2	11,1	7 210	0,713
2010	68,2	14,7	11,3	7 752	0,726
2011	68,3	14,9	11,3	8 102	0,730
2012	68,4	15,1	11,3	8 196	0,733
2013	68,5	15,1	11,3	8 215	0,734
2014	68,6	15,2	11,3	8 668	0,747
2015	71,1	15,3	11,3	7 361	0,743

Зрозуміло, що різке погіршення умов людського розвитку і, відповідно, різкий спад його показників були викликані в Україні перехідними процесами, передусім глибокою соціально-економічною кризою, нестабільною політичною ситуацією, зовнішніми впливами. Ця оцінка відображає реальний стан справ у країні, на території якої триває збройний конфлікт та яка важко працює над модернізацією своїх економічних, політичних і соціальних інститутів.

Показовим є порівняння значення складових Індексу людського розвитку України з іншими пострадянськими країнами. Якщо в більшості складових показники України відповідають рейтингам пострадянських країн, то за показником ВВП Україна найбільше відстає від відповідного значення (табл. 2).

Таблиця 2

ІРЛ пострадянських країн у рейтингу людського розвитку у 2015 р.

Країна	Значення ІРЛ	Рейтинг за ІРЛ	Очікувана тривалість життя, років	Очікувана кількість років навчання, років	ВВП на душу населення за ПКС, тис. дол.
Росія	0,804	49	70,3	15,0	23,286
Білорусь	0,796	52	71,5	15,7	15,629
Грузія	0,769	70	75,0	13,9	8,856
Україна	0,743	84	71,1	15,3	7,361
Вірменія	0,743	84	74,9	12,7	8,189
Молдова	0,699	107	71,7	11,8	5,026

Отже, поки інші країни поступово рухаються вперед та підвищують свій ВВП, потенціал людського розвитку в Україні використовується недостатньо, а розрив з цими країнами зберігається.

Людський потенціал України характеризується негативними трансформаційними процесами за всіма його складовими. Аналіз наведених фактів свідчить про низьку результативність, в тому числі, державного регулювання розвитку людського потенціалу в Україні. Для досягнення значного прогресу в підвищенні результативності державного регулювання потрібно серйозні і послідовні реформи. Пріоритетне завдання – підвищення діяльнісного компонента людського потенціалу українського суспільства. Для цього слід ужити політичних заходів для стимулювання інновацій, конкуренції та вдосконалення інституційної бази, що, у свою чергу, надасть об'єктивного підґрунтя для визначення розвитку людського потенціалу як пріоритету для державної політики [13].

Людський розвиток в Україні перебуває в протилежному цивілізаційному прогресивному напрямі руху. Людський потенціал не тільки не використовується і не приростає, а і часом навіть руйнується. Слабкий поступальний рух країни до постіндустриального стану актуалізує пошук нових соціальних координат людського розвитку. Тільки на шляху самоорганізації населення, підтриманого цілеспрямованою взаємодією всіх суб'єктів соціального розвитку регіонів країни, можна змінити ситуацію з людським розвитком, спрямувавши всі зусилля на збереження та розвиток людського потенціалу [14].

Висновки. Соціально-економічний розвиток країни безпосередньо залежить від рівня людського розвитку. Головна мета державної політики полягає у створенні для населення таких умов, в яких воно могло б прожити довге і здорове життя, здобути освіту, мати гідні матеріальні умови.

Тому державна політика повинна бути спрямована на підвищення показників добробуту країни. Держава повинна сприяти збільшенню доходів населення, захищати його права, робити більш комфортними умови для праці та життя. Це дозволить кожному українцю бути задоволеним своїм життям, а Україні зайняти достойне місце на міжнародній арені.

Для подальшого дослідження доцільним є комплексне вивчення стану соціального забезпечення населення України в умовах світової фінансово-економічної кризи.

Література

1. United Nations Development Programme [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/hdr/>.
2. Human Development Report 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience [Електронний ресурс] / UNDP. – NY, 2014. – 225 p. – Режим доступу : <http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/hdr/>.
3. Регіональний людський розвиток: Статистичний бюлетень [Електронний ресурс] / відп. за вип. О.О. Кармазіна ; Державна служба статистики України. – Київ, 2014. – 62 с. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Яковенко Р. В. Якість життя та соціальна політика в концепції людського потенціалу / Р. В. Яковенко, Ю. І. Шорохова // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2012. – Вип. 22(2). – С. 450–456.
5. Прушківська Е. Походження, сутність та розвиток людського капіталу в умовах сучасних ринкових перетворень / Е. Прушківська, А. Переверзева // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 1(79). – С. 196–201.
6. Опис індексів. Конкурентоспособная Украина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.feg.org.ua/ua/cms/opisanie_indeksov.html/.
7. Wolfers J. The Economics of Happiness, Part 4: Are Rich People Happier than Poor People? The New York Times. – 2008. – April 22. URL: <http://freakonomics.com/2008/04/22/the-economics-of-happiness-part-4-are-rich-people-happier-than-poor-people/>.
8. Всесвітня база даних про щастя (World Data base of Happiness) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl>.
9. Економічна правда: Індекс людського розвитку: Україна падає, що робити [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.epravda.com.ua/columns/2017/04/13/623821/>.
10. Індекс розвитку людського потенціалу 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://infolight.org.ua/content/indeks-rozvitku-lyudskogo-potencialu-2015-reytingukrayini>.
11. Human Development Index [Електронний ресурс] / United Nations Development Programme. Human Development Reports. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>.
12. Індекс розвитку людського потенціалу (рейтинг України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://infolight.org.ua/content/indeksrozvitku>.
13. Поспелова Т. В. Оцінка результативності державного регулювання розвитку людського потенціалу в Україні / Т. В. Поспелова // Вісник Академії митної служби України. Сер.: Державне управління. – 2009. – № 1. – С. 33–38.
14. Квітка А. В. Розвиток людського потенціалу як пріоритетний напрям економічного розвитку / А. В. Квітка // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Економічна теорія та право. – 2013. – № 2. – С. 308–310.

References

1. United Nations Development Programme. URL: <http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/hdr/>.
2. Human Development Report 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience / UNDP. – NY, 2014. – 225 p. URL: <http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/hdr/>.
3. Regionalnyi liudskiy rozvytok: Statystychniy biuleten / Vidp. za vyp. O.O. Karmazina; Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. – Kyiv, 2014. – 62 s. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Yakovenko R. V. Yakist zhyttia ta sotsialna polityka v kontseptsii liudskoho potentsialu / R. V. Yakovenko, Yu. I. Shorokhova // Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky. – 2012. – Vyp. 22(2). – S. 450–456.
5. Prushkivska E. Pokhodzhennia, sutnist ta rozvytok liudskoho kapitalu v umovakh suchasnykh rynkovykh peretvoren / E. Prushkivska, A. Pereverzieva // Aktualni problemy ekonomiky. – 2008. – №1(79). – S. 196–201.
6. Opis indeksiv | Konkurentosposobnaia Ukrainy. – Rezhym dostupu: http://www.feg.org.ua/ua/cms/opisanie_indeksov.html/.
7. Wolfers J. The Economics of Happiness, Part 4: Are Rich People Happier than Poor People? // The New York Times. – 2008. – April 22. URL: <http://freakonomics.com/2008/04/22/the-economics-of-happiness-part-4-are-rich-people-happier-than-poor-people/>.
8. Vsesvitnia baza danykh pro shchastia (WorldDatabaseofHappiness) [Elektronnyi resurs]. URL: <http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl>.
9. Ekonomichna pravda: Indeks liudskoho rozvitku: Ukraina padaie, shcho robyty. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2017/04/13/623821/>.
10. Indeks rozvitku liudskoho potentsialu 2016. URL: <http://infolight.org.ua/content/indeks-rozvitku-lyudskogo-potencialu-2015-reytingukrayini>.
11. Human Development Index / United Nations Development Programme. Human Development Reports. URL: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>.
12. Indeks rozvitku liudskoho potentsialu (reitynh Ukrainy). URL: <http://infolight.org.ua/content/indeksrozvitku>.
13. Pospelova T. V. Otsinka rezultatyvnosti derzhavnoho rehuliuвання rozvitku liudskoho potentsialu v Ukraini / T. V. Pospelova // Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Ser.: Derzhavne upravlinnia. – 2009. – № 1. – S. 33–38.
14. Kvitka A. V. Rozvytok liudskoho potentsialu yak priorytetnyi napriam ekonomichnoho rozvitku / A. V. Kvitka // Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Serii : Ekonomichna teoriia ta pravo. – 2013. – № 2. – S. 308–310.

Рецензія/Peer review : 23.05.2018

Надрукована/Printed :

Рецензент: д.е.н., проф. Ведерніков М. Д.

УДК: 330.341.1

СИДОРЧУК І. П.

Хмельницький національний університет

ПРОЦЕС УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЮ РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЮ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті структуровано процес управління фінансово-економічною результативністю інноваційного розвитку підприємства. Надано рекомендації щодо вдосконалення механізму управління інноваційним розвитком. Запропоновано показники, що характеризують фінансово-економічну результативність розвитку підприємства на основі інновацій.

Ключові слова: інноваційний розвиток, управління інноваційним розвитком, фінансово-економічна результативність, організаційно-економічний механізм.

SYDORCHUK I.

Khmelnytskyi National University

PROCESS OF MANAGEMENT OF FINANCIAL AND ECONOMIC RESULT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISE

In the article, the process of management of financial and economic efficiency of innovative development of the enterprise is structured. Recommendations on improving the mechanism of management of innovation development are given. The indicators characterizing the financial and economic efficiency of enterprise development on the basis of innovations are offered. The financial and economic performance of innovation development is characterized by financial resources (own, borrowed, etc.), which are necessary for industrial enterprises for carrying out innovative activity and determines the efficiency of using the innovative potential of the enterprise. The financial and economic performance of innovation development is measured by indicators: the level of innovation capacity of expenditures, the coefficient of own funds aimed at innovation activities, the level of investment policy of the enterprise, the level of expenditures on R & D, the coefficient of efficiency of R & D, the rationality of using the channels of distribution of goods, the degree of flexibility of the price policy, the degree of increase profitability of the enterprise. Based on the monitoring of the current financial and economic state of the enterprise and the results of previous innovative changes, it is possible to make informed decisions regarding the directions of innovation development and the development of tools for the implementation of relevant programs and projects. Thus, the result of using this approach to the management of innovation will be the achievement of such a level of effectiveness of innovation development, which will enable the industrial enterprise to operate in the external environment, competing with indicators with other domestic and foreign companies in the industry.

Keywords: innovation development, management of innovation development, financial and economic performance, organizational and economical mechanism.

Вступ. Формування механізмів управління, здатних значно підвищити фінансово-економічну результативність інноваційного розвитку підприємств у сучасних умовах, є одним з першочергових наукових завдань. Побудова механізму інноваційного розвитку підприємств створює необхідні передумови для того, щоб менеджери підприємства різних рівнів управління чітко уявляли майбутнє свого підприємства та розвивали його ресурсні можливості. При цьому, можна прослідкувати взаємозв'язок та взаємодію організаційної та економічної складової механізму: економічна складова, насамперед, буде характеризуватися цільовою спрямованістю, оскільки метою формування стратегічного потенціалу є досягнення певних економічних цілей у діяльності підприємства; організаційну складову варто розглядати як організацію досягнення економічних цілей [1]. Таким чином, від правильно обраного напрямку розвитку залежить ефективність його діяльності в цілому та фінансово-економічна результативність зокрема.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Процеси забезпечення інноваційного розвитку підприємств висвітлені у наукових працях таких вітчизняних та зарубіжних авторів, як Є. Ануфрієва, В. Ваганова, О. Мірошніченко, І. Карюк, М. Касс, О. Чупир, Н. Хрущ [1–6] та ін. Проте, незважаючи на накопичений науковий і практичний досвід з визначеної проблематики, залишаються актуальними питання щодо визначення змісту, порядку структурування та реалізації процесу управління фінансово-економічною результативністю інноваційного розвитку підприємства, розкриття яких будуть сприяти подоланню існуючих фрагментарностей у даній сфері досліджень, що дозволить приймати обґрунтовані ефективні управлінські рішення на практиці.

Метою статті є надання рекомендацій щодо вдосконалення управління фінансово-економічною результативністю інноваційного розвитку підприємства на основі виокремлення етапів цього процесу.

Виклад основного матеріалу. З практики відомо, що інноваційна діяльність підприємств може не забезпечити очікуваного результату, незважаючи на високий рівень вкладених у неї інвестицій. Дана ситуація складається тому, що всі зусилля підприємств мають вузькоспрямовану дію, у той час як необхідно формування у межах усього підприємства цілісного організаційно-економічного механізму, заснованого на застосуванні комплексного і системного підходів до управління інноваційним розвитком. Комплексний підхід передбачає вивчення широкого спектра технічних, соціальних, економічних, організаційних, ресурсних аспектів, їх взаємозв'язку та впливу на успішність реалізації інноваційної ідеї. Сутність

застосування системного підходу полягає у тому, що промислове підприємство розглядається як соціально-економічна система, що складається із взаємозв'язаних компонентів, що знаходяться в певній впорядкованості, і, отже, перетворення одного елемента неминуче тягне за собою зміну стану інших елементів і всієї структури системи у цілому [2, с. 25-26]. Таким чином, стратегію інноваційного розвитку промислового підприємства слід формувати на основі оптимізації його структури, цілей, властивостей за допомогою максимізації ефективності взаємодії компонентів, тобто побудови організаційно-економічного механізму.

Також доцільним, на нашу думку, є використання методу декомпозиції в управлінні інноваційним розвитком, що дозволить структурувати процес управління у відповідності з вибраним морфологічним фокусом. Декомпозиції мають бути притаманні такі властивості, як адаптивність (тобто природна або додана властивість пристосовуватися до зміни умов управління, зокрема таких, що виникають внаслідок мінливості зовнішнього середовища підприємства, змінюваності внутрішнього його середовища, фази життєвого циклу тощо) та рекомпозитивність (тобто здатність до перебудови, реконструкції) [3, с. 17].

Структуруючи процес управління інноваційним розвитком підприємства, враховуючи теоретичні основи його формування та сутнісні характеристики, особливості діяльності вітчизняних підприємств, варто наголосити на окремих та необхідних етапах цього процесу (рис. 1):

- перший етап – визначення мети розробки організаційно-економічного механізму інноваційного розвитку промислового підприємства;

- другий етап – визначення принципів, які забезпечать досягнення головної мети формування організаційно-економічного механізму інноваційного розвитку промислового підприємства, законів, додержання яких є необхідним атрибутом існування кожного явища або процесу у часі та просторі, дослідження наукових праць вчених, а також фахівців у сфері управління інноваційним розвитком, стратегічного управління, управління суб'єктом господарювання в умовах ринку;

- третій етап – проведення дослідження факторів формалізованих та важко формалізованих, які впливають на формування стратегії інноваційного розвитку промислового підприємства;

- четвертий етап – розробка методичного підходу та показників оцінювання інноваційного розвитку промислового підприємства на основі дослідження існуючих підходів та з урахуванням вимог міжнародних стандартів у сфері науки та інновацій;

- п'ятий етап – визначення методики розрахунку інтегрального показника рівня результативності інноваційного розвитку підприємства та відповідної якісної шкали для визначення альтернатив (сценаріїв) стратегії інноваційного розвитку промислового підприємства;

- шостий етап – розробка компенсаційних заходів для усунення «слабких сторін» підприємства, щоб сформувати резерви для підвищення потенціалу реалізації стратегії інноваційного розвитку;

- сьомий етап – визначення інструментів реалізації стратегії інноваційного розвитку (дослідження особливостей розроблення інноваційних проектів та програми інноваційного розвитку підприємства; розроблення системи фінансування та стимулювання інноваційного розвитку);

- восьмий етап – встановлення цільових показників для проведення аналізу, оцінки і контролю стратегічних перетворень інноваційного розвитку на підприємстві; визначення «стратегічних помилок»; розроблення заходів щодо зменшення опору стратегічним змінам;

- дев'ятий етап – визначення результативності діяльності інноваційного підприємства (співставлення інтегрального показника рівня результативності інноваційного розвитку до і після реалізації відповідних програм і проектів).

При формуванні організаційно-економічного механізму інноваційного розвитку на промисловому підприємстві необхідно у першу чергу враховувати специфіку об'єкту управління, зокрема вплив елементів зовнішнього середовища на вибір стратегії інноваційного розвитку. Фактори зовнішнього характеру визначають собою сукупність об'єктів і умов з якими промислове підприємство взаємодіє безпосередньо і які воно має враховувати при формуванні стратегії інноваційного розвитку.

Також проведення стратегічного аналізу інноваційного розвитку промислового підприємства вимагає розробки відповідної методики оцінювання інноваційного розвитку підприємства з визначенням інтегрального показника рівня результативності інноваційного розвитку, який буде визначати фінансово-економічну спроможність підприємства до інноваційного розвитку і можливість його реалізації, що безпосередньо буде впливати на вибір напрямків стратегії інноваційного розвитку.

Фінансово-економічна результативність інноваційного розвитку характеризується фінансовими ресурсами (власними, залученими тощо), які необхідні промисловим підприємствам для здійснення інноваційної діяльності та визначає ефективність використання інноваційного потенціалу підприємства. Таким чином, фінансово-економічна результативність розвитку підприємства на основі інновацій може визначатись наступними показниками:

- рівнем інноваційної місткості витрат, що визначає частку витрат на інновації (технологічні, маркетингові, організаційні) у загальному обсязі промислової продукції;

- коефіцієнтом власних коштів, спрямованих на інноваційну діяльність, що показує частку власних коштів на фінансування інновацій в загальній сумі інвестиційних коштів, спрямованих на інноваційний розвиток;

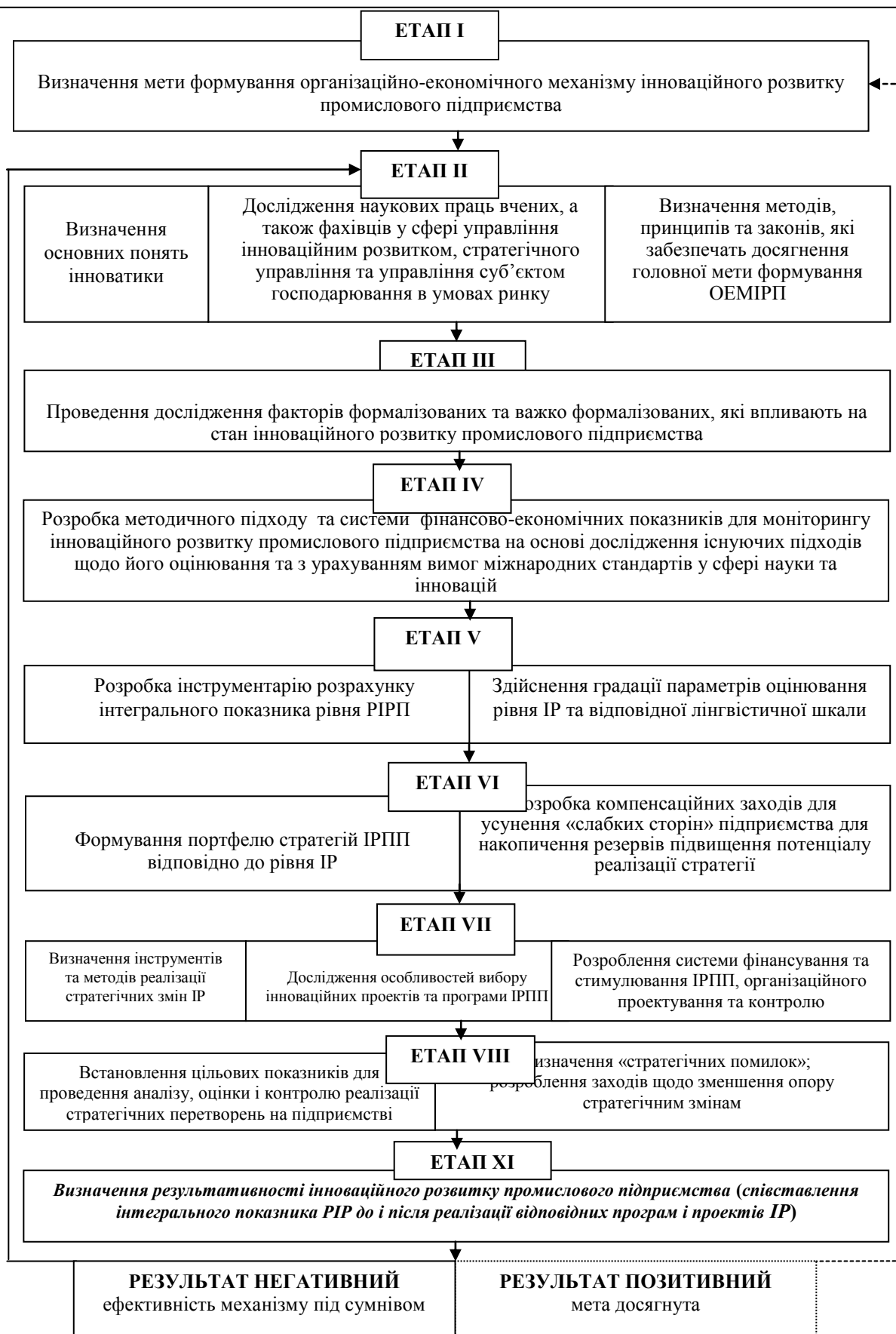

Рис. 1. Структурований процес управління фінансово-економічною результативністю інноваційного розвитку підприємства

- рівнем інвестиційної політики підприємства, що визначає розвиненість підсистеми управління інноваційним розвитком у напрямку мобілізації власних та залучення із зовнішніх джерел коштів (у т.ч. державних, регіональних), спрямованих на інновації;

- рівнем витрат на НДДКР, що характеризує витрати на науково-дослідні та проектно-конструкторські роботи;
- коефіцієнтом ефективності НДДКР, що характеризує наукову та науково-технічну результативність науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт;
- раціональністю використання каналів розподілу товарів, що характеризує ефективність операцій щодо здійснення збуту інноваційної продукції;
- ступенем гнучкості цінової політики, що характеризує здатність промислового підприємства встановлювати на товари ціни і змінювати їх залежно від ситуації на ринку, щоб заволодіти визначеною часткою ринку, одержати плановий обсяг прибутку;
- ступенем підвищення прибутковості діяльності підприємства, що характеризує чистий ефект від інновацій за період (в грошовому вираженні) до суми капітальних витрат, понесених при здійсненні інноваційної діяльності.

Зазначимо, що фінансово-економічна результативність інноваційної діяльності може відображатись як на етапі виробництва, так і на етапі реалізації (внутрішня та зовнішня, проміжна та кінцева, статична та динамічна ефективності).

Виходячи з проведеного аналізу, на наступному етапі формується множина компенсаційних заходів та здійснюється вибір оптимальної з них. Потім відбувається формування місії, цілей, комплексу заходів для реалізації стратегії, обраної на попередньому етапі, а також вибір інструментарію реалізації заходів, визначення джерел фінансування, оптимізація їх структури тощо.

Безперечно, що у місії інноваційно-орієнтованого підприємства обов'язково повинно бути підкреслено його схильність до інноваційної діяльності і направленість підприємства на інноваційність у всіх сферах функціонування промислового підприємства. Інноваційна спрямованість діяльності промислового підприємства повинна узгоджуватися з її економічними цілями (продукція, що випускається, сектор ринку) і з важливістю цілей, які можуть бути досягнуті в ході інноваційного процесу. Це відноситься до всіх видів інноваційної діяльності промислового підприємства. Зазвичай, як визначено із досвіду вітчизняних підприємств, існує декілька цілей. Однак, що стосується цілей інноваційного розвитку, то тут існує наступна тенденція: цілі інноваційного розвитку формують лише 54 % промислових підприємств (у порівнянні з іншими напрямками: 89 % підприємств своєю ціллю визначають збільшення прибутку, розширення – 82 %, частку на ринку – 66 %, відповідальність перед суспільством – 65 %, добробут працівників – 62 %, якість продукції та послуг – 60 %, ефективність – 50 % і т.д.) [4, с. 113-114].

Формуючи цілі інноваційного розвитку необхідно врахувати, перш за все, їх різнонаправленість. Це повинні бути цілі, які пов'язані не тільки з оновленням асортименту продукції чи розробкою та впровадженням нових товарів (продуктові інновації), але й цілей, які направлені на придбання нового обладнання, розробку й освоєння нових технологій (процесні інновації). Визначаючи цілі інноваційного розвитку, також не потрібно забувати й про можливості освоєння нових ринків, про впровадження нових форм і методів організації виробництва тощо.

Невід'ємною складовою процесу управління інноваційним розвитком підприємства є розробка інноваційних проектів. Інноваційним проектом визначають як комплекс взаємопов'язаних заходів, які направлені на створення та поширення нового виду продукції або технології [5, с. 99]. Однак, враховуючи комплексність поняття інноваційного розвитку, під інноваційним проектом слід розуміти комплекс взаємопов'язаних заходів, які направлені на розробку, виробництво та поширення нового виду продукції та (або) технології, на розробку якісних характеристик існуючої продукції, а також на впровадження нових методів організації виробництва, управління та інших функціональних напрямків інноваційного розвитку.

За своєю новизною виділяють базові і поліпшуючі ідеї, рішення та проекти, а також псевдоінновації. До базових інновацій належать інновації, які реалізують масштабні науково-технічні розробки і стають основою формування технологій нового покоління, які не мають аналогів у вітчизняній та світовій практиці. Поліпшуючі інновації реалізують дрібні і середні винаходи, які удосконалюють технологію виробництва і (або) технологічні характеристики вже існуючих товарів. Псевдоінновації направлені на часткові, дещо декоративного характеру (колір, форма) зміни застарілих поколінь техніки і технології, які власне гальмують технічний прогрес. Розробку якісних характеристик існуючої продукції, а також впровадження нових методів організації виробництва і управління доцільно віднести до поліпшуючих інновацій [5, с. 99].

Всі інноваційні ідеї (проекти) зводяться у загальну інноваційну програму, яка є основою розробки стратегії інноваційного розвитку підприємства, у тому числі й інноваційного бюджету. Зазначимо, що планування має дати певні орієнтири, які відіграватимуть роль контрольних точок, але не можна процес планування звести лише до розрахунків показників, забуваючи про сутність процесів, які потрібно здійснити [6]. На даному етапі також слід оцінити фінансово-економічну ефективність інноваційної програми.

Щоб організаційно-економічний механізм був ефективним, він повинен бути пристосований об'єктивно існуючим невідповідностям і суперечливості інтересів зовнішнього і внутрішнього середовища, різних ланок виробництва, груп і окремих працівників. Тому необхідно розробляти порядок застосування того чи іншого стимулу з урахуванням його впливу на поведінку конкретних груп людей і окремих осіб.

При формування механізму інноваційного розвитку промислового підприємства необхідно враховувати те, що управління інноваційним розвитком підприємства є самостійним видом господарського механізму, який має специфічні особливості: мінливість та нестабільність усіх елементів механізму, що супроводжується подоланням опору змінам і усунення різних суперечностей. В основі найбільш результативного інноваційного розвитку промислового підприємства лежать технологічні інновації, які мають здатність додати поштовху для розвитку інших видів інновацій на підприємстві. Однак, сьогодні головною проблемою інноваційної діяльності у випадку зміни технологій виробництва виступає освоєння наукомістких нововведень, їх комерціалізація та просування на ринку, що вимагає обов'язкової модернізації усієї господарської діяльності промислового підприємства, тобто впливу на усі складові інноваційного розвитку. Високий рівень ризику та невизначеності, що притаманні інноваційній діяльності промислового підприємства, вимагають постійного здійснення контролю та координації інноваційних змін, а також реалізації комплексу заходів для їх забезпечення.

Висновки. Для того, щоб промислові підприємства перейшли до інноваційного шляху розвитку, у їх діяльності повинні статися суттєві зміни у всіх сферах внутрішнього та зовнішнього характеру. При цьому саме підприємство повинно чітко визначитися із необхідними інноваційними змінами і відповідними інструментами для прийняття управлінських рішень у межах стратегії інноваційного розвитку. На основі моніторингу поточного фінансово-економічного стану підприємства та результатів попередніх інноваційних змін можна прийняти обґрунтовані рішення щодо напрямів інноваційного розвитку та формування інструментарію реалізації відповідних програм і проєктів. Таким чином, результатом використання даного підходу до процесу управління інноваційним розвитком буде досягнення такого рівня фінансово-економічної результативності інноваційного розвитку, який дасть можливість підприємству здійснювати свою діяльність у зовнішньому середовищі, конкуруючи за показниками з іншими вітчизняними та зарубіжними підприємствами галузі.

Література

1. Мірошніченко О. Ю. Етапи формування організаційно-економічного механізму інноваційної діяльності підприємств / О. Ю. Мірошніченко, В. І. Карюк // Ефективна економіка : електронне наукове фахове видання. – 2012. – № 2. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=932>.
2. Хрущ Н. А. Розробка механізму управління економічною безпекою підприємства / Н. А. Хрущ, Л. В. Ваганова // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2014. – № 4. – Т. 2. – С. 17–21.
3. Касс М. Е. Формирование стратегии инновационного развития предприятия на основе управления нематериальными активами : монография / М. Е. Касс; Нижегород. гос. архитектур.-строит. ун-т. – Н. Новгород : ННГАСУ, 2011. – 159 с.
4. Руководство Фраскати. Информационно-координационный центр по взаимодействию с Организацией экономического сотрудничества и развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://oecdcentre.hse.ru/publications/>.
5. Чупир О. М. Дослідження сутності розвитку будівельного потенціалу підприємств / О. М. Чупир // Науково-технічний збірник. – 2012. – № 104. – С. 102–106.
6. Ануфрієва Є. І. Розробка механізму формування інноваційної стратегії технологічного оновлення авіатранспортного підприємства [Електронний ресурс] / Є. І. Ануфрієва // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. – 2010. – № 27. – Режим доступу : http://www.lib.nau.edu.ua/Journals/3_27_2010/Anuf.pdf.

References

1. Miroshnychenko O. Yu. Etapy formuvannia orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu innovatsiinoi diialnosti pidpriemstv, Elektronne naukove fakhove vydannia «Efektyvna ekonomika», 2012, Vol. 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=932>.
2. Khrushch N. A. Rozrobka mekhanizmu upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva, Herald of Khmelnytskyi National University, 2014, Vol. 4, pp. 17-21.
3. Kass M. E. Formyrovanye stratehyy ynnovatsyonnoho razvytyia predpriyatiya na osnove upravleniya nemateryalnymi aktyvamy : monohrafyia. N. Novhorod, NNHASU, 2011, 159 p.
4. Rukovodstvo Fraskaty. Ynformatsyonno-koordinatsyonnyi tsentr po vzaymodeistviyu s Orhanyzatsyei ekonomycheskoho sotrudnychestva y razvytyia. URL: <http://oecdcentre.hse.ru/publications/>.
5. Chupyr O. M. Doslidzhennia sutnosti rozvytku budivelnogo potentsialu pidpriemstv, Naukovo-tekhnichnyi zbirnyk, 2012, No. 104, pp. 102–106.
6. Anufrieva Ye. I. Rozrobka mekhanizmu formuvannia innovatsiinoi stratehii tekhnolohichnoho onovlennia aviatransportnoho pidpriemstva, Problemy pidvyshchennia efektyvnosti infrastruktury, 2010, No. 27. URL: http://www.lib.nau.edu.ua/Journals/3_27_2010/Anuf.pdf.

Рецензія/Peer review : 17.04.2018
Надрукована/Printed : 04.06.2018
Рецензент: д. е. н., проф. Хрущ Н. А.

УДК 330.341.1(477)

ЮРИНЕЦЬ З. В.
КОХАН М. О.
КРУГЛЯКОВА В. В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

АКТИВІЗАЦІЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ЯК ЗАПОРУКА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Стаття присвячена актуальним питанням активізації інноваційного потенціалу у харчовій промисловості. Розглянуто особливості формування та розвитку інноваційного потенціалу у харчовій промисловості. Проаналізовано та систематизовано причини стримування інноваційного процесу. Акцентовано увагу на розвитку інноваційного потенціалу у контексті національної інноваційної системи. Запропоновано структуру національної інноваційної системи у взаємозв'язку із інноваційним потенціалом. Окреслено напрями вдосконалення державної інноваційної політики для активізації інноваційного потенціалу у харчовій промисловості.

Ключові слова: інновації, інноваційний розвиток, інноваційний потенціал, харчова промисловість, інноваційна діяльність, інноваційна політика.

YURYNETS Z.,
KOCHAN M.,
KRUGLAYKOVA V.
Ivan Franko National University of Lviv

ACTIVATION OF THE INNOVATIVE POTENTIAL OF THE FOOD INDUSTRY AS A PLEDGE OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

The article is devoted to the actual issues of activating the innovation potential in the food industry. The peculiarities of formation and development of innovation potential in the food industry are considered. The causes of the containment of the innovation process are analyzed and systematized. Factors influencing the low development of the innovation process in the food industry: the unstable economic situation in the country; ineffective state policy in the direction of innovation development; contradiction of legislation on innovation; lack of financial support for innovative enterprises; insufficient number of highly skilled specialists in the innovation sphere; lack of mechanism for management of innovative potential at food industry enterprises; rapid physical and moral wear of equipment. It is important to develop the innovation potential in the context of the national innovation system. The key to the development of Ukraine's innovation potential is the development of a national innovation system that forms the preconditions and conditions for improving the efficiency of innovation and development of the state. The structure of the national innovation system in relation to the innovative potential is proposed. The directions of improvement of the state innovation policy for activating the innovation potential in the food industry are outlined. In order to boost the innovation potential of the food industry, it is necessary to stimulate the development and implementation of innovative projects. Particular attention should be paid to public financing of innovation activities: to increase attraction of investments for innovation-oriented enterprises of the food industry; increase lending rates for innovative projects and projects; to expand the spectrum and efficiency of the mechanism of state financing of innovation activity. It is also necessary to apply methods of motivation to innovation, and enterprises need to constantly monitor the state of innovation potential.

Keywords: innovations, innovation development, innovation potential, food industry, innovation activity, innovation policy.

Вступ. Сталий розвиток національної економіки можливий за умови проведення державою активної інноваційної політики. Для інноваційного розвитку України необхідний постійний розвиток національної науки, удосконалення законодавчої бази, забезпечення тісної взаємодії науки і нових технологій з виробництвом, бізнесом і державою. Таким чином, особливо актуальними стають проблеми активізації інноваційної діяльності для розвитку економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань інноваційної діяльності та активізації інноваційного потенціалу у різних галузях національної економіки присвячено наукові праці провідних вчених: О. І. Амоші, В. М. Гєєця, Л. В. Дейнеко [2], С. М. Ілляшенка, О. Б. Каламана [3], О.О. Братковської [3], В. Г. Матвейкіної [4], С. І. Дворецького [4], Л. В. Мінько [4], В. П. Тарової [4], О.І. Летунової [4], Л. С. Мартюшевої, І. Е. Новікової, В. І. Полохала [1], З. Ю. Юринець [5] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасних умовах відчувається брак системних підходів у дослідженні інноваційного потенціалу харчової галузі. Здебільшого наукові знахідки не знаходять практичного застосування в діяльності підприємств, тому необхідно надалі розвивати концептуальні погляди у цьому напрямі.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування необхідності активізації інноваційного потенціалу в харчовій промисловості, розроблення структури національної інноваційної системи у взаємозв'язку із інноваційним потенціалом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для економічного розвитку та процвітання країни необхідно якісно здійснювати трансформацію виробничої сфери. Великий інноваційний потенціал харчової

промисловості в Україні є одним з основних напрямів державної політики інноваційного розвитку. Кожне підприємство зацікавлене у формуванні інноваційної стратегії розвитку для підвищення своєї конкурентоспроможності та відповідності до сучасних умов міжнародного ринку. Процес економічної інтеграції зумовив складність і конкуренцію виходу вітчизняних товарів на міжнародний ринок та вимагає активізації інноваційного потенціалу харчової промисловості. Інноваційний потенціал країни, регіону, видів економічної діяльності (галузі), суб'єктів господарювання доцільно розглядати як сукупність науково-технічних, технологічних, фінансових, інфраструктурних, правових, соціокультурних та інших можливостей забезпечення проведення інноваційного процесу. Ці можливості, насамперед, ґрунтуються на наявності на усіх ієрархічних рівнях господарювання визначеної сукупності взаємопов'язаних ресурсів, а також певних умов їх найбільш ефективного використання для здійснення різних видів інноваційної діяльності. Виділяють найважливіші взаємопов'язані компоненти інноваційного потенціалу: кадрові, інформаційні, інтелектуальні, матеріальні та фінансові ресурси тощо [4].

Інноваційний розвиток у харчовій промисловості відбувається у різних формах та напрямках, серед яких доцільно виокремити [2, с. 134-135]:

- створення нових видів продуктів загального та спеціального призначення, вдосконалення та розвиток біотехнологій переробки сільськогосподарської сировини, застосування біологічно активних речовин та ферментних препаратів;
- вдосконалення системи зберігання харчової продукції від виробника до споживача із застосуванням сучасного обладнання та технологій, зниження рівня втрат біологічної цінності продуктів та забезпечення зберігання високої харчової якості, ліквідація можливості фізичного, хімічного та бактеріального забруднення;
- виробництво високоякісних кормів і продуктів харчування для тваринництва з відходів харчової промисловості та побічної сировини;
- створення технологічних ліній виробництва якісно нових харчових продуктів з направлено зміненим хімічним складом відповідно до потреб організму людини;
- формування удосконаленої нормативно-методичної бази державного нагляду за якістю і безпекою продовольчої сировини та харчових продуктів, контролю за виробництвом, закупками, поставками, транспортуванням, збереженням та реалізацією продукції, а також для створення умов для виробництва харчових продуктів гарантованої якості;
- розробка сучасної інструментальної й аналітичної бази для контролю безпеки продовольчої сировини та харчових продуктів.

В Україні інноваційна діяльність перебуває на досить низькому рівні. Це спричинює залежність від імпортованих продуктів харчування і, як наслідок, відтік з країни значних коштів для інвестування країні-імпортерів та унеможливлення створення нових робочих місць. Тому, Україні необхідно розвиватись як країні з розвиненими високими технологіями [3].

Практикою усіх країн, що сформували інноваційну економіку, підтверджується, що основним суб'єктом, здатним забезпечити сприятливі умови для інноваційного розвитку, зниження інноваційного ризику, стимулювання і фінансування інновацій, є держава. Однією з причин повільного інноваційного розвитку в Україні постає недостатня державна підтримка сфери дослідження і розробок. Також, через відсутність попиту усередині країни, ресурс цей слабо використовуються. Всі знання і зусилля концентруються на обслуговуванні потреб іноземних компаній, які приходять на український ринок не за готовими технологічними продуктами вітчизняного виробництва, а за науковими, технічними здібностями і інженерними знаннями наших фахівців.

Активний розвиток інноваційного процесу у харчовій промисловості стримується під впливом низки чинників, серед яких:

- нестабільна економічна ситуація в країні, що зменшує рівень визначення довгострокових перспектив інноваційного розвитку;
- малоефективна державна політика у напрямі розвитку інновацій, пов'язана з суперечністю законодавства щодо інноваційної діяльності;
- відсутність фінансової підтримки для інноваційно-активних підприємств;
- недостатня кількість висококваліфікованих фахівців в інноваційній сфері;
- відсутність ефективного механізму процесу управління інноваційним потенціалом на підприємствах харчової промисловості;
- швидкий фізичний і моральний знос обладнання, що потребує постійного капіталовкладення.

Для активізації інноваційного потенціалу харчової промисловості потрібно здійснити стимулювання розробок та впровадження інноваційних проектів, а особливу увагу приділити державному фінансуванню інноваційної діяльності, зокрема: збільшити залучення інвестицій для інноваційно-орієнтованих підприємств харчової промисловості; підвищити розміри кредитування інноваційних розробок та проектів; розширити спектр та ефективність механізму державного фінансування інноваційної діяльності. Крім того, з метою активізації інноваційної діяльності та підвищення рівня інноваційного потенціалу на підприємствах харчової промисловості доцільно застосовувати методи мотивації до інноваційної діяльності,

а самим підприємствам необхідно здійснювати постійний моніторинг стану інноваційного потенціалу.

Такі результати можна отримати завдяки налагодженню національної інноваційної системи (НІС). Вважаємо, що ключовим у розвитку інноваційного потенціалу України є розвиток НІС, що формує передумови й умови задля підвищення ефективності інноваційної діяльності та розвитку держави.

Б.-А. Лундвалл подав широке трактування НІС, яке, на його думку, поєднує елементи соціально-економічної системи, рівень розвитку технологій та інновацій, визначається національними особливостями історичного розвитку країни [5, с. 230–236.]. Саме це бачення залишається концептуальним орієнтиром для здійснення НДДКР, розроблення політики розвитку інноваційної діяльності та інноваційного потенціалу [6].

Структура національної інноваційної системи країни у взаємозв'язку із інноваційним потенціалом, важливими елементами наведена на рисунку 1. Найменш розвиненим у НІС України є взаємозв'язок основних компонент «суб'єкти господарювання (сфера підприємництва) - сегмент науково-дослідної діяльності та освіти - консультаційні центри, центри трансферу технологій тощо». Про важливість налагодження цього зв'язку говориться вже роками, водночас взаємодія ця не може бути налаштована адміністративно-директивним чином.

Рис. 1. Структура НІС у взаємозв'язку із інноваційним потенціалом

Джерело: розроблено авторами

Формально в усіх громадських інститутах України відзначається домінуюча роль науки, нових технологій у підвищенні рівня економічного розвитку країни. Важливою проблемою національної економіки є відсутність системної інноваційної політики, яка б залучала різну сукупність суб'єктів, що мають відношення до НІС. Ухвалення лише законів для інноваційного розвитку України є надто мало. Потрібне з боку держави активне стимулювання інноваційної діяльності, формування інноваційної культури, сприятливих умов та середовища задля розвитку інновацій. Усі розглянуті питання мають комплексний характер, для вирішення яких потрібен чималий термін часу та обсяг продуманих дій.

Висновки. Сучасні умови розвитку світових соціально-економічних відносин вимагають постійного розвитку харчової промисловості завдяки активізації інноваційного потенціалу та впровадженню інновацій у виробництво. Для стимулювання інноваційної діяльності у харчовій промисловості необхідно збільшити інвестиції в технічну та технологічну модернізацію, удосконалити використання податкових пільг для інноваційно активних підприємств, а також забезпечити тісну взаємодію науки і нових технологій з виробництвом, бізнесом та держави.

Література

1. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів [Електронний ресурс] : матеріали парламентських слухань у ВРУ 17.06.2009. / за заг. ред. проф. В.І. Полохала. – Київ : Парламентське видання, 2009. – Режим доступу : <http://kno.rada.gov.ua>.

2. Дейнеко Л. В. Інноваційний розвиток харчової промисловості України [Електронний ресурс] : матеріали міжнародного симпозіуму / Л. В. Дейнеко. – Київ, 2011. – Режим доступу : <https://books.google.com.ua/books?id=bCdTBAAAQBAJ>.
3. Каламан О.Б. Інноваційний розвиток підприємств харчової промисловості / О.Б. Каламан, О.О. Братковська // Економіка харчової промисловості. – 2014. – № 1(21). – С. 87–90.
4. Матвейкин В. Г. Инновационный потенциал: современное состояние и перспективы развития : моногр. / В. Г. Матвейкин, С. И. Дворецкий, Л. В. Минько та ін. – М. : Изд-во “Машиностроение-1”, 2007. – 284 с.
5. Юринець З. Іноземний досвід формування національних інноваційних систем та його реалії в Україні / З. Юринець // Вісник Львів. ун-ту. Серія екон. – 2014. – Вип. 51. – С. 230–236.
6. Юринець З. В. Аналіз методик і результатів оцінки конкурентоспроможності національних економік у напрямі впровадження інновацій / З. В. Юринець // Стратегія економічного розвитку України. – 2014. – № 34. – С. 57–63.

References

1. Polokhal V.I. Ctratehiia innovatsiinoho rozvytku Ukrainy na 2010-2020 roky v umovakh hlobalizatsiinykh vyklykiv [Elektronniy resurs] / V.I. Polokhal. – Kyiv: “Parlamentske vydannia”, 2009. – Rezhym dostupu: <http://kno.rada.gov.ua>.
2. Deyneko L. Innovatsiinyi rozvytok kharchovoi promyslovosti Ukrainy [Elektronniy resurs] / L. Deyneko, B. Malyskiy, E. Boito // Materialy mizhnarodnogo simpoziumu, Kyiv. – Rezhym dostupu: <https://books.google.com.ua/books?id=bCdTBAAAQBAJ>
3. Kalamani O.B. Innovatsiinyi rozvytok pidpriemstv kharchovoi promyslovosti / O.B. Kalamani, O.O. Bratkovska // Ekonomika harchovoyi promyslovosti. 2014. – vol. 1. – № 21. – pp. 87-90
4. Matveykin V. G. Innovatsionnyy potentsial: sovremennoye sostoyaniye i perspektivy razvitiya: monografiya / V. G. Matveykin, S. I. Dvoretzkiy, L. V. Min'ko, V. P. Tarov, L. N. Chaynikova, O. I. Letunova. – M. : “Izdatel'stvo Mashinostroyeniye-1”, 2007. – 284 s.
5. Yurynets Z. Inozemniy dosvid formuvannya natsionalnykh innovatsiynykh system ta yogo realiyi v Ukraini / Z. Yurynets // Visnik Lvivskogo natsionalnogo universitetu imeni Ivana Franka. Seriya ekonomichna. – 2014. – № 51. – pp. 230-236
6. Yurynets Z. V. Analiz metodik i rezultativ otsinki konkurentospromozhnosti natsionalnykh ekonomik u napryami vprovadzhennya innovatsiy / Z. V. Yurynets // Strategiya ekonomichnogo rozvitku Ukraini. – 2014. – № 34. – pp. 57-63

Рецензія/Peer review : 17.05.2018

Надрукована/Printed : 05.06.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Хоронжий А. Г.

УДК 338.001.36

ШАРКО М. В.,
БУРИК Ю. І.

Херсонський національний технічний університет

ГЕНЕЗИС МЕТОДИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ДІАГНОСТИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА

У статті досліджено та узагальнено основні етапи розвитку вимірювально-оцінних систем діяльності підприємств. Надано характеристику теоретико-методичним підходам до оцінювання ефективності функціонування підприємства. Виокремлено основні часткові показники результативності господарювання. Доведено, що не існує єдиної методики оцінювання результатів бізнесу, що пов'язано з необхідністю забезпечення відповідності критеріїв та показників форми власності, сфери діяльності, розміру та цілям організацій, для яких проводиться оцінка.

Ключові слова: ефективність функціонування, діагностика, підхід, оцінювання, метод.

SHARKO M.,
BURYK YU.

Kherson National Technical University

GENESIS OF METHODOLOGICAL INSTRUMENT FOR DIAGNOSTICS OF THE EFFICIENCY OF ENTERPRISE FUNCTIONING

An important aspect of the enterprise optimal functioning in modern conditions is the diagnostics of its activities efficiency, which is determined by the requirements for the formation of new goals, principles of management, oriented to meet consumers' needs and market requirements. The last decades of the past and the beginning of the new century are marked by significant changes in the methodology of evaluating business results, but the search of adequate measurement methods is still actual. The aim of the article is to generalize theoretical knowledge and study theoretical and methodological approaches to the evaluation of enterprise functioning efficiency. The main stages in development of measure and evaluation systems of enterprise activity are investigated and generalized. The description of theoretical and methodical approaches to the estimation of enterprise functioning efficiency is given. In modern scientific literature a number of conceptual approaches to the assessment of economic efficiency are proposed, among which there are traditional, multidimensional, econometric and approach based on the concept of "Performance Management". The main partial indicators of the economic performance are singled out. It has been proved that there is no single methodology for business results evaluating, which is related to the need of ensuring the criteria and indicators to the form of ownership, the field of activity, the size and objectives of the organizations. The determining of level of the enterprise functioning efficiency is an effective tool for information and analytical support of management activities in the economy that can be used for both strategic and tactical purposes. Taking into account the advantages and disadvantages of using modern methods, it is necessary to systematically study the experience of leading foreign and domestic enterprises regarding the mechanism for evaluating the efficiency of enterprise functioning. In the future it will be appropriate to formulate its own system of indicators for the analysis of the efficiency of production and economic activity, primarily, depending on its orientation.

Keywords: the efficiency of enterprise functioning, diagnostics, approach, evaluation, method.

Постановка проблеми. Важливим аспектом оптимального функціонування підприємства у сучасних умовах є діагностика ефективності його діяльності, що зумовлюється потребами формування нових цілей, принципів та засад господарювання, орієнтованих на задоволення потреб споживачів та вимог ринку. Останні десятиріччя минулого та початок нового століття позначені чималими змінами у методиці оцінювання результатів бізнесу, проте пошук адекватних методів вимірювання і нині залишається актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення та аналіз теоретичних розробок в аспекті обраної проблеми демонструє особливий інтерес вітчизняних та іноземних науковців і практиків до оцінювання ефективності функціонування підприємства, серед яких Р. Каплан [2], В. Мейер [5], І. Олександренко [6], В. Отенко [7], С. Пилипенко [8], О. Синіговець [10], Т. Швед [11] тощо. Однак за відсутності єдиного підходу до визначення результативності господарювання актуалізується необхідність подальших поглиблених досліджень.

Метою статті є узагальнення теоретичних знань та дослідження теоретико-методичних підходів до оцінювання ефективності функціонування підприємства.

Результати дослідження. Перші концепції вимірювання і оцінки діяльності підприємства, які з'явилися на початку XIX ст., а потім популяризувались практично у всіх країнах з ринковою економікою, мали за мету контроль лише фінансових показників (рентабельність використовуваного капіталу, чистий прибуток на одну акцію, коефіцієнт співвідношення ринкової та балансової вартості підприємства, рентабельність акціонерного капіталу, рентабельність чистих активів, грошові потоки, прибуток до виплати відсотків, податків і дивідендів тощо).

З плином часу виявилось, що традиційні фінансові показники через тенденції світового ринку (посилення конкуренції, розвиток нових технологій, зростання соціальної відповідальності підприємств перед суспільством, поступ міжнародної співпраці і процесів глобалізації) не в змозі об'єктивно визначити

ефективність функціонування підприємства. Внаслідок цього змінилися вимоги керівництва до систем аналізу і оцінки результатів діяльності.

У кінці 30-х рр. XX ст. уперше у світовій практиці французьким менеджментом запропоновано систему показників, побудовану за принципом приладової панелі (*tableau de bord*), що оперувала даними двох категорій: цільовими (визначалися баченням топ-менеджменту стратегії розвитку підприємства) та функціональними (були введені у модель *tableau de bord* з міркувань істотності їх впливу на кінцеві (цільові) показники). Такий підхід у вимірюванні поточних та прогнозуванні подальших результатів підприємницької діяльності у Франції сформувався завдяки тому, що менеджерську письменність міг отримати фахівець, який вже здобув базову технічну освіту.

Приладова панель суб'єкта господарювання передбачала первинні (постійно контрольовані) і вторинні (контрольовані періодично) індикатори, причому їх склад є змінним і залежить від стадії життєвого циклу бізнесу та вибраної на тому або іншому етапі стратегії розвитку.

Рівні економічного розвитку і науки управління бізнесом західних країн підтверджують той факт, що переваги, які забезпечує використання фінансових ресурсів, досить обмежені. Управління фінансовими активами, спрямоване на досягнення економічного ефекту завдяки масштабу виробництва, уже не може бути джерелом конкурентних переваг підприємства, а забезпечує щонайбільше середню окупність інвестицій.

У період жорсткої конкуренції (1950–1960 рр.) в оцінних системах бізнесу англomовних країн, крім монетарних, розпочали використовувати немонетарні (нематеріальні) показники, оскільки нехтування ними обмежувало можливості підприємств у імплементації концепції управління за цілями (*Management by Objectives* – MBO). Ідеї *Management by Objectives* на більшості підприємств знаходили відображення у вигляді оцінки індивідуальної цінності найвагоміших носіїв інтелектуального капіталу та системи показників бізнесу, що нагадувала приладову панель, використовувану на той час французьким менеджментом.

Однією із систем, що поєднувала як монетарні, так і немонетарні показники для оцінки сильних та слабких сторін підприємства, а також вимірники, що надавали змогу оцінити зовнішні загрози та можливості, диктовані ринком для успішного ведення бізнесу, стала система SWOT-аналізу. Остання заснована на вивченні ресурсів, ревізії сильних та слабких сторін бізнесу, а також на аналізі мікро- та макросередовища підприємства.

Період інформаційної епохи розвитку підприємництва (1970–1990 рр.) позначився збільшеною часткою нематеріальних активів (до 75%) у загальній вартості бізнесу, оскільки саме вони стають вирішальними для досягнення успіху підприємств і організацій в умовах конкуренції.

Перша сукупність показників для оцінки бізнесу з'явилася в 1985 р. і була названа Р. Фріменом системою показників відповідальності (*Accountability Scorecard* – ASC), у якій враховано інтереси різних зацікавлених сторін, наприклад, споживачів, постачальників, працівників.

Концепція збалансованої системи показників (*Balanced Scorecard* – BSC), розроблена Р. Капланом і Д. Нортеном [2] у 1990 р., одночасно зосереджує увагу на різних напрямках діяльності підприємства. Теорія відображає вимірювання та оцінювання ефективності функціонування організації за набором показників, дібраних таким чином, щоб врахувати всі суттєві аспекти діяльності підприємства (фінансові, маркетингові, виробничі тощо), трансформує місію і загальну стратегію організації у систему взаємопов'язаних індикаторів.

Поступово практика визначення результатів бізнесу у різних регіонах світу змінювалась відповідно до розвитку економічних відносин, досвіду управління підприємствами та особливостей підготовки менеджерів. Сьогодні кожне підприємство, враховуючи інтереси та цілі діяльності, формує власну систему показників для окреслення рівня результативності господарювання. З огляду на вищесказане, не існує єдиного підходу до оцінювання ефективності діяльності підприємств, що пов'язано з необхідністю забезпечення відповідності критеріїв та показників формі власності, сфері діяльності, розміру та цілям організацій, для яких проводиться оцінка.

Загальна методологія визначення економічної ефективності полягає у відношенні результату виробництва до затрачених ресурсів (витрат), тобто одержаного економічного ефекту до затрат на його досягнення.

Визначення рівня ефективності функціонування підприємства – результативний інструмент інформаційно-аналітичного забезпечення управлінської діяльності господарства, який може бути використаний як для стратегічних, так і для тактичних цілей.

У сучасній науковій літературі запропоновано безліч концептуальних підходів до оцінки економічної ефективності, серед яких виокремимо: традиційний, багаточинниковий, економетричний та підхід на основі концепції «*Performance Management*».

Традиційний підхід ґрунтується на класичній моделі Дюпона «Рентабельність капіталу» і здійснює оцінювання ефективності за двома групами показників: узагальнюючими – вимірниками першого рівня, що характеризують ефективність діяльності підприємства у цілому, порівнюючи результативні показники з витратами усіх ресурсів, і частковими – показниками другого рівня, що оцінюють ефективність

використання окремих видів ресурсів підприємства. До останніх пропонуємо віднести вимірники ефективності використання основних та оборотних фондів, трудових і матеріальних ресурсів, оскільки їх динаміка уможливує виявлення найбільш проблемного використання активів підприємства (рис. 1).

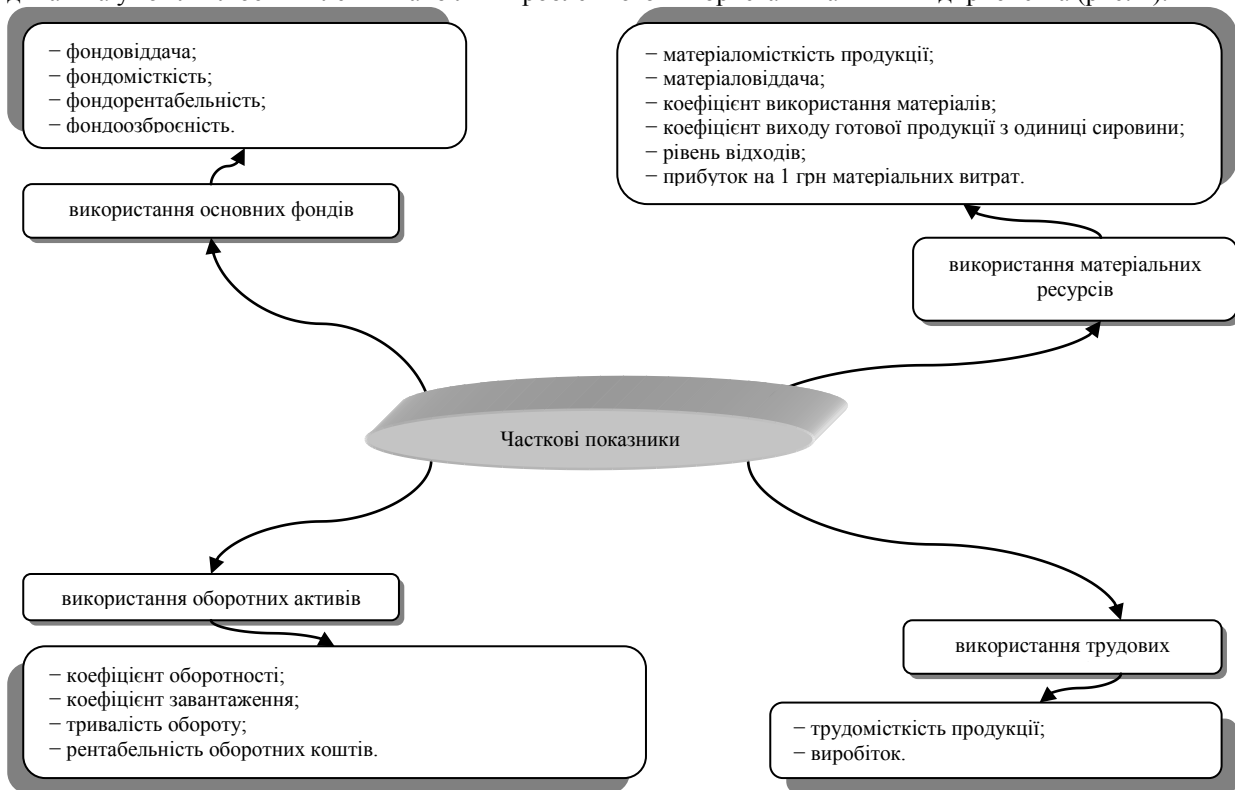

Рис. 1. Часткові показники результативності господарювання

* складено авторами на основі [1; 9]

Узагальнюючими вимірниками, що характеризують ефективність господарської діяльності підприємства, є система показників рентабельності (табл. 1). Останні характеризують доходність підприємства з різних позицій і групуються згідно з інтересами учасників економічного процесу.

Таблиця 1

Узагальнюючі показники ефективності діяльності підприємства

Назва	Визначення	Формула
Рентабельність активів	відношення чистого прибутку (ЧП) до середньорічної вартості активів (Ас.р.)	$P_{a.} = \frac{ЧП}{A_{c.p.}}$
Рентабельність власного капіталу	відношення чистого прибутку (ЧП) до середньорічної вартості власного капіталу (ВКс.р.)	$P_{в.к.} = \frac{ЧП}{ВК_{c.p.}}$
Рентабельність продажу продукції	відношення прибутку від реалізації продукції (П) до чистого доходу (ЧД)	$P_{п.п.} = \frac{П}{ЧД}$
Рентабельність підприємства	відношення чистого прибутку (ЧП), одержаного за певний період, до суми середньої вартості основних фондів за той самий період (ОФс.р.) та середніх залишків оборотних засобів (ОКс.р.)	$P = \frac{ЧП}{ОФ_{c.p.} + ОК_{c.p.}}$
Витрати на 1 грн товарної продукції	відношення загальної суми витрат на виробництво товарної продукції (В) до вартості товарної продукції в діючих цінах (ТП)	$В_{1 \text{ грн. ТП}} = \frac{В}{ТП}$
Рентабельність виробництва продукції	відношення прибутку (П) від реалізації продукції до собівартості реалізованої продукції (С)	$P_{в.п.} = \frac{П}{С}$
Рентабельність окремого виробу	відношення прибутку на одиницю продукції (По.п.) до собівартості одиниці продукції (Со.п.)	$P_{o.в.} = \frac{П_{o.п.}}{C_{o.п.}}$

* складено авторами на основі [1; 9]

Зазначені показники є важливими характеристиками факторного середовища формування прибутку господарства, з огляду на що стають обов'язковими елементами порівняльного аналізу й оцінки фінансового стану підприємства.

Багаточинниковий підхід, що передбачає використання агрегованих індексів ефективності, є рідко застосовуваним на практиці. Зазначені вище індекси складні для інтерпретації, а тому і не стали загальновизнаними.

Економетричний підхід використовує параметричні і непараметричні методи оцінювання, які, на думку вчених-економістів, є рівноправними. До параметричних відносять: метод найменших квадратів, скоригований метод найменших квадратів, стохастичний граничний аналіз, метод без специфікації розподілу і метод густого кордону. До непараметричних методів, заснованих на використанні математичного програмування, зараховують: аналіз середовища функціонування або оболонки даних, метод вільного розміщення оболонки, індекси продуктивності [7].

Відповідно до концепції «Performance Management» (управління результативністю) оцінювання ефективності господарювання здійснюється за допомогою збалансованої системи індикаторів (Balanced Scorecard), яка містить різні фінансові й не фінансові показники, що комплексно оцінюють вартість підприємства й ефективність його діяльності. У цій системі основною є економічна додана вартість (EVA), а показники рентабельності використовуються як другорядні.

У праці «Оцінка ефективності бізнесу» М.В. Мейєр [5] спростовує раціональність використання збалансованої системи показників, пропонуючи оцінювати ефективність функціонування суб'єкта господарювання за допомогою процесно-орієнтованого аналізу рентабельності (Activity-Based Profitability Analysis – ABPA). Особливість методики ABPA полягає у можливості відокремити рентабельні процеси від збиткових для кожного споживчого сегменту, а також визначити рентабельність окремих продуктів і послуг та рекомендувати їх до продажу.

Сукупність методів, які використовують у процесі оцінювання ефективності функціонування підприємств, постійно оновлюється та ускладнюється, що викликає низку перешкод у їх впровадженні на підприємствах, а саме: труднощі у розумінні методики розрахунку показників, проблеми отримання первинної інформації, низький рівень підготовки персоналу для проведення необхідних розрахунків, нерозуміння керівниками необхідності застосування нових способів оцінювання ефективності діяльності господарства. Однак, практика переконує, що застосування сучасних методів оцінки результатів господарювання, які враховують широкий спектр параметрів і забезпечують як кількісну, так і якісну узгодженість між показниками, сприяє глибшому розумінню специфіки діяльності підприємств.

Висновки. Ураховуючи переваги і недоліки використання сучасних методик, необхідно систематично вивчати досвід провідних закордонних та вітчизняних підприємств щодо механізму проведення оцінки ефективності функціонування. Надалі буде доречним формування власної системи показників для аналізу результативності виробничо-господарської діяльності насамперед залежно від її спрямованості.

Література

1. Іванілов О. С. Економіка підприємства: підручник / О. С. Іванілов. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 728 с.
2. Каплан Р. Сбалансированная система показателей / Р. Каплан, Д. Нортон. – М. : ЗАО «Олимпия-Бизнес», 2004. – 320 с.
3. Кобелев В. М. Методичні підходи щодо визначення і оцінки ефективності господарської діяльності підприємства / В. М. Кобелев, Д. Ю. Слатін, К. Ю. Соколов // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Сер.: Технічний прогрес та ефективність виробництва. – 2014. – № 33. – С. 98–109.
4. Матюх С. А. Дослідження сучасних методів оцінки ефективності діяльності організацій / С. А. Матюх // Економічний аналіз. – 2014. – Т. 15(3). – С. 79–85.
5. Мейєр В. М. Оценка эффективности бизнеса / Мейєр В. М. – М. : Вершина, 2004. – 272 с.
6. Олександренко І. В. Методичні підходи до діагностики ефективності діяльності підприємства / І. В. Олександренко // Економічний форум. – 2013. – № 4. – С. 125–135.
7. Отенко В. І. Формування аналітичного інструментарію оцінки ефективності діяльності підприємства / В. І. Отенко // Бізнес Інформ. – 2013. – № 5. – С. 232–237.
8. Пилипенко С. М. Теоретичні засади оцінки ефективності діяльності підприємства [Електронний ресурс] / С. М. Пилипенко // Глобальні та національні проблеми економіки : електронне наукове фахове видання. – 2016. – № 10. – С. 452–456. – Режим доступу : <http://www.global-national.in.ua/issue-10-2016>.
9. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия / Г. В. Савицкая. – М. : ИНФРА – М, 2009. – 336 с.
10. Синіговець О. М. Сучасні підходи до оцінки ефективності діяльності підприємства / О. М. Синіговець // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Сер.: Технічний прогрес та ефективність виробництва. – 2010. – № 58. – С. 8–13.
11. Швед Т. В. Концептуальні підходи до оцінювання ефективності розвитку підприємства / Т. В. Швед // Галицький економічний вісник. – 2014. – № 2. – С. 86–92.

References

1. Ivanilov, O. S. (2009), "Ekonomika pidpriemstva: pidruchnyk", Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine, 728 p.
2. Kaplan, R., Norton, D. (2004), "Sbalansyrovannaia systema pokazatelei, Olympyia-Byznes", 320 p.
3. Kobieliiev, V. M., Slatin, D. Yu., Sokolov, K. Yu. (2014), "Metodychni pidkhody shchodo vyznachennia i otsinky efektyvnosti hospodarskoi diialnosti pidpriemstva, Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ser.: Tekhnichni prohres ta efektyvnist vyrobnytstva", no. 33, pp. 98 – 109.
4. Matiukh, S. A. (2014), "Doslidzhennia suchasnykh metodiv otsinky efektyvnosti diialnosti orhanizatsii, Ekonomichniy analiz", no. 15(3), pp. 79–85.
5. Meier, V. M. (2004), "Otsenka efektyvnosti byznesa, Vershyna", 272 p.
6. Oleksandrenko, I. V. (2013), "Metodychni pidkhody do diahnozyky efektyvnosti diialnosti pidpriemstva, Ekonomichniy forum", no. 4, pp. 125–135.
7. Otenko, V. I. (2013), "Formuvannia analitychnoho instrumentarii otsinky efektyvnosti diialnosti pidpriemstva, Biznes Inform", no. 5, pp. 232–237.
8. Pylypenko, S. M. (2016), "Teoretychni zasady otsinky efektyvnosti diialnosti pidpriemstva [Elektronnyi resurs], Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky : elektronne naukovye fakhove vydannia", no.10, pp. 452–456, Rezhym dostupu: <http://www.global-national.in.ua/issue-10-2016>.
9. Savytskaia, H. V. (2009), "Analiz khoziaistvennoi deiatelnosti predpriiatyia, YNFRA", 336 p.
10. Synihovets, O. M. (2010), "Suchasni pidkhody do otsinky efektyvnosti diialnosti pidpriemstva, Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ser.: Tekhnichniy prohres ta efektyvnist vyrobnytstva", no.58, pp. 8–13.
11. Shved, T. V. (2014), "Kontseptualni pidkhody do otsiniuvannia efektyvnosti rozvytku pidpriemstva, Halytskyi ekonomichniy visnyk", no. 2, pp. 86–92.

Рецензія/Peer review: 14.05.2018

Надрукована/Printed : 31.05.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Коваленко М. А.

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

УДК: 330.1:338.5

ГАРЯГА Л. О.,
КОЛОДІЙ С. Ю.,
РУДЕНКО М. В.

Черкаський інститут ДВНЗ «Університет банківської справи»

ВПЛИВ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ СЕКТОРІВ
ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ

У статті досліджено вплив трансакційних витрат на трансформацію секторів економіки країни. Виявлено, що синергетичний ефект взаємодії фінансового та реального секторів економіки у результаті трансформацій має різні варіанти його прояву: чистий (прямий) та непрямий, за умов дотримання критеріїв одночасного зростання основних показників розвитку фінансового та реального секторів економіки, зниження трансакційних витрат і покращення якості інституціонального середовища. Окреслено основні взаємозв'язки між критеріями та індикаторами визначення синергетичного ефекту під час трансформації секторів економіки країни, який включає як показники розвитку секторів, так і глобальні економічні індекси.

Ключові слова: трансакційні витрати, фінансовий сектор, реальний сектор, економіка країни, трансформаційні зміни.

GARYAGA L.,
KOLODII S.,
RUDENKO M.

Cherkasy Institute SHEE «University of banking»

THE INFLUENCE OF TRANSACTION COSTS ON THE TRANSFORMATION OF
THE ECONOMIC SECTORS OF THE COUNTRY

The impact of transaction costs on the transformation of the sectors of the country's economy is researched in the article. It is revealed that the synergistic effect of the interaction of the financial and real sectors of the economy as a result of transformations is to separate the various variants of its manifestation: pure (direct) and indirect, under conditions to the criteria of simultaneous growth of the main indicators of development of the financial and real sectors of the economy, reduction of transformation transaction costs and improvement of quality institutional environment. The main interrelations between the criteria and indicators for determining the synergetic effect in the transformation of the sectors of the country's economy, which includes both indicators of sector development and global economic indices, are outlined.

Keywords: transaction costs, financial sector, real sector, economy, transformational changes.

Постановка проблеми. Останнім часом з'явилась значна кількість наукових праць з теорії та практики врахування трансакційних витрат. В процесі функціонування будь-якого господарюючого суб'єкта (на рівні підприємства чи секторів економіки) виникають трансакційні витрати, які значним чином впливають на результативність діяльності та можливості одержання прибутку. Питома вага трансакційних витрат в загальній структурі витрат секторів економіки має тенденцію до зростання внаслідок трансформаційних процесів, що відбуваються як на національному, так і на глобальному рівнях, а також недосконалості ринкових механізмів функціонування. Саме тому існує нагальна необхідність у з'ясуванні впливу трансакційних витрат на окремі сектори економіки з метою пошуку шляхів його оцінювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні основи концепції трансакційних витрат закладені в працях О. Вільямсона, К. Далманом, Дж. Джоунса, Т. Еггертсона, Р. Коуза, Дж. Коммонса, Д. Норда та багатьох інших. У вітчизняній науці проблематикою виникнення, формування, віднесення та обрахунку трансакційних витрат в розрізі окремих аспектів займалися С. Архієреєв [1], Л. Базалієва, П. Брінь, І. Булеєв [2], О. Євтушенко, Г. Кірейцев, В. Ляшенко, В. Марченко, І. Садовська [3], Т. Скларук [4], М. Шигун, Ж. Юшак [5] та інші. Проте у сучасних умовах прискореного розвитку та глобалізації економічних процесів вплив трансакційних витрат на окремі сектори економіки потребує поглибленого аналізу та визначення критеріїв та основних індикаторів синергетичного ефекту трансформації секторів економіки країни.

Метою статті є дослідження сутності, природи походження та причин виникнення трансакційних витрат, виявлення особливостей їх формування та впливу у процесі трансформації секторів економіки країни.

Виклад основного матеріалу. Важливою теоретичною концепцією нової інституціональної економіки, яка безпосередньо впливає на результативність процесу інституціональних змін, є трансакційні витрати. Трансакційні витрати мають велике значення для оцінки результатів трансформації соціально-

економічної системи, фінансового та реального секторів економіки держави. По-перше, трансакційні витрати завжди супроводжують процес трансформації та потребують додаткового фінансування, а по-друге, їх зниження є одним із важливих індикаторів трансформації.

Вперше дане поняття було введено американським економістом Р. Коузом в роботі, яка вже стала класичною, «Теорія фірми» [6, с. 388]. Спочатку показана їм різноманітність витрат стосувалась тільки ринкових операцій та функціонування фірми.

У зв'язку з цим, трансакційні витрати визначаються:

- витратами на оцінку характеристик товарів і послуг, умов обміну;
- розміром ринку – чи діють особистісні або безособові відносини;
- ефективністю забезпечення виконання контрактів, угод;
- ідеологічними поглядами учасників ринку на навколишній світ, чесність існуючих в ньому правил гри і т.д.

Пізніше, трансакційними витратами стали вважати всі можливі види витрат, що пов'язані з процесом реалізації певних домовленостей незалежно від того, де і яким чином вони здійснюються [2; 7–9]. У розвитку теорії Р. Коуза виділяють трансакційні витрати:

- витрати пошуку інформації – витрати часу і ресурсів на отримання і обробку інформації, втрати від недосконалої інформації;
- витрати ведення переговорів;
- витрати вимірювання;
- витрати по специфікації і захисту прав власності;
- витрати опортуністичної поведінки – втрати, пов'язані з прагненням окремих осіб переслідувати власні інтереси, а не інтереси організації, з якою особа уклала трудову угоду [10, с. 268-269].

З огляду на те, що інституціональне середовище являє собою сукупність формальних і неформальних процедур і норм, головною ціллю імплементації яких є створення зрозумілих «правил гри», спрямованих на зниження рівня невизначеності та трансакційних витрат при прийнятті економічних рішень, трансформація фінансового сектору економіки повинна сприяти майбутньому зниженню трансакційних витрат, як в ньому самому, так й при наявності синергетичних ефектів в інших секторах економіки держави.

Також слід зазначити, що процес інституціональних трансформацій супроводжується масовою заміною інститутів та генерує значний обсяг трансакційних витрат, що мають трансформаційний характер. Тому використовуємо термін трансформаційні трансакційні витрати, які є сукупністю додаткових витрат, характерних для періоду інституціональних трансформацій і пов'язаних з масовою заміною інститутів. Варто відзначити, що трансформація секторів економіки держави повинна відбуватися в умовах мінімізації трансформаційних трансакційних витрат при незмінності сили та швидкості інституціональних змін.

Таким чином, проведення трансформації секторів економіки держави потребує оцінки стану його інституціонального середовища до та після відповідних змін, визначення їх сили та швидкості. Але для виявлення синергетичного ефекту необхідно обов'язково оцінити вплив трансформації фінансового сектору на розвиток реального сектору економіки.

В наш час відсутня єдність думок щодо взаємодії реального та фінансового секторів, одна група науковців доводить конвергенцію секторів, інша – стабільний процес дивергенції. Проте ми вважаємо, що взаємозв'язок між реальним та фінансовим сектором є непорушним, хоча характер взаємовпливу суттєво змінився із розвитком суспільства, науки, технологій, комунікацій [11, с. 27].

Трансформація фінансового сектору економіки держави може створювати синергетичний ефект та впливати на реальний сектор економіки, якщо конкретні зміни, які відбуваються там, позитивно впливають на основні КРІ фінансового та реального сектору економіки та покращують інституціональне середовище розвитку соціально-економічної системи.

Для виявлення синергетичного ефекту при трансформації фінансового та реального секторів економіки доцільно використовувати основні макроекономічні індикатори, якими виступають реальний ВВП та реальна грошова маса. Аналіз динаміки цих показників дозволяє зробити висновок про наявність або відсутність синергетичного ефекту у процесі трансформації реального та фінансового секторів економіки. Але дані трансформації можуть відбуватися одночасно з системними трансформаціями або окремо, тому для виявлення синергетичного ефекту взаємодії фінансового та реального секторів економіки у результаті трансформацій необхідно розділяти різні варіанти його прояву: чистий (прямий) та непрямий.

Чистий (прямий) синергетичний ефект трансформації фінансового сектору економіки країни має місце тоді, коли не відбувається загальної системної трансформації та у результаті конкретних змін його інституціонального середовища відбувається зростання основних КРІ розвитку фінансового та реального секторів економіки держави, при цьому у цей же час не відбувається суттєвих змін в інших секторах. Для його виявлення та оцінки необхідно здійснити наступну послідовність дій:

- виявлення та визначення конкретної зміни або комплексу взаємопов'язаних змін інституціонального середовища, що виступають ознакою трансформації фінансового сектору;
- оцінка характеру та сили зміни за допомогою експертних оцінок і спеціальних індексів (наприклад, iMoPe);

- визначення динаміки основних КРІ розвитку фінансового та реального секторів економіки;
- формулювання висновків щодо наявності або відсутності синергетичного ефекту при трансформації фінансового сектору.

Непямий синергетичний ефект трансформації фінансового сектору економіки країни може бути виявлений, коли внаслідок відповідних змін інституціонального середовища змінюється якість інститутів, що супроводжують функціонування соціально-економічної системи та/або окремих її секторів. На відміну від показників КРІ розвитку фінансового та реального секторів економіки, оцінка якості інститутів носить суб'єктивний характер, але при цьому вже розроблені та функціонують методики оцінки певних їх характеристик. У такому випадку доцільно використовувати загальні міжнародні індекси, які дозволяють комплексно оцінити якість інститутів з таких позицій (характеристик) як:

- рівень конкурентоспроможності економіки;
- загальний рівень якості бізнес-середовища;
- рівень корупції.

Для оцінки рівня конкурентоспроможності економіки доцільно використовувати індекс глобальної конкурентоспроможності (англ. The Global Competitiveness Index) – глобальне дослідження і супроводжуючий його рейтинг країн світу, який розрахований за методикою Всесвітнього економічного форуму і заснований на комбінації загальнодоступних статистичних даних і результатів глобального опитування керівників компаній. Дослідження проводиться з 1979 року і в цей час представляє найповніший комплекс показників конкурентоспроможності у різних країнах світу.

GCI складений з 113 змінних, які детально характеризують конкурентоспроможність країн світу, що знаходяться на різних рівнях економічного розвитку. Сукупність змінних на дві третини складається з результатів глобального опитування керівників компаній (щоб охопити широке коло факторів, що впливають на бізнес-клімат у досліджуваних країнах), а на одну третину із загальнодоступних джерел (статистичні дані і результати досліджень, що здійснюються на регулярній основі міжнародними організаціями). Всі змінні об'єднані в 12 контрольних показників, що визначають національну конкурентоспроможність: 1) якість інститутів; 2) інфраструктура; 3) макроекономічна стабільність; 4) здоров'я і початкова освіта; 5) вища освіта і професійна підготовка; 6) ефективність ринку товарів і послуг; 7) ефективність ринку праці; 8) розвиненість фінансового ринку; 9) рівень технологічного розвитку; 10) розмір внутрішнього ринку; 11) конкурентоспроможність компаній; 12) інноваційний потенціал.

Для оцінки загального рівня якості бізнес-середовища доцільно використовувати індекс легкості ведення бізнесу (англ. Doing Business Index). Він розроблений Світовим банком задля порівняння простоти підприємницької діяльності між країнами світу. Індекс містить десять базових показників: 1) започаткування бізнесу; 2) робота з дозволами на будівництво; 3) отримання електропостачання; 4) реєстрація майна; 5) отримання кредиту; 6) захист прав інвесторів; 7) сплата податків; 8) міжнародна торгівля; 9) забезпечення контрактів; 10) закриття підприємства.

Але, незважаючи на те, що він характеризує стан інституціонального середовища, що впливає на розвиток реального сектору, серед показників є два, які чітко пов'язані саме із фінансовим сектором: процедури отримання кредиту представляють собою міць юридичних прав і глибину кредитної інформації, а захист прав інвесторів – відкритість фінансових показників, відповідальність керівництва та легкість судових позовів від інвесторів.

На відміну від інших індексів, індекс легкості ведення бізнесу засновується лише на вивченні та квантифікації законів, постанов та правил, що стосуються ведення підприємницької діяльності, тобто саме інституціонального середовища, яке впливає на розвиток реального та частково фінансового сектору економіки. Методичні особливості розрахунку рейтингу пов'язані з тим, що не існує єдиної бальної системи оцінки, але всі країни мають своє місце, і чим воно є вищим (ближчим до першого), тим сприятливішим для бізнесу є інституціональне середовище.

Для оцінки рівня корупції доцільно використовувати Індекс сприйняття корупції (англ. Corruption Perceptions Index, CPI) – рейтинг країн, що укладається організацією Transparency International з 1995 року. Країни у рейтингу посідають місця згідно розрахованого показника рівня корупції, при визначенні якого використовується унікальна методика, що базується на суб'єктивних та об'єктивних оцінках підприємців та дослідників або аналітиків. Рейтинг на сьогодні побудований таким чином, що сприйняття корупції у країнах розраховується за шкалою від 0 до 100 балів у бік зменшення рівня корупції. Тобто країни з високим рівнем корупції отримують бали близькі до нуля, а з низьким, відповідно, до ста балів.

Об'єднавши критерії визначення синергетичного ефекту у результаті трансформації фінансового сектору економіки з основними індикаторами побудуємо схему структурно-логічних взаємозв'язків між ними (рис. 1).

Основні взаємозв'язки між критеріями та індикаторами визначення синергетичного ефекту під час трансформації фінансового сектору країни надані нижче:

1) збільшення рівня конкуренції у цілому на рівні національної економіки, так й у межах окремих її секторів; індикатором цього є збільшення значення показника GCI у цілому та за дванадцятьма окремими напрямками;

2) покращення якості бізнес-середовища; індикатором цього є підвищення місця країни у Doing Business Index;

3) зниження рівня корупції. Індикатором цього є зменшення значення показника CPI.

Рис. 1. Схема структурно-логічних взаємозв'язків між критеріями та основними індикаторами визначення синергетичного ефекту трансформації фінансового сектору країни (побудовано авторами)

Висновки. За результатами дослідження впливу трансакційних витрат на трансформацію секторів економіки країни можна зробити наступні висновки:

– окреслення трансформаційних змін у секторах економіки держави вимагає оцінки стану його інституціонального середовища до та після здійснення відповідних змін, проте виявлення синергетичного ефекту потребує обов'язкової оцінки впливу трансформації фінансового сектору на розвиток реального сектору економіки країни;

– синергетичний ефект взаємодії фінансового та реального секторів економіки у результаті трансформації необхідно розділяти різні варіанти його прояву: чистий (прямий) та непрямий, за умов дотримання критеріїв одночасного зростання основних показників розвитку фінансового та реального секторів економіки, зниження трансформаційних трансакційних витрат і покращення якості інституціонального середовища.

– доцільно використовувати комплекс індикаторів синергетичного ефекту при трансформації фінансового сектору економіки країни, який включає як показники розвитку секторів, так і глобальні економічні індекси.

Література

1. Архієреєв С.І. Трансакційні витрати в умовах ринкової трансформації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : 08.01.01 / С.І. Архієреєв / Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2002. – 32 с.
2. Булеев И.П. Управление трансакционными издержками в переходной экономике / И.П. Булеев. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 2002. – 154 с.
3. Садовська І. Теорія трансакційних витрат: генеза і сучасність / І. Садовська, Ю. Биховець // Економіст. – 2012. – № 4. – С. 64–66.
4. Склярчук Т.В. Дослідження інституціонального середовища, яке впливає на формування трансакційних витрат підприємства / Т.В. Склярчук // Науковий вісник НЛТУ. – 2009. – Вип. 19.9. – С. 222–227.
5. Юшак Ж.М. Трансакційні витрати у вітчизняній обліковій системі: XXI століття – нове уявлення майбутнього / Ж.М. Юшак, С.І. Мельник // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2009. – Випуск 1(13). – С. 155–163.
6. Coase R. The Nature of the Firm / R. Coase / Economica. – 1936. – November. – S. 386–405.
7. Simon H. Theories of decision making in economics and behavioural science / H. Simon // American Economic Review. – 49(3). – S. 253–283.
8. Williamson O. Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications / O. Williamson. – New York : The Free Press. – S. 22–32.
9. Колодий С.Ю. Институциональное регулирование формирования и использования финансовых ресурсов государства в посттрансформационной экономике : монография / С.Ю. Колодий. – Сімферополь : ООО «ДиАйПи», 2011. – 328 с.

10. Ляшенко В.І. Регулювання розвитку економічних систем: теорія, режими, інститути / В.І. Ляшенко. – Донецьк : ДонНТУ, 2006. – 668 с.

11. Руденко М.В. Теоретичні аспекти взаємодії фінансового та реального секторів економіки / М.В. Руденко // Вісник Університету банківської справи. – 2017. – № 1(28). – С. 21–29.

References

1. Arkhiyereyev S.I. Transaktsiyni vytraty v umovakh rynkovoyi transformatsiyi: Avtoref. dys. d-ra ekon. nauk: 08.01.01 / S.I. Arkhiyereyev / Kharkivs'kyi natsional'nyy un-t im. V.N. Karazina. – Kharkiv, 2002. – 32 s.
2. Buleyev I.P. Upravleniye transaktsionnymi izderzhkami v perekhodnoy ekonomike / I.P. Buleyev. – Donetsk: IEP NAN Ukrainy, 2002. – 154 s.
3. Sadovs'ka I., Bykhovets' YU. Teoriya transaktsiynykh vytrat: geneza i suchasnist' / I. Sadovs'ka, YU. Bykhovets' // Ekonomist. – 2012. – № 4. – С. 64–66.
4. Sklyaruk T.V. Doslidzhennya instytutsional'nogo seredovyshcha, yake vplyvaye na formuvannya transaktsiynykh vytrat pidpryyemstva / T.V. Sklyaruk // Naukovyy visnyk NLTU. – 2009. – Vyp. 19.9. – С. 222–227.
5. Yushchak ZH.M., Mel'nyk S.I. Transaktsiyni vytraty u vitchyznyaniy oblikoviy systemi: KHKHI stolittya–nove uyavlennya maybutn'oho / ZH.M. Yushchak, S.I. Mel'nyk // Problemy teorii ta metodolohiyi bukhgalters'koho obliku, kontrolyu i analizu. – 2009. – Volume 1(13). – С. 155–163.
6. Coase R. The Nature of the Firm / R. Coase / *Economica*. – 1936. – November. – С. 386–405.
7. Simon H. Theories of decision making in economics and behavioural science / H. Simon // *American Economic Review*. – 49(3). – С. 253–283.
8. Williamson O. Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications / O. Williamson. – New York: The Free Press. – С. 22–32.
9. Kolodiy S.YU. Instytutsional'noye regulirovaniye formirovaniya i ispol'zovaniya finansovykh resursov gosudarstva v posttransformatsionnoy ekonomike: monografiya / S.YU. Kolodiy. – Simferopol': OOO «DiAyPi», 2011. – 328 s.
10. Lyashenko V.I. Rehulyuvannya rozvytku ekonomichnykh system: teoriya, rezhymy, instytuty / V.I. Lyashenko. – Donetsk: DonNTU, 2006. – 668 s.
11. Rudenko M.V. Teoretychni aspekty vzayemodiyi finansovoho ta real'nogo sektoriv ekonomiky / M.V. Rudenko // *Visnyk Universytetu bankivs'koyi spravy*. – 2017. – № 1(28). – С. 21–29.

Рецензія/Peer review : 05.05.2018

Надрукована/Printed : 05.06.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Пантелєєва Н. М.

УДК 330.332

ДУМАНСЬКА І. Ю.
Хмельницький національний університет

ОПТИМІЗАЦІЯ ВИДАТКІВ ДЕРЖАВИ ДЛЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ АПК

У статті розглянуто сучасний стан державного фінансування аграрних підприємств, його форми та напрями. Визначено проблеми державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників в розрізі запланованих видатків Державного бюджету України на 2018 р. Обґрунтовано шляхи оптимізації видатків держави на фінансування інноваційного процесу АПК з огляду на пріоритетність продовольчих потреб та підтримку фермерства.

Ключові слова: державна фінансова підтримка, видатки бюджету, фінансове забезпечення, інноваційний процес, агропромисловий комплекс.

DUMANSKA I.
Khmelnytsky National University

OPTIMIZATION OF STATE EXPENDITURE FOR FINANCIAL PROVIDING INNOVATIVE PROCESS OF AIC

The present state of state financing of agrarian enterprises, its forms and directions is considered. The problems of state financial support of agricultural producers in terms of planned expenditures of the State Budget of Ukraine for 2018 are determined. The ways of optimizing state expenditures for financing the agroindustrial complex's innovation process are grounded in view of the priority of food needs and support of farming. The results of the conducted research indicate that state support is absolutely necessary for the effective functioning of the agro-industrial complex, ensuring food security of the country, stimulating rural development, preserving the environment, improving the quality and environmental safety of agricultural production and equivalent pricing. State support will effectively influence the development of the Ukrainian agro-industrial complex, subject to certain criteria, in particular: full financing; its amount equals at least, or even more than 5% of the expenditure part of the State Budget; implementation of the distribution of support in full transparency; concentration of state support towards small producers (farmers).

Keywords: state financial support, budget expenditures, financial support, innovation process, agro-industrial complex.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року визначає, що аграрний сектор України, базовою складовою якого є сільське господарство, є системоутворювальним у національній економіці, формує засади збереження суверенності держави – продовольчу та у визначених межах економічну, екологічну та енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та формує соціально-економічні основи розвитку сільських територій. З огляду на стратегічну важливість галузі вирішення проблем її фінансового забезпечення здійснюється через призму державної підтримки.

Державна підтримка сільського господарства в Україні охоплює бюджетне фінансування програм і заходів, які спрямовуються на розвиток галузі, пільговий режим оподаткування, часткову компенсацію процентних ставок за користування кредитами комерційних банків, списання безнадійної заборгованості перед бюджетом тощо. Поряд з тим, описаний комплекс заходів за сучасних умов не забезпечує належне фінансування АПК, оскільки не досягнуто визначених пріоритетів у відтворенні сільськогосподарського виробництва, збереження комплексу розвитку сільських територій, існують проблеми у задоволенні потреб населення у якісних та доступних продуктах харчування.

Зазначені деструктиви вказують на потребу зміщення орієнтирів з елементарного фінансування сільськогосподарського виробництва на фінансове забезпечення інноваційних процесів в АПК з метою трансформації аграрного сектору України зі збиткового в прибутковий.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання державної підтримки аграрного сектору України належить до сфери наукових інтересів В. Антонова, С. Дем'яненка, Т. Курени, П. Саблука, Т. Осташко, В. Трегобчука, В. Юрчишина, та інших вітчизняних науковців. Серед іноземних авторів, які досліджують питання фінансової підтримки АПК та використання бюджетних коштів у сфері сільського господарства на рівні розвинених країн, варто відмітити К. Бородіна, Б. Пошкус, М. Менсіка.

Однак дана тематика потребує постійного оновлення фактів, більш детального та поглибленого дослідження, зокрема в аспекті фінансової підтримки інноваційних процесів в АПК з боку держави.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. На сьогодні створення цілісної ефективної моделі державної фінансової підтримки аграрного сектору економіки на інноваційній основі не відбулось, тому це питання потребує подальшого вивчення і вдосконалення. Водночас залишилися ще низка невирішених і недосліджених питань, які потребують більш детального аналізу щодо державної підтримки аграрних підприємств України в розрізі видатків бюджету держави на відповідний рік.

Постановка завдання. Проаналізувати сучасний стан державної фінансової підтримки аграрних підприємств та обґрунтувати шляхи вирішення існуючих проблем у трансформації видатків бюджету на фінансування інноваційних процесів в АПК.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державна підтримка є однією зі складових системи державного регулювання аграрного сектору економіки і визначається як сукупність різноманітних інструментів і форм економічного впливу на розвиток галузі та його стимулювання з метою формування організаційних і економічних умов її ефективного функціонування [1]. Запровадження режиму жорсткої бюджетної економії в сучасних умовах дещо обмежує масштаби державної підтримки аграрного виробництва і вимагає детального аналізу її ефективності, тобто узгодження витрат на здійснення регуляторних заходів з отриманими результатами.

З огляду на багатофункціональність аграрного сектору економіки, оцінка ефективності підтримки його розвитку державою повинна охоплювати широкий спектр критеріїв, методів та показників. Вітчизняна методика передбачає використання з цією метою абсолютних та відносних показників бюджетного фінансування аграрної галузі: обсягів бюджетної підтримки у відсотках до ВВП, видаткової частини бюджету або вартості виробленої продукції певного виду; частки витрат на відтворення у галузі в структурі витрат виробництва тощо [2].

Однак слід враховувати, що державна підтримка здійснюється не лише через пряме бюджетне фінансування, а й позабюджетні заходи регулювання – заходи економічної політики, які не вимагають фінансових засобів державного або місцевих бюджетів для забезпечення розвитку галузі. В результаті здійснення таких заходів фермери в економічно розвинених країнах отримують за свою продукцію приблизно в 1,5 рази більше, ніж би вони отримували при вільній конкуренції на світовому ринку. Пряма підтримка сільськогосподарських товаровиробників становить близько 1/3 від одержуваних ними доходів, однак із загального обсягу підтримки сільського господарства на частку бюджету припадає дещо більше 1/2, решта забезпечується заходами захисту ринку [3].

Тому об'єктивна характеристика рівня державної підтримки аграрного виробництва забезпечується використанням узагальнюючих показників, які включають оцінку широкого кола заходів: державне ціноутворення, розвиток ринкової інфраструктури, підвищення конкурентоспроможності продукції галузі та сприяння її інноваційному поступу, розвиток аграрної науки й освіти тощо, а також пряме фінансування товаровиробників.

Світовий досвід пропонує два методологічних підходи до дослідження ефективності впровадження регуляторних заходів державної підтримки аграрного сектору економіки: з позиції Світової організації торгівлі (СОТ) та Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).

Відповідно до першого методологічного підходу, заходи внутрішньої підтримки поділяються на ті, що «спотворюють» виробництво і торгівлю сільськогосподарською та продовольчою продукцією, тобто впливають на умови світової торгівлі (заходи «жовтої скриньки»), та ті, що не чинять такого впливу (заходи «зеленої скриньки»). Оцінювання внутрішньої державної підтримки в рамках «жовтої скриньки» здійснюється на основі агрегованого виміру підтримки (AMS) – «річного рівня підтримки у грошовому еквіваленті, яка надається на певний сільськогосподарський товар на користь виробників сільськогосподарського товару, або підтримку, не пов'язану з конкретним товаром, а призначена для виробників сільськогосподарської продукції взагалі, за винятком підтримки, яка надається за програмами, що визначаються як такі, що звільнені від зобов'язань по зменшенню підтримки» [4, с. 52].

Згідно з домовленостями з СОТ, сукупний вимір такої підтримки в Україні не повинен перевищувати 3 млрд. 43 млн грн, при цьому, додатково на «жовті» програми може витрачатись до 5% від річної вартості виробництва валової продукції сільського господарства та до 5% від річної вартості по кожному окремому продукту щорічно [4 с. 53].

Методологічні підходи, використовувані ОЕСР [5, с. 803], передбачають комплексну кількісну оцінку ефективності державної підтримки аграрної сфери за окремими складовими: аграрним виробництвом, аграрною інфраструктурою та споживачами продукції. Найбільш узагальнюючим індикатором за методикою ОЕСР є показник сукупної підтримки аграрної сфери (TSE – Total Support Estimate), за допомогою якого визначається сума трансферів, що їх отримує сільське господарство від платників податків та споживачів, за винятком надходжень від імпортного мита, в результаті політики підтримки галузі.

Дослідження динаміки даного показника в Україні засвідчило наявність значних коливань його значень, причиною яких стала непослідовна політика регулювання аграрної сфери (табл. 1).

В країнах Європейського Союзу обсяги трансферів сільському господарству мають загальну тенденцію до зниження, таку ж динаміку показує частка сукупної підтримки у ВВП. В Україні ж, хоча частка сільського господарства й вища, ніж у порівнюваних країнах, рівень сукупної підтримки галузі за останніх п'ять років набуває низьких (найчастіше від'ємних) значень. Негативне значення відсотку TSE у ВВП означає перевищення світових цін на сільськогосподарську продукцію над внутрішніми, що спричинено неефективністю впроваджуваних непрямих регуляторних заходів у галузі [4, с. 52].

Державна фінансова підтримка розвитку агропромислового комплексу в Україні здійснюється за такими формами: непряма державна підтримка (надання податкових пільг); пряма державна підтримка (бюджетні асигнування, бюджетні позики).

Таблиця 1

Динаміка показників сукупної підтримки сільського господарства [7, 8]

Рік	Україна		ЄС	
	млн євро	у % до ВВП	млн євро	у % до ВВП
2004	121,95	0,36	108005,42	1,23
2005	852,73	2,01	105726,79	1,16
2006	176,73	0,39	114072,5	1,21
2007	247,03	0,56	113471,75	1,18
2008	616,48	1,18	127549,41	1,21
2009	2125,78	3,07	119114,26	1,08
2010	2298,16	2,68	115222,85	0,99
2011	1087,23	1,04	106886,33	0,86
2012	1018,07	0,83	113473,12	0,91
2013	1615,23	1,91	101751,93	0,86
2014	1999,66	1,94	94858,27	0,77
2015	-50,02	-0,04	93990,65	0,74
2016	1038,2	0,76	98688,71	0,76
2017	-556,43	-0,41	106434,09	0,82

Основними напрямками державної підтримки АПК за рахунок коштів державного бюджету є:

- пряма бюджетна підтримка сільськогосподарських товаровиробників у вигляді субсидій, дотацій, компенсацій, де кошти спрямовувалися суміжним галузям, а також на підвищення платоспроможності товаровиробників і покращення їх інвестиційної привабливості;
- підтримка короткострокового грошового кредитування сезонних витрат товаровиробників АПК на пільгових умовах;
- державна підтримка забезпечення підприємств й організацій агропромислового комплексу машинобудівною продукцією на базі довгострокової оренди (лізингу);
- спеціалізована державна підтримка з окремих напрямів: розвиток фермерства, створення сезонних запасів запасних частин, централізованих фондів насіння й ветеринарних препаратів і т. п.;
- державне безповоротне фінансування капітальних вкладень в АПК, а також інвестицій у межах централізованих і децентралізованих цільових програм;
- безповоротне фінансування інвестицій у межах цільових програм, що проводяться на конкурсній основі, а також надання державних гарантій щодо залучених інвестиційних кредитів;
- фінансування розвитку системи аграрної освіти й науки [6].

На початку аграрних реформ метою підтримки було створення передумов для роздержавлення і приватизації землі та майна сільськогосподарських підприємств. Коли галузь стала хронічно збитковою, через брак коштів були запроваджені механізми надання податкових преференцій.

У посткризовий період ці методи розвивалися паралельно і пряма підтримка передбачала надання виробничих дотацій товаровиробникам, кредитування витрат аграрного сектору, субсидії на придбання ресурсів та технічне переоснащення, цінове регулювання, а непряма підтримка здійснювалася через фіскальне стимулювання за рахунок спеціальних режимів оподаткування галузі і до 2016 року стала домінуючою.

Однак, під тиском зовнішніх та внутрішніх факторів прийнятим Держбюджетом на 2017 рік було сформовано відносно новий механізм підтримки АПК, який суттєво обмежив дію непрямого фінансування та регламентував на 2017–2021 рр. щорічний обсяг коштів Держбюджету на підтримку сільськогосподарських товаровиробників не менше 1% випуску продукції в АПК. За основу було взято рівень аграрного виробництва у 2015 році та закріплено на рівні 5,5 млрд грн бюджетних коштів [7].

Дану тенденцію частково «успадкував» Держбюджет на 2018 рік. Власне, у проекті Державного бюджету на 2018 р. на Міністерство аграрної політики і продовольства (далі – МАПіП) передбачено 12,456 млрд грн видатків, які на 94% плануються фінансувати із загального фонду (табл. 2).

Крім основного фінансування передбачається виділити 0,941 млрд грн коштів кредитування на поворотній основі (без врахування коштів, що протягом року будуть повернені суб'єктами господарювання), і загалом прямі видатки у проекті Держбюджету 2018 року на МАПіП сягають 13,397 млрд грн, що на 22% вище рівня 2017 року [8].

У переліку бюджетних програм підтримки розвитку аграрного сектору у 2018 році збережено й інші, чинні раніше програми, а також заявлено нову – «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств» як основу для розвитку сільських територій (табл. 3).

За приведеними даними, у 2018 році пряма бюджетна підтримка АПК становитиме 6,5 млрд грн, з яких найвагомішими є наступні видатки:

- фінансова підтримка товаровиробників АПК – 2,9 млрд грн (45%), з яких 2 млрд грн (70%) буде направлено на бюджетні дотації, а майже 1 млрд грн – на здешевлення вітчизняної сільськогосподарської техніки;

- підтримка тваринництва, на яку передбачено 2,3 млрд грн (35%), зокрема на часткове відшкодування вартості: будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів та доїльних залів; закуплених для подальшого відтворення телиць, нетелей, корів вітчизняного походження та племінних телиць, нетелей, корів молочного, молочного-м'ясного напрямку продуктивності, племінних свинок та кнурців, племінних вівцематок; баранів, ярок; здешевлення відсотків по кредитах на будівництво, реконструкцію тваринницьких ферм і комплексів та доїльних залів. Обсяг фінансування у 23,5 разів перевищує план 2017 року та у 76,7 разів фактичне виконання програми у 2016 р.;

- фінансова підтримка розвитку фермерських господарств – 1 млрд грн (15%), яку передбачається використати на підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств та їх кооперативних об'єднань у рівних пропорціях [7].

Таблиця 2

Динаміка видатків на МАПіП у Зведеному бюджеті України на 2013–2018 рр., млрд грн [7, 8]

Показники	2013 факт	2014 факт	2015 факт	2016 факт	2017 факт	2018 проект	Відхилення у %	
							2018 р. до 2016 р.	2018 р. до 2017 р.
Всього видатків, у т.ч.:	7,194	5,501	2,188	2,171	9,572	12,456	573,7	130,1
загальний фонд	4,175	3,359	1,613	1,691	5,565	11,770	696,0	211,5
частка видатків у видатках ДБ, %	58,0	61,1	73,7	77,9	58,1	94,5	16,6	36,4
спеціальний фонд	3,018	2,142	0,511	0,498	4,006	0,686	137,58	17,1
частка видатків у видатках ДБ, %	1,78	1,28	0,37	0,32	1,20	1,31	0,99	0,11
Видатки апарату, у т.ч.:	3,613	2,637	0,526	0,596	5,820	6,822	1144,6	117,2
загальний фонд	1,669	1,487	0,450	0,504	2,360	6,658	1321,0	282,1
спеціальний фонд	1,944	1,150	0,076	0,092	3,461	0,163	177,2	4,7
Кредитування	0,623	0,021	0,381	0,087	0,842	0,941	1081,6	111,8

Таблиця 3

Видатки на бюджетні програми розвитку АПК України на 2013–2018 рр., млрд грн [7, 8]

Програма	Код	2015 факт	2016 факт	2017 факт	2018 проект	Відхилення у %	
						2018 р. до 2016 р.	2018 р. до 2017 р.
Фінансова підтримка заходів шляхом здешевлення кредитів	2801030	0,291	0,280	0,300	0,066	23,6	22,0
Фінансова підтримка заходів в АПК	2801180	-	-	0,060	0,005	-	8,3
Витрати Аграрного фонду	2801250	0,040	0,088	0,167	0,181	205,7	108,4
Підтримка садівництва	2801350	-	-	0,075	-	-	-
Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств	2801230	-	-	-	1,000	-	-
Підтримка тваринництва	2801450	0,040	0,030	0,170	2,300	76,7	13,5
Фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників	2801580	-	-	4,774	2,945	-	61,7
Всього підтримки сільському господарству		0,371	0,398	5,546	6,497	16,3	117,1
Інші заходи, всього		0,155	0,198	0,274	0,325	164,1	118,6
- наукові дослідження	2801050	0,086	0,099	0,125	0,132	133,3	105,6
Разом	2801000	0,526	0,596	5,820	6,822	11,4	117,2

На 2018 рік збережено функціонування механізму часткової компенсації підприємствам АПК відсоткових ставок за банківськими кредитами, але значно нижче обсягів попередніх років – лише 23%.

Передбачені видатки за бюджетною програмою «Витрати Аграрного фонду», пов'язані з комплексом заходів зі зберігання, перевезення та експортом об'єктів державного цінового регулювання державного інтервенційного фонду, в сумі 52,2 млн грн зі спеціального фонду, що ідентично бюджету на 2017 рік, а за бюджетною програмою «Організація і регулювання діяльності установ в системі агропромислового комплексу та забезпечення діяльності Аграрного фонду» передбачено видатки державного бюджету у сумі 128,4 млн грн, зокрема за рахунок загального фонду – 86,4 млн грн.

На закупівлю насіння для формування державного резервного насінневого фонду фінансовою підтримкою становитиме 5 тис грн за рахунок спеціального фонду державного бюджету.

На розвиток науки та дослідження передбачена сума 132,645 млн грн, з них 58% по загальному фонду. Відсутня запланована у 2017 році бюджетна програма «Державна підтримка розвитку хмелярства,

закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними», на яку за півроку так і не було виділено фінансування.

У 2018 році планується продовження програми підтримки фермерських господарств за бюджетною програмою «Надання кредитів фермерським господарствам» в обсязі 43,1 млн грн (проти запланованих 65 млн грн у 2017 році).

Збережено також програму надання кредитів для здійснення операцій фінансового лізингу за рахунок коштів спеціального фонду за програмою «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі на умовах фінансового лізингу» в обсязі 3,82 млрд грн. Заплановано надання кредитів за бюджетною програмою «Формування Аграрним фондом державного інтервенційного фонду», а також закупівлі матеріально-технічних ресурсів для потреб сільськогосподарських товаровиробників за рахунок спеціального фонду у сумі 894 млн грн, що дозволить проводити заходи із забезпечення стабільної цінової ситуації на організованому аграрному ринку [8].

Отже, Держбюджету на 2018 рік у частині аграрних програм є спадкоємцем більшості чинних напрямів. Зважаючи на те, що загальне виконання видатків по апарату МАПіП України за I півріччя становить 20,68%, а за відповідний період 2016 року – 24%, то загалом державна підтримка за сезонністю фінансування перебуває в рамках тенденцій попередніх періодів.

У виконанні основної програми 2017 року є певні особливості – відбулось масове блокування реєстрації податкових накладних, база виплати для аграрних підприємств виявилась заниженою через порядки ведення реєстру, розподілу дотацій і обміну інформацією між ДФС і казначейством. Тому станом на вересень 2017 року, за даними МАПіП, виплачено 2,315 млрд грн компенсації для 828 виробників, що становить 95% помісячного розпису фінансування на 9 місяців, тобто дотації виплачуються за планом.

Але 41% - 0,942 млрд грн – усіх виплачених дотацій з початку року, за даними Держказначейства, отримав «Миронівський хлібопродукт». Друге місце у державній підтримці займає ГК «Укрлендфармінг», яким виплачено 0,236 млрд грн (10%). При цьому дотримано вимог, відповідно до яких щомісячний розмір бюджетної дотації для товаровиробників в сфері птахівництва не може перевищувати 50% виділених асигнувань на бюджетну дотацію в поточному місяці. Тобто практично державну допомогу аграрії не одержали. Хоч чинний механізм розподілу бюджетних коштів «виключає людський факт», цього виявилось недостатнім для логічності та ефективності. Відтак, реалізована за перше півріччя 2017 року підтримка аграрного сектору свідчить, що новий механізм не позбувся вад попередніх, і набув власних, які зводять нанівець заявлені зусилля державної політики.

Проведений аналіз динаміки змін показників фінансової підтримки АПК України (Міністерство аграрної політики та продовольства) підтверджує те, що фінансова підтримка АПК у 2017 році в порівнянні з 2012 роком зменшилась на 3,1 млрд грн, проте в порівнянні з двома останніми роками (2015-2016 рр.) прослідковувалась тенденція до збільшення. Показник 2017 року в порівнянні із 2015 роком збільшився на 3,8 млрд грн, із 2016 р. – на 3,9 млрд грн [8].

Однак, виявлене зростання підтримки АПК не є позитивним результатом, враховуючи те, що значення відсотка до загального обсягу видатків у 2017 році становить 0,7%, у 2016 р. – 0,25%, у 2015 р. – 0,3%. А згідно з законодавством нашої держави питома вага видатків державної підтримки АПК має становити не менше 5% видаткової частини Державного бюджету. Реальні обсяги фінансування не досягають задекларованих показників.

Для вирішення описаних в нашому дослідженні проблем державної підтримки АПК, варто застосувати один з основних аспектів Стратегії розвитку аграрного сектору «3+5», а саме, реформу державної підтримки, яка зображена на рис. 1.

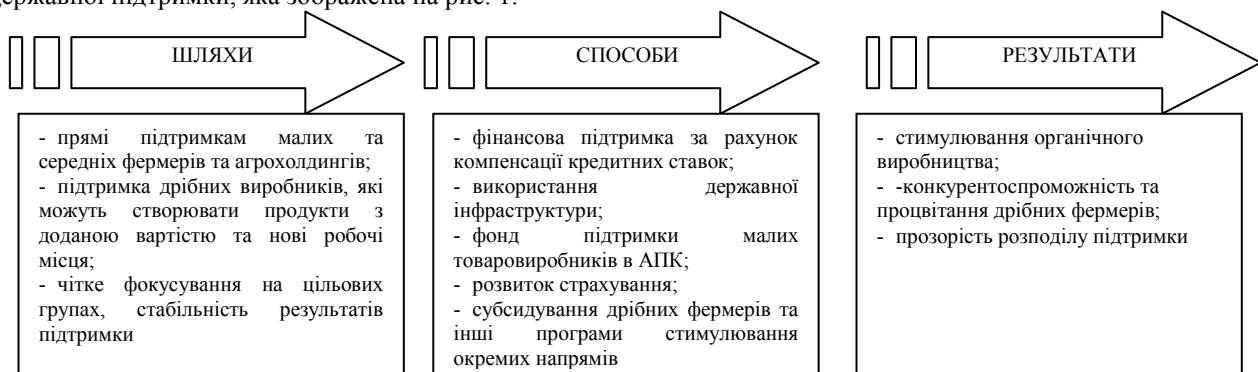

Рис. 1. Шляхи вирішення проблем державної підтримки АПК [6]

На останок констатуємо, що державна підтримка у 2018 році є більш соціальною, аніж економічною, відповідно до закладених напрямів та задекларованих пріоритетів підтримки малого підприємництва відповідно до філософії бюджету зростання. Позиція досить переконлива, оскільки дрібні товаровиробники формують сільську зайнятість, внутрішню продовольчу безпеку, різноманітність

асортименту сільськогосподарської продукції, насамперед органічної, підпадають під зобов'язання України перед міжнародними партнерами та згідно з практикою САП ЄС, до якого прагне долучитись Україна.

Проте на тлі економічної нестабільності, зростання інфляції, невизначеності вектору економічного та сільськогосподарського розвитку задекларована у Проекті підтримка аграрного сектору залишиться суто формальною і незначно впливатиме на його розвиток. Крім того, заявлена підтримка малого підприємництва є більш соціальним, аніж економічним заходом, оскільки основу аграрного виробництва і збуту формують великотоварні підприємства, маючи розгалужену інфраструктуру та доступ до зовнішніх ринків збуту, так як саме експорт в останні роки забезпечує стабільність результатів і доходів галузі.

Тому недоліки при формуванні видаткових статей Держбюджету 2018 повинні бути скориговані у документі 2019 року з врахуванням економічної ситуації, інтересів та потреб учасників ринку та соціальної відповідальності бізнесу та держави.

Висновки. Підсумки проведеного дослідження свідчать про те, що для ефективного функціонування агропромислового комплексу, забезпечення продовольчої безпеки країни, стимулювання розвитку сільських територій, збереження навколишнього середовища, підвищення якості й екологічної безпечності виробництва сільськогосподарської продукції та еквівалентного ціноутворення обов'язково необхідна державна підтримка. Державна підтримка буде ефективно впливати на розвиток АПК України за умови дотримання певних критеріїв, зокрема: повний обсяг її фінансування; її сума дорівнює не менше, або навіть більше 5% видаткової частини Державного бюджету; здійснення розподілу підтримки у повній прозорості; зосередження державної підтримки у бік дрібних виробників (фермерів).

Предметом подальших досліджень має стати розробка конкретних механізмів трансформації державної підтримки з урахуванням ефективності її здійснення, що зможе забезпечити адаптацію аграрного сектору до інноваційних процесів в галузі.

Література

1. Трач Н.Д. Державна підтримка як чинник забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва [Електронний ресурс] / Н.Д. Трач // Економічний блок досліджень. – 2013. – № 31. – Режим доступу : <http://sophus.at.ua>.
2. Зінченко Т.В. Державна фінансова підтримка сільського господарства в Україні [Електронний ресурс] / Т.В. Зінченко. – Режим доступу : <http://intkonf.org>.
3. Павлова Г.Є. Державна підтримка як складова системи державного регулювання аграрного сектора економіки [Електронний ресурс] / Г.Є. Павлова // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 11. – Режим доступу : <http://www.investplan.com.ua>.
4. Калетнік Г.М. Державна фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників / Г.М. Калетнік, Н.В. Пришляк // Економіка АПК. – 2010. – № 8. – С. 52–55.
5. Конєва І.І. Державна фінансова підтримка підприємств АПК: стан та стратегія розвитку / І.І. Конєва // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – Випуск 14. – С. 802–806.
6. Гмиря В.П. Державна підтримка фінансування аграрного виробництва України [Електронний ресурс] / В.П. Гмиря // Економіка і управління підприємствами. – 2016. – № 3(23). – Режим доступу : <http://fp.cibs.ubs.edu.ua>.
7. Стратегія розвитку аграрного сектора «3+5» [Електронний ресурс] / Міністерство аграрної політики та продовольства України. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua>.
8. Про Державний бюджет України на 2018 рік [Електронний ресурс] : закон України від 21.12.2016 р. № 1801-VIII. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.

References

1. Trach N.D. Derzhavna pidtrymka yak chynnyk zabezpechennia konkurentospromozhnosti silskohospodarskoho vyrobnytstva [Elektronnyi resurs] / N.D. Trach // Ekonomichnyi blok doslidzen. – 2013. – № 31. – Rezhym dostupu : <http://sophus.at.ua>.
2. Zinchenko T.V. Derzhavna finansova pidtrymka silskoho hospodarstva v Ukraini [Elektronnyi resurs] / T.V. Zinchenko. – Rezhym dostupu : <http://intkonf.org>.
3. Pavlova H.Ie. Derzhavna pidtrymka yak skladova systemy derzhavnoho rehuliuвання ahrarnoho sektora ekonomiky [Elektronnyi resurs] / H.Ie. Pavlova // Investitsii: praktyka ta dosvid. – 2013. – № 11. – Rezhym dostupu : <http://www.investplan.com.ua>.
4. Kaletnik H.M. Derzhavna finansova pidtrymka silskohospodarskykh tovarovyrobnykiv / H.M. Kaletnik, N.V. Pryshliak // Ekonomika APK. – 2010. – № 8. – S. 52–55.
5. Konieva I.I. Derzhavna finansova pidtrymka pidpriemstv APK: stan ta stratehiia rozvytku / I.I. Konieva // Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. – 2016. – Vypusk 14. – S. 802–806.
6. Hmyria V.P. Derzhavna pidtrymka finansuvannia ahrarnoho vyrobnytstva Ukrainy [Elektronnyi resurs] / V.P. Hmyria // Ekonomika i upravlinnia pidpriemstvamy. – 2016. – № 3(23). – Rezhym dostupu : <http://fp.cibs.ubs.edu.ua>.
7. Stratehiia rozvytku ahrarnoho sektora «3+5» [Elektronnyi resurs] / Ministerstvo ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy. – Rezhym dostupu : <http://minagro.gov.ua>.
8. Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2018 rik [Elektronnyi resurs] : zakon Ukrainy vid 21.12.2016 r. № 1801-VIII. – Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua>.

Рецензія/Peer review : 11.04.2018

Надрукована/Printed : 31.06.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Васильківський Д. М.

УДК 336.14:352

ТАТАРИН Н. Б.,
МИХАЛЮК О. В.

Львівський національний університет ім. І. Франка

**БЮДЖЕТНА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ШЛЯХ ДО ЗМІЦНЕННЯ ФІНАНСОВОЇ
САМОСТІЙНОСТІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ**

У статті розглянуто місцеві бюджети як основний фактор, який впливає на соціальний та економічний розвиток регіонів, тому від стану місцевих бюджетів напряду залежить економічна самостійність місцевих органів самоврядування та активність господарської діяльності. Також висвітлено проблему забезпечення фінансової самостійності органів місцевого самоврядування, що є особливо актуальною сьогодні, коли Україна стала на шлях децентралізації.

Ключові слова: місцевий бюджет, доходи, видатки, кошти місцевих бюджетів, територіальна громада.

TATARYN N.,
MYHALJUK O.

Lviv National University named after I. Franko

**BUDGET DECENTRALIZATION AS WAYS TO STRENGTHEN LOCAL
GOVERNMENT FINANCIAL LOCALITY**

We consider the scientific and methodological approaches to the formation and use of local budgets that are of particular relevance towards European integration of Ukraine. Because without financial independence of local budgets with its many constituents and taking into account the tax potential of each area, the construction and development of effective national economy impossible. Economic and social development of any country depends largely on the development of its territories. This in turn requires appropriate financial support, which is realized through the formation of local budgets. Increasing importance of local budgets in the implementation of social and economic regulation is a decisive factor for further development. However, for many years in Ukraine there are problems of formation of revenues of local budgets, among them - the lack of funds of local governments and unstable income. The constant lack of financial resources of local governments and their unstable revenue sources were indeed a problem of national importance. The negative factors affecting the dynamics of local revenues is slowing socio-economic development, rising unemployment, worsening inflation, currency devaluation, observed recently in the state. To date, the financial policy of Ukraine is a problem of local budgets. Failure to local authorities plan deductions to the state budget poses a threat as its own financial stabilization and structural reforms. The burden of problems that have accumulated a negative impact on regional development.

Keywords: local budget revenues, expenditures, local budgets, local community.

Постановка проблеми. Важливою передумовою побудови демократичної держави є фінансова незалежність органів місцевого самоврядування, оскільки розв'язання більшості фінансових питань саме на місцевому рівні є основою вирішення загальнодержавних соціально-економічних і політичних проблем у державі. Подальша реалізація реформи бюджетної децентралізації та забезпечення ефективності механізму бюджетного регулювання соціально-економічного розвитку потребує розширення прав місцевих органів влади, зміцнення їх бюджетної самостійності та визначення відповідальності. Отже, фінансова незалежність органів місцевого самоврядування є важливою умовою формування високого рівня соціально-економічного розвитку територіальних громад та демократії в Україні загалом. Ефективним способом досягнення цієї незалежності, виправданий досвідом країн ЄС та США, є децентралізація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідимо поняття бюджетної децентралізації більш детально, так як саме вона є наріжним каменем до вирішення питання забезпечення фінансової самостійності місцевих бюджетів. Визначенням терміна «бюджетна децентралізація», а також аналізом проведення реформи бюджетної децентралізації в Україні займалися і продовжують займатися такі науковці: Арабчук Я., Глушенко Ю., Фурдичко Л., Устинова І., Трещов М., Бурак М., Патицька Х., Яфінович О., Сумська Т., Булеца Н., Пелехата О., Чолач С., Патока І., Луніна І., Осипенко С., Михайленко С., Матвєєва О., Таукешева Т., Гнидюк І., Дем'янчук О., Субботович Ю. та інші.

Формулювання цілей статті. Місцеві бюджети мають незамінну вагу для будь-якої країни. Практично всі заходи держави, які стосуються інтересів населення, проводяться за рахунок коштів місцевих бюджетів. Вони фінансують заходи в галузі освіти, охорони здоров'я, соціального захисту тощо. Місцеві бюджети є основною фінансовою базою місцевих органів влади та економічним чинником підвищення ефективності виробництва, освоєння нових видів продукції, раціонального використання природних, матеріальних, трудових і фінансових ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Місцеві бюджети займають одне із центральних місць в економічній системі кожної країни, оскільки в них зосереджується значна частина державних фінансових ресурсів, а також є найбільш чисельною ланкою бюджетної системи країни [1]. Від стану місцевих бюджетів безпосередньо залежать такі процеси як перерозподіл валового внутрішнього продукту, фінансування державних видатків. Саме вони є фінансовим джерелом задоволення різноманітних потреб населення, визначають стан та якість надання державних послуг.

Місцеві бюджети є основним фактором, який впливає на соціальний та економічний розвиток регіонів. Тому від стану місцевих бюджетів напряму залежить економічна самостійність місцевих органів самоврядування, активність господарської діяльності, розвиток інфраструктури підвідомчих територій, рівень економічного потенціалу регіону. Таким чином, місцеві бюджети – це основна фінансова база діяльності органів місцевого самоврядування, яка має документально-правовий характер і формується в результаті економічних відносин місцевих органів з населенням, бізнес-структурами та фінансовими органами різних рівнів з метою фінансування заходів соціального та економічного розвитку відповідної територіальної громади [3].

У зв'язку з цим потрібно запровадити нові механізми міжбюджетних відносин, які б передбачали поступове вирівнювання забезпеченості адміністративно-територіальних одиниць бюджетними коштами при одночасному створенні стимулів для місцевих органів влади і самоврядування до раціоналізації показників місцевих бюджетів та нарощування їх дохідної бази. Пріоритетним напрямом бюджетної політики має стати впорядкування взаємовідносин між місцевими бюджетами шляхом чіткого розмежування повноважень між місцевими органами виконавчої влади, обласними та районними органами місцевого самоврядування територіальних громад щодо формування бюджетів [2]. Також необхідно стимулювати систему солідарного фінансування спільної власності територіальних громад.

Під балансуванням місцевих бюджетів слід розуміти процес їх фінансового вирівнювання шляхом усунення невідповідності між обсягами фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування і обсягами завдань та обов'язків, які на них покладаються (вертикальних фінансових дисбалансів), а також невідповідності між обсягами фінансових ресурсів територіальних одиниць, які мають однакові обсяги завдань (горизонтальних фінансових дисбалансів) з метою формування достатніх фінансових ресурсів для надання державних і громадських послуг в обсягах, що надаються територіальними одиницями відповідно до певних стандартів.

Підходячи до аналізу сутності поняття «децентралізації», провідні вітчизняні та зарубіжні науковці розрізняють такі її види:

- політична (делегування політичної влади на місце);
- адміністративна (передача певних управлінських функцій місцевим органам влади);
- ринкова (приватизація державних функцій та бізнесу);
- бюджетна (полягає в розподілі функцій, фінансових ресурсів та відповідальності за їх використання між центром та органами місцевого самоврядування) [5, с. 68].

Результати проведеної оцінки фінансової самостійності місцевих бюджетів України показали низький рівень забезпеченості власними ресурсами місцевих органів влади, значну трансфертну залежність та подальше її зростання, навіть після проведення бюджетної реформи. Тому існуюча бюджетна ситуація в країні потребує подальшого розширення та оптимізації дохідної бази місцевих бюджетів та впровадження передових заходів бюджетної децентралізації.

Впровадження регіональних фондів розвитку у бюджетну систему України повинно якісно покращити фінансовий стан регіонів та забезпечити їх самостійність і самодостатність.

На основі зарубіжного досвіду проведення децентралізації сформовані наступні рекомендації для України:

- для уникнення диспропорцій в економічному розвитку регіонів процес впровадження децентралізації потрібно супроводжувати додатковою фінансово-інституційною підтримкою для територій з порівняно низьким економічним розвитком;
- законодавче закріплення межі фінансової автономії місцевих бюджетів, нижче якої фінансова автономія опускатися не може;
- запровадити формульний розрахунок перерозподілу національних податків, закріплених за місцевими бюджетами;
- необхідно запровадити максимальний рівень прозорості використання бюджетних коштів органами місцевого самоврядування тощо.

Можна виділити такі позитивні сторони впровадження бюджетної децентралізації:

- фінансова самостійність територіальних громад в забезпеченні своїх жителів суспільними благами;
- створення умов для кращого забезпечення потреб місцевого населення за рахунок його безпосередньої взаємодії з органами місцевого самоврядування;
- зростання відповідальності місцевих органів влади перед населенням відповідних адміністративно-територіальних одиниць;
- існування реальної зацікавленості у результатах вирішення проблем місцевого населення;
- формування конкурентного середовища між різними територіальними громадами;
- формування ефективної системи вирівнювання з метою стимулювання розвитку територій;
- зростання компетенції та кваліфікації місцевих органів влади в процесі вирішення поточних і стратегічних задач на місцевому рівні;
- динамічність системи, здатність до експериментування та інновацій в наданні державних послуг;

- сприяння підтримці підприємницької активності та зростанню інвестиційних можливостей місцевих органів влади;

- врівноваження владних повноважень на різних рівнях управління [8].

Внісши зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України у кінці 2014 року, Україна фактично зробила перший крок до бюджетної децентралізації. Ці зміни покликані зміцнити матеріальну та фінансову основи місцевого самоврядування, підвищити спроможність територіальних громад через механізм переходу їх бюджетів на прямі міжбюджетні відносини з Державним бюджетом (до цього прямі відносини мали лише регіони, райони і міста обласного значення).

Відповідно до ст. 64, ст. 69 п. 1 та ст. 71 Бюджетного кодексу розширено джерела наповнення місцевих бюджетів за рахунок:

1) встановлення нових нормативів відрахувань податку на доходи фізичних осіб (бюджети міст обласного значення та районів – 60 %, обласні бюджети – 15 %);

2) збільшення екологічного податку з 35 % до 80 % (у тому числі до обласних бюджетів – 55 %; сільських, селищних, міських бюджетів – 25 %);

3) запровадження акцизного податку з реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів за ставкою 5 %;

4) отримання 100 % єдиного податку;

5) отримання 100 % податку на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності;

6) розширення бази оподаткування податку на нерухомість шляхом включення до оподаткування цим податком комерційного (нежитлового) майна та автомобілів з великим об'ємом двигуна;

7) передачі з державного бюджету місцевим 100 % плати за надання адміністративних послуг, 100 % державного мита, 10 % податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки;

8) інше [4].

В результаті змін до Бюджетного кодексу України змінився порядок перерахування міжбюджетних трансфертів. Тепер міжбюджетні трансферти поділяються на:

- базову дотацію (трансферт, що надається з державного бюджету місцевим бюджетам для горизонтального вирівнювання податкоспроможності території);

- субвенції (освітня; медична; на підготовку робітничих кадрів; на забезпечення медичних заходів окремих державних програм);

- реверсну дотацію (кошти, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів для горизонтального вирівнювання податкоспроможності території);

- додаткові дотації [6, с. 40].

З районного рівня бюджетів після передачі повноважень об'єднаним громадам будуть надаватись послуги медицини другого рівня та проводитись видатки на заходи загально районного значення, обласний бюджет буде фінансувати освіту (на утримання шкіл-інтернатів та вузів), підготовку кадрів та медичну галузь (спеціалізовані заклади). Ці видатки також проводяться за рахунок субвенцій з Державного бюджету та доходів, які закріплені Кодексом.

Однією з важливих змін до Бюджетного кодексу України стала зміна, що передбачає можливість зберігати зекономлені кошти на кінець звітного періоду на рахунках органів місцевого самоврядування і використовувати їх наступного року [4].

Таким чином, місцеві чиновники отримали мотивацію заощаджувати. Раніше будь-що необхідно було використати і списати кошти з рахунків до кінця року, то тепер така практика повинна відійти в минуле. Ще однією важливою новацією є можливість розміщувати тимчасово вільні кошти спеціального фонду місцевих бюджетів в комерційних банках. З однієї сторони це вирішує проблему затримки виплат з казначейства, з іншої – позбавляє можливості місцеву владу отримувати безвідсоткові кредити на покриття тимчасових касових розривів в місцевих бюджетах [7].

В Україні процес фіскальної децентралізації відбувається досить активно, послідовно, з достатньо повною нормативною законодавчою розробкою цього процесу, що є позитивним кроком України в історичному розвитку, як місцевості, так і держави. Бюджетна децентралізація дозволяє збалансувати механізми надання суспільних послуг з потребами та уподобаннями місцевих громад та жителів, підвищує рівень відповідальності місцевих органів за виконання відповідних функцій та ступінь ефективності діяльності державного сектору в цілому через запровадження елементів конкуренції. Головне завдання, яке має вирішити бюджетна децентралізація – це пошук достатніх обсягів фінансових ресурсів, які б в повній мірі забезпечили фінансову незалежність місцевих бюджетів бюджетної системи України. Фінансова база місцевих бюджетів повинна задовольняти виконання повноважень органів місцевої влади щодо виконання ними всіх завдань і програм розвитку регіону.

Висновки. Отже, місцеві бюджети є основною фінансовою базою органів місцевого самоврядування, від стану якої залежить соціально-економічний розвиток територій, добробут населення та економічна стабільність в Україні загалом. Важливою умовою для належного виконання владних функцій органами місцевого самоврядування є забезпечення їх фінансової самостійності, під якою розуміємо здатність місцевих органів влади формувати достатні джерела фінансових ресурсів з можливістю вільно ними розпоряджатися щодо виконання своїх повноважень та вирішення проблем місцевого населення.

Для забезпечення принципу самостійності місцевих бюджетів і надання фінансової незалежності органам місцевого самоврядування при виконанні покладених на них функцій значна увага повинна приділятися вдосконаленню механізмів балансування місцевих бюджетів. Під балансуванням місцевих бюджетів розуміють фінансове вирівнювання з метою усунення вертикальних і горизонтальних фінансових дисбалансів місцевих бюджетів.

Повноцінне впровадження децентралізаційних реформ повинно створити умови для кращого забезпечення потреб місцевого населення за рахунок його безпосередньої взаємодії з органами місцевого самоврядування; підвищити зацікавленість у результаті та відповідальність місцевих органів влади перед громадою і, що важливо, забезпечити їх фінансову незалежність.

Проблема забезпечення фінансової самостійності органів місцевого самоврядування особливо актуальна сьогодні, коли Україна стала на шлях до децентралізації. Як показує позитивний зарубіжний досвід, саме завдяки децентралізації, як владної, так і бюджетної, можливо досягти високого соціально-економічного розвитку територій та макроекономічної стабільності.

Повноцінне впровадження децентралізаційних реформ повинно створити умови для кращого забезпечення потреб місцевого населення за рахунок його безпосередньої взаємодії з органами місцевого самоврядування; підвищити зацікавленість у результаті та відповідальність місцевих органів влади перед громадою і, що важливо, забезпечити їх фінансову незалежність.

Найвагомішим фондом фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування становлять доходи місцевих бюджетів. Саме від їх розміру, складу та структури безпосередньо залежить економічна самостійність та самодостатність територіальних громад.

Література

1. Про місцеве самоврядування в Україні : закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr>
2. Павлюк К. В. Формування доходів місцевих бюджетів / К. В. Павлюк // Фінанси України. – 2006. – № 4. – С. 24–37.
3. Клець Л. Є. Система кількісних показників фінансової автономії місцевих органів влади / Л.Є. Клець // Вісник Донецького інституту економіки та господарського права. – 2009. – № 1. – С. 46–57.
4. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
5. Патицька Х. О. Фінансова децентралізація як основа формування самодостатніх територіальних громад [Електронний ресурс] / Х. О. Патицька // Економічні науки. – 2015. – № 12. – 6 с. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4412&p=1>
6. Фурдичко Л. Є. Децентралізація: фінансова незалежність місцевих бюджетів України [Електронний ресурс] / Л. Є. Фурдичко // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2015. – № 5. – С. 39–42. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2015_5_11
7. Бюджет місцевої ради в умовах децентралізації / Центр політичних студій та аналітики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cpsa.org.ua/novyny/byudzhets-mistsevoji-rady-v-umovah-detsentralizatsiji/>
8. Татарин Н.Б. Місцеві бюджети як фінансова база місцевого самоврядування / Н.Б. Татарин, В.В. Войтович // Науковий вісник Ужгородського національного університету : наукове періодичне видання. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». – 2017. – Випуск 11. – С. 159–163.

References

1. Pro mistseve samovriadiuvannya v Ukraini : zakon Ukrainy vid 21.05.1997 № 280/97-VR [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr>
2. Pavliuk K. V. Formuvannya dokhodiv mistsevykh biudzhativ / K. V. Pavliuk // Finansy Ukrainy. – 2006. – № 4. – S. 24–37.
3. Klets L. Ye. Systema kilkisnykh pokaznykiv finansovoi avtonomii mistsevykh orhaniv vlady / L. Ye. Klets // Visnyk Donetskoho instytutu ekonomiky ta hospodarskoho prava. – 2009. – № 1. – S. 46–57.
4. Biudzhetni kodeks Ukrainy vid 08.07.2010 № 2456-VI [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
5. Patytska Kh. O. Finansova detsentralizatsiia yak osnova formuvannya samodostatnykh terytorialnykh hromad [Elektronnyi resurs] / Kh. O. Patytska // Ekonomichni nauky. – 2015. – № 12. – 6 s. – Rezhym dostupu : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4412&p=1>
6. Furdychko L. Ye. Detsentralizatsiia: finansova nezalezhnist mistsevykh biudzhativ Ukrainy [Elektronnyi resurs] / L. Ye. Furdychko // Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. – 2015. – № 5. – S. 39–42. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2015_5_11
7. Biudzhets mistsevoi rady v umovakh detsentralizatsii / Tsentr politychnykh studii ta analityky [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.cpsa.org.ua/novyny/byudzhets-mistsevoji-rady-v-umovah-detsentralizatsiji/>
8. Tataryn N.B. Mistsevi biudzhety yak finansova baza mistsevoho samovriadiuvannya / N.B. Tataryn, V.V. Voitovych // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu : naukove periodychne vydannia. Seria «Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo». – 2017. – Vypusk 11. – S. 159–163.

Рецензія/Peer review : 11.04.2018

Надрукована/Printed : 31.05.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Васильківський Д. М.

УДК 336.77

ХОМА І. Б.,
ШИРА М. І.

Національний університет «Львівська політехніка»

СТАН БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ЕКОНОМІКИ ТА ЧИННИКИ ЙОГО АКТИВІЗАЦІЇ

У статті розглядаються актуальні проблеми відновлення банківського кредитування економіки. Проаналізовано ключові показники, що характеризують стан кредитування, акцентовано увагу на чинниках, які стримують зростання кредитування. Окреслено актуальні проблеми, вирішення яких стимулюватиме кредитну активність сучасних банків.

Ключові слова: кредит, кредитна ставка, кредитний ризик, темп інфляції, стратегія Національного банку України.

KHOMA I.,
SHYRA M.

«Lviv Polytechnic National University»

THE STATE OF BANKING LENDING OF ECONOMIC SUBJECTS AND FACTORS OF ITS ACTIVATION

The article deals with actual problems of the restoration of bank lending of the economy. The purpose of the study is to assess the state of lending to the subjects of the economy, to distinguish the main problems and to identify the factors for its activation. The main indicators characterizing the state of lending are analyzed, attention is focused on the factors that restrain the growth of lending. The actual problems, the solution of which will stimulate the lending activity of modern banks, are outlined. It is proved that most of them lie in the area of solving macroeconomic problems. The predominance in the loan portfolio of short-term banks will negatively affect the competitiveness of economic entities. High credit rates that make loans unavailable to many business entities can not be reduced mechanically, which requires serious prerequisites, most of which lie outside the banking sector. The main factors hampering bank lending are macroeconomic factors, including inflation, unpredictable economic and political environment. Legal risks remain high. Analyzing the state of bank lending in Ukraine, it is obvious that the economic environment and the banking system of Ukraine need further reform. The result of successful reforms should be available loans for economic subject, which will give impetus to economic growth. Analytical evidence suggests that the Ukrainian economy and the banking sector are showing signs of recovery and revitalization of bank lending. Positive signals and formed basic strategic documents give grounds to hope for gradual activation of bank lending to the economy. In order to stabilize the financial system in general and the banking sector, in particular at the national level, a number of basic documents were adopted, among them - the Strategy of the National Bank of Ukraine, where the third of the seven strategic goals is the restoration of bank lending. This confirms the importance of issues, the recognition of the close interconnection between lending to the economy and the pace of its economic growth.

Keywords: credit, lending rate, credit risk, inflation rate, strategy of the National Bank of Ukraine.

Вступ. Функціонування ринкової економіки розширює можливості підприємств у самореалізації на конкурентних ринках, відкриває можливості реалізації інвестиційних та інноваційних проектів та водночас, обмежує фінансові ресурси, з допомогою яких це можна реалізувати. У той же час ринок пропонує дієвий засіб для подолання дефіциту фінансових ресурсів – це кредит. Основними кредиторами в ринковій економіці є банківські установи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тенденції та проблеми банківського кредитування в Україні впродовж останніх років досліджені у наукових працях багатьох вчених, серед них Вовчак О., Миськів Г. [1], Данилишин Б. [2], Коваленко В. [3], Кузнєцова Л. [4]. Однак проблема активізації кредитування банками суб'єктів економіки залишається актуальною і важливою.

Постановка завдання. Мета дослідження – дати оцінку сучасному стану банківського кредитування суб'єктів економіки в Україні, виокремити основні проблеми, що перешкоджають його розвитку та визначити чинники активізації банківського кредитування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найпоширенішим джерелом фінансового забезпечення господарюючих суб'єктів є кредити банків. Банківський кредит – основна форма кредиту, за якої банк надає клієнтові в тимчасове користування частину власного або залученого капіталу на умовах повернення зі сплатою процента. В умовах нерозвинутості фондового ринку та слабкості небанківських фінансових інститутів саме кредити банків виступають єдиним доступним джерелом позикових коштів для широкого кола суб'єктів господарювання.

У кредитних відносинах беруть участь дві сторони: позичальник і кредитор, які є суб'єктами кредитних відносин і кожен з яких зацікавлений в активному кредитуванні. Для позичальника перевагами банківського кредитування господарської діяльності є широкий вибір пропозицій, оперативність отримання коштів, свобода їх використання. Крім того, укладання кредитної угоди передбачає збереження конфіденційності управлінської та фінансової звітності, яка доступна лише банку-кредитору.

Кредитування – один з основних інструментів банку для підтримки економічної активності. Позикові операції є одним із найефективніших, тобто прибуткових способів розміщення ресурсів банку, водночас кредитування є найбільш ризиковим видом операцій комерційних банків.

Слід зазначити, що не лише банки в Україні здійснюють послуги з надання кредитів. До установ, діяльність яких передбачає надання кредитів, відносяться кредитні установи – небанківські фінансові компанії, а саме: кредитні спілки, ломбарди та інвестиційні фонди. Однак фінансова система України залишається банкоцентричною, тобто основними кредиторами є саме комерційні банки.

У статті 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» дається таке визначення кредиту: «Кредит – це будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми» [5]. Відзначимо, що в Закон було внесено зміни від 06.02.2018 р. У ст. 49 йдеться, що надання безпроцентних кредитів забороняється, за винятком передбачених законом випадків.

Розглянемо основні показники, які характеризують стан банківського кредитування. На кінець 2017 р. у банківській системі України працювало 86 банків, з них 38 банків з іноземним капіталом, зокрема 18 банків із 100% іноземним капіталом. 2017 р. банківською системою України було надано 1 007 132 млн. грн. кредитів, що перевищило обсяг наданих кредитів в економіку України 2016 р. (998 681 млн грн) на 100,8%.

У табл. 1 наведено дані про надані кредити, що були надані у 2016 р. у розрізі видів діяльності та згруповано за термінами.

Таблиця 1

Показники за видами економічної діяльності, 2016 рік*

	Всього наданих кредитів, млн. грн.	з них кредити:		
		до 1 року	від 1 до 5 років	від 5 років
Всього	787 795	387 900	289 883	110 012
Сільське, лісове, рибне господарство	48 425	22 059	20 357	6 008
Промисловість (добувна і переробна)	212 292	97 966	85 452	28 874
Будівництво	41 905	15 663	14 297	11 944
Оптова і роздрібна торгівля; ремонт АТЗ і мотоциклів	265 733	172 565	77 478	15 689
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	36 284	7 851	25 947	2 477
Тимчасове розміщення і харчування	7 047	1 380	1 898	3 769
Інформація та телекомунікації	9 075	7 239	1 355	481
Операції з нерухомим майном	75 308	17 829	25 320	32 160
Професійна, наукова та технічна діяльність	44 943	22 684	20 532	1 727

* Джерело: за даними Укрстату [6]

Як бачимо, найбільший обсяг кредитів було залучено підприємствами торгівлі, де найкоротший фінансовий цикл, а також у добувну і переробну промисловість. Переважна більшість кредитів видана терміном до одного року.

Станом на 30.09.2017 р. 33,51% банківських кредитів було надано суб'єктам господарювання, зайнятих оптовою і роздрібною торгівлею, ремонтом автотранспортних засобів і мотоциклів, 24,1% – переробною промисловістю, 9,33% – операціями з нерухомим майном, 7,57% кредитів було спрямовано у сільське господарство, лісове та рибне господарство, 5,97% – постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, 5,74% – професійну, наукову і технічну діяльність, 5,51% – будівництво, 4,42% – транспорт, складське господарство, поштову та кур'єрську діяльність [7].

Отже, стан справ за галузями не є однорідним, наприклад сільське господарство, транспорт мають перевагу, а основа української попередньої моделі економіки – металургія, машинобудування поки занадто закредитовані і немає підстав очікувати, що ці сектори сформують суттєвий попит на нові кредити.

Слід зазначити, що у 2017 р. спостерігалось різке зростання питомої ваги короткострокових кредитів (більш як 50%). Незважаючи на те, що питома вага довгострокових кредитів протягом 2016-2017 рр. дещо збільшилася (кредити терміном більш як п'ять років у структурі кредитного портфеля становлять 20%), вона продовжує перебувати на невисокому рівні [8].

Значна питома вага короткострокових кредитів суб'єктам економіки і стабільно низька частка довгострокових кредитів у кредитних портфелях банків для економіки означає приховані ризики. Як відомо, за рахунок короткострокових позик підприємці фінансують поточну операційну діяльність. У той же час відсутність «довгих» ресурсів унеможлиблює розвиток підприємств, здійснення ними інвестиційної діяльності, фінансування інноваційних проектів. Для цього, як правило, недостатньо нагромаджених прибутків, і саме кредити банків дають можливість компаніям збільшувати масштаби бізнесу і зберігати конкурентоспроможність.

Визначальним чинником, який стримує активізацію кредитування є висока вартість кредитних ресурсів. Відсоткові ставки за новими кредитами юридичних осіб на рівні вище 20% річних «відсікають» від кредитування підприємства реального сектору з довготривалим періодом реалізації проектів. У результаті інвестиційних кредитів надається дуже небагато. З одного боку, банки не готові до довгих вкладень, а з іншого, – клієнти найчастіше не можуть надати інвестиційний проект, під який банк готовий виділити фінансування.

Загалом банківські кредити для підприємств є дорогим і відтак малодоступним джерелом фінансування. Механічно знизити кредитні ставки неможливо, оскільки вони відображають вартість фінансового ресурсу банків, що складається із об'єктивних макроекономічних параметрів, передусім із загальної макроекономічної та фінансової стабільності у країні, яка враховує рівень інфляції, ситуацію на валютному ринку, загальний рівень довіри до банківського сектору.

Також кредитні ставки є маржею, яка забезпечує операційну діяльність банку. Остання, у свою чергу, залежить від кредитних ризиків. Кредитні ризики залежать, з одного боку, від загального стану економіки, а з іншого, – від судів та системи правоохоронних органів у цілому, захищеності прав власності, політичної стабільності тощо. Банкіри протягом останніх 10 років регулярно говорять про проблеми в цій площині, однак мало що змінюється і ризики залишаються високими.

Для банків гострою залишається проблема наявності проблемної заборгованості. Рівень проблемних кредитів у вітчизняній банківській системі залишається дуже високим – згідно з офіційними даними НБУ, частка непрацюючих кредитів станом на 1 липня 2017 року становила 57,7% від загального розміру портфеля, що становило близько 590 млрд. грн. в абсолютному вираженні [7].

Наведені вище чинники можна оцінити в динаміці (табл. 2).

Таблиця 2

Показники банків України щодо кредитування в національній валюті впродовж 2008–2016 рр.*

Рік	Обсяг наданих кредитів банками, млрд грн.	Середня кредитна ставка в національній валюті, %	Обсяг проблемної заборгованості банків, млрд грн.	Темп інфляції, %	Перевищення кредитної ставки над інфляцією, %
2008	1116,5	17,79	18	22,3	-4,51
2009	810,3	20,92	69,9	12,3	8,62
2010	1112,5	15,65	84,9	9,1	6,55
2011	1314,2	15,96	79,3	4,6	11,36
2012	1371,8	18,40	72,5	-0,2	18,60
2013	1641,0	16,63	70,2	0,5	16,13
2014	1472,8	17,62	135,9	24,9	-7,28
2015	1405,8	21,83	213,3	43,3	-21,47
2016	1665,0	18,54	246,3	12,4	6,14

*Джерело: Архів Національного Банку України [7]

Як бачимо з табл. 2, обсяги кредитів знижувались у кризові 2009 і 2014 роки. Відсоткові ставки ніколи не опускалися нижче 15%. Обсяг проблемної заборгованості за кредитами залишається високим, особливо у 2014-2016 рр. Порівнявши розміри кредитних ставок з середньорічним темпом інфляції, можна зробити висновок, що не простежується пряма кореляція між ними. Критичним був 2015 рік, коли інфляція вдвічі перевищувала кредитні ставки, в наступному році ситуація покращилась – відсотки за кредитами перевищували темп інфляції.

За даними національного рейтингового агентства «Рюрік», низька кредитна активність банківських установ була обумовлена високим рівнем невизначеності щодо подальшого економічного розвитку [9].

Однак в динаміці ситуація у сфері банківського кредитування поступово змінюється на краще. Банки відновлюють кредитувати після перерви, спричиненої кризою 2014–2016 років. За даними НБУ, 2017 року обсяг валових гривневих кредитів населенню та бізнесу в платоспроможних банках зріс на 16,2%, а даний показник в іноземній валюті зменшився на 7,7%, але тільки внаслідок реструктуризації та списання частини непрацюючих кредитів, виданих до кризи [10].

За даними Звіту про фінансову стабільність НБУ, у III кварталі 2017 року банки видали гривневих кредитів українським приватним підприємствам, що не належать до 40 найбільших бізнес-груп, на 11,5 млрд. грн., що на 49% перевищило позики всім іншим позичальникам разом узятим [11].

Тривалий час банки мали обмежені кредитні пропозиції для малого і середнього бізнесу (МСБ), надаючи перевагу перевіреним корпоративним позичальникам. Однак після фінансової кризи 2014-2016 рр. банківські установи почали переорієнтовуватись на сегмент МСБ. МСБ у розумінні більшості банків – це компанії з річним оборотом до 500 млн грн, хоча деякі фінансові установи можуть встановлювати межу вищу або нижчу (100–200 млн грн). Розміри кредитування МСБ в абсолютних показниках незначні, але висока динаміка їх зростання. Процентні ставки встановлюються індивідуально і становлять в середньому 16-18 % річних.

Існує ще один чинник, який стримує збільшення банківського кредитування реального сектору – обмежене коло якісних позичальників. Якщо недоліки великого бізнесу полягають у схильності виводити гроші за кордон, намагання впливати на владу з метою лобювання своїх інтересів, то малий і середній бізнес також не позбавлений вад: непрозора діяльність, уникнення оподаткування, неефективні бізнес-моделі тощо. Тож нинішній реформований банківській системі, яка має достатньо високу ліквідність, не так і легко знайти потрібну кількість надійних позичальників.

Є підстави очікувати, що позитивні тенденції як в економіці, так і в банківській діяльності збережуться. За результатами опитування керівників українських підприємств, проведеного НБУ в першому кварталі 2018 року, вітчизняні підприємства різних видів економічної діяльності очікують поживлення ділової активності. Отже, очікування українського бізнесу стосовно макроекономічної ситуації в країні стали більш оптимістичними – індекс ділових очікувань підприємств на наступні 12 місяців досяг найвищого рівня з другого кварталу 2011 року – 120,6% [12].

Опитування НБУ показало, що на даний час потреби підприємств у позикових коштах найвищі з початку проведення опитувань. Значна частина респондентів планує залучити нові банківські кредити для фінансування своєї діяльності найближчим часом. Як і раніше, компанії, що планують брати банківські кредити, віддають перевагу національній валюті. За оцінками бізнесу, стримувальними чинниками для залучення нових кредитів залишаються високі ставки, надмірні вимоги до застави й занадто складна процедура оформлення документів [12].

З метою стабілізації фінансової системи загалом і банківського сектора зокрема на загальнодержавному рівні прийнято ряд базових документів, серед них – Стратегія Національного банку України, де третьою із семи стратегічних цілей є саме відновлення банківського кредитування [13]. Це підтверджує значимість проблематики, визнання тісного взаємозв'язку між кредитуванням економіки і темпами її економічного зростання.

На рис. 1 проілюстровано задекларовані центральним банком шляхи досягнення цілі з відновлення кредитування та критерії успішності її досягнення.

Рис. 1. Основні шляхи досягнення цілі з відновлення кредитування та критерії успішності згідно Стратегії НБУ [13]

Задекларовані у Стратегії заходи починають набувати практичної реалізації. Так, як зазначено на сайті Президента, голова держави підписав Закон № 2277-VIII щодо створення Кредитного реєстру Нацбанку та вдосконалення процесів управління кредитними ризиками банків. Кредитний реєстр – інформаційна система, що забезпечує збирання, накопичення, зберігання, зміну, використання, поширення (надання) інформації про кредитні операції банків та про стан виконання зобов'язань за такими операціями, аналіз та кваліфікацію кредитів.

Законом встановлено зобов'язання надавати до Кредитного реєстру інформацію:

- банками щодо боржників, якщо сума заборгованості (за основною сумою та відсотками) за кредитними операціями дорівнює або перевищує 100 розмірів мінімальних заробітних плат (372,3 тис. грн);
- Фондом гарантування вкладів фізичних осіб про кредитні операції банків, щодо яких НБУ прийнято рішення про віднесення їх до категорії неплатоспроможних або про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію, а також інформацію щодо погашення боргу позичальника, яка міститься у бюро кредитних історій;
- Національним банком України права доступу банкам до інформації з Кредитного реєстру для оцінки кредитного ризику.

Новопризначений голова центробанку Я. В. Смолій представив сім стратегічних цілей НБУ на середньострокову перспективу, він зазначив, що «у найближчі три роки буде зосереджено на таких цілях: низька і стабільна інфляція, стабільна, прозора і ефективна банківська система, відновлення кредитування, ефективне регулювання фінансового сектора, вільний рух капіталу, фінансова інклюзія, а також сучасний, відкритий, незалежний та ефективний центральний банк» [14].

Позитивно оцінюємо той факт, що існує альтернативний варіант стратегічного документу. Комітетом Верховної Ради України з питань фінансової політики і банківської діяльності спільно з експертною робочою групою був підготовлений і представлений для широкого експертного обговорення проект Стратегії, концептуальний підхід якої полягає у тому, що банківський сектор повинен стати фінансово стабільною, прибутковою системою, яка виконує функцію оптимального перерозподілу капіталу в економіці і є головним кредитором її інтенсивного розвитку [15].

Особливістю згаданої Стратегії є стимулювання кредитування суб'єктів реального сектора економіки. У ній обґрунтовано пріоритетні напрямки для кредитування, які повинні дати мультиплікативний ефект розвитку і для банківської системи, і для економіки в цілому. На основі цих пріоритетів пропонується сформувати «Комплексну програму банківського кредитування розвитку економіки» [15].

Також тривають пошуки удосконалення механізмів управління кредитним ризиком банку. Робота над новим підходом до оцінки кредитних ризиків банків завершилася прийняттям Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 30.06.2016 № 351. Новий підхід відповідає світовим стандартам і ґрунтується на Базельських принципах банківського нагляду.

Таким чином, планомірна і поступова робота над реалізацією стратегічних документів, продовження системних економічних реформ сприятимуть активізації кредитування економіки та її зростанню.

Висновки. Таким чином, на даний момент кредитування в Україні розвинене посередньо. Переважання в кредитному портфелі банків короткострокових кредитів негативно позначиться на конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів. Високі кредитні ставки, які роблять кредити недоступними для багатьох суб'єктів господарювання, зменшити механічно неможливо, для цього необхідні серйозні передумови, більшість яких лежить поза банківською сферою. Основними чинниками, що стримують банківське кредитування є макроекономічні фактори, серед яких інфляція, малопрогнозоване економічне і політичне середовище. Високими залишаються юридичні ризики. Аналізуючи стан банківського кредитування в Україні очевидно, що економічне середовище та банківська система України потребують подальшого реформування. Результатом успішних реформ повинні стати доступні кредити для суб'єктів економіки, що дасть імпульс економічному зростанню. Аналітичні дані свідчать, що українська економіка і банківський сектор демонструють ознаки відновлення і активізації банківського кредитування. Позитивні сигнали і сформовані базові стратегічні документи дають підстави сподіватись на поступову активізацію банківського кредитування економіки.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є детальний аналіз можливих шляхів оптимізації взаємодії банківського та реального секторів економіки.

Література

1. Вовчак О.Д. Кредитні ресурси суб'єктів кредитного ринку: теоретико-методологічні підходи / О.Д. Вовчак, Г.В. Миськів // Вісник Національного банку України. – 2015. – № 3. – С. 35–39.
2. Данилишин Б. Про відновлення кредитування реального сектору економіки. 21.07.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://news.finance.ua/ua/news/-/406924/bogdan-danylyshyn-pro-vidnovlennya-kredytuvannya-realnogo-sektoru-ekonomiky>
3. Коваленко В.В. Кредитна діяльність банків України: проблеми та перспективи розвитку: наукове вид / В.В. Коваленко. – Одеса : Атлант, 2015. – 217 с.
4. Кузнєцова Л. В. Роль банківського кредитування у фінансовому забезпеченні розвитку реального сектора економіки України / Л. В. Кузнєцова // Економічний простір. – 2008. – № 20/1. – С. 107–115.
5. Про банки і банківську діяльність : закон України № 2121-НІ від 07.12.00 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
6. Державна служба статистики України: статистична інформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]: дані НБУ. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807
8. Дані фінансової звітності банків України станом на 01.10.2017 р. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097
9. Аналітичний огляд банківської системи України за 2014 рік [Електронний ресурс] / НРА «Рюрик». – Режим доступу : http://www.rurik.com.ua/documents/research/bank_system_2014.pdf

10. Український банківський портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://banker.ua>.
11. Звіт про фінансову стабільність. Грудень 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=60764561>
12. Ділові очікування підприємств України. I квартал 2018 р. [Електронний ресурс]. – Випуск № 1(49). – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=67591193>.
13. Стратегія Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=64754192>
14. Стратегія Національного банку України. Програма дій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=65990001&showTitle=true.
15. Стратегія розвитку банківської системи 2016-2020: «Синергія розвитку банків та індустріалізації економіки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://kneu.edu.ua/userfiles/Credit_Economics_Department/afedra+bankspravi/proekt_strategi.pdf

References

1. Vovchak O.D. Kredytni resursy subiektiv kredytnoho rynku: teoretyko-metodolohichni pidkhody / Vovchak O.D., Myskiv H.V. // Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy. – 2015. – №3. – S. 35-39.
2. Danylyshyn B. Pro vidnovlennia kredytuvannia realnoho sektoru ekonomiky. 21.07. 2017. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://news.finance.ua/ua/news/-/406924/bogdan-danylyshyn-pro-vidnovlennia-kredytuvannia-realnoho-sektoru-ekonomiky>
3. Kovalenko V.V. Kredytna diialnist bankiv Ukrainy: problemy ta perspektvyv rozvytku: naukove vyd. / V.V. Kovalenko. – Odesa : Atlant, 2015. – 217 s.
4. Kuznietsova L. V. Rol bankivskoho kredytuvannia u finansovomu zabezpechenni rozvytku realnoho sektora ekonomiky Ukrainy / L. V. Kuznietsova // Ekonomichnyi prostir. – 2008. – № 20/1. – S. 107-115.
5. Zakon Ukrainy «Pro banky i bankivsku diialnist» № 2121-NI vid 07.12.00. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: statystychna informatsiia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Osnovni pokaznyky diialnosti bankiv Ukrainy [Elektronnyi resurs]: dani NBU. – Rezhym dostupu: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807
8. Dani finansovoi zvintnosti bankiv Ukrainy stanom na 01.10.2017 r. Ofitsiinyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097
9. Analitychnyi ohliad bankivskoi systemy Ukrainy za 2014 rik. [Elektronnyi resurs]: NRA «Riuryk». — Rezhym dostupu : http://www.rurik.com.ua/documents/research/bank_system_2014.pdf
10. Ukrainskyi bankivskyi portal [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://banker.ua>.
11. Zvit pro finansovu stabilnist. Hruden 2017 r. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=60764561>
12. Dilovi ochikuvannia pidpriemstv Ukrainy. I kvartal 2018 r. // Vypusk №1(49). – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=67591193>.
13. Stratehiia Natsionalnoho banku Ukrainy. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=64754192>
14. Stratehiia Natsionalnoho banku Ukrainy. Prohrama dii. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=65990001&showTitle=true.
15. Stratehiia rozvytku bankivskoi systemy 2016-2020: «Synerhiia rozvytku bankiv ta industrializatsii ekonomiky». [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://kneu.edu.ua/userfiles/Credit_Economics_Department/afedra+bankspravi/proekt_strategi.pdf

Рецензія/Peer review : 21.05.2018

Надрукована/Printed : 30.05.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Алексеев І. В.

УДК 336.225.64

ШВЕЦЬ Ю. О.,
КОНЄВ В. В.

Запорізький національний університет

ПОДАТКОВИЙ БОРГ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ ТА ФІНАНСОВУ СТАБІЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ

Податковий борг є однією з причин втрати частини грошових надходжень до відповідних бюджетів. Втрата грошових потоків порушує рух бюджетних коштів, що в свою чергу має негативний вплив на фінансову стабільність держави. У статті опрацьовано роботи вітчизняних науковців у сфері дослідження проблеми податкового боргу. Виділено роль реструктуризації не тільки як інструмента зменшення обсягів заборгованості, а й як форми діалогу між платниками податків і контролюючими органами. Проаналізовано динаміку обсягів податкового боргу, списаної та реструктуризованої заборгованості. Сформульовано перелік причин виникнення податкового боргу на підприємствах. Відповідно до цілей роботи сформульовано висновки та запропоновано шляхи вирішення щодо зменшення податкового боргу.

Ключові слова: податковий борг, фінансова стабільність, податкова система, реструктуризація.

SHVETS Y.,
KONYEV V.

Zaporizhzhia National University

TAX DEBT AS A FACTOR OF AFFECTING ON THE ACTIVITY OF ENTERPRISES AND FINANCIAL STABILITY OF UKRAINE

Tax debt is a factor influencing financial stability of the state. Loss of cash flows violates the movement of budget funds. It has a negative impact on the financial stability of the state. The article continues the study of problems associated with tax debt in terms of ensuring the financial stability of the state. Unresolved problems are ways to eliminate tax arrears and to form a dialogue between tax system subjects. The availability of tax debts in Ukraine does not allow financing the necessary social programs on time, deepening the debt crisis against domestic and foreign lenders, which has a negative impact on financial stability. Accordingly, the existence of debt in the company indicates financial problems and constrains its development. The article elaborated the work of local scientists in the study on tax debt. The tax code of Ukraine has been worked out as the main legislative act on taxation issues. The reasons for corruption in tax control in Ukraine are indicated. The international experience in managing tax debt has been highlighted. There are measures that prevent the occurrence of tax debt and are used in France. An example of Australian experience shows the slowdown in the number of tax inspections carried out in connection with intensive activities in the field of informing and consulting taxpayers. The role of restructuring not only as a tool for debt reduction, but also as a form of dialogue between taxpayers and supervisors is highlighted. The scheme of directions of work with bad debt at enterprises is constructed. The dynamics of the volume of tax debt is analyzed. The conclusions were formulated and ways of solving the problem of tax debt reduction were proposed. The conclusions about the negative impact on financial stability due to the loss of cash receipts. The revealed trends in the analysis of tax debt dynamics, write-offs and restructured indebtedness do not allow forecasting a reduction in problem debt.

Keywords: tax debt, financial stability, tax system, restructuring.

Постановка проблеми. Одним із головних завдань діяльності податкової системи держави є своєчасне забезпечення податкових надходжень до бюджетів. Втрата грошових потоків є недопустимою, оскільки це послаблює здатність держави протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам. Наявність в Україні податкових боргів не дозволяє фінансувати вчасно необхідні соціальні програми, поглиблює боргову кризу перед внутрішніми та зовнішніми кредиторами, що має негативний вплив на фінансову стабільність. Відповідно наявність заборгованості у підприємства свідчить про фінансові проблеми та стримує його розвиток. Актуальність статті полягає у визначенні та аналізі динаміки податкового боргу як фактора впливу на діяльність підприємств та фінансову стабільність держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми діяльності податкової системи України знаходяться в жвавому обговоренні серед економістів, політиків, суспільства в цілому. Вітчизняні науковці звертають увагу на вирішення проблем, пов'язаних з податковим боргом. Серед них можна виділити наступних: Ємельянова О.О. [3], Юр'єва О.І. [4], Михальчук Н.М. [5], Гладка Л.І., Стасюк А.В., Сімон А.П. [6], Ткачик Ф.П. [7]. Ємельянова О.О. досліджувала сутність категорії «податковий борг», встановлювала зв'язки зі спорідненими категоріями [3]. Юр'єва О.І. вивчала механізми державного управління податковим боргом [4]. Михальчук Н.М. розглядала заборгованість зі сплати податків як загрозу фінансовій безпеці держави [5]. Проте дослідження податкового боргу, шляхів його зменшення потребує доопрацювання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У статті продовжено вивчення проблем, пов'язаних з податковим боргом, в аспекті забезпечення фінансової стабільності держави. Невирішеними проблемами є шляхи до усунення податкової заборгованості та формування діалогу між суб'єктами податкової системи.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у визначенні суті поняття «податковий борг», аналізі його динаміки, визначенні причин виникнення податкового боргу на підприємствах та формуванні пропозицій щодо вирішення питань проблемної заборгованості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Податковий кодекс України є основним законодавчим документом, що регламентує діяльність фіскальних органів, суб'єктів господарювання в сфері оподаткування. Відповідно до Податкового кодексу під податковим боргом можна вважати суми узгодженого грошового зобов'язання, не сплаченого платником податків у встановлений строк, та непогашеної пені, нарахованої у порядку, визначеному Податковим кодексом [1].

За визначенням Національного банку України фінансова стабільність – це стан фінансової системи, за якого вона здатна належним чином виконувати основні функції, такі як фінансове посередництво та здійснення платежів, а також протистояти кризовим явищам [2].

Ємельянова О.О. за результатами власних досліджень зазначає, що, по-перше, у податково-правовому сенсі під термінами «податкове зобов'язання» та «грошове зобов'язання» розуміється сума податку, яку платник має сплатити до відповідного бюджету. Цей термін не характеризує права та обов'язки сторін правовідносин, що притаманне приватноправовим галузям. По-друге, принципова різниця між термінами «податкове зобов'язання» та «грошове зобов'язання» в тому, що перший застосовується в разі виконання податкового обов'язку вчасно і у повному обсязі, а другий – у разі порушення чинного податкового законодавства та виникнення у платника податкового боргу [3, с. 42].

Нами проаналізовано підходи вітчизняних вчених до визначення поняття «податковий борг», що наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття «податковий борг»

№	Автор	Поняття
1	Юр'єва О.І. [4, с. 38]	– це невиконане платником податків грошове зобов'язання перед державою в терміни, що визначені законодавством, яке узгоджене ним самостійно або в порядку оскарження, а також пеня, що нарахована на суму такого грошового зобов'язання.
2	Михальчук Н.М. [5, с. 212].	– це несанкціоноване використання платником податків грошових коштів з бюджетів різних рівнів, в обсязі належних до сплати податкових зобов'язань, що зумовлюють негативні наслідки для фінансової стабільності держави.
3	Головко О.Д. [6, с. 23]	– це сукупність заходів для вирішення суперечностей між економічними та соціальними потребами суспільства в результаті формування додаткових ресурсів держави за рахунок запозичення грошових коштів у юридичних та фізичних осіб.
4	Крисоватий А.І. [7, с. 11]	– це узгоджена сума податкового зобов'язання, не сплачена в установлені терміни.
5	Руденко О.О. [8, с. 168]	– це сума фактичної узгодженої заборгованості суб'єктів господарювання, яка виникла в результаті невиконання податкових зобов'язань, передбачених законодавством, за певний звітний період.
6	Тимченко О.М. [9, с. 5]	– це не сплачена в установленний термін сума податкового зобов'язання до бюджету, виходячи з установлених законодавством норм, незалежно від факту узгодження цієї суми з платником.
7	Тунік Ю.І. [10, с. 2]	– це сума грошового зобов'язання платника податків (з урахуванням штрафних санкцій за їх наявності), яку було узгоджено ним самостійно або в порядку оскарження, але не сплаченого у встановлений Кодексом строк, а також пеня, нарахована на суму такого грошового зобов'язання.
8	Бортняк В.А. [11, с. 311]	– це сума фактичної заборгованості суб'єкта господарювання (фізичної або юридичної особи), яка виникла внаслідок не виконання податкових зобов'язань перед державними та місцевими органами влади за певний звітний період; – це борг, який виник у процесі вирішення спірних питань, пов'язаних з добровільною сплатою чи примусовим стягненням суми податкового боргу фізичними і юридичними особами, які є платниками податків, та органами державної виконавчої влади України; – це результат систематичного чи одноразового невиконання зобов'язань зі сплати податкових платежів і зборів суб'єктами оподаткування перед державою.

Джерело: розроблено авторами на основі джерел [4–11]

Відповідно до поглядів Юр'євої О.І. варто відзначити, що висока інтенсивність сплати податкових зобов'язань, значні штрафні санкції, часті зміни законодавчої бази, складність розрахунку податкових звітів приводить до збільшення операцій в тіньовому секторі економіки. Це не може викликати віру у надійність і стабільність діючої податкової системи для підприємців, змушує їх, замість законних дій, віддавати перевагу операціям, пов'язаних з несплатою податків [4, с. 38–41].

Гладка Л.І., Стасюк А.В. та Сімон А.П. розглядали зарубіжний досвід управління податковим боргом. Вартим уваги є досвід Франції, де відповідно до дослідження 98% платежів до бюджету сплачуються платниками абсолютно добровільно. Це можна пояснити високим рівнем громадської свідомості, взаємодією між платниками податків та органами служби державних фінансів та значними розмірами санкцій. За рахунок вживання цих заходів, надходження до бюджету Франції складають близько 10 млрд. євро щорічно. Серед заходів, які попереджують виникнення податкового боргу та використовуються у Франції, а також можуть бути використані в якості прикладу для впровадження в інших країнах, слід виділити наступні:

- надання пільг щодо сплати податків малим підприємствам, які мають незначний річний прибуток для попередження виникнення податкової заборгованості;
- нівелювання наслідків неякісного декларування за допомогою негайного вербального контакту з платником податків;
- регулювання строків сплати податків за допомогою відстрочення / розстрочення платежу [12, с. 534]

Ткачик Ф.П. звертає увагу на те, що підвищених пріоритетів у контрольній діяльності фіскальних органів вимагають такі факти, як підвищення професійності роботи працівників фіскальної служби та їх робота з платниками податків, розширення застосування електронних сервісів для зменшення можливостей до ухилення від сплати податків та проявів корупції. Автор наводить приклад австралійського досвіду, що свідчить про спадаючу динаміку кількості здійснених податкових перевірок у зв'язку з проведенням інтенсивних заходів у сфері інформування та консультування платників податків щодо обов'язку повномасштабного декларування оподатковуваних операцій і сплати в повному обсязі податків і зборів [7, с. 136].

Михальчук Н.М. у дослідженні звертає увагу на організаційно-функціональне підґрунтя діяльності податкової системи. Головним напрямком роботи є зниження рівня корупції серед посадових осіб, уповноважених на здійснення податкового аудиту та податкових керуючих. Автор зазначає наступні причини поширення корупції у сфері податкового контролю:

- залежність матеріальних вигод чи втрат платників податків від суб'єктивного рішення відповідальної особи;
- низький рівень оплати праці посадових осіб, уповноважених на здійснення контролю, та недостатній соціальний захист;
- слабкий державний та громадський контроль за діяльністю контролюючих органів, особливо на місцевому рівні;
- неефективний, а в деяких випадках відсутній механізм відповідальності за незаконні дії або бездіяльність посадових осіб, що реалізують податковий контроль;
- неузгодженість норм низки законів та наявність значної кількості підзаконних актів, які припускають довільне трактування законів;
- незнання особами своїх прав при проведенні контрольних заходів, що створює сприятливі умови для прихованої корупції у податковій сфері [13, с. 189-190].

Таким чином, ми вважаємо, що податковий контроль є фактором впливу на економічне становище в країні та одним з інструментів погашення податкового боргу є реструктуризація, яка згідно до Податкового кодексу здійснюється контролюючими органами шляхом анулювання, розстрочення податкового боргу та грошових зобов'язань. Контролюючі органи зобов'язані списати частину податкового боргу пропорційно до частини анульованих кредиторами зобов'язань боржника відповідно до плану реструктуризації або плану санації. Розстрочення або списання податкового боргу здійснюється на умовах плану реструктуризації або плану санації. Такі умови повинні бути не гіршими, ніж умови задоволення вимог інших кредиторів, визначені планом реструктуризації або планом санації. Загальний строк погашення розстроченого (відстроченого) податкового боргу не може перевищувати трьох років з дня погодження плану реструктуризації або затвердження плану санації. Напрями роботи з проблемною заборгованістю наведені схематично на рис. 1 [1].

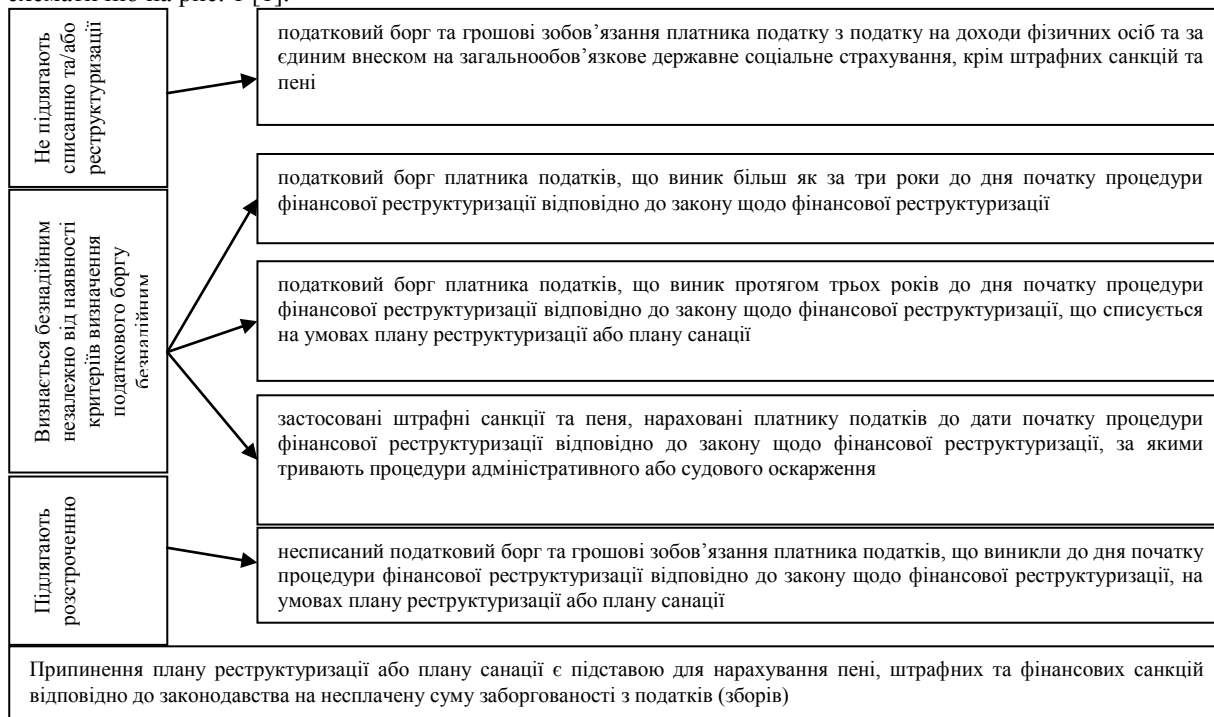

Рис. 1. Напрями роботи з безнадійною заборгованістю [1]

Кількісний аналіз податкового боргу заснований на статистичній інформації, що подається Державною фіскальною службою України та наведений у табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка податкового боргу помісячно за 2017 р.

Дата / Назва показника	Загальна сума податкового боргу, млн. грн.	Темп росту, %
01.02.2017	69625,5	-
01.03.2017	72447,5	104,05%
01.04.2017	73253,9	101,11%
01.05.2017	73333,3	100,11%
01.06.2017	77518	105,71%
01.07.2017	77436,1	99,89%
01.08.2017	76970,1	99,40%
01.09.2017	81599,4	106,01%
01.10.2017	81201,2	99,51%
01.11.2017	81078,6	99,85%
01.12.2017	92016,8	113,49%
01.01.2018	91417,3	99,35%

Джерело: розроблено авторами на основі статистичної інформації Державної фіскальної служби України [14]

Наведені вище дані свідчать про зростання обсягів загальної суми податкового боргу. За досліджуваний період заборгованість зросла на 31,3%, або на 21791,8 млн грн. Найбільший темп росту спостерігався станом на 01.12.2017 р. порівняно з 01.11.2017 р., що у грошовому вимірі становило зростання на 10938,2 млн грн.

Аналіз структури суми списаної безнадійної заборгованості в загальному обсязі суми податкового боргу наведено на рис. 2.

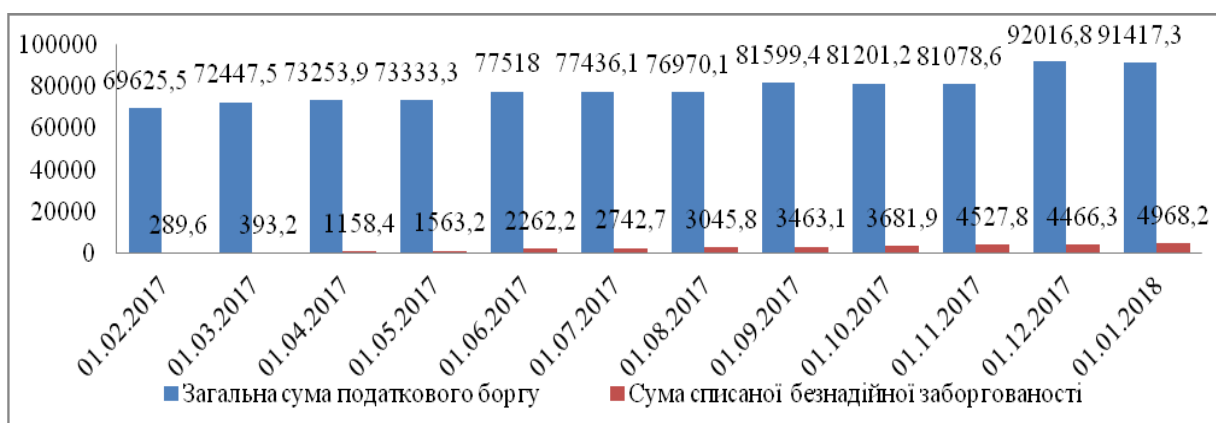

Рис. 2. Обсяги списаної безнадійної заборгованості в загальній структурі податкового боргу [14]

Отже, поряд із зростанням обсягів податкової заборгованості можна спостерігати й збільшення суми списаної безнадійної заборгованості. Слід зазначити, що протягом досліджуваного періоду було списано загалом 32562,4 млн грн.

Тенденції зміни суми наданих розстрочок у загальній структурі суми податкового боргу наведено на рис. 3.

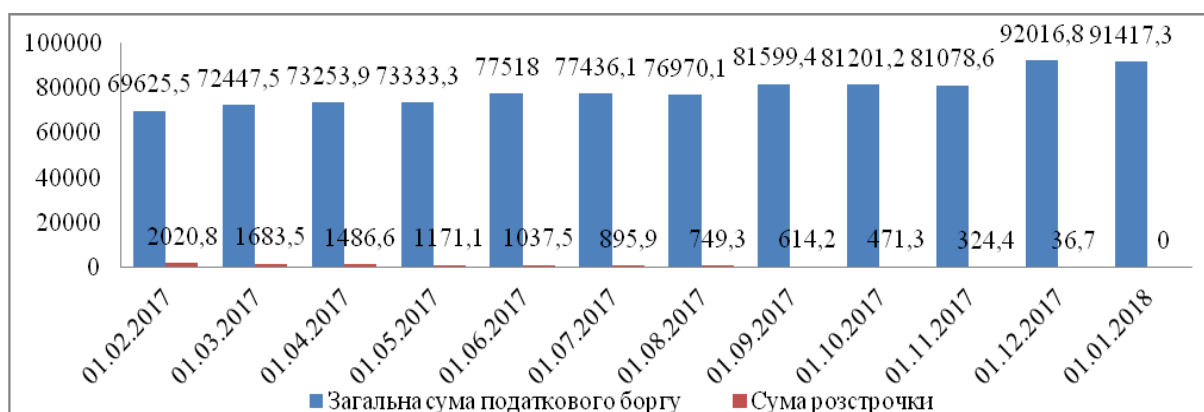

Рис. 3. Обсяги суми розстрочки в загальній структурі податкового боргу [14]

Отже, можна спостерігати обернену ситуацію порівняно зі списанням боргів. Протягом досліджуваного періоду держава з кожним місяцем проводила менші обсяги реструктуризації заборгованості. Станом на 01.01.2018 р. держава не мала розстроченої заборгованості.

За наведеними тенденціями можна стверджувати про негативний вплив проблемної податкової заборгованості на фінансову стабільність держави, оскільки зростання боргу та зростання обсягів списаної заборгованості підриває виконання таких функцій держави, як фінансове посередництво та здійснення платежів. Зростання обсягів списаної заборгованості свідчить про збільшення підприємств, що знаходяться в стані санації, банкрутів. Це є негативним фактором впливу на діяльність підприємств.

Автори вважають, що до причин виникнення податкового боргу на підприємствах можна віднести наступне:

- неефективне управління фінансами на підприємстві;
- зниження платоспроможності підприємства у зв'язку з невиконанням контрагентами своїх зобов'язань;
- погіршення фінансового стану платників податків у зв'язку з кризовими явищами в економіці;
- умисні дії менеджменту щодо приховування частини обороту;
- здійснювання псевдооперацій;
- фальсифікація бухгалтерських документів;
- нелегальні валютні та зовнішньоторговельні операції;
- низький рівень громадської свідомості;
- відсутність механізмів попередження податкового боргу;
- прояви корупції та зловживання службовим становищем з боку працівників ДФС;
- недосконале законодавство.

Відповідно до наведених вище причин автори мають наступні пропозиції щодо зменшення обсягів податкового боргу:

- впровадження ефективного фінансового менеджменту на підприємствах-боржниках;
- вдосконалення законодавства з метою недопущення довільного трактування законів;
- організація роботи з підприємствами-боржниками;
- формування громадської свідомості щодо важливості вчасної сплати податків;
- проведення роботи з реструктуризації заборгованості;
- проведення інформаційних та консультаційних послуг для платників податків;
- впровадження механізмів попередження податкової заборгованості;
- формування системи контролю з боку громадських організацій;
- достойна оплата праці робітників, що уповноважені на здійснення податкового контролю;
- надання жорсткої реакції на прояви корупції та бездіяльність з боку посадових осіб.

Слід зазначити, що виконання зазначених пропозицій сприяє не тільки боротьбі з податковими боргами, а й впливає на подолання кризових явищ в економіці країни.

Висновки. Отже, у процесі дослідження розглянуто суть поняття «податковий борг», визначено причини його виникнення та зазначено, що податкова заборгованість є фактором негативного впливу на фінансову стабільність України. Виявлені тенденції під час аналізу динаміки податкового боргу, списаної та реструктуризованої заборгованості не дають змоги прогнозувати зменшення проблемної заборгованості. Для мінімізації податкового боргу, зменшення тиску на підприємства, що не мають податкової заборгованості та збільшення грошових потоків до бюджету відповідно автори пропонують наступні кроки:

- детінізація економіки;
- формування якісного діалогу між платниками податків і контролюючими органами;
- розробка системи превентивних заходів, щодо недопущення податкової заборгованості;
- кримінальна відповідальність працівників ДФС.

Література

1. Податковий кодекс України № 2755-17, поточна редакція від 27.02.2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
2. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua>.
3. Смельянова О. О. Податковий борг: сутність та способи впливу на платника для його погашення / О.О. Смельянова // Право та інноваційне суспільство. – 2016. – № 1. – С. 40–44.
4. Юр'єва О.І. Механізм державного управління податковим боргом в Україні : дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук : 25.00.02 / Національної академії державного управління при Президенті України; Чернігівський національний технологічний університет МОН України, Чернігів. – 2017. – 274 с.
5. Михальчук Н.М. Податковий борг як загроза фінансовій безпеці держави : дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук : 21.04.01 / Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль – 2015. – 257 с.

6. Головка. О.Д. Податкова заборгованість / О.Д. Головка // Вісник податкової служби України. – 2007. – № 1(41). – С. 21–24.
7. Крисоватий А.І. Податковий глосарій : словник податкових термінів / А.І. Крисоватий. – К. : Задруга, 2002. – 72 с.
8. Руденко О.О. Прокурорський нагляд за додержанням законодавства органами податкової служби при стягненні податкової заборгованості з суб'єктів господарювання / О.О. Руденко // Часопис Київського ун-ту права. – 2011. – № 4. – С. 167–170.
9. Тимченко О.М. Податковий борг: сутність та явище / О.М. Тимченко // Ринок цінних паперів України. – 2009. – № 3–4. – С. 3–9.
10. Туник Ю.І. Процедура погашення податкового боргу: визначення поняття / Ю.І. Туник // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 2(15). – С. 1–4.
11. Бортняк В.А. Проблемні питання трактування поняття податкового боргу / В.А. Бортняк // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4 (24). – С. 310–313.
12. Гладка Л.І. Податкові зобов'язання та причини виникнення податкового боргу в Україні / Л.І. Гладка, А.В. Стасюк, А.П. Сімон // Молодий вчений. – 2017. – № 5 (45). – С. 533–536.
13. Ткачик Ф.П. Удосконалення податкового контролю в Україні у контексті протидії ухиленню від оподаткування / Ф.П. Ткачик // Інфраструктура ринку. – 2017. – № 4. – С. 133–137.
14. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua>.

References

1. Podatkovi kodeks Ukrainy № 2755-17, potochna redaktsiia vid 27.02.2018 roku, available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (access April 15, 2018).
2. Web site of National Bank of Ukraine, available at : <https://bank.gov.ua> (access April 15, 2018).
3. Iemelianova, O. O. Podatkovi borh: sutnist ta sposoby vplyvu na platnyka dlia yoho pohashennia / O.O. Yemelianova // Pravo ta innovatsiine suspilstvo. – 2016. – № 1. – S. 40–44.
4. Iurieva O.I. Mekhanizm derzhavnoho upravlinnia podatkovym borhom v Ukraini : dys. na здобуття наукового ступеня канд. ekon. nauk : 25.00.02 / Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy; Chernihivskiy natsionalnyi tekhnolohichnyi universytet MON Ukrainy, Chernihiv. – 2017. – 274 s.
5. Mykhalchuk N.M. Podatkovi borh yak zahroza finansovii bezpetsi derzhavy : dys. na здобуття наукового ступеня канд. ekon. nauk : 21.04.01 / Ternopilskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet, Ternopil – 2015. – 257 s.
6. Holovko. O.D. Podatkova zaborhovanist / O.D. Holovko // Visnyk podatkovoi sluzhby Ukrainy. – 2007. – №1(41). – S.21–24.
7. Krysovatyi A.I. Podatkovi hlosarii : slovnyk podatkovykh terminiv / A.I. Krysovatyi. – K. : Zadruga, 2002. – 72 s.
8. Rudenko O.O. Prokurorskyi nahlad za doderzhanniam zakonodavstva orhanamy podatkovoi sluzhby pry stiahnenni podatkovoi zaborhovanosti z subiektiv hospodariuvannia / O.O. Rudenko // Chasopys Kyivskoho un-tu prava. – 2011. – № 4. – S. 167–170.
9. Tymchenko O.M. Podatkovi borh: sutnist ta yavyshe / O.M. Tymchenko // Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy. – 2009. – № 3–4. – S. 3–9.
10. Tynyk Yu.I. Protseura pohashennia podatkovoho borhu: vyznachennia poniattia / Yu.I. Tynyk // Chasopys Akademii advokatury Ukrainy. – 2012. – №2(15). – S. 1–4.
11. Bortniak V.A. Problemni pytannia traktuvannia poniattia podatkovoho borhu / V.A. Bortniak // Universytetski naukovy zapysky. – 2007. – №4 (24). – S. 310–313.
12. Hladka L.I., Stasiuk A.V., Simon A.P. Podatkovi zoboviazannia ta prychyny vynyknennia podatkovoho borhu v Ukraini / L.I. Hladka, A.V. Stasiuk, A.P. Simon // Molodyi vchenyi. – 2017. – № 5 (45). – S. 533–536.
13. Tkachyk F.P. Udoskonallennia podatkovoho kontroliu v Ukraini u konteksti protydii ukhylenniu vid opodatkuvannia / F.P. Tkachyk // Infrastruktura rynku. – 2017. – № 4. – S. 133–137.
14. Web site of Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy, available at : <http://sfs.gov.ua> (access April 15, 2018).

Рецензія/Peer review : 16.04.2018

Надрукована/Printed : 31.05.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Череп А. В.

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 911.3:338.48

АЛЬТГАЙМ Л. Б.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

РОЛЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ У ФОРМУВАННІ
ТУРИСТИЧНОГО РИНКУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті надано характеристику соціально-економічних чинників розвитку в'їзного та внутрішнього туризму, екскурсійної діяльності у Тернопільській області. Проведено аналіз структури туристичної галузі потоків Тернопільської області, пропозицій туристичних підприємств та рівня розвитку туристичного ринку області, особливу увагу приділено туристичній інфраструктурі, а саме закладам розміщення, харчування та дозвілля. Наголошено на тому, що в області ще не існує спеціалізованих програм для людей старшого віку, а також на тому, що розвитку ринку туристичних послуг у регіоні перешкоджають недостатньо розвинена інфраструктура, низька якість туристичних послуг, неформованість внутрішнього турпродукту.

Ключові слова: туристична галузь, в'їзний туризм, внутрішній туризм, екскурсійна діяльність, туристична діяльність, туристично-рекреаційний потенціал області, туристичні послуги, туристичний ринок, екскурсійні маршрути, туристична інфраструктура, програма розвитку туризму в Тернопільській області, туристи, екскурсанти, туристичний продукт.

ALTHAIM L.

Ternopol National Pedagogical University named after Vladimir Gnatyuk

THE ROLE OF SOCIAL AND ECONOMIC FACTORS IN ARRANGING THE
TOURISM MARKET IN TERNOPIL REGION

The article describes social and economic factors of the development of inbound and domestic tourism as well as excursion activities in Ternopil region. The analysis of the structure of the tourist industry flows into Ternopil region, offers of tourist enterprises and the level of the development of the tourist market of the region are carried out; special attention is paid to tourist infrastructure, namely lodgings, board and recreation. It is emphasized that in the region there are no specialized projects for the elderly, as well as the fact that the development of the tourist services market in the region is hindered by insufficiently developed infrastructure, poor quality of tourist services, and insufficient formation of the domestic tourism produce. Therefore, the tourist industry in the region needs additional advertising. One should also consider the formation of a positive image of the region at the tourist market of Ukraine and Europe at the expense of PR-technologies. The development of infrastructure and the creation of favorable conditions for business tourism will give a synergistic effect: employment, sufficiency of the regional budget, stimulation of business activity and investment involvement.

Key words: tourism industry, inbound tourism, domestic tourism, excursion activities, tourist activity, tourist and recreational potential of the region, tourist services, tourist market, sightseeing tours, tourist infrastructure, tourism development project in Ternopil region, tourists, excursionists, tourist produce.

Соціально-економічні чинники є дуже важливими для розвитку туристичного ринку області, оскільки вони впливають на попит і пропозицію. Серед таких чинників можна назвати: рівень доходів населення, тобто його купівельна спроможність придбати туристичний продукт; трудові ресурси, які можуть бути зайняті у туризмі; розвиток транспортної мережі, що визначає спосіб і можливість швидко і зручно доїхати до туристичних об'єктів; рівень розвитку суміжних галузей економіки, які впливають на туризм. Дуже важливим чинником розвитку туристичного ринку області є структура населення і наявність трудових ресурсів. Кількість населення, його розміщення можуть сприяти розвитку туризму або, навпаки, бути на перешкоді туристично-рекреаційного освоєння території. Зміна структури населення, зокрема до збільшення пенсійних груп, створює потребу у стаціонарних закладах відпочинку й оздоровлення і, навпаки, зі зростанням кількості молодіжних груп виникає потреба в активних видах туризму [4, с.220].

Постановка проблеми. Туристична галузь набуває все більшого значення для розвитку економіки та соціальної сфери у Тернопільській області. Розвиток в'їзного та внутрішнього туризму, екскурсійної діяльності має тенденцію до підвищення якості життя в області, створення додаткових робочих місць, наповнення місцевого бюджету та підвищення авторитету регіону як на внутрішньому, так і на міжнародному туристичних ринках.

Тернопільська область, маючи вигідне геополітичне розташування, володіє значним туристично-рекреаційним потенціалом: сприятливі кліматичні умови, рівнинні і горбисті ландшафти, багатство флори і фауни, такі природні об'єкти як печери і водоспади, розвинута транспортна мережа, велика кількість історичних пам'яток культури та архітектури.

Туристична галузь в області потребує додаткового рекламування. Особливу увагу слід звернути на формування позитивного іміджу регіону на туристичному ринку держави і Європи, застосовуючи PR-технології. Розвиток інфраструктури і створення сприятливих умов для бізнес-туризму дасть синергетичний

ефект: робочі місця, наповненість регіонального бюджету, стимулювання ділової активності та залучення інвестицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні основи дослідження ринку туристичних послуг містяться у працях В. Мацоли, В. Главацького, О. Любіцевої, М. Мальської, Н. Недашківської, Я. Олійника, В. Преображенського, Н. Кудли, О. Шаблія. Вивченням конкретних питань становлення та функціонування туристичного ринку Тернопільської області займалися багато науковців, серед них варто виділити праці Заставецької О. В. «Розвиток туризму у депресивному регіоні», Качурівської Н. Д. «Проблема організації ринку туристичних послуг в Тернопільській області», Рунців О. І. «Територіальна організація ринку туристичних послуг у регіоні» та ін.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що туристичну галузь вважають трудомісткою сферою людської діяльності. Тому кількість і якість трудових ресурсів є визначальним чинником розвитку туристичного ринку. Чисельність населення у Тернопільській області станом на 1 січня 2018 року становить 1062, 5 тис. мешканців, тоді як у 2017 році становила 1066, 7 тис. мешканців. Тобто за рік чисельність населення зменшилась на 4,2 тис. мешканців, це пов'язано із від'ємним природним приростом в області і міграційними процесами [7]. Співвідношення кількості сільського і міського населення, а також його статеву структуру станом на 1 січня 2018 року можна побачити у таблиці 1.

Таблиця 1

Структура населення Тернопільської області				
Чисельність постійного населення (тис. осіб)				
Міське	Сільське	Чоловіки	Жінки	Разом
475,2	587,3	496,1	566,4	1062,5

* Головне управління статистики у Тернопільській області

Як бачимо більшість населення Тернопільської області проживає у сільській місцевості, де, як правило, немає достатньої кількості робочих місць для зайнятості трудових ресурсів, але є значний туристичний потенціал для розвитку сільського зеленого туризму, екологічного, водного туризму, тому туристична галузь має стати тут пріоритетною.

Відсоткове співвідношення працездатного населення до загальної кількості населення області станом на 1 січня 2018 року можна побачити на рис. 1.

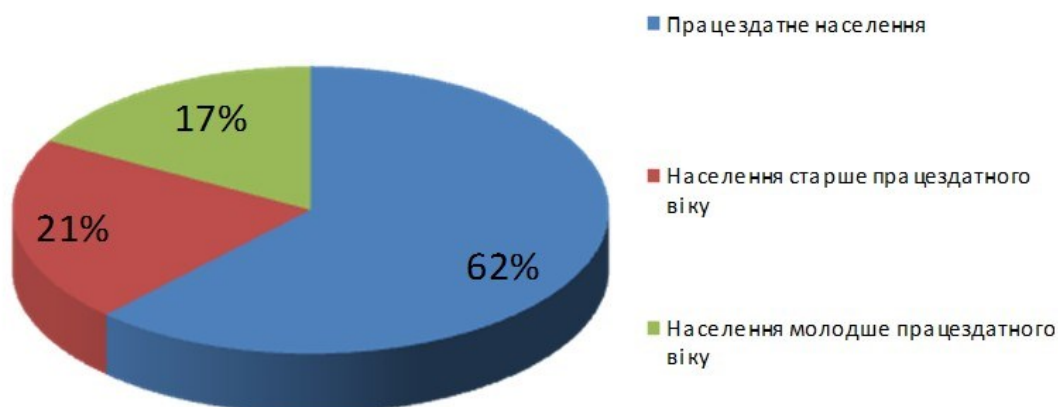

Рис. 1. Структура трудових ресурсів Тернопільської області [7]

Із цих даних можна зробити висновок, що область добре забезпечена трудовими ресурсами – працездатне населення складає 62 % (661,7 тис. осіб) від загальної кількості.

Транспорт – одна із важливих галузей господарства, яка у значній мірі впливає на розвиток туризму шляхом покращення доступності до туристичних об'єктів. На території Тернопільської області добре розвинуті автомобільний та залізничний транспорт. Вони пов'язані між собою і утворюють транспортну систему області, яка є складовою частиною транспортної системи України. Оскільки туристичні ресурси прив'язані до певних територій, то ступінь їх популярності і використання визначається транспортною доступністю до таких регіонів. Провідне місце серед усіх видів транспорту за величиною перевезень займає автомобільний. Майже всі шляхи пролягають через населені пункти, де до послуг автотуристів є заклади харчування та розміщення. Однак понад 80% доріг вимагають модернізації та ремонту. Автомобільні подорожі обмежує низька пропускна здатність доріг. За даними Служби автомобільних доріг у Тернопільській області капітального ремонту потребують більше 85% усіх автошляхів області. Найгірший стан доріг насамперед місцевого значення, а також у межах населених пунктів. У незадовільному стані також перебувають більшість доріг у межах сільських населених пунктів і селищ. До таких шляхів, зокрема,

належать під'їзні дороги до популярних туристичних об'єктів: печери „Кришталева” і „Млиники”, Червоногородський та Русилівські водоспади. До них немає якісних під'їзних шляхів, якими можуть проїхати сучасні туристичні автобуси.

У Тернопільській області належно розвинута система пасажирських автобусних перевезень. На території регіону діють 26 автостанцій і міжміський автовокзал у м. Тернопіль. Вони забезпечують перевезення пасажирів у міжнародному, міжміському та приміському напрямках. Загалом в області є понад 600 автобусних маршрутів різного значення. Міжнародні автобусні перевезення з'єднують Тернопільщину із Польщею, Німеччиною, Чехією, Іспанією, Італією, Словаччиною, Румунією, Молдовою та Білоруссю.

Залізничний транспорт займає важливе місце у вантажо- і пасажироперевезеннях. Найбільша щільність залізниць у центральній частині області, найменша – у північній. Густа залізнична сітка є сприятливим чинником для розвитку всіх видів туризму. Найбільшим вузлом пасажирських і вантажних залізничних перевезень є станція Тернопіль. Через неї щоденно відправляється понад 30 пасажирських поїздів. Більшість перевезень здійснюється на лінії Красне – Тернопіль – Хмельницький. На інших залізничних напрямках області виконується невеликий обсяг пасажирських перевезень, переважно у приміському сполученні. В останні роки кількість і склад пасажирських і приміських поїздів, які прямують через Тернопільську область, суттєво зменшився. Це створює значні проблеми для туристів, які подорожують цим недорогим видом транспорту у межах області [8].

Область розташована на перехресті важливих транспортних шляхів у центрі Західної України, тому дуже перспективним є облаштування транспортних потоків закладами сервісного обслуговування туристів. Важливим чинником розвитку туристичної індустрії є її доступність, не лише із точки зору географічного розташування, а й з точки зору наявності прямих сполучень та вартості проїзду.

До вагомих чинників, що впливають на туристичний ринок належить розвиток галузей матеріального виробництва, що дотичні до нього. Серед них можна виділити: сільське господарство, харчову і легку промисловість, виробництво сувенірів та інші.

У районах інтенсивного розвитку туристично-рекреаційної сфери сільське господарство повинно спеціалізуватися на виробництві екологічно чистих овочів і фруктів, м'яса або таких продуктів харчування, які мають лікувально-оздоровче призначення (молочні продукти, лікувальні трави, відповідні сорти м'яса і таке інше).

На основі екологічно чистої продукції варто розвивати харчову промисловість, передусім у місцевості, що тяжіє до туристично-рекреаційних центрів і може у достатній кількості забезпечити рекреантів необхідною продукцією. У свою чергу легка промисловість суттєво впливає на якість обслуговування, адже забезпечення туристів і екскурсантів її продукцією є важливим завданням. Так, сувенірна продукція повинна мати високу якість, всебічно розкривати національний колорит місцевості й ґрунтуватися на народних традиціях [4, с. 135].

Послугами туристичних підприємств у 2017 р. скористалися близько 6,9 тис. осіб (у 2016 р. – 9,1 тис. осіб), найчастіше це люди у віці 15–44 роки, досить рідко клієнтами фірм є діти до 14 років, які рідко відправляються у подорожі самостійно. З'ясовано, що частка дітей шкільного віку від усіх мандрівників становить близько 5%, і пов'язано це, у першу чергу, із відсутністю спеціалізованих дитячих турів у місцевому туристичному продукті. Зазвичай дитячий відпочинок зводиться до оздоровлення у дитячих таборах. Значну частку також становлять внутрішні туристи-школярі, які разом із студентами переважають серед відвідувачів музеїв (близько 80 %), а отже, й серед екскурсантів [6].

В області не існує також спеціалізованих програм для людей старшого віку, тому такі мешканці користуються пропозиціями туристичних підприємств регіону дуже обмежено. Хоча саме такі туристи є споживачами ностальгічних турів, організація яких є перспективною для Тернопільської області, зважаючи на безліч придатних для цього туристичних об'єктів. Відвідувачі пенсійного віку, частка яких не перевищує 5%, зареєстровані, як правило, у меморіальних музеях та історико-культурних заповідниках. Серед відвідувачів старшого віку значно переважають іноземці (зазвичай українського походження), які обирають меморіальні, біографічні або релігійно-сентиментальні тури, що організовуються, як правило, без участі туристичних підприємств області [3, с. 123].

Окрім суб'єктів туристичного ринку, важливою його складовою є туристична інфраструктура. Туристична інфраструктура – це сукупність підприємств, установ і закладів, діяльність яких спрямована на задоволення потреб людей, які беруть участь в оздоровленні або відпочинку, а також шляхів сполучення і транспорту та об'єктів розміщення туристів, що забезпечують умови стабільного розвитку. Її розглядають як цілісну систему, що складається із двох підсистем: соціальної та виробничої, які взаємопов'язані та взаємообумовлені відносно суб'єкта, що її обслуговує [4, с. 170].

Туристичну інфраструктуру окремої територіальної одиниці розглядають як поєднання підприємств, що надають різні види послуг:

- заклади розміщення;
- заклади харчування;
- заклади дозвілля та ін.

Однією із основних складових туристичної індустрії Тернопільської області, яка визначає її реальний туристичний потенціал, є готельне господарство. Саме готельні підприємства виконують одну із

найважливіших функцій у сфері обслуговування туристів – розміщення, адже якість проживання та відповідне обслуговування впливають на рівень туристичного сервісу. Готельне господарство Тернопільщини представлене різними видами засобів тимчасово розміщених туристів. Хоча готельна інфраструктура бажає бути набагато кращою, проте тут можна зустріти як приватні квартири та садиби, що здаються для розміщення туристів, так і готелі-люкс та готелі певної категорійності. Станом на кінець 2017 року на території Тернопільської області існувало близько 70 колективних засобів розміщення, їх розподіл можна прослідкувати у таблиці 2.

Таблиця 2

Колективні засоби розміщення у Тернопільській області

	2013 рік	2015 рік	2017 рік
Кількість колективних засобів розміщення (одиниць)	73	70	70
Готелі та аналогічні засоби розміщування (одиниць)	59	58	58
Готелі	37	39	39
Мотелі	2	2	2
гуртожитки для приїжджих	3	1	1
туристські бази, гірські притулки, студентські літні табори, інші місця для тимчасового розміщування	17	16	16
Спеціалізовані засоби розміщування (одиниць)	14	12	12
Санаторії	4	3	3
дитячі санаторії	5	5	5
санаторії-профілакторії	2	2	2
бази відпочинку, інші заклади відпочинку (крім турбаз)	3	2	2
оздоровчі заклади 1-2-денного перебування			
Місткість готелів та аналогічних засобів розміщування (місць)	2516	2361	2361
Номерний фонд готелів та аналогічних засобів розміщування (номерів)	1171	1158	1158

* Програма розвитку туризму в Тернопільській області на 2016–2020 роки

Однак реальна кількість готельних закладів на території Тернопільської області є більшою, оскільки багато готелів, які працюють, ще офіційно не введені в експлуатацію і не охоплюються статистичною звітністю. У містах також надаються послуги подової оренди житлових квартир і приватних хостелів, більшість із яких є незареєстрованими в органах державної реєстрації.

Попит на готельні послуги на території багатьох міст і районів Тернопільської області часто значно перевищує пропозицію від закладів розміщення, які працюють. Різне зростання попиту на послуги готелів відбуваються під час проведення релігійних прощ до паломницьких центрів краю – Зарваниці та Почаєва. У цих населених пунктах теж недостатня ємність закладів готельного господарства. У багатьох локальних туристичних центрах (Кривче, Касперівці, Нирків) взагалі відсутні готельні підприємства, хоча попит на їх послуги тут у літній сезон є досить високим.

За даними Головного управління статистики у Тернопільській області протягом 2017 року у колективних засобах розміщення було розміщено більше 138 тисяч осіб. Більшість людей користувалися послугами готелів – більше 78 тисяч осіб, із них більше 7 тисяч – це іноземці.

Однак на даний час в області недостатня кількість недорогих готелів і хостелів. Переважна більшість мандрівників і активних туристів є людьми із невисокими доходами, на яких, як не дивно, не зорієнтовані більшість готельних підприємств нашого регіону. У районах Тернопільської області відсутні досить популярні серед молоді та недорогі хостели, мережа яких в інших областях України активно розвивається.

Висновки. Аналізуючи все сказане, можна стверджувати, що Тернопільська область є унікальним регіоном, який виділяється своєрідністю геологічної будови, рельєфу, рослинного та тваринного світу, мальовничими краєвидами та сприятливим кліматом для використання із рекреаційною метою. Тут вдало поєднуються природні та історико-культурні ресурси, які є основною складовою розвитку туристичного ринку області. Створення НПП «Кременецькі гори» і «Дністровський каньйон» сприяє оптимізації впливу господарського комплексу на природокористування області, а також дозволяє більш збалансовано використовувати унікальні рекреаційні ресурси. Заповідник «Медобори» зберігає природні скарби краю і дозволяє помилуватися ними проходячи екологічними стежками. Рельєф території області сприяє розвитку пішого і велосипедного туризму. Хто захоплюється геологією та спелеологією, може отримати задоволення від знайомства із печерами області та травертинами вздовж Дністровського каньйону. Водні ресурси області дозволяють організовувати для туристів сплави на байдарках і катамаранах, а також розвивати інші види водного туризму. Бальнеологічні ресурси регіону ще недостатньо розвідані, але є мінеральні води та лікувальні грязі, на основі використання яких можуть працювати санаторії та бази відпочинку.

Природні туристичні ресурси області мають велике пізнавальне та екологічне значення, що є перспективою для розвитку спелеотуризму, рекреаційно-оздоровчого, екологічного, спортивного, мисливського, пішохідного та сільського зеленого туризму.

На території Тернопільщини є значна кількість пам'яток архітектури, історії та культури, які використовуються або можуть бути використані як об'єкти для різноманітних видів туризму. Тернопільська область у різні часи перебувала під владою багатьох держав і кожен період залишив свої історико-культурні пам'ятки: оборонні споруди, палаци, костели, синагоги, стародавні дерев'яні церкви та ін.

Окрім того, Тернопільщина славиться давньою історією та визначними особами, які народилися, проживали чи перебували тут у певний період свого життя: Соломія Крушельницька, Володимир Гнатюк, Йосип Сліпий, Іван Пулюй. Область може забезпечити досить якісну туристичну пропозицію щодо екскурсійних програм для різних категорій населення та вікових груп. Історико-культурні ресурси Тернопільської області можна використовувати для розвитку релігійного, пізнавального, історичного, сентиментального туризму.

В області є усі необхідні соціально-економічні чинники для сталого розвитку туристичного ринку: людські ресурси – значна частка економічно активного населення; в економіці області відбуваються позитивні зміни (підвищується інвестиційна привабливість території), а ремонт транспортних шляхів забезпечить доступ до туристичних об'єктів. Область має сприятливі природні умови та багаті історико-культурні ресурси для створення конкурентоспроможного туристичного продукту.

Більшість туристичних підприємств Тернопільської області зорієнтовані на виїзний туризм і пропонують закордонні тури. Однак останнім часом набуває популярності і внутрішній туристичний продукт. Турфірми розробляють екскурсійні маршрути територією області, але дуже часто туристи не знають про їхні послуги через брак інформації та реклами. Просування туристичного продукту Тернопільщини як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках туристичних послуг неможливе без належного інформаційно-рекламного забезпечення. Це дуже ефективна складова системи маркетингових комунікацій і потребує вона значних витрат. Впровадження нових інформаційно-рекламних технологій у туристичну сферу – необхідна передумова її розвитку. При цьому важливим є об'єктивність інформації, легкість доступу і оперативність її отримання, повнота, наочність, можливість інтерактивного оформлення замовлень і оплати послуг. Реклама повинна відповідати вимогам туристичного бізнесу, а також індивідуальним потребам туристів та екскурсантів.

Література

1. Про туризм : закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 13. – С. 180.
2. Концепція Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року від 1 серпня 2013 р. № 638-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>.
3. Гаврюшин І. П. Туризм України: проблеми і перспективи : монографія / І.П. Гаврюшин. – К., 1994. – 450 с.
4. Кузик С. Теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід : монографія / Степан Кузик. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 254 с.
5. Туристична діяльність у Тернопільській області : статистичний бюлетень. – Офіц. вид. – Тернопіль : Головне управління статистики у Тернопільській області, 2016. – 40 с.
6. Програма розвитку туризму в Тернопільській області на 2016–2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oda.te.gov.ua>.
7. <http://www.te.ukrstat.gov.ua>
8. <http://odb.te.ua/1445>.

References

1. Pro turyzm : zakon Ukrainy vid 15.09.1995 r. № 324/95-VR // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2004. – № 13. – S. 180.
2. Kontseptsiiia Derzhavnoi tsilovoi prohramy rozvytku turyzmu ta kurortiv na period do 2022 roku vid 1 serpnia 2013 r. № 638-r [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua>.
3. Havriushyn I. P. Turyzm Ukrainy: problemy i perspektivy : monohrafiia / I.P. Havriushyn. – K., 1994. – 450 s.
4. Kuzyk S. Teoretychni problemy turyzmu: suspilno-geohrafichnyi pidkhid : monohrafiia / Stepan Kuzyk. – Lviv : Vydavnychiy tsentr LNU im. Ivana Franka, 2010. – 254 s.
5. Turystychna diialnist u Ternopilskii oblasti : statystychnyi biuletyn. – Ofits. vyd. – Ternopil : Holovne upravlinnia statystyky u Ternopilskii oblasti, 2016. – 40 s.
6. Prohrama rozvytku turyzmu v Ternopilskii oblasti na 2016–2020 roky [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.oda.te.gov.ua>.
7. <http://www.te.ukrstat.gov.ua>
8. <http://odb.te.ua/1445>.

Рецензія/Peer review : 05.05.2018
Надрукована/Printed : 04.06.2018
Рецензент: д. е. н., проф. Журба І. Є.

УДК 304:33

ДИХА М. В.

Хмельницький національний університет

КУЛЬТУРНА СКЛАДОВА В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

У статті обґрунтовано значущість культурної складової в системі забезпечення сталого розвитку України, яка реалізується недостатньою мірою. Розглянуто проблеми у формуванні та реалізації державної культурної політики та шляхи їх вирішення, визначено пріоритетні завдання державної культурної політики в сучасних реаліях.

Ключові слова: культура, культурна політика, сталий розвиток.

DYKHA M.

Khmelnytskyi National University

CULTURAL COMPLEX IN THE SYSTEM OF ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

The substantiated role of the cultural component in the system of ensuring sustainable development of Ukraine is significant and indisputable, but its potential is not realized sufficiently. A number of problems in the formation and implementation of the state cultural policy and ways of their solution are highlighted, in particular, regarding the need to ensure proper financing of the cultural sphere from the state and local budgets; development of the creative industry in Ukraine and ensuring proper legislative support of this direction; promoting cultural development through ensuring the effective work of the Ukrainian Cultural Foundation, as well as defining a range of priority tasks of state cultural policy, implementation of which is important in modern realities. Culture permeates all areas of human life. In the conditions of hostilities in the Donbass, political confrontation and the difficult socio-economic situation in Ukraine, culture should become a valuable basis for the consolidation of society. Reform programs in all sectors of the socio-economic system should be linked to ensuring sustainable cultural development. It is also necessary to introduce mechanisms for protecting the national cultural space from destructive globalist cultural practices, as well as from the negative ideological influence of unfriendly states.

Key words: culture, cultural policy, sustainable development.

Актуальність проблеми. Сучасність демонструє світовій людській спільноті складні перетини цивілізаційних та культурних сенсів, які потрібно розглядати в контексті подальшого розгортання людської історії, перспектив людства та можливостей забезпечення сталого розвитку. Конфлікти, від яких потерпає українське суспільство, є наслідками деструктивних процесів у т. ч. у гуманітарній сфері. Зважаючи на те, що ключовим чинником вирішення суспільних конфліктів та підґрунтям консолідації суспільства є культура, то необхідно максимально використовувати її потенціал. Забезпечення сталого розвитку України залежить не тільки від успішності соціально-економічних реформ, але й ефективної політики держави в сфері культури. Культурна політика сприяє просуванню державою своїх національних інтересів і здатна впливати на реалізацію соціально-економічної політики, а не тільки виконувати допоміжну інформаційно-ідеологічну функцію щодо підтримки загальної державної стратегії держави. Спроможність упровадження кардинальних соціально-економічних реформ, забезпечення сталого розвитку має пряму залежність від розвитку культури, що свідчить про актуальність дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Роздуми видатних мислителів про світ культури представлені в працях І. Канта, Г. Гердера, Г. Гегеля, філософів життя – А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, В. Дільтея, Г. Зіммеля, філософів історії – О. Шпенглера, А. Тойнбі, неокантіанців – Г. Ріккєрта, В. Вільденбанда, Е. Кассіра, в екзистенціальній філософії, в філософії постмодернізму – М. Фуко, Ж. Лакан, Р. Барт та ін.

Дослідження рівня розвитку систем в контексті соціально-економічних перетворень та культурно-цивілізаційного розвитку висвітлено в працях таких вітчизняних учених: А. Гальчинського, О. Валєвського, О. Власюка, В. Симоненка, В. Гейця, Е. Лібанової, Є. Головахи, М. Поповича, С. Кримського, В. Скурятівського та ін.; зарубіжних учених: В. Полтеровича, Дж. Стігліца, Д. Перкінса, Дж. Сакса, Ф. Фукуяма, Е. Райнерта та ін.

Проте, на сьогодні можемо констатувати, що в Україні на державному рівні потенціал культурної складової у забезпеченні сталого розвитку використовується недостатньо, є численні проблеми у формуванні та реалізації державної культурної політики, в той час, коли ефективна культурна політика може бути ціннісною складовою сталого розвитку суспільства, що й обумовлює **мету дослідження**.

Виклад основних матеріалів. Культура – складний та багатовимірний об'єкт вивчення. У сучасній науці культурна політика розглядається як одна із складових сталого розвитку суспільств. Міжнародні експерти і політики відмовляються від хибної точки зору, що начебто культурна політика є чимось другорядним у порівнянні з економічною або соціальною сферами. Зокрема, у підсумковій резолюції Декларації Ханчжоу, яка була схвалена Міжнародним конгресом «Культура: ключ до сталого розвитку» в Ханчжоу (КНР) [2], який проходив під егідою ООН наголошується, що на підставі накопиченого досвіду настав час для інтеграції культури через чітко визначені цілі у стратегії розвитку на глобальному та

регіональному рівнях. Культура має бути включена в якості основного принципу в порядок денний розвитку в такій ж мірі, як права людини, питання рівності і стабільності. Культурна складова має враховуватися при розробці програм сталого розвитку та їх реалізації.

Важливо використовувати потенціал культури у забезпеченні економічного розвитку та подоланні бідності. Необхідно повною мірою використовувати потенціал індустрії творчості й культурного розмаїття задля заохочення інноваційних підходів. Важливу роль відіграє культура у забезпеченні екологічної стабільності, у збереженні та передачі історичного надбання майбутнім поколінням. У формуванні та реалізації державної політики необхідно виходити з того, що культура є однією із засад створення стратегій розвитку та забезпечення національної безпеки (включаючи питання реінтеграції окупованих районів Донецької та Луганської областей у культурний та гуманітарний простір України).

Проте, на сьогодні потенціал культурної складової в системі забезпечення сталого розвитку України реалізується далеко неповною мірою. Варто зазначити про численні проблеми у формуванні та реалізації державної культурної політики.

Важливим питанням є забезпечення економічної самодостатності культурної сфери. Упродовж усіх років державної незалежності культурна сфера фінансувалася за залишковим принципом, що не відповідає тим завданням, які стоять перед культурою. Навіть ухвалені рішення щодо збільшення фінансової підтримки закладів культури не реалізуються. Зокрема, згідно норм Податкового кодексу України (ст. 197) [9] створення, постачання, просування, реставрація і розповсюдження національного культурного продукту звільняється від сплати ПДВ. Але необхідно було ухвалити закон, який би визначав, що є «національним культурним продуктом», підзаконні акти, які б вказували конкретний механізм звільнення від сплати ПДВ та обумовили процедуру застосування таких норм.

Робота закладів культури пов'язана із виконанням важливих соціальних функцій, тому вони повинні мати належне фінансування із державного та місцевого бюджетів. Нові можливості для розвитку муніципальних закладів культури відкрилися в країні із запуском процесу децентралізації. Прийняту нині практику утримання таких закладів культури за рахунок місцевих бюджетів варто доповнити формою – культурне замовлення, коли фінансування різноманітних проектів здійснюється на конкурсних засадах. Форми та процедури культурного замовлення мають бути розроблені органами місцевого самоврядування за участю мистецьких організацій. Такий механізм сприятиме збереженню культурного розмаїття регіонів та забезпечить зв'язок регіональних програм із загальнодержавними. Зберігається необхідність на законодавчому рівні визначити структуру «культурного кошика» – набору культурних благ та послуг, гарантованих державою. Набір культурних гарантій має затверджуватися урядом та належним чином фінансуватися коштом державного бюджету.

Одним із суттєвих чинників соціально-економічного зростання у сучасних постіндустріальних країнах є креативні індустрії. Зокрема, вони стали рушійною силою британської економіки [7].

В Україні креативні індустрії на сьогодні поки що не отримали такого масштабного розвитку, але цей напрям активно розвивається. Українським центром культурних досліджень спільно з програмою ЄС та Східного партнерства «Культура і креативність» реалізовувався проект ЮНЕСКО із адаптації індикаторів впливу культури на соціально-економічний розвиток в Україні (CDIS). За результатами впровадження проекту встановлено, що в Україні внесок креативних індустрій до ВВП становить щонайменше 4,04 % [8].

Тому вкрай актуальним для нашої країни є завдання забезпечення належної нормативної підтримки цього напрямку. Зокрема, у проекті змін до Закону України «Про культуру» [10] пропонується таке визначення: «креативні індустрії – це перелік видів економічної діяльності, що мають потенціал до створення доданої вартості та робочих місць через культурне (мистецьке) та/або креативне вираження, а їхні продукти та послуги є наслідком індивідуальної творчості, навичок і таланту». Проте, на нашу думку, креативні індустрії не можуть бути просто «переліком». Доповнення до Закону України «Про культуру» визначенням креативних індустрій та специфіки цієї діяльності має полягати у поєднанні економічної та гуманітарної діяльності, що створить юридичне підґрунтя для подальшої нормотворчої роботи у підтримці інноваційної культурної діяльності, що сприятиме своєрідній «легалізації» креативних індустрій для органів влади, які опікуються культурною сферою і, очевидно, сприятиме їхньому розвитку.

Також важливим рішенням у сприянні розвитку культури є створення Українського культурного фонду. Проте, чинна модель його функціонування не здатна забезпечити відкритість, об'єктивність та незаангажованість в управлінні Фондом. Оскільки Фонд є розпорядником бюджетних коштів, виділених на підтримку культури, необхідні правові запобіжники з метою унеможливлення практики фінансування політичних, корпоративних заходів чи зміцнення іміджу окремих осіб (наприклад, напередодні чергової виборчої кампанії).

Існує нагальна необхідність внесення змін до Закону України «Про український культурний фонд» [6] в частині визначення професійних вимог до кандидатів від органів влади до Наглядової ради Фонду. Також має бути передбачений конкурсний механізм їхнього призначення. Вважаємо, що всі кандидати до керівних органів Фонду мають обов'язково подавати резюме свого бачення розвитку культури та пріоритетних напрямів функціонування Фонду.

Також механізм формування експертних рад та добору експертів для оцінювання культурних проектів, поданих до фінансування, є багато в чому абстрактний. З метою унеможливлення корупційних

ризиків в ухваленні рішень щодо фінансової підтримки Фондом конкретних культурних проєктів доцільно у законі, що регламентує діяльність Фонду, визначити засадничі принципи добору експертів та функціонування експертних груп.

У чинній редакції Закону України «Про культуру» (ст. 4) [5] визначено пріоритети державної політики у сфері культури: розвиток культури української нації, корінних народів та національних меншин України; збереження, відтворення та охорона історичного середовища; естетичне виховання громадян; розширення культурної інфраструктури села.

Проте, визначені пріоритети державної культурної політики не відображають надважливих завдань, які покладаються на культуру в сучасних реаліях, що обумовлює необхідність розширення їх спектру, зокрема щодо:

- розвитку «людського потенціалу», що стосується формування креативних можливостей українського суспільства. Важливим напрямом має стати підтримка конкурентоспроможних інноваційних проєктів, націлених на опанування населенням культурних благ;

- розвитку державних та громадських інститутів, які сприяють інноваційній культурній діяльності, зокрема, забезпеченню просуванню інновацій у державному секторі управління, що уможливується за рахунок ліквідації адміністративних бар'єрів і здійснення культурної політики на засадах широкого громадського діалогу. Державні інститути мають ставати джерелом інновацій, а не їх гальмом;

- створення законодавчої бази та ефективної системи правозастосування у сфері авторського права та прав інтелектуальної власності, які б відповідали сучасним європейським правовим нормам;

- зміцнення матеріально-технічної та інформаційної бази закладів культури, сприяння реалізації інвестиційних програм у розвиток інфраструктури культурної сфери;

- створення та реалізації ефективної системи заходів щодо просування української культури та мистецтва у світі, формування позитивного іміджу країни.

Висновки. Отже, роль культурної складової в системі забезпечення сталого розвитку України є вагомою та беззаперечною, але її потенціал реалізується недостатньою мірою.

Висвітлено ряд проблем у формуванні та реалізації державної культурної політики та шляхи їх вирішення, зокрема, щодо необхідності забезпечення належного фінансування культурної сфери із державного та місцевого бюджетів; розвитку креативної індустрії в Україні та забезпечення належної законодавчої підтримки цього напрямку; сприяння розвитку культури через забезпечення ефективної роботи Українського культурного фонду, а також визначено спектр пріоритетних завдань державної культурної політики, реалізація яких є важливою в сучасних реаліях.

Культура пронизує всі напрямки людської життєдіяльності. В умовах військових дій на Донбасі, політичного протистояння та складної соціально-економічної ситуації в Україні культура має стати ціннісною основою консолідації суспільства. Програми реформ в усіх секторах соціально-економічної системи мають бути пов'язані із забезпеченням сталого культурного розвитку. Також необхідно впроваджувати механізми захисту вітчизняного культурного простору від деструктивних глобалістських культурних практик, а також від негативного ідеологічного впливу недружніх держав.

Література

1. Валуєвський О. Л. Роль державної культурної політики в реалізації реформ в Україні / О.Л. Валуєвський // Стратегічні пріоритети. – 2016. – № 3. – С. 138–143.
2. Декларация Ханчжоу. Обеспечить центральное место культуры в политике устойчивого развития. Принята в Ханчжоу, Китайская Народная Республика, 17 мая 2013 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/final_hangzhou_declaration_russian.pdf.
3. Диха М. В. Соціально-економічний розвиток України: напрями та засоби реалізації : [монографія] / М. В. Диха. – К. : Центр учбової літератури, 2016. – 388 с.
4. Dykha M. V. Economic mechanism toolkit for state regulation of socioeconomic processes / M.V. Dykha // Actual Problems of Economics. – 2016. – № 5 (179). – P. 20–29.
5. Про культуру [Електронний ресурс] : закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 24. – ст. 168. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
6. Про Український культурний фонд [Електронний ресурс] : закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 19. – Ст. 238. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1976-19>
7. Креативні індустрії стали рушійною силою британської економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://artguide.com/news/525-kriativnyie-industrii-stali-dvizhushchie-siloi-britanskoi-ekonomiki>
8. Матеріали Міністерства культури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245229757
9. Податковий Кодекс України зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
10. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про культуру» № 6738 від 17. 07. 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2_5_1_J?ses=10009&num_s=1&num=6738&date1=&date2=&name_zp=&out_type=&id=

References

1. Valevskiy O. L. Rol derzhavnoi kulturnoi polityky v realizatsii reform v Ukraini / O. L. Valevskiy // Stratehichni priorityety. – 2016. – № 3. – S. 138–143.
2. Deklaratsiya Khanchzhou. Obespechyt tsentralnoe mesto kultury v politike ustoichyvoho razvitiia. Pryniata v Khanchzhou, KNR, 17 maia 2013 h. [The Hangzhou Declaration. To provide a Central place of culture in sustainable development policies. Adopted in Hangzhou, China, May 17, 2013]. // Retrieved from: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/final_hangzhou_declaration_russian.pdf.
3. Dykha M. V. Sotsialno-ekonomichniy rozvytok Ukrainy: napriamy ta zasoby realizatsii: [monohrafiia] / M. V. Dykha. – K.: Tsentr uchbovoi literatury, 2016. – 388 s.
4. Dykha M. V. Economic mechanism toolkit for state regulation of socioeconomic processes / M. V. Dykha // Actual Problems of Economics. – 2016. – № 5 (179). – P. 20–29.
5. Zakon Ukrainy «Pro kulturu» / Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2011, № 24, st. 168 // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
6. Zakon Ukrainy «Pro Ukrainskyi kulturnyi fond» / Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2017, № 19, st. 238 // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1976-19>
7. Kreatyvni industrii staly rushiinoiu syloiu brytanskoi ekonomiky // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://artguide.com/news/525-kriativnyie-industrii-stali-dvizhushchiei-siloi-britanskoi-ekonomiki>
8. Materialy Ministerstva kultury Ukrainy // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245229757
9. Podatkovyi Kodeks Ukrainy zminamy ta dopovnenniamy // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
10. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro kulturu» № 6738 vid 17. 07. 2017 // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2_5_1_J?ses=10009&num_s=1&num=6738&date1=&date2=&name_zp=&out_type=&id=

Рецензія/Peer review : 20.05.2018

Надрукована/Printed : 07.06.2018

Рецензент: прорецензовано редакційною колегією

УДК 330

ГРИПИНСЬКА Н. В.,
ЗЛОТАРЕНЧУК О. І.

Хмельницький національний університет

**ДИНАМІКА РОЗВИТКУ СЕРЕДНЬОГО І МАЛОГО БІЗНЕСУ
В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ ЗА 2013–2017 РР.**

На основі статистичних даних за 2013–2017 рр. проаналізовано динаміку розвитку середнього та малого бізнесу в Хмельницькій області. Побудовано моделі трендів за допомогою методів економетричного моделювання; розраховано прогноз кількості малих та середніх підприємств на 2018 рік за наявності стабільної економічної ситуації.

Ключові слова: мале підприємство, середнє підприємство, квадратична модель тренду, прогноз.

GRYPYNSKA N.,
ZLOTARENCHUK O.

Khmelnitsky National University

**DYNAMICS OF MEDIUM AND SMALL BUSINESS DEVELOPMENT
IN KHMELNITSKY REGION FOR 2013–2017**

On the basis of statistical data for 2013 — 2017, the dynamics of development of small and medium business in the Khmelnytsky region was analyzed. Trend model is constructed using econometric modeling methods; the forecast of the number of small and medium enterprises for 2018 is calculated in the presence of a stable economic situation.

Key words: small enterprise, middle enterprise, quadratic trend model, forecast.

Постановка проблеми. Важливим стратегічним курсом економічної політики України є формування конкурентоспроможної ринкової економіки з розвиненим приватним сектором, його основною складовою – малим та середнім підприємництвом.

Підприємництво малого та середнього бізнесу виконує важливі функції: задовольняє потреби суспільства, забезпечує робочі місця, наповнює бюджети всіх рівнів, створює середній клас як основу ринкової економіки.

Мале підприємництво України, та регіонів зокрема, перебуває у критичному стані, а отже, дослідження регіонального аспекту становлення малого та середнього бізнесу є надзвичайно актуальними [1].

Своєчасність досліджень для виявлення чинників, що сприяють або гальмують процеси становлення малого і середнього підприємництва в регіоні зумовлюється необхідністю значних економічних зрушень у механізмах створення та ведення економіки в сучасних умовах, тобто існує пряма залежність між рівнем розвитку підприємництва та її загальним рівнем економіки [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження малого та середнього бізнесу, його місця та ролі в розвинутих ринкових економіках, реагування на заходи державного регулювання та підтримки є об'єктом уваги таких зарубіжних вчених, як Т. Бартік, В. Баумоль, А. Брунетті, М. Вайт, Б. Ведер, П. Вестхед, Д. Гнявеллі, М. Портер, П. Рейнольдс, Х. Смітс, Й. Шумпетер. Проблеми державної підтримки малого та середнього бізнесу ставили і вирішували в контексті фундаментальних досліджень державного регулювання підприємницької діяльності українські науковці. Галан Н.І. розглядала основні напрямки державної підтримки малих та середніх підприємств в Європейському Союзі [3]. Кириченко О.А. сформулював стратегію розвитку малого та середнього бізнесу в Україні [4]. Логіненко Л.О. досліджував принципи нових стратегічних завдань державної політики щодо розвитку підприємництва в Україні [5].

Метою цієї статті є аналіз регіонального аспекту становлення малого та середнього бізнесу в Хмельницькій області за останні 5 років, прогнозування зайнятості населення області, обсягу реалізованої продукції, надходження податкових коштів до місцевих бюджетів.

Основний виклад матеріалу. На сьогодні вважається загальноновизнаним той факт, що, по-перше, малий та середній бізнес відіграє значну роль при вирішенні задач соціально-економічного характеру, по-друге, формування культури підприємництва життєво необхідне для економічного росту і конкурентоспроможності економіки як міста так і області, по-третє, рівень сприяння розвитку малого та середнього підприємництва є одним із найголовніших рис оцінки результатів діяльності місцевої влади.

Один із суттєвих механізмів подальшого розвитку та функціонування системи підтримки підприємництва на обласному рівні полягає в координації розвитку сектору малого та середнього бізнесу в тих напрямках, які відповідають інтересам соціально-економічного розвитку, підвищенню ефективності діяльності підприємницьких структур з урахуванням існуючого природно-ресурсного, економічного та кадрового потенціалів.

Актуальність розвитку малого і середнього бізнесу зумовлюється, зокрема, тим, що сьогодні у Хмельницькій області динамічно розвивається торгівельна мережа, заклади ресторанного господарства та

сфери розваг, побутового обслуговування. Характерною ознакою для підприємницьких структур роздрібної торгівлі, ресторанного господарства та побутової обслуговування населення є процес оновлення та зміни форм і методів торгівлі, впровадження нових технологій, динамічний розвиток торгівельної мережі магазинів/супермаркетів тощо [6].

Мале та середнє підприємництво має цілу низку специфічних економічних властивостей, які у своїй сукупності формують економічний потенціал сектору малого та середнього підприємництва, а саме:

- 1) спроможність порівняно швидко створювати робочі місця;
- 2) гнучкість у плані адаптації до нових ринкових вимог, що має особливе значення в період глибоких структурних змін;
- 3) високий інноваційний потенціал завдяки вузькій спеціалізації виробництва;
- 4) спроможність ідентифікувати нові ринки завдяки наявності потенціалу розширення виробництва та виходу на зовнішні ринки.

Враховуючи складні умови, які в останні роки визначають основні економічні вектори, стан і тенденції розвитку малого і середнього підприємництва в області характеризуються як позитивними, так і негативними тенденціями.

Реальний стан розвитку підприємництва характеризують наступні статистичні дані: у Хмельницькій області в 2017 році налічується 67,8 тис. суб'єктів малого та середнього підприємництва, що на 1700 суб'єктів більше у порівнянні з 2016 роком [7], у тому числі:

- 1) 9840 малих підприємств (на 75 одиниць більше або на 0,8 %);
- 2) 360 середніх підприємств (на 3 одиниць менше або на 1 %);
- 3) 57600 фізичних осіб-підприємців (на 1620 особу більше або на 3%).

Динаміка кількості малих та середніх підприємств Хмельницької області протягом 2013–2017 років зображена на рис. 1.

Рис. 1. Динаміка кількості малих і середніх підприємств у 2013–2017 рр.

Для виявлення тенденції розвитку малого і середнього підприємництва в Хмельницькій області за 2013–2017 рр. побудовано моделі трендів. На рис. 2 наведено квадратичну апроксимацію динаміки розвитку середніх підприємств Хмельниччини.

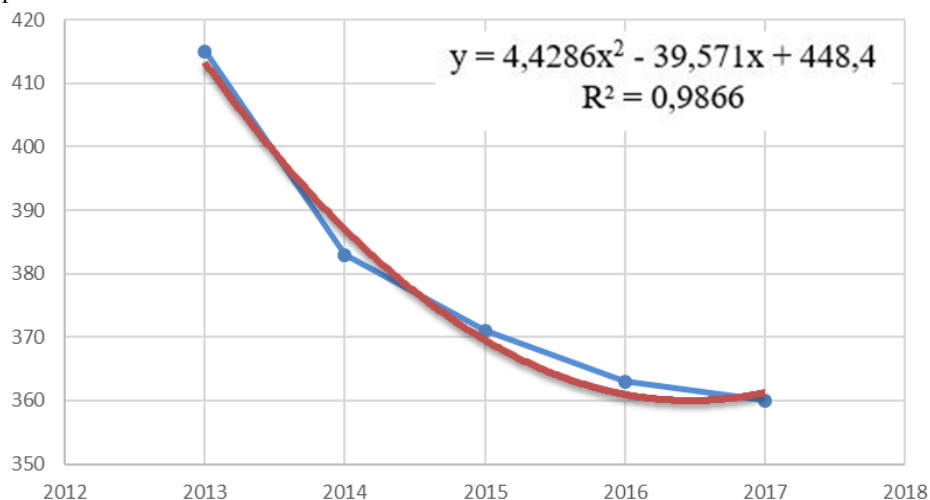

Рис. 2. Квадратична модель тренду кількості середніх підприємств Хмельниччини за 2013–2017 рр.

На рис. 3 наведено квадратичну апроксимацію динаміки розвитку малого підприємства Хмельниччини.

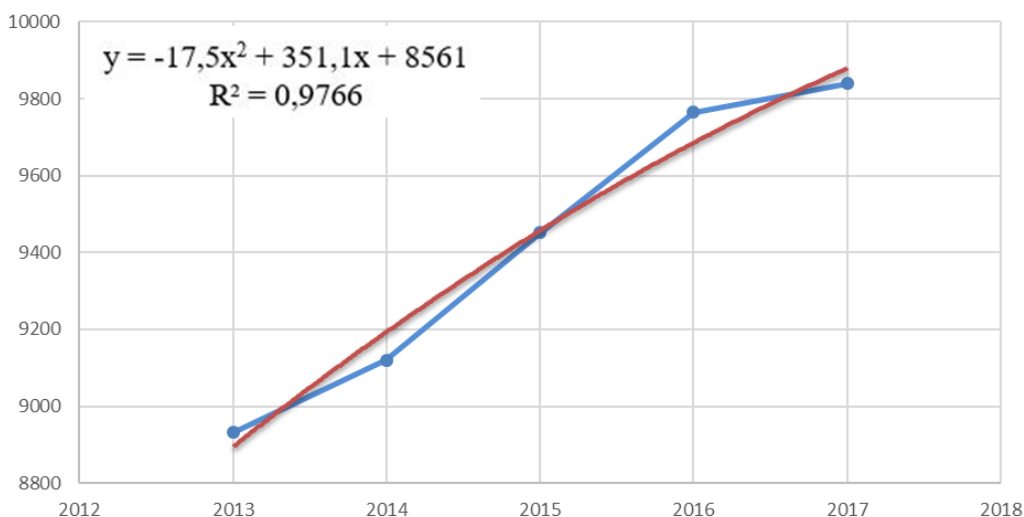

Рис. 3. Квадратична модель тренду кількості малих підприємств Хмельниччини за 2013–2017 рр.

Лінія тренду квадратичної моделі збігається з лінією фактичних даних, оскільки коефіцієнт детермінації R^2 є близьким до одиниці. Аналіз отриманих моделей свідчить про загальну тенденцію до зростання кількості малих підприємств. Коефіцієнт детермінації R^2 дає підстави стверджувати, що моделі мають високий ступінь достовірності і отримані рівняння можна використовувати для прогнозування кількості малих та середніх підприємств з високим ступенем довіри [8], навіть на малій вибірці (як, наприклад, у дослідженнях можливостей прогнозування на основі малих груп даних [9, 10]).

У таблиці 1 наведено прогнозні значення МП і СП по Хмельницькій області на наступні періоди на основі побудованих квадратичних моделей тренду.

Таблиця 1

Прогноз за квадратичною моделлю тренду		
Рік	Хмельницька область	
	малі підприємства	середні підприємства
2018	$\hat{y}_{2018} = 10\,038$	$\hat{y}_{2018} = 370$

Як бачимо з таблиці 1, кількість підприємств в Хмельницькій області збільшиться за 2018 рр.

За показником кількості малих та середніх підприємств на 10 тис. осіб наявного населення Хмельницька область знаходиться на рівні Житомирської області (53) та випереджає Закарпатську (47), Рівненську (45), Сумську (50), Тернопільську (48) та Чернівецьку (45) області. Водночас, за кількістю підприємств область все ще не досягає середнього показника по державі, так як зазначений показник по Україні становить 105 одиниць.

Розподіл кількості малих та середніх підприємств на території області у розрахунку на 10 тис. наявного населення представлено на рис. 4.

Аналізуючи кількість малих і середніх підприємств на 10 тис. осіб наявного населення, слід відмітити, що порівняно з 2016 роком цей показник зріс і за підсумками 2017 року становить 55 одиниць.

За підсумками 2017 року в малому та середньому бізнесі прогнозується зайнятість на рівні 173,5 тис. осіб, що на 1,4 тис. осіб більше ніж у 2016 році. Питома вага зайнятих у малому та середньому бізнесі до загальної кількості зайнятих у суб'єктів підприємництва становить 94,4 відсотка.

Одночасно відслідковується позитивна динаміка щодо зростання обсягів реалізованої продукції (товарів, послуг). Так, до кінця 2017 року малими і середніми підприємствами буде реалізовано продукції, товарів та надано послуг (за рахунок усіх видів економічної діяльності) на 54490,0 млн грн, у тому числі малими – 18890,0 млн грн та середніми – 35600,0 млн гривень. Порівняно із 2016 роком обсяг реалізованої продукції на малих та середніх підприємствах збільшиться на 4169,1 млн грн, або 7,6 відсотка.

Малий і середній бізнес охоплює найрізноманітніші види економічної діяльності, маючи при цьому значні конкурентні переваги порівняно з великим бізнесом: їх продукція є більш якісною і не потребує значних капіталовкладень. Розподіл зайнятих працівників у 2017 році за видами економічної діяльності на малих та середніх підприємствах майже не змінився у порівнянні з минулим роком та здійснюється наступним чином. Найбільшу кількість зайнятих зосереджено у п'яти галузях: промисловість, сільське господарство, торгівля, будівництво і транспорт.

Малий та середній бізнес забезпечує нарощування товаровиробництва, торгівлі й послуг на певній території, в результаті починає залучати додаткові ресурси, активізувати внутрішні заощадження населення

та регіонів. Тобто, такі чинники забезпечують збільшення надходжень грошових коштів до місцевих бюджетів. Важливим критерієм результатів діяльності суб'єктів малого і середнього бізнесу є податкові надходження. Обсяг надходжень до бюджетів від суб'єктів малого підприємництва у 2017 році становить 1315,3 млн грн, що на 151,3 тис. грн, або на 11,5% більше ніж у 2016 році, відповідно від суб'єктів середнього бізнесу – 1575,8 млн грн (на 205,7 тис. грн більше, або на 13%).

Аналізуючи тенденції розвитку малого і середнього бізнесу, можна зробити висновок, що за останні роки в Хмельницькій області спостерігаються позитивні зрушення.

Рис. 4. Кількість малих і середніх підприємств у розрахунку на 10 тис. наявного населення, одиниць

Висновки. Малий та середній бізнес відіграє важливу роль для забезпечення зайнятості населення, створення нових робочих місць та підвищення гнучкості зайнятості, наповнення податкових коштів до місцевих бюджетів. Упродовж останніх років у результаті реалізації систематичних та узгоджених заходів органом місцевою самоврядування, спрямованих на підтримку бізнесу у Хмельницькій області, малий та середній бізнес створює розвинений сектор економіки.

В результаті проведеного дослідження було проаналізовано основні показники збільшення кількості малих підприємств на 10 тис. наявного населення. На основі статистичних даних за 2013–2017 рр. проаналізовано стан та перспективи розвитку малих та середніх підприємств у Хмельницькій області. Для оцінки тенденції розвитку малого та середнього бізнесу побудовано математичні моделі динаміки, які дають можливість аналізувати та прогнозувати відповідні показники на наступні періоди. Сталий розвиток малих та середніх підприємств має привести до насичення ринку товарами і послугами, підвищити експортний потенціал, привести до кращого використання місцевих ресурсів.

Література

1. Боровик О. В. Щодо концепції побудови системи підтримки прийняття рішення в галузі економіки регіонального рівня / О. В. Боровик, Л. В. Боровик, В. В. Романюк, О. М. Марценюк, О. П. Новосад // Наука й економіка : науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету. – 2006. – Вип. 4. – С. 11–26.
2. Стратегічне управління підприємствами малого та середнього бізнесу промислового регіону : монографія / за наук. ред. І. Д. Падеріна. – Дніпро : ТОВ «Акцент ПП», 2016. – 184 с.

3. Галан Н.І. Державна підтримка малих та середніх підприємств в Європейському Союзі / Н.І. Галан // Фінанси України. – 2005. – № 5 (114). – С. 147–154.
4. Кириченко О.А. Стратегія розвитку малого та середнього бізнесу в Україні / О.А. Кириченко, К.Г. Ваганов // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 1. – С. 103–118.
5. Логіненко Л.О. Нові стратегічні завдання державної політики щодо розвитку підприємництва в Україні / Л.О. Логіненко // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 11. – С. 18–25.
6. Програма сприяння та розвитку підприємства міста Хмельницького на 2017–2018 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.khmelnytsky.com/>
7. Програма розвитку малого і середнього підприємництва Хмельницької області на 2017–2018 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.adm-km.gov.ua/>
8. Вибір найкращої лінії тренду для даних [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://support.office.com/>
9. Романюк В. В. Операційна модель підтримки рішень у правовому полі в сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів на основі малої групи даних / В. В. Романюк, А. Л. Ганзюк, О. П. Шелестюк, В. П. Нездоровін // Збірник наукових праць факультету прикладної математики та комп'ютерних технологій Хмельницького національного університету. – 2008. – № 1. – С. 83–93.
10. Романюк В. В. Регресійні моделі і прогнозування рівня незаконного обігу алкогольних виробів по Хмельницькій області за прорідженими групами даних / В. В. Романюк, А. Л. Ганзюк, О. П. Шелестюк, В.П. Нездоровін // XVII International Conference “Problems of Decision Making Under Uncertainties (PDMU-2011)”, May 23–27, 2011, Skhidnytsia: abstracts. – К. : Освіта України, 2011. – Р. 159–161.

References

1. Borovyk O. V. Shchodo kontseptsii pobudovy systemy pidtrymky pryiniattia rishennia v haluzi ekonomiky rehionalnoho rivnia / O. V. Borovyk, L. V. Borovyk, V. V. Romaniuk, O. M. Martseniuk, O. P. Novosad // Nauka y ekonomika : nauково-teoretychnyi zhurnal Khmelnytskoho ekonomichnoho universytetu. – 2006. – Vyp. 4. – S. 11–26.
2. Stratehichne upravlinnia pidpriemstvamy maloho ta serednoho biznesu promyslovoho rehionu : monohrafiia / za nauk. red. I. D. Paderina. – Dnipro : TOV «Aktsent PP», 2016. – 184 s.
3. Halan N.I. Derzhavna pidtrymka malykh ta serednykh pidpriemstv v Yevropeiskomu Soiuzi / N.I. Halan // Finansy Ukrainy. – 2005. – № 5 (114). – S. 147–154.
4. Kyrychenko O.A. Stratehiia rozvytku maloho ta serednoho biznesu v Ukraini / O.A. Kyrychenko, K.H. Vahanov // Aktualni problemy ekonomiky. – 2008. – № 1. – S. 103–118.
5. Lohinenko L.O. Novi stratehichni zavdannia derzhavnoi polityky shchodo rozvytku pidpriemnytstva v Ukraini / L.O. Lohinenko // Aktualni problemy ekonomiky. – 2007. – № 11. – S. 18–25.
6. Prohrama sprianiia ta rozvytku pidpriemstva mista Khmelnytskoho na 2017–2018 roky [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.khmelnytsky.com/>
7. Prohrama rozvytku maloho i serednoho pidpriemnytstva Khmelnytskoi oblasti na 2017–2018 roky [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.adm-km.gov.ua/>
8. Vybir naikrashchoi linii trendu dlia danykh [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://support.office.com/>
9. Romaniuk V. V. Operatsiina model pidtrymky rishen u pravovomu poli v sferi borotby z nezakonnym obihom narkotychnykh zasobiv na osnovi maloi hrupy danykh / V. V. Romaniuk, A. L. Hanzhiuk, O. P. Shelestiuk, V. P. Nezdorovin // Zbirnyk naukovykh prats fakultetu prykladnoi matematyky ta kompiuternykh tekhnolohii Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. – 2008. – № 1. – S. 83–93.
10. Romaniuk V. V. Rehresiini modeli i prohnozuvannia rivnia nezakonnogo obihu alkoholnykh vyrobiv po Khmelnytskii oblasti za proridzhenymi hrupamy danykh / V. V. Romaniuk, A. L. Hanzhiuk, O. P. Shelestiuk, V.P. Nezdorovin // XVII International Conference “Problems of Decision Making Under Uncertainties (PDMU-2011)”, May 23–27, 2011, Skhidnytsia: abstracts. – К. : Osvita Ukrainy, 2011. – Р. 159–161.

Рецензія/Peer review : 20.05.2018

Надрукована/Printed : 07.06.2018

Рецензент: д. т. н., проф. Романюк В. В.

УДК 339.92: 001.8

КРИВЕНКО Н. В.

Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки", м. Київ

МЕТОДИ ОЦІНКИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

В роботі розглянуто оцінку розвитку інтеграції представниками окремих наукових шкіл, проаналізовано методичні підходи аналізу міжнародної економічної інтеграції, виокремлено показники залежно від мети дослідження.

Ключові слова: міжнародна економічна інтеграція, внутрішньогалузева торгівля, експорт, імпорт, оцінка, методичні підходи, індекс.

KRYVENKO N.

National scientific centre "Institute of Agrarian Economics"

METHODS OF ESTIMATION OF DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL ECONOMIC INTEGRATION

The development of international economic integration leads to an intensification of research on its consequences. Therefore, it is very important to analyze the methodological approaches to assessing international economic integration, taking into account foreign trade, the inflow of foreign investment, the development of integration factions, etc.

Representatives of various scientific schools attached great importance to the development of the IEI, and the criteria for their evaluation differed. Particularly worth noting the theory of MS, since a significant part of the methods developed for their analysis. To assess the development of MEI there is a large number of techniques. Depending on the purpose of the study, it is possible to calculate appropriate indicators, in particular those that are better to be determined before or after the formation of a group, for the analysis of trade or financial integration, for the estimation of intra-industry trade, etc. Thus, today a significant amount of methodological approaches are used to assess the development of the IEI.

Key words: international economic integration, intra-industry trade, export, import, valuation, methodological approaches, index.

Постановка проблеми. Досліджуючи питання міжнародної економічної інтеграції (МЕІ), варто особливу увагу звернути на методичні підходи щодо її аналізу. Оцінка, зовнішньої торгівлі між майбутніми країнами членами, їх взаємодоповнюваність та низка інших факторів мають вагоме значення для ефективного розвитку даного процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поглиблення інтеграційних процесів сприяло збільшенню їх досліджень, зокрема методів аналізу МЕІ. Це знайшло відображення у працях як закордонних, так і вітчизняних вчених, зокрема І.Е. Точицької, І.М. Посохова, І.П. Гурової, І. Юдіної, С.Ю.Винокурова, К.М. Сабельнікової, О.А. Семак, О.В. Булатової, С.О. Радзівської, Ю.В. Шишкова та ін.

Мета статті полягає у дослідженні методичних підходів оцінки міжнародної економічної інтеграції з врахуванням зовнішньої торгівлі, надходження іноземних інвестицій, розвитку інтеграційних угруповань та ін.

Виклад основного матеріалу. Вагоме значення міжнародної економічної інтеграції підтверджується збільшенням кількості інтеграційних угруповань, їх економічним розвитком, укладанням угод між окремими угрупованнями та країнами, а також між самими об'єднаннями. Тому питання оцінки розвитку МЕІ є особливо важливими, причому цим займалися представники різних наукових шкіл МЕІ (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінка розвитку інтеграції представниками окремих наукових шкіл МЕІ

№ п/п	Концепція	Представники	Суть
1	Ринкова	М. Алле, В. Ропке	ступінь інтеграції є тим вищою, чим більшою є свобода переміщення ФВ та товарів, і чим менше ринкові регулятори економіки стримуються державним регулюванням
2.	ринково-інституційна	Б. Балаша, Г. Кремер	основним критерієм інтегрованості країн є ступінь уніфікації їх економічної політики, спрямованої на забезпечення найефективнішої дії ринкового механізму
3.	функціоналізм	Д. Мітрані, Е. Хаас, Л.Ліндберг та ін.	критерієм є об'єм та характер суспільно корисних функцій у сфері економіки, соціального та політичного життя, які перейшли у відання наднаціональних чи міжнаціональних органів з компетенції національних
4.	теорія комунікацій	К. Дейч, Д.Пьючела, Х.Олкер та ін.	критерієм розвитку інтеграції є рівень "почуття спільноти" у громадян групи країн та їх здатність врегульовувати через компроміс спірні проблеми

Джерело: складено з вимкористанням [1, с. 55].

Багато методів розроблено для оцінки ефективності митних союзів (МС), концептуальною основою для яких послугувала теорія МС, особливо ті суттєві доповнення, які внесли Д. Вайнер (потокоутворюючий та потоковідхиляючий ефекти), а також пізніше Г. Джонсон, Дж. Мід, Р. Ліпсей, Т. Сцитовський та ін. Існує низка методів, зокрема гравітаційні моделі, які дозволяють також оцінити ступінь взаємного зовнішньоторговельного “тяжіння” країн. На особливу увагу для методики оцінки глибини інтеграції, заслуговують теорії міжнародної економічної взаємозалежності [1, с. 56-57]. Дослідження розвитку інтеграції здійснювалось представниками різних наукових шкіл, що видно з таблиці 1, причому з часом застосовувались і нові підходи.

Для визначення масштабів та динаміки МЕІ використовують показники ступеня взаємного проникнення, зокрема:

- показник відкритості економіки (дол. США):

$$\frac{X_{\text{int}} + M_{\text{int}}}{GDP},$$

де X_{int} , M_{int} – відповідно експорт та імпорт у та з країн інтеграційного угруповання; GDP – ВВП країни.

- показник значимості взаємної торгівлі

$$TI = \frac{X_{\text{int}} + M_{\text{int}}}{X_{\text{all}} + M_{\text{all}}},$$

де X_{all} , M_{all} – відповідно загальний об'єм експорту та імпорту із та до країни.

- показник галузевої торгівлі (Грубеля-Ллойда):

$$GL = 1 - \frac{|X - M|}{X + M},$$

де X , M – експорт та імпорт товарів галузевої групи.

Даний показник уособлює міжнародну тенденцію до диверсифікації торгівлі в межах об'єднань. Значення показника можуть змінюватись від 0 (у разі наявності лише імпорту чи лише експорту) до 1 (у випадку рівності експорту та імпорту, що є ідеальним значенням галузевої торгівлі). Так, чим більше значення індексу наближається до одиниці, тим більшим є об'єм галузевої торгівлі, що визначає підвищення якості економічних зв'язків. Причому, МЕІ стимулює нові фактори взаємного обміну, зокрема ефект створення торгівлі (trade creation) на початкових етапах та ефект переорієнтації торгівлі (між членами МС) на етапах поглиблення інтеграційних процесів (trade diverting customs union) [2, с. 258]. Індекс можна використовувати для аналізу внутрішньогалузевої зустрічної торгівлі споживчих та інвестиційних товарів, що дає можливість оцінити два потоки торгівлі – вертикальну (обмін сировиною, частинами, компонентами однієї галузі, або на готову продукцію тієї галузі) та горизонтальну (зустрічний обмін готовою продукцією в межах однієї товарної групи) [3, с.103-104]. Тобто про зростання рівня ВГТ свідчить наближення значення до 1, а рівень міжгалузевої торгівлі є тим вищим, чим воно ближче до 0. Розвиток ВГТ дозволяє країнам економити на масштабі, і реалізувати так певні конкурентні переваги, розвивати виробничу кооперацію. Також використовують індекс щодо послуг [4, с. 72]. Вважається, що “якість” інтеграції економіки у світовий ринок визначається за рівнем ВГТ, оскільки тим вищою є частка ВГТ в товарообороті країни, чим остання економічно та технічно розвиненіша. Крім того, розвиток ВГТ стимулює обмін новими технологіями й сприяє економічному росту [5, с.15]. Доцільність обчислення наведеного показника підтверджується і розвитком ВГТ в умовах МЕІ, диверсифікації продукції, що характерно для останніх десятиліть, а також доступністю даних і простотою розрахунку.

До речі для оцінки значення ВГТ та її динаміки, крім індексу Грубеля-Ллойда, використовують індекс перекриття торгівлі (Trade Overlap Index):

$$TO = 2 \sum_{i=1}^n \min(X_i, M_i) / \sum_{i=1}^n (X_i + M_i),$$

де X_i – експорт товару i , M_i – імпорт товару i .

Індекс змінюється від 0 до 1, причому чим його значення вище тим більшою мірою переважною є ВГТ [5, с.15].

Передбачається, що угоди про вільну торгівлю сприятимуть торгівлі між їх членами й використовують, зокрема, два показники для визначення ступеня взаємозалежності в угрупованні. Це частка торгівлі в межах угоди у загальній торгівлі:

$$I_{RS} = \frac{X_{ii}}{X_{iw}},$$

та індекс інтенсивності торгівлі:

$$(X_{ii} / X_{iw}) / (X_{iw} / X_{ww}),$$

де X_{ii} – внутрішньорегіональна торгівля; X_{iw} – торгівля регіону i загалом; X_{ww} – світова торгівля.

До речі, в багатьох угодах відносна частка зросла, що вказує на можливість створення торгівлі для багатьох угод. Внутрішньорегіональна торгівля має вагоме значення для інтеграційних угруповань, наприклад, вже у 2005 р. відносна частка торгівлі в межах угруповань ЄС та НАФТА у загальній торгівлі становила відповідно 58,4 та 43%, ЗВТ АСЕАН – 25,5%, МЕРКОСУР – більше 10%. Для ряду угод даний показник був незначним, що відобразило обмежену важливість внутрішньорегіональної торгівлі для їх країн. [6, р.4-5]. Слід зазначити, що частка регіональної торгівлі у світовій торгівлі зростає в період формування інтеграційного угруповання, і якщо експорт останнього зростає тими ж темпами, що і світовий експорт, то стабілізується. Якщо країни інтеграційного угруповання торгують між собою з такою ж інтенсивністю як і з іншими країнами світу, то індекс інтенсивності регіональної торгівлі дорівнює 1. Перевищення порогового значення вказує на наявність (*“географічного крену”*, тобто) регіональних переваг, які пояснюються географічною близькістю, нижчими трансакційними витратами, історичними та культурними зв'язками [7, с. 65]. Хоча близькість країн, історичні зв'язки та низка інших факторів, зокрема наведені, залишаються вагомими для розвитку МЕІ, проте для багатьох нових інтеграційних угруповань вони відсутні.

Вагомим також є дослідження вимірювання регіональної торгової інтеграції І.П.Гуровою. Основними показниками для її вимірювання є внутрішня та зовнішня регіональна торгівля.

Внутрішня регіональна торгівля – внутрішній експорт регіону, обчислюється як сума експорту в межах регіону:

$$X_{Intra}^n = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^{n-1} X_i^j,$$

де X_{Intra}^n – внутрішньорегіональний експорт; X_i^j – експорт країни i всередині регіону, (тобто в інші країни j цього регіону ($i \neq j$)).

Зовнішня регіональна торгівля – зовнішній експорт регіону:

$$X_{Extra}^n = \sum_{i=1}^n X_i^{World} - X_{Intra}^n,$$

де X_{Extra}^n – зовнішній експорт регіону; X_i^{World} – сукупний експорт кожної країни регіону (включає торгівлю в та поза межами регіону).

Причому крім абсолютних показників, які характеризують масштаб внутрішньої та зовнішньої торгівлі, Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) застосовує і відносні показники, зокрема частку регіональної торгівлі у світовій торгівлі та експорту ринкову частку. *Частка регіональної торгівлі у світовій торгівлі* зростає в період формування інтеграційного угруповання, і якщо експорт останнього зростає тими ж темпами, що і світовий експорт, то стабілізується.

Експортна ринкова частка – відношення зовнішнього регіонального експорту до світового експорту:

$$X_{Extra,W} = \frac{X_{Extra}^n}{X_{World}}$$

Наведені показники, відповідно до ОЕСР, можуть розраховуватись як в цілому для економіки, так і для окремих галузей. Також для вимірювання внутрішньої регіональної торгівлі пропонується використовувати структурні показники, які характеризують два аспекти: структуру та тенденції внутрішньої регіональної торгівлі, а також вид продуктів, якими торгують.

Сукупна частка внутрішньої торгівлі характеризує частку внутрішнього експорту та імпорту регіону в його сукупному зовнішньоторговельному обороті. Середня частка внутрішньої торгівлі є відносним показником внутрішньої регіональної торгівлі, але розраховується як середньоарифметична величина показників внутрішньої регіональної торгівлі кожного члена угруповання. Оцінити ступінь однорідності регіональної групи можна порівнюючи цих два показники, зокрема перевищення другим першого вказує на неоднорідність торговельного блоку, яка пов'язана наявністю великого учасника. Так, наприклад, середня частка регіональної торгівлі СНД у зовнішньоторговельному обороті складала 36%, а сукупна – 24%, неоднорідність характерна також для НАФТА, МЕРКОСУР [7, с. 62–64]. З наведених показників видно, що для їх розрахунку переважно використовуються обсяги зовнішньої торгівлі і в основному експорту. Це в свою чергу дозволяє робити певні висновки і щодо обсягів виробництва продукції і її конкурентоспроможності. Причому враховуються торгівельні потоки як в, так і поза межами інтеграційного угруповання.

Показники, які характеризують масштаб економіки угруповання є регіональний ВВП, що становить суму ВВП країн, та частка регіону у валовому світовому продукті (ВСП). Так, відносний показник економічного масштабу регіону є процентною часткою ВСП:

$$GDPS_i = \frac{GDP_i}{GDP_w} \times 100\%$$

де $GDPS_i$ – частка ВВП угруповання i у валовому світовому продукті; GDP_i – ВВП регіону; GDP_w – валовий світовий продукт [7, с. 65].

Показник регіонального ВВП (GDP_i) дозволяє кількісно оцінити зміни, які відбуваються в цілому в добробуті членів угруповання, а *ВВП на душу населення* – проаналізувати якісні зміни, що відбуваються у добробуті громадян угруповання [3, с. 109]. Аналізуючи розвиток МЕІ, особливу увагу слід приділяти зростанню добробуту громадян, оскільки це є і має залишатися однією з основних цілей інтеграції.

Також аналізують дані щодо демографічного масштабу угруповання на основі абсолютного та відносного показників чисельності населення, тобто це сукупна чисельність населення регіону і його частка в населенні світу:

$$POPS_i = \frac{POP_i}{POP_w} \times 100$$

де $POPS_i$ – частка населення регіону в населенні світу; POP_i – населення регіону; POP_w – населення світу.

Спеціальна програма університету ООН, на відміну від проектів, які розглядають інтеграцію в контексті глобалізації, для вимірювання регіональної торгівлі використовує зовнішньоторговельний оборот угруповання. Обчислюють абсолютні та відносні показники *внутрішньої торгівлі регіону*, які характеризують масштаби торгівлі між партнерами та є вимірниками взаємозалежності країн регіону в міжнародній торгівлі. Так, абсолютний показник є сумою зовнішньоторговельного обороту країн в межах угруповання:

$$IT_i = \sum_{a,b \in i, a \neq b} T_{a,b}$$

де IT_i – внутрішній зовнішньоторговельний оборот регіону; $T_{a,b}$ – двостороння торгівля між країнами a та b в межах угруповання.

Відносний показник, який характеризує частку внутрішньої торгівлі регіону в сукупному зовнішньоторговельному обороті:

$$ITS_i = \frac{IT_i}{T_i} \times 100$$

де ITS_i – частка внутрішнього зовнішньоторговельного обороту; IT_i – внутрішній зовнішньоторговельний оборот; T_i – сукупний зовнішньоторговельний оборот угруповання.

Зовнішня торгівля угруповання – торгівля за його межами, з третіми країнами

$$ET_i = \sum_{a \in i} T_{a,ROW}$$

де: ET_i – зовнішня торгівля угруповання i ; $T_{a,ROW}$ – зовнішньоторговельний обіг країни a з країнами за межами угруповання.

Також використовують показники, які характеризують інтенсивність взаємодії: індекс інтенсивності внутрішньої торгівлі регіону та індекс симетричної торговельної інтроверсії. Тобто у розрахунках використовують зовнішньоторговельний оборот об'єднання, одночасно враховуючи експорт так імпорт.

Індекс інтенсивності внутрішньої торгівлі угруповання ($ITII_i$):

$$ITII_i = \frac{\left(\frac{IT_i}{T_i}\right)}{\left(\frac{T_i}{T_w}\right)}$$

де IT_i – внутрішній зовнішньоторговельний оборот угруповання; T_i – сукупний зовнішньоторговельний оборот угруповання; T_w – світовий товарообіг ($E+I$).

Якщо $ITII_i = 0$, то це свідчить про відсутність внутрішньої регіональної торгівлі, $ITII_i = 1$ –

географічну нейтральність, $ITII_i > 1$ – про відносно більшу важливість внутрішньої регіональної торгівлі, ніж торгівлі з іншим світом. Максимальне значення показника – величина обернена частці регіону у світовій торгівлі – означає, що вся торгівля має внутрішній регіональний характер, і є тим вищим, чим менший сукупний зовнішньоторговельний оборот інтеграційного угруповання.

Індекс симетричної торговельної інтроверсії (STJ_i) – показник відносної інтенсивності регіонального зовнішньоторговельного обороту, порівнює інтенсивність внутрішньої та зовнішньої торгівлі угруповання та дозволяє виявити в якому випадку інтенсивність торгівлі зростає швидше. (Використовують для його розрахунку гомогенні показники інтенсивності внутрішнього та зовнішнього зовнішньоторговельного обороту угруповання щоб виключити вплив масштабу його торгівлі):

$$STJ_i = \frac{\frac{HITI_i}{HETI_i} - 1}{\frac{HITI_i}{HETI_i} + 1} = \frac{(HITI_i - HETI_i)}{(HITI_i + HETI_i)}$$

де $HITI_i$ – гомогенний індекс інтенсивності внутрішньої торгівлі угруповання:

$$HITI_{i,t} = \frac{\left(\frac{IT_{i,t}}{T_{i,t}} \right)}{\left(\frac{ET_{i,t}}{T_{w,t} - IT_{i,t}} \right)}$$

$HETI_i$ – гомогенний індекс інтенсивності зовнішньої торгівлі угруповання (додатковий до індексу інтенсивності внутрішньої торгівлі):

$$HETI_{i,t} = \frac{1 - \left(\frac{IT_{i,t}}{T_{i,t}} \right)}{1 - \left(\frac{ET_{i,t}}{T_{w,t} - IT_{i,t}} \right)}$$

Індекс торговельної інтроверсії може змінюватись від -1 (вказує на відсутність торгівлі всередині регіону) до 1 (вказує на відсутність торгівлі за межами регіону). Рівність нулю (свідчить про “географічну нейтральність”), вказує на однакову значимість торгівлі в межах регіону та торгівлі з третіми країнами [7, с. 65-68]. Тобто розрахунок наведених показників дозволяє аналізувати інтенсивність торгівлі в та поза межами угруповання, а також порівнювати.

Показник схильності до внутрішньорегіональної та позарегіональної торгівлі ($MTII_i$) є наслідком інтенсивності торгівлі та відкритості економіки:

$$MTII_i = ITII_i \times \frac{T_i}{GNP_i},$$

де $ITII_i$ – індекс інтенсивності внутрішньої регіональної торгівлі; T_i – обсяг зовнішньоторговельного обігу угруповання; GNP – показник ВВП угруповання.

До речі структура внутрішньорегіонального експорту має вагоме значення для довгострокового розвитку як для інтеграційного угруповання загалом, так і його країн. Причому для усіх країн і особливо тих, що розвиваються вагомою є якісна структура торговельно-економічних зв'язків, оскільки її розвиток для останніх буде сприяти довгостроковій динаміці їх економічного зростання, покращенню добробуту населення, збільшення національного доходу. *Індекси диверсифікації та концентрації* дозволяють проаналізувати ступінь вузькості експортного асортименту угруповання та порівняльний аналіз структури експорту останнього порівняно зі структурою світового експорту.

З метою визначення структурних зрушень, які відбуваються у зовнішній торгівлі країн до формування угруповання та на сучасному етапі його розвитку доречно застосовувати індекс Лоуренса ($L_{x,m}$) та індекс ефективних структурних змін. Перший ($L_{x,m}$) дозволяє оцінити структурні прояви, що відбулись в експорті та імпорті країни чи в цілому угруповання, охарактеризувати інтенсивність цих змін, причому якщо значення показника наближаються до одиниці, то в структурі показників зовнішньої торгівлі відбулися значні зрушення:

$$L_x = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n \left| \frac{X_i^t}{X^t} - \frac{X_i^{t_0}}{X^{t_0}} \right|$$

$$L_{sm} = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n \left| \frac{M_i^t}{M^t} - \frac{M_i^{t_0}}{M^{t_0}} \right|$$

де X_i^{t,t_0} та M_i^{t,t_0} – відповідно експорт та імпорт товару i країни чи інтеграційного угруповання в році, який аналізується t та році, що обирається як базовий t^0 .

Індекс Брулхарта (A_i) дозволяє визначити напрямок структурних зрушень, які відбуваються у експортно-імпортних операціях країни чи угруповання. Значення показника лежать в діапазоні від 0 (за наявності розходження у галузевих зовнішньоторговельних потоках) до 1 (у наявності схожі тренди у потоках експорту та імпорту та переважає внутрішньогалузева торгівля):

$$A_i = 1 - \frac{|\Delta X_i - \Delta M_i|}{|\Delta X_i| + |\Delta M_i|}$$

де ΔX_i , ΔM_i – зміна у експорті/імпорті товару i країни чи інтеграційного угруповання в аналізованому році [3, с. 104–106].

Особливе значення має фінансова інтеграція, проте остання та фінансова глобалізація є різними поняттями, хоча вони тісно взаємопов'язані. Фінансова глобалізація розглядається як агреговане поняття, що відображає процеси на глобальному рівні у вигляді зростання транскордонних фінансових потоків, інтеграція розкриває зв'язки окремої країни з міжнародним ринком капіталу [8, с. 8].

Показники, які характеризують інтеграцію на кредитному ринку, ринку боргових паперів, фондовому ринку, індикатори інтеграції, які засновані на економічних рішеннях фірм й домогосподарств та індикатори, що можуть стимулювати сегментацію фінансових ринків використовують для аналізу стану фінансової інтеграції. Найчастіше серед показників фінансової інтеграції, які дозволяють оцінити ступінь відкритості національних фінансових ринків розраховують *індекс відкритості фінансової системи* ($IFIGDP_{it}$), як відношення показників фінансового рахунку платіжного балансу та резервних активів до ВВП:

$$IFIGDP_{it} = \frac{FA_{it} + FL_{it}}{GDP_{it}} \times 100\%$$

де FA_{it} – валові іноземні приватні активи; FL_{it} – валові іноземні приватні пасиви; GDP_{it} – ВВП країни.

Індекс ступеню розвитку фінансового простору ($GDQGDP_{it}$), зосереджений переважно на портфельних та прямих іноземних інвестиційних активах:

$$GDQGDP_{it} = (PEQA_{it} + FDIA_{it} + PEQL_{it} + FDIL_{it}) / GDP_{it}$$

де $PEQA(PEQL)$ – обсяги портфельних інвестиційних активів та зобов'язань; $FDIA(FDIL)$ – обсяги прямих іноземних інвестиційних активів та зобов'язань.

Причому при оцінці ступеню фінансової інтеграції варто враховувати існуючі в країнах умови здійснення фінансових операцій (в першу чергу обмеження та бар'єри, норми і правила їх здійснення), які реалізують на території країни іноземні компанії. Причому активніша фінансова інтеграція країн в межах інтеграційного угруповання сприятиме зниженню вартості капіталу при ефективному його розподілі, приросту заощаджень, трансферту технологій, розвитку фінансового сектора в цілому [3, с.108-109]. Розрахунок наведених показників дозволяє поглибити дослідження розвитку інтеграційних процесів, з врахуванням іноземних інвестицій.

Доречно аналізувати торгівлю між країнами-членами одного угруповання, але й між ними до інтеграції, зокрема використовуючи індекс компліментарності.

Індекс компліментарності торгівлі використовують для оцінки відповідності профілю експорту країни (k) профілю імпорту її країни-партнера (j):

$$C_{kj} = 100 - 0,5 \times \sum_i (m_{ik} - x_{ij})$$

де x_{ij} – питома вага товару i в загальному обсязі експорту країни j , m_{ik} – питома вага товару i в загальному імпорті країни k .

Значення індексу змінюється від 0 до 100, і наближення до 100 свідчить про абсолютне співпадіння питомої ваги експорту та імпорту досліджуваних країн [3, с.106]. Отримані результати дозволяють прогнозувати наскільки може бути взаємовигідною торгівля, інтеграція між країнами.

Також одним з показників інтеграційних процесів, що розраховуються на базі даних торгівлі товарами та послугами є “коефіцієнт інтеграції (дезінтеграції)”:

$$K_i = Z_{et} / Z_{zt}$$

де K_i – коефіцієнт інтеграції (дезінтеграції) країни з членами угруповання; Z_{et} – коефіцієнт зростання товарообороту країни з членами угруповання; Z_{zt} – коефіцієнт зростання загального товарообороту країни.

Якщо $K_i > 1$ – відбувається процес інтеграції, $K_i < 1$ – дезінтеграції, $K_i = 1$ – стабілізація. Про інтеграцію свідчить послідовне зростання показника протягом певного періоду часу, про дезінтеграцію – зменшення, про стабілізацію – незмінність значення [4, с. 71–72]. Тобто значення показує не лише процес інтеграції, але й – дезінтеграції, яка є характерною для низки угруповань. Хоча такі країни часто створюють нові чи приєднуються до існуючих об'єднань.

Варто зазначити також про систему індикаторів євразійської інтеграції, до якої входить дев'ять індексів регіональної інтеграції, крім індексу взаємних інвестицій – інтеграція у сфері торгівлі, трудової міграції, електроенергетики, сільського господарства, освіти, макроекономіки; фінансової, монетарної та фінансової політики. З яких п'ять перших оцінюють рівень та динаміку інтеграції ринків; а чотири останніх – конвергенції економік. Крім того, розраховують два узагальнених індекси, які дозволяють проаналізувати регіональні інтеграційні процеси загалом [9, с. 40].

Для оцінки галузевих інтеграційних ефектів К.М. Сабельнікова виділяє наступні методи: прості показники, гравітаційні моделі, моделі міжгалузевого балансу, моделі часткової рівноваги, моделі загальної рівноваги (статичні та динамічні). На її думку на попередньому етапі оцінки галузевих ефектів від інтеграції слід застосовувати методи, що зазвичай ґрунтуються на розрахунках індексів. При цьому в межах їх застосування можливим є використання наступних груп показників:

- які характеризують ринки, що найшвидше та найдинамічніше розвиваються в межах країн-учасниць (темпи росту експорту товарів);
- ті, що характеризують значимість торгівлі для економіки країни (ступінь проникнення імпорту, зовнішньоторговельна відкритість, індекс внутрішньогалузевої торгівлі, індекси концентрації торгівлі по товарах та ринках);
- ступінь компліментарності торгівлі між країнами (індекс комплементарності);
- порівняльні переваги країн-членів (структура експортного кошику в країнах, що входять до угруповання, та інших країнах);
- розподіл виграшу між країнами (ріс торгівлі між країнами обумовлений ростом поставок в одну країну чи розподілений відносно рівномірно між країнами, питома вага членів угруповання в експорті та імпорті в його межах);
- наявність чи відсутність географічної переорієнтації торгівлі після створення угруповання;
- інтенсивність торгівлі між членами угруповання (індекс інтенсивності торгівлі, скоректована регіональна частка експорту) [10, с. 433–434]. Тобто обчислення індексів пов'язане з використанням даних щодо обсягів зовнішньої торгівлі, розподілом виграшу між країнами, зміною напрямків торгівлі, її інтенсивністю та ін. Крім того, застосовують методи для аналізу статичних та динамічних ефектів інтеграції, з врахуванням обсягів споживання, конкретних часових періодів, обсягів торгівлі. Залежно від мети дослідження можна обчислювати відповідні показники, зокрема ті, що краще визначати до чи після створення угруповання, для аналізу торговельної чи фінансової інтеграції, для оцінки внутрішньогалузевої торгівлі та ін. Тобто, використовуючи наведені та інші методи можна оцінити існуючі та передбачити можливі наслідки МЕІ, проте слід врахувати наявність й інших факторів, які не враховуються у розрахунках.

Висновки. Отже, розвитку МЕІ вагоме значення надавали представники різних наукових шкіл, причому критерії їх відрізнялись. Особливо варто відзначити теорію МС, оскільки значна частина методів розроблена для їх аналізу. Загалом для оцінки розвитку МЕІ існує значна кількість методик. Враховуючи кількість показників, одні з них краще розраховувати ще до початку інтеграції, щоб визначити можливі наслідки для країн, які об'єднуються, інші – після певного часу існування угруповання. Для обчислення індексів використовують обсяги зовнішньої торгівлі, ВВП, чисельність населення та ін., значення яких і дозволяють робити відповідні висновки, причому показники слід використовувати залежно від поставленої мети. Доречно зазначити про розрахунок показників, які дають можливість аналізувати фінансову інтеграцію, а також індексу внутрішньогалузевої торгівлі, розвиток якої сприяє обміну новими технологіями, розвитку кооперації та ін. Таким чином, на сьогоднішній день застосовується значна кількість методичних підходів, що дозволяють оцінити розвиток МЕІ.

Література

1. Шишков Ю.В. Формирование интеграционного комплекса в Западной Европе: тенденции и противоречия / Ю.В. Шишков ; Академия наук СССР. Ин-т мировой экономики и международных отношений. – М. : Изд-во “НАУКА”, 1979. – 343 с.
2. Сучасні тенденції міжнародних економічних відносин. Економічна інтеграція України у світове господарство : кол. монографія / [за ред. І.М. Посохова, П.Г. Перерви, О.Д. Матросова, В.Г. Дюжева та ін.]. – Х. : НТУ “ХПІ”, 2016. – 450 с.
3. Булатова О.В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів : монографія / О.В. Булатові ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 384 с.
4. Радзівська С. О. Конкурентоспроможність та інтеграційні перспективи України / С.О. Радзівська. – К. : Знання України, 2012. – 344 с.
5. Точицкая И. Анализ динамики торговли в ЕВРАЗЭС / Исследовательский центр ИПМ (Беларусь) // Экономическое обозрение. – 2008. – № 1. – С. 15–17.
6. Urata S. The impacts of free trade agreements on trade flows: an application of the gravity model approach. / S. Urata, M. Okabe. – Tokyo, 2007. URL: <https://www.rieti.go.jp/jp/publications/dp/07e052.pdf>
7. Гурова И.П. Измерение глобальной и региональной торговой интеграции / И.П. Гурова // Евразийская экономическая интеграция. – 2009. – № 3(4). – С. 60–73.
8. Юдина И. Финансовая интеграция: опыт стран с формирующимися рынками [Электронный ресурс] / И. Юдина. – 73 с. – Режим доступа : <http://www.iep.ru/files/text/guest/yudina/bretton.pdf>.
9. Система индикаторов Евразийской интеграции II. Доклад № 22. [Е.Б. Балтер, Е.В. Бессонова, Н.А. Волчкова, С.Р. Габдрахманов и др.] ; под. ред. Е.Ю. Винокурова. – ЦИИ ЕАБР, Санкт-Петербург, 2014. – 110 с.
10. Сабельникова Е.М. Подходы к оценке эффектов экономической интеграции на уровне отраслей: обзор мирового опыта / Е.М. Сабельникова // Научные труды: Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН. – 2016. – С. 433–460.

References

1. Shishkov Yu.V. Formirovaniye integratsionnogo kompleksa v Zapadnoy Evrope: tendentsii i protivorechiya / Yu.V. Shishkov; Akademiya nauk SSSR. In-t mirovoy ekonomiki i mezhdunarodnykh otnosheniy. – M.: Izd-vo “NAUKA”. 1979. – 343 s.
2. Suchasni tendentsii mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn. Ekonomichna integratsiia Ukrayiny u svitove gospodarstvo: kol. monografiia / [Za red. I.M. Posokhova, P.G. Perervy, O.D. Matrosova, V.G. Diuzheva ta in.]. – X.: NTU “KhPI”, 2016. – 450 s.
3. Bulatova O.V. Regionalna skladova globalnykh integraciinykh protsesiv: monografiia / O.V. Bulatova; Donets. nats. un-t. - Donetsk : DonNU, 2012. - 384 s.
4. Radzиеvska S.O. Konkurentospromozhnist ta integratsiini perspektivy Ukrainy / S.O. Radzиеvska. – K.: Znannia Ukrainy, 2012. – 344 s.
5. Tochitskaya I. Analiz dinamiki torgovli v EVRAZES / Issledovatel'skiy tsentr IPM (Belarus) // Ekonomicheskoye obozreniye. – 2008. - №1. – S.15-17.
6. Urata S. The impacts of free trade agreements on trade flows: an application of the gravity model approach. / S.Urata, M. Okabe. – Tokyo, 2007. – <https://www.rieti.go.jp/jp/publications/dp/07e052.pdf>
7. Gurova I.P. Izmereniye globalnoy i regionalnoy torgovoy integratsii / I.P. Gurova // Evraziyskaya ekonomicheskaya integratsiya. – 2009. - №3(4). – S.60-73.
8. Yudina I. Finansovaya integratsiya: opyt stran s formiruyushchimisya rynkami / I.Yudina. - 73 s. – Rezhim dostupa: <http://www.iep.ru/files/text/guest/yudina/bretton.pdf>.
9. Sistema indikatorov Evraziyskoy integratsii II. Doklad № 22. [E.B. Balter, E.V. Bessonova, N.A. Volchkova, S.R. Gabdrakhmanov i dr.]; pod. red. E.Yu. Vinokurova. – TsII EABR. Sankt-Peterburg. 2014. – 110 s.
10. Sabelnikova E.M. Podkhody k otsenke effektiv ekonomicheskoy integratsii na urovne otrasley: obzor mirovogo opyta / E.M. Sabelnikova // Nauchnyye trudy: Institut narodnokhozyaystvennogo prognozirovaniya RAN. – 2016. - s. 433-460.

Рецензія/Peer review: 20.05. 2018

Надрукована/Printed: 05.06.2018

Рецензент: прорецензовано редакційною колегією

УДК 330.341:338.45:338.2

ХОРОЛЬСЬКИЙ В. П.

Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського, м. Кривий Ріг

РЯБИКІНА К. Г.,

ХОРОЛЬСЬКИЙ К. Д.

Криворізький національний університет

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНУ З ТЕХНОГЕННИМИ ТЕРИТОРІЯМИ НА ОСНОВІ МОДЕЛЕЙ НЕОІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ

У статті розроблено методологію інноваційно-інтелектуального розвитку підприємств гірничо-металургійного комплексу регіону з техногенними територіями як частини процесу неоіндустріалізації. На прикладі підприємств гірничо-металургійного комплексу регіону з техногенними територіями розроблено базову модель смарт-підприємства. Архітектура смарт-підприємства відрізняється від існуючих способом оптимізації виробничих процесів, доступністю і узгодженістю управлінських впливів, наочністю індикаторів та систем, які оцінюють точність управлінських рішень.

Ключові слова: розвиток, інновації, смарт-підприємство, регіон, техногенна територія, інтелектуальне виробництво, інформаційне забезпечення.

KHOROLSKYI V.

Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky, Kryvyi Rih

RYBIKINA K.,

KHOROLSKYI K.

Kryvyi Rih National University

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF REGIONAL ENTERPRISES WITH TECHNOGENIC TERRITORIES BASED ON NEOINDUSTRIALIZATION MODELS

The methodology of innovation and intellectual development of enterprises of the industrial complex of the region with technogenic territories as a direction of neoindustrialization is developed. The tendencies of the world development of "smart" innovative enterprises are considered on the basis of models of neoindustrialization. For the mining and metallurgical complex of the region with technogenic territories a basic model of the smart enterprise is being proposed for the production of iron and metallurgical products that meets the standards of the EU countries. The methodology for building the architecture of the information and management system of smart enterprises of Metinvest Group is considered in detail. It differs from the existing way of processing and analyzing data in real time, optimizing variables that characterize the processes of industrial production, the availability and consistency of managerial influences, the visibility of indicators and devices that assess the accuracy of management decisions. The built up "cloud" structure of information provision of smart enterprises allows creating a single information space that is "friendly" in relation to: production processes, business management, product flow optimization and flexible response to consumer inquiries. As a result of the introduction of smart enterprises for the production of iron ore products and the processing of man-made deposits, an increase in labor productivity is expected due to a reduction in stopping time and technological breaks, accelerated transfer of management information, the use of a unified information base, technical, software and linguistic support.

Key words: development, innovations, smart enterprise, region, technogenic territory, intellectual production, information support.

Постановка проблеми. В якості головного завдання яке стоїть перед українською державою до 2030 року є інноваційна модернізація усіх напрямків її діяльності. У процесі розширення прав регіонів і самоуправління з метою забезпечення стійкого економічного зростання важливу роль відіграють великі господарські структури (гірничо-металургійний, енергетичний, машинобудівний комплекси, підприємства харчової промисловості) як основи нарощення і використання наукового, виробничого, технологічного потенціалу країни.

Особливістю економіко-соціальної системи Придніпровського регіону є високий рівень концентрації великих підприємств – корпоративних структур, які є економічним фундаментом і джерелом життєдіяльності регіону і слугують показником конкурентоспроможності території, якості життя населення, а також забезпечення економічної безпеки регіону і держави в період 2014–2018 років.

Крім цього в цей період розвитку держави, у зв'язку з проведенням АТО, воєнними діями РФ на сході України і анексії Криму, було втрачено ряд традиційних ринків збуту, що привело до зниження виробничо-економічного рівня підприємств промислового комплексу регіону та зменшення якості життя населення. Виникла необхідність пошуку нових ринків збуту продукції, підвищення її конкурентоспроможності і відповідності стандартам країн ЄС. Це пов'язано з підвищенням ефективності менеджменту, збільшенням ділової активності бізнесу і корпоративної соціальної відповідальності, рівня компетентності персоналу, вмінням працювати в умовах високої інфляції на рівні рентабельності і мінімізації енергозатрат й економічно небезпечних ситуацій на території регіону [1].

Для Придніпровського регіону з техногенними територіями і високим рівнем досягнень в космічній галузі традиційна індустрія уже не відповідає стратегії розвитку регіону до 2030 року. При цьому одним із

етапів виконання модернізаційних процесів у Придніпровському регіоні, що базуються на інноваційному прориві та якісних інтеграційних перетвореннях, є формування і функціонування старт-промисловості інтегрованої в економіку країн ЄС [2].

Тому для топ-менеджерів промислового комплексу регіону постала задача розробки стратегії інноваційно-інтелектуального розвитку підприємств до 2030 року інтегрованих в промисловий простір країн ЄС.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблема розвитку територій з техногенним навантаженням, як одна із важливих інноваційно-інвестиційних проблем сталого розвитку підприємств промислового комплексу до 2030 року, постійно привертає увагу вчених вузів і науковців науково – дослідних інститутів [1]. Питанням, що стосується управління розвитку регіонів з техногенним навантаженням присвячено багато теоретичних і практичних досліджень Українських та зарубіжних вчених, таких як Є. Бабець [3], С. Жуков [1], О. Антонюк, І. Пістунов [4], І. Мельников [5], Б. Мільнер [6], С. Губанов [7] та інших.

Наукові праці вищезгаданих вчених сприяли підвищенню ефективності підприємств промислового комплексу орієнтованого на експортно-сировинні моделі. Перехід від таких моделей до неоіндустріальної економічної системи з робототехнологічними комплексами переробки комплексного використання мінеральної сировини спонукає до створення інноваційно-інтелектуальних стратегій розвитку територій з техногенними родовищами [8]. Проте, на наш погляд, дане питання слід досліджувати в контексті розробки стратегії розвитку промислового комплексу регіону у відповідності з концепціями Industrie 4.0 [2]. Цифра «4» характеризує четверту стадію індустріалізації та перехід до орієнтованого на споживача виробництва продукції на основі кіберфізичних систем, робототехнологічних комплексів й безлюдних технологій з високим рівнем інтелектуалізації виробничих процесів, інтернет-технологій та формуванням інформаційно-комунікаційних технологій з сучасними системами захисту від кібератак [2, 6].

З огляду на вищесказане проблема розробки методології створення та функціонування «розумних» інноваційних підприємств, які базуються на знаннях й інтелекту, набуває особливого значення в зв'язку з наступним: впровадження безлюдних технологій в гірничо-металургійному комплексі, харчовій промисловості та сільськогосподарстві; створення нових робочих місць з високим рівнем ІТ-технологій; різкого збільшення якості життя населення, що мешкає на територіях з техногенним тиском; одержання доходів та якості життя населення регіону а саме: на рівні східних європейських країн, забезпечення гендерної рівності та зменшення відтоку молодих науковців до Європи; розв'язання соціальної проблеми України – бідності населення й особливо молоді в умовах переходу до європейських моделей захисту працюючих людей, пенсіонерів, впровадження сучасних методів медичного обслуговування, соціально-медичного страхування за рахунок підприємств, що забруднюють територію.

Мета статті – розроблення методології інноваційного розвитку промислових підприємств, що працюють на території з техногенним тиском з позиції неоіндустріалізації.

Виклад основного матеріалу. Вчені багатьох європейських країн вважають що сьогодні термін «промисловість» не лише асоціюється з наукомісткою діяльністю, але й передовим екологічно чистим виробництвом [2, 6, 7, 9]. Важливу роль науково-технічного прогресу (НТП) та інновацій у промисловості, яка використовує сучасне інтелектуальне управління, підкреслено також у звіті ООН [10]. Без впровадження інноваційних проектів процес індустріалізації територій з техногенним навантаженням є фактично неможливим [8]. Це, в свою чергу, стримує розвиток високих технологій та адаптацію інноваційних процесів на підприємствах, які працюють на території з техногенним тиском.

Завдяки інноваційним технологіям адаптованих до техногенної сировини процес виробництва продукції з техногенних родовищ стає ефективнішим [1]. Цей фактор підвищує конкурентоспроможність техногенних територій, знижуючи забруднення і розширюючи вплив технологічно - місткої економіки на індикатори якості життя населення, що мешкає на техногенних територіях. У той час, структурні зміни, тобто перехід від трудомістких до робототехнологічних технологій є фактором економічної модернізації підприємств промислового комплексу регіону. Закріплення позиції Придніпровського регіону на лідерських позиціях, в сфері космічних технологій, ядерної енергетики, лідерства в області традиційних промислових галузей (важке машинобудування, металургія гірничо-металургійний комплекс, ракетобудування й космічні технології, приладобудування) харчовій промисловості, не можливе без ефективної ІТ-технології, промислової політики, щодо розвитку техногенних територій регіону.

Завдяки цьому підприємства промислового комплексу й техногенні території отримують необхідні поштовхи до подолання розривів в своєму розвитку до показників екологічно чистих територій [1]. Водночас економічне зростання територій за рахунок переробки техногенних родовищ спричиняє збільшенню обсягу законсервованих ресурсів, матеріалів, що приводить до використання безвідходних технологій і оживлення навколишнього природного середовища.

При цьому економічне зростання техногенних територій буде сприяти їх соціальному розвитку та економічній стійкості, відповідно до покращення життя населення. Отже збалансованість економічного, соціального та екологічного розвитку територій з техногенним тиском залежить від активної промислової політики регіонів та досягнення ними сталого розвитку. За рахунок роботизації та інтелектуалізації виробничих процесів підприємства промислового комплексу регіону, харчової промисловості й сільського

господарства на 25–30% підвищать продуктивність праці та перейдуть у фазу повномасштабного реформування існуючого індустріального вигляду Придніпровського мегаполісу. [8]

Виникає завдання: на прикладі підприємств групи «Метінвест» гірничо-металургійного комплексу Придніпровського регіону, використовуючи основні ідеї та концепції Industry4.0, моделей неоіндустріалізації, промислового інтернету, розробити базову модель старта-підприємства з виробництва залізорудної та металургійної продукції, яка відповідає стандартам країн ЄС. Підприємства групи «Метінвест» є лідерами в Україні з виробництва залізорудної продукції (ЗРП) для металургійних заводів країн ЄС, сталі та металопродукату [3].

Проблема побудови інформаційно-управлінської системи для гірничо-збагачувальних комплексів з моделювання стану робочого місця (гірника, дробарника, збагачувальника, металурга) і відповідно бізнес-процесів дуже актуальна. Сучасний технологічний процес виробництва ЗРП (незалежно від виду виробництва сировини, підземного або кар'єрного) представляє собою складну систему взаємоз'язаних засобів багаторівневого управління й контролю, продуктивності, енергоефективності, фінансових потоків підприємства його ринкової вартості. Інтеграція різного роду систем, із забезпеченням сировини (старта-техніка підготовка сировини), дробарних фабрик (самокеровані транспортні засоби – конвеєрні лінії), збагачувальних фабрик, фабрик з обкатки та випалювання окатишів (старта-системи автоматизованого налагодження обладнання, старта-технологічне обслуговування й ремонт обладнання) вимагає від менеджерів усіх рівнів, постійного контролю безпеки та здоров'я персоналу. Широке використання промислового інтернету для забезпечення матеріалами, електрикою, газом, водою, гірничо-збагачувальних підприємств необхідне для:

- підвищення надійності і своєчасного виконання планових завдань виробництва ЗРП (залізорудної продукції), виконання персоналом своїх функцій, зменшення ризиків від виникнення технологічних аварій та помилок персоналу і осіб що приймають рішення (ОПР) про виконання внутрішнього портфеля замовлення по ланцюгу кар'єри (шахти) → дробарні фабрики → збагачувальні фабрики → фабрики з виробництва окатишів → металургійне виробництво → прокатне виробництво;

- підвищення енергоефективності роботи підприємства в цілому і плану виконання портфеля замовлення металургійних заводів України, країни ЄС тощо.

На рис. 1 наведено сучасну базову структуру інтегрованої інформаційно-управлінської системи старта-підприємства групи «Метінвест».

Архітектура старта-підприємства і його інформаційно-управлінська система складається з наступних блоків та підсистем: МФП – мережа інформаційних пристроїв; МЦП – мережа цифрових моделей; МБМ – мережа бізнес-моделей; МЖЦ – моделі життєвого циклу продуктів; МВП – моделі виробничих процесів; АКЯП – автоматизований контроль якості продукції; 1 – система зовнішніх даних; 2 – блок дистанційної підтримки; 3 – система імітаційного моделювання технологічних ситуацій; 4 – система енергозабезпечення підприємства; 5 – автоматизована система управління АСУ; 6 – комплекс цифрової апаратури контролю і управління; 7 – елементи промислового Internet; 8 – інтерфейсний блок; 9 – блок сполучення з антикризовим центром управління Підприємствами Групи «Метінвест»; 10 – 12 – системи організації інтелектуального середовища; 10 – система перетворення інформації. Системи 10, 12, 13 – складають систему «хмарного простору» перетворення інформації в інтелектуальному середовищі, а блоки 8 та 11 – «хмарний простір» інтелектуального оброблення інформації із зовнішнього середовища: про стан конкурентів, суміжників, заводів споживачів, портфель замовлень тощо. 11 – блок інтелектуальної обробки інформації із зовнішнього середовища; 12 – інтегроване інформаційне середовище.

В інформаційно-управлінській системі старта-підприємства групи «Метінвест» передбачена інтегрована система (3) імітаційного моделювання взаємодії бізнес-процесів між підрозділами підприємства, узгодження інтересів підрозділів щодо одержання заданого значення прибутку. Блоки 1, 9, 14 відносяться до системи збору даних про зовнішнє середовище в системі автоматизованого управління підприємством.

Головною відзнакою розробленої моделі управління є використання інтелектуальної системи оптимізації виробничих процесів і промислових продуктів на підприємствах. Технологічний процес відноситься до погано структурованих, дискретних, квазістаціонарних процесів з високим рівнем запізнення і масовим виробництвом сировини на кар'єрі (К) її транспортування (Т) на дробарну фабрику (ДФ) і після подрібнення й збагачення на фабриці збагачення (ФЗ) з наступною операцією підготовки концентрату до огрудкування (ФО) та випалення обкотишів на фабриці випалення (ФВ) і наступного металургійного виробництва.

В процесі технологічної переробки сировини одержано продукти: залізорудний концентрат ЗРК, залізорудні обкотиші (ЗРО) або агломерат, які надходять на металургійні заводи (МЗ) з виробництвом прокату (П). За допомогою мережі цифрових моделей, бізнес-моделей, моделей життєвого циклу продуктів, моделей виробничих процесів ЕОМ з інформаційно-управлінською системою і інтелектуальними системами оптимізації виробничих процесів і промислових продуктів в реальному масштабі часу виконує оцінку економічного прибутку:

$$ЕП = NOPLAT - (IC \cdot WACC), \quad (1)$$

де ЕП – економічний прибуток підприємства; NOPLAT – чистий операційний прибуток старта-

підприємства з врахуванням скорегованих податків; ІС – об'єм капіталу інвестованого в операції виробництва ЗРП; WACC – середньозважені затрати на капітал підприємства або міра ризику невиконання портфеля замовлення країн ЄС та метзаводів України.

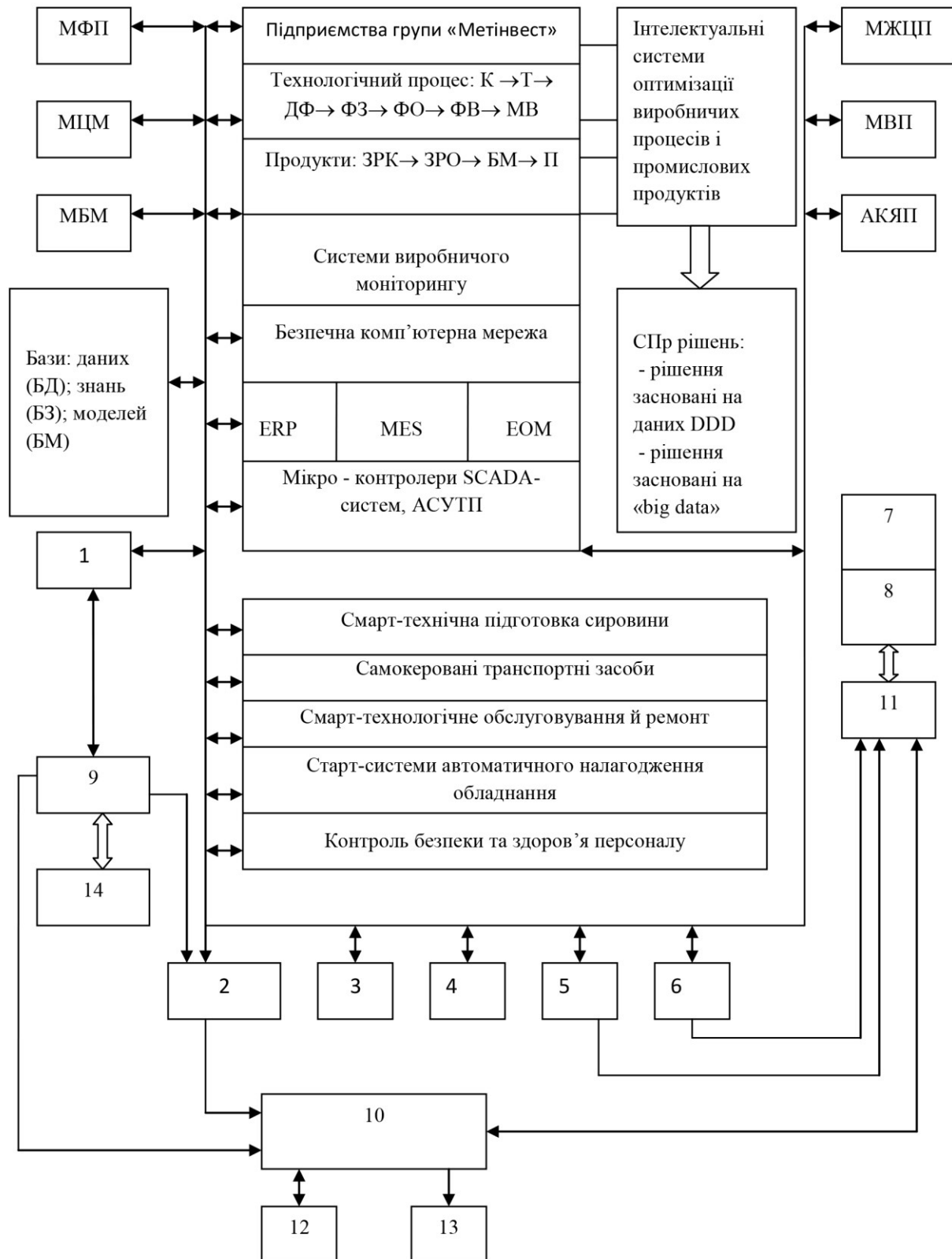

Рис. 1. Інформаційно-управлінська система старта-підприємства групи «Метінвест»
(складено авторами з врахуванням концепцій [2])

Особливістю розробленої інформаційно - управлінської системи є узгодженість мереж фізичних даних (датчиків, сенсорів), та мереж цифрових моделей і мереж бізнес-моделей, що дає змогу при побудові

бази даних (БЗ) і бази моделей (БМ) побудувати й системи перетворення інформації. Такий підхід дає змогу розробити інтелектуальні системи управління з безпечними комп'ютерними мережами зав'язаними за допомогою інформаційних шин з ERP, MES, EOM, SCADA – систем та АСУТП. Отже метод побудови архітектури інформаційно-управлінської системи старт-підприємств Групи «Метінвест» відрізняється від існуючих: оптимізацією змінних параметрів, що характеризують процеси виробництва промислових продуктів; доступністю і узгодженістю управлінських впливів, наочністю індикаторів та пристроїв, які оцінюють точність управління технологічними процесами видобутку сирової руди, транспортування, дроблення, здрибнення, збагачення, огрудкування, опалення та виробництва металопродукції.

В той же час наведений підхід до побудови інформаційної системи дозволяє ОПР та диспетчеру в максимально короткий термін забезпечити коректну і чітку роботу усіх технологічних процесів, забезпечити підприємство електрикою, газом, водою, дизельним паливом та іншими матеріалами, проводити діагностування й пошук неполадок обладнання та системи автоматики. Вся інформація про виробничі процеси, продуктивність, фінансові показники, ступінь виконання портфелів замовлень (внутрішніх та зовнішніх) віддзеркалюється на моніторі корпоративної продуктивності (МКП блок 14).

Системи виробничого моніторингу підприємств групи «Метінвест» виконують діагностику робочих характеристик технологічних процесів, стану обладнання та оцінюють його надійність роботи, прогнозуючи за допомогою даних DDD і «big data» поточні управлінські впливи, щодо життєвих циклів продукції (МЖЦП) та якості продукції (ФКЯП) [2]. Головне призначення інформаційно-управлінських систем старт-підприємств групи «Метінвест» забезпечити опрацювання і аналіз даних в реальному масштабі часу про стан будь-якого виробничого процесу ($K \rightarrow T \rightarrow D\Phi \rightarrow \Phi Z \rightarrow \Phi O \rightarrow \Phi B \rightarrow MB \rightarrow P$) від замовлення до споживання, що дозволяє забезпечити гнучкість виробництва у відповідь на зміни замовлень заводами України та країн ЄС.

Генеровану інформацію в рамках інтелектуального середовища, її оброблення виконують наступні системи:

1) Служба зовнішніх даних (система 1). Працює в межах групи «Метінвест» (блоки 9 і 14), призначена для одержання різних даних про планові показники портфеля замовлень та інжинірингових бізнес-проектів.

2) Служба дистанційної підтримки (система 2). Призначена для управління інформацією та ресурсами ремонтних підприємств, постачальників матеріалів, електрики, газу, тепла та свіжої й технічної води. Фактично це служба сервісного обслуговування обладнання, яке є на підприємстві гірничо-металургійного комплексу.

3) Служба часу (система 3). Є компонентом інтегрованої системи імітаційного моделювання і призначена для підключення або відключення режимів моделювання і диференціювання видів часу (в періоди обмеження потужності енергосистеми, під час процесу моделювання виробничих ситуацій) систем економічної безпеки, різних видів взаємодії з партнерами, ресурсами та потенціалом підприємств Групи «Метінвест».

4) Інтелектуальна система споживання електрики, газу, води та тепла, призначена для моніторингу підприємствами Групи «Метінвест» витрат електрики, газу, води і тепла. Вона розв'язує задачі енергоефективності і енергобезпеки, розподілу електроенергії, захисту мереж, комунікацій й управління в режимі аварійних, аномальних ситуацій.

5) Автоматизована система управління (АСУ), призначена для управління, процесом комунікацій, інтенсифікації та авторизації процесів вибору і прийняття рішень щодо оптимізації процесів переробки сирової руди в ЗРК та реалізації внутрішнього портфеля замовлень збагачувальною фабрикою.

6) Комплекс контрольної апаратури оцінки якості сирової руди, прогнозування продуктивності транспортного комплексу, дробарного та збагачувальних комплексів щодо виконання внутрішнього та зовнішнього портфеля замовлення на виробництво залізрудного концентрату (ЗРК), залізрудних обкотишів (ЗРО), металургійного виробництва й прокату.

7) Система оцінки продуктивності кар'єру (К), дробарної фабрики (ДФ), збагачувальної фабрики (ЗФ), фабрики огрудкування (ФО), фабрики випалення та металургійного виробництва (МВ), електроспоживання, газу, води та тепла. Ці системи призначені для первинного оброблення інформації про витрати електрики, газу, води і тепла в цехах підприємства.

8) Інтерфейсний блок інтелектуального диспетчера підприємства та система автоматизованих робочих місць (АРМ), представляє собою набір інтерфейсів, які зав'язані за визначеним алгоритмом з системами АСУТП, MES, та ERP і забезпечує їх коректну комунікацію та системну інтеграцію в АСУ і АСУТП підприємства.

9) Блок зв'язку зі службою зовнішньо-економічної діяльності підприємства з іншими підприємствами Групи «Метінвест».

Блоки 10-12 організації інтелектуального середовища й перетворення інформації, використовується для організації інтелектуального середовища АСУ підприємства (АСУТП зі інтелектуальним SCADA-системами, MES та ERP-системами середнього та верхнього рівня) шляхом введення в експертну систему баз даних (БД) баз знань (БЗ) й бази моделей (БМ). При цьому створено «хмаровидне» програмне

забезпечення з уніфікованим інтерфейсом для швидкого і ефективного аналізу даних та інформаційного обміну між цехами підприємства Правлінням та Наглядовою радою.

Під терміном «хмара» будемо розуміти сукупність корпоративних інформаційних ресурсів, ємність, розмір і потужність яких динамічно змінюються в залежності від об'єму задач, на основі яких особа, що приймає рішення в конкретний момент часу.

На експертну систему крім традиційних задач, запропоновано покласти деякі додаткові функції, серед них: аналіз фінансового стану підприємства та його вартості; попередження, нівелювання і зменшення впливу конфліктів, які виникають за рахунок різної структури підприємств, що входять до групи «Метінвест»; аналіз даних, що надходять від різних рівнів управління; встановлення стійких кореляцій та структурування даних в об'єднаному інформаційному середовищі; морфологічна селекція й агрегування даних при їх русі вгору системою щодо оцінки економічної безпеки підприємства.

Останні віддзеркалюють суттєві ознаки його поведінки і стану, виділення, актуалізація і координація часу автоматичного прийняття рішень системи різних рівнів управління підприємством. Відомо, що час прийняття рішень (період прийняття рішень) ОПР зростає при підвищенні рівня і ієрархії системи. З одного боку це визначається значенням цілі підсистеми управління верхнім рівнем, старт-підприємства, але з іншого боку воно (прийняття рішення) може бути непотрібним (команда: «так тримати») в даний момент часу або в нормальній виробничій ситуації.

Необхідно відмітити, що блоки 10, 12 і 13 складають «хмарний» простір перетворення інформації в інтелектуальному середовищі, а блоки 8 і 11 «хмарний» простір інтелектуального оброблення виробничої, економічної, управлінської інформації. У свою чергу, ці два простори об'єднуються в загальну «хмару», простір якого доступний усім зацікавленим системам (ОПР). Це і є різницею між класичними інформаційними системами і представленням інформації в інтелектуальних смарт-підприємствах групи «Метінвест».

Управління автоматизованим контролем якості продукції (АКЯП), системи контролю, економічною безпекою, здоров'ям персоналу виконує підсистема АСУ смарт-підприємства. Таким чином, побудова «хмарної» структури забезпечує інтелектуалізацію інтегрованої багатофункціональної управлінської системи смарт-підприємства, створюючи єдиний інформаційний простір, який «дружній» по відношенню до усіх виробничих систем, бізнес-менеджменту, оптимізації товарних потоків й гнучкого реагування на запити споживачів – заводів країн ЄС та внутрішнього ринку.

Висновки. Розроблено методологію інноваційно-інтелектуального розвитку підприємств промислового комплексу регіону з техногенними територіями як напрямку неоіндустріалізації. Розглянуто тенденції світового розвитку «розумних» інноваційних старт-підприємств на основі моделей неоіндустріалізації. Для гірничо-металургійного комплексу регіону з техногенними територіями запропоновано базову модель старт-підприємства з виробництва залізорудної та металургійної продукції, яка відповідає стандартам країн ЄС.

Детально розглянуто методологію побудови архітектури інформаційно-управлінської системи старт-підприємств Групи «Метінвест». Вона відрізняється від існуючих способом опрацювання і аналізу даних в реальному масштабі часу, оптимізацією змінних параметрів, що характеризують процеси виробництва промислових продуктів, доступністю і узгодженістю управлінських впливів, наочністю індикаторів та пристроїв, які оцінюють точність управлінських рішень.

Побудована «хмарна» структура інформаційного забезпечення старт-підприємств дозволяє створити єдиний інформаційний простір, який «дружній» по відношенню до виробничих процесів, бізнес-менеджменту, оптимізації товарних потоків й гнучкого реагування на запити споживачів. В результаті впровадження старт-підприємств для виробництва залізорудної продукції та переробки техногенних родовищ очікується збільшення продуктивності праці за рахунок скорочення часу на зупинки і технологічні перериви, прискорення передачі управлінської інформації, використання єдиної інформаційної бази, технічного, програмного і лінгвістичного забезпечення.

Література

1. Парадигми стратегії інноваційного розвитку підприємств промислового комплексу регіону : монографія / В.П. Хорольський, С.О. Жуков, О.В. Хорольська, К.Д. Хорольський / за ред. В.П. Хорольського, С.О. Жукова – Кривий Ріг : Мінерал, 2016. – 325 с.
2. Вишневський В.П. Старт-промисловість: перспективи і проблеми / В.П. Вишневський, С.І. Князев // Економіка України. – 2017. – № 7. – С. 22–37.
3. Дослідження техніко-економічних показників гірничодобувних підприємств України та ефективності їх роботи в умовах змінної кон'юнктури / Є. К. Бабець, І.С. Мельникова, С.Я. Гребенюк, С.П. Лобов ; [за ред. Бабуя] / НДГРІ ДВНЗ «КНУ». – Кривий Ріг : Вид. Р.А. Козлов, 2015. – 319 с.
4. Антонюк О.П. Прогнозування обсягів економічного відшкодування наслідків техногенного забруднення криворізького регіону : монографія / О.П. Антонюк, І.М. Пістунов. – Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2013. – 118 с.
5. Мельников И.Т. Комплексный критерий оценки работы железорудных горно-обогатительных комбинатов / И.Т. Мельников // Известия вузов Горный журнал – 2013. – № 2. – С. 4–9.

6. Инновационное развитие: экономика, интеллектуальные ресурсы, управления знаниями / под ред. Б.З. Мильнера – М. : Инфра-М. 2010. – 624 с.
7. Губанов С.С. От экспортно-сырьевой модели к неоиндустриальной экономической системе / С.С. Губанов // Экономист. – 2015. – № 4. – С. 48–59.
8. Хорольский К.Д. Технологічно – інноваційна стратегія розвитку гірничо – металургійного кластеру регіону / К.Д. Хорольский // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 7. – С. 132–137.
9. Kevin WALSH. IoT is More Than the New MZM // Industry Week. Mar 28, 2016. URL: <http://www.industryweek.com/information-technology/iot-mure-new-m2m>.
10. Отчет о промышленном развитии – 2016. Роль технологий и инноваций во всеохватывающем и устойчивом промышленном развитии / Организация Объединенных Наций по промышленному развитию. – Вена, 2015. – 77 с.

References

1. Paradygmy strategii innovatsionogo rozvytku pidpriemstv promyslovogo kompleksu regionu: monohrafiya / V.P. Khorolskyy, S.O. Zhukov, O.V. Khorolska, K.D. Khorolskyy / za red. V.P. Khorolskoho, S.O. Zhukova - Krivyi Rig: Mineral, 2016. s. 325.
2. Vyshnevsky V.P. Smart - promyslovist: perspektyvy i problemy / V.P. Vyshnevskyy, S.I. Knyazyev // Economica Ukrainy. - 2017. - № 7, s. 22–37.
3. Doslidzhennya tekhniko-ekonomichnykh pokaznykiv hirnychodobuvnykh pidpriemstv Ukrainy ta yikh efektyvnosti v umovakh zminnoho kon'yunktury / YE. K. Babets, I.YE. Melnykova, S.YA. Hrebnyuk, S.P. Lobov; [za red. Babuya] - NDHRI DVNZ «KNU» - Kryvyi Rih: Vyd. R.A. Kozlov, 2015. - 319 s.
4. Antonyuk O.P. Prohnozuvannya obsyahir ekonomichnoho vidshkoduvannya naslidkam tekhnolohichnoho zabrudnennya kryvorizkogo regionu: monohrafiya / O.P. Antonyuk, I.M. Pistunov - Dnipropetrovsk: Natsionalnyy hirnychy universytet, 2013. 118 s.
5. Melnykov I.T. Kompleksnyy kryteriy otsinky roboty zalizorudnykh hirnycho-zbahachuvalnykh kombinativ / I.T. Melnykov // Yzvestiya vuziv Hornyy zhurnal - 2013. - № 2. – s. 4–9.
6. Innovatsiynyy rozvytok: ekonomika, intelektualni resursy, upravlinnya znannyamy / pid redaktsiyeyu. B.Z. Mylnera - M.: Ynfra - M. 2010 – 624 s.
7. Hubanov S.S. Vid eksportno-syrovynnoyi modeli do neoindustrialnoyi ekonomichnoyi systemy / S.S. Hubanov // Ekonomyst. - 2015. - № 4. – s. 48–59.
8. Khorolskyy K.D. Tekhnolohichno - innovatsiyna stratehiya rozvytku hirnycho-metallurhiynoho kompleksu rehionu / K.D. Khorolskyy // Investytsiyi: praktyka ta dosvid. - 2014. - № 7. – s. 132–137.
9. Kevin WALSH. IoT - tse bilshe, nizh novyy MZM // Industry Week. 28 bereznya 2016. URL: <http://www.industryweek.com/information-technology/iot-mure-new-m2m>.
10. Otchet o promyshlennom razvytyy - 2016. Rol tekhnolohyy y ynnovatsyy v vseokhvatyvayushchem y ustoychivom promyshlennom razvytyy / Orhanizatsiya Ob'yednanykh Natsiy po promyslovomu rozvytku. - Vena, 2015. – 77 s.

Рецензія/Peer review: 20.05. 2018

Надрукована/Printed: 05.06.2018

Рецензент: прорецензовано редакційною колегією

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ

УДК 338.24+621

БЕЛОУС Н. Д.,
КУЗУБ М. В.

Київський національний торговельно-економічний університет

РЕАЛІЗАЦІЯ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ
ОЦІНКИ СКЛАДОВИХ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

В статті запропоновано основні аспекти реалізації обліково-аналітичного забезпечення системи оцінки економічної безпеки підприємств, його систематизація, а також адаптація згідно із потребами та сучасними вимогами суб'єктів бізнесу. Обумовлено основні проблеми взаємодії системи реформування обліку та потреби управління. Обґрунтовано етапи оцінки економічної безпеки, тип оцінки та критерії за кожною окремою складовою.

Ключові слова: обліково-аналітичне забезпечення, економічна безпека, оцінка складових економічної безпеки, методи оцінки.

BIELOUS N.,
KUZUB M.

Kyiv National University of Trade and Economics

REALIZATION OF ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT OF ESTIMATION
SYSTEM OF COMPONENTS OF ECONOMIC SECURITY

New approaches of the formation of accounting and analytical support for the system of economic security of enterprises are proposed in the article. The modern need of Ukrainian business entities to implement the system of economic security on the basis of efficient accounting and analytical support emphasizes the relevance of the issues. The purpose of the study is to substantiate the accounting and analytical support for estimation of economic security and introducing it into the enterprise management system. Existing approaches to the use of accounting and analytical support are investigated. It is substantiated approaches to the use of accounting and analytical support and precisely the system for estimation of the economic security of enterprises. The main aspects of financial accounting reform, which have an impact on the system of accounting and analytical support of the enterprise are considered. The positive and negative aspects of accounting reforms are substantiated. The step-by-step mechanism of the system of estimation of the economic security of enterprises is investigated. The characteristics of the components of economic security are given. It is well substantiated their features on domestic enterprises. The type of estimation, according to which, the methods and criteria are formed, are generalized. Estimation criteria are combined with the frequency of this estimation. Based on a combination of estimation steps and estimation criteria, accounting and analytical support for the system of economic security of enterprises is determined. This accounting and analytical support is aimed at meeting the needs of a particular enterprise. The practical possibilities of using the proposed accounting and analytical support for estimation of the components of economic security of enterprises are summarized.

Key words: accounting and analytical support, economic security, estimation of components of economic security, methods of estimation.

Постановка проблеми. Проблема ефективної реалізації дієвих методів оцінки в сучасній діяльності суб'єктів бізнесу взагалі та системи їх економічної безпеки, зокрема, в даний період часу в Україні посідає особливе місце серед інших актуальних досліджень економічної науки. Відсутність загальноприйнятих методик оцінки їх послідовного механізму обумовлюється також проблемами функціонування обліково-аналітичного забезпечення підприємства. Проблемним моментом в даному питанні виступає гармонійна взаємодія обліково-аналітичного забезпечення із потребами управління та оцінкою економічної безпеки зокрема. Відсутність єдиного підходу щодо оцінки системи економічної безпеки на засадах систематизованого та ефективного обліково-аналітичного забезпечення унеможливорює реалізацію цієї системи в практичній діяльності українських бізнесових структур та на цій основі, уповільнює їх сучасний розвиток. Наразі вітчизняні підприємства потребують кардинально нових обліково-аналітичних систем, що відповідають сучасним потребам управління та системи оцінки економічної безпеки зокрема, реаліям їх функціонування та світовим досягненням тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема ефективних методів оцінки в цілому та системи економічної безпеки, зокрема, не є новою та досліджується багатьма відомими практиками та науковцями: М.В. Дубина [11], І.М. Луцький [8], З.О. Манів [8], О.Л. Резніков, А.М. Ткаченко [11], С.М. Шкарлет [6], та ін.

Значний внесок у дослідження проблеми обліково-аналітичного забезпечення процесу управління зробили такі вчені: І.С. Гайдук [3], Л.В. Гнилицька [5], О.Д. Гудзинський, Г.Г. Кірейцев, Т.М. Пахомова [4], А.М. Штангрет [13] та інші. Однак, незважаючи на вагомі існуючі наукові дослідження, все ще залишається ряд невирішених питань, зокрема щодо формування послідовного поетапного механізму оцінки економічної

безпеки на основі ефективного обліково-аналітичного забезпечення та його практичної реалізації на вітчизняному просторі із урахуванням характеристик факторів її складових.

Формулювання цілей статті. Сучасна потреба українських суб'єктів бізнесу у впровадженні системи економічної безпеки підкреслює актуальність проблематики. Формування обліково-аналітичного забезпечення задля реалізації оцінки економічної безпеки та впровадження в систему управління підприємством обумовлюють мету дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес оцінки економічної безпеки підприємств є достатньо складним та кропітким процесом, оскільки передбачає не тільки формування характеристик ефективності економічної діяльності суб'єкта господарювання, а й ступінь захисту цієї діяльності тощо [1]. Реалізація системи оцінки економічної безпеки цілком залежить від досконалості функціонування та використання обліково-аналітичного забезпечення.

За останні роки система вітчизняного обліку, звітності та аналізу зазнала певних змін та процес реформування триває і надалі. Так, з 2018 року змін зазнав основний нормативний документ щодо регулювання системи бухгалтерського обліку, Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [10]. У вітчизняній системі обліку з'явилися такі поняття, як: таксономія фінансової звітності; звіт про платежі на користь держави; звіт про управління; національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі; підприємства, що становлять суспільний інтерес; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг). Слід зазначити, що з метою складання, подання та оприлюднення фінансової та консолідованої фінансової звітності у Директиві ЄС № 2013/34/ЄС встановлено нові критерії класифікації підприємств за розміром. Таким чином вводяться критерії для поділу підприємств на мікропідприємства, малі, середні чи великі. З переліку принципів, що містяться в ст. 4 Закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», вилучені принципи обачності, історичної (фактичної) собівартості та періодичності. Натомість з'явився принцип єдиного грошового вимірника, за яким вимірювання та узагальнення всіх господарських операцій підприємства у його фінансовій звітності здійснюється в єдиній грошовій одиниці [8].

У оновленому Законі з'являється кілька норм, що стосуються спрощення документального оформлення бухгалтерських операцій. Зазначені зміни мають певний вплив щодо формування обліково-аналітичного забезпечення підприємства та системи оцінки економічної безпеки зокрема. Таким чином виникає новий підхід щодо принципів формування та подання фінансової звітності, а також первинного спостереження та документування господарських операцій. Спрощення системи документального оформлення, на наш погляд, є позитивною тенденцією, що обумовлена розвитком комп'ютеризації та Інтернет мереж на вітчизняних підприємствах. Позитивними чинниками в питанні скорочення кількості первинних документів, необхідності їх друку, можна назвати економію часу та витрат. До негативних критеріїв можна віднести проблему надійності інформаційного збереження, опрацювання та передачі інформації, загроз виникнення «кібер-атак».

Дані зміни початково мали на меті наближення вітчизняної системи обліку і аналізу до міжнародних стандартів та потребою імплементації в українське законодавство норм, що функціонують в Євросоюзі. Однак, існує і той факт, що новації мало враховують потреби саме вітчизняних систем управління та внутрішніх користувачів інформації та водночас, призводять до створення автономних внутрішніх обліково-аналітичних систем. З одного боку, економічна система в цілому постійно змінюється, розвивається як і потреби самих підприємств та споживачів інформації. З іншого боку, постійна реформація вимагає додаткових фінансових та економічних витрат, часу на адаптацію тощо.

У попередніх дослідженнях нами встановлено, що існуючі на вітчизняному просторі підходи щодо обліково-аналітичного забезпечення як в цілому, так і системи оцінки економічної безпеки підприємства зокрема розподіляються на два напрямки [7]. Певний ряд науковців розподіляють зазначену систему на такі складові як, облікову та аналітичну, розглядаючи окремо результативні показники з метою подальшого аналізу. Інший підхід базується на поєднанні облікової та аналітичної складових в єдину інформаційну систему. На нашу думку, дана відмінність у наукових поглядах не є принциповою та вибір того чи іншого напрямку цілком залежить як від інформаційних потреб підприємства так і від специфіки застосовуваних методів оцінки. В контексті оцінки системи економічної безпеки нами пропонується використання підходу щодо формування обліково-аналітичного забезпечення у напрямку відокремлення результативних показників від облікових. Даний підхід, на нашу думку, врахує специфічні особливості такої системи як економічна безпека та дозволить систематизувати обліково-аналітичне забезпечення за напрямком використання даних та показників.

Наступним етапом дослідження пропонуємо узагальнення системи оцінки економічної безпеки та його обліково-аналітичним забезпечення.

Підходи щодо оцінки системи економічної безпеки переважно ґрунтуються на визначенні сутності самого поняття «економічна безпека підприємства». Проведені попередні дослідження теоретичного узагальнення економічної безпеки підприємства дозволяють нам обґрунтувати авторське визначення цього поняття. Економічна безпека підприємства – це комплексна система заходів суб'єкта господарювання, що направлена на забезпечення його конкурентоспроможності в умовах дестабілізації діяльності під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів [1].

При формуванні обліково-аналітичного забезпечення необхідно врахувати цілі та завдання системи цілому, тип та мету оцінки, етапи та напрямки цієї оцінки, застосовувані методи тощо. Вищезазначене дозволить скоординувати обліково-аналітичне забезпечення в напрямку ефективного застосування під час оцінки та взаємодії із системою економічної безпеки (рис. 1).

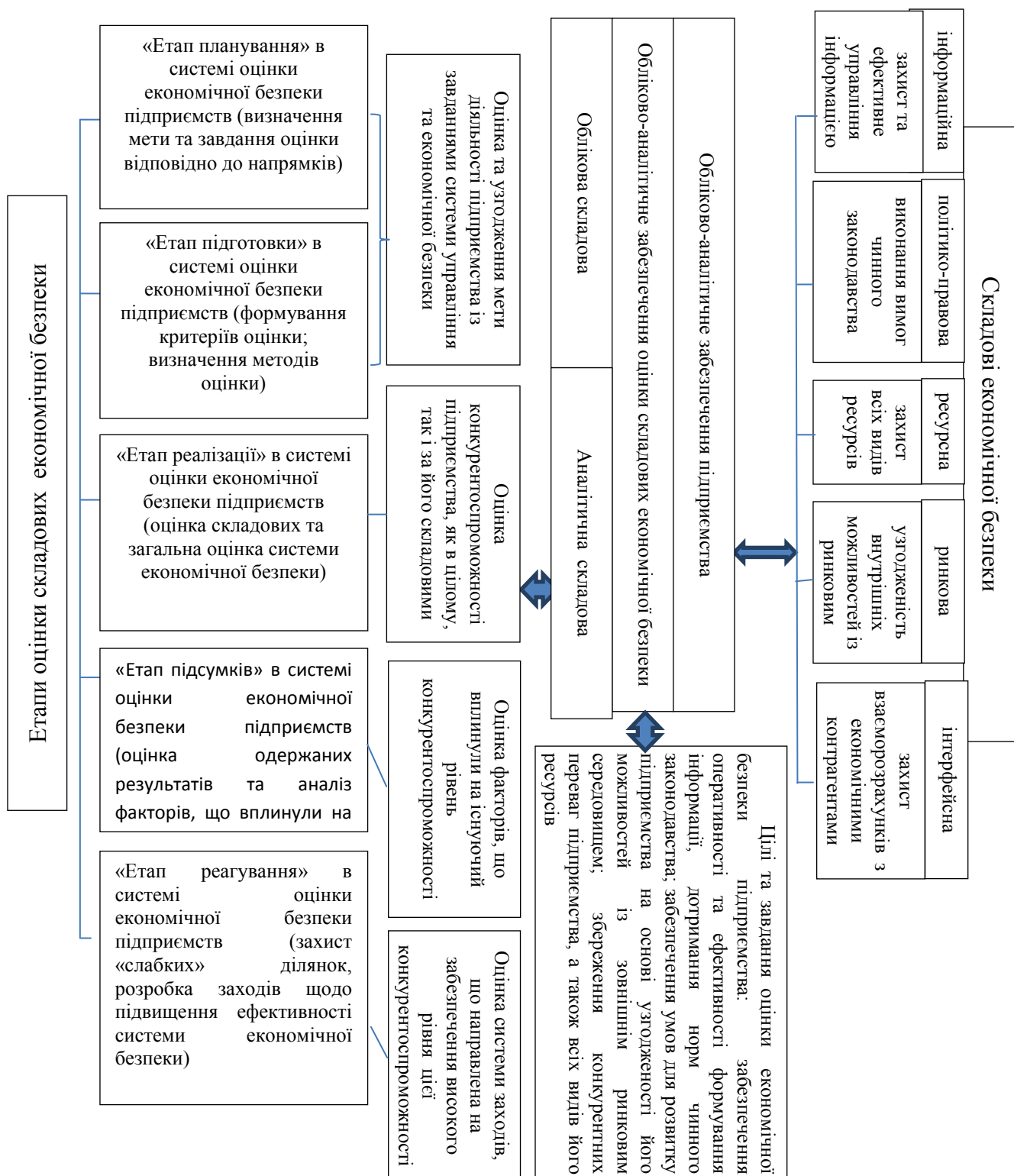

Рис. 1. Взаємодія обліково-аналітичного забезпечення та системи оцінки складових економічної безпеки підприємства [Розроблено авторами]

Як свідчать дані, що унаочнює в собі рис. 1, нами пропонується наступне узагальнення цілей та завдань оцінки економічної безпеки підприємства: забезпечення оперативності та ефективності формування інформації, а також формування комплексу заходів щодо її захисту; дотримання норм чинного законодавства, а також врахування його змін, передбачення негативних наслідків в діяльності підприємства;

забезпечення умов для розвитку підприємства на основі узгодженості його можливостей із зовнішнім ринковим середовищем; забезпечення умов для розвитку та збереження конкурентних переваг підприємства, а також всіх видів його ресурсів; створення умов для розвитку та захист економічних зв'язків підприємства. Дані цілі та завдання оцінки, на наш погляд, забезпечать дієву реалізацію як системи економічної безпеки, так і системи управління підприємством в цілому [2].

В процесі вивчення та аналізу наукових публікацій було визначено, що усі запропоновані методики оцінки рівня економічної безпеки можна розподілити на два загальних типи. Зокрема, оцінка рівня економічної безпеки в цілому по підприємству (використання евристичних методів оцінки) та окрема оцінка складових, з подальшою інтеграцією їх показників до кінцевого, загального значення. Найбільш ґрунтовний аналіз щодо переваг та недоліків вказаних типів оцінки рівня економічної безпеки, на наш погляд, проведено О.Л. Резніковим та А.М. Ткаченком [9]. Ми погоджуємось із думкою зазначених науковців, щодо доцільності практичного використання другого типу оцінки, за складовими економічної безпеки. Даний тип оцінки в сучасних умовах розвитку бізнесових структур є більш ґрунтовний та надає ширші можливості щодо врахування особливостей конкретного підприємства. Використання другого типу оцінки не позбавляє можливостей за певних обставин здійснювати оцінювання окремих складових у різні проміжки часу та оцінювати певні окремі складові без загальної оцінки системи економічної безпеки тощо. З іншого боку, загальна оцінка економічної безпеки на підставі оцінки складових за встановленими періодами, повинна реалізовуватись постійно, з метою забезпечення системності та єдності розрахунків. За зазначеного вибору типу оцінки системи економічної безпеки підприємств важливим етапом є чітке обґрунтування його складових, кількість яких, характеристика та значення у різних наукових дослідженнях є відмінними.

У попередніх дослідженнях нами виокремлено п'ять складових економічної безпеки підприємств: інформаційна; політико-правова; ресурсна; ринкова; інтерфейсна тощо (рис. 1).

Важливим моментом при формуванні механізму оцінки економічної безпеки є чітке розмежування на певні етапи та встановлення напрямків цієї оцінки. Процес оцінки, на нашу думку, необхідно розподілити на п'ять етапів: планування; підготовка; реалізація; підсумки; реагування. Дані етапи відповідають наступним узагальненням нами напрямкам оцінки: оцінку та узгодження мети діяльності підприємства із завданнями системи управління та економічної безпеки; оцінку конкурентоспроможності підприємства, як в цілому, так і за його складовими; оцінку факторів, що вплинули на існуючий рівень конкурентоспроможності; оцінку системи заходів, що спрямована на забезпечення високого рівня цієї конкурентоспроможності тощо. Необхідно зазначити, що всі запропоновані етапи цілком відповідають напрямкам оцінки, є взаємопов'язаними та доповнюють один одного.

Обліково-аналітичне забезпечення будь-якої системи оцінки повинне враховувати методи цієї оцінки критерії та параметри. При оцінці складових економічної безпеки, як зазначалось, доцільно формувати обліково-аналітичне забезпечення за кожною окремою складовою, оскільки критерії та параметри оцінки, періодичність проведення та методи цієї оцінки можуть суттєво відрізнятись (табл. 1).

Таблиця 1

Параметри оцінки складових економічної безпеки [Розроблено автором]

Складова економічної безпеки	Параметри оцінки	Періодичність здійснення оцінки	Метод оцінки
Інформаційна	Конфіденційність; цілісність; доступність; апелювання; підзвітність; достовірність; автентичність; оперативність.	Періодично, відповідно до потреб	Кількісний метод оцінки (оцінка від 1 до 5 балів, що характеризує стан кожного параметру від незадовільного (найгіршого) до відмінного (найкращого))
Політико-правова	Ступінь захисту від ризиків втрати економічної вигоди внаслідок зміни законодавства; швидкість реагування на зміни законодавства; дотримання вимог чинного законодавства.	Постійно, відповідно до потреб та змін законодавства, оцінка на перспективу	
Ресурсна	Конкурентоспроможність (конкурентні переваги); ефективність використання; захищеність; конфіденційність; цілісність; достовірність.	Періодично, відповідно до потреб, враховуючи сезонність виробництва та обсяги	
Ринкова	Конкурентоспроможність (конкурентна перевага); захищеність; конфіденційність; цілісність; достовірність.	Періодично, відповідно до потреб підприємства та змін на ринку	
Інтерфейсна	Захищеність; дієвість; апелювання; автентичність.	Періодично, відповідно до потреб, специфіки співпраці із контрагентами	

Так, наприклад при оцінці рівня захисту ресурсної складової економічної безпеки нами

пропонується оцінка за наступними параметрами: конкурентоспроможність (конкурентні переваги), ефективність використання, захищеність; конфіденційність; цілісність; достовірність. Оцінка зазначених параметрів є складним і кропітким процесом, що може будуватись на системі розрахунку цілого ряду показників. Періодичність здійснення цієї складової цілком залежить від специфіки діяльності кожного конкретного підприємства. Наприклад, в окремих секторах економіки в процесі діяльності зберігається певна сезонність, особливого значення в якій надається захисту та ефективності використання ресурсів саме в проміжок часу активної операційної діяльності. Тому періодичність здійснення оцінки системи економічної безпеки в цілому та її ресурсної складової, зокрема, в період активної операційної діяльності буде частіше, ніж в період спаду обсягів виробництва.

Як свідчать дані табл. 1 під час оцінки ринкової складової, що передбачає узгодження внутрішніх можливостей із зовнішнім ринком та оцінку конкурентних переваг нами виокремлено наступні параметри: конкурентоспроможність; захищеність; конфіденційність; цілісність; достовірність. В інфляційні періоди, а також при здійсненні зовнішньо-економічної діяльності особливого значення набувають загрози та ризики від курсових різниць. За цих обставин ринкова складова також потребує частішої періодичності проведення оцінки ніж інші складові економічної безпеки.

При оцінці політико-правової складової системи економічної безпеки важливими критеріями є такі параметри, як: ступінь захисту від ризиків втрати економічної вигоди внаслідок зміни законодавства; швидкість реагування на зміни законодавства; дотримання вимог чинного законодавства тощо. Під час функціонування підприємства важливого значення набуває стабільність правового поля щодо реалізації кожного окремого виду діяльності, сектору економіки та системи фінансового обліку та звітності, що забезпечує систему формування інформації та на цій основі обліково-аналітичного забезпечення. Зміни правового поля здійснення такої діяльності призводять до потреби постійної оцінки такої складової, не поділяючи її на певні періоди як потребують інші складові економічної безпеки.

Із політико-правовою складовою, ефективністю її реалізації тісно пов'язана дієвість та результативність функціонування інтерфейсної складової, що передбачає захист взаєморозрахунків з економічними контрагентами. Так взаєморозрахунки із контрагентами передбачають дієвість політико-правової складової, ефективність договірних умов, ступінь захисту від ризиків та втрат економічних інтересів. До параметрів оцінки інтерфейсної складової нами віднесено: захищеність; дієвість; апелювання; автентичність.

При оцінці рівня захисту інформаційної складової економічної безпеки підприємств нами пропонується оцінка за наступними параметрами (модель CIA): конфіденційність; цілісність; доступність; апелювання; підзвітність; достовірність; автентичність; оперативність. Періодичність реалізації оцінки вищезазначеної складової залежить від потреб конкретного підприємства [2].

Оцінка заданих параметрів за кожною окремою складовою економічної безпеки на етапі «Реалізації» можлива із застосуванням різноманітних спеціальних програмних продуктів, методів та підходів, системи показників, що є складними та кропіткими у розрахунках, опрацюваннях та систематизації. Проте, загальна оцінка заданих параметрів, що має здійснюватись відділом економічної безпеки підприємств, на нашу думку, має бути доступною, зрозумілою та наочною. Кількісні методи оцінки, які були впроваджені та здобули широкого застосування в діяльності західних компаній цілком відповідають заданим параметрам. Аналітики провідних компаній світу зосередили свою увагу не на теоретичному аспекті, а на розвитку достовірних і простих методів оцінки, які б дозволили з максимальним ступенем наочності в одній таблиці представити стан всіх справ та тенденцій на фірмі. Використання зазначеного підходу спонукало до виникнення кількісних методів оцінки, які за допомогою графічного зображення, певної шкали та рейтингів дозволяють виміряти як результати діяльності підприємства, так і ефективність та захист його окремих видів ресурсів. У вітчизняній практиці обумовлені методи не є новими, однак і не мають поширеного застосування та використовуються переважно при оцінці результатів діяльності персоналу підприємств. Необхідно зазначити, що кількісні методи є зручними у формуванні інформації, доступними для використання, передбачають наочне зображення, що спрощує їх сприйняття.

За зазначених умов в системі оцінки складових економічної безпеки за зазначеними параметрами нами пропонується використання кількісних методів, із наочним зображенням.

Наступним етапом дослідження системи формування обліково-аналітичного забезпечення складових економічної безпеки пропонуємо здійснити характеристику заданих параметрів по кожній складовій. Нами пропонується оцінка від 1 до 5 балів, що характеризує стан кожного параметру від незадовільного (найгіршого) до відмінного (найкращого). Використання бальної оцінки факторів дозволяє дослідити кожен критерій та параметр оцінки та значення окремої складової економічної безпеки тощо. Обліково-аналітичним забезпеченням на даному етапі можуть слугувати звіти структурних підрозділів щодо ефективності реалізації окремих складових, бухгалтерська та фінансова звітність, внутрішньогосподарська звітність, стандарти, що застосовуються в окремих сферах економічної діяльності, первинна документація щодо обліку робочого часу, використання ресурсів, калькуляції, облікові регістри тощо.

Наступним кроком дослідження стане поєднання етапів оцінки складових економічної безпеки за заданими параметрами із обліково-аналітичним забезпеченням цієї оцінки. Обліково-аналітичне

забезпечення формується в результаті роботи бухгалтерії та економічної служби підприємства. Така система має забезпечувати користувачів, тобто суб'єктів безпеки, всією необхідною інформацією, що міститься в облікових реєстрах та внутрігосподарській звітності, і тим самим створювати умови для об'єктивної оцінки ситуації, встановлення фактичного рівня безпеки, ступеня впливу певної загрози тощо та прийняття обґрунтованих адекватних рішень.

Як зазначалось раніше обліково-аналітичне забезпечення системи оцінки складових економічної безпеки необхідно формувати за кожною окремою складовою. Оскільки інформаційна складова нами виокремлена як перша, що історично сформована та є фундаментальною при оцінці економічної безпеки, дослідимо обліково-аналітичне забезпечення на прикладі даної складової (рис. 2).

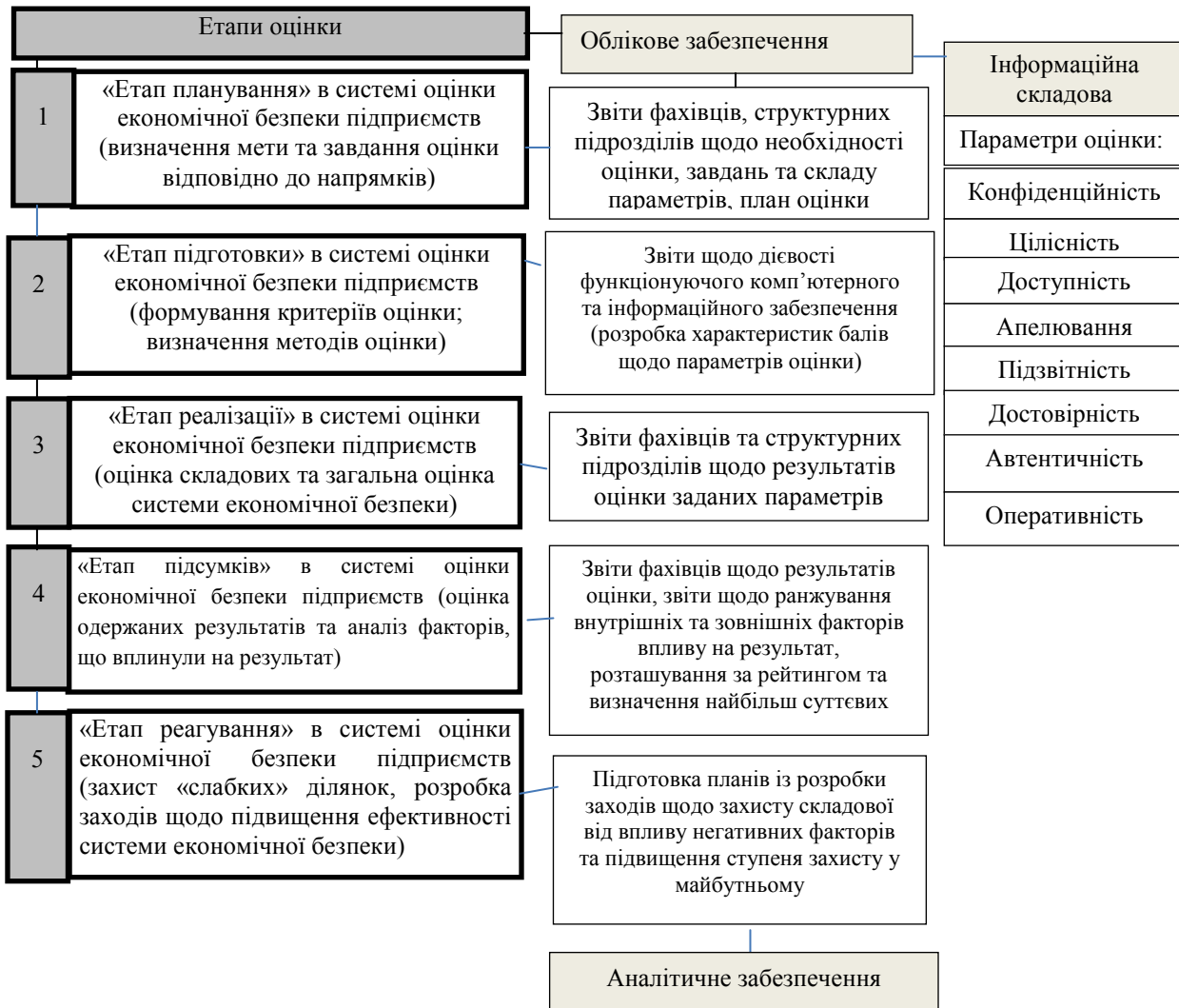

Рис. 2. Обліково-аналітичне забезпечення системи оцінки інформаційної складової економічної безпеки підприємств

Як свідчать дані, що унаочнює в собі рис. 2 нами запропоновано обліково-аналітичне забезпечення оцінки інформаційної складової по кожному етапу оцінки. Дана складова є дещо специфічною, оскільки передбачає оцінку ступеня захисту інформації. Захист інформації пройшов тривалий шлях від використання природно виникаючих засобів інформаційних комунікацій до створення і розвитку глобальних інформаційно-комунікаційних мереж з використанням космічних засобів забезпечення. Однак, науково-технічний прогрес призвів не тільки до розвитку та вдосконалення інформаційного забезпечення, а й до низки проблем, пов'язаних із його захистом. Наразі володіння, управління та захист достовірною і актуальною інформацією є основою успішної діяльності підприємств і організацій будь-якої організаційно-правової форми.

Запропоноване нами обліково-аналітичне забезпечення не є фундаментальним у застосуванні та може корегуватись відповідно до характеристик та потреб конкретного підприємства. Також необхідно зауважити, що дане обліково-аналітичне забезпечення переважно складається з аналітичної складової, що пояснюється характеристиками заданих параметрів.

Для порівняння складу обліково-аналітичного забезпечення дослідимо його на прикладі оцінки ресурсної складової економічної безпеки підприємств (рис. 3).

Необхідно зазначити, що об'єктами оцінки ресурсної складової є персонал та його інтелект, матеріальні та нематеріальні ресурси, а також фінанси. Відповідно, складатись обліково-аналітичне забезпечення буде переважно із облікової складової, оскільки основним джерелом інформації щодо системи оцінки стануть первинні бухгалтерські документи, облікові регістри та різноманітні бухгалтерські звіти щодо ефективності використання ресурсів підприємства. Аналогічно до інформаційної складової обліково-аналітичне забезпечення оцінки ресурсної складової може коригуватись відповідно до характеристик та потреб конкретного підприємства.

Рис. 3. Обліково-аналітичне забезпечення системи оцінки ресурсної складової економічної безпеки підприємств

Таким чином, на кожному конкретному підприємстві, враховуючи сектор економіки, організаційну структуру, вид діяльності та специфічні особливості діяльності, необхідно сформувати власну систему обліково-аналітичного забезпечення щодо оцінки складових економічної безпеки. Формування ефективного обліково-аналітичного забезпечення оцінки складових економічної безпеки дозволить практично реалізувати дієву систему економічної безпеки підприємств та забезпечити виконання покладених на неї функцій.

Висновки. Дослідження та обґрунтування обліково-аналітичного забезпечення системи оцінки економічної безпеки підприємств дозволяють дійти наступних висновків. В розробленому нами механізмі оцінки економічної безпеки підприємства передбачено окрему оцінку складових, з подальшою інтеграцією їх показників до кінцевого, загального значення. Відповідно, оцінка може розподілятися на два види: здійснення функціональної оцінки рівня складових економічної безпеки підприємства; здійснення функціональної оцінки рівня економічної безпеки підприємства в цілому. Нами пропонується формування завдань за окремими складовими економічної безпеки. В процесі оцінки складових економічної безпеки нами пропонується використання підходу щодо формування обліково-аналітичного забезпечення у напрямку відокремлення результативних показників від облікових. Запропоноване нами обліково-

аналітичне забезпечення є базовим для застосування та може корегуватись відповідно до характеристик та потреб конкретного підприємства. Обліково-аналітичне забезпечення має забезпечити необхідною інформацією систему оцінки складових економічної безпеки відповідно до її критеріїв, мети, завдань та періодичності проведення.

Література

1. Белоус Н. Д. Етап планування в системі оцінки економічної безпеки підприємств / Н.Д. Белоус // Вісник Хмельницького національного університету. – 2016. – № 2. Т. 1. – С. 12–17.
2. Белоус Н.Д. Теоретичне узагальнення економічної безпеки підприємств / Н.Д. Белоус // Вісник Хмельницького національного університету. – 2012. – № 2. Т. 1. – С. 196–202.
3. Гайдук І.С. Обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою підприємства / І. С. Гайдук. // Економічний вісник університету. – 2016. – С. 33–40.
4. Гудзинський О. Д. Теоретичні аспекти формування обліково-аналітичного механізму менеджменту / О. Д. Гудзинський, Г. Г. Кірейцев, Т. М. Пахомова // Облік і фінанси АПК. – 2008. – С. 89–93.
5. Гнілицька Л.В. Розвиток теоретичних основ бухгалтерського обліку в контексті інформаційного забезпечення економічної безпеки підприємства / Л.В. Гнілицька // Вісник ЖДТУ. – 2014. – № 1 (67). – С. 170–176.
6. Шкарлет С.М. Економічна безпека підприємства : навч. посіб. / Шкарлет С.М., Дерій Ж.В., Маргасова В.Г. – Чернігів : ЧНТУ, 2017. – 205 с.
7. Камінська Т. Г. Обліково-аналітичний процес: його зміст стадії / Т. Г. Камінська // Наук. вісн. НАУ. – 2002. – Вип. 50. – С. 313–318.
8. Манів З.О. Економіка підприємства: навч. посіб. / Манів З.О. – 2-е вид. – Київ, 2006. – 580 с.
9. Пілова Д.П. Обґрунтування рівня економічної безпеки підприємства як критерію оцінки результатів його господарської діяльності / Д.П. Пілова // Економіка: проблеми теорії та практики. – 2007. – Т. IV, Вип. 224. – С. 900–910.
10. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Про внесення змін до Закону України щодо удосконалення деяких положень [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2017. – № 44. – 2018. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
11. Ткаченко А.М. Оцінка рівня економічної безпеки підприємства / О.Л. Резніков, А.М. Ткаченко // Вісник економічної науки України. – 2010. – № 1. – С. 101–106.
12. Шкарлет С. М. Обґрунтування сутності категорії "фінансова довіра" / С. М.Шкарлет, М.В. Дубина // Науковий вісник Полісся. – 2017. – № 4 (12). Ч. 2. – С. 45–52.
13. Штангрет А. М. Обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою підприємства / А. М. Штангрет // Вісник асоціації докторів філософії України. – 2015. – № 1. – С. 23–29.

References

1. Bielous N. D. Etap planuvannya v systemi otsinky ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv / N.D. Bielous // Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. – 2016. – № 2. Т. 1. – С. 12–17.
2. Bielous N.D. Teoretychne uzahalennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv / N.D. Bielous // Herald of Khmelnytskyi National University. – 2012. – № 2. Т. 1. – С. 196–202.
3. Haiduk I.S. Oblikovo-analitychne zabezpechennia upravlinnia ekonomichnoi bezpekoiu pidpriemstva / I. S. Haiduk. // Ekonomichnyi visnyk universytetu. – 2016. – С. 33–40.
4. Hudzynskiy O. D. Teoretychni aspekty formuvannya oblikovo-analitychnoho mekhanizmu menedzhmentu / O. D. Hudzynskiy, H. H. Kireitsev, T. M. Pakhomova // Oblik i finansy APK. – 2008. – С. 89–93.
5. Hnilytska L.V. Rozvytok teoretychnykh osnov bukhgalterskoho obliku v konteksti informatsiinoho zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva / L.V. Hnilytska // Visnyk ZhDTU. – 2014. – № 1 (67). – С. 170–176.
6. Shkarlet S.M. Ekonomichna bezpeka pidpriemstva : navch. posib. / Shkarlet S.M., Derii Zh.V., Marhasova V.H. – Chernihiv : ChNTU, 2017. – 205 s.
7. Kaminska T. H. Oblikovo-analitychni protses: yoho zmist stadii / T. H. Kaminska // Nauk. visn. NAU. – 2002. – Vyp. 50. – С. 313–318.
8. Maniv Z.O. Ekonomika pidpriemstva: navch. posib. / Maniv Z.O. – 2-e vyd. – Kyiv, 2006. – 580 s.
9. Pilova D.P. Obgruntuvannya rivnia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva yak kryteriiu otsinky rezultativ yoho hospodarskoi diialnosti / D.P. Pilova // Ekonomika: problemy teorii ta praktyky. – 2007. – Т. IV, Vyp. 224. – С. 900–910.
10. Pro bukhgalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini: Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy shchodo udoskonalennia deiakyykh polozhen [Elektronnyi resurs] // Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR). – 2017. – № 44. – 2018. – Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
11. Tkachenko A.M. Otsinka rivnia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva / O.L. Reznikov, A.M. Tkachenko // Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy. – 2010. – № 1. – С. 101–106.
12. Shkarlet S. M. Obgruntuvannya sutnosti katehorii finansova dovira / S. M.Shkarlet, M.V. Dubyna // Naukovyi visnyk Polissia. – 2017. – № 4 (12). Ч. 2. – С. 45–52.
13. Shtanhret A. M. Oblikovo-analitychne zabezpechennia upravlinnia ekonomichnoi bezpekoiu pidpriemstva / A. M. Shtanhret // Visnyk asotsiatsii doktoriv filosofii Ukrainy. – 2015. – № 1. – С. 23–29.

Рецензія/Peer review .18.03.2018

Надрукована/Printed : 30.05.2018

Рецензент: д. е. н., доц. Мошковська О. А.

УДК 321.01 + 664.76 (477)

БІБІКОВА Н. О.

Ужгородський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ТА МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЗЕРНОВОЇ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Обґрунтовано пріоритети національної зернової й кооперативної політики в умовах відкритої економіки, етапи формування стратегічних положень щодо регулювання розвитку зернової кооперації в регіонах України з акцентом на моніторинг та контроль регуляторних заходів. Розроблено головні напрями та інструменти регулювання зернової кооперації в розрізі адміністративного, фінансового, інституційного та інформаційного механізмів, розкрито їх сутність та вплив на параметри ринкової кооперації.

Ключові слова: кооперативна політика й принципи, зернова кооперація, стратегічні положення, механізми й заходи регулювання.

BIBIKOVA N.

Uzhgorod Trade and Economic Institute
of Kyiv National University of Trade and Economics

STRATEGIC VECTORS AND MECHANISMS REGULATION OF DEVELOPMENT OF GRAIN COOPERATION IN UKRAINE

Introduction. Development of agricultural cooperatives is an important area of structural adjustment of agrarian sector, incl. grain farming. Relevance the research caused by the need to increase efficiency of regulatory mechanisms development of grain cooperation in realities of Ukraine. The aim of the article is the justification and development of strategic directions and components mechanisms of regulation of development of processes of grain cooperation, which are purposefully oriented to the practical realization of priorities updated state agrarian and cooperative policy. In the research, the following methods are used: dialectics, system-structural analysis, monographic method. Research results. In the article author the key priorities of national grain and cooperative policy in an open economy are substantiated. Sequence of stages the formation of strategic positions for regulation the development of grain cooperation in regions of Ukraine are developed, attention is focused on stage monitoring of influence of regulatory measures of state the status and parameters of cooperation, components of the monitoring process are defined. The main directions and measures of regulation development of grain cooperation in terms of administrative, financial, institutional and information mechanisms are substantiated, their content are analyzed. Conclusions. Proposed by the author, taking into account world experience, changes in mechanisms and measures the regulation the development of grain cooperation in regions of Ukraine purposefully oriented on the implementation of priorities of the updated cooperative policy of state. Practical implementation of these activities improve the quality of the institutional environment, ensure interaction and efficiency formal and informal institutions of cooperation. Theoretical value of the research determined by development theoretical-methodological base of regulation market cooperation, practical - by possibility of using its results the management bodies in the course of development strategy development and mechanisms the regulation of grain cooperation in regional dimension.

Keywords: cooperative policy and principles, grain cooperation, strategic positions, mechanisms and measures of regulation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Сучасний стан сільського господарства України, у т.ч. і зернового, вітчизняні учені-аграрники визначають як «зростання без розвитку». На думку М. Й. Маліка й О. Г. Шпикуляка, «галузь прогресує, навіть незважаючи на те, що ефекти, вартості й рівні задоволення потреб соціуму акцентовані на сировинній моделі деінноваційного типу, так званої моделі «виживання» [1]. Проведені емпіричні дослідження [2, 3] засвідчили існування структурних диспропорцій у розвитку сільського й зернового господарства, економічне домінування корпоративного сектору, інституційне відторгнення індивідуальних господарств, що виконують важливі соціальні функції в системі і забезпечують національну продовольчу безпеку (зокрема на зерновому ринку). Подолання існуючих диспропорцій обумовлює необхідність зміни акцентів і пріоритетів державної аграрної політики, у т.ч. її кооперативної складової.

За статистичними даними, частка обсягів зернового експорту у загальній вартості товарного експорту зросла з 4,8 % в 2010 р. до 16,7 % в 2017 р. (друге місце після чорних металів), водночас питома вага борошномельно-круп'яної продукції склала всього 0,4 % [4], незважаючи на наявний в Україні потужний економічний потенціал для її виробництва. На думку Т. О. Осташко, сьогодні в аграрній політиці переважає активність, спрямована на розвиток експорту, основними бенефіціарами якого є іноземні зернотрейдери. В умовах євроінтеграції акценти аграрної політики доцільно змістити з підтримки трейдерів до підтримки виробників і сільської місцевості, а пріоритетним завданням визнати нарощування експорту до країн ЄС продукції з вищою часткою доданої вартості [5, с. 99-100]. Ми підтримуємо вітчизняних економістів [1, 5, 6], які вважають, що виробництво та експорт сировини не можуть бути драйверами зростання національної економіки.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблема теоретико-методичного забезпечення створення та розвитку аграрної кооперації, у т.ч. зернової, є багатоаспектною, її зміст ґрунтовно досліджується

вітчизняними й іноземними науковцями, що свідчить про значний дослідницький інтерес. Достовірність такого твердження підтверджена науковими напрацюваннями О. М. Бородіної, Д. Гіббона, Ю. Е. Губені, А. Гуллівера, Д. Діксона, Ю. А. Коверко, О. А. Козака, Р. Я. Корінця, М. Й. Маліка, Л. В. Молдаван, П. О. Оліщука, Б. Й. Пасхавера, І. В. Прокопи, О. В. Шубравської та інших учених.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій за тематикою сільськогосподарської кооперації, недостатньо дослідженим залишається питання розробки стратегії розвитку зернової кооперації, а також пріоритетів й напрямів кооперативної політики держави в умовах агроглобалізації. Також виникає необхідність у модернізації діючих механізмів державного регулювання процесів кооперації для підвищення їх стабілізуючого впливу на кооперативний рух в Україні.

Формулювання цілей. Метою статті є обґрунтування та розробка стратегічних напрямів та складових компонентів механізмів регулювання розвитку процесів зернової кооперації, які цілеспрямовано зорієнтовані на практичну реалізацію пріоритетів оновленої державної аграрної й кооперативної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах українських реалій переорієнтація на переробку аграрної сировини, у т.ч. й зернової, є одним із головних завдань структурної трансформації агросектору. Його виконання передбачає зміщення акцентів діючої аграрної політики держави в напрямі підтримки експорту продуктів переробки й освоєння зовнішніх ринків її збуту. Трансформація національної зернової політики обумовить зміни в кооперативній політиці, яка є органічною складовою державної політики в ринковому вимірі. З іншого боку, сільськогосподарська кооперація може виступати засобом практичного впровадження пріоритетів оновленої аграрної політики за умови взаємоузгодження цільових орієнтирів. Системний взаємозв'язок між пріоритетами національної зернової й кооперативної політики в умовах трансформацій показано нами на рис. 1.

Перші два пріоритети новітньої зернової політики – забезпечення національної продовольчої безпеки в умовах відкритої економіки та нарощування обсягів виробництва й експорту вітчизняних зернопродуктів із високою доданою вартістю – на практиці можуть бути реалізовані шляхом стимулювання розвитку зернопереробних кооперативних об'єднань індивідуальних господарств, у т.ч. органічного напрямку, що складає зміст першого пріоритету державної кооперативної політики. У свою чергу, його впровадження сприятиме відтворювальному розвитку зернового ринку (див. рис. 1). Засобом реалізації третього й четвертого пріоритетів зернової політики, орієнтованих на розвиток ринкової інфраструктури та паритетність міжсекторного розподілу доходів, можуть стати розбудова і розвиток кооперативних виробничо-логістичних ланцюгів (далі – ВЛЛ), а також мережі регіональних кооперативних елеваторів, що формують сутність другого пріоритету кооперативної політики держави на зерновому ринку. Відтак, виділені пріоритети зернової політики відповідають завданням трансформації аграрної політики держави, а пріоритети кооперативної політики, з одного боку, виступають засобом реалізації пріоритетів зернової політики, з іншого, формують цільові орієнтири стратегії розвитку кооперації на ринку.

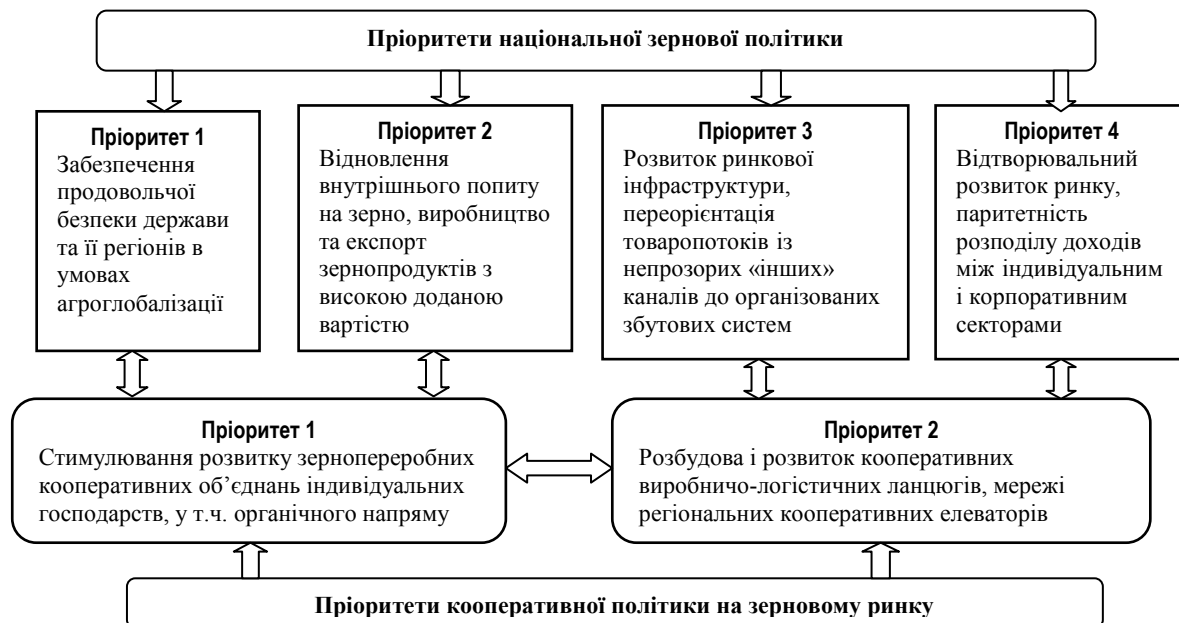

Рис. 1. Взаємопов'язаність пріоритетів національної зернової й кооперативної політики в умовах трансформацій [авторська розробка]

Послідовність етапів формування стратегічних положень щодо регулювання розвитку зернової кооперації в регіональному вимірі представлено автором на рис. 2. Головною метою стратегії є активізація

процесів зернової кооперації для забезпечення ефективності функціонування індивідуальних зернових господарств, їх залучення до засобів ринкової інфраструктури, подолання структурних диспропорцій для збалансованого розвитку зернового ринку в умовах відкритої економіки. Стратегічні пріоритети відповідають обґрунтованим пріоритетам кооперативної політики (див. рис. 1).

Слід відзначити, що суб'єктами регулювання, окрім державних інституцій, виступають профільні інституції агровиробників та їх кооперативи, а також сільські громади, органи місцевого самоврядування (див. рис. 2). Привнесення кооперативної ідеї зсередини в середовище особистих селянських і фермерських господарств сприятиме поступовому розвитку неформальних інститутів, які, в свою чергу, забезпечують зв'язок і дієвість формальних інститутів, відтак, і ефективність усього інституційного середовища ринкової зернової кооперації в Україні. Об'єктами регулювання, з огляду на стратегічні пріоритети, є не тільки процеси кооперації між суб'єктами індивідуального сектору зернового ринку, а й процеси взаємодії на основі кооперативних зв'язків первинних зерновиробників із переробними підприємствами, у т.ч. державними, науково-дослідними установами та іншими учасниками ВЛЛ.

1. Мета	Активізація процесів зернової кооперації для забезпечення ефективності функціонування індивідуальних господарств, їх залучення до засобів ринкової інфраструктури, подолання структурних диспропорцій для збалансованого розвитку зернового ринку в умовах відкритої економіки
2. Стратегічні пріоритети	1. Стимулювання розвитку зернопереробних кооперативних об'єднань індивідуальних господарств, у т.ч. органічного напрямку 2. Розбудова і розвиток кооперативних виробничо-логістичних ланцюгів, мережі регіональних кооперативних елеваторів
3. Суб'єкти регулювання	Державні й регіональні інституції, профільні інституції, органи самоврядування
4. Об'єкти регулювання	Процеси формування та розвитку кооперативних відносин між суб'єктами індивідуального сектору зернового ринку, переробними підприємствами, науково-дослідними установами та іншими учасниками процесу відтворення
5. Оцінка діючих механізмів регулювання	Аналіз результативності діючих механізмів регулювання, глибини їх впливу на процеси кооперації в регіональному вимірі, визначення «вузьких» місць у регуляторному процесі, інституційному середовищі зернових кооперативів
6. Складові механізми регулювання	З урахуванням результатів оцінки, формування складових механізмів адміністративного, фінансового, інституційного та інформаційного регулювання розвитку зернової кооперації
7. Реалізація стратегії	Обґрунтування системи пов'язаних заходів, розробка програм і планів, визначення виконавців, фінансова-кредитних ресурсів для впровадження стратегічних пріоритетів розвитку
8. Прогнозування розвитку параметрів кооперації	Прогнозування і розрахунок сценарних моделей розвитку основних параметрів зернової кооперації в результаті впровадження певних заходів, порівняльна оцінка прогнозних ефектів (податкового, соціального тощо), вибір за її результатами найбільш ефективних заходів регулювання
9. Моніторинг і контроль	Системний моніторинг впливу заходів регулювання на процеси кооперації, їх коригування (за необхідності) та контроль за виконанням стратегічних положень

Рис. 2. Послідовність етапів формування стратегічних положень щодо регулювання розвитку зернової кооперації в регіонах України [авторська розробка]

Розробці механізмів регулювання розвитку зернової кооперації передують етап оцінки результативності діючих механізмів і інструментів у сфері зернової кооперації, який визначає недоліки та «вузькі» місця у регуляторному процесі та інституційному середовищі (див. рис. 2). Такі недоліки повинні бути усунені (зменшені) на 6-7 етапах стратегічних положень шляхом модернізації діючих механізмів адміністративного, фінансового, інституційного та інформаційного регулювання розвитку зернової кооперації, впровадження нових заходів та інструментів глибинного впливу на процеси кооперації. Для обґрунтування вибору найефективніших заходів із сукупності альтернативних запропоновано на 8 етапі здійснювати прогнозування і розрахунок сценарних моделей розвитку основних параметрів зернової кооперації в результаті впровадження певних заходів та порівняльну оцінку очікуваних ефектів (податкового, соціального, відтворювального тощо). Для такої оцінки можна використати показники приросту чистої доданої вартості, відтворювальної рентабельності, зменшення витрат виробників до та після впровадження системних заходів.

Останній етап передбачає системний моніторинг впливу заходів регулювання на процеси кооперації, їх коригування (за необхідності) та контроль за виконанням стратегічних положень (див. рис. 2). В умовах динамічного середовища важливо забезпечити зворотній зв'язок та адаптивність стратегічних положень до змінних внутрішніх і зовнішніх чинників шляхом постійного оперативного моніторингу впливу заходів регулювання на розвиток зернових кооперативів в регіонах України. Основні складові процесу моніторингу регуляторних механізмів наведено на рис. 3.

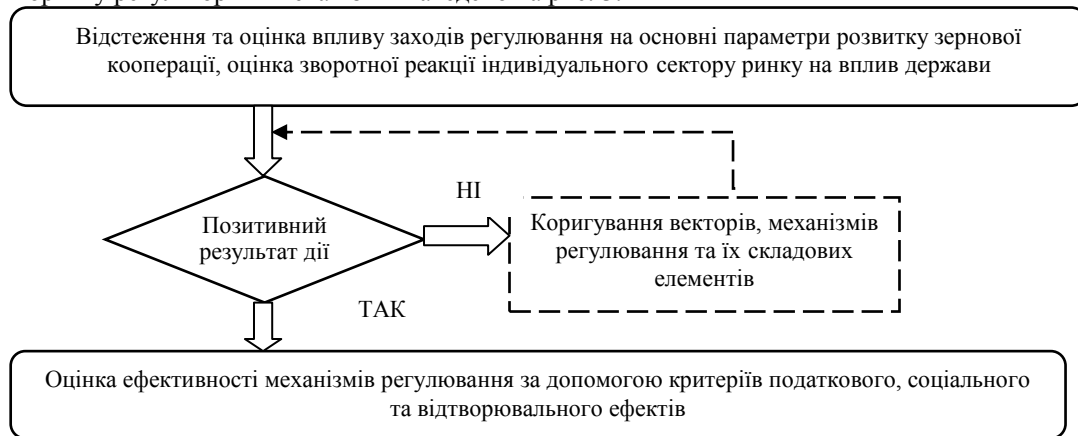

Рис. 3. Складові процесу моніторингу механізмів регулювання розвитку зернової кооперації в регіонах України [авторська розробка]

6 етап стратегічних положень (див. рис. 2) передбачає обґрунтування складових механізмів адміністративного, фінансового, інституційного та інформаційного регулювання розвитку зернової кооперації. З урахуванням проведеної оцінки стану інституційного середовища та діючих механізмів державної й регіональної підтримки зернової ринкової кооперації, основні механізми і заходи її регулювання узагальнено автором у таблиці 1.

В умовах євроінтеграції України особливого значення набуває завдання гармонізації положень національного кооперативного законодавства із європейськими правовими нормами. У даному аспекті доцільно виділити два напрями: (1) правовий статус виробничого кооперативу; (2) механізм розподілу доходів у сільськогосподарських кооперативах різних типів (див. табл. 1). Відповідно до ст. 2 Закону України «Про кооперацію» метою виробничого кооперативу є отримання прибутку [7], що стало підставою для віднесення його до складу підприємницьких товариств. Така правова норма, з одного боку, не відповідає положенням Декларації про кооперативну ідентичність, з іншого, не враховує природу та унікальні риси кооперативних об'єднань, які є, передусім, соціально-економічними інституціями, виконуючи важливі соціальні функції в системі ринкової економіки. Відтак, метою діяльності і виробничих, і обслуговуючих кооперативів є задоволення різноманітних потреб його членів. Тому пропонуємо внести зміни до ст. 1 Закону «Про кооперацію» [7] і ст. 1 Закону «Про сільськогосподарську кооперацію» [8] у частині зміни мети виробничого кооперативу з «одержання прибутку» на задоволення потреб його членів, що сприятиме імплементації європейських норм до вітчизняної правової практики.

Формальні інститути не конкретизують механізми розподілу доходів кооперативів, у т.ч. сільськогосподарських. Дохід, призначений до розподілу між членами кооперативу, розподіляється на дві частини: (1) кооперативні виплати; (2) виплати на паї. В Україні порядок розподілу кооперативних виплат встановлюється трьома актами різними способами: (1) пропорційно участі в господарській діяльності кооперативу [7]; (2) з урахуванням трудової та іншої участі в діяльності кооперативу; (3) відповідно до трудової участі. Відсутність єдиного механізму нарахування виплат членам кооперативів поєднується з нерозробленістю критеріїв, за якими можна встановити рівень їх трудової участі. З урахуванням європейського досвіду, пропонуємо закріпити у ст. 26 Закону України «Про кооперацію» диспозитивну норму, відповідно до якої кооперативні виплати розподіляються між членами кооперативу пропорційно їх трудової та іншої участі у діяльності кооперативу (замість «пропорційно участі в господарській діяльності кооперативу» [7]), якщо інший порядок не встановлений статутом кооперативу. Безпосередньо механізм розподілу доходу між членами об'єднання та порядок нарахування кооперативних виплат повинен міститися саме у статуті кооперативу.

Практика свідчить, що аграрні кооперативи можуть розвиватися за умов формування сприятливого інституційного середовища, яке не деформує їх природи. В реаліях України на шляху до створення такого середовища необхідно вирішити питання, пов'язане з узгодженістю норм Законів України «Про кооперацію» [7] та «Про сільськогосподарську кооперацію» [8]. Нечіткість та розбіжність окремих їх положень дає місцевим державним органам підстави для відмови у реєстрації сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як неприбуткових організацій, або затримки цього процесу. Відтак, забезпечення узгодженості правових інститутів аграрної кооперації підвищить ефективність податкової складової фінансового механізму регулювання (див. табл. 1). Водночас з метою уникнення подвійного

оподаткування доходів членів обслуговуючого кооперативу та його послуг доцільно внести зміни до ст. 157 Податкового кодексу України «Оподаткування неприбуткових установ та організацій» [9] у частині включення до їх складу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Такі інституційні зміни спростять практичне впровадження податкової моделі «Використання неприбуткового статусу», яка є однією з переваг і стимулів створення обслуговуючих кооперативів в регіонах України.

Таблиця 1

Основні механізми і заходи регулювання розвитку зернової кооперації в Україні та її регіонах

[авторська розробка]

Механізми	Складові	Напрями і заходи регулювання
Адміністративні	Нормативно-правове забезпечення діяльності кооперативів	Гармонізація положень національного кооперативного законодавства із європейськими правовими нормами за напрямками: – правовий статус виробничого кооперативу; – механізм розподілу доходів у сільськогосподарських кооперативах різних типів
Фінансові	Державна підтримка створення та розвитку кооперативів у регіонах	1. Забезпечення належного рівня фінансування державних і регіональних програм розвитку зернових переробних і багатофункціональних кооперативів, у т.ч. органічного напрямку 2. Контроль цільового використання бюджетних коштів 3. Моніторинг впливу державної підтримки на показники розвитку зернової кооперації в регіональному вимірі
	Система оподаткування кооперативів	Затвердження на рівні податкового законодавства правового режиму визнання сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як неприбуткових організацій
	Фінансово-кредитне регулювання	1. Пільгові кредити обслуговуючим кооперативам для будівництва кооперативних елеваторів і зернопереробних об'єктів 2. Впровадження державно-приватного партнерства у розбудові кооперативних ВЛЛ в регіонах 3. Створення багатофункціональних зернових кооперативів за участю на правах асоційованих членів переробних підприємств 4. Розвиток кредитної кооперації на базі передового світового досвіду
Інституційні	Державні інституції	1. Доповнення функцій Департаменту науково-освітнього забезпечення та розвитку підприємництва на селі Міністерства аграрної політики та продовольства України функцією моніторингу впливу регуляторних заходів на розвиток сільськогосподарської кооперації й дорадництва в Україні 2. Розширення функцій регіональних Департаментів агропромислового розвитку в аспекті стимулювання створення та розвитку зернових кооперативів в регіонах 3. Співробітництво державних і профільних інституцій, а також міжнародних інституцій у сфері сприяння розвитку зернової кооперації в Україні
	Профільні інституції	1. Активізація діяльності ВГО «Союз сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів» України, координація процесів зернової кооперації в державі 2. Розширення функцій інших об'єднань зерновиробників в аспекті сприяння розвитку аграрної кооперації й дорадництва 3. Зміцнення інформаційних зв'язків і взаємодій українських і міжнародних профільних інституцій
Інформаційні	Взаємодія формальних і неформальних інститутів	1. Активізація діяльності сільськогосподарських дорадчих служб у регіонах України 2. Формування регіональних центрів кооперації 3. Кадрове забезпечення кооперативного руху 4. Залучення державних і профільних інституцій до процесу формування інформаційних зв'язків між учасниками кооперації 5. Залучення до кооперативного руху сільських громад, громадських організацій, які функціонують на селі

Основою фінансового регуляторного механізму є державна підтримка створення та розвитку аграрних кооперативів, у т.ч. і зернових, у регіонах України. Практика засвідчила інституційну

неспроможність державних цільових програм з низки причин, зокрема, через недостатнє ресурсне забезпечення, відсутність «механізмів примусу», а також правових норм щодо відповідальності посадових осіб за невиконання програм [10, с. 65]. Усунення вказаних недоліків є першочерговим завданням у ході формування нового механізму державної підтримки аграрної кооперації, складовими якого повинні стати контроль цільового використання бюджетних коштів та постійний оперативний моніторинг впливу регуляторних заходів на розвиток регіональних зернових кооперативів на основі зворотного зв'язку (див. рис. 3).

В умовах обмеженості бюджетних коштів завдання забезпечення належного фінансування для створення та розвитку зернових кооперативів може бути вирішене шляхом зміщення акцентів у національній аграрній політиці з підтримки трейдерів до підтримки виробників продукції переробки з високою доданою вартістю, що, в свою чергу, сприятиме реалізації першого пріоритету оновленої кооперативної політики – стимулювання розвитку зернопереробних кооперативів, у т.ч. органічних (див. рис. 1). У даному напрямі ми підтримуємо пропозицію І. Г. Кириленка щодо запровадження процедури автоматичного відшкодування експортного ПДВ тільки тим структурам, які експортують продукти переробки, а не сировину [6, с. 26]. За оцінками аналітиків, у 2016-2017 маркетинговому році сума відшкодування ПДВ експортерам зерна досягла близько 1,2 млрд дол. США [11]. Це значно вище обсягів фінансування бюджетних видатків на підтримку обслуговуючих кооперативів, які склали всього 10,4 і 5 млн грн у 2010 і 2011 рр. відповідно [12]. Порівняльний аналіз свідчить про наявний фінансовий потенціал державної підтримки та необхідність зміни напрямів його перерозподілу у відповідності до ключових пріоритетів аграрної й кооперативної політики.

У проєкті Програми розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України на 2013-2020 роки, підготовленої ВГО «Союз учасників сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України», пропонується передбачити в бюджеті України не менше 1 % від дохідної частини бюджету на підтримку кооперативів у поєднанні із підтримкою обласних та місцевих бюджетів. Так, у 2018 р. заплановані обсяги фінансування із державного бюджету мали б скласти 2 млрд грн, із місцевих – 0,3 млрд грн [13]. Реалізація пріоритетів новітньої аграрної політики (див. рис. 1) передбачає зміщення акцентів на підтримку багатофункціональних кооперативів, що поєднують виробництво, зберігання, переробку та збут продукції, тобто охоплюють декілька ланок ВЛЛ.

Також важливо забезпечити цілеспрямованість вектору бюджетної підтримки на пріоритетний розвиток переробних об'єднань шляхом розробки за участю державних і профільних інституцій державної цільової програми розвитку сільськогосподарських переробних і багатофункціональних кооперативів в Україні, у т.ч. органічного сегменту, використовуючи виробничо-логістичну модель організації кооперації, що впроваджена, зокрема, в Японії. У цільовій програмі доцільно передбачити державну підтримку членам аграрних багатофункціональних кооперативів на етапах створення й становлення; пільгові кредити для будівництва кооперативних елеваторів і переробних потужностей; компенсацію вартості послуг сертифікації на етапі становлення органічних кооперативів. Поряд із державною цільовою програмою доцільно розробити та впровадити регіональні програми розвитку сільськогосподарських переробних і багатофункціональних кооперативів із місцевим фінансовим забезпеченням та врахуванням специфіки регіону.

Невід'ємною складовою регуляторного механізму є фінансово-кредитне регулювання розвитку зернових кооперативів (див. табл. 1). У межах даного напрямку запропоновано надання обслуговуючим кооперативам пільгових кредитів для будівництва кооперативних елеваторів та зернопереробних об'єктів. Розбудові кооперативних виробничо-логістичних ланцюгів у регіонах сприятиме впровадження державно-приватного партнерства. Іншим напрямом залучення інвестицій у зернову кооперацію є створення багатофункціональних кооперативів за участю на правах асоційованих членів регіональних переробних борошномельно-круп'яних та хлібопекарських підприємств. Формування стійких інтеграційних зв'язків між виробниками й переробниками зерна у їх спільних кооперативах сприятиме реалізації економічних інтересів усіх членів, а саме: (1) індивідуальні господарства отримають гарантований ринок збуту продукції, можливість узгодження кількісно-якісних параметрів пропозиції зерна до мінливих вимог попиту; (2) переробні підприємства сформують якісну сировинну базу для виробництва зерно- і хлібопродуктів, конкурентоспроможних на внутрішньому й зовнішньому ринках, зможуть контролювати якісні показники зернових культур та їх зміни відповідно до вимог диверсифікації виробництва, користуватися правом дорадчого голосу в зерновому кооперативі тощо.

Відповідно до ст. 14 Закону України «Про кооперативи», розміри паїв та виплат на паї асоційованих членів визначаються статутом кооперативу [7]. На нашу думку, для залучення додаткових інвестиційних ресурсів у статуті зернового багатофункціонального кооперативу доцільно встановити для асоційованих членів (переробних підприємств) відсотки на паї вищі, ніж для повних членів. Таке положення стане додатковим стимулом для переробних підприємств до участі в створенні спільних із зерновиробниками багатофункціональних кооперативів. Ці кооперативи за своєю природою можна розглядати як одну із форм регіональної інтеграції, за якої зернові культури, вирощені в регіоні, зберігаються й переробляються у межах даного регіону.

У перспективі слід надати розвитку кредитній кооперації в Україні на базі використання передового світового досвіду (див. табл. 1). В розвинених країнах сільськогосподарської та їх об'єднання використовують, в основному, кредитні ресурси кооперативних банків. Так, у США функціонує система фермерського кредиту, сформована кредитними асоціаціями й кооперативними банками, товарно-кредитною корпорацією, яка проводить товарне кредитування посівних кампаній, та Адміністрацією у справах фермерів. Створення мережі регіональних кредитних кооперативів, які спеціалізуються на наданні послуг суб'єктам індивідуального сектору аграрного ринку, є одним із завдань держави на шляху розбудови кооперативного сектору економіки.

Модернізація інституційних механізмів регулювання розвитку зернової кооперації передбачає розширення функцій державних і профільних інституцій, посилення їх взаємодій між собою, а також із міжнародними організаціями для досягнення головної кооперативної мети та пріоритетів. Завдання формування та реалізації державної політики, спрямованої на розвиток сільськогосподарської кооперації та дорадництва, покладено на відділ координації дорадництва та кооперативних відносин на селі Департаменту науково-освітнього забезпечення та розвитку підприємництва на селі Міністерства аграрної політики та продовольства [14]. Даний Департамент є головною державною інституцією, що реалізує кооперативну політику в агросфері України. Проведений аналіз його головних завдань і функцій свідчить про відсутність у їх складі функції моніторингу впливу заходів державної підтримки на стан кооперації та дорадництва в регіонах, а також функції оцінки ефективності і контролю виконання заходів державного впливу, що є змістом останнього етапу формування стратегічних положень (див. рис. 2). Тому включення функції моніторингу до переліку діючих функцій Департаменту забезпечить зворотній зв'язок між регуляторними заходами та розвитком аграрної кооперації, створить умови для їх оперативного коригування та підвищення ефективності.

Недосконалість адміністративних, фінансових та інституційних механізмів регулювання розвитку аграрної кооперації, у т.ч. зернової, активізувала дію «інституційних пасток», які, за визначенням Т.О. Осташко, «стали стійкими формами адаптації агентів ринку і населення до ірраціонального економічного середовища» [15, с. 305]. На зерновому ринку України такими інституційними пастками є процеси квазікооперації, нерозвиненість неформальних інститутів кооперації, розбіжності у кількості зареєстрованих і фактично працюючих аграрних обслуговуючих кооперативів (54 % станом на січень 2017 р. [12]), гальмування будівництва першого кооперативного елеватору за міжнародні кошти, практична неможливість продажу зерна кооперативами без власного елеватору тощо. Загалом «нерівномірний розвиток ринкової інфраструктури відображає загальну ситуацію диктату трейдерів, що займаються експортом продукції, на аграрному ринку і відсутність або неефективність державного регулювання ринку» [15, с. 305].

На думку В. О. Точиліна і Т. О. Осташко (і ми підтримуємо цю позицію), товарні ринки розвиваються в результаті складної взаємодії формальних і неформальних інститутів, і саме впливом останніх пояснюється нестійкий і неефективний характер ринків [15, с. 275]. Забезпечення взаємодії формальних і неформальних інститутів зернової кооперації та інформатизація даного процесу повинні стати одними із головних завдань інформаційного регуляторного механізму (див. табл. 1).

В межах інституційної модернізації ми пропонуємо створення регіональних центрів кооперації, які зможуть на обласному й районному рівні виконувати функції накопичення, перерозподілу, поширення та координації інформаційних потоків між учасниками кооперативного руху. Передбачається, що такі центри матимуть багаторівневу структуру та районні відділи. Поряд із сільськогосподарськими дорадчими службами, у регіональних центрах кооперації буде надаватися консультативна допомога зерновим кооперативам, що створюються, функціонуватимуть школи кооперативних лідерів, шляхом проведення навчання й супроводу первинних виробників, бажаючих створити об'єднання. Окрім інформаційної, регіональні центри кооперації зможуть виконувати інтеграційну (сполучну) функцію в кооперативному процесі, налагоджувати й розвивати зв'язки, з одного боку, між виробничими та обслуговуючими зерновими кооперативами, з іншого, між кооперативами та переробними підприємствами, а також науково-дослідними установами, що сприятиме ширшому використанню елітних сортів насіння культур зерновиробниками та реалізації інноваційного потенціалу зернового ринку.

Завдання активізації діяльності сільськогосподарських дорадчих служб у регіонах України (див. табл. 1) передбачає потужнішу державну підтримку порівняно з діючим фінансуванням (2 млн грн щорічно, або 14 коп. на одного сільського жителя [13]), практичне виконання ст. 8 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», яка передбачає фінансування дорадчої діяльності в розмірі не менше 5 % коштів, призначених для державних цільових програм, спрямованих на розвиток сільського господарства та сільської місцевості [16]. Закон акцентує увагу на місцеву спрямованість дорадчих послуг, оскільки вони надаються суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, сільському населенню, а також органам місцевого самоврядування та органам виконавчої влади (ст. 1) [16]. Відтак, важливу роль у ресурсному забезпеченні аграрних дорадчих послуг повинні виконувати місцеві бюджети. Також доцільним є розширення основних функцій аграрних департаментів деяких регіонів (зокрема, Управління аграрної політики Одеської обласної державної адміністрації) функцією «створення належних умов для формування та розвитку сільськогосподарських дорадчих служб».

Практика свідчить, що аграрні дорадчі служби в регіонах України створювалися, в основному, за підтримки проектів міжнародної технічної допомоги. Завдання об'єднання даних служб у єдину систему держава не виконала, тому воно стало орієнтиром діяльності ВГО «Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України». До основних завдань асоціації належить, зокрема, координація діяльності і методичне забезпечення її членів, розвиток зовнішніх зв'язків з міжнародними організаціями та партнерами, інформаційне забезпечення агровиробників тощо [17]. Недостатність фінансового забезпечення асоціації є чинником, що обмежує можливості практичного впровадження її завдань. Відтак, становлення системи сільськогосподарських дорадчих служб повинно відбуватися за активної участі як державних, так і профільних інституцій, їх тісної взаємодії та співпраці.

Створення інформаційних потоків, спрямованих на органи законодавчої і виконавчої влади, сільське населення, малих і середніх зерновиробників, переробні підприємства, для досягнення стратегічної кооперативної мети (див. рис. 2) потребує скоординованої постійної роботи державних і профільних інституцій. Поширення ідеї сільськогосподарської кооперації серед сільського населення обумовлює необхідність залучення до інформаційного забезпечення кооперації сільських громад, а також громадських організацій, що функціонують на селі.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У ході дослідження обґрунтовано ключові пріоритети національної зернової й кооперативної політики у їх двосиній взаємодії, показано необхідність зміни фокусу державної аграрної політики з підтримки трейдерів на підтримку малих і середніх зерновиробників, які виконують важливі соціальні функції в економічній системі й забезпечують продовольчу безпеку держави. Розроблено послідовність етапів формування стратегічних положень щодо регулювання розвитку зернової кооперації в регіонах України з акцентом на моніторинг впливу регуляторних заходів держави на стан і параметри кооперації, визначено компоненти процесу моніторингу.

Обґрунтовано головні напрями й прикладні заходи регулювання розвитку зернової кооперації в розрізі адміністративного, фінансового, інституційного та інформаційного механізмів, які цілеспрямовано зорієнтовані на реалізацію пріоритетів оновленої кооперативної політики держави в умовах відкритої економіки. Запропоновані з урахуванням передового світового досвіду інституційні зміни у механізмах і заходах регулювання розвитку зернової кооперації в регіонах України покликані підвищити якість інституційного середовища та формальних інститутів, ефективно перерозподілити бюджетні кошти, створити необхідні умови для розвитку неформальних інститутів, забезпечити позитивний стабілізуючий вплив інститутів на розвиток мережі регіональних зернових кооперативів та нейтралізувати дію інституційних пасток.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає у розвитку концептуальних підходів до формування взаємопов'язаних складових аграрної й кооперативної політики держави в ринковому вимірі, обґрунтуванні напрямів і прикладних інструментів модернізації механізмів регулювання зернової кооперації з цільовою орієнтацією на впровадження стратегічних кооперативних принципів. Теоретичне значення дослідження визначається розвитком теоретико-методологічної бази регулювання ринкової кооперації, прикладне – можливістю використання його результатів органами управління в ході обґрунтування стратегії розвитку зернової кооперації, модернізації діючих механізмів її регулювання в регіональному вимірі. Перспективи подальших досліджень полягають в обґрунтуванні напрямів, заходів та інструментів регулювання процесів кооперації на стратегічних аграрних ринках у відповідності до ключових пріоритетів їх стійкого розвитку.

Література

1. Малік М. Й. Розвиток аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2017. – № 2. – С. 5–16.
2. Бібікова Н. О. Тенденції і проблеми розвитку індивідуальних зернових господарств у контексті забезпечення продовольчої безпеки України та її регіонів / Н. О. Бібікова // Економічні інновації : зб. наук. праць. – Одеса, 2017. – Вип. 65. – С. 15–27.
3. Нікішина О. В. Інституційні основи формування сільськогосподарських кооперативів та їх роль у розвитку аграрної економіки / О. В. Нікішина, Н. О. Бібікова // Економічні інновації : зб. наук. праць. – Одеса, 2018. – Вип. 66. – С. 136–148.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Осташко Т. О. Можливості та обмеження експорту сільськогосподарських товарів у зоні тарифних квот ЄС / Т. О. Осташко // Стратегічні пріоритети. – 2016. – № 1 (38). – С. 99–105.
6. Кириленко І. Г. Економічні аспекти трансформації сільськогосподарського виробництва в Україні / І. Г. Кириленко, В. Є. Івченко // Економіка АПК. – 2017. – № 3. – С. 21–28.
7. Про кооперацію : закон України № 1087-ІУ від 10 липня 2003 р. Редакція від 06.11.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1087-15>.
8. Про сільськогосподарську кооперацію : закон України № 469/97-ВР від 17 липня 1997 р. Редакція від 19.01.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/469/97>.

9. Податковий кодекс України від 01.10.2013 р. № 2755-XVII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
10. Корінець Р. Я. Інформаційне забезпечення сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні / Р. Я. Корінець, М. Й. Малік // Економіка АПК. – 2016. – № 8. – С. 61–70.
11. Офіційний сайт AgroPolit.com. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://agropolit.com/news/2217>
12. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства : інформаційно-аналітичні матеріали [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/ministry?nid=15750>
13. Програма розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України на 2013-2020 роки: проект. ВГО «Союз учасників СОК України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.coop-union.org.ua/?page_id=1063
14. Положення про Департамент науково-освітнього забезпечення та розвитку підприємництва на селі Міністерства аграрної політики та продовольства України : затверджено наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України № 122 від 06.04.2016 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/uk/ministry?nid=3047>
15. Ринки реального сектора економіки України: структурно-інституційний аналіз / [Точилін В.В., Осташко Т. О, Пустовоїт О.В. та ін.]; за ред. В. О. Точиліна ; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2009. – 640 с.
16. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність : закон України № 1807-IV від 17.06.2004 р. Ред. від 09.12.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1807-15>
17. Офіційний сайт ВГО «Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dorada.org.ua/pro-asotsiatsiyu/pro-nasdsu.html>

References

1. Malik, M.Y. & Shpykuliak, O.H. (2017). Rozvytok ahrarnoho pidpriemnytstva v umovakh instytutsionalnykh transformatsii. *Ekonomika APK*, 2, 5-16.
2. Bibikova, N.O. (2017). Tendentsii i problemy rozvytku indyvidualnykh zernovykh hospodarstv u konteksti zabezpechennia prodovolchoi bezpeky Ukrainy ta yii rehioniv. *Ekonomichni innovatsii*, 65, 15-27.
3. Nikishyna, O. V. & Bibikova, N.O. (2018). Instytutsiini osnovy formuvannia silskohospodarskykh kooperatyviv ta yikh rol u rozvytku ahrarnoi ekonomiky. *Ekonomichni innovatsii*, 66, 136-148.
4. Ofitsiyniy sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Ostashko, T. O. (2016). Mozhlyvosti ta obmezhennia eksportu silskohospodarskykh tovariv u zoni taryfnykh kvot YeS. *Stratehichni priorytety*, 1 (38), 99-105.
6. Kyrylenko, I. H. & Ivchenko V.Ye. (2017). Ekonomichni aspekty transformatsii silskohospodarskoho vyrobnytstva v Ukraini. *Ekonomika APK*, 3, 21-28.
7. Pro kooperatsiiu: Zakon Ukrainy 1087-IU vid 10 lypnia 2003 r. Redaktsiia vid 06.11.2014 r. Retrieved 2018 from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1087-15>
8. Pro silskohospodarsku kooperatsiiu: Zakon Ukrainy 469/97-VR vid 17 lypnia 1997r. Redaktsiia vid 19.01.2013r. Retrieved 2018 from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/469/97>.
9. Podatkovi kodeks Ukrainy vid 01.10.2013r. №2755-XVII. Retrieved 2018 from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
10. Korinets, R. Ya. & Malik, M. Y. (2016). Informatsiine zabezpechennia silskohospodarskoi obsluhovuiuchoi kooperatsii v Ukraini. *Ekonomika APK*, 8, 61 - 70.
11. Ofitsiyniy sait AgroPolit.com. Retrieved 2018 from <https://agropolit.com/news/2217>.
12. Ofitsiyniy sait Ministerstva ahrarnoi polityky ta prodovolstva: Informatsiino-analitychni materialy. Retrieved 2018 from <http://minagro.gov.ua/ministry?nid=15750>
13. Prohrama rozvytku silskohospodarskykh obsluhovuiuchykh kooperatyviv Ukrainy na 2013-2020 roky: projekt VHO «Soiuz uchasnykiv silskohospodarskykh obsluhovuiuchykh kooperatyviv Ukrainy». Retrieved 2018 from http://www.coop-union.org.ua/?page_id=1063.
14. Polozhennia pro Departament naukovo-osvitnoho zabezpechennia ta rozvytku pidpriemnytstva na seli Ministerstva ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy: zatverdzheno nakazom Ministerstva ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy 122 vid 06.04.2016r. Retrieved 2018 from <http://minagro.gov.ua/uk/ministry?nid=3047>
15. Tochylin, V.V. & Ostashko, T. O. & Pustovoit O.V. ta in. (2009). Rynky realnoho sektora ekonomiky Ukrainy: strukturno-instytutsiyniy analiz; za red. V.O.Tochylyna. Kyiv: Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia.
16. Pro silskohospodarsku doraдку diialnist: Zakon Ukrainy 1807-IV vid 17.06.2004 r. Redaktsiia vid 09.12.2012 r. Retrieved 2018 from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1807-15>.
17. Ofitsiyniy sait VHO «Natsionalna asotsiatsiia silskohospodarskykh doraдchyykh sluzhby Ukrainy». Retrieved 2018 from <http://www.dorada.org.ua/pro-asotsiatsiyu/pro-nasdsu.html>.

Рецензія/Peer review .22.04.2018
Надрукована/Printed : 04.06.2018
Рецензент: д.е.н., с.н.с. Нікішина О. В.

УДК 330.82

ВЕРГУН В. А.

Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ Й. ШУМПЕТЕРА ТА ЕКОНОМІЧНА НОБЕЛЕЛОГІЯ

У статті досліджені питання теорії та методології науки в цілому та економічної зокрема, її генези, що містяться у трьохтомній роботі Й. Шумпетера "Історія економічного аналізу". Показано, що ідеї Й. Шумпетера щодо суті економічної науки, її зв'язку з історією, соціологією та психологією знаходять своє підтвердження в роботах лауреатів Нобелівської премії, лежать в основі новітніх економічних теорій.

Ключові слова: методологія науки, науковий аналіз, економічна нобелелогія, поведінкова економіка.

VERHUN V.

Institute of International Relations,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE METHODOLOGY OF SCIENTIFIC ANALYSIS BY I. SCHUMPETER AND THE SCIENCE ABOUT NOBEL PRIZE IN ECONOMICS

Further successful development of modern economic research is inconceivable without the methodology, theoretical approaches and principles which were developed by scientists of the past, the scientific legacy of which is their reliable base. One of the most prominent economists of the twentieth-century representative of the Austrian school and at the same time professor at University of Chernivtsi was J. Schumpeter, whose writings on its meaning stand side by side with the works of A. Smith, K. Marx, L. Walras, A. Marshall, J. Keynes. Basic methodological ideas contained in the writings of J. Schumpeter, his deep analysis of the relationship between economic theory and economic history, statistics, economics with sociology and psychology found their continuation and confirmation in the science about Nobel prize in economics. The latest theories, and the authors awarded the Nobel prize, largely embody the integration trend in economic research, which was repeatedly pointed by J. Schumpeter. The article investigates issues of theory and methodology of science in general and economic science in particular, its genesis, contained in three-volume work by J. Schumpeter "The history of economic analysis". It was shown that ideas of J. Schumpeter about essence of economic science, its relationship with history, sociology and psychology find their confirmation in the works of Nobel prize in economy winners, and are the basis of modern economic theory.

Key words: the methodology of science, scientific analysis, behavioural economics, the science about Nobel prize in economics

Постановка проблеми. Подальший успішний розвиток сучасних економічних досліджень неможливий без опори на методологію, теоретичні підходи і принципи учених минулого, науковий доробок яких слугує їх фундаментом та надійною основою. Одним із видатних економістів ХХ століття, представником австрійської школи і, водночас, викладачем Чернівецького університету є Й.А. Шумпетер, праці якого за своїм значенням стоять поруч із роботами А. Сміта, К. Маркса, Л. Вальраса, А. Маршалла, Дж. Кейнса.

Фундаментальні методологічні ідеї, що містяться в працях Й. Шумпетера, його глибокий аналіз взаємозв'язку економічної теорії з історією економіки, статистичного, економічного з соціологією і психологією знайшли продовження і підтвердження в економічній нобелелогії. Новітні теорії, автори яких відзначені Нобелівською премією, значною мірою втілюють у собі інтеграційну тенденцію в економічних наукових дослідженнях, на яку неодноразово вказував Й. Шумпетер.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Серед вітчизняних та зарубіжних учених, які присвятили свої праці дослідженню творчого спадку Й.Шумпетера, можна назвати Базилевича В., Гальчинського А., Леоненка П. та ряд інших. Економічна нобелелогія є предметом аналізу таких науковців як Довбенко М., Мочерний С., Балашова Є., Осадча І., Неклесса А та ін.

Мета статті – аналіз взаємозв'язку теоретико-методологічних засад робіт Й. Шумпетера та теорій економічної нобелелогії.

Виклад основного матеріалу. Йозеф А. Шумпетер в своїй 3-х томній праці "Історія економічного аналізу" (History of Economic Analysis), написаній впродовж 9-и останніх років життя (помер у 1950 році), значне місце приділяє з'ясуванню питань теоретичних засад і методології науки, суті наукового дослідження, історії економічної науки та її генези.

За його визначенням наука у широкому розумінні – це "любий вид знання, яке є об'єктом свідомого вдосконалення. Процес вдосконалення породжує певні прийоми мислення – методи або техніку дослідження. ... Ступінь осмислення фактів, що досягається за допомогою цієї техніки, виходить за межі повсякденної свідомості. Тому ми можемо прийняти визначення, яке є практично еквівалентним першому: наука – це будь-яка галузь (сфера) знання, яка виробила спеціалізовану техніку пошуку і інтерпретації (аналізу) фактів" [1, с.8]. У подальшому Й. Шумпетер наводить ще два визначення науки, згідно яких "наука – це вдосконалений здоровий глузд" та "наука – це знання, озброєне інструментами" [1, с. 8].

Що стосується економічної науки зокрема, то, на думку вченого, вона "не є, на відміну від інших, строгою наукою, а швидше являє собою сукупність погано впорядкованих і таких, що перетинаються між собою, галузей знань (схоже на медицину)" [1, с.12].

З того визначення науки, яке дає Й. Шумпетер, за його власними словами неможливо "точно датувати (визначити дату хоча б десятиліттями) зародження (не кажучи вже про "заснування") науки (інша справа – зародження певного методу або "школи)" [1, с. 11]. На його переконання як, яким чином науки розвиваються, так вони і виникають. Існує декілька шляхів становлення науки: із повсякденного емпіричного досвіду, з інших наук, шляхом поступового, повільного приросту знань, поступової диференціації і виокремлення в самостійний напрям чи сферу досліджень, а найкращого результату нова наука досягає тоді, коли вона виходить за свої традиційні обмеження і рамки, прирощує свій потенціал за рахунок інтеграції з іншими науками. Ця інтеграційна, міждисциплінарна тенденція особливо помітна в наукових дослідженнях лауреатів Нобелівської премії з економіки впродовж останніх десятиліть, починаючи від досліджень Г. Беккера, в яких у центрі уваги знаходиться сім'я як маленька фабрика по виробництву благ і послуг (Нобелівська премія 1992 р.) і закінчуючи роботами з "поведінкової економіки" Р. Талера (Нобелівська премія 2017 р.).

У рішенні Нобелівського комітету вказується, що цією високою нагородою Г.Беккер відзначається "за його заслуги у поширенні мікроекономічної теорії на сферу широких людських відносин, що знаходяться поза межами ринку". Своїми працями Г. Беккер охопив економічною теорією ті сфери, які до цього часу традиційно вважались об'єктами інших наук, зокрема соціології, демографії, криміналістики. Він зробив спробу дослідити, яким чином принципи ринкової логіки і моделі "затрати - випуск" можуть бути використані у всіх можливих сферах людської діяльності, виходячи з передумови про те, що всі дії людей спрямовані у відповідності з цими принципами. Іншими словами, всі дії і вчинки людей у всіх сферах життя базуються, на думку Г. Беккера, на одних і тих же принципах. Сформульований і визначений ним самим "економічний мотив" виходить з того, що бюджет, підприємство, інші інституції залишаються постійно раціональними, а отже і цілеспрямованими. Ці принципи він поширив на сфери, в яких вчинки і дії людей часто розглядались як надзвичайні, чи нерациональні, або ж такі, які неможливо пояснити з раціональної точки зору. Так, ще в 1957 році у своїй роботі "Економіка дискримінації" він при допомозі моделі "затрати - випуск" економічно обгрунтував, що недоліки расизму приносять однакові збитки всім. Тобто в суспільстві, де є расизм, значні економічні втрати несуть всі верстви населення, всі соціальні прошарки, незалежно від кольору шкіри, причому ці втрати мають певний числовий (кількісний) вираз.

Однією з наукових заслуг Г. Беккера є його теорія людського капіталу (human capital), де він вів пошук загальнодіючих аналітичних рамок, при допомозі яких загальна і професійна освіта можуть бути досліджені так же, як і заробітна плата, бюджет та доходи людей на різних етапах їх життя. При допомозі теорії людського капіталу ним зроблені розрахунки рентабельності вищої освіти та інших ступенів навчання. Бюджет кожної людини чи сім'ї розглядається Г. Беккером як своєрідна "маленька фабрика", де виробляються різні речі, такі як їжа, квартира чи відпочинок. Як пише сам Г. Беккер, його завжди цікавило, чому одна жінка для того, щоб нагодувати обідом сім'ю, готує все сама, інша купує напівфабрикати, а третя віддає перевагу ресторану. Економічне обгрунтування цих вчинків, або економічний аналіз на мікрорівні – квінтесенція досліджень Г. Беккера. Виходячи з цього, він намагається довести, в якій мірі зростаючі доходи сім'ї впливають на такі явища, як шлюб, розлучення, визначення кількості дітей. Ядро свого методичного підходу Г. Беккер описав сам, використавши відомий афоризм Бернарда Шоу "Економіка – це мистецтво зробити зі свого життя щось краще" [1].

Теоретико-методологічні принципи і підходи Й. Шумпетера щодо інтеграційних тенденцій в економічній науці, її симбіозі, переплетенні з іншими науками, зокрема психологією та соціологією, знаходять підтвердження в теорії "поведінкової економіки" Д. Канемана (Нобелівська премія 2002 р.), Р.Талера (Нобелівська премія 2017 р.), хоча основоположником цієї теорії по праву вважається американський економіст Г. Саймон (Нобелівська премія 1978 р.). Професійний психолог, фахівець у галузі економічної психології Д. Канеман отримав нагороду "за інтеграцію результатів психологічних досліджень в економічну науку, перш за все в галузі суджень і прийняття рішень в умовах невизначеності" [2, с. 416]. Результати психологічних досліджень дали ученому підстави для перегляду моделі "раціональної поведінки homo oeconomicus" і дозволили сформулювати альтернативну теорію перспектив, згідно якої більшість людей приймають економічні рішення, керуючись не раціональними, а інтуїтивними міркуваннями, які Д.Канеман називає "поведінкові евристики".

Психологічні аспекти економічної поведінки людини стали предметом подальших досліджень світової економічної науки, отримали нові якісні характеристики в роботах Р. Талера, зокрема в його "теорії підштовхування", або "керованого вибору" [3]. Вивчаючи наслідки обмеженої раціональності, соціальні вподобання і відсутність самоконтролю вчений показав, яким чином ці риси впливають як на індивідуальні,

¹ "An economic analysis of the family", 1985; "A Theory of rational addition", 1988; "Rational addition and the effect of price on consumption", 1991; "Human capital, fertility and economic growth", 1990; "Fertility and the economy", 1992.

так і на суспільні, у тому числі ринкові, результати, він визначив, що люди більшою мірою цінують ті речі, якими вони володіють, аніж ті, що ним не належать. Поведінкова економіка Д. Канемана та Р.Талера вивчає вплив соціальних, когнітивних, емоційних факторів на прийняття економічних рішень окремими особами, організаціями, установами, а також можливі наслідки такого впливу на ринки. Ще у 2002 р. Д. Канеман разом з В. Смітом (засновник експериментальної економіки) отримав Нобелівську премію за застосування психологічної методики в економічній науці, особливо при дослідженні формування суджень і прийняття рішень. Дослідження в галузі поведінкової економіки є наразі яскравим підтвердженням методологічної тези Й. Шумпетера щодо поєднання психологічних та економічних методів аналізу суспільних процесів.

Найбільш важливою із вищезазначених трьох фундаментальних галузей аналізу є, на переконання Й. Шумпетера, економічна історія, оскільки "сам предмет економічної науки являє собою унікальний історичний процес", історичний аналіз віддзеркалює також і "інституційні факти, які не є суто економічними" і тому він "дає можливість краще зрозуміти взаємовідносини економічних та позаекономічних фактів, правильне співвідношення різноманітних суспільних наук" [1, с.14-15]. Він справедливо зауважує, що економічна історія є невід'ємною складовою економічної науки в її широкому розумінні, а економіст – "сам продукт свого і усього попереднього часу" [1, с.16] і тому результати економічного аналізу історично обмежені.

Зв'язок історії та економіки, взаємодію історичної та економічної науки в черговий раз продемонстрували дослідження Р.Фогеля та Д. Норта, американських лауреатів Нобелівської премії 1993 р. У рішенні Комітету зазначається, що учені удостоєні нагороди "за оновлення дослідження економічної історії із застосуванням економічної теорії і кількісних методів для пояснення економічних й інституційних змін" [4, с. 658]. Вивчення економічної історії при допомозі сучасних методів математичного моделювання та статистичного аналізу знайшло відображення у новому науковому напрямі під назвою "кліометрія" або "кліометрика" (cliometrics) [5], який започаткували Д. Норт та Р. Фогель. Останній відомий також як дослідник залізниць, їх впливу на економічний розвиток США, а також ефективності рабства і його впливу на хід історії. На переконання Р. Фогеля рабство було економічно ефективним, хоч і аморальним, а вплив залізниць на темпи економічного зростання США був мінімальним.

Поряд з економічною історією життєво важливими сферами економічного аналізу виступають статистика та теорія статистики, як зазначає Й. Шумпетер, вони потрібні не лише для пояснення фактів, але і для того, щоб точно встановити, що саме потрібно з'ясувати і тому необхідною умовою "коректного" економічного дослідження є оволодіння сучасними методами статистичного аналізу. Що стосується теорії, то, як зазначає сам автор "Історії економічного аналізу", економічна наука "не може обійтися без того узагальненого здорового глузду, який дає нам інструментарій вивчати факти і розв'язувати проблеми" [6, с. 18], теоретичне знання є концептуальним дороговказом для сприйняття нових фактів, що їх не пояснюють наявні теореми".

Завданням економічної теорії, незважаючи як на позитивне, так і негативне відношення до неї з боку ряду економістів, є відображення "деяких аспектів дійсності". Деякі положення економічної теорії приймає на віру, без достатнього обґрунтування з тим, аби мати можливість використати відомі способи аналізу при поясненні дійсних, наявних фактів. Положення, що сприймаються на віру "ми можемо назвати гіпотезами, аксіомами, постулатами і навіть принципами, а тези, до яких ми приходимо в результаті дослідження – теоремами" [6, с.18]. На відміну від теорії, "гіпотеза – це форма та засіб наукового пізнання, за допомогою яких виникає один з можливих варіантів вирішення поставленої наукової проблеми" [7, с. 24]. Відмінність між гіпотезою і теорією полягає ще і в тому, що гіпотеза може або не може трансформуватися в наукову теорію у залежності від того, чи буде доведена істинність гіпотези, остання, як зазначає Й. Шумпетер, не містить кінцевих результатів дослідження. Сукупність усіх інструментів аналізу включаючи і стратегічно корисні передумови, складає економічну теорію. За неперевершеним визначенням Джоан Робінсон, "економічна теорія – це ящик з інструментами" [1, с. 19]. Аналізуючи теорію в якості третьої складової економічного аналізу, Й. Шумпетер наголошує на доцільності і необхідності "піднятися на ще більш високий рівень узагальнюючої абстракції", на якому якраз і створюються інструменти, механізми чи органи економічного аналізу, який "формально працює завжди однаково, незалежно від того до якої економічної проблеми ми його застосовуємо" [1, с. 19]. При цьому він вказує на той факт, що економічна теорія на відміну від природничих наук (наприклад, фізики) позбавлена можливості здійснити лабораторний експеримент, проте вона володіє таким джерелом "інформації", якого не існує у фізиці, зокрема "знаннями людей про сенс їх економічних дій". Таке твердження перегукується з позицією К. Маркса, який стверджував у "Капіталі", що в економічній науці неможливо користуватися лабораторними експериментами чи мікроскопом, їх повинна замінити сила абстракції. Теза обидвох великих економістів XIX-XX століття щодо ролі абстракції в економічній теорії у сучасних умовах здається не зовсім коректною, оскільки у світовій економічній науці, в економічній нобелелогії започатковано і успішно розвивається у якості самостійного окремих напрям під назвою "експериментальна економіка". Економетричні моделі, теорія ігор, математичне моделювання, теорія ймовірностей на сьогодні широко використовуються при проведенні економічних досліджень.

Ще у 1969 р. у своїй лекції в якості першого економіста-лауреата Нобелівської премії норвезький учений Р. Фріш зазначив, що сфера його наукового пошуку – це економетрика та її використання в

народногосподарському плануванні, а Нобелівський комітет у своєму рішенні наголосив, що премію Р. Фрішу спільно з Я. Тінбергеном вручено за розробку та застосування динамічних моделей аналізу економічних процесів. Р. Фріш виходить з того, що в економічній науці, точно так же як і в природничих науках, необхідна кількісна визначеність не лише на макро-, але і на мікрорівні теоретичного аналізу. Консультації Р. Фріша з Й. Шумпетером та Дж. Хаберлером ще у 1927 р. в США щодо суті економетрики, її предмету та завдань, призвели до створення у 1931 р. в Лозані економетричного товариства, у якому були представлені 18 країн і більш як 50 науковців. Відтоді економетрика як самостійна галузь наукових досліджень отримала своє офіційне визначення, згідно якого "вираз економетричний та економетрика розуміється так, що він охоплює як чисту економіку, так і статистичну верифікацію законів чистої економіки і суттєво відрізняється від емпіричних маніпуляцій статистичними даними економічних феноменів" [8]. Батьком експериментальної економіки як самостійного напрямку досліджень, вважається американський економіст В. Сміт, Нобелівська премія якому вручена в 2002 р. за "утвердження лабораторних експериментів як інструменту емпіричного аналізу в економіці, особливо при дослідженні альтернативних ринкових механізмів" [2, с. 466]. При цьому необхідно зазначити, що в основі експериментальних досліджень економічної науки лежить теорія гри, значний внесок у розвиток якої зробили свого часу американські економісти Дж. Харсані і Дж. Неш та німецький вчений Р. Зельтен (Нобелівські лауреати 1994 р.). За словами Р. Зельтена "чиста теорія гри виступає лише доказом теореми, але не самої гри", тому в економіці і особливо економічній поведінці людей потрібні експериментальні дослідження. Експерименти в економічній науці виходять з того, що люди поведуться ані раціонально, ані ірраціонально, а лише обмежено раціонально. Це, в кінцевому рахунку означає, що при прийнятті рішень люди користуються правилами, які є лише частково оптимальними і ніколи оптимальними у повній мірі [9]. Загалом про експериментальні дослідження В. Сміта в галузі експериментальної науки Р. Зельтен ще в середині 90-х років передбачив можливість отримання Нобелівської премії цим американським вченим.

Завдяки роботам В. Сміта в економічній науці почали визнаватися експериментальні методи, а створений ними міждисциплінарний центр експериментальних наук є моделлю для розвитку експериментальної економіки. Продовженням розробок теорії ігор і водночас своєрідним містком між економічними і соціальними науками виступають дослідження Р. Ауманна (Ізраїль) та Т. Шеллінга (США), лауреатів Нобелівської премії 2005 р.

Як бачимо, ідеї Й. Шумпетера щодо суті теоретичних розробок, методів теоретичного аналізу знайшли своє продовження у світовій економічній науці, викликають жваву дискусію, слугують методологічним підґрунтям для її подальшого розвитку. Проте, у своїх подальших творчих, наукових розробках, дослідженні історії економічного аналізу Й. Шумпетер в якості додаткових сфер вводить економічну соціологію та психологію. З приводу необхідності долучення до техніки економічного аналізу соціології Й. Шумпетер зауважує, що "наслідуючи практику німецьких економістів ми вважаємо корисним виокремити четверту фундаментальну сферу дослідження – економічну соціологію" [1, с. 24], як "єдину (хоч і далеко не однорідну) науку, що вивчає такі соціальні явища і утворення як суспільство, групи, класи, відношення між групами, лідерство і т.д. ... У більш широкому сенсі соціологія позначає усю сукупність взаємопереплених і неординарних суспільних наук, серед яких – наша економічна наука, юриспруденція, політологія, екологія, описова етика та естетика" [1, с. 31]. На переконання Й. Шумпетера, якщо економічний аналіз досліджує стійку (усталену) поведінку людей та економічні наслідки такої поведінки, то соціологія вивчає питання, як, яким чином, чому люди прийшли якраз до такого, а не іншого типу поведінки. При цьому автор розглядає людську поведінку досить широко, включаючи в неї не лише поступки, мотиви і схильності людини, але і суспільні інститути, які впливають на економічну поведінку, такі, наприклад, як контракти та держава.

Підтвердженням "соціологізації" економічної науки стали роботи французького економіста Ж. Тіроля (Нобелівська премія 2014 р.), Б. Хольмстрьома та О. Харта (Нобелівська премія 2016 р.). Якщо Ж. Тіроль головну увагу у своїх роботах приділяє регулюючій ролі держави як суспільному інституту, проблематиці перегляду умов контрактів, то Б. Хольмстрьом і О. Харт зосереджується на прикладних аспектах теорії контрактів, стимулах економічної поведінки суб'єктів. Вони довели, що так звані "оптимальні" контракти здатні істотно послабити конфлікт інтересів між учасниками економічної взаємодії, і що правильно укладені контракти створюють більші стимули для всіх сторін отримати максимальні переваги від кооперації.

Водночас Й. Шумпетер зазначає, що із інших наук, залучених до сфери економічного аналізу, для нас найважливішими є логіка та психологія. "Що стосується психології, то у XVIII столітті виникла (і з тих пір час від часу висловлюється) точка зору, згідно якої предметом дослідження економічної науки, як і усіх інших суспільних наук, є поведінка людини. Виходячи з цього психологія лежить в основі будь-якої суспільної науки і всіляке фундаментальне дослідження повинно здійснюватись в психологічних термінах" [1, с. 33]. Згадуючи у цьому контексті "основний психологічний закон" Дж. Кейнса він зазначає, що це "груба помилка, оскільки кожен закон повинен бути доведений, а ніяких доказів у даному випадку не існує" [1, с. 33].

Не вдаючись у детальний аналіз кейнсіанства, некейнсіанства та його шкіл і теорій, необхідно зазначити, що на сьогодні воно є одним із провідних напрямів світової економічної науки, у рамках якого

ведуться економічні дослідження ученими-лауреатами Нобелівської премії (теорії циклів макроекономічної кон'юнктури Ф. Кідланда та Е. Прескотта, теорія міжнародної торгівлі П. Кругмана та ряд інших). Однією із складових теорій неокейнсіанства є основний психологічний закон, суть якого полягає, за словами його автора, у тому, що "люди схильні, як правило, збільшувати своє споживання з ростом доходу, але не у такій самій мірі, якою зростає дохід ... із зростанням доходу рівень споживання хоч і підвищується, але не в такій самій мірі. Саме у цьому психологічному законі слід шукати ключ для розв'язання наших практичних проблем" [11, с. 36, 95].

Зауваження Й. Шумпетера щодо необґрунтованості психологічного закону видається не зовсім коректним, оскільки Дж. Кейнс розглядає його зміст у контексті теорії ефективного попиту, сукупного споживчого попиту, аналізу взаємозв'язку між доходами, споживанням та заощадженнями, між об'єктивними і суб'єктивними факторами схильності до споживання. Якраз останні включають "ті психологічні особливості людського характеру, а також ті суспільні звички та інституції, які хоча і не є незмінними, все ж навряд чи підлягають суттєвим змінам" [11, с. 91]. Однією з таких психологічних особливостей є схильність до споживання та заощадження, для низки факторів, що впливають на темпи споживання та заощадження по мірі зростання доходів.

Аналіз наукової спадщини Й. Шумпетера, його поглядів, ідей і підходів до економічної науки, її змісту, теоретико-методологічних засад дослідження економічних, соціальних і політичних процесів дозволяє зробити висновок, що вони і на сьогодні є актуальними, знаходять своє підтвердження у сучасних наукових розробках представників різноманітних течій і шкіл світової економічної науки однією з яких виступає економічна нобелелогія.

Література

1. Йозеф А. Шумпетер. История экономического анализа : в 3 т. Т. 1 / Йозеф А. – СПб : Экономическая школа, 2004. –
2. Мочерний С.В., Довбенко М.В. Історія економічних вчень (Сучасна економічна думка). – Львів : Новий світ, 2004.
3. Thaler, Richard H. and Cass Sunstein. Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth and Happiness. – N.Y.; Penguin, 2009.
4. Економічна теорія : підручник / за ред. В.Д. Базилевича. – К. : Знання, 2006.
5. Britanica. Настольная энциклопедия. Т. 1. – М. : АСТ-Астрель, 2006.
6. Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку / Й.А.Шумпетер. – К. : "Києво-Могилянська академія", 2011.
7. Мікроекономіка / за ред. В.Д. Базилевича. – 2-е вид. – К.: Знання, 2008.
8. Econometrics in the Midst of *Analytical and Social Turmoils*. Oslo, 1970.
9. Handelsblatt 10.10.2002. S. 3.
10. Die Welt, 2005, 10.11, S. 12.
11. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Кейнс Дж.М. – М. : Гелиос АРВ, 2002.

References

1. Jozef A. Shumpeter. Istoriya ekonomicheskogo analiza: V 3-h tomakh. – SPb: Ekonomicheskaya shkola, 2004. – T. 1
2. Mochernyj S.V., Dovbenko M.V. Istoriya ekonomichnyh vchen (Suchansna ekonomichna dumka). – L'viv: Novyj svit, 2004
3. Thaler, Richard H. and Cass Sunstein. Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth and Happiness. - N.Y.; Penguin, 2009
4. Ekonomichna teoriya. Pidruchnyk. Za red. V.D.Bazilevicha. K.: Znannya, 2006
5. Britanica. Nastolnaya entziklopediya. T. 1, M., AST-Astrel, 2006
6. J.A.Shumpeter Teoriya ekonomichnogo rozvytku. – K.: "Kyevo-Mohulyanska akademiya ", 2011
7. Mikroekonomika. 2-he vydannya. Za red. V.D. Bazylevicha. – K.: Znannya, 2008
8. Econometrics in the Midst of *Analytical and Social Turmoils*. Oslo, 1970
9. Handelsblatt 10.10.2002. S. 3
10. Die Welt, 2005, 10.11, S. 12
11. Kejns J.M. Obschchaya teoriya zanyatosti, protzenta i deneg. – M.: Gelios ARV, 2002

Рецензія/Peer review .21.04.2018

Надрукована/Printed : 06.06.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Васильківський Д. М.

УДК 346.22:332.021

ДЕКАЛЮК О. В.

Хмельницький національний університет

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ЗАКУПІВЛЯМИ

В статті досліджено критерії досягнення економічної безпеки в системі управління державними закупівлями. Розглянуто контроль сфери державних закупівель та проаналізовано її стан. Визначено основні недоліки контролю та аудиту системи державних закупівель та надано рекомендації щодо їх вдосконалення.

Ключові слова: державні закупівлі, тендер, конкурс, конкуренція, контроль, аудит, економічна безпека.

DEKALYUK O.

Khmelnitsky National University

ECONOMIC SECURITY IN THE STATE PROCUREMENT MANAGEMENT SYSTEM

The article examines the criteria for achieving economic security in the system of government procurement. The control of the sphere of state purchases is considered and its state is analyzed. The main weaknesses of the control and audit of the public procurement system are identified, and recommendations for their improvement are given. Until recently, the discrepancy in the system of government procurement in the country has become an obstacle to rational use of funds allocated by the state. The result was a significant reduction in the performance of public procurement, a large number of offences, loss of trust and transparent partnership. Important in the study of economic security in the procurement system is the issue of control. Since there are currently not sufficiently effective forms and methods of using the elements of audit and economic analysis while ensuring economic security in the field of public procurement. The scope of public procurement is a functionally oriented element of economic security, built into the mechanism of functioning of the budget sector of the economy, resource-economic and financial provision of public administration, education, culture and health care. At the same time, economic security in the field of public procurement is aimed at efficient and effective spending of budget funds, adhering to the required quality of supplied goods and services, maximizing the full use of competitive rules in selecting suppliers, and counteracting criminal and corrupt threats. Ensuring economic security in the field of public procurement means its development in accordance with the socially necessary needs of state institutions, economic norms and standards of security and spending of the relevant resources, established standards of quality and efficiency, and within the legal framework. The main criteria of economic security in the field of public procurement can be as follows: the ability of the public procurement market to function stably and provide national interests; the possibility of counteracting negative phenomena and offences in the field of public procurement; providing the necessary level of state regulation of the public procurement sphere in order to create conditions for the normal functioning of the socio-economic system of the country as a whole; increasing the effectiveness of monitoring the development of relations in the field of public procurement. Among the recommendations for strengthening anti-corruption measures during the implementation of public tenders, the following should be singled out. Firstly, to ensure an increase in the professional level of civil servants through the formation of the body of public procurement specialists in state authorities. Since the current low level of customers and burdensome business, conditions for participation in government auctions are not always clear to the authorities. Secondly, procedures for participation in public procurement should be considerably simplified, both in paper and in electronic procedures. Thirdly, despite the regulations, not all enterprises and tenderers are currently publishing on their web sites information on annual procurement plans, announcements of start of purchases, results reports, etc. Fourth, purchases of state, communal, state-owned enterprises should be open. It is proposed to prohibit participants of the conspiracy on state tenders to participate in public procurement within 1-2 years with their inclusion in the register of unscrupulous public procurement participants. Thus, in terms of economic security in the system of public procurement management, existing systems of auditing and control of the integrity, transparency and cost-effectiveness of the tendering procedure entail economic consequences for all parties.

Keywords: public procurement, tender, competition, competition, control, audit, economic security.

Постановка проблеми. До недавнього часу невідповідність системи організації державних закупівель, що склалися в країні, ставало перешкодою для раціонального використання виділених державою коштів. Результатом стало значне зниження показників ефективності функціонування сфери державних закупівель, велика кількість правопорушень, втрата довіри та прозорого партнерства.

Безумовно в країні є зрушення в удосконаленні системи державних закупівель. Це можна прослідкувати за такими критеріями: зростання сукупної вартості укладених державних контрактів; динамікою кількості торгів та їх учасників; зростання номенклатури товарів і послуг; забезпеченням прозорості та гласності розміщення замовлень через вдосконалення організації та проведення конкурсів; забезпеченням єдності економічного простору на всій території України при розміщенні замовлень; розширенням можливостей участі в розміщенні замовлень фізичних і юридичних осіб тощо.

У той же час питання забезпечення економічної безпеки в сфері державних закупівель отримало новий зміст, пов'язаний з необхідністю прозорості проведення конкурсів та можливості щоразу робити вибір в сторону добросовісної конкуренції.

Практика проведення конкурсів поки що не завжди відповідає філософії, закладеній в законодавстві. Тому нагальним стає завдання забезпечення максимальної ефективності торгів, для чого необхідно значно підвищити рівень державного контролю державних закупівель, поставити надійний заслін

корупції та іншим зловживанням з боку окремих посадових осіб, тобто вдосконалити систему забезпечення економічної безпеки в даній сфері.

Теоретичні та методологічні аспекти з загальних питань економічної безпеки вже неодноразово розглядалися в роботах Л.І. Абалкін, А.Е. Городецького, А.Н. Ілларіонова, А.А. Крилова, Н.П. Купрещенко, А.В. Молчанова. Окремі питання забезпечення економічної безпеки, в тому числі при протидії корупції в сфері державного замовлення, відображені в працях: Д.А. Баландіна, Ю.Н. Демидова, Р.В. Ілюхиной, Ю.Г. Наумова, Ю.В. Латів, В.Н. Онищенко, А.І. Селіванова, Г.В. Піщанський та ін.

Теоретичні та прикладні питання постачання в період економічних перетворень досліджувалися в роботах вітчизняних та зарубіжних авторів: Р. Бойтера, В.Г. Драганова, М.Я. Евраева, Ю.А. Зданович, А.Е. Іванова, П. Клемперера, І.І. Смотрицького та ін.

Однак науковий аналіз актуальних питань, пов'язаних саме із забезпеченням економічної безпеки в сфері державних закупівель, до теперішнього часу не здійснювався. Потрібен науковий підхід до розробки організаційно-економічних і правових заходів щодо забезпечення економічної безпеки в сфері державних закупівель, а також діяльності контролюючих і правоохоронних органів у цій сфері.

Мета статті – дослідження критеріїв досягнення економічної безпеки в системі управління державними закупівлями. Розглянути функцію контролю сфери державних закупівель на предмет виявлення основних недоліків контролю та аудиту в системі державних закупівель та дати рекомендації щодо їх вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. В умовах реформи бюджетної системи, реалізації антикорупційної державної програми, постійних змін законодавства в сфері державних закупівель необхідний моніторинг проблемних ситуацій, з якими стикаються державні замовники, а також постачальники продукції для державних і муніципальних потреб. Створення системи забезпечення економічної безпеки в сфері державних закупівель, заснованої на принципах постачання, є дієвим інструментом підвищення ефективності розміщення замовлень на поставки товарів, виконання робіт, надання послуг для державних і муніципальних потреб.

Важливими завданнями є розгляд функціонального змісту державних закупівель та дослідження принципів розміщення замовлень. В результаті можна виявити їх взаємозв'язок з економічною безпекою та вузькі місця в цій взаємодії.

Також необхідно обґрунтувати загрози і критерії економічної безпеки в сфері державних закупівель, що дасть змогу виявити негативні явища та скласти алгоритм їх усунення. Важливим в дослідженні економічної безпеки в системі закупівель є питання контролю. Оскільки наразі не має достатньо ефективних форми і методи використання елементів аудиту та економічного аналізу при забезпеченні економічної безпеки в сфері державних закупівель. Нагальним залишається питання розробки механізму протидії корупції в сфері державних закупівель. Як бачимо першочергових завдань в даному питанні є багато, Але потрібно до них підходити послідовно.

Сфера державних закупівель є функціонально орієнтованим елементом економічної безпеки, вбудованим в механізм функціонування бюджетного сектора економіки, ресурсно-економічного і фінансового забезпечення галузей державного управління, освіти, культури та охорони здоров'я. При цьому економічна безпека в сфері державних закупівель полягає в цільовому та ефективному витрачанні бюджетних коштів, дотриманні необхідної якості товарів, що поставляються і послуг, максимально повному використанні конкурсних правил при виборі постачальників, протидії кримінально-корупційним загрозам.

Існуючі та потенційні загрози економічної безпеки закупівель доцільно розподілити на прямі і непрямі. До прямих загроз відносяться: корупційні відносини серед учасників процесу державних закупівель; реальне і потенційне вилучення з бюджету грошових коштів; потенційна можливість невиконання національних проектів; низька ефективність використання бюджетних коштів; загроза нечесної конкуренції. До непрямих загроз відносяться: зниження довіри до держави та її авторитету; лобіювання законодавчої діяльності; стримування розвитку малого бізнесу; деформація системи державного управління та відносин у сфері державної служби; дискримінація сумлінних виробників; розширення тіньових економічних відносин; криміналізація суспільства.

Забезпечення економічної безпеки в сфері державних закупівель означає її розвиток відповідно до суспільно необхідних потреб державних інститутів, економічних норм і нормативів забезпеченості та витрачання відповідних ресурсів, встановленими стандартами якості та ефективності та в рамках правового поля.

Основними критеріями економічної безпеки в сфері державних закупівель можна виділити такі: здатність ринку державних закупівель стабільно функціонувати і забезпечувати національні інтереси; можливість протидії негативним явищам і правопорушенням у сфері державних закупівель; забезпечення необхідного рівня державного регулювання сфери державних закупівель з метою формування умов для нормального функціонування соціально-економічної системи країни в цілому; підвищення ефективності контролю за розвитком відносин в сфері державних закупівель.

Державний аудит як особливий інститут контрольної, перевіркової діяльності, пов'язаний з системою державного фінансового контролю, відноситься до дієвого інструменту забезпечення економічної

безпеки в сфері державних закупівель. Його доцільно проводити на програмній основі. Йдеться про створення методології програм, які постійно трансформуються і змінюються в ході проведення аудиту державних закупівель.

Основні принципи підготовки програм аудиту державних закупівель такі: оптимальна програма не може бути сформована в цілому і остаточно в початковий період перевірки; структура програми повинна бути визначена на початку перевірки; для забезпечення оптимальності програма аудиту повинна переглядатися з урахуванням невизначеності та ризику.

В якості організаційних заходів, що забезпечують зниження корупції в сфері розподілу держзамовлення, пропонується: створення інституту незалежної експертизи проведення конкурсних торгів; створення організації, що представляє інтереси постачальників; підготовка методичних рекомендацій для перевіряючих органів як державного контролю, так і незалежних громадських організацій; повсюдне впровадження інституту громадського контролю процедур розміщення державного та муніципального замовлення; впровадження електронних систем прийняття управлінських рішень.

Діючі в Україні нормативно-правові акти, що регулюють відносини в області державних закупівель, наказують державним організаціям будь-якого рівня вибирати постачальників товарів і послуг в більшості випадків на конкурсній основі. Це правило завдає серйозного удару по корупції, яка є основною загрозою економічній безпеці країни. Однак, як показує світовий досвід і вітчизняна практика, економія може виявитися незначною, а зловживання просто перейде на якісно інший рівень.

На сьогодні в Україні функціонує система ProZorro, яка дає доступ до всієї необхідної інформації стосовно тендерів та їх учасників. Довіра до системи з кожним роком посилюється. У Мінекономрозвитку зазначають, що в 2016 році система допомогла зекономити 8 млрд грн, а в 2017 році змогли заощадити близько 50 млрд. грн. Принцип за якою працює система - "усі бачать усе" дозволяє учасникам процедур закупівель ефективно використовувати своє право на оскарження.

Разом з тим, система ProZorro дозволяє й органам АМКУ ефективніше та оперативніше виявляти й недобросовісних учасників, що вдаються до антиконкурентної узгодженої поведінки під час торгів.

Факти неконкурентної поведінки учасників закупівель органам АМКУ дозволяє виявити моніторинг електронної системи публічних закупівель ProZorro. За даними антімонопольного комітету Хмельницької області слід відмітити наступне. Результатом аналізу відповідних рішень ними встановлені основні помилки, що допускались суб'єктами господарювання під час участі у конкурсних торгах:

1. Документи, які подавались учасниками торгів у складі конкурсних пропозицій, мали нехарактерну схожість, а у деяких випадках, ідентичність у зовнішньому оформленні, структурі, текстовому змісті тощо. Крім того, учасники допускались спільних помилок в оформленні документів.

2. Документи пропозицій учасників торгів мали однакові відмінності від документації конкурсних торгів.

3. Копії документів завірялись та отримувались однією особою.

4. Погоджену поведінку учасників також підтверджувала синхронність дій у часі, яка, зважаючи на її системність, не може вважатись випадковим збігом обставин.

5. Використання одного й того ж офісного приміщення, одних і тих же засобів зв'язку.

6. Наявність сталих ділових та господарських відносин у вигляді взаємних розрахунків.

7. Працівники пов'язані трудовими відносинами з обома учасниками торгів.

Зазначені факти є підтвердженням для органів Антімонопольного комітету України наявності в діях учасників торгів антиконкурентних узгоджених дій.

Крім чималих штрафних санкцій, законодавством передбачена заборона протягом 3 років приймати участь у закупівлях товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави та територіальної громади, адже замовник має прийняти рішення про відмову учаснику в участі у процедурі закупівлі та зобов'язання відхилити пропозицію конкурсних торгів учасника, у разі якщо суб'єкт господарювання (учасник) протягом останніх трьох років притягувався до відповідальності за порушення, передбачене пунктом 4 частини другої статті 6, пунктом 1 статті 50 Закону України "Про захист економічної конкуренції" у вигляді вчинення антиконкурентних узгоджених дій, що стосуються спотворення результатів торгів (тендерів).

Серед рекомендацій щодо підсилення заходів з боротьби з корупцією під час здійснення державних тендерів слід виділити такі.

По-перше, забезпечити підвищення професійного рівня державних службовців шляхом формування корпусу фахівців з держзакупівель в органах державної влади. Оскільки наразі достатньо низький рівень замовників та обтяжливі для бізнесу умови участі у державних торгах не завжди зрозумілі можновладцям.

По-друге, слід значно спростити процедури участі в державних закупівлях, як в паперових так і в електронних процедурах.

По-третє, не дивлячись на постанови наразі не всі підприємства та учасники закупівель оприлюднюють на власних веб сайтах інформацію про річні плани закупівель, оголошення про початок закупівлі, звіт про результати тощо.

По-четверте, закупівлі державних, комунальних, казенних підприємств мають бути відкритими. Пропонується заборонити учасникам змов на державних торгах брати участь у державних закупівлях протягом 1-2 років з внесенням їх до реєстру недобросовісних учасників державних закупівель

Таким чином, якщо говорити про економічну безпеку в системі управління державними закупівлями, існуючі системи аудиту та контролю за чесністю, прозорістю та економічною ефективністю процедури тендерів тягнуть за собою економічні наслідки для усіх сторін. Одні виграють, від спекуляцій та махінацій з цінами інші отримують свій товар по завищених цінах, треті отримують свій зиск від відсотків та відкатів. І доки така система буде вигідна хоч одному учаснику, говорити про економічну безпеку марно. Бюджетні гроші є тією самою приманкою для недобросовісних учасників, які прагнуть власної вигоди і саме в процесах закупівель бачать свої можливості до збагачення.

Література

1. Котелевко О. В. Проблемні питання при здійсненні контрольних функцій державної казначейської служби України за державними закупівлями та шляхи вирішення [Електронний ресурс] / О.В. Котелевко. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VSUNU/2017_14_1/Kotelevko.pdf
2. Міхальська А.В. Перевірка державних закупівель як новий різновид фінансового контролю [Електронний ресурс] / А.В. Міхальська. – Режим доступу : http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article?art_id=47690&cat_id=43851
3. Офіційний веб сайт Міністерства економічного розвитку та торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA&isSpecial=True>

References

1. Kotelevko O. V. Problemni pytannia pry zdiisnenni kontrolnykh funktsii derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy za derzhavnymy zakupivliamy ta shliakhy vyrishennia [Elektronnyi resurs] / O.V. Kotelevko. – Rezhym dostupu : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VSUNU/2017_14_1/Kotelevko.pdf
2. Mikhalska A.V. Perevirka derzhavnykh zakupivel yak novyi riznovyd finansovoho kontroliu [Elektronnyi resurs] / A.V. Mikhalska. – Rezhym dostupu : http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article?art_id=47690&cat_id=43851
3. Ofitsiyniy veb sait Ministerstva ekonomichnoho rozvytku ta torhivli Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA&isSpecial=True>

Рецензія/Peer review .04.05.2018

Надрукована/Printed : 30.05.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Васильківський Д. М.

УДК 334.012.64

ДЕНИСЕНКО М. П.

Київський національний університет технологій та дизайну

КОЛІСНИЧЕНКО П. Т.

Уманський державний педагогічний університет

ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ РОЗВИТКУ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

У статті проведено аналіз проблем прогнозування різних сфер діяльності підприємництва й економічної безпеки малих і середніх підприємств. Надано класифікацію методів прогнозування, що запропоновані різними авторами, та класифікацію методів прогнозування відносно суб'єктивних та об'єктивних критеріїв.

Ключові слова: економічна безпека, малі та середні підприємства, прогнозування, класифікація.

DENYSENKO M.

Kyiv National University of Technologies and Design

KOLISNICHENKO P.

Uman State Pedagogical University

FORECASTING AS AN INSTRUMENT FOR RESEARCH OF DEVELOPMENT AND ECONOMIC SECURITY OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES

The article analyzes problems of forecasting of various spheres of entrepreneurship activity and economic security of small and medium-sized enterprises. The basic principles which serve as the basis for realization of the forecast of activity and economic safety of small and medium-sized enterprises has been revealed. The general principles include: scientific substantiation and systemicity, unity, objectivity and flexibility, complexity, alternative, accuracy, feedback, symbiosis, modelling, unification, continuous development or actualization. Special principles include: continuity, target orientation (choice and justification of goals, goals and outcomes of organizations), adequacy of object and object of forecasting to existing objective phenomena and laws of development, security system, optimality use of resources, participation in corporate governance and corporate climate. The problem-purpose traits, which determine the property of methods in the direction of formulation and reception of the main goals facing the forecasting system, has been described. The forecast of the development of small and medium-sized enterprises and their economic security system has been considered as a hypothesis with different options for possible targets, impacts and outcomes of small and medium-sized enterprises and their future economic security systems, organizational measures, resources and business opportunities needed to achieve strategic development goals and economic security. The classification of forecasting methods proposed by different authors and the classification of forecasting methods in relation to subjective and objective criteria has been presented. It has been established that forecasting the development and economic security of small and medium enterprises creates the basis for forming a complex of measures that enable to avoid, predict, eliminate, prevent possible threats to the successful activity of enterprises.

Key words: economic security, small and medium enterprises, forecasting, classification.

Вступ. Поступ економічних відносин у ринкових умовах орієнтує підприємства малого та середнього бізнесу (МСБ) у напрямі організації системи прогнозування різних сфер їхньої діяльності і, передусім, економічної безпеки, як постійного процесу передбачення трансформацій і змін середовища, виявлення загроз ефективній діяльності, налаштування факторів виробництва малого та середнього підприємництва (МСП) для перспективного зростання і вирішення стратегічних завдань. Аналізування результатів діяльності та стратегічного розвитку підприємництва підводить систему менеджменту до доцільності здійснення системних дій для вдосконалення функцій управління, формування прогнозної інформації щодо різних напрямів діяльності МСП. Дослідження феномену прогнозування як засобу передбачення майбуття у діяльності МСП є вкрай цінним й актуальним.

Аналіз останніх досліджень. Суттєвий внесок у формуванні теоретико-методологічної та практичної основи прогнозування належить відомим економістам В. Гесцю, В. Бессєдіну, І. Євдокимовій, Ю. Гончарову, І. Лукінову, А. Савченку, Б. Панасюку, М. Пашуті, М. Якубовському й іншим. Висвітлення питань зазначеної сфери дослідження здійснювали у своїх роботах такі вчені, як Н. Журавльова, Г. Лопушинська, Л. Канторович, О. Кузьмін, С. Ожегова, С. Покропивний, В. Парсяк, Г. Тарасюк, Л. Шваб та інші. Напрями планування господарської діяльності та прогнозування рівня економічної безпеки відзначені у наукових працях В. Н. Парсяка, М. Б. Журавльової та інших. Однак велику увагу варто відвести розгляду описаного вище питання в контексті господарської діяльності підприємств різних розмірів.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз проблем прогнозування різних сфер діяльності підприємництва й економічної безпеки малих та середніх підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміст терміну “прогнозування” пов’язаний із спектральним поняттям – передбачення, яке розглядають крізь призму випередження відображення дійсності, що ґрунтується на пізнанні законів природи, суспільства та мислення. Прогноз – категорія, яка скеровує практику на певні можливості поступу в майбутньому, водночас прогнозування є засобом для

розроблення різного виду планів і програм [8]. Результати прогнозування, прогнозні дані лягають в основу планування, формування програм розвитку об'єктів, які варто будувати, відштовхуючись не лише від аналізу ретроспективної інформації.

Прогноз розвитку МСП та його системи економічної безпеки будемо розглядати як гіпотезу із різними варіантами подій щодо можливих орієнтирів, наслідків-результатів діяльності МСП та його системи економічної безпеки у майбутньому, необхідних організаційних заходів, ресурсів, можливостей бізнесу для отримання намічених стратегічних цілей розвитку та економічної безпеки.

Всі принципи, що служать основою для здійснення прогнозу діяльності, розвитку та системи економічної безпеки МСП, поділяють на дві категорії: загальні та спеціальні. До загальних здебільшого відносять такі принципи: наукової обґрунтованості та системності, єдності, об'єктивності та гнучкості, комплексності, альтернативності, точності, зворотного зв'язку, симбіозності, моделювання, уніфікації, безперервного розвитку чи актуалізації. У контексті спеціальних принципів найбільшої уваги заслуговують: безперервність, цільова спрямованість (вибір та обґрунтування цілей, мети і результатів діяльності організацій), адекватність предмета й об'єкта прогнозування існуючим об'єктивним явищам і закономірностям розвитку, системі безпеки, оптимальність використання ресурсів, участь в управлінні підприємствами та корпоративний клімат.

У практиці прогнозування діяльності МСП, системи економічної безпеки, доволі часто застосовують широкий сегмент різних методів (див. табл. 1). У дійсності за оцінками вітчизняних зарубіжних експертів налічується більше 150 універсальних методів прогнозування [3, с. 7–12]. Метод прогнозування розглядають як сукупність засобів для розроблення прогнозів, планів і програм; комплекс прийомів і способів мислення, що дають змогу на основі аналізу ретроспективних даних, екзогенних і ендогенних чинників об'єкта прогнозування, а також їхніх вимірів у межах певного явища або процесу виведення судження певної достовірності щодо його майбутнього розвитку [3, с. 7–12; 13, с. 63–65]. В. Н. Парсяк, М. Б. Журавльова застосовують поняття “техніки прогнозування”, що тотожне із методами прогнозування, які діють у сфері малого та середнього бізнесу (МСБ) [9, с. 11]. Вони виділяють такі види технік прогнозування, як якісні та кількісні.

Таблиця 1

Класифікації методів прогнозування, що запропоновані різними авторами

Автори	Методи прогнозування
Л. П. Владимірова	виділяють такі загальнонаукові методи прогнозування: аналіз і синтез, спостереження та експеримент, уява та припущення, аналогія і класифікація, індукція та дедукція, генетичний метод тощо
Г. А. Кандаурова, В. І. Борисевич	виокремлюють інтуїтивні та формалізовані методи (останні вважають найбільш затребуваними у використанні)
А. Ф. Мельник	акцентує увагу на використанні таких методів: системний аналіз, балансовий, нормативний, економіко-математичні та програмно-цільовий
В. Н. Парсяк, М. Б. Журавльова	крім загальновідомих методів прогнозування додають системно-аналітичні, проектно-варіантні та експериментальні. Застосовують поняття “техніки прогнозування”, що тотожне із методами прогнозування, які діють у сфері МСБ. Виділяють якісні та кількісні види технік прогнозування
Г. М. Тарасюк, Л. І. Шваб	розглядають методи у ракурсі трьох підходів: конкретно-історичного, системного та комплексного
Н. П. Федоренко	вирізняє якісний метод прогнозування, який впливає із загальних явищ і закономірностей суспільного розвитку; метод експертних оцінок; економетричне моделювання; метод системного аналізу, що поєднує інтуїтивні й формалізовані методи аналізу

Джерело: складено на основі [2; 7–9]

Враховуючи тип вихідної інформації, яка служить основою здійснення прогнозування, та достовірність отриманих результатів, методи прогнозування групують на експертні та фактографічні [4, с. 90–110; 8, с. 18–19]. З цього погляду класифікацію методів прогнозування наведено у таблиці 2.

Одними із найбільш популярних і поширених методів з класу фактографічних методів прогнозування є такі: прогнозування на основі індикаторів та індексів, кореляційно-регресійні методи, методи екстраполяції функцій, зокрема, аналітична екстраполяція (наприклад, екстраполяція тренду, проста екстраполяція) та адаптивні методи (ковзна середня, експоненціальне згладжування, метод Бокса-Дженкінса, авторегресія тощо).

Висновки

Уся окреслена і виявлена інформація підтверджує тезу, що сучасна наука про систему прогнозування є до кінця не вивченою, у літературних джерелах економічного спрямування описані особливості та властивості методів прогнозування не скомпоновані у систематизований вигляд. Методику та методологію прогнозування прийнято використовувати у ході реалізації функції управління – планування, що зумовлює розроблення концепції розвитку, системи економічної безпеки досліджуваного об'єкта

(зокрема, предмета) на перспективу та має найбільшу вагу у процесі втілення різних планів і програм. Прогнозування розвитку та економічної безпеки малих та середніх підприємств створює підґрунтя для формування комплексу заходів, що дають змогу уникнути, передбачити, ліквідувати, запобігти можливим загрозам успішній діяльності підприємств.

Таблиця 2

Класифікація методів прогнозування відносно суб'єктивних та об'єктивних критеріїв

Формалізовані чи фактографічні (об'єктивні)	Інтуїтивні, експертні (суб'єктивні)
Статистичні Інтерполяція Екстраполяція Прогнозування на основі регресійних моделей Прогнозування сезонних і циклічних коливань Прогнозування на основі індикаторів та індексів Математичне моделювання Структурне моделювання Інформаційне моделювання Стохастичне моделювання Нейромережеве моделювання Логічні За аналогією Мережеві моделі Дерево цілей Прогнозний граф Дерево рішень	Індивідуальні Колективні: Комітети, комісії Фокус-групи Метод “мозкової атаки” Побудова сценаріїв Колективної генерації ідей Метод Дельфі Колективної експертної оцінки Морфологічного аналізу Інтерв'ю: Самопрогнозування (визначається самостійна оцінка прогнозу та ухвалення рішення) Формування сценарію (визначенні логіки розвитку досліджуваного об'єкта у різних обставинах та умовах) Аналітичний метод (всебічний аналіз економічного явища чи процесу та написання аналітичної записки) Колективна експертна оцінка

Джерело: складено на основі [3–5, 8, 9].

Література

1. Бешелев С. Д. Математико-статистические методы экспертных оценок : [учеб. пособие] / С. Д. Бешелев, Ф. Г. Гурвич. – М. : Статистика, 1974. – 121 с.
2. Владимірова Л. П. Прогнозирование и планирование в условиях рынка : [монография] / Л. П. Владимірова. – М. : Экономика, 1995. – 286 с.
3. Грабовецький Б. Є. Економічне прогнозування та планування : [навч. посібник] / Б. Є. Грабовецький. – К. : ЦУЛ, 2003. – 366 с.
4. Домарадська Г. С. Прогнозування і макроекономічне планування : [навч. посібник] / Г. С. Домарадська, Т. М. Гладун, Р. В. Фещур. – Львів : Магнолія-2006, 2007. – 211 с.
5. Ильин А. И. Планирование и прогнозирование на предприятии : учебник / А. И. Ильин. – [2-е изд.] – М. : Новое знание, 2001. – 429 с.
6. Касьяненко В. О. Моделювання та прогнозування економічних процесів. Конспект лекцій : [навч. посібник] / В. О. Касьяненко, Л. В. Старченко. – Суми : Університетська книга, 2006. – 184 с.
7. Комплексное региональное планирование и прогнозирование : [учеб. пособие] / под ред. Н. П. Федоренко, С. О. Коменджян. – М. : Наука, 1989. – 156 с.
8. Моделі і методи соціально-економічного прогнозування : підручник / [Геєць В. М., Клебанова Т. С., Черняк О. І., Іванов В. В., Дубровіна Н. А. та ін.] – Х. : ІНЖЕК, 2005. – 396 с.
9. Парсяк В. Н. Планування господарської діяльності малих та середніх підприємств : монографія / В. Н. Парсяк, М. Б. Журавльова. – К. : Інститут аграрної економіки, 2001. – 192 с.

References

1. Beshelev S. D., Gurvich F. G. Matematiko-statisticheskie metodyi ekspertnyih otsenok. – M. : Statistika, 1974. – 121 s.
2. Vladimirova L. P. Prognozirovaniye i planirovaniye v usloviyakh rynka. – M. : Ekonomika, 1995. – 286 s.
3. Grabovetskiy B. E. Ekonomichne prognozuvannya ta planuvannya. – K. : TsUL, 2003. – 366 s.
4. Domaradska G. S., Gladun T. M., Feschur R. V. Prognozuвання i makroekonomichne planuvannya. – Lviv : Magnoliya-2006, 2007. – 211 s.
5. Ilin A. I. Planirovaniye i prognozirovaniye na predpriyatii. – M. : Novoe znanie, 2001. – 429 s.
6. Kasyanenko V. O., Starchenko L. V. Modelyuvannya ta prognozuvannya ekonomichnih protsesiv. Konspekt lektsiy. – Sumy : Universitetska kniha, 2006. – 184 s.
7. Fedorenko N. P., Komendzhyan S. O. Kompleksnoye regionalnoye planirovaniye i prognozirovaniye. – M. : Nauka, 1989. – 156 s.
8. Geets V. M., Klebanova T. S., Chernyak O. I., Ivanov V. V., Dubrovina N. A. Modeli i metodyi sotsialno-ekonomichnogo prognozuvannya. – H. : INZHEK, 2005. – 396 s.
9. Parsyak V. N., Zhuravlova M. B. Planuvannya gospodarskoyi diyalnosti malih ta serednih pidpriemstv. – K. : Institut agrarnoi ekonomiki, 2001. – 192 s.

Рецензія/Peer review : 27.04.2018

Надрукована/Printed : 31.05.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Хоронжий А. Г.

УДК 004.773.2

КАМЕНЄВА В. В.,
ФЕДУШКО С. С.

Національний університет «Львівська політехніка»

ІНФОРМАЦІЙНИЙ РЕСУРС ЯК ОСНОВНИЙ ЗАСІБ ІНФОРМУВАННЯ ПРО НАВЧАЛЬНО-НАУКОВУ ТА СОЦІАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ

У роботі висвітлено етапи підготовки та алгоритм дій під час створення інформаційного ресурсу для подання матеріалів про науково-навчальну та соціальну діяльність студентів на прикладі кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності Національного університету «Львівська політехніка».

Ключові слова: інформаційний ресурс, CMS, веб-сайт, плагін, контент.

KAMENIEVA V.,
FEDUSHKO S.

Lviv Polytechnic National University

INFORMATION RESOURCE AS THE MAIN INSTRUMENT TO INFORM ABOUT EDUCATIONAL, SCIENTIFIC AND SOCIAL ACTIVITY OF STUDENTS

The aim of the work – to research the main stages of preparation and creation the information resource about educational, scientific and social activity of students. The article is about using content management system (CMS) such as convenient platform for share materials about activity of students. CMS is the software which uses to organize and provide a collaborative process for creating, managing and editing content on a website. This information platform doesn't require knowledge of the HTML or the basics of programming. The main task of the CMS is to gather and merge into a single whole of all sources of information. This system provides the ability to interact with the content, modify, update and fill the website to anyone who has access. In this work described stages of preparation and algorithm actions to create information resource for needs and inquiries active students on the example of the department of social communications and information activity of Lviv Polytechnic National University. Every process has scheme about explanation of it. The main stages of preparation and creation web-site will help to systematize the work, avoid wrong acts and decisions to achieve desirable results. The scheme of algorithm actions will apply such as instruction of successive steps for creation the information resource about any topic. The compiled algorithm of actions will help to create, fill and test the web site the content management system (CMS). It will give clear understanding about every process and search alternative decisions. Using construction of preparation will help to separate processes in work and determine meaning of them.

Keywords: information resource, CMS, web site, plugin, content.

Вступ. Навчально-наукова діяльність відіграє ключову роль у кожному освітньому закладі. Збір та висвітлення результатів роботи вимагають наочного представлення у зручному та доступному форматі. Кафедра соціальних комунікацій та інформаційної діяльності Національного університету «Львівська політехніка» активно впроваджує та реалізовує проекти, конференції та гуртки, що допомагають розвивати науковий потенціал як студентів, так і викладачів. Проте належного інформаційного забезпечення подання матеріалів щодо цього досі немає. Створення інформаційного ресурсу, який відповідатиме потребам та запитам студентів забезпечить представлення актуальної інформації про кафедру СКІД, своєчасне оновлення, редагування та наповнення необхідним контентом. Дозволить зберігати всі дані в одному місці та швидко здійснювати пошук. Веб-сайт здійснюватиме профорієнтаційну функцію, яка полягає в інформуванні майбутніх абітурієнтів щодо навчального та наукового життя кафедри. Інформаційний ресурс дозволить залучити молодь до нових проектів та проявити їхні здібності. Веб-сайт популяризуватиме діяльність студентів і дасть можливість іншим дізнатись про талановиту та активну молодь Національного університету «Львівська політехніка».

Експериментальна частина. Для представлення матеріалів про кафедру СКІД був обраний один з видів інформаційних ресурсів – CMS (content management system) – система керування контентом. Це програмне забезпечення, яке використовується для організації та забезпечення спільного процесу створення, управління і редагування вмісту веб-сайту [5].

Особливість такої інформаційної платформи в тому, що вона не вимагає від користувача знання HTML або володіння основами програмування. Основним завданням CMS є збір і об'єднання в єдине ціле усіх джерел інформації [3]. Дана система забезпечує можливість взаємодіяти з контентом, змінювати, оновлювати та наповнювати веб-сайт будь-кому, хто має доступ [7].

Незважаючи на різноманітність доступних систем керування вмістом, в їх основі лежить єдиний принцип функціонування. В CMS існує поділ на вміст і дизайн [1]. Це полегшує роботу з сайтом, так як при незмінному дизайні, текст, що міститься на сайті, може змінюватися регулярно. Програма зберігає у своїй пам'яті готові шаблони для додавання інформації, які досить легкі в оформленні [6]. Відповідно скорочується час на додавання різноманітного контенту на портал. Система управління контентом постійно знаходиться на основному сервері, на якому зберігається велика частина даних [2].

Процес підготовки до створення інформаційного ресурсу вимагає виконання послідовних етапів, що полегшають в подальшому роботу в CMS (рис. 1).

Рис. 1. Процес підготовки до створення інформаційного ресурсу

Процес підготовки містить такі етапи:

Аналіз інформаційного забезпечення. На цьому етапі проводиться аналіз наявного інформаційного забезпечення студентських проектів кафедри СКІД. Здійснюється огляд інформаційних платформ, на яких представлено матеріали про науково-навчальну діяльність, їх актуальність та ефективність.

Постановка завдання. Після дослідження присутніх інформаційних ресурсів, на яких представлені результати робіт студентів та викладачів, здійснюється постановка завдання. Цей процес включає в себе розробку послідовних дій для створення майбутнього інформаційного забезпечення для представлення навчально-наукової діяльності кафедри СКІД;

Створення концепції. На даному етапі розробляється головна концепція, мета та основні цілі інформаційного ресурсу.

Візуалізація інформаційного ресурсу. Створюється макет, який даватиме наочне представлення про майбутній інформаційний ресурс, як він повинен виглядати, з чого складатися, яка буде присутня кольорова гама, головна тема і т.д.

Збір матеріалів. Після виконання попередніх етапів підготовки, здійснюється збір та систематизація усіх необхідних матеріалів, які подаватимуться в інформаційному ресурсі.

Вибір платформи. Коли визначена концепція та розроблено візуальне представлення інформаційного ресурсу, можна приступати до вибору CMS, яка найкраще підійде по технічним характеристикам, зручності та доступності для представлення матеріалів навчально-наукової діяльності кафедри СКІД.

Далі за допомогою складеного алгоритму дій відбувається створення, наповнення та апробація веб-сайту в системі керування вмістом (рис. 2).

Алгоритм створення інформаційного ресурсу з метою інформування про навчально-наукову та соціальну діяльність студентів включає наступні кроки:

Завантаження платформи – включає завантаження та встановлення CMS на ПК.

Підключення до хостингу – підключення CMS до мережі Internet для розміщення інформації на сервері, завантаження баз даних, реєстрація доменного ім'я.

Перевірка роботи платформи – перевіряється чи дана версія CMS нормально функціонує. Якщо платформа не працює належно, тоді обирається інша CMS і здійснюються ті самі дії, що й з попередньою. Якщо все гаразд із завантаженою платформою, переходимо до наступного кроку.

Вибір теми – пошук, завантаження та активація теми, яка найкраще підходить до розробленої концепції інформаційного ресурсу. Якщо тема не підходить, тоді здійснюється вибір іншої теми та попередні дії. Якщо все гаразд, переходимо до завантаження плагінів.

Завантаження та налаштування плагінів – відповідно до потреб веб-сайту та функцій, які він виконуватиме, завантажуються необхідні плагіни та налаштовуються параметри.

Наповнення контентом – завантаження текстових та візуальних матеріалів на інформаційний ресурс.

Тестування інформаційного ресурсу – здійснюється перевірка роботи усіх процесів інформаційного ресурсу. Якщо веб-сайт відповідно не працює, не завантажує вміст сторінок, здійснюється виправлення помилок та повторне тестування функціонування усіх процесів.

Після усіх тестувань та виправлення помилок запускаємо інформаційний ресурс та надаємо доступ.

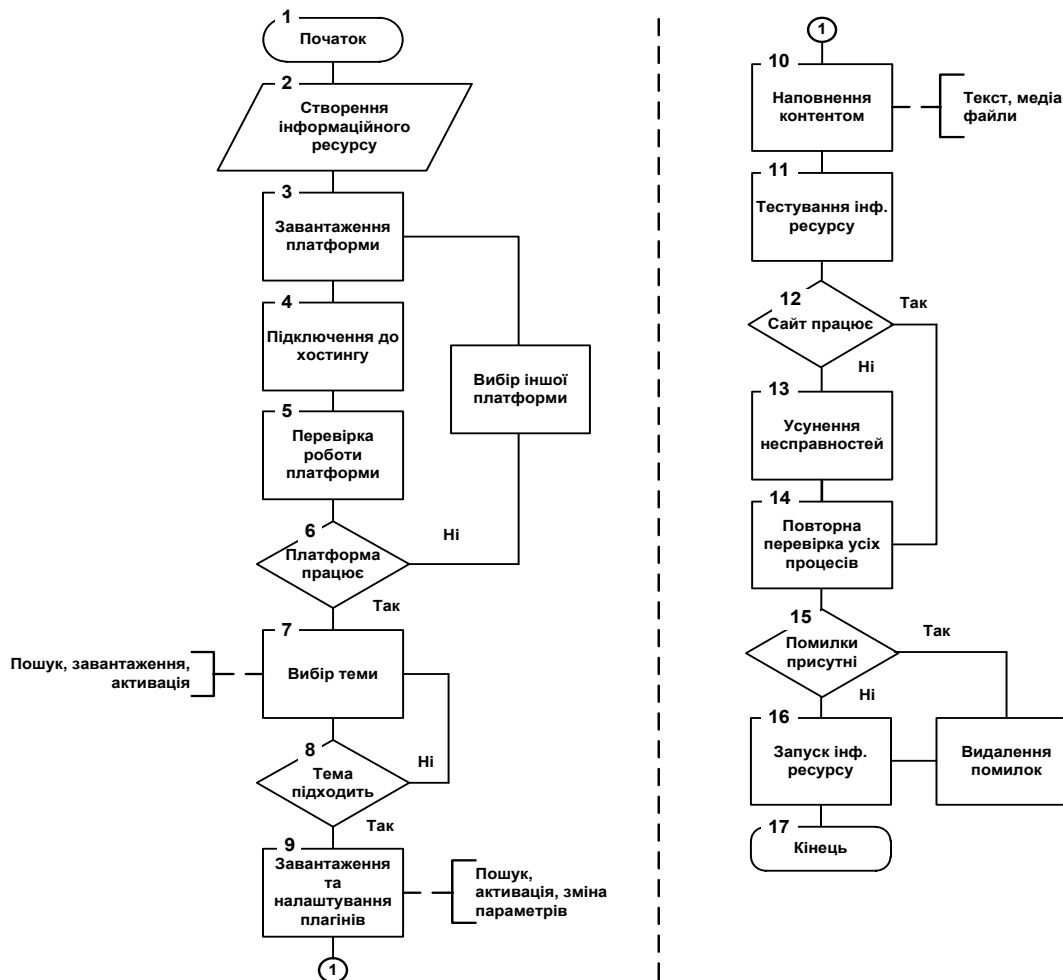

Рис. 2. Блок-схема алгоритму створення інформаційного ресурсу з метою інформування про навчально-наукову та соціальну діяльність студентів

Висновки. Підготовка до створення інформаційного ресурсу вимагає точних та послідовних етапів, виконання яких допоможе у подальшій роботі над веб-сайтом. Алгоритмічна блок-схема дає чітке розуміння дій, які здійснюються під час створення інформаційного ресурсу, наповнення його контентом, тестування та видалення помилок у функціонуванні. Все це проводиться для того, щоб систематизувати роботу, уникнути неправильних рішень, допомогти досягнути поставленого завдання.

Література

1. Fedushko S. S. Research of key factors of the academic institutions authoritativeness / S. S. Fedushko, Y. O. Syerov, R. S. Pazderska // Perspective directions of scientific researches: Collection of scientific articles. – Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom, 2016. – p. 332-335.
2. Syerov Yu. O. Efficiency information resource of the library / Yu. O. Syerov, S. S. Fedushko, I.V. Skulska // Perspective directions of scientific researches: Collection of scientific articles. – Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom, 2016. – p. 335-339.
3. Fedushko S. S., Zhukovs'ka Y. S., Vinichenko T.O. The role of online information resources in the operation of kindergartens. Trends in der Entwicklung der nationalen und internationalen Wissenschaft: Sammelwerk der wissenschaftlichen artikel. – Verlag SWG imex GmbH, Nürnberg, Deutschland, 2016. – S. 327-330.
4. Fedushko S.S., Shafar R.R., Vorsa I.V. Conception of promotion of Inteliggo scientific cluster. Geopolitical processes in the world today: Collection of scientific articles. – "East West" Association For Advanced Studies and Higher Education GmbH, Vienna, Austria, 2016. – p. 282-285.
5. Федушко С. Методи популяризації наукової конференції в мережі Інтернет [Електронний ресурс] / С. Федушко, Х. Петрах, Л. Кошулинська, С. Федушко, Р. Кравців // Інформація, комунікація, суспільство 2017 : матеріали VI Міжнародної наукової конференції ІКС-2017. – Львів, 2017. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – С. 109–110.
6. Федушко С.С. Популяризація послуг відділу академічної установи у соціальних медіа / С.С. Федушко, З. О. Лобода // Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність та практичні

результати – 2016 : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Словаччина). – К. : ТОВ "НВП "Інтерсервіс", 2016. – Vol.1. – С. 141–143.

7. Яцук Н. Інформаційний ресурс як невід'ємна складова успішної рекламної діяльності підприємства / Н. Яцук, С. Федушко // Інформація, комунікація, суспільство (ІКС-2016) : матеріали V Міжнародної наукової конференції ІКС-2016. – Львів, 2016. – С. 278–279.

References

1. Fedushko S. S. Research of key factors of the academic institutions authoritativeness / S. S. Fedushko, Y. O. Syerov, R. S. Pazderska // Perspective directions of scientific researches: Collection of scientific articles. – Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom, 2016. - p. 332-335.

2. Syerov Yu. O. Efficiency information resource of the library / Yu. O. Syerov, S. S. Fedushko, I.V. Skulska // Perspective directions of scientific researches: Collection of scientific articles. – Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom, 2016. - p. 335-339.

3. Fedushko S. S., Zhukov's'ka Y. S., Vinichenko T.O. The role of online information resources in the operation of kindergartens. Trends in der Entwicklung der nationalen und internationalen Wissenschaft: Sammelwerk der wissenschaftlichen artikel. - Verlag SWG imex GmbH, Nürnberg, Deutschland, 2016. - S. 327-330.

4. Fedushko S.S., Shafar R.R., Vorsal I.V. Conception of promotion of Inteliggo scientific cluster. Geopolitical processes in the world today: Collection of scientific articles. - "East West" Association For Advanced Studies and Higher Education GmbH, Vienna, Austria, 2016. - p. 282-285.

5. Fedushko S. Metody populiaryzatsii naukovoï konferentsii v merezhi Internet [Elektronnyi resurs] / S. Fedushko, Kh. Petrakh, L. Koshulynska, S. Fedushko, R. Kravtsiv // Informatsiia, komunikatsiia, suspilstvo 2017 : materialy VI Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii IKS-2017. – Lviv, 2017. – 1 elektron. opt. dysk (CD-ROM). – S. 109–110.

6. Fedushko S.S. Populiaryzatsiia posluh viddilu akademichnoi ustanovy u sotsialnykh media / S.S. Fedushko, Z. O. Loboda // Suchasni naukovy doslidzhennia ta rozrobky: teoretychna tsinnist ta praktychni rezultaty – 2016 : materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnii konferentsii (Slovachchyna). – К. : TOV "NVP "Interservis", 2016. – Vol.1. – С. 141–143.

7. Yatsukh N. Informatsiinyi resurs yak nevidiemna skladova uspishnoi reklamnoi diialnosti pidpriemstva / N. Yatsukh, S. Fedushko // Informatsiia, komunikatsiia, suspilstvo (IKS-2016) : materialy V Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii IKS-2016. – Lviv, 2016. – С. 278–279.

Рецензія/Peer review : 11.04.2018

Надрукована/Printed : 04.06.2018

Рецензент: д. т. н., проф. Пелешишин А. М.

УДК 658.3:658.15

КРАСНОКУТСЬКА Н. С.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

СОКОЛ Н. А.

Харківський державний університет харчування та торгівлі

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ У ПЕРЕБІГУ РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Теоретичні засади концепції соціальної відповідальності бізнесу досліджено з урахуванням основних етапів розвитку стратегічного управління. За результатами критичного аналізу та узагальнення існуючих підходів до сутності соціальної відповідальності визначено її змістові характеристики, складові елементи та рівні реалізації на підприємстві. Відзначено дуальність категорії соціальної відповідальності, що відносно господарюючого суб'єкта передбачає організацію його діяльності з дотриманням економічних, правових, дискреційних умов і характеристик. Зазначено, що соціальна відповідальність характеризує стан і дії підприємства як реакцію на очікування різних представників суспільства. Відзначено різні рівні реалізації концепції соціальної відповідальності на підприємстві, що можуть бути представлені ланцюгом «захід соціального спрямування у певній сфері діяльності – стратегія соціальної відповідальності компанії – управління компанією на основі концепції соціальної відповідальності бізнесу».

Ключові слова: соціальна відповідальність бізнесу, суспільні очікування, зацікавлені сторони, стратегічне управління.

KRASNOKUTSKA N.

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

SOKOL N.

Kharkiv State University of Food Technology and Trade

EVOLUTION OF THE CONCEPT OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE CONTEXT OF STRATEGIC MANAGEMENT DEVELOPMENT

The paper presents the results of a theoretical study of the concept of corporate social responsibility (CSR), taking into account the main stages of strategic management development (strategic planning, corporate diversification, positioning in the market, sustained competitive advantages, resource-based concept, stakeholder's concept, and dynamic capabilities). Based on the results of critical analysis and generalization of existing approaches to the essence of social responsibility, the investigation determines its content characteristics, components and levels of implementation in the enterprise. Much attention is given to the duality of the social responsibility concept, which involves the organization of business activity in compliance with economic, legal, discretionary conditions and characteristics. It is noted that social responsibility characterizes the actions of the enterprise as a reaction to the expectations of various stakeholders. It contributes to the formation of the reputation aspect of CSR and provides long-term relationships with stakeholders. The research results show that today CSR is positioned as an independent concept, the basic idea of which is the idea of common values. In this case, the value creation occurs simultaneously with the creation of benefits (utility) for society and business. The CSR is integrated into the system of management by objects. It is concluded that there are three key levels of implementation of the concept of social responsibility in the enterprise. These levels can be represented by the following sequence of actions: "(1) a set of social actions in a particular area of activity – (2) the company's social responsibility strategy – (3) management of the company based on the concept of corporate social responsibility".

Key words: corporate social responsibility, public expectations, stakeholders, strategic management.

Постановка проблеми. Активність компаній у реалізації соціально-спрямованих проєктів свідчить про зростання інтересу бізнес-середовища до впровадження моделі управління підприємством на засадах концепції соціально-відповідального бізнесу (СВБ), що зумовлено тенденціями розвитку світової економіки та зміною свідомості споживачів. Опубліковані окремими компаніями дані свідчать у цілому про позитивний вплив програм соціального спрямування на споживчу лояльність і результати діяльності господарюючих суб'єктів, посилення їх конкурентних переваг [1]. Попри практичну затребуваність у науковій літературі дотепер немає єдиного підходу до розуміння сутності соціальної відповідальності бізнесу та рівня її інтеграції в систему управління підприємством, що актуалізує проблематику дослідження еволюції становлення цієї концепції з урахуванням розвитку стратегічного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність, ключові характеристики та моделі соціальної відповідальності бізнесу розглянуто у працях зарубіжних та вітчизняних вчених. Зокрема, теоретичні засади концепції СВБ наведено в працях Г. Боуэна, А. Керолла, М. Портера та М. Креймера, П. Друкера, А. Колота, Є. Благова; практичні моделі та інструменти її реалізації – в дослідженнях Х. Джонсона, Ф. Котлера, Н. Лі та інших. У межах загальної тези про суттєвий вплив бізнесу на суспільний розвиток та його відповідальність перед соціумом дослідники по-різному визначають зміст такої відповідальності, а також те, на які саме суспільні очікування та якою мірою має реагувати бізнес, що зумовлює доцільність подальших досліджень із цих питань.

Метою статті є дослідження теоретичних основ соціальної відповідальності бізнесу у контексті розвитку різних підходів і систем управління на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Дуальний характер відповідальності зумовив існування різних трактувань і моделей соціальної відповідальності, що еволюціонували разом із концепціями управління

підприємством. Початок дискусії щодо СВБ пов'язують з виходом праці Говарда Боуена (1953), у якій автором відзначено, що окрім економічних зобов'язань підприємство має ще соціальну відповідальність перед суспільством [2]. У визначенні соціальної відповідальності Г. Боуена були поєднані два компоненти – моральна установка бізнесмена та певна угода із суспільством, що зумовило подальші дискусії навколо сутності СВБ з приводу використання цієї категорії в контексті управління підприємством. Робота Г. Боуена вийшла у період, коли домінуючою була концепція довгострокового планування, що базувалася на механізмі екстраполяції. Зміни зовнішнього середовища не сприймалися як чинник впливу на управлінські рішення господарюючого суб'єкта, а джерела ефективності діяльності асоціювалися переважно зі зниженням собівартості продукції за рахунок оптимізації структури ресурсів. Цей період у розвитку СВБ визначають як «початок еволюції...», період, що відкрив сучасну еру соціальної відповідальності» [3]. Прояви відповідального ставлення бізнесу хоча й були відзначені, проте вони носили персоніфікований філантропічний характер і були пов'язані з діями окремих власників, та не розглядалися у контексті використання СВБ в управлінні підприємством.

Одним із перших управлінський аспект і роль СВБ у розвитку компанії відзначив К. Девіс. У його публікації [4, с.70] відзначалось, що СВБ є більше ніж просте дотримання економічних та технічних правил, а отже потребує певної уваги. Хоча безпосередньо автор не моделював зв'язок між СВБ та результатами діяльності компанії, проте відзначав, що соціальні заходи залежать від зовнішніх сил та можуть бути виправдані, адже надають шанс на отримання майбутніх економічних вигід [4, с.70].

До середини 70-х років XX століття, компоненти, що становлять суть СВБ (встановлені правила та філантропічні засади діяльності), не були узгоджені. Цільова настанова щодо забезпечення прибутковості бізнесу та задоволення інтересів власників сприймалася як протилежна й така, що суперечить розумінню соціальної відповідальності як рішенням, що виходять за межі економічних інтересів підприємства.

Так, наприклад, Мілтон Фрідман критично ставився до тези щодо соціальної відповідальності бізнесу, вважав її невірною, такою, що підриває засади вільного суспільства [5, с. 158], та сприймав виключно економічну відповідальність підприємства. Продовжуючи тезу про те, що у бізнесменів немає іншої соціальної відповідальності окрім відповідальності заробити для своїх акціонерів якомога більше грошей, автор відзначав: «чи буде добре, якщо ніким, окрім самих себе, не обрані приватні особи почнуть вирішувати, в чому полягає суспільний інтерес» [5, с. 158]. Він вважав, що в усіх учасників відносин – власника, профсоюзу та держави – своя відповідальність. У власника – ефективно використовувати ресурси, у профсоюзного лідера – вирішувати проблеми членів профсоюзу, в інших (а саме держави) – створювати таку законодавчу систему, за якої людина може досягати своїх цілей. [5, с. 157].

Таку саму позицію відстоювали П. Френч (1979), Т. Левітт (1958), які відзначали суперечливість тези про наявність певних намірів у корпорації [6, с.211], та підкреслювали, що бізнес матиме набагато більше шансів на виживання, якщо зосередиться на максимізації прибутку – основній цілі діяльності [7, с. 49]. Як показав час, такий підхід, тобто акцентування уваги на економічних аспектах діяльності компанії не є протилежним до соціальної відповідальності, а лише одним із її проявів, що відображає певну групу зобов'язань компанії перед суспільством, а вихід за її межі є не руйнівним, а економічно вигідним для підприємця.

Якщо М. Фрідман, П. Френч та Т. Левітт щодо зобов'язань бізнесу акцентували увагу на економічних аспектах діяльності компанії, то в роботах Дж. Мак Гуїрі, С. Сеті визначено більш широкі межі СВБ [8, 9]. Зокрема Дж. Мак Гуїрі відзначав, що соціальна відповідальність є дещо більшою ніж економічна та правова та відзначав зв'язок між соціальною відповідальністю та фінансовими результатами діяльності компанії [8]. У такому сенсі СВБ набуває специфічної характеристики, що може бути, а може й не бути, якщо підприємство тільки дотримується встановлених економічних і правових норм та правил. До того ж для визначення підприємства соціально-відповідальним є необхідним виконання певних умов. Зокрема не можна вважати соціально відповідальним підприємство, що реалізує соціальні проекти, та водночас випускає неякісну продукцію, або порушує інші нормативно встановлені правила діяльності. У зв'язку із цим відзначимо модель Х. Джонсона [10], відповідно до якої залежно від дотримання компанією норм і реалізації заходів соціального спрямування виділяються різні рівні СВБ, що формалізуються як безвідповідальність, законослухняність, фрагментарність, стратегічний рівень та рівень всебічної підтримки суспільства.

Із розвитком концепцій управління змінювалися і уявлення про роль СВБ для окремого підприємства. Так, з поширенням концепції конкурентних сил соціальна відповідальність набула ознак об'єкта управління з боку підприємства та сприймалася як відповідь на вплив чинників зовнішнього середовища, перш за все мікрооточення. Зокрема, Р. Акерман (1973), сприймаючи суспільні проблеми як чинник, що може позбавити підприємство можливості ефективно функціонувати, відзначав необхідність аналізу очікувань соціальних груп і впровадження певних заходів щодо вирішення соціальних проблем [11]. С. Сеті (1975) також орієнтувався на зовнішні чинники та, залежно від того, як співвідносяться очікування суспільства та діяльність компанії, виділяв певні рівні адаптації СВБ [9]. Зокрема згідно пропозицій автора відповідність дій встановленим нормам визначається як «соціальний обов'язок», випередження дій компаній порівняно з очікуваннями – як соціальну відповідальність, ініціативність щодо запобігання негативним наслідкам дій компаній – як соціальна чуйність [9].

Для розуміння сутності СВБ значущим є визначення того, на які очікування має реагувати бізнес. У цьому сенсі суттєвою для розуміння складу очікувань була модель А. Керолла (1979), згідно з якою СВБ

подана такими компонентами: економічна, правова, етична та дискреційна відповідальності [12]. Економічна відображала умови відповідності цільовим настановам діяльності підприємства щодо отримання прибутку, правова – нормам права, етична – нормам моралі, дискреційна – уявленням щодо благополуччя. У цій моделі були поєднані комерційні цілі підприємства та філантропічні очікування суспільства. У такий спосіб соціальна відповідальність набувала ознак специфічної діяльності. Економічна, правова, етична та дискреційна види соціальної відповідальності, виділені А. Кероллом, відображали очікування, на які повинен реагувати бізнес та визначали мотиви діяльності компанії у найбільш широкому виді – задоволення інтересів підприємства і суспільства. Виділені основні компоненти СВБ автор згодом представив у вигляді піраміди [13], вказавши таким чином на зв'язок між внутрішніми та зовнішніми цілями підприємства та послідовність розвитку соціальної відповідальності за видами (економічна, правова, етична, філантропічна).

З часом піраміду А. Керолла замінила сукупність сфер (економічна, правова, етична), що перетинаються в різний спосіб та відображають, не послідовні рівні соціальної відповідальності, як це було в піраміді, а різні стани соціальної відповідальності компаній з огляду на можливі варіанти перетину сфер їх реалізації (економічна, економіко-правова, економіко-етична, етико-правова та ін.) [14]. За А. Кероллом СВБ визначається як економіко-право-етична відповідальність. Проте, згідно з цією моделлю, підприємство може бути соціально-відповідальним і за окремими сферами відповідальності.

З розвитком ресурсної концепції управління сприйняття СВБ як вимоги, що надходить із-зовні змінилось на розуміння її як чинника, що створює певну цінність підприємства та є джерелом його конкурентних переваг, а реакція підприємства на зовнішнє середовище формалізувалась у вигляді специфічних активів (активів відносин, репутаційних активів) [15, с. 80]. Така трансформація стала можливою за умови побудови відносин підприємства із зовнішнім середовищем на взаємовигідних засадах із використанням моделі зацікавлених сторін [16], тобто встановлення тісних зв'язків із тими зовнішніми силами, які зумовлюють успішну діяльність підприємства.

Підґрунтям для таких зв'язків є пропозиції з боку підприємства, які відповідають очікуванням стейкхолдерів. Об'єктивно зобов'язання та очікування визначаються складом цих сторін та є специфічними з огляду ринку, сфери функціонування підприємства, певних атрибутів самих стейкхолдерів. Розуміння того, що занепокоєний стейкхолдер може стати перешкодою для досягнення стратегічних цілей підприємства, зумовило розвиток досліджень щодо систематизації зацікавлених сторін з урахуванням практики діяльності, а широке трактування стейкхолдерів, як груп, що мають певний вплив на компанію та залежність від неї (власники, споживачі, конкуренти, постачальники, групи із захисту прав споживачів, засоби масової інформації), [16] набуло конкретизації внаслідок групування зацікавлених сторін за різними критеріями, а сам: важливості для підприємства [17], впливу на підприємство, рівня відносин, наполегливості [18], легітимності [19], інтересу до підприємства та впливу на нього [20].

Концепція управління підприємством на основі теорії зацікавлених сторін завдяки об'єктивній залежності результатів діяльності (фінансових та нефінансових) від задоволення чи незадоволення стейкхолдерів, надала розуміння необхідності не тільки врахування та прогнозування очікувань і занепокоєнь стейкхолдерів, а й впливу на них з метою забезпечення необхідної для підприємства реакції зовнішніх сторін через формування стратегії СВБ як відображення цілей, принципів, методів, засобів реалізації окремого напрямку діяльності господарюючого суб'єкта. Таким чином, концепція СВБ набуває практичного впровадження у діяльність підприємства у вигляді окремої систематично здійснюваної діяльності, реалізація якої передбачає розробку та впровадження певної стратегії.

Перехід від концепції конкурентних сил до ресурсної моделі та управління на засадах концепції динамічних здатностей посилює сприйняття СВБ як інструмента впливу підприємства на зовнішнє середовище. Необхідність використання соціально - відповідальної поведінки на користь підприємства та проактивних дій господарюючого суб'єкта щодо зовнішнього середовища [21, с.35-36; 22, с. 303–307] відзначав П. Друкер. У переліку основних цілей менеджменту він виділяв «управління соціальним впливом і соціальною відповідальністю підприємства» [21, с.35] та наголошував на тому, що «для того, щоб виконувати основну функцію – виробляти товари і послуги – комерційне підприємство повинно здійснювати певний вплив на людей, на своє ближнє та далеке оточення у суспільстві» [21, с.36]. П. Друкер не тільки вказував на залежність між результатами діяльності компанії та діями компанії соціального характеру, а й наголошував на необхідності прогнозування таких результатів, дослідження реакції суспільства на такі заходи та проведення активних дій щодо усунення негативної реакції суспільства, в разі її виникнення [22, с. 306].

У розвиток питання щодо активного впровадження концепції СВБ у діяльність компанії відзначимо соціальні ініціативи Ф. Котлера, який виділяв шість типів соціальних ініціатив, а саме: просування соціальної справи, благодійний маркетинг, корпоративний соціальний маркетинг, корпоративна філантропія, волонтерська робота на користь суспільству та соціально відповідальні підходи до ведення бізнесу [23]. Серед наведених заходів тільки один носить філантропічний характер, інші соціально спрямовані заходи мають в основі досягнення економічних цілей, що підтверджує інтегральний характер СВБ як концепції управління підприємством, яка базується на узгодженні відносин бізнесу та суспільства.

Розвиток концепції динамічних здатностей, відповідно до якої ці здатності розглядаються як певний ланцюг між ресурсним забезпеченням підприємства та ринковими можливостями [24], зумовив перенесення

управлінських акцентів із зовнішнього на внутрішнє середовище компанії та сприяв розумінню того, що зовнішній прояв успішної діяльності підприємства на ринку є результатом розуміння потреб суспільства, уміння пропонувати певні цінності, що забезпечується не стільки наявністю та використанням певних ресурсів, скільки здатністю до виявлення потреб і очікувань як у внутрішньому, так і в зовнішньому середовищі підприємства, а також здатністю до проактивних дій в щодо соціального розвитку різних груп.

Відзначимо, що пошук джерел ефективності у внутрішніх можливостях та здатностях підприємства не суперечив концепції СВБ, а тільки підкреслив її дуальність відносно джерел соціальної відповідальності, зокрема те, що не тільки зовнішнє середовище може висувати умови до підприємства, але й підприємство, за певних умов, може створювати й поширювати певні норми й правила. У цьому значенні СВБ позиціонується не як окремий напрям діяльності, а як самостійна концепція управління [25, с. 33, 26], що може бути реалізована на підприємствах за певних умов, якими сьогодні, на думку М. Портера та М. Креймера, є ідея загальних цінностей, відповідно до якої вартість виробляється у такий спосіб, що одночасно створюється необхідне суспільству і підприємству благо [27].

Висновки. Проведене дослідження сутності соціальної відповідальності у перебігу розвитку стратегічного управління дозволило сформулювати загальні положення щодо її наповнення та особливостей реалізації на підприємстві. Визначено, що змістовне розуміння СВБ відбивається у положенні про її прямий зв'язок із діями бізнесу як реакцією на очікування різних представників суспільства. Унаслідок такого активного реагування формується репутаційний аспект СВБ і забезпечуються довгострокові відносини зі стейкхолдерами. На сучасному етапі стратегічного управління СВБ позиціонується як самостійна концепція, основним (базовим) положенням якої сьогодні є ідея загальних цінностей, відповідно до якої виробництво вартості відбувається одночасно зі створенням необхідних суспільству і бізнесу благ (корисності). СВБ інтегрується до системи управління за функціями та часовим горизонтом. Враховуючи зазначене, відзначено різні рівні реалізації концепції соціальної відповідальності на підприємстві, що можуть бути подані ланцюгом: «захід соціального спрямування у певній сфері діяльності – стратегія соціальної відповідальності компанії – управління компанією на основі концепції соціальної відповідальності бізнесу».

Література

1. Практики КСВ В Україні 2016 / під ред. Саприкіної. – М. : Центр «Розвиток «КСВ», 2016. – 100 с.
2. Bowen H. R. Social responsibilities of the businessman / H.R. Bowen. – New York : Harper & Brothers, 1953.
3. Благоев Ю. Е. Корпоративная социальная ответственность: эволюция концепций [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mybook.ru/author/yurij-blagov/korporativnaya-socialnaya-otvetstvennost-evolyuciy/read/>
4. Davis K. Can Business Afford to Ignore Social Responsibilities? URL: <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.2307/41166246>
5. Фридман М. Капитализм и свобода / Фридман М. ; пер с англ. – Новое издательство, 2006. – 240 с.
6. Френч П. Корпорация как моральный агент [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sci.brooklyn.cuny.edu/~schopra/Persons/French.pdf>
7. Левитт Т. The Dangers of Social Responsibility [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://57ef850e78feaed47e42-3eada556f2c82b951c467be415f62411.r9.cf2.rackcdn.com/Levitt-1958-TheDangersofSR.pdf>
8. Jean B. McGuire, Alison Sundgren and Thomas Schneeweis Corporate Social Responsibility and Firm Financial Performance. The Academy of Management Journal Vol. 31, No. 4 (Dec., 1988), pp. 854–872. URL: https://www.jstor.org/stable/256342?seq=1#page_scan_tab_contents
9. <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.2307/41162149>
10. Johnson H. Does it pay to be good? Social responsibility and financial performance. Business Horizons. 2003. 46 (6). P. 34-40.
11. Ackerman, R.W. (1973), “How companies respond to social demands, Harvard Business Review”, Vol. 51(4), 88-89.
12. Carroll A. B. (1979). A three-dimensional conceptual model of corporate social performance. Academy of Management Review, 4, 497–505.
13. Carroll, A. B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: toward the moral management of organizational stakeholders. Business Horizons, 34(4), 39–48.
14. Schwartz, M., & Carroll, A. B. (2003). Corporate social responsibility: a three domain approach. Business Ethics Quarterly, 13(4), 503–30.
15. Игумнов О. А. Теоретические аспекты генезиса концепции корпоративной социальной ответственности [Електронний ресурс] / О. А. Игумнов // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Экономика. Информатика. – 2012. – № 7-1 (126). – Режим доступу : <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-aspekty-genezisa-kontseptsii-korporativnoy-sotsialnoy-otvetstvennosti>
16. Freeman R. E. 1984. Strategic Management: A Stakeholder Approach. Pitman Publishing: Boston.
17. Clarkson M. E. A stakeholder framework for analyzing and evaluating corporate social performance. Academy of management review. 1995. Vol. 20, N. 1, P. 92–117. URL: <http://57ef850e78feaed47e42-3eada556f2c82b951c467be415f62411.r9.cf2.rackcdn.com/Clarkson-1995-StakeholderFramework.pdf>

18. Ronald K. Mitchell, Bradley R. Agle, Donna J. Wood Toward a Theory of Stakeholder Identification and Saliency: Defining the Principle of Who and What Really Counts. URL: https://www.jstor.org/stable/259247?seq=1#page_scan_tab_contents
19. Phillips R. Stakeholder theory and organizational ethics / R. Phillips. – San Francisco, Berrett-Koehler Publishers, 2003. 688 p
20. Fassin Y. The stakeholder model refined. Journal of business ethics. 2009. №. 1. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10551-008-9677-4>
21. Друкер П. Энциклопедия менеджмента / П. Ф. Друкер ; пер с англ. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2004. – 432 с.
22. Друкер П. Менеджмент / П. Ф. Друкер, Дж. А. Макьярелло. – М. : ООО ИД Вильямс, 2010. – 704 с.
23. Котлер Ф. Корпоративная социальная ответственность. Как сделать больше добра для вашей компании и общества / Котлер Ф., Ли Н. – К. : Стандарт, 2005.
24. Тис Д. Дж., Пизано Г., Шуен Э. 2003. Динамические способности фирмы и стратегическое управление. Вестн. С.-Петерб. ун-та. Сер. Менеджмент (4): 133–183.
25. Благов Ю. Е. Концепция корпоративной социальной ответственности и стратегическое управление / Ю. Е. Благов // Российский журнал менеджмента. – 2004. – No 3. – С. 17–34.
26. Колот А.М. Корпоративна соціальна відповідальність: еволюція та розвиток теоретичних поглядів [Електронний ресурс] / А.М. Колот // Економічна теорія. – 2013. – № 4. – С. 5–26. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2013_4_2
27. Портер М. Капитализм для всех [Електронний ресурс] / М. Портер, М. Креймер // Harvard Bussiness Rewiew. – Режим доступу : <http://hbr-russia.ru/biznes-i-obshchestvo/etika-i-reputatsiya/a10881/>

References

1. Praktiki KSV V Ukraїni 2016 /Pid red. Saprikinoї M.; Centr «Rozvitok «KSV». – 2016. – 100 s.
2. Bowen H. R. Social responsibilities of the businessman / H.R. Bowen. – New York: Harper &Brothers, 1953
3. Blagov YU. E. Korporativnaya social'naya otvetstvennost': ehvolyuciya koncepcij <https://mybook.ru/author/yurij-blagov/korporativnaya-socialnaya-otvetstvennost-evolyuciy/read/>
4. Davis K. Can Business Afford to Ignore Social Responsibilities? <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.2307/41166246>
5. Fridman M. Kapitalizm i svoboda / Per s angl. – Novoe izdatel'stvo, 2006.– 240 s.
6. French P. Korporaciya yak moral'niy agent <http://www.sci.brooklyn.cuny.edu/~schopra/Persons/French.pdf>
7. Levitt T. The Dangers of Social Responsibility <http://57ef850e78feaed47e42-3eada556f2c82b951c467be415f62411.r9.cf2.rackcdn.com/Levitt-1958-TheDangersofSR.pdf>
8. Jean B. McGuire, Alison Sundgren and Thomas Schneeweis Corporate Social Responsibility and Firm Financial Performance // The Academy of Management Journal Vol. 31, No. 4 (Dec., 1988), pp. 854-872/. https://www.jstor.org/stable/256342?seq=1#page_scan_tab_contents
9. <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.2307/41162149>
10. Johnson H. Does it pay to be good? Social responsibility and financial performance // Business Horizons. 2003. 46 (6). P. 34-40.
11. Ackerman, R.W. (1973), "How companies respond to social demands, Harvard Business Review", Vol. 51(4), 88-89.
12. Carroll A. B. (1979). A three-dimensional conceptual model of corporate social performance. Academy of Management Review, 4, 497–505.
13. Carroll, A. B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: toward the moral management of organizational stakeholders. Business Horizons, 34(4), 39–48.
14. Schwartz, M., & Carroll, A. B. (2003). Corporate social responsibility: a three domain approach. Business Ethics Quarterly, 13(4), 503–30.
15. Igumnov O. A. Teoreticheskie aspekty genezisa koncepcii korporativnoy social'noy otvetstvennosti // Nauchnye vedomosti Belgorodskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: EHkonomika. Informatika. 2012. №7-1 (126). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-aspekty-genezisa-kontseptsii-korporativnoy-sotsialnoy-otvetstvennosti>
16. Freeman R. E. 1984. Strategic Management: A Stakeholder Approach. Pitman Publishing: Boston.
17. Clarkson M. E. A stakeholder framework for analyzing and evaluating corporate social performance // Academy of management review. 1995. Vol. 20, N. 1, P. 92-117 <http://57ef850e78feaed47e42-3eada556f2c82b951c467be415f62411.r9.cf2.rackcdn.com/Clarkson-1995-StakeholderFramework.pdf>
18. Ronald K. Mitchell, Bradley R. Agle, Donna J. Wood Toward a Theory of Stakeholder Identification and Saliency: Defining the Principle of Who and What Really Counts https://www.jstor.org/stable/259247?seq=1#page_scan_tab_contents
19. Phillips R. Stakeholder theory and organizational ethics / R. Phillips. – San Francisco, Berrett-Koehler Publishers, 2003. 688 r
20. Fassin Y. The stakeholder model refined // Journal of business ethics. 2009. №. 1] <https://link.springer.com/article/10.1007/s10551-008-9677-4>
21. Друкер П. EHnciklopediya menedzhmenta / P. F. Druker: per s angl. – М. : Izdatel'skij dom «Vil'yams», 2004. – 432 s.
22. Друкер П. Menedzhment / P. F. Druker, Dzh. A. Mak'yarello. – М. : ООО ID Vil'yams, 2010 – 704 s.
23. Kotler F., Li N., «Korporativnaya social'naya otvetstvennost'. Kak sdelat' bol'she dobra dlya vashej kompanii i obshchestva» - K.: Standart, 2005
24. Tis D. Dzh., Pizano G., SHuen EH. 2003. Dinamicheskie sposobnosti firmy i strategicheskoe upravlenie. Vestn. S.-Peterb. un-ta. Ser. Menedzhment (4): 133-183
25. Blagov YU E. Koncepciya korporativnoy social'noy otvetstvennosti i strategicheskoe upravlenie / YU. E. Blagov // Rossijskij zhurnal menedzhmenta. –2004. – No 3. – S. 17–34.
26. Kolot A.M. Korporativna social'na vidpovidal'nist': evolyuciya ta rozvitok teoretichnih poglyadiv / A.M. Kolot // Ekonomichna teoriya. – 2013. - № 4. – S. 5 – 26. – Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2013_4_2
27. Porter M. Kapitalizm dlya vsekh / M. Porter, M. Krejmer //Harvard Bussiness Rewiew <http://hbr-russia.ru/biznes-i-obshchestvo/etika-i-reputatsiya/a10881/>

Рецензія/Peer review : 03.04.2018
 Надрукована/Printed : 04.06.2018
 Рецензент: д. е. н., проф. Гросул В. А.

УДК 379.85

ЛІХОНОСОВА Г. С.,
СОСНОВСЬКА Ю. Р.

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА ЕТНІЧНОГО ТУРИЗМУ:
АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ**

У статті висвітлено сутність та зміст поняття «етнічний туризм», досліджено різні підходи до його теоретичного трактування в сучасній літературі. Встановлено його структуру та зв'язки з іншими видами туризму, проаналізовано ресурсний потенціал як на державному, так і на регіональному рівнях. Визначено теперішній стан та роль етнічного туризму в розвитку Полтавської області, сформульовано проблеми та обґрунтовано шляхи їх вирішення в даному регіоні.

Ключові слова: етнічний туризм, туристичні ресурси, історична спадщина, Полтавський регіон.

LIKONOSOVA A.,
SOSNOVSKA J.

Kremenchuk Mykhaylo Ostrohradskyi National University

**ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC PROBLEMS OF ETHNIC TOURISM:
ACCIOLOGICAL ASPECTS**

The aim of the article is to describe the organizational and economic issues of ethnic tourism in terms of the formation of new human values on its basis and the interpretation of the axiological aspects of tourism activity. The article describes the essence and content of the "ethnic tourism" concept, examines different approaches to its theoretical interpretation in modern literature. Its structure and links with other types of tourism have been established, resource potential has been analyzed both at the state and regional levels. The present status and role of ethnic tourism in the development of the Poltava region are determined, problems are formulated and ways of its solution are grounded in this region. Axiological aspects of the ethnic tourism development, as the basis for the formation of human values, can be interpreted as the type of travel, during which tourists study a certain ethnic group of the population, their life, culture, household moments, etc. Tourist resources for ethnic tourism are diverse and peculiar. These are architectural monuments, museums, archival materials, picturesque places. All this creates favorable conditions for rest and familiarization with the history and culture of the people. In Ukraine, ethnic tourism has not yet developed and popularity. This is due to the fact that the participants of such tours are the elderly. Poltava region is the leader in terms of domestic development tourism in central Ukraine. But ethnic tourism in this region needs more development. There is a fashion for ethno-tourism, which became a form of recreation, which is in demand, gives an impetus to the revival and development of traditional culture.

Keywords: ethnic tourism, tourist resources, historical heritage, Poltava region.

Постановка проблеми та її актуальність. Туризм є одним із головних факторів, які впливають на економіку та на розвиток держави в цілому, задовольняють естетичні, моральні та духовні потреби людей. На сьогоднішній день подорожі відбуваються з ціллю заняття спортом, відпочинку, участі у походах, ознайомлення з місцевими пам'ятками культури, відвідування рідних місць. Так виникають нові види туризму, до яких можна віднести етнічний туризм.

У класичному розумінні етнічний туризм (етнотуризм, ностальгійний туризм, етнографічний туризм) – різновид туристичних подорожей, що здійснюються туристами до місць свого історичного проживання. Завдяки такому нововведенню багато хто може знайти своїх далеких родичів. Іноді люди відвідують місця, де проживали їхні батьки, далекі родичі або вони самі (наприклад, в далекій молодості через певні обставини були виселені з цих територій). Учасники етнічного туризму в основному люди похилого віку, що раніше проживали в цій місцевості. Основна частина програм і мета приїзду – індивідуальне (або невеликими сімейними групами) відвідування різних регіонів [1].

Туристичні ресурси для етнічного туризму різноманітні та своєрідні. Це пам'ятки архітектури, музеї, архівні матеріали, мальовничі місця. Все це створює сприятливі умови для відпочинку та ознайомлення з історією та культурою народу.

Щодо України, то етнічний туризм на сьогодні ще не набув розвитку та значної популярності. Це пов'язано з тим, що учасники відповідних турів, тобто найчастіше люди похилого віку, подорожують набагато менше, аніж, наприклад, в країнах Європи та Америки. Тому зазвичай такий ностальгійний туризм організовується для іноземців, що походять із українських територій – вони відвідують місця свого народження, проведення дитинства тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти етнічного туризму протягом останніх років досліджують такі історики та туризмознавці: І. О. Бочан [2], І. М. Кулаковська [3], О. І. Кузьмук [4], Л. Д. Божко [5] та інші. Незважаючи на значний інтерес до даної теми аналіз літературних джерел показав, що в наукових працях недостатньо вивчено зміст та поняття терміну «етнічний туризм», розкрито не всі проблеми в даній галузі, не чітко визначені шляхи вирішення питань щодо покращення стану етнотуризму як на державному, так і на територіально-обласному рівнях. Такі обставини обумовлюють актуальність дослідження.

Метою статті є характеристика організаційно-економічної проблематики етнічного туризму з точки зору формування на його основі нових людських цінностей та тлумачення аксіологічних аспектів туристичної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першим визначення поняття «етнічний туризм» запропонував американський дослідник В. Сміт у 1977 р. Він засвідчив його як вид туризму, основною метою якого є пізнання багатих звичаїв та традицій різних народів, до якого входить відвідування їхніх домівок та поселень, спостереження за обрядами та життям у цілому.

Поняття «етнічного туризму» тлумачать багато науковців та вчених, трактування деяких із них наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Різні підходи до трактування етнічного туризму в сучасній науковій літературі*

Вчені	Наукове трактування
Р. Макінтош, С. Гольднер	Переглянувши запропоноване В. Смітом визначення, окреслили етнотуризм як подорож з метою спостереження за культурою і способом життя по-справжньому екзотичних народів.
Б. Кінг	До етнічного туризму відносяться подорожі, чия основна мотивація полягає в етнічному возз'єднанні. Мета етнічних возз'єднань активно простежується у країнах Північної Америки та Австралії, чия новітня історія була побудована на міграції, але це також стосується й частин світу, включаючи Африку, Європу та Азію.
П. Ван ден Берг	Описав етнічний туризм, як форму туризму, де культурна екзотика тубільців є основою «приманки» для туристів.
С. Харроон, В. Вайдер	Визначили етнічний туризм як поїздку, вмотивовану передусім як пошуком тісного контакту з людьми, етнічна приналежність і культурна специфіка яких відрізняється від подібних ознак туристів.
Лі Юнь	Визначив етнічний туризм, як туризм, основною метою якого є пошук екзотичного культурного досвіду через взаємодію з відмінними етнічними групами. Він включає в себе туристичні поїздки, упродовж яких споглядаються артефакти, ритуали тощо, пов'язані з конкретною етнічною групою. Процес споглядання таких речей, на думку вченого, є важливою частиною мотивації до поїздки.
Д. Мерпер, Д. Гетц, В. Джеймсон	Поряд з терміном «етнічний туризм» широко використовували поняття «аборигенський» туризм і «корінний» туризм.
Р. Батлер, Т. Хинчей	Окреслили «корінний туризм» як туристичну діяльність, у якій беруть безпосередню участь корінні етнічні групи з метою дослідження або споглядання атрактивних ознак власної культури, від якої вони відійшли з огляду на ті або інші обставини.
М.П. Кляп, Ф.Ф. Шандор	Етнічний туризм (ностальгічний, етнографічний туризм) – різновид туризму, який здійснюється туристами на місця свого історичного проживання.
І.О. Бочан	Розглядає етнічний туризм як важливу складову людських цінностей, як специфічний вид людської діяльності, мотивацією якої є пізнання краєзнавчих та країнознавчих ресурсів, ознайомлення з цінностями етнографічних груп у місцях їх компактного проживання на території України.
І.А. Волкова	Тлумачить термін «етнічний туризм» як поїздки, що організовуються до регіонів проживання нечисленних народів, які не мають власної державності або національно-адміністративної автономії у складі інших держав.
І.М. Кулаковська	Етнічний туризм – це вид поїздок, під час яких туристи вивчають певну етнічну групу населення, їх життя, особливості культури, побутові моменти тощо. Етнотуризм має бути спрямований не лише на збагачення духовної культури, а й на виховання у молодого покоління національної самосвідомості, самоідентифікації. В рамках етнічного туризму можливе відвідування місць, де проживали предки або самі туристи, які в далекій молодості були виселені або виїхали з цих територій.
В. Кифяк	Під етнотуризмом розуміє поїздки з метою побачень з рідними та близькими. Таке твердження є дискусійним, оскільки науковець у власному тлумаченні сутності етнотуризму ідентифікує останній як ностальгічний туризм.
Н.А. Малова	Стверджує, що «ностальгічний чи етнічний туризм – це вид відпочинку, під час якого туристи вивчають визначену етнічну групу населення, її життя, особливості культури, побуту і т. д.».
М. Орлова	Розглядає етнічний туризм як підвид пізнавального туризму, метою якого є ознайомлення з матеріальною та духовною культурою певного етносу.

* складено автором на основі джерела [6]

На нашу думку, визначення І.М. Кулаковської є найбільш вдалим, тому в даній статті воно обране за базу.

Межа між культурним, сільським зеленим та етнічним туризмом дуже тонка. Єдине, що варто зауважити, що кожен із даних видів туризму має свої відмінності та особливості, це і відрізняє етнічний туризм від інших.

Аналізуючи вищенаведений матеріал можна зробити висновок, що етнічний туризм має тісні зв'язки з іншими видами туризму (рис. 1).

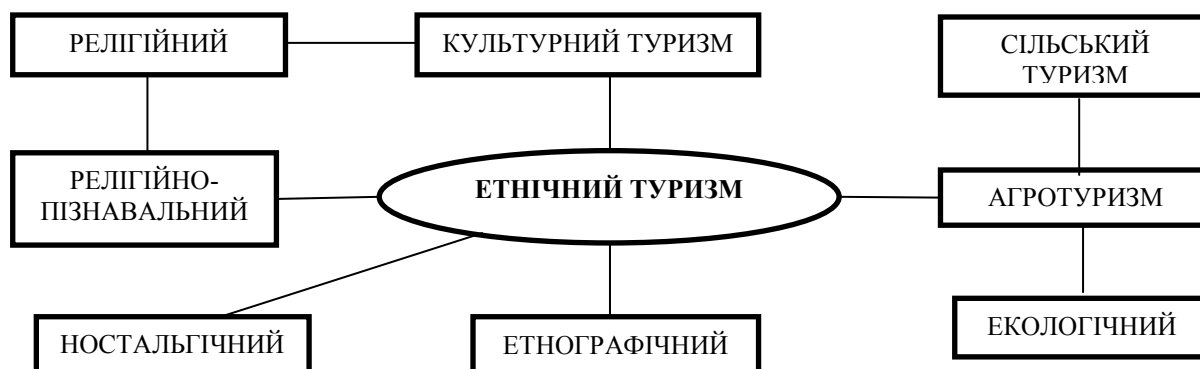

Рис. 1. Структура та зв'язки етнічного туризму

Туристичні ресурси для етнічного туризму багаті і своєрідні. Це пам'ятки архітектури, музейні експозиції, архівні матеріали, мальовничі природні місця. У сукупності все це створює сприятливі умови для відпочинку та ознайомлення з історією та культурою народу. Сучасний етнічний туризм може бути як внутрішнім (наприклад, відвідування сільської місцевості міськими жителями з метою ознайомлення з архаїчними діалектами, фольклором, побутом, культурою і мовами автохтонних народів), так і зовнішнім, який пов'язаний з відвідуванням історичної батьківщини або місць народження родичів.

Україна на сьогоднішній день володіє великою базою історично-культурних туристичних ресурсів, частина з яких знаходиться під контролем держави. Їхня кількість складає близько 130 тис. пам'яток культури:

- 56206 пам'яток археології;
- 51364 пам'яток історії;
- 5926 пам'яток монументального мистецтва;
- 16293 пам'ятки архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтів [1].

Це є вдалою перспективою для розвитку етнічного туризму.

Для більш точного розуміння етнічного виду туризму було проведено дослідження на базі Полтавського регіону, на основі визначення та аналізу його ресурсних можливостей.

Полтавська область – привабливий туристичний регіон, розташований в центральній частині Лівобережної України, з унікальними туристичними можливостями, що сприяють розвитку сфери розваг в туризмі. В області є чимало місць, де можна розвивати етнографічний туризм [7].

Пам'ятки історичної спадщини на території області знаходяться під охороною держави – це визначні археологічні, архітектурні та історичні пам'ятки, з яких складається культурна спадщина народу. На сьогоднішній день їх налічується понад чотири тисячі. Серед них:

- пам'ятки містобудування і архітектури;
- пам'ятки історії;
- пам'ятки монументального мистецтва;
- пам'ятки археології;
- історико-культурні заповідники.

Полтавщина – лідер за показниками розвитку внутрішнього туризму в центральній Україні. Потенційними клієнтами відвідуванні області є туристи з Дніпра, Запоріжжя, Харкова, Кіровограда, Києва і Сум. Потік екскурсантів можна було б збільшити, якщо б інфраструктура області відповідала туристичним потребам. Внутрішній турист, на жаль, людина середніх або навіть невисоких статків, це можна пояснити нестабільною економічною ситуацією в країні: заробітна плата не відповідає нагальним людським потребам та відповідним цінам [8].

Розвитку туристично-рекреаційної сфери області сприяє проведення екскурсійно-методичних подорожей, інфотурів, навчальних поїздок, розробка нових етнічних турів.

На Полтавщині етнотуризм ще не набув значної популярності, хоча швидко рухається до цієї цілі. Це пояснюється тим, що Полтавський край має хороші перспективи та ресурсну базу для розвитку такого виду туризму.

Для того, щоб обрати правильні методи роботи в галузі етнічного туризму потрібно визначити компоненти, які роблять дану область привабливою для туристів (рис. 2) [9].

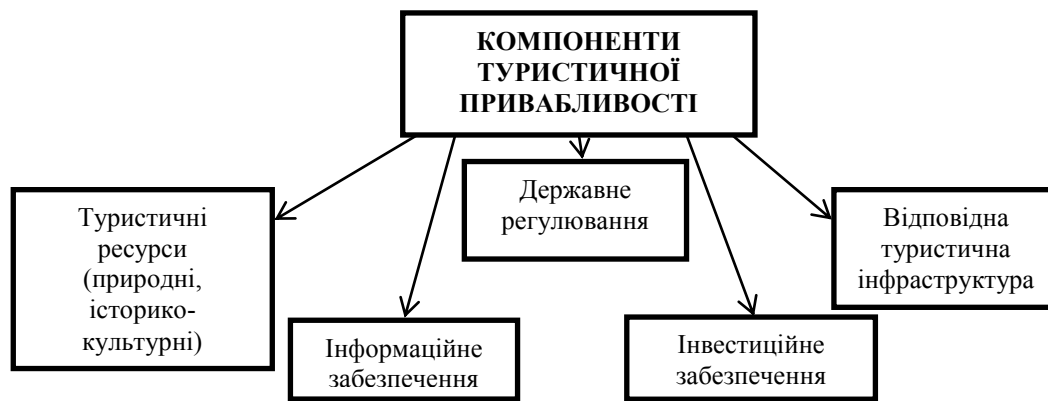

Рис. 2. Компоненти туристичної привабливості області

Одним із інноваційних підходів до розвитку етнотуризму є інтерактивні форми екскурсійного обслуговування, які проводяться з метою популяризації літературної спадщини національного значення, просування новітніх форм туристсько-екскурсійного обслуговування відвідувачів музеїв комунальної сфери управління міста Полтави. Наприклад, на базі Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка та ДІКЗ «Поле Полтавської битви» здійснюється запровадження інтерактивної форми подачі наукової інформації та роботи з відвідувачем. Протягом року з класичним екскурсійним обслуговуванням надаються послуги тематично-театралізованої екскурсії з елементами інтерактивної присутності екскурсанта, майстер-класи тощо.

Інформаційно-туристичний маршрут за допомогою QR-кодів «Літературними стежками Полтави» (в рамках відзначення Всесвітнього дня туризму та Дня туризму в Україні) став вдалим початком визначення Полтавського регіону як гідного представника в туристичному світі України.

За допомогою спеціальних антивандальних інформаційних табличок з QR-кодами, які мають вже знайому полтавцям та гостям міста символіку у вигляді підкови – смайлика, прокладено туристичний маршрут, що охоплює всі три літературно-меморіальні музеї міста, а саме: Івана Котляревського (Першотравневий проспект, 18), Володимира Короленка (вул. Королека, 1) та Панаса Мирного (вул. Панаса Мирного, 56). Загальна протяжність інформаційно-туристичного маршруту становить 3,3 км. Головними об'єктами показу є музейна територія, меморіальні будинки видатних письменників, історія формування музейної колекції, її найголовніші експонати.

З метою розширення та урізноманітнення видової поліграфічної продукції інформаційно-іміджевого набору «Полтава туристична», який розповсюджується серед офіційних делегацій, учасників міських фестивалів та конкурсів, протягом 2016 року розроблено та випущено:

Інформаційно-презентаційний путівник «Полтава – місто, в якому хочеться жити» (українською та англійською мовами, червень 2016 року, наклад – 1 тис. примірників). Видання – лауреат Обласного конкурсу «Краща книга Полтавщини – 2016 року»;

Туристичний путівник «Сім чудес міста Полтави» (українською та англійською мовами, вересень 2016 року, наклад – 1 тис. примірників).

Полтавська область знаходиться у TOP-10 областей України по рейтингу відомих брендів та місць відпочинку. Рівень надання туристичних послуг в області забезпечується інфраструктурою, яка на сьогодні складається з 50 готелів та інших закладів розміщення (29 мають сертифікацію), 12 санаторно-курортних закладів, 100 осель зеленого туризму, більше 100 об'єктів харчування, туристичні послуги надають 226 туристичних агенцій та операторів (їх кількість зросла у 10 разів за останнє десятиріччя) [10].

Проаналізувавши розвиток саме етнічного туризму на Полтавщині можна чітко сформулювати проблеми, з якими зіштовхнулася ця область:

- нерациональне використання туристичних ресурсів області, зокрема природно-рекреаційних ресурсів та об'єктів історико-культурної спадщини;

- невідповідність об'єктів туристичної інфраструктури та туристичних послуг сучасним вимогам щодо технічної та функціональної якості;

- недосконалість системи державного управління туризмом і діяльністю курортів, низька ефективність взаємодії центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, приватного сектору та громадськості в управлінні розвитком туризму і діяльності курортів тощо;

- підвищення професійного рівня кадрів по забезпеченню діяльності туристичної галузі [11].

Основними шляхами вирішення існуючих проблем є:

- реалізація політики держави у сфері туризму і діяльності курортів на Полтавщині;

- оптимізація системи управління сферою туризму і діяльністю курортів;

- забезпечення оптимального середовища сталого розвитку туризму в області;

- інноваційний підхід до управління конкурентоспроможністю обласного та районних туристичних продуктів;
- просвітницька діяльність та науково-освітнє забезпечення сталого розвитку туризму;
- забезпечення ефективного просування обласного туристичного продукту на міжнародному та внутрішньому туристичному ринках.

Подальший розвиток сфери туризму і діяльності курортів в області може бути реалізований через впровадження ефективного державного регулювання розвитку туризму і діяльності курортів, передбачає суттєве вдосконалення регулятивної ролі держави в поєднанні з упровадженням європейської моделі державно-приватного партнерства [11].

Реалізація напрямів та виконання завдань розвитку сфери туризму і діяльності курортів дасть змогу до 2020 року забезпечити:

- зростання потоку внутрішніх туристів до 10 відсотків щорічно;
- зростання потоку в'їзних туристів до 10 відсотків щорічно;
- збільшення обсягів наданих туристичних послуг до 5 відсотків щорічно;
- збільшення частки сфери туризму і діяльності курортів у валовому внутрішньому продукті до 5 відсотків загального обсягу;
- збільшення до 5 відсотків щорічно кількості готелів та інших засобів тимчасового розміщення;
- збільшення до 5 відсотків щорічно кількості робочих місць у туристично-рекреаційній та туристичній сферах;

- створення умов для впровадження ефективної маркетингової та інформаційної політики з підтримки обласного туристичного продукту на внутрішньому та міжнародному туристичних ринках;
- приведення технічної та функціональної якості обласних об'єктів туристичного відвідування та об'єктів туристичної інфраструктури до сучасних вимог, директив ЄС та рекомендацій ЮНВТО [11].

Просування етнографічного туризму в регіоні дозволить вирішити такі економічні та соціальні проблеми:

- ефективне використання туристичних та місцевих ресурсів;
- створення додаткових робочих місць;
- зміцнення фінансової стабільності місцевих бюджетів;
- відновлення та збереження історико-культурної спадщини.

Висновки. Виходячи з цього, аксіологічні аспекти розвитку етнічного туризму, як базису формування людських цінностей, можна трактувати як вид поїздок, під час яких туристи вивчають певну етнічну групу населення, їх життя, особливості культури, побутові моменти тощо. Саме тому етнічний туризм справедливо вважається рушійною силою соціально-культурного й економічного розвитку як окремого регіону, так і держави в цілому. За допомогою просування внутрішнім туризмом народних звичаїв і традицій формується пізнавальний та ціннісний інтерес до духовно-культурної спадщини, етнографічних та етнічних традицій буття. Все це сприяє вирішенню соціально-економічних проблем регіону, розвитку туристичної інфраструктури, створенню умов для розширення зайнятості населення у сфері обслуговування. З'являється мода на етнотуризм, який, в свою чергу, став формою відпочинку, яка користується попитом, дає поштовх до відродження та розвитку традиційної культури (народних промислів, архітектури, мистецтва). І взагалі – це фінансово вигідна можливість відпочити та культурно збагатитися.

Наразі саме етнічний туризм набуває дедалі важливішого значення для розвитку економіки та соціальної сфери України та Полтавської області зокрема. Полтавщина – стратегічно важливий культурний, політичний та економічний регіон України, який, водночас, є найбільшим туристично-відпочинковим регіоном Центральної України. Проте визначено проблеми етнічного туризму даного регіону та обрано подальші шляхи вирішення цих проблем.

Таким чином, потрібно реалізувати політику держави у сфері туризму і діяльності курортів, зокрема на Полтавщині; оптимізувати системи управління сферою туризму і діяльністю курортів; забезпечити оптимальне середовище сталого розвитку туризму; створити інноваційний підхід до управління конкурентоспроможністю обласного та районних туристичних продуктів; забезпечити просвітницьку діяльність та науково-освітній сталий розвиток туризму; забезпечити ефективне просування обласного туристичного продукту на міжнародному та внутрішньому туристичному ринках.

Література

1. Мисяк О.М. Перспективи розвитку етнічного туризму в Україні / О.М. Мисяк // Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні тенденції розвитку туризму». Частина II. – Миколаїв : ВП «МФ КНУКІМ», 2015. – С. 68–71.
2. Бочан І.О. Етнічний туризм у сільській місцевості та шляхи його розвитку / І.О. Бочан, М.Ф. Цимбалюк. – Львів : ЛІЕТ, 2011. – С. 195–199.
3. Кулаковська І. М. Розвиток етнічного туризму на Житомирщині / І. М. Кулаковська // Актуальні питання культурології. – 2012. – Вип. 12. – С. 79–80.
4. Кузьмук О. І. Культурний туризм як інструмент формування національної ідентичності [Електронний ресурс] / О. І. Кузьмук / Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/desember08/23.htm>.

5. Божко Л.Д. Культурний туризм як важливий чинник соціально-культурного розвитку регіонів України [Електронний ресурс] / Теорія та історія культури (філософські й культурологічні виміри) // Л.Д. Божко. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ku/2011_32/32-1-19.pdf.
6. Рожнова В. Проблеми та перспективи розвитку етнотуризму: зарубіжний та український досвід / В. Рожнова, Н. Терес // Етнічна історія народів Європи. – 2013. – Вип. 39. – С. 35–44.
7. Литовченко І. Етнографічні атракції та туристична привабливість Полтавщини / І. Литовченко, Є. Перепеляк // Тенденції розвитку туристичної індустрії в умовах глобалізації : матеріали І-ї Міжнародної науково-практичної конф., 27–28 квітня 2017 р. – Ужгород : ПП «Інватор», 2017. – С. 13–15.
8. Варвянська С. Мода на своє. Як розвивається полтавський туризм і що йому заважає [Електронний ресурс] / С. Варвянська. – Режим доступу : poltava365.com.
9. Колесник О.О. Економічна оцінка туристичної привабливості України / О.О. Колесник // Економіка. Управління. Інновації. – 2010. – № 1 (3).
10. Стан та перспективи розвитку інфраструктури регіонів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.fes.kiev.ua.
11. Обласна програма розвитку туризму і курортів на 2016–2020 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : poltava-tour.gov.ua.

References

1. Misyak O. M. Prospects for the development of ethnic tourism in Ukraine. / O. M. Misyak. Materials of the Third All-Ukrainian Scientific and Practical Conference «Modern Trends in Tourism Development». – Part II Mykolaiv: «MF KNUKIM», 2015 – 145 p. – P. 68–71.
2. Bochan I. Ethnic tourism in the countryside and the ways of its development. / I. Bochan, M. Tsimbalyuk – Lviv: LET, 2011. – 426 p. – P. 195–199.
3. Kulakovska I. Development of ethnic tourism in Zhytomyr region / I. Kulakovska // Current issues of cultural studies. – 2012. – № 12. – P. 79–80.
4. Kuzmuk O. Cultural tourism as an instrument for the formation of a national identity. [The electronic resource] / O. I. Kuzmuk. National Institute for Strategic Studies. – Access mode: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/desember08/23.htm>.
5. Bozhko L. Cultural Tourism as an Important Factor in the Socio-Cultural Development of Ukrainian Regions / Theory and History of Culture (Philosophical and Cultural Dimensions) // L. Bozhko. [The electronic resource]. – Access mode: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ku/2011_32/32-1-19.pdf.
6. Rozhnova V. Problems and prospects of ethno-tourism development: foreign and Ukrainian experience. / V. Rozhnova, N. Teres // Ethnic history of the peoples of Europe. – 2013. – p. 39. – p. 35–44.
7. Litovchenko I. Ethnographic attraction and tourist attraction of Poltava region. / I. Litovchenko, E. Perepelak // Trends in the development of the tourism industry in a globalizing environment: materials of the I International Scientific and Practical Conference, April 27–28, 2017 – Uzhhorod: «Invasor», 2017. – P. 13–15.
8. Varvyanska S. Fashion on its own. How Poltava tourism is developing and what it disturbs [The electronic resource] / S. Varivanska. – Access mode: poltava365.com.
9. Kolesnik O. Economic assessment of Ukraine's tourist attractiveness. / O. Kolesnik // Economy. Management. Innovations – 2010. – № 1 (3).
10. Status and Prospects for Infrastructure Development in Ukraine's Regions [The electronic Resource]. – Access mode: www.fes.kiev.ua.
11. Regional program of tourism development and resorts for 2016–2020 [The electronic resource]. – Access mode: poltava-tour.gov.ua.

Рецензія/Peer review: 27.03.2018

Надрукована/Printed: 03.06.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Калінеску Т. В.

УДК 620.95

МИКОЛЮК О. А.

Хмельницький національний університет

ЖЕЛАВСЬКА І. А.,

ЛЯХОВЕЦЬ В. В.

Хмельницький політехнічний коледж Національного університету "Львівська політехніка"

ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ ВЕКТОРІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ

Здійснено аналіз стану та перспектив розвитку альтернативних джерел енергії в Україні на інноваційних засадах. Виявлено взаємозв'язок між забезпеченням енергетичної безпеки та впровадженням політики спрямованої на енергоефективні технології і збільшення виробництва енергії з відновлюваних джерел. Досліджено проблему заміщення природних енергоресурсів альтернативними джерелами енергії. Доведено вплив використання відновлюваних джерел енергії на зниження енергоємності валового внутрішнього продукту. Наведено ключові орієнтири політики енергоефективності в Україні та обґрунтовано місце відновлюваних джерел енергії в її реалізації.

Ключові слова: відновлювана енергетика, інноваційні джерела енергії, енергоефективні технології, національна економіка, енергетична безпека, стратегічні напрями.

MYKOLIUK O.

Khmelnytsky National University

ZHELAVSKA I.,

LIAKHOVETS V.

Khmelnytsky Polytechnic College of National University "Lviv Polytechnic"

FORMATION OF KEY VECTORS TO ENSURE ENERGY SAFETY CREATION OF THE PRIZE OF DEVELOPMENT OF ALTERNATIVE ENERGY SOURCES

The present article is dedicated to the scientific study of the ways of economic crisis negotiation caused by the energy dependence of Ukraine and several factors: both social, economic origin and political one. The study demonstrates that energy is one of the most significant industries of the national economy and an effective uninterrupted energy supply appropriately has an effect on economic growth. The article shows the necessity in development of alternative energy sources in Ukraine in order to enhance energy efficiency and develop energy security. Energy security is an integral part of the economic and national security of Ukraine which is essential for the existence and the development of a country. In the modern sense, to guarantee energy security means to achieve the state of technically superior, stable, economically effective and environmentally appropriate maintenance of energy resources in economic and social spheres of a country. Also it means to enable the formulation and implementation of national economy security policy. The need for development of qualitatively new decisions concerning implementation of energy efficiency policy is determined in this article. The author suggests to increase the efficiency of the national economy of Ukraine by formation of national energy security, its development and implementation of renewable energy. The study examines the current state of alternative energy. The paper reveals the outlook for alternative energy sources in Ukraine built on innovative principle. The major impact vectors of formation of energy security in Ukraine are identified. The study examines the definitions such as "alternative sources", "renewable energy" and describes the difference in their meaning. The research monitors the application of renewable energy in Ukraine during the last few years. It demonstrates a gradual increase of the part of renewable energy application. The fundamental obstacles in achieving the objectives taken under National Renewable Energy Action Plan are highlighted. The most effective means of energy renewing in Ukraine such as wind energy, solar energy, bioenergy, hydro energy, geothermal energy are revealed. The article reports that renewable energy is less than 1% of total energy generation in Ukraine. The importance of renewable energy tends to increase in the terms of 10% rate of renewable energy until 2020 which is declared by government. According to Energy Strategy of Ukraine until 2035, the name of which is "Safety, energy efficiency, competitiveness", renewable energy must achieve the 25% rate in the basic structure of energy generation. The author shows that the substantive motivation of the intensive scientific and technological development of biogas generation is a rise of environmental pollution with organic and human waste. One of the most influential ways to stimulate the development of renewable energy in Ukraine is "green" tariff application for electricity generated by renewable energy. The paper explores world trends of renewable energy development and defines the energy security priorities, namely the development of technology for exploration, extraction and exploitation of fossil fuel; adoption of energy saving and energy efficient technologies; establishment of energy policy; development of technology of alternative sources application and consumer protection. Data are given about energy efficiency policy in Ukraine. The role of renewable energy in its implementation is explained in this article. The author defines the key indicators of renewable energy optimization in Ukraine, namely the lack of sufficient fossil fuel; the disastrous state of the domestic fuel and energy complex which is reflected in the low efficiency of traditional fuel and energy resources and deterioration of capital stock; environmental issues; the necessity in pursuant to the international commitments concerning the reduction of waste; "green" energy development; EU obligations. For that reason, the development of non-traditional and renewable energy should be considered as an important factor in the promotion of energy security of Ukraine and the reduction of anthropogenic energy influence on the environment.

Keywords: renewable energy, innovative energy sources, energy-efficient technologies, national economy, energy security, strategic areas.

Постановка проблеми. Важливим критерієм сталого розвитку є стабільне, економічно ефективне та екологічно прийнятне забезпечення енергетичними ресурсами економіки країни, що є запорукою її енергетичної безпеки. Сьогодення України відображається у значній потребі імпортування енергетичних ресурсів та відсутності достатніх можливостей альтернативного отримання деяких джерел енергії. Відтак, формування енергетичної безпеки стає пріоритетним вектором в економічній та державній політиці держави, а процеси, що відбуваються на світовому енергетичному ринку ще раз засвідчують актуальність даної проблеми як для всієї світової спільноти, так і для України зокрема. Рівень забезпеченості енергоносіями виступає як один із основних факторів соціально-економічного розвитку країни. Левова частка промисловості України характеризується значною енергоємністю виготовленої продукції та високою залежністю від імпортованих енергоносіїв, тому впровадження політики спрямованої на енергоефективні технології та збільшення виробництва енергії з відновлюваних джерел формує майбутнє енергетичної безпеки країни. Пошук альтернативи заміщення традиційних джерел енергії покликаний компенсувати недоліки існуючої енергетичної системи, оскільки запаси відновлювальних джерел енергії є практично невичерпні та сприятимуть економічному зростанню за рахунок скорочення витрат на енергію в усіх сферах господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку альтернативної енергетики в Україні присвячено значну частину наукових праць, зокрема Г. Калетніка [1], Г. Гелетухи [2], С. Кудрі [3], Г. Півняка [4] та багатьох інших. Проблеми розробки та реалізації заходів енергоефективності відображені в працях таких вчених, як В. Бараннік [5], О. Цапко-Піддубна [6], Н. Казакова [7] та інших. Проте, багатовекторність проблематики розвитку альтернативних джерел енергії в Україні та забезпечення таким чином її енергетичної безпеки обумовлює необхідність подальших досліджень, зокрема в частині досягнення високого рівня енергоефективності.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є аналіз сучасного стану альтернативної енергетики, обґрунтування перспектив її інноваційного розвитку та визначення векторів впливу у формуванні енергетичної безпеки України.

Виклад основного матеріалу дослідження За результатами XXI Конференції ООН з питань клімату, яка відбулася проходила в Парижі у грудні 2015 року, альтернативну енергетику визнано головним інструментом зі скорочення викидів парникових газів в атмосферу з метою мінімізації наслідків зміни клімату на планеті. У світі спостерігається стійка тенденція до розвитку відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) та поступового заміщення ними традиційної генерації.

Дослідження категорії «альтернативні джерела» варто починати з характеристики видів джерел енергії загалом. У літературі категорії «відновлювані та альтернативні джерела енергії» переважно тотожні. Але, як свідчить аналіз, між цими категоріями є певні відмінності [10]. Термін «відновлювані» походить від дієслова «відновлювати», що означає приводити в попередній стан. Таким чином, відновлювані джерела енергії – це ті джерела енергії, які не вичерпуються під час їх використання, наприклад, сонячні, вітряні, водні, геотермальні й біомаса [1]. За останні роки в Україні спостерігається поступове зростання частки використання відновлюваної енергетики, проте складна економічна ситуація в країні не сприяє досягненню цілей, прийнятих у Національному плані дій з відновлюваної енергетики.

Проблема заміщення природних енергоресурсів альтернативними джерелами енергії безпосередньо пов'язана із зниженням енергоємності валового внутрішнього продукту України та обумовлена необхідністю забезпечення енергетичної безпеки та незалежності держави. Україна має значний потенціал в розвитку альтернативної енергетики та перспективи для її застосування. За оцінками міжнародного агентства IRENA, Україна має самий великий серед країн Південно-Східної Європи технічний потенціал використання ВДЕ – 408,2 ГВт (без урахування великих гідро-електростанцій (ГЕС). Найбільшою є технічна можливість застосування вітрових та сонячних електростанцій: 321 ГВт та 71 ГВт відповідно [3]. За оцінками фахівців Інституту відновлюваної енергетики НАН України, загальний річний технічно-досяжний енергетичний потенціал відновлюваних джерел енергії України в перерахунку на умовне паливо становить близько 98 млн т у. п., що становить більше 50% загального енергоспоживання в Україні на даний час і 30 % енергоспоживання в 2030 р. [4]. Частка енергії добутої за рахунок альтернативних джерел становить сьогодні близько 3 %. Згідно з українською енергетичною стратегією до 2030 р. частку альтернативної енергетики на загальному енергобалансі країни буде доведено до 20 % [5; 11].

Основними і найбільш ефективними напрямками відновлюваної енергетики в Україні є вітроенергетика, сонячна енергетика, біоенергетика, гідроенергетика, геотермальна енергетика.

Відповідно, у 2016 році загальна встановлена потужність вітрової енергетики України становила 525,6 МВт, з яких 437,8 МВт знаходяться на материковій частині України. Україна має значний вітроенергетичний ресурс, достатній для забезпечення розвитку великих вітроенергетичних об'єктів. Відтак, південне узбережжя України та Карпати є одними з кращих в країні за оцінкою існуючого вітрового потенціалу, тобто розвиток вітрової енергетики має бути зосереджений, в першу чергу, у вище названих регіонах. На даний час за діючими вітроенергетичними потужностями лідирує Запорізька область, встановлена вітроенергетична потужність якої складає 200 МВт. На кінець 2016 року в Україні працювали 12 вітрових електростанцій (ВЕС), найбільша з яких – Ботівська вітроелектростанція потужністю 200 МВт, розташована в Запорізькій області [4; 7].

Необхідно зазначити, що електрична енергія, вироблена на ВЕС, є самою дешевою серед інших видів електроенергії, виробленої за рахунок ВДЕ.

Щодо розвитку сонячної енергетики, то річний технічно досяжний енергетичний потенціал сонячної енергії в Україні еквівалентний 6 млн т у. п., його використання дозволило б замінити біля 5 млрд м куб. природного газу. Середньорічна кількість сумарної сонячної радіації, що потрапляє на 1 м кв. поверхні, на території України знаходиться в межах від 1070 кВт·год/м кв. в її північній частині до 1400 кВт·год/м кв. і вище на півдні України. В Україні діє зелений тариф, що забезпечує окупність інвестицій в будівництво сонячних електростанцій на рівні близько 6 років. При цьому інвестиції на сьогоднішній день знаходяться в діапазоні від 1000 до 2000 євро за кіловат встановленої потужності. Середній строк експлуатації сонячної електростанції 25–30 років, відповідно інвестиції повертаються й приносять реальний прибуток.

На сьогодні в Україні потужність великих ГЕС складає близько 9 % усіх генеруючих потужностей Об'єднаної енергетичної системи України (ОЕС), однак існує потенціал для подальшого зростання до 15–20 %. Окремим напрямом розвитку гідроенергетики в Україні є розвиток малої гідроенергетики на існуючих водоймищах, магістральних каналах, а також реконструкція об'єктів малої гідроенергетики, що виконують функцію із захисту прилеглих територій від повеней. Потужності малих гідроелектростанцій в Україні становлять на сьогодні 118 МВт [3; 10].

Загострення процесу забруднення довкілля органічними відходами та відходами продуктів життєдіяльності населених пунктів є суттєвою мотивацією інтенсифікації науково-технічних розробок з удосконалення процесу виробництва біогазу. Варто зазначити, що виробництво електричної енергії з біомаси - це лише підсегмент галузі, що розвивається в Україні. Теплогенерація на основі біомаси має стати масштабнішим і, як очікується, більш капіталізованим ринковим сегментом.

В результаті дослідження виявлено, що в Україні на даний момент побудовані 11 геотермальних електростанцій, а загальний потенціал геотермальних електростанцій складає 8,4 млн т н.е./рік. Серед всіх альтернативних джерел електроенергії геотермальні – найменш потужні. З іншого боку геотермальні електростанції наразі повністю вдовольняють потреби невеликих населених пунктів та мають великі перспективи розвитку.

Враховуючи вищевказане, на сьогодні відновлювана енергетика складає менше 1% від загального обсягу виробництва електричної енергії. Роль відновлюваних джерел електричної енергії має тенденції до зростання, що задекларовано урядом, у якості встановленого 10-% показника для відновлюваних джерел електричної енергії до 2020 року. І відповідно до нещодавно прийнятої Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», відновлювальна енергетика має досягнути рівня 25% у загальній структурі виробництва електричної енергії.

Аналіз ряду досліджень свідчить, що встановлені потужності ВДЕ в Україні мають тенденцію до щорічного зростання (падіння у 2014 році спричинене втратою об'єктів енергетики у АР Крим та в зоні АТО). Середньорічний темп зростання встановленої потужності ВДЕ складає 31%. Станом на 1 січня 2017 року встановлена потужність об'єктів відновлюваної енергетики в Україні, які працюють за «зеленим» тарифом, склала 1117,7 МВт (рис. 1).

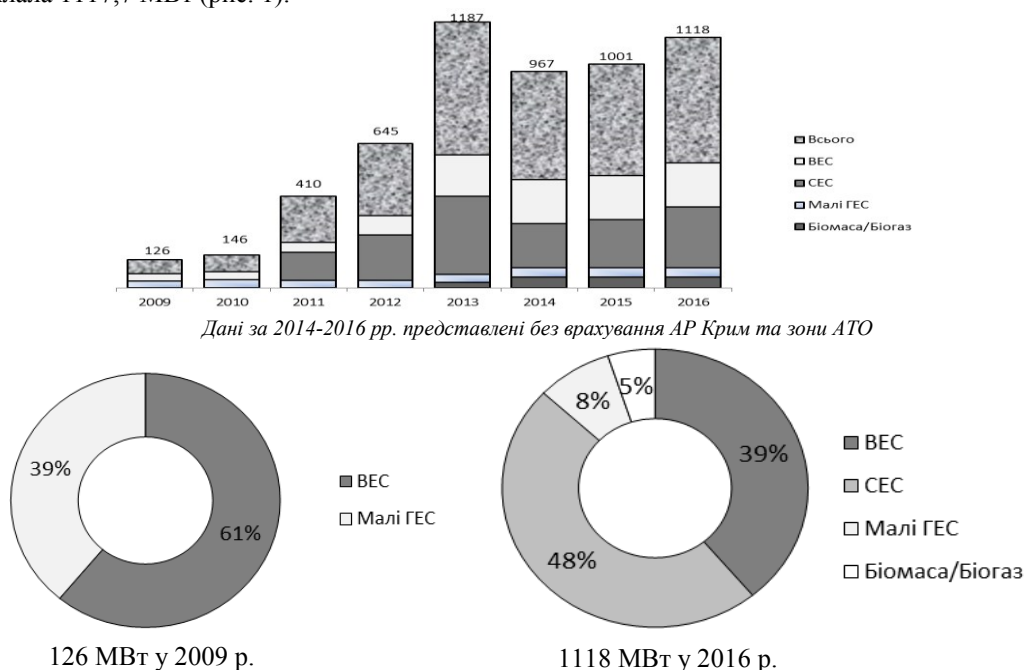

Рис. 1. Встановлена потужність об'єктів ВДЕ, що працюють за «зеленим» тарифом в Україні, МВт [12]

Окрім того, у 2016 році було введено в експлуатацію 120,6 МВт потужностей, з них найбільше об'єктів сонячної енергетики – 99,1 МВт та вітроенергетики 11,6 МВт. Об'єктів малої гідроенергетики та таких, що виробляють енергію з біомаси та біогазу було збудовано близько 3 МВт кожного. За даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП), станом на кінець 2016 року галузь ВДЕ в Україні налічує вже 170 компаній та 291 об'єкт енергетики. Протягом 2016 року найбільший приріст продемонструвала сонячна енергетика – 36 нових суб'єктів і 47 нових об'єктів електрогенерації (рис. 2). Попри певні зрушення у розвитку відновлюваних джерел енергії, українські темпи розвитку альтернативних технологій суттєво відрізняються від європейських. У ЄС впродовж останнього десятиліття спостерігався щорічний приріст обсягів виробництва "зеленої" енергетики орієнтовно на 5,5%. При цьому з 2005 року до 2015 року його обсяги зросли на 71%, а частка ВДЕ у загальному обсязі виробництва первинної енергії з усіх джерел у 2015 році становила 26,7%.

Незважаючи на необхідність досягнення в Україні до 2020 року 11% частки енергії, виробленої з відновлюваних джерел, процес розвитку відновлюваної енергетики характеризується досить повільною динамікою. Причинами такої тенденції є відсутність системи економічного стимулювання переходу до використання ВДЕ, декларативний характер нормативно-правових актів без конкретних механізмів впровадження, а також низька виконавча дисципліна. Враховуючи світові тенденції, Європейська Комісія у енергетичній стратегії до 2020 р. визначає ряд пріоритетів у забезпеченні енергетичної безпеки, а саме: вдосконалення технологій розвідки, видобутку і споживання викопаного палива; запровадження технологій енергозбереження та енергоефективності; визначення енергетичної політики; розвиток технологій використання альтернативних джерел і захист прав споживачів [6]. Відтак, для підвищення енергоефективності національної економіки, досягнення енергетичної незалежності, немає іншого шляху, окрім розвитку відновлюваної енергетики, що забезпечить достатній рівень енергетичної безпеки країни. Основними індикаторами, що сигналізують щодо оптимізації розвитку відновлюваної енергетики в Україні, є відсутність достатніх обсягів власного органічного палива, залежність від його імпорту.

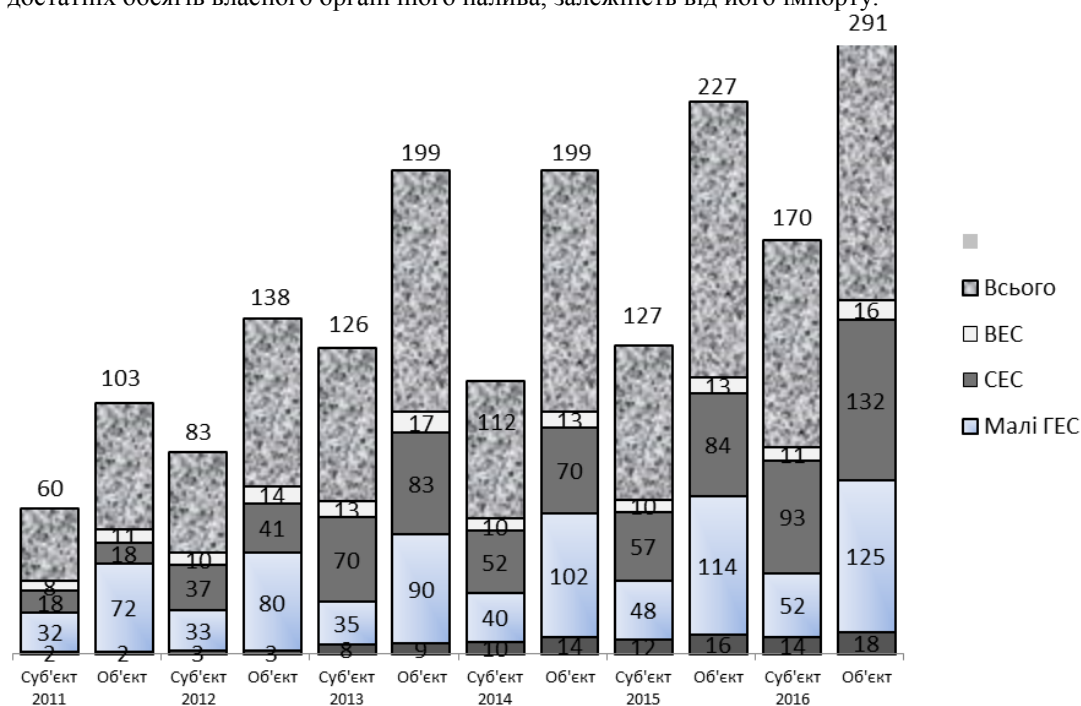

Рис. 2. Кількість суб'єктів та об'єктів, що виробляють електроенергію з ВДЕ [12]

В Україні на ВДЕ припадало лише 1,21% виробництва електроенергії у 2015 році та 1,25% – у 2016 році. Зростання частки протягом останніх років відбувалося повільними темпами (табл. 1).

Таблиця 1

Частка ВДЕ у загальному обсязі виробництва первинної енергії з усіх джерел [3]

Показник	2012	2013	2014	2015	2016
Виробництво електроенергії з ВДЕ, млн кВт-год	770,3	1 424,1	2 006,1	1 750,6	1 764,8
Частка ВДЕ у виробництві електроенергії, %	0,4	0,8	1,2	1,2	1,3

Україна купує 70% газу від обсягів споживання; кризовий стан вітчизняного паливно-енергетичного комплексу, що характеризується недостатньою ефективністю використання традиційних паливно-енергетичних ресурсів та зношеністю основних фондів; екологічні проблеми, необхідність виконання міжнародних зобов'язань щодо обмеження обсягів шкідливих викидів; розвиток “зеленої” енергетики сприятиме створенню нових робочих місць. В Україні на об'єктах виробництва енергії з відновлюваних джерел працює близько 15 тисяч людей, тоді як у країнах Європейського Союзу – понад 550 тисяч; зобов'язання перед ЄС. Україна приєдналася до Європейського енергетичного співтовариства, що зобов'язує її до 2020 року збільшити частку відновлюваних джерел енергії у своєму енергобалансі до 11%.

Висновки. Подолання економічної кризи, спричиненої енергетичною залежністю України, а також рядом факторів як соціального, економічного так і політичного походження, вимагає розробки прийняття якісно нових рішень, щодо реалізації політики енергоефективності. Одним із основних напрямків підвищення ефективності національної економіки України є забезпечення енергетичної безпеки держави шляхом розвитку та впровадження відновлюваних джерел енергії. Основними чинниками, що визначають необхідність розвитку відновлюваної енергетики в Україні є: відсутність в Україні достатніх обсягів власних енергетичних ресурсів, енергетична залежність від імпорту енергоносіїв, зростання дефіцитності традиційних енергоресурсів, постійне зростання їх вартості на світовому ринку, а також проблеми із зовнішнім постачанням; екологічні проблеми, зокрема необхідність виконання міжнародних зобов'язань щодо обмеження шкідливих викидів; негативний стан та тенденції у паливно-енергетичному комплексі, а саме недостатня ефективність використання традиційних паливно-енергетичних ресурсів; спрямованість державної політики України на інтеграцію в Євросоюз, що вимагає досягнення високого рівня використання відновлюваних джерел енергії.

Література

1. Калетнік Г.М. Екологічна енергетика – основа розвитку економіки держави / Г.М. Калетнік, О.В. Климчук // Збалансоване природокористування. – 2013. – № 2-3. – С. 14–17.
2. Аналіз енергетичних стратегій країн ЄС та світу і ролі в них відновлюваних джерел енергії [Електронний ресурс] / Г.Г. Гелетуха, Т.А. Железна, А.К. Праховнік // Аналітична записка Біоенергетичної асоціації України. – 2015. – № 13. – С. 35. – Режим доступу : <http://www.uabio.org/img/files/docs/uabio-positionpaper-13-ua.pdf>
3. Кудря С.О. Стан та перспективи розвитку відновлюваної енергетики в Україні / С.О. Кудря // Вісник НАН України. – 2015. – № 12. – С. 19–26.
4. Півняк Г.Г. Альтернативна енергетика в Україні : монографія / Г.Г. Півняк, Ф.П. Шкрабець. – Дніпропетровськ, 2013. – 109 с.
5. Бараннік В.О. Енергоемність ВВП держави: історичні паралелі та уроки для України / В.О. Бараннік // Стратегічні пріоритети. – 2015. – № 1(34). – С. 113–119.
6. Цапко-Піддубна О.І. Механізми досягнення енергоефективності економіки країн Центральної та Східної Європи в умовах європейської інтеграції : дис. ... канд. екон наук : 08.00.02 / Цапко-Піддубна Ольга Іванівна. – Л., 2015. – 192 с.
7. Казакова Н.А. Використання досвіду енергетичної політики Німеччини у підвищенні енергоефективності економіки України / Н.А. Казакова, О.В. Азаренкова // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2015. – № 2. – С. 101–107.
8. Шкурідін Є.Є. Поняття альтернативних джерел енергії / Є.Є. Шкурідін // Молодий вчений. – 2014. – № 4(07). – С. 42–44.
9. Белоглавлєк О.И. Международно-правовая защита инвестиций в области энергетики / О.И. Белоглавлєк. – К. : Таксон, 2011. – 396 с.
10. Сибикин Ю.Д. Нетрадиционные и возобновляемые источники энергии : учебное пособие / Ю.Д. Сибикин, М.Ю. Сибикин. – М. : КноРус, 2012. – 227 с.
11. Енергетична стратегія України на період до 2030 року : схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 1071-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13/para3#n3> - Назва з титул. екрана
12. Розвиток відновлюваних джерел енергії в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://energymagazine.com.ua/wp-content/uploads/2017/03/Rozvitok-VDE-v-Ukrai-ni.pdf>.

References

1. Kaletnik H.M. Ekologichna enerhetyka – osnova rozvytku ekonomiky derzhavy / H.M. Kaletnik, O.V. Klymchuk // Zbalansovane pryrodokorystuvannia. – 2013. – №2-3. – S. 14 – 17.
2. Analiz enerhetychnykh stratehii krain YeS ta svitu i roli v nykh vidnovliuvanykh dzherel enerhii [Elektronnyi resurs] / H.H. Heletukha, T.A. Zheliezna, A.K. Prakhovnik // Analitychna zapyska Bioenerhetychnoi asotsiatsii Ukrainy. – 2015. – №13. – S. 35. – Rezhym dostupu: <http://www.uabio.org/img/files/docs/uabio-positionpaper-13-ua.pdf>
3. Kudria S.O. Stan ta perspektyvy rozvytku vidnovliuvanoi enerhetyky v Ukraini / S.O. Kudria // Visnyk NAN Ukrainy. – 2015. – №12. – S. 19–26.4.
4. Pivniak H.H. Alternatyvna enerhetyka v Ukraini: monohrafiia / H.H. Pivniak, F.P. Shkrabets. – Dnipropetrovsk. – 2013. – 109 s.

5. Barannik V.O. Enerhoiemnist VVP derzhavy: istorychni paraleli ta uroky dlia Ukrainy / V.O. Barannik // *Stratehichni priorityty*. – 2015. – №1(34). – S. 113–119.
6. Tsapko-Piddubna O.I. Mekhanizmy dosiahnennia enerhoefektyvnosti ekonomiky krain Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy v umovakh yevropeiskoi intehtatsii: dys. kand. ekon nauk: 08.00.02 / Tsapko-Piddubna Olha Ivanivna. – L., 2015. – 192 s.
7. Kazakova N.A. Vykorystannia dosvidu enerhetychnoi polityky Nimechchyny u pidvyshchenni enerhoefektyvnosti ekonomiky Ukrainy / N.A. Kazakova, O.V. Azarenkova // *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*. – 2015. – №2. – S. 101–107.
8. Shkuridin Ye.Ye. Poniattia alternatyvnykh dzherel enerhii / Ye.Ye. Shkuridin // *Molodyi vchenyi*. – 2014. – №4(07). – S. 42–44.
9. Beloglavlek O.I. Mezhdunarodno-pravovaya zaschita investitsiy v oblasti energetiki / O.I. Beloglavlek. – K.: Takson, 2011. – 396 s.
10. Sibikin Yu.D. Netraditsionnyie i vozobnovlyaemyie istochniki energii: uchebnoe posobie / Yu.D. Sibikin, M.Yu. Sibikin. – M.: KnoRus, 2012. – 227 s.
11. Enerhetychna stratehiia Ukrainy na period do 2030 roku. Skhvalena Rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.07.2013 r. № 1071-p [Energy strategy of Ukraine till 2030. Approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine of 24.07.2013 № 1071-p]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/law/show/n0002120-13/paran3#n3> [in Ukrainian].
12. Rozvytok vidnovliuvanykh dzherel enerhii v Ukraini [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://energymagazine.com.ua/wp-content/uploads/2017/03/Rozvitok-VDE-v-Ukrai-ni.pdf>.

Рецензія/Peer review : 27.03.2018

Надрукована/Printed : 03.06.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Васильківський Д. М.

УДК: 338.1

ПІСКУН Д. Н.

Хмельницький національний університет

РОЛЬ МАРКЕТИНГУ В ПІДВИЩЕННІ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ГОСПОДАРЮВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ

У роботі розглянуто підходи науковців до визначення маркетингу як системи управління та сукупності відповідних процесів менеджменту підприємства. Розкрито напрями, які притаманні маркетингу безпосередньо на промисловому підприємстві. Обґрунтовано значення маркетингу в системі управління підприємством та його взаємозв'язок із кінцевими результатами діяльності. Наведено науково-методичні підходи, що застосовуються підприємствами для вирішення маркетингових завдань. Досліджено маркетингове середовище та особливості проведення його аналізу в розрізі основних чинників впливу. Розкрито сукупність принципів, які управлінський персонал може використовувати під час організації маркетингу на промисловому підприємстві.

Ключові слова: маркетингова діяльність, система управління, промислові підприємства, результативність фінансово-господарської діяльності, принципи організації маркетингу.

PISKUN D.

Khmelnitskyi National University

MARKETING ROLE IN IMPROVING THE EFFICIENCY OF BUSINESS ENTERPRISES

The paper considers the approaches of scientists to the definition of marketing as a management system and a set of relevant processes of enterprise management. The peculiarity of marketing is that its activities are geared to the needs. In particular, consumers 'needs are the main focus of enterprise owners' attention. The directions that are inherent in marketing directly on the industrial enterprise are revealed. The indicators on which the effectiveness of marketing activity can be determined is given. The importance of marketing in the enterprise management system and its interconnection and with the final results of activity is substantiated. The main consumer, on which industrial marketing is orientated, is an industrial enterprise, institution or person. The scientific-methodical approaches applied by the enterprises for the decision of marketing tasks are given. The marketing environment and peculiarities of its analysis in the context of the main factors of influence, level of marketing orientation of enterprises are investigated. All the diversity of factors can be divided into controlled enterprises, that is, those that the company is able to influence and those that the company has no ability to influence - uncontrolled. Reveals a set of principles that management should use the organization of marketing in the enterprise: dedication, clarity of organizational structure, structuring stages, flexibility, stimulating activity and creativity of workers, coordination. Depending on the extent of the spread of marketing principles in the activities of the company and the role of marketing in management decisions distinguish the following levels of marketing orientation of companies: full, partial, episodic. It was concluded that market research should be conducted in the early stages of the production process and be present in every subsequent stage of the life cycle of the product. Such an approach is a guarantee of success and an appropriate level of satisfaction of consumers' needs. The current marketing strategy and marketing analysis at the enterprise will enable to predict the parameters of the economic activity of the enterprise. The organization of the marketing service at an industrial enterprise requires the presence of specialists with sufficient professional skills.

Key words: marketing activity, management system, industrial enterprises, efficiency of financial and economic activity, principles of marketing organization.

Постановка проблеми. У зростанні рівня розвитку економіки країни чималу роль відіграє підвищення результативності діяльності промислових підприємств. Водночас, для підняття рівня конкурентоспроможності та ефективності фінансово-господарської діяльності зазначених підприємств, мають створюватися умови для сприятливого ведення бізнесу та швидкого пристосування до змін ринкового функціонування, використовуватися новітні маркетингові підходи в управлінській діяльності.

Рівень попиту на продукцію підприємства та обсяги продаж знаходяться в залежності від результативності проведення маркетингової діяльності, на будь-якому підприємстві, без винятку. Для забезпечення прибуткової діяльності, виробничий процес подекуди відіграє не наскільки важливу роль, у порівнянні із маркетинговою політикою господарюючого суб'єкта. Тому, з боку керівництва, маркетингу як системі управління виробничо-збутовою діяльністю господарюючого суб'єкта, повинна бути приділена достатня увага із залученням висококваліфікованих фахівців. Зважаючи на зростання на ринку кількості підприємств, що виготовляють вироби-аналоги, кожне підприємство зацікавлене не тільки у зростанні обсягів виробництва, а саме у збільшенні обсягів збуту власних виробів із максимальним задоволенням споживчих потреб. Саме тому, питання теоретико-методичних аспектів розвитку маркетингової політики має суттєве значення як запорука успіху фінансово-господарської діяльності кожного підприємства.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням засад ведення маркетингової діяльності сучасних підприємств, сукупності факторів, що визначають ринкову кон'юнктуру, можливостей удосконалення маркетингової політики на підприємстві займалася чимало як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, зокрема таких як Бест Р., Коваленко Л., Клівець П., Лагоцька Н., Нехай В., Оснач О., Пилипчук П., Саттон Д. та ін. Такі науковці як Акімов І., Гончарова Н., Котлер Ф. та ін. займалися дослідженням значення розвитку маркетингу та його впливу на результати діяльності підприємства. Зважаючи на значні

теоретико-практичні надбання відносно вивчення даних питань, зазначені аспекти, зокрема обґрунтування місця маркетингу у концептуальних засадах управління вітчизняними промисловими підприємствами, за умов швидкоплинних змін функціонування суб'єктів та необхідності пристосування до них, набувають все більшого значення, що вимагає проведення подальших наукових досліджень.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування потреби ведення фінансово-господарської діяльності шляхом використання в управлінні маркетингових підходів, розкриття та дослідження ролі маркетингу на кожній стадії життєвого циклу продукції промислового підприємства та впливу на кінцеві результати його діяльності.

Виклад основного матеріалу. Маркетинг можна визначити як комплексну систему організації виробництва і збуту продукції, направлену на задоволення потреб конкретних споживачів та отримання прибутку на основі дослідження і прогнозування ринку, вивчення внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства-експортера, розробки стратегії і тактики поведінки на ринку за допомогою маркетингових програм. Маркетинг в нинішніх умовах господарювання є специфічним підходом функціонування підприємства. Маркетинг – це особлива галузь економічної науки, яка займається вирішенням проблем раціоналізації у широкому розумінні за допомогою вдало підбраного інструментарію. Особливістю маркетингу є те, що його діяльність орієнтується на потреби. Зокрема, потреби споживачів є основним об'єктом уваги власників підприємств. Маркетингові підходи надають змогу господарюючим суб'єктам краще підлаштуватися до умов ринкової економіки. На разі підприємства знаходяться в складній ситуації, що пов'язано із розподіленням та насиченням ринку великим різноманіттям виробів. Саме тому, важко проводити підприємницьку діяльність, перемагати у конкурентній боротьбі [1].

Маркетинг, на більшості промислових ринках, не демонструє високої віддачі для бізнесу порівняно з іншими функціями, зокрема, збутом чи фінансовим менеджментом. Менеджери зі збуту чи економісти здаються керівникам промислових підприємств затребуванішими, оскільки їх робота описується кількісними показниками результативності та ефективності. Популярним є вислів, який чітко позиціонує маркетинг по відношенню до вищезгаданих функцій: «Фінанси – це гроші вчора, продажі – це гроші сьогодні, а маркетинг – це гроші завтра». Таке бачення розкриває роль маркетингу у підвищенні результативності діяльності будь-якого підприємства, зокрема й промислових. Характеристикою промислового ринку є природа споживання та купівельна поведінка споживачів. Окрім того, велика місткість промислового ринку, значна купівельна спроможність та особливості прийняття рішень про закупівлю промислового товару (нерідко рішення приймається фахівцями різних функціональних підрозділів), високі вимоги до кваліфікаційної підготовки персоналу, тісна взаємодія між замовником і продавцем, тривалий період підготовки до трансакції та ведення ґрунтовних переговорів між замовником і продавцем, зумовлюють відмінності між промисловим та споживчим маркетингом [2, с. 93-95].

Головним споживачем, на якого зорієнтований промисловий маркетинг, є промислове підприємство, установа чи особа. Безпосередньо на промисловому підприємстві маркетингу притаманні такі напрями: організація маркетингової діяльності (маркетинговий менеджмент); маркетингове планування; проведення маркетингових досліджень; комунікаційна діяльність; розподіл продукції; логістика; формування та введення інформаційних маркетингових систем; маркетинг інноваційного процесу. Промисловий маркетинг – це вид діяльності у сфері матеріального виробництва, спрямований на задоволення потреб підприємств, установ та організацій у сировині, матеріалах, комплектуючих виробках, устаткуванні, послуг через обмін, а також на підвищення ефективності виробництва та збуту товарів виробничого призначення шляхом дослідження та задоволення попиту на промислову продукцію [3, с. 19].

Проблематичним аспектом повноцінного застосування маркетингу в системі управління підприємством є, так звана, формальність, тобто структурний підрозділ на підприємстві може носити назву маркетингового, а по суті бути зорієнтованим на збутову діяльність і, подекуди, навіть із покладанням функцій на одну чи декілька осіб. У вітчизняних компаніях гостро стоїть проблема відсутності уявлення керівництва про завдання відділу маркетингу, тобто неприсутність маркетингу у перспективному розвитку підприємства, що на практиці відображається у відсутності продуманої маркетингової стратегії. Частина питань, зокрема ціноутворення, залишається поза увагою маркетингологів і відноситься до компетенції планово-економічного відділу. А витрати на маркетинг плануються фінансовим відділом за остаточним принципом без урахування його потреб [4, с. 33].

Як зазначають автори О. В. Олійник, В. О. Іваненко, для вирішення маркетингових завдань важливим є застосування економіко-управлінського аналізу; лінійного програмування як математичного методу для вибору оптимального рішення при формуванні асортименту продукції; методів теорії масового обслуговування при формуванні графіків поставок товарів; теорії зв'язку як методу отримання інформації про процеси, що виходять за межі встановлених параметрів; методів теорії ймовірності, що допомагають прийняти рішення при найбільш ймовірному розвитку подій ті ін. Для забезпечення обґрунтованої оцінки рівня маркетингового потенціалу промислового підприємства необхідно забезпечити виконання таких етапів: формування достовірної і повної інформаційної бази для оцінки маркетингового потенціалу; виокремлення внутрішніх та зовнішніх факторів, що характеризують маркетинговий потенціал; розробка системи кількісних та якісних показників і значень вагових коефіцієнтів; розрахунок інтегрованого показника ефективності маркетингового потенціалу [5, с. 101].

Результативність маркетингової політики можна оцінювати, використовуючи співвідношення таких показників як: сума обігу і кількість клієнтів; обсяг одержаних замовлень і кількість клієнтів; сума одержаних замовлень і кількість клієнтів; обіг і сума наявних замовлень; обіг і готові товари на складі; обіг і сума одержаних замовлень; обіг і кількість реклаमाцій; сума одержаних і наявних замовлень; обіг і кількість співробітників у збутовій сфері; обіг і кількість продавців; витрати на рекламу та обіг; витрати на рекламу і прибуток компанії [6].

Кожне підприємство функціонує під впливом певних чинників, що діють на його можливості й впливають з різною потужністю на його результати діяльності. Ці чинники можуть бути як рушійними, так і, навпаки, гальмуючими процес удосконалення механізму функціонування підприємства. Їх можна визначити як маркетингове оточення підприємства. На сучасному етапі будь-яке підприємство, прагнучи вистояти в конкурентній боротьбі й перебувати в числі прибуткових, є учасником ринкових відносин. У відповідності до цього положення підприємства, результати його роботи багато в чому залежать від умінь його керівництва проводити аналіз і виявляти вплив чинників маркетингового середовища на його діяльність. Чим якісніше проведений аналіз, тим більш успішними будуть прийняті міри для досягнення бажаної мети по виробництву й реалізації товару. Усе розмаїття факторів можна розділити на контрольовані підприємством, тобто такі, на які підприємство спроможне вплинути й такі, на які підприємство не має можливості впливати – неконтрольовані. До неконтрольованих факторів маркетингу відносяться ті, які формуються і існують поза підприємством і вплинути на які воно не має можливості. Отже, контрольованими є: вибір цільового ринку; вибір мети маркетингу; організація маркетингу; установлення структури маркетингу. До неконтрольованих факторів можна віднести: зовнішнє середовище; ціни на сировину; ставки заробітної плати; вартість устаткування й оренди приміщення; процентні ставки [7, с. 54-55].

Категорії результативності та ефективності можуть вживатися як взаємозамінні характеристики, однак, як наукові терміни, їх слід розрізняти за їхнім економічним змістом. Адаптуючи сенс даних категорій до характеристик маркетингу, результативність маркетингової діяльності слід трактувати як ступінь досягнення визначених у плані маркетингу результатів, а ефективність маркетингу розуміти як співвідношення між показниками маркетингових результатів та здійснених на їх досягнення витрат. Однак в даному аспекті складним та доволі дискусійним є питання, що слід вважати результатом маркетингової діяльності, а відповідно, які показники є об'єктивними для оцінки її результативності та ефективності. В зарубіжній літературі серед науковців акцентування на необхідності розуміння відмінності розглянутих вище категорій проявляється саме через ідентифікацію показників, які слід обирати для аналізу, контролю, аудиту чи оцінки маркетингової діяльності. Таким чином, дослідники звертаються до проблеми визначення маркетингових результатів та оцінки маркетингу за допомогою відповідних інструментів та показників [8, с. 72-73].

Організація маркетингу на підприємстві має базуватися на відповідних організаційних структурах. Саме в цих підрозділах мусять здійснюватися усі планові, оперативні і контрольні функції маркетингового менеджменту. Формування таких підрозділів вимагає дотримання певних принципів, зокрема таких як:

- цілеспрямованість – організація маркетингу має відповідати сучасним цілям, філософії та політиці підприємства, бути чітко сформульованою, мати кількісні виміри; організація маркетингу мусить мати спеціальні підрозділи, спрямовані на вирішення суто маркетингових проблем, бути орієнтованою на інтереси споживачів і на активну наступальну діяльність на ринку;

- чіткість організаційної структури – вона має бути спеціалізованою, відповідати напрямкам діяльності підприємства, комплексно вирішувати проблеми виробництва і збуту, забезпечувати єдність керівництва маркетинговою діяльністю;

- структуризація стадій – в організації маркетингу треба об'єднати перспективне (стратегічне), тактичне й оперативне управління підприємством;

- гнучкість – організація маркетингу на підприємстві має оперативно реагувати на зміни у навколишньому середовищі;

- стимулювання активності й творчості працівників, що досягається делегуванням прав, автономією і відповідальністю за результати роботи, системою заходів матеріального та морального заохочення;

- координованість і узгодженість дій окремих підрозділів і виконавців [9, с. 11-12].

Залежно від ступеня поширення маркетингових принципів у діяльність підприємства та ролі маркетингу при прийнятті управлінських рішень розрізняють наступні рівні маркетингової орієнтації підприємств:

- повна – діяльність підприємства цілком зорієнтована на маркетинг, має місце маркетингова філософія управління, а виробнича програма повністю обґрунтована результатами маркетингових досліджень;

- часткова – передбачає застосування окремих маркетингових заходів у діяльності підприємства; в ході формування виробничої програми використовують деякі елементи маркетингового дослідження або ж досліджують окремі аспекти ринкового середовища;

- епізодична – на підприємстві присутні окремі елементи маркетингу, а при складанні плану виробництва на тривалу та короткострокову перспективу використання маркетингових досліджень є скоріше винятком, ніж правилом [10].

Висновки. Маркетингові дослідження повинні проводитися на початкових стадіях виробничого процесу та бути присутніми у кожному подальшому етапі життєвого циклу виробу. Такий підхід є запорукою успіху та відповідного рівня задоволення потреб споживачів. Якщо управлінський персонал активізує маркетингову діяльність із прийняттям відповідних змін та управлінських рішень на рівні кожного структурного підрозділу господарюючого суб'єкта, підприємство матиме можливість підвищити рівень конкурентоспроможності, прибутковості діяльності та, в цілому, результативності господарювання. Сформована маркетингова стратегія та проведення маркетингового аналізу на підприємстві надасть змогу спрогнозувати параметри економічної діяльності підприємства. Організація служби маркетингу на промисловому підприємстві вимагає наявності фахівців із достатнім професійними навичками, мотивацією та іншими кваліфікаційними якостями для забезпечення сталої роботи служби маркетингу та суттєвого впливу на пришвидшення одержання підприємством поставлених поточних та стратегічних цілей господарювання.

Література

1. Олексенко Р. І. Функції та роль маркетингу в сучасних умовах господарювання [Електронний ресурс] / Р. І. Олексенко, І. О. Краскова, М. М. Поліщук // Ефективна економіка. – 2011. – № 11. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_11_21
2. Чухрай Н. І. Промисловий маркетинг у сучасних умовах господарювання / Н. І. Чухрай // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління. – 2013. – № 754. – С. 92–98.
3. Нечаєв В. П. Промисловий маркетинг : навч.-метод. посіб. для самост. вивчення дисципліни / В. П. Нечаєв. – Кривий Ріг : МІНЕРАЛ, 2016. – 185 с.
4. Маркетингова діяльність підприємств: сучасний зміст : [монографія] / за заг. ред. Н. В. Карпенко. – Київ : Центр учбової літератури, 2016. – 252 с.
5. Олійник О. В. Маркетинговий потенціал промислових підприємств України / О. В. Олійник, В. О. Іваненко // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. – 2016. – № 1. – С. 97–103.
6. Котлер Ф. Маркетинг от А до Я: 80 концепций, которые должен знать каждый менеджер / Ф. Котлер. – СПб : Нева, 2003. – 224 с.
7. Нехай В. В. Забезпечення маркетингової підтримки підприємства / В. В. Нехай // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 1(9). – С. 52–58.
8. Лагоцька Н. З. Результативність та ефективність маркетингу: сутність понять та підходи до вибору показників [Електронний ресурс] / Н. З. Лагоцька // Наука й економіка. – 2014. – Вип. 1. – С. 70–76. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nie_2014_1_13.
9. Оснач О. Ф. Промисловий маркетинг : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / Оснач О. Ф., Пилипчук В.П., Коваленко Л.П. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 364 с.
10. Сабецька Т. І. Необхідність застосування маркетингових досліджень при формуванні виробничої програми промислового підприємства / Т. І. Сабецька // Ефективна економіка. – 2013. – № 2. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_2_61.

References

1. Oleksenko R. I. Funktsii ta rol marketynhu v suchasnykh umovakh hospodariuvannia [Elektronnyi resurs] / R. I. Oleksenko, I. O. Kraskova, M. M. Polishchuk // Efektyvna ekonomika. – 2011. – № 11. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_11_21
2. Chukhray N. I. Promyslovyi marketynh u suchasnykh umovakh hospodariuvannia / N. I. Chukhray // Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Problemy ekonomiky ta upravlinnia. – 2013. – № 754. – S. 92–98.
3. Nechaiev V. P. Promyslovyi marketynh : navch.-metod. posib. dlia samost. vyvchennia dystsypliny / V. P. Nechaiev. – Kryvyi Rih : MINERAL, 2016. – 185 s.
4. Marketynhova diialnist pidpriemstv: suchasnyi zmist : [monohrafiia] / za zah. red. N. V. Karpenko. – Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury, 2016. – 252 s.
5. Oliinyk O. V. Marketynhovyi potentsial promyslovykh pidpriemstv Ukrainy / O. V. Oliinyk, V. O. Ivanenko // Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Serii : Ekonomichni nauky. – 2016. – № 1. – S. 97–103.
6. Kotler F. Marketynh ot A do Ya: 80 kontseptsyi, kotorye dolzhen znat kazhdyi menedzher / F. Kotler. – SPb : Neva, 2003. – 224 s.
7. Nekhai V. V. Zabezpechennia marketynhovoї pidtrymky pidpriemstva / V. V. Nekhai // Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. – 2011. – № 1(9). – S. 52–58.
8. Lahotska N. Z. Rezultatyvnist ta efektyvnist marketynhu: sutnist poniat ta pidkhody do vyboru pokaznykiv [Elektronnyi resurs] / N. Z. Lahotska // Nauka y ekonomika. – 2014. – Vyp. 1. – S. 70–76. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nie_2014_1_13.
9. Osnach O. F. Promyslovyi marketynh : pidruchnyk [dlia stud. vyshch. navch. zakl.] / Osnach O. F., Pylypchuk V. P., Kovalenko L. P. – K. : Tsentr uchbovoi literatury, 2009. – 364 s.
10. Sabetska T. I. Neobkhidnist zastosuvannia marketynhovykh doslidzhen pry formuvanni vyrobnychoi prohramy promyslovoho pidpriemstva / T. I. Sabetska // Efektyvna ekonomika. – 2013. – № 2. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_2_61.

Рецензія/Peer review : 29.03.2018

Надрукована/Printed : 04.06.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Нижник В. М.

УДК 339.924

СІДОРОВ В. І.,
БАБЕНКО В. О.,
САВІН Р. С.

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРОХОЛДИНГІВ НА СВІТОВОМУ РИНКУ ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

В статті обґрунтовані теоретичні аспекти та методичні підходи до оцінки сучасних тенденцій діяльності агрохолдингів в умовах глобалізації. Розглядаються структурна сфера діяльності та перспективи виробництва сільськогосподарської сировини та продуктів її переробки з метою виходу на світові ринки сільськогосподарської продукції.

Ключові слова: агрохолдинги, сільськогосподарська сировина, світові ринки сільськогосподарської продукції, переробка сільськогосподарської сировини.

SIDOROV V.,
BABENKO V.,
SAVIN R.

V. N. Karazin Kharkiv National University

MODERN TRENDS OF AGROHOLDING ACTIVITY IN THE WORLD MARKET OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN GLOBALIZATION CONDITIONS

The analysis of the current state of the enterprises of agroindustrial complex of Ukraine is carried out and the main tendencies of their development are determined; the internal and external environment for ensuring the activity of agro-processing enterprises of agroindustrial complex in the conditions of globalization are analyzed. The analysis of the legislative framework shows that the comprehensive development of the domestic agrarian sector of the economy, in particular, its processing sector, and access to world markets for agricultural products are the priority directions of the development of the Ukrainian economy. On the basis of the analysis of the theoretical and methodological principles of management of agro enterprises of Ukraine, the theoretical and methodological principles of their activities, the main tendencies of agribusiness development are determined. In particular, recently there has been a tendency of development of agroindustrial enterprises on the basis of territorial-organizational consolidation - formation of holdings, corporations, etc. These measures will contribute to the competitiveness and exit of Ukraine into world markets for agricultural production. Due to the effective activity of agroholdings, the processing sector of the agrarian sector of the Ukrainian economy can become one of the main sources of increase of economic growth of the country and the welfare of citizens. The practical significance of the results obtained is the possibility of their use in the activities of legislative and executive bodies, in particular, in developing mechanisms for the development of foreign trade in agricultural products of Ukraine in accordance with the terms of the agreement with the WTO and the association with the EU, as well as further study of the features of foreign trade and export growth agro-food products of Ukraine in the conditions of modern integration processes.

Key words: agroholdings, agricultural raw materials, world markets of agricultural products, processing of agricultural raw materials.

Постановка проблеми. Досягнення конкурентоспроможності української економіки, де особливу роль відіграє конкурентоспроможність продукції та послуг вітчизняних підприємств на внутрішніх і зовнішніх ринках, є одним з головних завдань економічної науки. Важливим елементом конкурентоспроможності є вихід на світові ринки виробництва сільськогосподарської продукції, які останні роками набувають вирішального значення для розвитку вітчизняного аграрного виробництва в умовах глобалізації. Збільшуваний ступінь відкритості економіки України та посилення інтеграційних процесів у світовій економіці з метою подолання продовольчої безпеки вимагає адекватних відповідей від українських міжнародних підприємств, зокрема, агрохолдингів. Вирішення проблеми продовольчої безпеки у світі є одним з першочергових завдань, що для України безпосередньо пов'язане з розвитком зовнішньої діяльності АПК.

Згідно з останніми законодавчими актами, зокрема в Стратегії сталого розвитку "Україна-2020" [1] зазначено, що глобалізація світової економіки, ратифікації Угоди про асоціацію України з Євросоюзом, відтермінування зони вільної торгівлі Україна-ЄС перед урядом України поставило завдання перетворення АПК України на високоефективний конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки держави. Отже, важливим є запуск ефективних механізмів діяльності вітчизняних аграрних підприємств, враховуючи загальнодержавні пріоритети і тенденції світового розвитку сфери сільського господарства [2, 3]. Таким чином, дослідження сучасних тенденцій діяльності агрохолдингів на світовому ринку виробництва сільськогосподарської продукції в умовах глобалізації є актуальним та потребує подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Пошук шляхів вирішення продовольчої проблеми і розширення зовнішньої торгівлі продукцією АПК завжди була предметом уваги багатьох зарубіжних вчених

і фахівців: С. Аміна, К. Гойї, А. Гордєєва, З. Ільїної, А. Ішханова, Р. Карбоу, Є. Ковальова, Г. Мартіна, Д. Медоуза, Т. Рябової, Дж. Стігліца, Дж. Форрестера, Б. Чернякова, Х. Шуманна і багатьох інших, а також вітчизняних вчених, зокрема, В. Андрійчука, В. Бойка, О. Богущького, В. Власова, П. Гайдущького, О. Головачової, В. Гуцула, Т. Зінчук, І. Кавецького, Н. Казакової, К. Кваші, Н. Клименко, І. Кобути, Ю. Лупенка, І. Лукінова, В. Месель-Веселяка, О. Одосія, Т. Осташко, М. Пістуна, М. Присяжнюка, П. Саблука, О. Файчук тощо. У той же час, у сучасних умовах глобальної продовольчої кризи питання, які підіймалися в працях цих та інших авторів, набувають особливої гостроти. Як наслідок, особливої уваги набуває питання пошуку найбільш перспективних напрямів збільшення зовнішньої торгівлі продукцією АПК України і нарощування її виробництва в сучасних умовах глобалізації.

Метою роботи є обґрунтування теоретичних аспектів та методичних підходів до оцінки сучасних тенденцій діяльності агрохолдингів в умовах глобалізації на основі дослідження структури діяльності, умов, обсягів виробництва сільськогосподарської сировини та продуктів її переробки з метою виходу на світові ринки сільськогосподарської продукції.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в структурі експорту України на частку металів, корисних копалин і хімічної продукції припадає близько 60 % його обсягу, що свідчить про те, що валовий внутрішній продукт (ВВП) країни багато в чому залежить від коливання світових цін на метал, корисні копалини і под. Для підвищення рівня ВВП необхідно диверсифікувати експортовану продукцію, що пов'язують здебільшого з АПК країни. Крім того, за прогнозованими оцінками ФАО (Продовольчої та сільськогосподарської Організації Об'єднаних Націй), до 2050 р. очікують досягнення чисельності світового населення до 9,1 млрд осіб. Ріст населення припадає в основному на країни, які розвиваються з прискореною урбанізацією, що приведе до збільшуваного попиту на продовольство [4]. Глобальним викликом для сільського господарства в розрізі постійного росту населення є збільшення виробництва продукції мінімум на 70 %. Про це заявив радник правління ПАТ «Креді Аґріколь Банк» (Credit Agricole) Жан-Жак Ерве під час засідання за круглим столом «Впровадження нових технологій: виклики для українських компаній», що провела Міжнародна інвестиційна компанія Sigmapleyzer Harmelia 18 липня 2016 р. [5].

Протягом останніх п'яти років спостерігається стійкий ріст у харчовій промисловості України. Обсяги виробництва продукції харчової промисловості та перероблення сільськогосподарської продукції в 2004 році збільшилися на 12,4% у порівнянні з 2003 роком (44,2 млрд грн. у відпускних цінах підприємств, що становить близько 15% всієї реалізованої продукції промисловості країни). Суттєвий приріст отримано (в натуральному виразі) у виробництві ковбасних виробів (22,2%), соків фруктових та овочевих (20,2%), овочів консервованих (19,4%), молока обробленого (23,9%), сирів жирних (29,4%), олії (7,0%). Сучасний АПК України має близько 9000 підприємств та виробництв харчової та інших галузей по переробці сільськогосподарської сировини. Розглянемо її структуру у розрізі промисловостей. Цукрова промисловість представлена 189 цукровими заводами, 5 – цукрорафінадними. Борошномельно-круп'яна промисловість – галузь зорієнтована як на сировину, так і на споживача. Найбільші центри розміщено в Києві, Харкові, Одесі, Миколаєві, Запоріжжі, Львові, Тернополі. Елеватори високої потужності були зосереджені у Херсоні, Миколаєві, Одесі, Маріуполі, Дніпропетровську, Запоріжжі, Кременчуці, Феодосії, Керчі. Крохмалопаточна промисловість має основне розміщення в Житомирській, Чернігівській та Дніпропетровській областях.

М'ясопереробна промисловість. М'ясокомбінати, як правило, розміщені у великих містах та районних центрах. Найбільші – у Києві, Дніпропетровську, Полтаві, Одесі, Харкові, Запоріжжі, Вінниці, Черкасах, Прилуках. Молокопереробна промисловість включає також маслопереробну, сироварну та молококонсервну. В Україні є понад 500 підприємств, в тому числі 10-по виготовленню консервів. Олієжирова промисловість – це переробка насіння соняшника, сої, ріпаку, льону для виготовлення олії, маргарину, мила, оліфи тощо. Підприємства розміщені поблизу сировинних зон. Плодоовочеконсервна промисловість також зосереджена біля сировинних районів. Найбільші центри промисловості було зосереджено в Одесі, Сімферополі, Херсоні, Ізмаїлі, Черкасах, Ніжині, Кам'янець-Подільську.

Виноробна промисловість. Первинне виноробство розміщене у сировинних районах, а вторинне (та розлив) – як на сировинних місцях, так і в місцях споживання. Найбільші виробники вин знаходяться теперішній та в минулий часи в Одеській обл., Криму, Херсонській, Миколаївській, Закарпатській обл. Ефіроолійна промисловість була зосереджена переважно в Криму. Пиво – безалкогольна промисловість – це майже 300 заводів, що виготовляють пиво, плодово-ягідні напої, мінеральні води. Спиртова (та лікеро-горілчана) промисловість має понад 40 підприємств лікеро-горілчаної промисловості (зосереджено переважно у великих містах); багато спиртових заводів в межах сировинних районів. Тютюново-ферментаційна промисловість. Складається з 11 тютюнових фабрик, 7 ферментаційних заводів, 1 заводу ацетатних фільтрів.

Галузі промисловості з переробки сільськогосподарської продукції, що беруть участь в територіальному поділі праці і разом із сировинною базою, створюють промислові райони: цукрові, олієжирові, виноградно-виноробні, ефіроолійні, тютюново-ферментаційні. На їх розміщення мають вплив розміщення сировинної бази; скученість населення, тобто економічний фактор.

На сьогодні частка експорту аграрного сектора становить 24 %, що нижче торішнього показника на 2 %. Однак по переробних галузях АПК, навпаки, спостерігається незначний ріст – на 1 % [8]. Що

стосується структури експорту в сегменті переробки сільськогосподарської продукції провідне місце займає виробництво жирів і олій рослинного і тваринного походження. У 2016 р. по цьому сектору експорт становив 4 211 457,2 тис. дол., або 50 % від усього обсягу експортованої продукції галузеві АПК [8]. Основними їх представниками є агрохолдинги.

Аграрна біржа України визначила 10 компаній, які, на думку її представників, є найбільшими експортерами соняшникової олії у 2016 р. (рис. 1). Згідно з біржовими даними [9], лідером продажів жирів і олій рослинного та тваринного походження є компанія Кернел-Трейд, яка у 2016 р. експортувала 534 тис. т [10]. Друге місце займає молочна продукція і яйця птиці. Її експорт становив 612 398,00 тис. дол. (7,3 %). Виробники цукру і кондитерських виробів у 2016 р. експортували 341 218,3 тис. т, або 4,1 % від загального обсягу експорту переробної сфери АПК.

Також слід звернути увагу на експорт борошномельної продукції, частка якої в його загальній структурі є незначною і становить 1,8 %. Однак слід урахувати, що до 2007 р. ця галузь взагалі не була експортоорієнтованою. На думку експертів, для реалізації борошномельної продукції на зовнішніх ринках виробники повинні прикласти максимум зусиль, тому що на відповідному ринку оперують такі великі експортери, як Туреччина, Аргентина та країни ЄС. Але навіть в умовах чималої конкуренції Україна має потенційно добру можливість розширити ринки збуту. Так, керівник проекту «Борошно» холдингу «Урожай» С. Сакіркін на XII Міжнародній конференції «Зернова індустрія: переробка, нові ринки, інновації» запропонував звернути увагу на ринок Африки, обсяг споживання якого без урахування північних країн континенту становить від 1,8 до 2,3 млн т у рік. В іншому випадку на збільшення обсягу експорту, що становить понад 150 тис. т, не варто сподіватися, тому що сьогодні збільшення експорту борошномельної продукції має одиничний і хаотичний характер [7]. Що стосується виробництва продуктів харчування, то тут також спостерігаємо лідерство галузі з виробництва жирів і олій рослинного та тваринного походження [11].

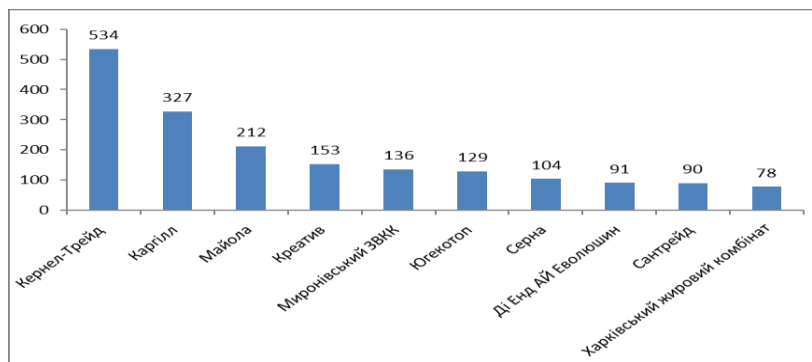

Рис. 1. Компанії найбільші українські експортери соняшникової олії у 2016 р., тис. т

Джерело: Аграрна біржа України, дані агропорталу «Latifundist».

Друге місце належить виробництву борошна та цукру. У 2016 р. виробництво цих видів продуктів становило 2 603 і 2 143 тис. т відповідно. У 2015 р. була виготовлена фактично однакова кількість борошна і цукру: обсяг виробництва борошна становив 2 595 тис. т, цукру – 2 586 тис. т. Таким чином, по виготовленню борошна спостерігаємо незначну, але все-таки тенденцію зростання виробництва, по цукру, навпаки, зниження.

Найбільшим виробником цукру в Україні є «Астара-Київ» (табл. 1), частка ринку якої становить 19,31 % [12]. За 2016 р. заводи компанії переробили 3 109 тис. т цукрових буряків та випустили 429,9 тис. т цукру.

Таблиця 1

Найбільші виробники цукру в Україні у 2016 р.

Пор. №	Найменування компанії	Кількість заводів	Частка ринку, %	Виробництво цукру, тис. т	Перероблено цукрових буряків, тис. т
1	«Астара-Київ»	7	19,31	429,9	3109
2	«UkrLandFarming»	2	9,33	207,7	1532
3	«Т-Цукор»	6	7,52	167,4	1455
4	«Укрпромінвест»	2	7,29	162,3	1089
5	«Радехоський цукор»	1	6,06	134,9	1083
6	«Кернел-Трейд»	3	5,36	119,4	918,8
7	«Панда»	3	4,53	100,9	789
8	«Подільські цукроварні»	3	3,12	69,4	513,4
9	Арофірма «Світанок»	2	3,07	68,4	486,1
10	Теофіпольський цукровий завод	1	2,99	66,5	538,4

Джерело: дані агропорталу «Latifundist».

Стабільність спостерігаємо щодо виробництва молочної продукції і яєць птиці. Протягом 10 років на території України в середньому за рік виробляють 1 879,44 тис. т молока, молочної продукції і яєць птиці. За даними національного агропорталу «Latifundist» [10], лідером у випуску молочної продукції в Україні є компанія «Данон-Юнімілк», виробництво якої у 2016 р. становило 133 тис. т (рис. 2).

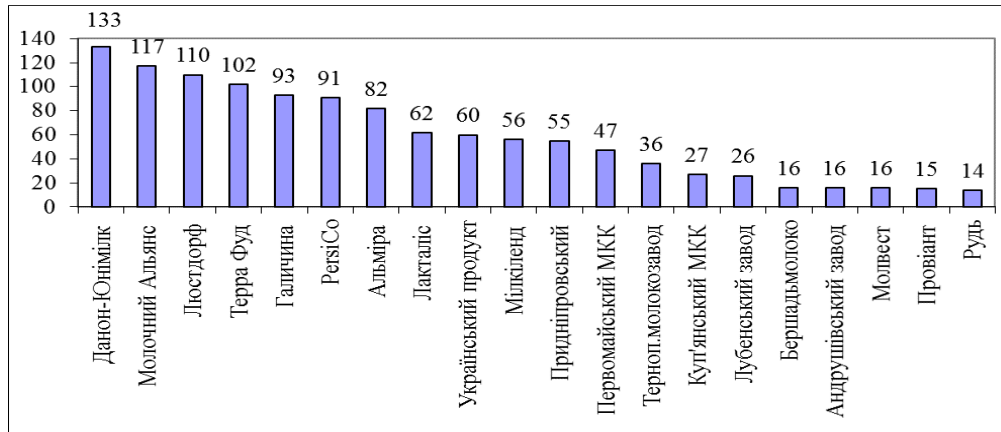

Рис. 2. Найбільші виробники молочної продукції України у 2016 р., тис. т

Джерело: дані агропорталу «Latifundist».

За перші вісім місяців 2017 р. спостерігаємо постійну динаміку росту основних видів продукції переробних галузей, і тільки у виробництві жирів і олій рослинного та тваринного походження з березня 2017 р. помічене різке падіння обсягу випуску (рис. 3) через неврожайність у зв'язку з несприятливими погодними умовами.

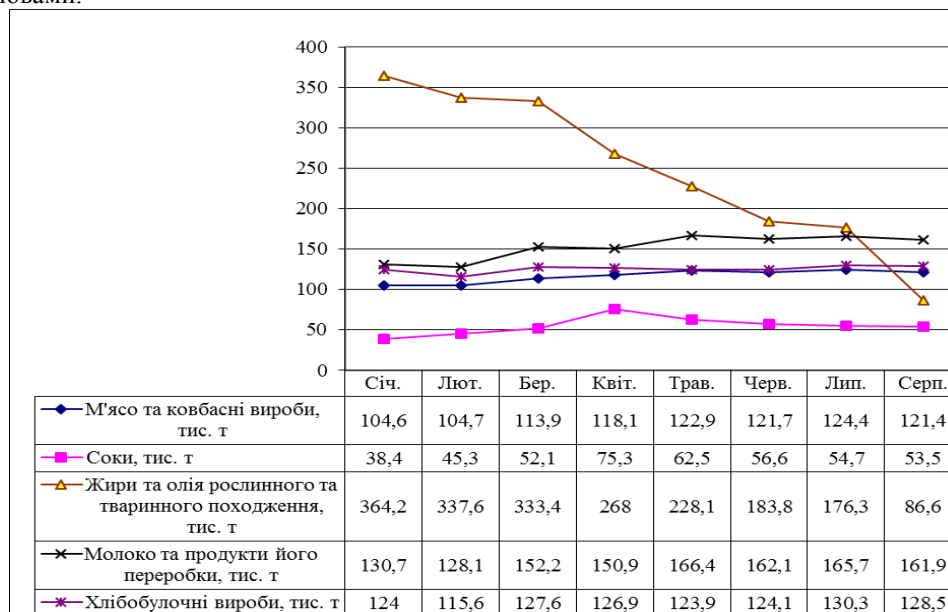

Рис. 3. Динаміка основних видів продукції переробних галузей АПК у 2017 р.

Джерело: Державна служба статистики України.

Починаючи з 2005 р., в аграрному секторі України спостерігаємо тенденцію до появи «великих гравців» (агрохолдингів), які присутні у всіх секторах аграрного бізнесу: сільськогосподарському виробництві, зберіганні, переробці, експорті через власні термінали [7]. Так, наприклад, у структурі галузі зберігання понад 30 % потужностей належить великим агрохолдингам, які, в першу чергу, призначені для зберігання «свого» врожаю. Згідно з даними, розміщеними на сайтах агрохолдингу «Хармелія» і національного агропорталу «Latifundist» [13], перше місце серед вертикально-інтегрованих компаній посідає агрохолдинг «UkrLandFarming», друге і третє – «Кернел» і «Миронівський хлібопродукт» відповідно (табл. 2).

Як показує практика, інтеграція сільськогосподарського виробництва дозволяє аграріям не лише контролювати якість і собівартість виробленої продукції, що підвищує їхню конкурентоспроможність, але й ставати більш привабливими для інвесторів і банків порівняно з іншими «гравцями» на аграрному ринку. Однак нині в Україні інвестиційний клімат є непривабливим, недостатньо прозорим, непослідовним і позбавленим відповідного державного регулювання.

Таблиця 2

Найбільші вертикально-інтегровані агрохолдинги України

№	Назва	Вид діяльності	Інвестиції, млн грн	Лідерство
1	«UkrLandFarming» (включаючи «Avangardo»)	- Рослинництво (у тому числі насінництво) - Молочне та м'ясне тваринництво - Виробництво яєць і яєчних продуктів - Виробництво цукру - М'ясопереробка - Зберігання і торгівля зерновими і технічними культурами - Дистрибуція	532	Лідер з виробництва зерна і яєць в Україні
2	«Кернел»	- Рослинництво - Експорт зернових - Виробництво соняшникової олії - Послуги зі зберігання зерна	329	Лідер з виробництва й експорту соняшникової олії в Україні
3	«Миронівський хлібопродукт»	- Промислове виробництво курятини - Виращування зернових і олійних культур - Виробництво м'ясо-ковбасних виробів	288,5	Лідер з виробництва м'яса птиці в Україні
4	«Астарта»	- Виробництво цукру - Рослинництво - Тваринництво	240	Лідер з випуску цукру-піску в Україні
5	«Харвіст»	- Рослинництво - Тваринництво	220	
6	«Агротон»	- Рослинництво - Тваринництво - Виробництво продуктів харчування (круп, борошна, хлібобулочних виробів і т.д.)	209	
7	«Індустріальна молочна компанія»	- Рослинництво - Молочне тваринництво - Зберігання й переробка сільськогосподарських культур - Переробка молока - Картоплярство	122,69	Входить до десятки найбільших виробників молока в Україні
8	«Приват-Агро»	- Рослинництво - Тваринництво	120	
9	«Дружба-Нова»	- Рослинництво - Тваринництво	110	
10	«Укрпромінвест»	- Виробництво цукру - Рослинництво	96	
11	«KSG Agro»	- Рослинництво - Тваринництво - Насінництво - Овочівництво - Садівництво - Переробка й виробництво продуктів харчування, енергетичних гранул і біопалива	92	
12	«ВВ-Агро»	- Рослинництво - Тваринництво	85	
13	«Гленкор»	- Рослинництво - Трейдинг	80	
14	«Нібулон»	- Рослинництво - Зберігання і доведення продукції до товарної кондиції - Тваринництво - Кормовиробництво - Переробка (виробництво ковбасних виробів) - Трейдинг	79	
15	«Сварог Вест Груп»	- Рослинництво - Тваринництво - Садівництво	78,1	

Джерело: дані агропорталів «Latifundist», «Хармелія».

Експерти із сільського господарства (Міжнародний фонд Блейзера) рекомендують ряд заходів, які можуть поліпшити інвестиційну привабливість аграрного бізнесу України [15], а саме:

- забезпечення прозорості та передбачуваності аграрної політики;
- захист інвестицій, що передбачає гарантії прав оренди землі, прав на продукцію, доходи та прибуток, отримані в результаті інвестування;
- установлення оптимальних строків оренди, достатніх для ефективності інвестицій, які гарантують їхню стабільність і тривалість ведення бізнесу;
- пільговий режим оподаткування;
- зниження втручання в оперативну діяльність;

- розвиток інфраструктури аграрних регіонів;
 - активізація діяльності держави у сфері соціальних інвестицій і стратегічних досліджень в аграрному секторі.

Крім будівництва елеваторів, компанії заявили про плани з будівництва насінного заводу, збільшення виробництва цукру, молока, потужності переробки сої і под. (табл. 3). В умовах енергетичної залежності від джерел енергопостачання особливого значення набуває альтернативна енергетика, більш ефективне використання ресурсів, мінімізація споживання енергетичних ресурсів, використання енергоощадних технологій і технологій енергозаощадження. Тому багато агрохолдингів намагаються впровадити проекти з установки біогазового встаткування, або будівництва біогазових заводів. Наприклад, компанія «Миронівський хлібопродукт» ще у грудні 2012 р. на птахофабриці «Орель-Лідер» у Дніпропетровській обл. в тестовому режимі ввела в експлуатацію першу біогазову станцію. Її потужність становить 5 Мвт. Біогазова установка буде працювати на курячому посліді та відходах птахофабрики.

Таблиця 3

План розвитку бізнесу деяких українських агрохолдингів на найближчі три-п'ять років

Компанія	Напрямок діяльності	План розвитку
«UkrLandFarming»	Птахівництво	Будівництво заводу з виробництва яєчного порошку в Хмельницькій обл.
	М'ясне й молочне тваринництво	Будівництво п'яти комплексів з відгодівлі КРС у Рівненській обл. і двох молочних комплексів у Полтавській обл.
	Виробництво біопалива	Будівництво 30 біогазових заводів у 18 областях України загальною продуктивністю понад 750 млн м ³ біометану в рік
«Кернел»	Свинарство	Будівництво комплексу з виробництва свинини в Полтавській обл.
«Агротрейд»	Рослинництво	Будівництво насінного заводу в Харківській обл. (кукурудза, олійні культури)
«Астарта»	Виробництво цукру	Збільшення виробництва на 62 % – до 600 тис. т цукру в рік. Збільшення частки на українському ринку з 19 % у 2012 р. до 25-30 %
	Рослинництво	Збільшення потужності зі зберігання зернових до 800 тис. т Збільшення збору олійних культур на 127 % – до 1,5 млн т у рік. Збільшення збору цукрових буряків на 91 % – до 4 млн т
	Молочне тваринництво	Зростання виробництва молока більш ніж на 100 % – до 150 тис. т у рік
«Нібулон»	Рослинництво, трейдинг	Реалізація комплексної програми з підтримки та поліпшення технічного стану елеваторів і перевантажувальних терміналів Збільшення елеваторних потужностей до 2,5 тис. т одноразового зберігання
«Креатив»	Рослинництво	Збільшення потужності з переробки сої в 3,1 разу – до 270 тис. т у рік
«Миронівський хлібопродукт»	Виробництво курятини	Будівництво Вінницького птахокомплексу. Майбутній комплекс буде складатися з бройлерної птахофабрики (інкубатор, 38 майданчиків для вирощування, забійний цех), комбикормового заводу, олійнопресового заводу й інфраструктури, що обслуговує підприємство

Джерело: дані агрохолдингу «Хармелія».

Компанія «Екопрод» (заснована у 1996 р., основний вид діяльності – вирощування зернобобових і олійних культур, розведення великої рогатої худоби та свиней) уже дістала кошти від ЄБРР для реалізації будівництва й введення в експлуатацію біогазового заводу потужністю 1,5 Мвт у Донецькій обл. Цей завод буде орієнтований не лише на потреби компанії, але й на енергоринок. Біогаз будуть виробляти з органічних відходів сільського господарства – соломи, кізків великої рогатої худоби, відходів від вирощування грибів, соняшнику, а також пташиного посліду.

Компанія «Кернел» на олійноекстракційних заводах використовує лузгу соняшнику як палива для виробництва пари й електроенергії для власних потреб, а також поставляє надлишки енергії місцевим співтовариствам. Як заявляє компанія, за останній фінансовий рік завдяки спалюванню лузги соняшнику було заощаджено 83 млн кубометрів природного газу. Крім цього, «Кернел» почала установку на одному зі своїх елеваторів дослідно-експериментального встаткування для сушіння й очищення зерна, яке буде працювати на луззі соняшнику замість природного газу, звичайно використовуваного в промисловості.

Таким чином, у результаті проведених досліджень можна зазначити:

1. Завдяки використанню інноваційних технологій переробна сфера аграрного сектора економіки України може стати одним з основних джерел підвищення економічного росту країни.
2. Частка переробної галузі АПК України в загальному обсязі експорту має тенденцію росту. Основну частину з виробництва, реалізації й експорту в переробній галузі аграрного сектора займає виготовлення жирів і олій рослинного і тваринного походження.
3. Великими «гравцями» агросектора, у тому числі й переробної галузі АПК, стають агрохолдинги:
4. «UkrLandFarming» – лідер з виробництва зерна і яєць в Україні;
5. «Кернел» – лідер з виробництва й експорту соняшникової олії в Україні;
6. «Миронівський хлібопродукт» – лідер з виробництва м'яса птиці в Україні;
7. «Астарта» – лідер з випуску цукру-піску в Україні.

Об'єднання в агрохолдинги дозволяє компаніям не лише контролювати якість і собівартість продукції, що випускається, але й підвищує ймовірність одержання кредитних ресурсів.

Оскільки інфраструктура АПК вимагає ремонту й реконструкції, для мінімізації споживання енергоресурсів деякі з агрохолдингів почали використовувати біопаливо [18].

Аграрний бізнес України, зокрема його переробний сектор, відчуває дефіцит кредитних ресурсів, але, незважаючи на наявні ризики, АПК України є інвестиційно привабливим бізнесом.

Висновки. Проведене дослідження тенденцій розвитку підприємств України та теоретико-методологічних засад управління інших агропідприємств свідчить, що всебічний інноваційний розвиток вітчизняного АПК з метою виходу на світові ринки продресурсів – пріоритетні напрямки розвитку економіки України. Останнім часом спостерігається тенденція розвитку переробних підприємств АПК на основі територіально-організаційного укрупнення – формуванню холдингів, корпорацій, тощо, а також завдяки впровадженню та ефективному управлінню ІІ, яке повинно базуватися на основі відповідних методів економіко-математичного моделювання та оптимізації процесів прийняття рішень. Шляхом оптимізації управління ІІ на основі методів економіко-математичного моделювання, переробні підприємства АПК можуть істотно збільшити виробництво продукції, покращити її якість, досягти необхідної стабільності в результаті зменшення впливу несприятливих природнокліматичних умов, істотно підвищити продуктивність праці, забезпечити економію сільськогосподарської сировини, ресурсів, а також зменшити негативний вплив на екологію довкілля. Завдяки широкому використанню ІІ, переробна сфера аграрного сектора економіки України може стати одним з основних джерел підвищення економічного зростання країни та добробуту громадян.

Література

1. Про затвердження плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку “Україна-2020” [Електронний ресурс] : 04.03.2015 № 213-р. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/213-2015-p/ed20150304>.
2. Babenko V. O. Forming of informatization strategic prospects for Ukraine in conditions of world economy globalization / V. O. Babenko, V. O. Petuhova, A. S. Perepelitsia // Scientific Bulletin of Polissia. – 2017. – № 2 (10). V. 1. – P. 24-34. – DOI:10.25140/2410-9576-2017-1-2(10)-24-34
3. Бабенко В.О. Інформаційне забезпечення та моделювання оптимізації гарантованого результату управління інноваційними технологіями на підприємствах АПК / В.О. Бабенко // Науково-практичний журнал «Агросвіт». – ТОВ «ДКС центр», 2012. – № 14. – С. 10-18.
4. Комиссия Организации Объединенных Наций по праву международной торговли (ЮНСИТРАЛ) / Министерство экономического развития Российской Федерации Портал внешнеэкономической информации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ved.gov.ru/unsitral>.
5. Babenko V. The place and perspectives of Ukraine in international integration space / Vitalina Babenko, Maryna Pasmor, Juliia Pankova, Mykhailo Sidorov // Problems and Perspectives in Management. – 2017. – Volume 15, Issue 1. – P. 80-92. – DOI 10.21511/ppm.15(1).2017.08
6. Внедрение новых технологий: вызовы для украинских компаний: материалы круглого стола [Електронний ресурс] / Агрохолдинг «Хармелія». – 2016, 29 июля. – Режим доступа : <http://www.harmelia.com/2013/07/29>.
7. Експорт. Частка аграрного сектора у загальному обсязі експорту України: Статистична інформація [Електронний ресурс] / Держ. служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Новости компании агросектора. Отчеты [Електронний ресурс] / Агрохолдинг «Хармелія». – 2016, янв. – Режим доступа : <http://www.harmelia.com>.
9. Експорт. Товарна структура зовнішньої торгівлі України: Статистична інформація [Електронний ресурс] / Держ. служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
10. Рейтинги: Топ 10 «аграрных королей» Украины [Електронний ресурс] / Нац. агропортал Latifundist. – 2013, 8 авг. – Режим доступа : <http://latifundist.com/novosti>.
11. Рейтинги: Топ 10 экспортеров подсолнечного масла в 2016 г. [Електронний ресурс] / Нац. агропортал Latifundist. – 2016, дек. – Режим доступа : <http://latifundist.com/novosti>.
12. Рейтинги: Топ 10 крупнейших производителей сахара в 2016 г. в Украине [Електронний ресурс] / Нац. агропортал Latifundist. – 2016, дек. – Режим доступа : <http://latifundist.com/novosti>.
13. Рейтинги: Топ 20 производителей молочной продукции в 2016 г. [Електронний ресурс] / Нац. агропортал Latifundist. – 2016, дек. – Режим доступа : <http://latifundist.com/novosti>.
14. Рейтинги: Топ 8 инвестиций ЕБРР в украинский АПК 2016 г. [Електронний ресурс] / Нац. агропортал Latifundist. – 2016, 15 дек. – Режим доступа : <http://latifundist.com>.
15. Бабенко В.О. Дослідження стратегічних перспектив розвитку інтеграційних процесів України у глобальній системі міжнародної торгівлі / В.О. Бабенко, В.О. Петухова, М.В. Сідоров // Технологический аудит и резервы производства : международный научный журнал. – 2016. – № 3/5 (29). – С. 41–48.

16. Бабенко В. О. Розвиток інтеграційних процесів України та країн-членів БРІКС в умовах глобалізації / В. О. Бабенко // Економіка. Управління. Інновації. Серія: Економічні науки. – 2016. – № 3. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2016_3_3.

17. Сідоров В. І. Торгово-економічна складова регіональних економічних процесів в умовах глобалізації / В. І. Сідоров, В. О. Бабенко, М. С. Пасмор // «Бізнес Інформ». – ВД «ІНЖЕК». – 2016. – № 6. – С. 31–37.

18. Бабенко В.О. Інформаційне забезпечення та моделювання оптимізації гарантованого результату управління інноваційними технологіями на підприємствах АПК / В.О. Бабенко // Агросвіт : науково-практичний журнал / ТОВ «ДКС центр». – 2012. – № 14. – С. 10-18.

References

1. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z vykonannia Prohramy diialnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy ta Stratehii staloho rozvytku "Ukraina-2020" [Elektronnyi resurs] : 04.03.2015 № 213-r. – Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/213-2015-r/ed20150304>.
2. Babenko V. O. Forming of informatization strategic prospects for Ukraine in conditions of world economy globalization / V. O. Babenko, V. O. Petuhova, A. S. Perepeltisia // Scientific Bulletin of Polissia. – 2017. – № 2 (10). V. 1. – P. 24-34. – DOI:10.25140/2410-9576-2017-1-2(10)-24-34
3. Babenko V.O. Informatsiine zabezpechennia ta modeliuvannia optymizatsii harantovanoho rezultatu upravlinnia innovatsiinymy tekhnolohiiamy na pidpriemstvakh APK / V.O. Babenko // Naukovo-praktychnyi zhurnal «Ahrosvit». – TOV «DKS tsentr», 2012. – № 14. – S. 10-18.
4. Komysyia Orhanyzatsii Obiedynennykh Natsii po pravu mezhdunarodnoi torhovly (IU NSYTRAL) / Mynysterstvo ekonmycheskoho razvytiia Rossyiskoi Federatsii Portal vneshneekonomycheskoi informatsii [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : <http://www.ved.gov.ru/unsitral>.
5. Babenko V. The place and perspectives of Ukraine in international integration space / Vitalina Babenko, Maryna Pasmor, Juliia Pankova, Mykhailo Sidorov // Problems and Perspectives in Management. – 2017. – Volume 15, Issue 1. – P. 80-92. – DOI 10.21511/ppm.15(1).2017.08
6. Vnedenye novykh tekhnolohii: vyzovy dlia ukraïnskykh kompanii: materiyaly kruhloho stola [Elektronnyi resurs] / Ahrokhodnyh «Kharmeliya». – 2016, 29 yuliia. – Rezhym dostupa : <http://www.harmelia.com/2013/07/29>.
7. Eksport. Chastka ahramoho sektora u zahalnomu obsiazi eksportu Ukrainy: Statystychna informatsiia [Elektronnyi resurs] / Derzh. sluzhba statystyky Ukrainy. – Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Novosti kompanii ahrosektora. Otchety [Elektronnyi resurs] / Ahrokhodnyh «Kharmeliya». – 2016, yanv. – Rezhym dostupa : <http://www.harmelia.com>.
9. Eksport. Tovarna struktura zovnishnoi torhivli Ukrainy: Statystychna informatsiia [Elektronnyi resurs] / Derzh. sluzhba statystyky Ukrainy. – Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
10. Reitynhy: Top 10 «ahramykh korolei» Ukrainy [Elektronnyi resurs] / Nats. ahroportal Latifundist. – 2013, 8 avh. – Rezhym dostupa : <http://latifundist.com/novosti>.
11. Reitynhy: Top 10 eksporterov podsolnechnoho masla v 2016 h. [Elektronnyi resurs] / Nats. ahroportal Latifundist. – 2016, dek. – Rezhym dostupa : <http://latifundist.com/novosti>.
12. Reitynhy: Top 10 krupneishykh proyzvodytelei sakhara v 2016 h. v Ukrainy [Elektronnyi resurs] / Nats. ahroportal Latifundist. – 2016, dek. – Rezhym dostupa : <http://latifundist.com/novosti>.
13. Reitynhy: Top 20 proyzvodytelei molochnoi produktsii v 2016 h. [Elektronnyi resurs] / Nats. ahroportal Latifundist. – 2016, dek. – Rezhym dostupa : <http://latifundist.com/novosti>.
14. Reitynhy: Top 8 ynvestytsii EBRR v ukraïnskyi APK 2016 h. [Elektronnyi resurs] / Nats. ahroportal Latifundist. – 2016, 15 dek. – Rezhym dostupa : <http://latifundist.com>.
15. Babenko V.O. Doslidzhennia stratehichnykh perspektyv rozvytku intehtatsiinnykh protsesiv Ukrainy u hlobalnii systemi mizhnarodnoi torhivli / V.O. Babenko, V.O. Petukhova, M.V. Sidorov // Tekhnolohycheskyi audyt y rezervy proyzvodstva : mezhdunarodnyi nauchnyi zhurnal. – 2016. – № 3/5 (29). – S. 41–48.
16. Babenko V. O. Rozvytok intehtatsiinnykh protsesiv Ukrainy ta krain-chleniv BRIKS v umovakh hlobalizatsii / V. O. Babenko // Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii. Serii: Ekonomichni nauky. – 2016. – № 3. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2016_3_3.
17. Sidorov V. I. Torhovo-ekonomichna skladova rehionalnykh ekonomichnykh protsesiv v umovakh hlobalizatsii / V. I. Sidorov, V.O. Babenko, M. S. Pasmor // «Biznes Inform». – VD «INZhEK». – 2016. – № 6. – С. 31–37.
18. Babenko V.O. Informatsiine zabezpechennia ta modeliuvannia optymizatsii harantovanoho rezultatu upravlinnia innovatsiinymy tekhnolohiiamy na pidpriemstvakh APK / V.O. Babenko // Ahrosvit : naukovo-praktychnyi zhurnal / TOV «DKS tsentr». – 2012. – № 14. – S. 10-18.

Рецензія/Peer review : 05.05.2018

Надрукована/Printed : 30.05.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Васильківський Д. М.

УДК 330.88

СТАВНИЧА Н. І.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМНО-СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті описано системний і синергетичний підходи, визначено їх особливості й доцільність застосування для дослідження соціальної безпеки держави. Системний підхід дозволив досліджувати соціальну безпеку як цілісне системне утворення, що має певну будову й особливості функціонування. Застосування синергетичного підходу дає змогу розглядати соціальну безпеку як складну відкриту систему, яка здатна до самоорганізації та саморозвитку.

Ключові слова: соціальна безпека, об'єкти, суб'єкти забезпечення, принципи, критерії, функції системи.

STAVNYCHA N.

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

USING OF SYSTEM-SYNERGISTIG APPROACH FOR RESEARCH OF SOCIAL SECURITY

The article describes systemic and synergetic approaches, their features and expediency to use for study of social security of the state and its components. The essence and advantages of the system synergistic approach were revealed. The system approach allowed to investigate social security as a holistic system, having a certain structure and features of functioning. The social security of the state was considered as a system that represents the unity of the social sectors, each of which fulfills its objectives based on the position of protection of life, health, welfare, rights and freedoms. It provides agreed activity of coordinated subsystems whose functioning is aimed at providing a threat management process, in which sustainable development of the state is achieved. There were proposed a structural model of the social security system using descriptive approach, that allowed to identify the elements of the system. To the structural elements of social security belong: security of residence (provides housing and communal services); food safety (provides trade and public catering); health security (provides health care system); security is related to human development (provides the education sector); security of leisure (provides the scope of tourism); spiritual security (provides the scope of culture); public safety (transport). The article specified the security and target subsystems, defined the functions and principles of operation of the system. The purpose of social security is to avoid or reduce to an acceptable level the social risks, to create conditions for preventing and eliminating social threats, and to ensure the social development of individuals and society. The synergistic approach allowed to consider social security as a complex open system which is capable of self-organization and self-development. The feasibility of using the synergistic approach is due to the relevance of further research in identifying the features of the functioning of the social security system and elaboration of possible directions for development.

Keywords: social security, objects, security subjects, principles, criteria, functions of the system

Актуальність теми. Перехід України до сталого розвитку посилює цікавість усіх учасників суспільного життя до створення умов для подальшого розвитку суспільства, заснованого, в першу чергу, на безпеці його членів. Адже сталий розвиток країни передбачає таке функціонування економіки, коли задовольняються матеріальні і духовні потреби населення, раціонально використовуються природні ресурси, і у той же час гарантуються задоволення потреб людини у безпеці. Цього можна досягти шляхом мінімізації загроз, які стають причинами частих економічних криз і слугують джерелом пошуку нових підходів на шляху реалізації концепції сталого розвитку. З цією метою необхідним є формування методологічних засад науково обґрунтованої системи соціальної безпеки держави, що потребує вибору і застосування особливих підходів як сукупності ідей, правил, вихідних настанов, за якими організується дослідницька діяльність. Автором обрано системно-синергетичний підхід, який дозволяє розглянути соціальну безпеку держави як відносно відокремлену систему, якій властиві синергетичні зв'язки між різними рівнями системної ієрархії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доцільність використання синергетичного підходу в економічній і соціальній діяльності було обґрунтовано як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями зокрема, такими як В. Альошкін, В. Білоус, Т. Васильцев, Н. Гражевська, С. Курдюмов, І. Пригожин, Г. Хакен, Л. Шемаєва та багато інших. Окрім цього, праці А. Сухорукова, З. Живка та інших авторів доводять доречність використання системного підходу у сфері безпеки. Оскільки соціальна безпека держави є відносно новим напрямом досліджень вітчизняної економічної науки, то питання визначення підходів до розроблення методологічних засад формування системи соціальної безпеки держави залишається недостатньо вивченим і потребує подальших досліджень.

Мета статті – обґрунтування доцільності використання системно-синергетичного підходу при дослідженні соціальної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Системний підхід як метод наукового пізнання передбачає «спеціальну стратегію дослідження, яка дозволяє мати єдину модель об'єкта як цілого, що виконує функцію засобу організації дослідження» [1]. Системний підхід дозволяє бачити предмет нашого дослідження як цілісність, єдність як саму по собі, так і щодо системи вищого порядку, у нашому випадку, до системи соціальної безпеки України. Це дає нам можливість досліджувати об'єкт з урахуванням різних аспектів

діяльності, і, у той же час, дослідити його як цілісне явище. Нашим завданням буде знайти спосіб упорядкування, ієрархію відношень, циклів досягнення безпеки, визначити тенденції й основні закономірності руху об'єкта дослідження та його складових. Системність ми розглядаємо, з одного боку як якісну характеристику забезпечення соціальної безпеки, з іншого - як пізнавальний інструмент та спосіб нашого бачення об'єкту. Можна розглядати систему з різних точок зору і відповідно намагатися з цим інтегрувати це поняття. Зазначимо, що поняття система належить до найбільш універсальних дефініцій. Даний термін вживається як: теорія, класифікація, завершений метод практичної діяльності, спосіб розумової діяльності, сукупність об'єктів природи, явище суспільства, сукупність сталих норм життя, правил поведінки [2, с. 34-35]. У нашому дослідженні ми будемо розглядати в якості системи певне суспільне утворення, а саме – систему соціальної безпеки.

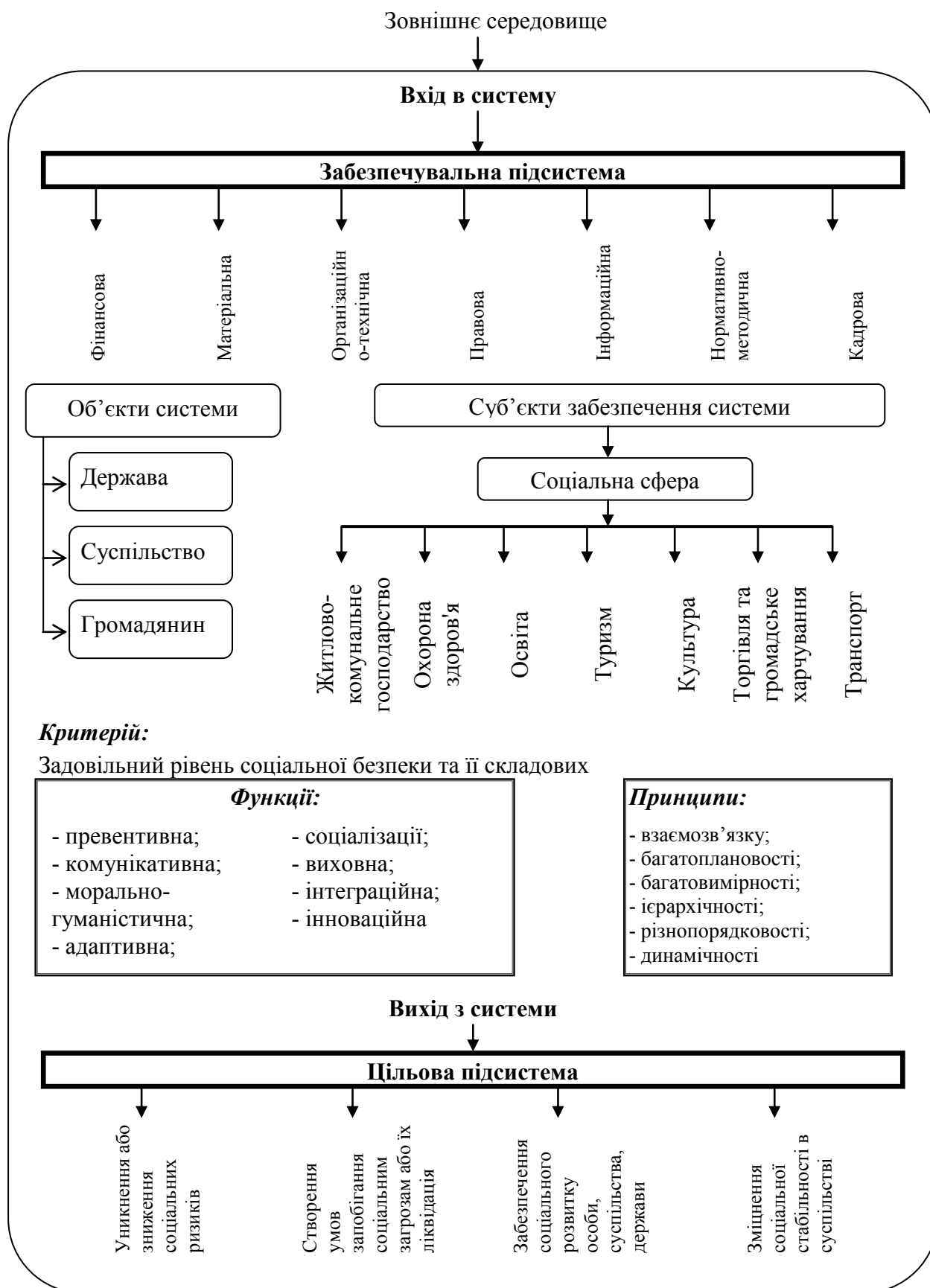
Учені виділяють два принципово різні підходи до визначення системи, а саме: дескриптивний та конструктивний. Дескриптивний підхід ґрунтується на уявленні, що характер функціонування системи пояснюється її структурою, елементами, що знаходять відображення у визначенні системи. Тобто, будь-який об'єкт виступає як система, у якій її зовнішній прояв (функція) задається внутрішньою будовою (структурою, взаємозв'язками). Суть конструктивного підходу полягає у тому, що за заданою функцією конструюється відповідна їй структура. Метою системи за умов конструктивного підходу є вирішення проблемної ситуації. У нашому дослідженні ми використаємо дескриптивний підхід, оскільки виокремлюємо систему соціальної безпеки із середовища управління національною економікою. При цьому ми будемо дотримуватись наступних принципів системного підходу:

- взаємозв'язку - система вивчається як частина певної макросистеми. Вона зв'язана безліччю зв'язків з іншими системами, взаємодіє та існує в єдності з ними;
- багатоплановості – система як деяка самостійна одиниця вивчається з різних сторін зі своїми особливостями;
- багатомірності, який полягає в тому, що вивчаються різні характеристики систем, які об'єднують в групи (кластери): об'єкт описується як сукупність деяких характеристик та взаємозв'язків між ними;
- ієрархічності – система розглядається як складна структура з різними рівнями, між якими встановлюються певні зв'язки;
- різнопорядковості – полягає у тому, що різні ієрархічні рівні системи породжують закономірності різного порядку. Одні закономірності властиві тільки всім елементам або деякій групі елементів, а інші – тільки окремим елементам;
- динамічності – система розглядається в рухові й розвитку [3, с.14-15].

Систему соціальної безпеки ми будемо розглядати як щось ідеальне, що характеризується наступними ознаками: якістю; єдністю; цілісністю. «Дослідження, пов'язані з вивченням структури системи, її системоутворюючих зв'язків, функціонування і розвитку, керування системою можна віднести до системних, якщо дотриманий основний методологічний принцип цілісності системи» [4]. Виходячи з теорії систем та системного аналізу, запропонована «система соціальної безпеки держави» набуватиме таких ознак: взаємний зв'язок компонентів, елементів, що утворюють систему; суперечливий характер взаємодії між елементами системи; наявність інтегративних якостей, властивостей; якісна відмежованість взаємозв'язаної цілісності елементів від зовнішнього середовища. Таким чином, соціальна безпека держави як система являє собою єдність галузей соціальної сфери, кожна з яких виконує свої цілі виходячи з позицій захисту життя, здоров'я, добробуту, прав і свобод громадянина. Соціальна безпека у нашому дослідженні – це комплексне, багатофункціональне поняття з розгалуженою структурою. Вона включає сукупність видів безпек, що зумовлені структурою людської життєдіяльності, її сферами: відносини окремих індивідів, груп людей, побудовані таким чином, щоб у процесі їхнього розвитку не виникала небезпека для кожного з них; стійке функціонування соціальних інститутів, що забезпечує сталий розвиток суспільства.

Метою соціальної безпеки є уникнення або зниження до прийняттого рівня соціальних ризиків, створення умов для запобігання соціальним загрозам та їх ліквідація, забезпечення соціального розвитку особи та суспільства. До структурних елементів соціальної безпеки, відповідно до функціонального призначення, належать: безпека проживання (забезпечує житлово-комунальне господарство), безпека харчування (забезпечує торгівлю та громадське харчування), безпека здоров'я (забезпечує охорона здоров'я), безпека пов'язана з людським розвитком (забезпечує сфера освіти); безпека відпочинку (забезпечує сфера туризму); духовна безпека (забезпечує сфера культури); громадська безпека (транспорт). Система соціальної безпеки держави являє собою злагоджену діяльність сукупності підсистем, функціонування яких направлене на забезпечення процесу управління загрозами та небезпеками, за якої досягається сталий розвиток держави. Виходячи з розуміння системи соціальної безпеки, пропонуємо таку її структурну модель (рис. 1).

Дана система є відкритою, адже у ній передбачаються процеси самоорганізації. Погоджуємося з думкою Живка З.Б., який у своїй праці [5], відкритість системи вбачає у можливості постійної циркуляції потоків грошей, ресурсів, інформації і ін. Розглядаючи соціальну безпеку в контексті системного підходу, ми з'ясуємо не тільки те, як ця система функціонує, але й те, як вона взаємодіє з іншими підсистемами, якими є тенденції і перспективи розвитку. Це забезпечує нам можливість застосування синергетичного підходу. Поняття «синергетика» виникло від старогрецького слова «синергія» – співдія, співпраця.

Джерело: власна розробка

Рис. 1. Структурна модель системи соціальної безпеки

Ця наука з вивченням закономірностей самоорганізації складних відкритих фізико-хімічних систем у станах, далеких від рівноваги (нестабільних) систем. З часом було доведено, що певні закономірності цих систем є

фундаментальними не лише для неживої природи, а й для біологічних та соціальних систем. Тобто ці закономірності набули філософсько-методологічного характеру. До того ж, синергетичні дослідження вже поширені і на ті відносно сталі стани систем, що перебувають між станами, далекими від рівноваги [6], в тому числі на біологічні та соціальні [7]. Засновники синергетики – Г. Хакен та І. Пригожин – справедливо наголошували на правомірності та необхідності застосування методології нової науки до аналізу процесів розвитку найскладнішого класу відкритих, нелінійних, динамічних систем – соціокультурних, оскільки саме буття їх і є розвитком [6].

У «Філософському словнику» зазначається, що синергетика – сучасна теорія самоорганізації, нове світобачення, що пов'язується з дослідженням феноменів самоорганізації, нелінійності, неврвноваженості, глобальної еволюції, з вивченням процесів становлення «порядку через хаос» (І. Пригожин), біфуркаційних змін, незворотності часу, нестійкості як основної характеристики процесів еволюції. [8]. На думку В. Буданова, синергетика слугує адаптивним ресурсом, оскільки вона: покликана знаходити адекватні відповіді на ті глобальні виклики, які мають місце у розвитку сучасної цивілізації; методи синергетики мають зв'язок з математикою; методологічно відкрита новим концепціям, які лише формуються. Крім того, автор зазначає, що синергетиці властива міждисциплінарна толерантність до нових методів та гіпотез та філософська діалогічність і рефлексивність [9, с.15-16]. Сутність синергетичного підходу до функціонування системи соціальної безпеки полягає у виявленні та пізнанні загальних закономірностей, що керують процесами самоорганізації суб'єктів системи. Отже, в основу нашого дослідження покладено такі методологічні ідеї:

1. Забезпечення сталого розвитку держави потребує нової моделі безпеки на основі світоглядно-філософського, цілісно-гармонійного вчення.

2. Важливим у нашому дослідженні є розуміння категорії «соціальна безпека» і визначення її місця у системі національної безпеки.

3. Готовність до діяльності усіх суб'єктів системи, результатом якої має стати є зниження соціальних ризиків, створення умов для запобігання соціальним загрозам, забезпечення соціального розвитку особи та країни.

4. Ураховуючи багатопараметричний характер досліджуваного завдання вважаємо за необхідне застосовувати окремі положення синергетичної методології у формуванні системи соціальної безпеки, а саме: підхід до об'єкту дослідження як до системи і адекватний опис її стану і розвитку на різних рівнях, що виникають в результаті складної взаємодії частин.

Висновок Під час дослідження соціальної безпеки держави варто використовувати системно-синергетичний підхід. Систему соціальної безпеки розглядаємо як сукупність елементів та підсистем, за допомогою яких створюються умови для запобігання чи ліквідації соціальних загроз, забезпечується уникнення або зниження до прийнятного рівня соціальних ризиків, що в свою чергу, сприяє розвитку особи, держави, суспільства. Системно-синергетичний підхід забезпечує цілісність системи соціальної безпеки, сприяючи тим самим її оптимізації, і дозволяє розглядати соціальну безпеку з різноманітними як зовнішніми, так і внутрішніми зв'язками.

Література

1. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода / Блауберг И.В., Юдин Э.Г. – М. : Наука, 1973. – 270 с.
2. Теорія систем і системний аналіз в менеджменті : навч. посіб. / Устенко А.О., Малинка О.Я. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2012. – 328 с.
3. Основи теорії систем і системного аналізу : навч. посібник / К. О. Сорока. – ХНАМГ, 2004. – 291 с.
4. Каган М.С. Системный подход и гуманитарное знание / Каган М.С. – Ленинград : ЛГУ, 1991. – 319 с.
5. Живко З.Б. Методология управления экономическую безопасностью предприятия : монография / З.Б. Живко. – Львів : Ліга-Прес, 2013. – С. 474.
6. Стенгерс И. Порядок из хаоса (Новый диалог человека с природой) / Стенгерс И., Пригожин И. – М., 1986. – С. 235.
7. Стенгерс И., Пригожин И. Порядок из хаоса / Стенгерс И., Пригожин И. – М., 1996. – С. 270–272.
8. Новейший философский словарь / сост. А.А. Гришанов. – Минск : Изд. В.М. Скакун, 1998. – С. 618.
9. Буданов В. Г. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании / Буданов В. Г. – Изд. 3-е испр. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 240 с.

References

1. Blauborg I., Yudin E. Formation and essence of a system trip. - Moscow: Nauka, 1973. - 270 p.
2. Theory of systems and system analysis in management: teaching. manual / Ustenko A., Malinka O. -Ivano-Frangkivsk: Folio, 2012.-328 p.
3. Fundamentals of the theory of systems and system analysis: Teaching. manual / Soroka K. - KNAME, 2004. - 291 p.
4. Kagan M. System hike and humanitarian knowledge. - Leningrad: LSU, 1991. - 319 p.
5. Zhivko Z. Methodology of management of economic safety of the enterprise: monograph / Zhivko Z. - Lviv: League - Press, 2013. - P. 474.
6. Stengers I., Prigogine I. The Order of Chaos (The New Dialogue of Man with Nature). - M., 1986. - P. 235.
7. Stengers I., Prigogine I. The order of chaos. M., 1996. - P. 270-272.
8. The Newest Philosophical Dictionary / Sost. A.A. Grishchanov. - Minsk: Izd. VM Skakun, 1998. - P. 618.
9. Budanov V.G. Methodology of synergetics in postnonclassical science and in education / Budanov V.G. Izd. 3rd correction - Moscow: Publishing house LKI, 2008. – 240 p.

Рецензія/Peer review : 26.04.2018

Надрукована/Printed : 31.05.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Дзьоба О. Г.

УДК 351/354

ТЮРИНА Н. М.,
КАРВАЦКА Н. С.,
НАЗАРЧУК Т. В.

Хмельницький національний університет

РОЗВИТОК ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

У статті досліджено процеси розвитку публічного управління в світі за сучасних умов. Визначено сутність публічного управління, його характерні ознаки. Розглянуто сутність принципів публічного управління та інструменти їх практичної реалізації у розвинених країнах та в Україні. Досліджено правове середовище реалізації базових принципів публічного управління в Україні та практичні результати процесів децентралізації. Проаналізовано систему формування електронних послуг, визначено мету створення центрів надання адміністративних послуг та центрів розвитку місцевого самоврядування в Україні.

Ключові слова: публічне управління, принципи, інструменти, децентралізація, адміністративні послуги, місцеве самоврядування.

TYURINA N.,
KARVATSKA N.,
NAZARCHUK T.
Khmelnitsky National University

NEW PUBLIC MANAGEMENT DEVELOPMENT: EXTERNAL AND DOMESTIC EXPERIENCE

The purpose of the article was to consider the process of development of new public management abroad and in Ukraine. The essence of public management its characteristic features was determined. Principles of public management and tools for their practical implementation in developed countries and Ukraine were considered. It is determined that in the developed economies the process of transformation of public administration into a new model of public management is actively underway. The process is based on democratic principles, close cooperation between authorities and civil society in making operational and strategic decisions. The legal environment for the implementation of the basic principles of public management in Ukraine and the practical results of the decentralization process was investigated. The legal environment for the public management basic principles implementation in Ukraine and the practical results of the decentralization process were investigated. The system for the formation of electronic services was analyzed. The intention to create centers for the provision of administrative services and local government development centers in Ukraine was determined. It is noted that the process of changing the system of public management in Ukraine is at an early stage and requires simultaneous, parallel and qualitative development of both the system of state governance and civil society in particular.

Key words: public management, principles, tools, decentralization, administrative services, local government.

Постановка проблеми. Сьогодні ми спостерігаємо стрімкі та кардинальні зміни, що відбуваються у соціально-економічних системах. Цьому сприяє активний розвиток інформаційних технологій, складність та непередбачуваність соціально-економічних процесів, швидкість їх проходження в сучасному демократичному суспільстві, а також розвиток громадянського суспільства та демократії. Все це разом сприяло необхідності переосмислення сутності державного управління й потреби трансформації його змісту з позицій розвитку демократії та суспільства. Уряди багатьох розвинених країн все більше усвідомлюють необхідність діяльності структур державного управління на публічних засадах, переходу від бюрократії, ієрархічного процесу прийняття рішень і передачі інформації до якісного та відкритого для суспільства механізму вироблення, прийняття, реалізації тактичних й стратегічних управлінських рішень.

Актуальним трендом адміністративних перетворень у світі стає проведення цілеспрямованих змін в рамках реалізації комплексної та ефективної системи взаємодії влади і суспільства, розвитку сучасних технологій цієї взаємодії. Так, у 2011 році 8 країн (США, Бразилія, Великобританія, ПАР, Мексика, Індонезія, Філіппіни, Норвегія) об'єднали зусилля в рамках Ініціативи «Партнерство Відкритий уряд» з метою забезпечення виконання Урядами своїх країн зобов'язань щодо сприяння прозорості публічного управління, залучення громадян до участі в цих процесах, боротьби з корупцією, використання нових технологій для покращення публічного управління [1, с.32]. У 2012 році до цієї ініціативи вже приєдналися понад 40 держав. Станом на 1 жовтня 2015 р. намір приєднатися до Ініціативи підтвердили 66 країн, які взяли на себе зобов'язання щодо: підвищення доступу до публічної інформації про діяльність органів державної влади; підтримки залучення громадянського суспільства до формування державної політики; впровадження високих стандартів професійної чесності в державному управлінні; використання нових технологій задля відкритості та підзвітності. Учасники Ініціативи використали платформу Відкритого уряду для створення більш ніж 2000 зобов'язань у своїх національних стратегіях [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За кордоном питаннями публічного управління займалися такі дослідники: К. Аллен, Г. Атаманчук, Дж. Бостон, Д. Вальдо, В. Вільсон, Р. Дарендорф, Я. Кайль, Д. Кетлі, Д. Осборн, Л. Отул, Т. Пітерс, Р. Прістнос, А. Турен та інші.

Вагомий внесок у розвиток теорії та практики публічного управління та адміністрування зробили і вітчизняні науковці, до яких можна віднести В. Авер'янова, Н. Аврамчикову, О. Амосова, О. Андрійко, В. Бакуменка, М. Білінську, В. Бодрова, Н. Гавкалову, Ю. Ковбасюка, А. Колодій, І.Ф. Корж, В. Мартиненко, М. Міненко, О. Оболенського, М. Пасічника, Ю. Римаренка, І. Розпутенка, О. Радченка, В. Трощинського, В. Толкованова, С. Чернова, Ю. Шарова та інших.

Метою статті є дослідження процесів розвитку публічного управління за кордоном та в Україні за сучасних умов.

Виклад основного матеріалу. У демократичному суспільстві проходить зміна моделі державного управління та її трансформація у модель публічного управління. Такий процес є природним етапом розвитку управління у цій сфері, що обумовлений розширенням спектру діяльності та відповідальності органів державного управління, необхідністю підвищення ефективності їх функціонування шляхом наближення процесів прийняття рішень до реальних потреб населення. У попередніх дослідженнях [3] нами детально було розглянуто процес трансформації державного управління в систему публічного управління. Дослідження показали, що у державному управлінні переважав адміністративний та організуючий вплив на громадян, йому притаманний владний характер, поширеність державної волі на все суспільство, служіння загальнонаціональним інтересам. Розуміння сутності державного управління зазнало еволюції внаслідок розвитку демократії та громадянського суспільства у світі. Змінюються основні пріоритети цього управління: з чітких інструкцій та правил їх виконання акцент переноситься на роботу з надання якісних публічних послуг для досягнення ефективних результатів.

Термін «публічне управління» у глосарії Програми розвитку ООН розглядається як галузь практики та теорії, що є ключовою для публічного адміністрування та зосереджена на внутрішній діяльності державних установ, зокрема на вирішенні таких управлінських питань, як контроль, керівництво, планування, організаційне забезпечення, забезпечення інформаційними технологіями, управління персоналом та оцінка ефективності [4]. Використовуючи результати досліджень сутності цього терміну, що було проведене нами в [3] можна зробити висновок, що публічне управління необхідно розглядати як вплив суб'єкта управління на суспільство (суспільні процеси, відносини) відповідно до покладених на нього суспільно-значущих функцій та повноважень; відкрити взаємодію державного апарату та суспільства при прийнятті важливих для країни (суспільства, населення) рішень. Тобто, публічне управління є управління суспільством із залученням самого суспільства.

Характерними ознаками публічного управління, на нашу думку, є те, що воно є ключовою галуззю з практики та теорії для реалізації публічного адміністрування; реалізує цінності суспільства; є діяльністю, що тісно пов'язана з політикою, правом та громадянським суспільством; забезпечує вплив суб'єкта, який володіє публічною владою, на об'єкт з метою будь-яких суспільних інтересів та обмеженим суспільним контролем; має широкий профіль керуючого впливу; є управлінням суспільством із залученням суспільства на засадах демократичності, легітимності, транспарентності.

Однією з ключових складових сучасної концепції публічного управління є децентралізація, що призначена для практичної реалізації принципів партисипативності й субсидіарності цього управління, передбачає передачу повноважень та відповідальності від центральної державної влади на нижні рівні управління й недержавному сектору. Вона забезпечує активний зворотний зв'язок органів виконавчої влади з громадянським суспільством через добровільну участь населення в урядових проектах та заходах місцевого самоврядування, підвищує рівень їх співпраці й ефективність діяльності уряду, покращує якість його рішень. І в першому, і в другому випадках процес прийняття соціально значущих рішень та контроль над їх виконанням більше наблизений до суспільства (населення).

У США таї Європі продовжуються процеси децентралізації й делегування більших прав для прийняття рішень місцевим адміністраціям. За даними [6], співвідношення кількості публічних і державних службовців (у відсотках) в деяких країнах ЄС дорівнює: Австрія 54,5:45,5, Франція – 51:49; Іспанія – 50:50; Ірландія – 10:90; Нідерланди – 80:20; Португалія 10,3:89,7; Великобританія 62,3:37,7. Це підтверджує той факт, що головною умовою ефективних дій місцевих органів влади є необхідний рівень управлінської та фінансової незалежності, самостійності за умов дійового контролю та відповідальності. Головним критерієм раціональної децентралізації є досягнення найвищої якості обслуговування громадян, а головний принцип – субсидіарність, що визначає найнижчу оптимальну межу втручання Уряду у вирішення проблем на місцевому рівні, тобто лише в тому випадку, коли без допомоги центральних органів влади неможливо досягти поставлених цілей.

Місцеве самоврядування є однією із базових засад сучасної демократичної системи управління та формою децентралізації влади. Особливістю є те, що його можна розглядати як форму публічної влади, яка реалізується територіальними громадами, що вирішують питання місцевого значення та володіють комунальною (муніципальною) власністю.

У більшості країн-членів ЄС в останні десятиліття відбулися процеси посилення субнаціональних рівнів управління, проте за різними схемами. Як показує зарубіжний досвід, детальне дослідження якого

було проведене у [19], існують різні підходи до організації самоврядування, найбільш розповсюдженими є моделі місцевої автономії та децентралізації. Прикладом практичної реалізації моделі місцевої автономії є Іспанія, де існує 17 автономних територій. В Конституції цієї країни чітко розмежовані компетенції державної влади і автономних територій. Муніципалітети (громади), провінції та автономні території (*Comunidad autónoma*) володіють автономією при вирішенні своїх питань. Однак, поряд із широкою автономією територіальних одиниць в Іспанії існує контроль за діяльністю органів автономних територій. Іспанія є прикладом, так званої, регіональної децентралізації, коли основні результати децентралізації сконцентровано у напряму передачі повноважень від центрального Уряду до Урядів автономій.

Для організації самоврядування в Італії також застосовується модель автономії для всіх територіальних одиниць і існує адміністративна децентралізація, що якісно характеризує систему державної влади. Результатом реформування публічної влади в Італії, що була успішно виконана ще у середині двадцятого століття, стало формування трирівневої системи організації влади в країні: регіон – провінція – комуна.

Прикладом організації місцевої публічної влади шляхом децентралізації є Франція. В 90-х роках минулого століття в країні було прийнято більше сорока законів, спрямованих на децентралізацію. Реформою децентралізації був проведений розподіл повноважень між центральною державною владою та місцевими органами влади, також перерозподіл функцій між різними адміністративними рівнями. Це підвищило якість управління та відповідальність за дії на місцевих децентралізованих рівнях. Однак за розподілом фінансових ресурсів Франція є однією з найбільш централізованих країн ЄС, де через усі рівні (регіони, департаменти та муніципалітети) здійснюється лише близько 20% усіх публічних витратів та розподіляється трохи більше 10% податкових надходжень. Уряд визначає діапазон, у якому ставки основних податків можуть знижуватися, розподіляючись між різними рівнями управління [20].

Для постсоціалістичних країн Східної Європи, як і для України, характерною була централізована модель організації місцевої влади та відсутність самоврядування. В більшості цих країн організація системи місцевої влади проходить за принципом децентралізації. До прикладу в кінці минулого століття у Польщі успішно пройшли адміністративна та адміністративно-територіальна реформи, що забезпечили децентралізацію та гарантували право територіальних громад на самостійне вирішення місцевих справ.

Основу місцевого самоврядування зарубіжних держав становлять жителі першої – базової ланки адміністративно-територіального устрою. Базовими об'єднаннями територіального устрою в європейських країнах, як свідчать дані, наведені у [19], є: громади (Австрія, Німеччина); муніципалітети (Бельгія, Болгарія, Греція, Фінляндія, Чехія, Данія, Іспанія); комуни (Греція, Швеція, Італія, Румунія); гміни (Польща).

Для європейських країн нормальною є практика прийняття багатосторонніх міжнародних договорів держав-членів Ради Європи, що визначають законодавчі орієнтири та політику в галузі місцевої і регіональної демократії. Важливим також є те, що регіональні органи управління у країнах-членах ЄС, окрім власних ресурсів, мають доступ до великого обсягу спільних ресурсів ЄС. Так, реформи децентралізації у Польщі, скоріше за все, не мали б такого успіху без вдалого залучення та використання найбільших обсягів ресурсів, виділених з бюджету ЄС на політику згуртування.

Спільним, що характеризує процеси децентралізації у європейських країнах, є: ефективне та швидке вирішення місцевих проблем; активний розвиток демократії та залучення громадян до управління на місцевому рівні; здорова економічна конкуренція на місцевому та регіональному рівнях; забезпечення мовної, культурної, етнічної різноманітності в місцевих та регіональних автономіях; постійне розширення кола компетенцій місцевих органів влади та підвищення відповідальності за їх виконання тощо.

На сьогодні в світі, застосовується велика кількість інструментів, що підвищують прозорість та ефективність публічного управління, підзвітність механізмів прийняття рішень та залучення громадян до процесу прийняття рішень, такі як [5]: електронний уряд; єдині відкриті бази даних всіх органів публічної влади; інформаційні системи органів місцевого самоврядування; система громадського контролю за витрачанням бюджетних коштів; портали публічного обговорення та внесення поправок до законів і законопроектів; електронні сервіси, консультації, «система єдиного вікна» для надання державних послуг; спеціалізовані програми для персональних комп'ютерів і мобільних пристроїв, спрямовані на вирішення конкретних проблем громадян; контроль з боку громадян через механізми зворотного зв'язку і ЗМІ тощо. Приклади практичної реалізації концепції публічного управління у розвинених країнах за ключовими принципами наведено в таблиці 1.

Підсумовуючи можна сказати, що процеси децентралізації активно проходять та продовжують розвиватись в усіх економічно розвинених країнах. Форми та інструменти можуть бути різними, але результати завжди спрямовані на якісне покращення середовища проживання та розвитку громадянського суспільства в цілому і кожної людини зокрема.

Як проходять процеси, що стосуються розвитку публічного управління в Україні? Необхідність реформи державної служби в Україні визнано однією з пріоритетних як на національному (зокрема у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» та Стратегії національної безпеки України; Указі Президента України «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 26.02.16 р.), так і на

міжнародному рівнях (зокрема в Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи «Функціонування демократичних інститутів в Україні» 29 від 25 січня 2017 року (пункт 10.4.) та в оновленому Меморандумі про економічну і фінансову політику між Україною та Міжнародним валютним фондом від 2 березня 2017 року (пункт 17 та 21 b)).

Таблиця 1

Практична реалізація принципів публічного управління в окремих розвинених країнах

Країни	Принцип відкритості державної інформації		Принцип прозорості, відкритості бюджету і витрачання коштів	Принцип партисипативності
	Правове поле	Доступ до інформації		
США	Закон «Про свободу інформації», прийнятий в 1966 р, встановлює право громадян на доступ до інформації про діяльність державних органів	data.gov	recovery.gov — реалізується система контролю за витрачанням бюджетних коштів та USAspending.gov - реалізується система розподілу державних грантів і субсидій	regulations.gov - громадське обговорення проектів всіх законів, збір думок з приводу найкращих шляхів залучення громадськості до процесу вироблення норм і правил федеральних відомств seeclickfix.com - робота зі зверненнями громадян на місцевому рівні (доступна зацікавленим громадським організаціям, місцевим ЗМІ, місцевій владі) challenge.gov - конкурси на вирішення конкретної проблеми з призами або на безоплатній основі
Великобританія	Закон «Про свободу інформації», за яким громадянам повинні надаватися будь-які документи, крім тих, які мають відношення до формулювання і визначення політики уряду	data.gov.uk	на сайті www.hm-treasury.gov.uk публікуються дані про державні доходи і витрати	epetitions.direct.gov.uk - загальнонаціональна система роботи зі зверненнями громадян на порталі fixmystreet.com здійснюються робота зі зверненнями громадян на муніципальному рівні (звернення відправляється до відповідних органів місцевої влади)
Канада	Канада Закон "Доступ до інформації" вступив в силу в 1982 році. Він регулює право приватних осіб на доступ до певних видів урядової інформації і вимагає, щоб влада надавали інформацію своєчасно	open.gc.ca	Відкрита інформація по бюджетному процесу та фінансів держави на сайті fin.gc.ca	Консультації, які дають урядові структури, надаються через сайт consultingcanadians

Для реалізації нових підходів у державному управлінні в Україні необхідним є забезпечення відповідних умов для розвитку громадянського суспільства. Саме тому метою Національної стратегії сприяння його розвитку в Україні є [7]: створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства; налагодження ефективної взаємодії громадськості з органами державної влади, органами місцевого самоврядування на засадах партнерства; забезпечення додаткових можливостей для реалізації та захисту прав і свобод людини й громадянина; задоволення суспільних інтересів з використанням різноманітних форм демократії участі, громадської ініціативи та самоорганізації.

В умовах дії політичної, економічної та соціальної кризи в Україні важливого значення набуває питання прозорості і відкритості в діяльності органів державної влади. Для реалізації базових принципів публічного управління у лютому 2016 року Верховна Рада України приєдналася до Декларації відкритості парламенту, стала учасницею Партнерства «Відкритий уряд» підтвердивши цим, що поділяє його основні принципи, а саме: забезпечення прозорості державного управління, залучення громадськості до формування та реалізації державної політики, протидії корупції та впровадження нових інформаційних технологій [1].

Кабінет Міністрів затвердив план дій із впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у 2016-2018 роках. Планом передбачені заходи за п'ятьма напрямками Ініціативи: поліпшення державних послуг, підвищення рівня доброчесності в державному управлінні, більш ефективне управління державними ресурсами, створення безпечних громад, підвищення корпоративної підзвітності. Зокрема, передбачені заходи з підвищення якості та прозорості надання адміністративних послуг та впровадження надання таких послуг в електронній формі, удосконалення механізму перевірки інформації про кінцевих бенефіціарних власників, забезпечення відкритості та прозорості здійснення публічних закупівель, створення системи «Community policing», розвитку електронної демократії тощо. Реалізація зазначеного плану дозволить забезпечити належне впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» в Україні, сприятиме здійсненню реформування системи державного управління та протидії корупції, а також посиленню співпраці органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства. За даними звіту «Rule of Law Index» World Justice Project за 2017-18 рік у групі «Країни Східної Європи та Центральної Азії» Україна посіла 8 позицію за загальною оцінкою та 4 позицію у категорії «Open Government». У загальному рейтингу – 77 місце із 113, у категорії «Open Government» загального рейтингу – 46 місце із 113 [8].

Концепція нового публічного менеджменту в Україні передбачає децентралізацію управління за рахунок розширення повноважень і відповідальності органів місцевого самоврядування. Основне завдання Уряду полягає у тому, щоб надати місцевим громадам можливість самостійно вирішувати свої проблеми і контролювати якість надаваних публічних послуг. Такий підхід співвідноситься з основними цінностями місцевого самоврядування: автономією, тобто децентралізованим управлінням; демократією; цивільною участю й ефективністю; близькістю влади до населення.

Процеси децентралізації розпочалися з ухвалення Кабінетом Міністрів України у квітні 2014 року «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні». Ця концепція спрямована на створення та підтримку:

- сприятливого для життя громадян середовища;
- забезпечення сталого соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць;
- задоволення інтересів громадян у всіх сферах життєдіяльності;
- надання населенню органами місцевого самоврядування високоякісних і доступних адміністративних, соціальних та інших послуг на відповідних територіях;
- узгодження інтересів держави та територіальних громад.

Для практичної реалізації процесів децентралізації Верховною Радою України було прийнято низку законодавчих актів, а саме: Закони України «Про співробітництво територіальних громад» [9], «Про засади державної регіональної політики» [10] та «Про добровільне об'єднання громад» [11]. Цими законами було визначено організаційно-правові засади співробітництва територіальних громад; принципи, форми, механізми такого співробітництва, його стимулювання, фінансування та контролю, тобто започатковано засади для функціонування фінансово незалежних громад, їхньої самодостатності. Окремо треба виділити Європейську Хартію місцевого самоврядування, що відкрита для підписання з 1985 року, яку 15 липня 1997 року було ратифіковано Верховною Радою України. Після набуття чинності 1998 р. Хартія стала частиною національного законодавства України.

Як результат, станом на вересень 2017 року в Україні створено вже 648 об'єднаних територіальних громад (ОТГ) (кількість жителів – 13,6% від загальної кількості населення України), які самостійно формують і наповнюють свої бюджети з податків, що залишаються у розпорядженні громад та отримують безпосередньо від держави фінансову підтримку. Однак, аналіз показників спроможності кожної ОТГ, утворених у 2015 р. (159) показав, що лише 20% є фінансово спроможними та мають відповідну територіальну структуру [12]. За оцінкою фінансової спроможності із 366 ОТГ за I півріччя 2017 року – 25% є фінансово спроможними та мають відповідну територіальну структуру [13]. Поява значної кількості низькоспроможних ОТГ свідчить про роль суб'єктивного чинника, а саме, впливу великих бізнес-структур на реалізацію реформ в Україні, недостатній рівень кваліфікації експертного середовища та науковців, які долучились до формування умов та безпосереднього проведення реформи. Все це разом сприяло отриманню неефективних результатів, що проявилися у низькому рівні готовності суспільства до реформи, низькому рівень освіченості чиновників, на яких була покладена відповідальність за проведення реформи децентралізації влади в Україні. Ми погоджуємось з тим, як зазначається у [14], якщо в процесі проведення реформи не вдасться вирішити завдання формування спроможних ОТГ - бажаних результатів суспільних перетворень в країні досягнуто не буде.

Важливим етапом у розвитку реформи місцевого самоврядування в Україні було створення у 2016 році відокремлених підрозділів установи «Центр розвитку місцевого самоврядування (ЦРМС)». Це недержавна, неприбуткова організація, основна мета якої – сприяння зміцненню спроможності органів влади та місцевого самоврядування на центральному, регіональному та місцевому рівнях. Основне завдання ЦРМС – підтримка реалізації регіональної політики та реформи децентралізації, покращення надання місцевих адміністративних послуг на користь громадян. Для реалізації мети та основного завдання були створені регіональні центри у всіх областях України, їх діяльність фінансується Європейським Союзом в рамках Програми «U-LEAD з Європою».

Започатковані регіональні центри спрямовані на виконання таких завдань [18]:

- сприяти сталому розвитку держави, проведенню структурних реформ з децентралізації та регіональної політики, спрямованих на підвищення стандартів життя, в межах компетенції органів місцевого самоврядування та місцевих органів державної влади;
- забезпечувати ефективність місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення та підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг;
- сприяти побудові діалогу, комунікації та підтримці інформаційно-просвітницьких ініціатив, що пояснюють реформи децентралізації та регіональної політики і спеціально розроблені для різних цільових груп;
- сприяти підготовці та проведенню різноманітних просвітницьких кампаній, форумів, конференцій, семінарів, виставок, конкурсів тощо;
- надавати тематичні експертні консультації, методичні рекомендації, організовувати навчання з питань стратегічного планування, регіонального та місцевого розвитку, інвестиційної діяльності та

підприємництва, бюджетного процесу, електронного врядування, ефективного фінансового управління, здійснення закупівель, процедур внутрішнього контролю та аудиту, надання послуг населенню у сферах первинної охорони здоров'я, дошкільної та шкільної освіти тощо;

- надавати послуги громадянам, суб'єктам малого та середнього бізнесу щодо впровадження проектів та програм, пов'язаних із місцевим самоврядуванням.

Заявлені завдання реалізують регіональні центри, які на постійній основі надають підтримку органам місцевого самоврядування, передусім об'єднаним територіальним громадам. Це надзвичайно важливо зважаючи на те, що процес утворення ОТГ досить активно розвивається по усій Україні. За даними Форуму регіонального розвитку «Розумне зростання Хмельниччини та розвиток територій» (12.12.2017 р.) на 53 % площі Хмельницької області громади об'єдналися і створили 39 ОТГ, куди увійшло 36% населення області. Кількість Рад базового рівня – 605 од., 53 % з яких увійшли до об'єднань територіальних громад. Наведені дані свідчать про активізацію реалізації реформи місцевого самоврядування на регіональному рівні по всій країні.

Значні кроки також було зроблено у напрямку клієнт-орієнтованості діяльності влади, підвищення якості адміністративних послуг шляхом формування ефективної мережі надання електронних послуг в Україні. У 2015-2016 рр. відбулась модернізація Єдиного державного порталу адміністративних послуг, на якому можна отримати онлайн послуги Міністерства економічного розвитку і торгівлі, Міністерства юстиції, Державної архітектурно-будівельної інспекції, Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, інших центральних органи виконавчої влади.

Сьогодні в Україні створено та функціонують 682 Центри надання адміністративних послуг. Найбільша кількість центрів (464) утворено районними державними адміністраціями, найменша (28) – органами місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад. Хоча в цілому якість адміністративних послуг в Центрах їх надання є вищою, ніж в органах виконавчої влади, але є низка проблем, що потребують вирішення або вдосконалення, а саме [15–17]:

- низка Центрів не мають ні власного веб-сайту, ні сторінки на веб-сайті відповідного органу місцевої влади; нині лише 11,5% Центрів надання адміністративних послуг пропонують отримання послуг в електронному вигляді; електронну чергу запроваджено у 13% центрів, он-лайн консультування – у 8,7% центрів;

- забезпечення якісного надання адміністративних послуг вимагає проведення постійного моніторингу та контролю. Утім, існуючому моніторингу Мінекономіки бракує показників, які б дозволили оцінити рівень задоволеності громадян якістю надання послуг. Адже оцінювання якості надання адміністративних та інших публічних послуг має здійснюватися не лише органами влади, а й громадянами – споживачами послуг;

- не набула поширення в Україні практика встановлення органами державної влади та органами місцевого самоврядування власних стандартів якості надання адміністративних послуг. Натомість у країнах ЄС органи державної влади та органи місцевого самоврядування розробили та закріпили у нормативно-правових актах стандарти надання послуг ще у 90-х роках минулого століття;

- виникають проблеми взаємовідносин органів місцевого самоврядування та центральних органів виконавчої влади тощо.

Підсумовуючи можемо сказати, що ефективна робота всіх регіональних Центрів за підтримки Програми «U-LEAD з Європою» сприяла створенню, заявленої вище кількості ОТГ в Україні та Центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП). Діяльність цих і інших аналогічних організацій в Україні є прикладом того як держава передає функції з надання публічних послуг недержавним (комерційним і суспільним) організаціям, залишаючи за собою функції контролю й вироблення загальної стратегії. Це пов'язано з намаганням подолати монополію центральних, місцевих органів влади й управління у наданні управлінських та громадських послуг населенню шляхом залучення до цих процесів як неурядових, неприбуткових організацій, так і приватного сектору. Одним із головних мотивів цього напряму реформ є підвищення якості послуг шляхом передачі приватному сектору всього того, що може бути зроблено ним краще, ніж державними організаціями, створення конкурентного середовища при отриманні права надання послуг. Така децентралізація дозволяє забезпечити більшу гнучкість і ефективність управління, а також стимулює конкуренцію між постачальниками послуг, підвищення громадянської й соціальної відповідальності.

Таким чином, демократичні засади в управлінні вимагають не тільки нові підходи в самому управлінні, але і відповідного середовища, що потребує таке управління. Саме тому, пріоритетними завданнями нової державної політики в нашій країні мають бути: посилення публічності, прозорості й відкритості політики, діяльності інститутів влади, виконання їхніх функцій та завдань; подальша децентралізація повноважень з надання адміністративних послуг та розвиток мережі Центрів надання адміністративних послуг, покращення якості послуг шляхом залучення громадян-споживачів до контролю та вдосконалення методики моніторингу та оцінювання якості надання адміністративних послуг; зростання впливу соціокультурних та інших чинників на структуру й функціонування інститутів, політичної системи в цілому; розширення зв'язків органів публічної влади – суб'єктів надання адміністративних послуг із недержавними організаціями. Це дозволить підвищити якість державного управління, умови та рівень життя населення, ефективність бізнесу тощо.

Висновки. В дослідженні ми розглянули лише окремі аспекти розвитку публічного управління за кордоном та в Україні. В країнах з розвинутою економікою активно проходить процес трансформації державного управління в нову модель публічного менеджменту, що базується на демократичних засадах, тісній співпраці органів влади та громадянського суспільства в процесі прийняття оперативних та стратегічних рішень. Там створені необхідні умови не лише для підвищення якості державного управління, але і для розвитку громадянського суспільства. Все це разом дозволило досягнути таких значних результатів, що стосуються: відкритості влади, клієнт-орієнтованості діяльності влади, значного поліпшення якості надання державних послуг для громадян, підвищення ефективності та результативності управлінських рішень, прийнятих владою разом з громадянським суспільством, істотної економії державних ресурсів.

В Україні також проходить зміна системи державного управління, однак цей процес проходить повільно, знаходиться на початковій стадії та потребує одночасного, паралельного, якісного розвитку як самої системи управління державою, так і громадянського суспільства, зокрема. Ці процеси мають активізуватись зважаючи на те, що трансформація державного управління в публічне – це безповоротний процес у демократичному суспільстві, про що свідчить світовий досвід. І для досягнення європейських стандартів демократичного управління у роботі вітчизняних органів влади мають, в першу чергу, реалізуватись принципи відкритості, прозорості, партисипативності та субсидіарності. Це дозволить, крім іншого, зазначеного у статті, також посилити і боротьбу з корупцією та захистити інтереси суспільства, що є надзвичайно актуальним для нашої країни.

Література

1. Корж І.Ф. Принципи прозорості і відкритості електронного парламенту в умовах децентралізації державної влади України [Електронний ресурс] / І.Ф. Корж // Інформація і право. – 2016. – № 2(17). – С. 32–42. – Режим доступу : http://ippi.org.ua/sites/default/files/5_0.pdf
2. Партнерство Відкритий уряд [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ogp.gov.ua/>
3. Тюріна Н.М. Трансформація державного управління в систему публічного управління / Н.М. Тюріна, Т.В. Назарчук, Н.С. Карвацка // Topical questions of contemporary science: Collection of scientific articles. – Aspekt Publishing, Taunton, VF, United States of America, 2017. – Р. 340–346.
4. Глосарій Програми розвитку ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unpan.org/Directories/ UNPublicAdministrationGlossary/>
5. Кайль Я. Я. Зарубежный опыт партисипативной ориентации публичного управления / Я.Я. Кайль, В. С. Епинина // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2013. – Т. 9, вып. 2, январь. – С. 42–48.
6. Зарубіжний досвід публічного адміністрування : метод. рек. / авт. кол. : Н. М. Мельтюхова, В. В. Корженко, Ю. В. Дідок та ін. ; за заг. ред. Н. М. Мельтюхової. – К. : НАДУ, 2010. – 28 с.
7. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 26.02.16 р. № 68/2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://president.gov.ua/documents/682016-19805>
8. The World Justice Project (WJP) Rule of Law Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldjusticeproject.org/#/groups/UKR>
9. Про співробітництво територіальних громад : закон України від 17.06.14 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 34. – Ст. 1167.
10. Про засади державної регіональної політики : закон України від 05.02.15 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2015. – № 13. – Ст. 90.
11. Про добровільне об'єднання громад : закон України від 05.02.15 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2015. – № 13. – Ст. 91.
12. Децентралізація. Місцеві бюджети 159 об'єднаних територіальних громад. Фінансово-аналітичні матеріали [Електронний ресурс] / за ред. Казюк Я.М. – К. : Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, 2016. – 191 с. – Режим доступу : <http://despro.org.ua/despro/Local%20Budgets%20of%20ACs.pdf>
13. Оцінка фінансової спроможності 366 ОТГ за I півріччя 2017 року. Група фінансового моніторингу Центрального офісу реформ при Мінрегіоні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/07/Otsinka-fin-spromozhn-366-OTG-vlasni.pdf>
14. Мельничук А. Децентралізація влади: реформа №1 [аналітичні записки]. Товариство дослідників України / А. Мельничук, П. Остапенко. – К. : ЦОП «Глобус» ФОП Кравченко Я.О., 2016. – 35 с.
15. Моніторинг прогресу реформ 2016. Реформа державного управління. Національна рада реформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reforms.in.ua/ua/system/files/reports/full_web_02_2017.pdf
16. Звіт про розвиток Центрів надання адміністративних послуг у 2016 р. ; станом на 01.01.2017 // Єдиний державний портал адміністративних послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://issuu.com/mineconomdev/docs/f96f86420b2e80>
17. Щодо напрямів вдосконалення системи надання адміністративних послуг в Україні [Електронний ресурс] : аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/2591/>

18. Центр розвитку місцевого самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : lgdc@u-lead.org.ua

19. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України. Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO / [Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е., та ін.]. – К. : ТОВ «Софія», 2012. – 128 с.

20. Study on the Division of Powers between the European Union, the Member States, and Regional and Local Authorities. / Committee of the Regions of the European Union. – 2008. – P. 47–321.

References

1. Korzh I.F. Pryntsypy prozorosti i vidkrytosti elektronnoho parlamentu v umovakh detsentralizatsii derzhavnoi vlady Ukrainy [Elektronnyi resurs] / I.F. Korzh // Informatsiia i pravo. – 2016. – № 2(17). – S. 32–42. – Rezhym dostupu : http://ippi.org.ua/sites/default/files/5_0.pdf
2. Partnerstvo Vidkrytyi uriad [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://ogp.gov.ua/>
3. Tiurina N.M. Transformatsiia derzhavnoho upravlinnia v systemu publichnoho upravlinnia / N.M. Tiurina, T.V. Nazarchuk, N.S. Karvatska // Topical questions of contemporary science: Collection of scientific articles. – Aspekt Publishing, Taunton, VF, United States of America, 2017. – P. 340–346.
4. Hlosarii Prohramy rozvytku OON [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.unpan.org/Directories/UNPublicAdministrationGlossary/>
5. Kail Ya. Ya. Zarubezhnyi opyt partysypativnoi oryentatsyy publichnoho upravleniia / Ya. Ya. Kail, V. S. Epyunya // Natsionalnye interesy: pryorytety y bezopasnost. – 2013. – T. 9, vyp. 2, yanvar. – S. 42–48.
6. Zarubizhnyi dosvid publichnoho administruvannia : metod. rek. / avt. kol. : N. M. Meltiukhova, V. V. Korzhenko, Yu. V. Didok ta in. ; za zah. red. N. M. Meltiukhovi. – K. : NADU, 2010. – 28 s.
7. Pro spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukrainy : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.02.16 r. № 68/2016. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://president.gov.ua/documents/682016-19805>
8. The World Justice Project (WJP) Rule of Law Index [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://data.worldjusticeproject.org/#/groups/UKR>
9. Pro spivrobotnytstvo terytorialnykh hromad : zakon Ukrainy vid 17.06.14 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). – 2014. – № 34. – St. 1167.
10. Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky : zakon Ukrainy vid 05.02.15 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). – 2015. – № 13. – St. 90.
11. Pro dobrovilne obiednannia hromad : zakon Ukrainy vid 05.02.15 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). – 2015. – № 13. – St. 91.
12. Detsentralizatsiia. Mistsevi biudzhety 159 obiednanykh terytorialnykh hromad. Finansovo-analitychni materialy [Elektronnyi resurs] / za red. Kaziuk Ya.M. – K. : Ministerstvo rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy, 2016. – 191 s. – Rezhym dostupu : <http://despro.org.ua/despro/Local%20Budgets%20of%20ACs.pdf>
13. Otsinka finansovoi spromozhnosti 366 OTH za I pivrichchia 2017 roku. Hrupa finansovoho monitorynhu Tsentralnoho ofisu reform pry Minrehioni [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/07/Otsinka-fin-spromozhn-366-OTG-vlasni.pdf>
14. Melnychuk A. Detsentralizatsiia vlad: reforma №1 [analitichni zapysky]. Tovarystvo doslidnykiv Ukrainy / A. Melnychuk, P. Ostapenko. – K. : TsOP «Hlobus» FOP Kravchenko Ya.O., 2016. – 35 s.
15. Monitorynh prohesu reform 2016. Reforma derzhavnoho upravlinnia. Natsionalna rada reform [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://reforms.in.ua/ua/system/files/reports/full_web_02_2017.pdf
16. Zvit pro rozvytok Tsentriv nadannia administratyvnykh posluh u 2016 r. ; stanom na 01.01.2017 // Yedynyi derzhavnyi portal administratyvnykh posluh [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://issuu.com/mineconomdev/docs/f96f86420b2e80>
17. Shchodo napriamiv vdoskonalennia systemy nadannia administratyvnykh posluh v Ukraini [Elektronnyi resurs] : analitichna zapyska / Natsionalnyi instytut strateichnykh doslidzhen. – Rezhym dostupu : <http://www.niss.gov.ua/articles/2591/>
18. Tsentr rozvytku mistsevoho samovriaduvannia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : lgdc@u-lead.org.ua
19. Detsentralizatsiia publichnoi vlad: dosvid yevropeiskyykh krain ta perspektyvy Ukrainy. Shveitsarsko-ukrainskyi proekt «Pidtrymka detsentralizatsii v Ukraini – DESPRO / [Boryslavska O., Zaverukha I., Zakharchenko E., ta in.]. – K. : TOV «Sofia», 2012. – 128 s.
20. Study on the Division of Powers between the European Union, the Member States, and Regional and Local Authorities. / Committee of the Regions of the European Union. – 2008. – P. 47–321.

Рецензія/Peer review : 26.04.2018

Надрукована/Printed : 31.05.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Васильківський Д. М.

УДК 339.9

ХАРУН О. А.,
КОШІВСЬКА М. В.

Хмельницький національний університет

МІСЦЕ УКРАЇНИ В СВІТОВОМУ ЕКОНОМІКО-ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ

У статті визначено місце України в світовому економіко-політичному просторі. Означено рейтингові характеристики глобального іміджу України. Визначено, що економічні та соціально-політичні рейтингові виміри сприяють позиціонуванню іміджу України в глобальному просторі, оскільки дедалі більше уявлення про країни світу світова громадськість отримує на основі різноманітних рейтингів, за допомогою яких характеризується розвиток окремих країн і їхнє місце в глобальному просторі. З'ясовано, що зниження позицій країни в міжнародних рейтингах пов'язане із нестабільною політичною, економічною, соціальною ситуацією. Доведено, що одним із найактуальніших завдань українського уряду є пошук шляхів підвищення конкурентних позицій України у світовому економіко-політичному просторі.

Ключові слова: держава, Україна, міжнародні рейтинги, позиціонування країн, глобалізація, національна безпека, імідж країн.

KHARUN O.,
KOSHIVSKA M.
Khmelnitsky National University

PLACE OF UKRAINE IN THE WORLD ECONOMIC AND POLITICAL SPACE

The purpose of this article is to determine the place of Ukraine in the world economic and political space, which will allow put through a comprehensive assessment of the indicators of the country's development and suggest ways to increase its competitive positions. The place of Ukraine in the world economic-political space defines in this article. The rating features of global image of Ukraine are described. The article is identified that economic, socio-political rating measurements contribute to positioning the image of Ukraine in the global space because more and more perceptions about the countries are obtained by the world community on the basis of various ratings, which characterize the development of individual countries and their place in the global space. It was determined that the decline of the country's position in international ratings is associated with an unstable political, economic and social situation. It is proved that one of the most urgent goals for the Ukrainian government is the search for ways to increase the competitive position of Ukraine in the world economic and political space. Therefore, for the Ukrainian breakthrough in international ratings, it is necessary to provide the work of the anti-corruption court, reform the State Fiscal Service, introducing an individual tax payment, which would show to each Ukrainian, how much he pays for his state. Also, the state must provide a strong legal system, security, and environmental protection; completion of judicial reform; Creation of special territories with preferential treatment; opening of the land market, which will attract investments in the development of the agrarian sector; development of long-term strategies with increased research costs.

Key words: state, Ukraine, international rankings, positioning of countries, globalization, national security, image of countries.

Постановка проблеми. Важливим показником політико-економічного стану країни є визначення міжнародного економічного та політичного місця країни у світі щодо конкурентоспроможності, інвестиційної привабливості, економічної свободи, загального економічного потенціалу тощо. Зміна показників міжнародних як соціальних, так і політико-економічних рейтингів виявляє соціальні, політичні та економічні зміни в країні з погляду незалежного оцінювання. Жорстка конкурентна боротьба на світових ринках потребує від України пошуку шляхів підвищення конкурентоспроможності національної економіки, формування у країні потужного інноваційного та науково-технічного потенціалу, сприятливого бізнес-середовища, що в перспективі дозволить зайняти гідні позиції на міжнародних ринках.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Українські науковці активно вивчають результати міжнародних рейтингів і дають інтерпретацію результатів міжнародних рейтингів. О. Івашук досліджував позиціонування країн у світових рейтингах за основними ознаками рівня відкритості економіки, аналізуючи основні індекси, що відображають ступінь відкритості національних економік і їхня глобалізованість, визначав рівень відкритості української економіки за різними рейтингами [1]. О. Згуровський аналізував вимірювання глобалізації, досліджуючи як кількісно оцінити позитивний і негативний вплив глобалізації на країни, що поринають у неї [2]. У політологічному контексті досліджував міжнародні рейтинги України як фактор впливу на національну безпеку держави О. Гребініченко [3]. Однак, не дивлячись на значний науковий інтерес до визначених проблем, відслідковування місця України в світовому економіко-політичному просторі потребує постійного моніторингу.

Метою статті є визначення місця України в світовому економіко-політичному просторі, що дозволить здійснити комплексну оцінку індикаторів розвитку країни та запропонувати шляхи підвищення її конкурентних позицій.

Основний матеріал дослідження. Куди та з якою швидкістю рухається Україна? Яке місце в економіко-політичному просторі світу займає наша країна? Ці питання ми часто задаємо собі, коли розглядаємо міжнародні рейтинги і хочемо дізнатися відповідь про те, в якій країні ми живемо і що потрібно зробити щоб жилося краще українському народу.

Місця змінюються з року в рік, але кардинальних змін не відбувається. Чому так? Невже ми не можемо протидіяти тим перепонам, які стоять на шляху розвитку та процвітання, як в політичному, так і в соціально-економічному напрямках? Невже сусіди-країни знають та вміють більше, ніж ми, українці – народ, який зарекомендував себе в усьому світі найпрацьовитішою нацією? Коли Джеймса Гвартні, професора економіки і почесного вченого Гаса А. Ставрса в Університеті штату Флорида запитали: «З чим у вас асоціюється Україна?». Він, на мить задумався і відповів: «Напевне, Україна у мене асоціюється з «житницею Європи». Це країна з плодovitими землями та людьми із сильним підприємницьким духом. Я це бачу з того, що українці успішні у всіх країнах, окрім, хіба що, самої України» [4].

Тому, об'єктивні відповіді на ці запитання критично важливі для майбутнього України. Від них багато в чому залежить рівень підтримки нашої країни західними партнерами, надходження інвестицій і, як наслідок, економічне зростання [5].

Практично у всіх рейтингах зазвичай ми опиняємося сусідами незavidних африканських чи азіатських країн, у нас мало демократії, низький ВВП, зі свободою преси проблеми тощо. Іншими словами, все погано. Чи так це насправді – питання відкрите. Адже завдання рейтингу – розмістити країни по місцях у відношенні одна до одної, а не дати об'ємний аналіз ситуації.

Визначальним показником ефективності здійснення економічної політики держави є її місце у глобальних рейтингах. Найбільш поширеними є індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index), індекс глобалізації (KOF Index of Globalization), індекс легкості ведення бізнесу (Ease of doing business Index), індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom), індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI), індекс розвитку людського потенціалу (Human Development Index, HDI), індекс свободи преси (Press Freedom Index, PFI).

Всесвітнім економічним форумом опубліковано рейтинг країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності 2017-2018 (The Global Competitiveness Index). Україна цього року посіла 81-е місце серед 137 країн світу, покращивши свої позиції на чотири пункти. Вже традиційно, рейтинг очолила Швейцарія. До десятки найконкурентоспроможніших, як і в попередньому дослідженні, увійшли США, Сінгапур, Нідерланди, Німеччина, Гонконг, Швеція, Великобританія, Японія та Фінляндія.

Згідно з даними дослідження, Україна погіршила свої позиції у 4 з 12 основних показників. Найбільше втрачено (мінус 13 пунктів) за складовою «Ефективність ринку праці». Тенденція до погіршення цього показника спостерігалася і в минулорічних дослідженнях, при чому в торішньому ми погіршили за ним свої позиції на 17 пунктів. Також Україна зазнала втрат за оцінкою інноваційної складової Індексу – («мінус» 9 пунктів), інфраструктурної («мінус» 3 пункти) та за складовою, що характеризує вищу освіту та професійну підготовку («мінус» 2 пункти) [6].

Нещодавно Світовий банк опублікував новий рейтинг легкості ведення бізнесу Doing Business 2018, який характеризує стан економіки країни. Цього року Україна поліпшила свої позиції на 4 пункти і перестрибнула на 76-е місце з 80-го за 2017 рік. Найкращою країною для ведення бізнесу журнал назвав Швецію. У першу десятку рейтингу також увійшли сім європейських країн, а також Гонконг, Нова Зеландія і Канада. Зазначається, що конфлікт на Донбасі шкодить економічному зростанню країни [7].

Негативними факторами для ведення бізнесу у нашій країні визначено (в порядку зменшення): інфляцію, корупцію, політичну нестабільність, високі податкові ставки, складність податкового законодавства, нестабільність урядів, ускладнений доступ до фінансів, неефективну державну бюрократію, регулювання валютного ринку, недостатню освіченість працівників, погану етику робочої сили, недостатню здатність до інновацій, обмежувальне регулювання ринку праці, невідповідну якість інфраструктури, злочинність та крадіжки, низьку якість охорони здоров'я.

Прогрес України в Doing Business суттєво послаблює те, що показники за іншими рейтингами знаходяться набагато нижче середнього. Експерти відзначають, що сильно впливає позиція України в рейтингу Transparency International за рівнем корупції, де наша країна розташувалася на 131-му місці з 176 поряд з країнами: Сальвадор (128), Домініканська республіка (129), Сьєрра-Леоне (131), М'янма (132). Найгірше до корупції ставляться в Данії, а найбільше хабарництво розвинене в Сомалі.

Ситуація з корупцією в Україні, згідно з міжнародними оцінками, залишається плачевною. Корупцію неможливо виміряти чіткими показниками, тому всі рейтинги, пов'язані з цим явищем, висвітлюють лише те, наскільки корумпованою бачать країну її громадяни чи мешканці інших держав.

Тому отримуємо вимір явища, відображеного у дзеркалі нашого сприйняття, яке часто буває досить викривленим. Наприклад, у Росії та Білорусі згадувати про корупцію населенню практично заборонено, через що ці держави сприймаються як менш корумповані, ніж Україна, в якій після 2014 року говорити про корупцію стало трендом. За Індексом сприйняття корупції (CPI) Україна з 2013 року показує позитивну тенденцію, що цілком відповідає реальному стану речей: від тотально корумпованої системи Януковича ми перейшли до розсіяння корупції між багатьма центрами впливу, які борються між собою, та запуску механізмів протидії корупції (е-декларування, відкриті реєстри власності, система закупівель ProZorro, НАБУ, САП та НАЗК).

Щоправда, корупція й досі має вирішальний вплив на управлінські рішення української влади. До того ж досі немає вироків топ-корупціонерам, а справи НАБУ вже більше року не розглядаються судами. Це доводить,

що судова гілка влади є найслабшим місцем у боротьбі з корупцією – саме це й відображає рейтинг Rule of Law. Для українського прориву в «корупційних рейтингах» необхідно забезпечити роботу антикорупційного суду і розгляд законопроектів, який постійно відкладається парламентом. Важливо також реформувати ДФС, упровадивши індивідуальну сплату податків, яка б показала кожному українцеві, скільки він платить за свою державу. Критичним також є доведення до кінця не лише справ топових чиновників-корупціонерів, які стають частішими перед прийдешніми виборами 2019 року, а й справ «санкційного списку Януковича». У світі прізвище «Янукович» стало символом корупції, яка, на жаль, поки що лишається неподоланою.

Нагадаємо, у звіті Спеціального комітету експертів Ради Європи було зазначено, що «Україна стоїть перед значними ризиками у питанні відмивання коштів через корупцію та незаконну економічну діяльність, включаючи фіктивне підприємництво, ухилення від сплати податків та шахрайство» [8].

В інших рейтингах Україна поки продовжує відставати від розвиненіших країн. Так, у рейтингу економічної свободи наша країна опинилася на 150-й позиції з 180. Україна потрапила в категорію країн з «репресивною» економікою. Всього туди входять 23 країни, в тому числі Афганістан, Судан, Куба, Венесуела і Північна Корея. Такі позиції, за словами експертів, не сприяють залученню іноземного капіталу та стабілізації економічної ситуації.

Варто відзначити, що в оновленому рейтингу Pricewaterhouse Coopers, який показує рівень податкового навантаження, Україна зайняла 43-є місце, зробивши різкий стрибок з 84-ї позиції. Перше місце в рейтингу розділили Катар та Об'єднані Арабські Емірати. Водночас за рівнем добробуту і тривалості життя українці значно відстають від країн ЄС.

Динаміку зрушень в Україні у загальному економіко-політичному просторі в рейтингу країн світу за період з 2010 по 2017 рр. наведено в табл. 1.

Україна посідає 150-те місце у світі за рівнем економічної свободи (Index of Economic Freedom) на 2018 рік (табл.1), у Європі наша країна розташовалася на останній, 44-й, позиції. Про це мовиться у звіті аналітичного центру Heritage Foundation (США), який зробив дослідження у 186 країнах. Переможцем щорічного рейтингу став Гонконг (результат – 90,2), далі йдуть Сінгапур (88,8), Нова Зеландія (84,2), Швейцарія (81,7), Австралія (80,9), Ірландія (80,4) [9].

Більшість європейських економік визначені як «здебільшого вільні» або «помірковано вільні», і лише 5 країн – Молдова, Росія, Білорусь, Греція та Україна – названі у звіті «здебільшого невольні».

Таблиця 1

Позиція України у міжнародних рейтингах

Назва рейтингу	Місце України в міжнародних рейтингах							
	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018
Індекс глобальної конкурентоспроможності	89	82	73	84	76	79	85	81
Індекс ведення бізнесу	149	152	137	112	96	83	80	76
Індекс економічної свободи	164	163	161	155	162	166	166	150
Глобальний індекс інновацій	95	60	63	71	63	64	56	50
Індекс сприяння корупції	134	152	144	144	142	130	131	130
Рейтинг податкового навантаження	149	181	165	164	108	107	84	43
Індекс процвітання	103	99	96	97	101	107	107	112
Індекс демократії	67	79	79	63	92	88	86	83
Світовий індекс свободи преси	-	116	116	126	127	129	107	102
Свобода у світі						108	107	107
Індекс людського розвитку	69	76	78	83	81	84	84	84
Індекс людського капіталу				63		31	26	24
Глобальний індекс тероризму			47	51	51	12	11	17
Глобальний показник миру	97	69	71	111	141	150	156	154
Індекс недієздатності держав	109	110	113	117	113	84	85	90
Індекс потужності армії				22	20	25	30	30

Джерело: узагальнено автором на основі [5–10]

У документі йдеться, що «українська економіка, де домінують олігархи, сповільнилась ще до того, як у 2014 році Росія окупувала Крим, а агресія у східній частині країни значно зруйнувала економічний ріст» [10].

За Глобальним інноваційним індексом 2017, Україна посіла найвищу позицію за останні 7 років – 50 місце з 127, випередивши Таїланд та опинившись позаду Чорногорії та Катару. А у групі за рівнем доходів нижче середнього Україна посіла 2 місце після В'єтнаму, обійшовши Монголію, Молдову, Вірменію та Індію.

Перед початком Всесвітнього економічного форуму в Давосі був опублікований рейтинг інноваційних економік світу – Innovation Index. У порівнянні з 2017 роком, Україна опустилася в цьому рейтингу з 42-го на 46-е місце [11].

Рейтинг рівня життя щороку складає лондонський інститут Legatum. В ньому країни розставленні за так званим індексом процвітання, який вираховується за 9 показниками: стан економіки, бізнес, влада, освіта, охорона здоров'я, соціальний капітал, екологія, захищеність та персональна свобода громадян.

У загальному рейтингу показника процвітання Україна впала на 5 позицій з 107 до 112 у порівнянні з попереднім роком. А з початку існування рейтингу (2006 р.) Україна втратила цілих 17 позицій. Згідно з індексом, у порівнянні з минулим роком, позиції України покращилися лише у трьох категоріях: економіка (з 88 місця до 84), соціальний капітал (найбільший зріст – з 135 до 115 місця) та екологія (зі 112 до 108). Згідно з рейтингом, найбільш розвинутою категорією в Україні є освіта. За цим критерієм Україна входить у топ-50, влаштувавшись на 48 місці. Найвідсталішими ж категоріями стали «охорона здоров'я» та «безпека». За цими показниками Україна займає 135 місце з можливих 149.

Найгіршим за усі роки існування рейтингу став у 2017 р. показник влади, який показує ефективність уряду, рівень демократії та політичної участі, а також верховенства права. Найкращим цей показник був у 2007 р. (113 місце), у 2017 р. ж Україна зайняла лише 130 сходинку.

За загальним індексом Україна опинилася у рейтингу між країнами Бангладеш та Буркіна Фасо (111 та 113 місце відповідно). У трійку лідерів рейтингу увійшли Норвегія, Нова Зеландія та Фінляндія, а закриває таблицю Ємен. Серед сусідів України найвищу сходинку займає Польща (32 місце), далі йдуть: Словаччина (35), Угорщина (45), Румунія (46), Білорусь (95), Молдова (98), Росія (101) [12].

Індекс свободи преси. Попри те, що наша позиція в цьому рейтингу тривалий час погіршувалася, минулого року Україна посіла дещо краще місце. Це досить неочікувано, адже доступ до політично вагомій інформації в нас поступово зменшується, а ЗМІ все частіше обшуковують, шантажують та навіть вбивають журналістів. Окрім того, блокування деяких соціальних мереж у 2017 р. теж говорить про реальне погіршення ситуації зі свободою слова і комунікації в Україні, і це буде відображено в майбутньому рейтингу.

Індекс демократії визначає ступінь контролю влади народом. Наша позиція в ньому після 2014 р. залишається вкрай низькою. Наразі в абсолютному значенні ми маємо 5,4, хоча навіть у рік авторитарної консолідації Януковича (після виборів 2012 року) ми мали 5,9. А у 2006 р., піковому для української демократії, – 6,94. Причиною такої незадовільної позиції є те, що значна частина населення не має своїх представників у парламенті та політичних партіях. Чинна ідеологічна монополізація також звужує свободи.

Найбільш показовим індексом, коли мова йде про людський капітал, є Human Development Index (Індекс людського розвитку – ІЛР). Він охоплює три важливі й пов'язані між собою компоненти людського розвитку: матеріальний добробут, освіченість населення та його здоров'я. За ІЛР Україна належить до групи країн з високим рівнем людського розвитку. Вона посідає 84-те місце серед 188 країн. Для порівняння, Польща на 36-й сходинці, а Росія – на 49-й.

Якщо говорити «по суті», то за останні три роки нічого суттєвого для розвитку людського капіталу в Україні майже не було зроблено. Реформи освіти у сфері профпідготовки, охорони здоров'я й ринку праці стоять. Але треба зазначити, що для людського капіталу три роки – це дуже короткий строк, мінімальна «реакція» з'являється через 5-7 років.

За абсолютними показниками українське військо розвивається, але з дуже низького рівня, на якому воно перебувало станом на початок 2014 р. Водночас інші країни – зокрема Середнього Сходу та Азіатсько-Тихоокеанського регіону – також радикально збільшили свої оборонні витрати, тому Україна й надалі пастиме задніх у сфері військової потужності порівняно з іншими.

Україну високо оцінюють з точки зору наявності особового складу, озброєння та оборонно-промислового комплексу, достатніх для утворення боєздатного війська, але з реалізацією цього потенціалу в неї завжди були проблеми. Політична воля, за її наявності, була нетривкою, а загальні зусилля потерпають від корупції. Україна зайняла 30-е місце в рейтингу кращих армій світу, якраз між Швецією і М'янмою. Перше місце зайняли США, а друге Росія.

Україна поліпшує свої позиції у Fragile States Index (Рейтингу неідеальності держав) після значного зниження за низкою міжнародних показників з очевидних причин під час Майдану та конфлікту з Росією у 2014 р. Стабільність поступово повертається, але прогрес відбуватиметься нерівно, в умовах внутрішньої політичної кризи, спонсорованого з-за кордону тероризму, замовних убивств та великої кількості політичних сил, у підпорядкуванні яких є воєнізовані формування. У рейтингу свободи в світі Україна набрала 62 бали, це на один більше, ніж роком раніше. Організація Freedom House віднесла нашу країну до категорії «частково вільних» і відзначила прогрес у проведенні низки реформ. Найбільш вільними країнами визнані Норвегія, Фінляндія та Швеція, найгірша ситуація в Сирії. Зниження позицій України в рейтингу країн за рівнем тероризму можна лише вітати. Україна увійшла до топ-20, проте втратила шість позицій. У звіті відзначили, що тероризм в Україні став менш інтенсивним: у 2016 р. було зафіксовано лише 11 смертей на цьому ґрунті порівняно з 358 у 2015 році.

Серйозне падіння України відзначене в світовому рейтингу свободи людини: мінус 17 позицій і 132-ге місце. Відзначимо, країни оцінюються за показниками, що стосуються, зокрема, свободи у сферах верховенства права, безпеки, свободи віросповідання, можливості розвитку та свободи слова. При цьому серед країн Європи Україна показала найгірший результат.

На відміну від економічних рейтингів, показники суспільного розвитку та якості життя у нашій країні обумовили падіння позицій України. Україна одна з найбільш нещасних країн – 132 місце між Ганою та Угандою. На загальний Індекс щастя впливає рівень ВВП на душу населення, соціальна підтримка, тривалість здорового життя, свобода життєвого вибору, щедрість (благодійність), сприйняття корупції, негативне майбутнє. З 2013 р. Україна втратила 45 сходинок, що обумовлено поглибленням соціальної та економічної кризи, військовими подіями в країні. Відповідно до Глобального індексу щастя найбільший позитивний вплив здійснює соціальна підтримка. Мова йде не про державну підтримку, а про підтримку суспільства та близького оточення [13].

Висновки. Отже, на рейтинги однозначно варто зважати. Попри всю свою недосконалість, рейтинги формують імідж країни на міжнародній арені. Великі інвестори, які хочуть прийти на новий ринок, замовляють власні дослідження. Але дрібні та середні гравці зазвичай не можуть собі дозволити такі витрати, тому міжнародні рейтинги є для них чи не ключовим орієнтиром. Проте небезпека рейтингів полягає в тому, що вони спричиняють так званий «ефект доміно». Часто дані одного рейтингу стають частиною для формування іншого, тобто, при негативній оцінці країни в одній шкалі, вона втрачає позиції й в інших рейтингах. Тому при оцінці країни в міжнародних рейтингах, варто звертати увагу на якомога більшу їх кількість та відслідковувати загальний напрям руху країни.

Україна останнім часом в деяких світових рейтингах прогресує, проте в деяких і регресує. Це пояснюється невирішеними внутрішніми та зовнішніми проблемами, до яких варто віднести свідомі та несвідомі дії посадових осіб і суб'єктів підприємництва; збіг об'єктивних обставин (світова фінансова криза, політична криза органів влади, бойові дії на сході країни, корупція).

Для покращення позицій необхідно зробити наступне: для подолання корупції держава повинна забезпечувати сильну правову систему, безпеку, захист навколишнього середовища; завершення судової реформи; створення спеціальних територій з пільговим режимом, за оцінками UIF сприятиме щорічному додатковому залученню 4 млрд дол.; відкриття ринку землі, що дозволить залучити від 28,9 млрд до 49,1 млрд інвестицій у розвиток аграрного сектору та забезпечить додаткове зростання номінального ВВП на 7% щорічно – вільний ринок землі; скасування податку на прибуток та запровадження податку на виведений капітал; розробка довгострокових стратегій з збільшенням витрат на дослідження і розробки.

Література

1. Івашук О.І. Позиціонування країн у світових рейтингах за основними ознаками рівня відкритості економіки / О. І. Івашук // Вісник Хмельницького університету. – 2009. – Вип.1. – С. 69 – 75.
2. Згуровський А. Війни глобалізації / А. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2013. – Вип. 37. – С. 30–32.
3. Гребініченко О. Ю. Міжнародні рейтинги держави як фактор зовнішніх інформаційних впливів / О.Ю. Гребініченко // Нова парадигма. – 2010. – Вип. 76. – С. 151–163.
4. Місце України у світі: про що ще говорив Кемерон у Києві. 24 Канал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://24tv.ua/mistse_ukrayini_u_sviti_pro_shho_shhe_govoriv_kameron_u_kiyevi_n800151
5. У світовому рейтингу рівня життя показники України знизились [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zik.ua/news/2018/02/05/u_svitovomu_reytingu_rivnya_zhyttya_pokaznyky_ukrainy_znyzylis_125896
6. Globalization Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.atkearney.com/index.php/Publications/globalization-index.html>.
7. THE WORLD BANK [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine>
8. Світовий Банк підрахував скільки в Україні «кумівського бізнесу». Економічна правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.epravda.com.ua/news/2018/03/14/634962/?utm_medium=referral&utm_source=kurs_com_ua&utm_campaign=you_can_get_more
9. The Heritage Foundation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.heritage.org/international-economies/commentary/2018-index-economic-freedom>
10. У якому стані економічна свобода в Україні: результати міжнародного дослідження. 24 канал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://24tv.ua/u_yakomu_stani_ekonomichna_svboda_v_ukrayini_rezultati_mizhnarodnogo_doslidzhennya_n922473
11. Bloomberg [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-01-22/south-korea-tops-global-innovation-ranking-again-as-u-s-falls>
12. Україна «пасе задніх» у світовому рейтингу процвітання. Економічна правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.epravda.com.ua/news/2018/02/5/633749/>
13. Україна у глобальних рейтингах 2017-2018 років. Український інститут майбутнього [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://nabu.ua/https://nabu.ua/ua/ukrayina-u-globalnih-reytingah-2017-2018.html>

References

1. Ivashchuk O.I. Pozytsionuvannia krain u svitovykh reitynhakh za osnovnymy oznakamy rivnia vidkrytosti ekonomiky / O. I. Ivashchuk // Visnyk Khmelnytskoho universytetu. – 2009. – Vyp.1. – S. 69 – 75.
2. Zghurovskyi A. Viiny hlobalizatsii / A. Zghurovskyi // Dzerkalo tyzhnia. – 2013. – Vyp. 37. – S. 30–32.
3. Hrebinichenko O. Yu. Mizhnarodni reitynhy derzhavy yak faktor zovnishnikh informatsiinykh vplyviv / O.Iu. Hrebinichenko // Nova paradyhma. – 2010. – Vyp. 76. – S. 151–163.
4. Mistse Ukrainy u sviti: pro shcho shche hovoryv Kameron u Kyievi. 24 Kanal [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://24tv.ua/mistse_ukrayini_u_sviti_pro_shho_shhe_govoriv_kameron_u_kyievi_n800151
5. U svitovomu reitynhu rivnia zhyttia pokaznyky Ukrainy znyzylys [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://zik.ua/news/2018/02/05/u_svitovomu_reytingu_rivnya_zhyttia_pokaznyky_ukrainy_znyzylys_125896
6. Globalization Index [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.atkearney.com/index.php/Publications/globalization-index.html>.
7. THE WORLD BANK [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine>
8. Svitovyi Bank pidrakhuvav skilky v Ukraini «kumivskoho biznesu». Ekonomichna pravda [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://www.epravda.com.ua/news/2018/03/14/634962/?utm_medium=referral&utm_source=kurs_com_ua&utm_campaign=you_can_get_more
9. The Heritage Foundation [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.heritage.org/international-economies/commentary/2018-index-economic-freedom>
10. U yakomu stani ekonomichna svoboda v Ukraini: rezultaty mizhnarodnoho doslidzhennia. 24 kanal [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://24tv.ua/u_yakomu_stani_ekonomichna_svoboda_v_ukrayini_rezultati_mizhnarodnoho_doslidzhennia_n922473
11. Bloomberg [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-01-22/south-korea-tops-global-innovation-ranking-again-as-u-s-falls>
12. Ukraina «pase zadnikh» u svitovomu reitynhu protsvitannia. Ekonomichna pravda [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.epravda.com.ua/news/2018/02/5/633749/>
13. Ukraina u hlobalnykh reitynhakh 2017-2018 rokiv. Ukrainskyi instytut maibutnoho [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://nabu.ua/https://nabu.ua/ua/ukrayina-u-globalnih-reytingah-2017-2018.html>

Рецензія/Peer review : 26.03.2018

Надрукована/Printed : 31.05.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Нижник В. М.

УДК 339.5

ХМЕЛЕВСЬКИЙ О. В.,
КЕРНИЦЬКА Н. О.

Хмельницький національний університет

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ЕКОНОМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗА ВПЛИВОМ НА МІЖНАРОДНИЙ БІЗНЕС ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ

У статті проаналізовано фактори та виявлено основні закономірності сучасного етапу глобалізації світового господарства стосовно впливу на розвиток міжнародного бізнесу в контексті активізації діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК). Систематизовано наслідки глобалізаційних процесів, що здійснюють вплив на розвиток міжнародного бізнесу, та розкрито їх суперечливість в контексті двох груп країн: більш та менш розвинутих, що сприятиме розробці стратегії діяльності ТНК.

Ключові слова: глобалізація, світове господарство, міжнародний бізнес, транснаціональні корпорації.

KHMELEVSKIY O.,
KERNYTSKA N.

Khmelnytskyi National University

GLOBALIZATION OF THE INTERNATIONAL ECONOMIC ENVIRONMENT FOR IMPACT ON INTERNATIONAL BUSINESS OF TRANSNATIONAL CORPORATIONS

The article is devoted to factors that determine the globalization of the world economy. The main regularities of the modern stage of globalization of the world economy that affect development of international business in the context of transnational corporations' activities are determined in the article. The effects of globalization processes on the development of international business in the context of two groups of countries: developed and developing, are systematized. Much attention is given to the consequences of globalization as a whole. Attempts are made to analyze various dimensions of globalization and the impact it has had on the global economy as well as on the improvement of people's life.

Keywords: globalization, world economy, international business, transnational corporations.

Постановка проблеми. Глобалізація світової економіки загострила цілий комплекс проблем, що виникають на межі взаємодії людини, природи і суспільства. Характерними ознаками цих проблем є загальносвітовий характер, виникнення реальних загроз людству чи його окремим спільнотам та потреба невідкладного вжиття заходів з метою їх вирішення. До таких глобальних проблем сучасності можна віднести: збереження миру та безпеки на планеті; вичерпування ресурсів та поступовий перехід на відновлювальні види енергії; охорона природного навколишнього середовища та інші, що відповідним чином здійснюють вплив на міжнародний бізнес.

В контексті глобалізації міжнародний бізнес можна означити як сферу практичної реалізації міжнародних економічних відносин, ділову взаємодію фірм різних форм власності або їхніх підрозділів двох або більше країн з метою взаємовигідної співпраці для отримання прибутку та досягнення міцних позицій на ринку. за рахунок використання вигод із переваг ділових міжнародних операцій. Глобалізація міжнародного бізнесу проявляється перш за все в активізації в останні роки діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК) і в появі корпорацій, що перебувають на вищому щаблі їх розвитку – глобальних ТНК. Тому контекст глобальних проблем сучасності доречно розглядати з позицій впливу на розвиток міжнародного бізнесу у формі ділової взаємодії діяльності транснаціональних корпорацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність ТНК досліджували у світовій економічній науці такі вчені, як П. Баклі, Р. Вернон, О. Вільямсон, Дж. Гелбрейт, Е. Гекшер, Дж. Даннінг, К. Іверсен, М. Кассон, Р. Кейвз, Ч. Кінделбергер, Р. Коуз, К. Коулінг, П. Кругман, С. Лал, Дж. Міль, Ф. Нікербокер, Р. Ньюфармер, М. Портер, А. Рагман, Ф. Рут, Р. Сагден, С. Хаймер та інші. Окремі аспекти діяльності ТНК у контексті проблематики впливу глобалізації цих процесів та конкурентоспроможного розвитку в українській економічній науці вивчали Л. Антонюк, В. Базилевич, О. Білорус, З. Борисенко, А. Гальчинський, В. Геєць, Я. Жаліло, О. Костусев, С. Крук, Л. Кузьменко, В. Лагутін, Д. Лук'яненко, В. Новицький, Є. Панченко, О. Плотніков, О. Рогач, В. Рокоча, Л. Руденко-Сударева, В. Сіденко, С. Соколенко, Л. Федулова, А. Філіпенко, Т. Фролова, С. Циганов, О. Швиданенко, О. Шнирков та інші.

Вітчизняні вчені відмічають зростаючий інтерес до досліджень транснаціональної діяльності в умовах глобалізації світової економіки та дискусійність окремих концептуальних питань її впливу на національний економічний розвиток [1–3]. Разом з тим у вітчизняній економічній науці актуалізуються дослідження, зокрема, таких проблем, як державне стимулювання інвестицій світових ТНК, їхня переорієнтація з торговельно-розподільчої на виробничу інвестиційну діяльність; узгодження корпоративних транснаціональних стратегій і з структурними пріоритетами національно-економічного розвитку; блокування механізмів відтоку національного капіталу до ТНК; нейтралізація діяльності філій

іноземних ТНК, орієнтованої на створення монополій на українському ринку; недобросовісний олігополістичний конкурентний тиск на національні компанії.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення основних закономірностей та наслідків впливу сучасного етапу глобалізації світового господарства на функціонування міжнародного бізнесу ТНК.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан міжнародного середовища визначається процесами глобалізації. Хоча у дослідників немає єдиного визначення явища глобалізації та однозначної оцінки його наслідків, у літературі домінує уявлення про глобалізацію як про поширення економічних, політичних і культурних процесів за межі держав і формування на цій основі нової цілісності світового простору [2; 3].

Сприймаючи міжнародний бізнес у якості сфери практичної реалізації міжнародних економічних відносин, здійснення глобальних виробничих, будівельних, торговельних, сервісних програм та іншої діяльності господарськими суб'єктами двох або більше країн з метою взаємовигідної співпраці для отримання економічного прибутку та досягнення міцних позицій на ринку [4], справедливим вважаємо судження, що низка факторів, якими визначається глобалізація, одночасно здійснюють вплив на міжнародний бізнес, в першу чергу:

- процеси інтернаціоналізації економічного життя, що характеризується вільним змішанням капіталів, товарів, взаємодією національних економік у господарській діяльності, де основними провідниками є ТНК, як суб'єкти міжнародного бізнесу, міжнародні банки та інші фінансові організації;

- проблеми довкілля, які вийшли за державні кордони, коли вичерпання ресурсів і екосистем народило новий феномен «біженців довкілля», зробило вірогідно можливим зіткнення між державами і народами за джерела прісної води, енергетичні та інші ресурси, впливаючи на міжнародний бізнес у якості сфери практичної реалізації міжнародних економічних відносин, і вирішення цих проблем вимагає координації зусиль світового співтовариства;

- проблеми безпеки перед загрозою ядерної війни, міжнародного тероризму і злочинності, які, одночасно, руйнують міжнародний бізнес;

- революція у засобах комунікацій: створення всесвітньої сітки телебачення, Інтернету, розвиток туризму, інформаційно-культурних обмінів, що позитивно впливає на розвиток міжнародного бізнесу, коли нові засоби комунікації зробили державні кордони прозорими.

Для оцінки перспектив розвитку міжнародного бізнесу важливим є використання індексу глобалізації. Зокрема, індекс рівня глобалізації країн світу (KOF Index of Globalization), створений у 2002 році при Швейцарському економічному інституті (KOF SwissEconomicInstitute) за участю Федерального Швейцарського технологічного інституту (Swiss Federal Institute of Technology), позиціонується як комбінований показник, який дозволяє оцінити масштаб інтеграції тієї чи іншої країни в світовий простір і виконати порівняння різних країн за його компонентами [5]. Виходячи з того, що автори проекту визначають глобалізацію як процес, який руйнує національні кордони, інтегрує національні економіки, культури, технології та управління, а також виробляє складні відносини і взаємозв'язки, опосередковані через різноманітні потоки, що включають людей, капітали, ідеї і так далі, згадуваний індекс включає в себе змінні, що вимірюють економічні, соціальні та політичні аспекти глобалізації.

Всі країни, досліджувані в рамках Індексу, оцінюються по 24 показникам, об'єднаним в три основні групи глобальної інтеграції: економічна (обсяг міжнародної торгівлі, рівень міжнародної ділової активності, торговельні потоки, міжнародні інвестиції, тарифна політика, обмеження і податки на міжнародну торгівлю, і так далі); соціальна (рівень культурної інтеграції, відсоток іноземного населення, міжнародний туризм, міжнародні особисті контакти, обсяг телефонного трафіку, поштових відправлень, транскордонних грошових переказів, інформаційні потоки, розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури, і так далі); політична (членство держав в міжнародних організаціях, участь в міжнародних місіях, включаючи місії ООН, ратифікація міжнародних багатосторонніх договорів, кількість посольств і інших іноземних представництв в країні, і так далі). Так, у 2016 році дослідження охоплює 193 країни (вимірювання проводилися для більшого числа держав, однак частина з них не включена в підсумковий рейтинг через відсутність достовірних статистичних даних). За даними цього дослідження трійку лідерів охоплюють Нідерланди, Ірландія та Бельгія. Україна знаходиться на 45 позиції [6], що привертає увагу до потреби створення умов розвитку міжнародного бізнесу.

Наслідки глобалізації як в цілому, так і за впливом на розвиток міжнародного бізнесу ТНК, дуже суперечливі. Що стосується використання переваг глобалізації, то в першу чергу можливості глобалізації товарних ринків використовують транснаціональні компанії: їх ланцюжки поставок рівною мірою глобальні, матеріали й комплектуючі поступають з найбільш дешевих джерел, склади й логістика організовані у найбільш вигідні з погляду витрат регіонах, а дослідження й розробки сконцентровані там, де необхідні для цього знання найбільш доступні. ТНК, як суб'єкти міжнародного бізнесу, внаслідок своєї економічної, фінансової, управлінської, науково-технічної, кадрової міцності здатні розробляти і здійснювати найбільш досконалі міжнародні маркетингові технології, які, з огляду на масштаби цих компаній, дають значні прибутки і забезпечують високу світову конкурентоспроможність як їх самих, так і створюваних ними продуктів. Транснаціональні корпорації, здійснюючи розвиток міжнародного бізнесу, перетворюють світову економіку в глобальну, забезпечуючи прискорення науково-технічного прогресу у всіх його напрямках –

технічний рівень і якість продукції, ефективність виробництва, вдосконалення форм менеджменту, управління [6].

Важливим за впливом на розвиток міжнародного бізнесу є протиріччя між універсалізацією (гомогенізацією) суспільного життя і прагненням народів зберегти свою самобутність. Утвердження єдиних ринкових моделей, демократичних інститутів та цінностей поширюється на культуру і стиль життя. Люди споживають одні і ті самі товари та інформацію. Наприклад, відомо, що три четверти фільмів, які дивляться у різних країнах світу у кінотеатрах та на відеокасетах – американського виробництва. Символом гомогенізації культури став «Макдональдс», який має філії більше, ніж у ста країнах. Не всі згодні з подібною культурною експансією Заходу. Тому багато народів, в цілому прийнявши ринкову модель, намагаються зберегти свою самобутність і культурну ідентичність.

Ще одним фактором впливу на розвиток міжнародного бізнесу ТНК є гео економічне розмежування світу: поглиблення розриву за техніко-економічними показниками і рівнем життя Півночі (розвинуті країни) і Півдня (країни «периферії»). Про поляризацію світового співтовариства говорять такі цифри: у середині 90-х років XX ст. 80% світового ВВП присвоювалося двадцятьма чотирма країнами, в яких проживало 14,5% населення. Якщо багато країн Заходу орієнтуються на дохід в три тисячі доларів у рік на душу населення, то в іншій частині світу цей дохід не перевищує дев'ятсот п'ятдесяти доларів. Нерівність, яка ділить світ, проявляється і у сфері освіти, наприклад, 78% населення Ефіопії, Танзанії, Бангладеш, Конго неграмотні або напівграмотні. Для деяких дослідників і політиків країн, що розвиваються, подібна маргіналізація «периферії» світової системи є безпосереднім наслідком глобалізації і з їх боку звучать протести подібної моделі міжнародних економічних зв'язків. Хоча з такою радикальною оцінкою глобалізації згодні далеко не всі, необхідно визнати, що подібна економічна поляризація небезпечна міжнародною нестабільністю, можливими вибухами націоналізму та негативним впливом на розвиток міжнародного бізнесу.

Складовою частиною глобалізації за впливом на розвиток міжнародного бізнесу є міграція, яка має суперечливі наслідки як для «приймаючих» країн, так і для країн, що «віддають». Західний капітал з позицій перспектив міжнародного бізнесу буває зацікавлений у притоці двох груп іммігрантів: високопрофесійних спеціалістів та низькокваліфікованої дешевої робочої сили. Країни, що «віддають», таким чином вирішують проблему зниження безробіття, але в той же час їх економіка і наука страждають від втрати інтелектуальної еліти. Але й «приймаючі» країни стикаються з немалими проблемами, оскільки міграційні процеси трансформують соціальну структуру цих суспільств, створюючи нові етнічні общини, породжують нові дискусії про громадянські права етнічних меншин і про культурну ідентичність народу. В деяких країнах серйозною проблемою став ріст антиміграційних виступів, що нерідко мають під собою расове забарвлення, загострення протиріч між різними етнічними діаспорами. Це змушує уряди багатьох країн зробити більш жорстким імміграційний контроль, що суперечить логіці глобалізації, яка передбачає не тільки вільне пересування капіталів і товарів, але й робочої сили.

Для здійснення міжнародного бізнесу важливо, що посилення взаємозалежності у світі йде паралельно з процесами регіоналізації міжнародного простору і дезінтеграції окремих територій. Процеси регіональної господарської і політичної інтеграції спостерігаються не тільки у Європі, але й у Латинській і Північній Америці (Андська угода, Північноамериканська зона вільної торгівлі – MERCOSUR), в Азії і Африці. В той же час спостерігається фрагментація деяких регіонів світу: пострадянського простору, Югославії тощо. На думку П. Бергера та С. Хантінгтона, дезінтеграція сучасного світового простору здійснюється не стільки за економічними, скільки за цивілізаційними кордонами [7].

Одним з наслідків сучасних глобальних змін щодо впливу на міжнародний бізнес стало формування асиметричної багатополарності як свого роду перехідного етапу від однополарної моделі з домінуванням США до нового перерозподілу влади, де до традиційного суперництва у трикутнику США – Західна Європа – Японія приєднується суперництво з Китаєм, Індією та Росією, які намагаються утвердити свій вплив в окремих регіонах [2]. Однак, в епоху глобалізації світової економіки жодна компанія не в змозі ефективно конкурувати в усіх галузях економіки. Якщо визначальною ознакою транснаціонального бізнесу середини XX століття була диверсифікація господарської діяльності, то посилення глобальної конкуренції в кінці XX – на початку XXI століть змусило компанії зосереджувати свою діяльність на одному з напрямків діяльності, де компанія володіє найбільшою кількістю невидимих активів [8].

Глобалізація світової економіки вирізняється суперечливим впливом на весь перебіг сучасного світового господарського розвитку та на національні економіки, що впливає на перебіг міжнародного бізнесу. З одного боку, глобалізація начебто розширює можливості окремих країн щодо використання та оптимальної комбінації різноманітних ресурсів, їхньої більш глибокої і всебічної участі в системі міжнародного поділу праці, з іншого – глобальні процеси значно загострюють конкурентну боротьбу, спричиняють маніпулювання величезними фінансовими й інвестиційними ресурсами, що становить реальну загрозу для країн з низьким та середнім рівнем розвитку.

Процеси глобалізації світового господарства характеризуються дуалістичним впливом на суб'єкти світової економіки та, відповідно – на суб'єкти міжнародного бізнесу, якими виступають ТНК, коли поряд з позитивними аспектами проявляються негативи. Більше того, в залежності від рівня економічного розвитку

наслідки глобалізації проявляються для окремих країн по-різному. Тому наслідки глобалізаційних процесів, що здійснюють вплив на розвиток міжнародного бізнесу, розглянуто в контексті двох груп країн: більш та менш розвинутих [8–10].

Таблиця 1

Наслідки впливу глобалізації світової економіки на розвиток міжнародного бізнесу ТНК*

Позитивні наслідки		Негативні наслідки	
Напрямок	Причина	Напрямок	Причина
Для розвинених країн			
Зростання обсягів зовнішньої торгівлі в результаті поглиблення спеціалізації країн	Володіння національними корпораціями промислово-розвинених країн сучасними технологіями та ефективним менеджментом сприяє щодо сфери міжнародного бізнесу лібералізації торгівлі, розширенню ринків збуту і, як наслідок, обсягів зовнішньої торгівлі країн	Неконтрольований приплив дешевої некваліфікованої робочої сили	Досягнення кількості іммігрантів в промислово-розвинених країнах світу межі створення суттєвих фінансових, соціальних, політичних проблем знаменус сучасний ринок праці потребою обмеження в'їзду громадян
Експансія національного капіталу на закордонні ринки	Ринки капіталу розвинених країн вирізняються надлишком капіталу та низькою дохідністю його використання, коли в менш розвинених країнах видається дефіцит капіталу та відповідно висока дохідність його використання. Лібералізація інвестиційних режимів у процесах глобалізації дає можливість національному капіталу промислово-розвинених країн розширити сфери діяльності за рахунок інших країн і підняти ефективність використання.	Зменшення податкових надходжень та рівня керованості фінансовим сектором	ТНК, активно використовуючи офшорні зони легально мінімізують рівень оподаткування в країнах базування, а високий рівень ліквідності та прозорості фінансових ринків сприяє швидкому перетіканню капіталу під впливом спекулятивних очікувань, що негативним чином може відбитися на фінансовій системі тієї чи іншої країни
Доступ до ресурсів інших країн	Лібералізація ринків ресурсів, що супроводжує процеси глобалізації, дає змогу ТНК промислово-розвинених країн отримати доступ до більш дешевих та більш дефіцитних ресурсів	Поширення тероризму, транснаціональної злочинності	Відкритість ринків та інтенсифікація міграційних процесів створюють терористичні та кримінальні загрози для окремих країн
Використання переваг міжнародного поділу праці	В результаті міжнародного поділу праці спостерігається оптимізація виробничо-господарських комплексів національних ТНК		
Для менш розвинених країн			
Зростання ринків збуту продукції національних підприємств	Продукцією зростаючих ринків збуту виступають переважно сировинні ресурси та напівфабрикати, однак це дає змогу в результаті спеціалізації збільшити доходи місцевих підприємств	Банкрутство окремих неконкурентоспроможних виробників	Високий рівень спрацювання основних фондів, низький науково-технічний потенціал, неефективний менеджмент збурюють зростання безробіття та соціальної напруги
Залучення інвестицій	Глобалізація сприяє залученню прямих іноземних інвестицій в менш розвинені країни, які, в основному характеризуються дефіцитом інвестиційних ресурсів, наслідком чого є зріст обсягів національного виробництва, кількості робочих місць, податкових надходжень	Вилучення ресурсів з країни	В результаті використання механізмів трансфертного ціноутворення ТНК вилучають з приймаючих країн природні ресурси за заниженими цінами, а також інтелектуальні та фінансові ресурси менш розвинених країн
Долучення до новітніх технологій	Вкладання прямих іноземних інвестицій сприяє долученню країн, що розвиваються, до сучасних науково-технічних розробок, якими володіють ТНК, підвищуючи науково-технічний рівень розвитку країн	Високий рівень залежності економіки країни від зовнішньоекономічної кон'юнктури	Неспроможність уряду ефективно впливати на динаміку макроекономічних показників
Доступ до дефіцитних ресурсів з інших країн	Глобалізація сприяє більш рівномірному розподілу ресурсів в межах світового господарства та кращому забезпеченню дефіцитними ресурсами та капітальними товарами за рахунок їх імпорту з інших країн	Нівелювання національних звичаїв та традицій	Домінування в глобальному інформаційному просторі більш економічно розвинених націй спонукає до поступової втрати менш економічно розвиненими націями культурної самобутності.
Зростання конкуренції	Сприяння підвищенню ефективності національних виробників, покращенню якості товарів та послуг, розширенню асортименту, зниженню цін на продукцію		

складено за [8–10]

Стосовно наслідків впливу глобалізації світової економіки на розвиток міжнародного бізнесу, для ТНК більш розвинутих країн в більшій мірі проявляються позитивні аспекти.

Загалом, глобалізаційні процеси несуть переважно позитивні наслідки для промислово-розвинених країн, що в значній мірі визначається їх значним виробничо-технічним та фінансово-економічним потенціалом. В той же час соціально-економічні наслідки для менш розвинених країн доволі суперечливі і в більшій мірі проявляються негативні аспекти. У цілому, для менш розвинених країн світу позитивні аспекти глобалізації проявляються в меншій мірі, а негативні в більшій порівняно з найбільш розвиненими націями планети.

Висновки. Проведене дослідження приводить до наступних висновків. Завдяки глобалізації світової економіки невимірно множаться можливості розвитку міжнародного бізнесу ТНК, повніше враховуються всі сторони його життєдіяльності, створюються умови для гармонізації міжнародних зв'язків, оскільки глобалізація сприяє поглибленню спеціалізації й міжнародного географічного поділу праці та в її умовах ефективніше розподіляються кошти й ресурси. В свою чергу, розвиток міжнародного бізнесу в підсумку сприяє підвищенню середнього рівня життя населення.

Важливою перевагою глобалізаційних процесів для розвитку міжнародного бізнесу виявляється економія на масштабах виробництва, що потенційно може зумовити зниження цін, а отже, і стійке економічне зростання. В свою чергу, глобалізація світової економіки вимагає як від окремих компаній, так і від цілих країн поглиблення спеціалізації. За незаперечних переваг глобалізації світової економіки стосовно розвитку міжнародного бізнесу належить враховувати неоднозначність та різноспрямованість такого впливу щодо різних груп країн та сфер сучасного виробництва в частині переливу капіталу і кваліфікованої робочої сили з тим, щоб запобігти дефіциту факторів виробництва в окремих галузях.

Література

1. Макачук К. О. Міжнародний бізнес в умовах глобалізації: теоретичний аспект / К. О. Макачук // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. : Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. – 2013. – № 1086, вип. 2. – С. 28–31.
2. Міжнародні відносини та світова політика: підручник / кер. авт. кол. В. Ю. Крушинський ; за ред. В. А. Манжолі. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2015.
3. Кучик О. Міжнародні відносини та світова політика / О. Кучик, М. Мацях. – Львів, 2016. – 200 с.
4. Міжнародний бізнес [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/міжнароднийбізнес>
5. KOF Globalization Index [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу : <http://globalization.kof.ethz.ch/>
6. Іващенко М. В. Наслідки глобалізації товарних ринків для національної економіки України / М. В. Іващенко // Траєкторія науки. – 2016. – № 4. – С. 231–236.
7. Многоликая глобализация: Культурное разнообразие в современном мире / под ред. П. Бергера, С. Хантингтона. – М. : Аспект-Пресс, 2004. – 379 с.
8. Patrick LiewSiowGian. Study how to harness benefits of globalisation / Patrick LiewSiowGian // The Straits Times. – 2016. URL: <http://www.straitstimes.com/forum/letters-in-print/study-how-to-harness-benefits-of-globalisation>.
9. Globalization Report 2016. Who benefits most from globalization. 2016. URL: https://www.bertelsmannstiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/NW_Globalization_Report_2016.pdf
10. Justin Kuepper. Globalization and Its Impact On Economic Growth / Justin Kuepper // TheBalance. – 2017. URL: <https://www.thebalance.com/globalization-and-its-impact-on-economic-growth-1978843>.

References

1. Makarchuk K. O. Mizhnarodnyi biznes v umovakh hlobalizatsii: teoretychnyi aspekt / K. O. Makarchuk // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Ser. : Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm. – 2013. – № 1086, vyp. 2. – S. 28–31.
2. Mizhnarodni vidnosyny ta svitova polityka: pidruchnyk / ker. avt. kol. V. Yu. Krushynskyy ; za red. V. A. Manzholy. – K. : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskyy universytet», 2015.
3. Kuchyk O. Mizhnarodni vidnosyny ta svitova polityka / O. Kuchyk, M. Matsiakh. – Lviv, 2016. – 200 s.
4. Mizhnarodnyi biznes [Elektronnyi resurs]. – 2016. – Rezhym dostupu : <https://uk.wikipedia.org/wiki/mizhnarodnyibiznes>
5. KOF Globalization Index [Elektronnyi resurs]. – 2017. – Rezhym dostupu : <http://globalization.kof.ethz.ch/>
6. Ivashchenko M. V. Naslidky hlobalizatsii tovarnykh rynkiv dlia natsionalnoi ekonomiky Ukrainy / M. V. Ivashchenko // Traiektoriia nauky. – 2016. – № 4. – S. 231–236.
7. Mnoholykaia hlobalyzatsiya: Kulturnoe raznoobrazye v sovremennom myre / pod red. P. Berhera, S. Khantynhtona. – M. : Aspekt-Press, 2004. – 379 s.
8. Patrick LiewSiowGian. Study how to harness benefits of globalisation / Patrick LiewSiowGian // The Straits Times. – 2016. URL: <http://www.straitstimes.com/forum/letters-in-print/study-how-to-harness-benefits-of-globalisation>.
9. Globalization Report 2016. Who benefits most from globalization. 2016. URL: https://www.bertelsmannstiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/NW_Globalization_Report_2016.pdf
10. Justin Kuepper. Globalization and Its Impact On Economic Growth / Justin Kuepper // TheBalance. – 2017. URL: <https://www.thebalance.com/globalization-and-its-impact-on-economic-growth-1978843>.

Рецензія/Peer review : 26.03.2018

Надрукована/Printed : 31.05.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Васильківський Д. М.

УДК 65.012.34

ЯРЕМЕНКО О. Ф.

Хмельницький національний університет

ОСОБЛИВОСТІ ЛОГІСТИКИ ЗА УМОВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті розглядаються проблеми розвитку логістики за сучасних умов функціонування, аналізуються сучасні наукові позиції щодо змісту та характеристики дефініції «міжнародна логістика». Визначені переваги та неповноцінні компоненти позицій різних авторів щодо цього питання. Розкрито особливості міжнародної логістики, ключові фактори її розвитку на сучасному етапі. Визначаються впливи та бар'єри, що характеризують перешкоди та переваги логістичної діяльності.

Ключові слова: логістика, глобалізація, глобальна та міжнародна логістика, логістична парадигма, бар'єри розвитку міжнародної логістики.

YAREMENKO O.

Khmelnitsky National University

FEATURES OF LOGISTICS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION OF THE COMPETITIVE ENVIRONMENT

The article deals with the problems of the development of logistics in modern operating conditions. The author analyzes modern scientific positions regarding the content and characteristics of the definition of international and global logistics. The article outlines the advantages and disadvantages of positions of different authors on this issue. In the article, global logistics is defined as a set of theoretical, methodological and institutional support for the processes of regulation of material and information flows of the world economy. The directions of global logistic use in realization of the concept of sustainable economic development are determined. The features of logistics, the main factors of its development at the present stage are revealed. Influences and barriers characterizing obstacles and advantages of logistic activity are determined.

Key words: logistics, globalization, global and international logistics, logistic paradigm, barriers of development of international logistics.

Постановка проблеми. В сучасних умовах динамічного розвитку міжнародних ринків і технологій адекватна логістика є одним із важливих чинників забезпечення конкурентоспроможності бізнесу та ефективного задоволення потреб споживачів.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми розвитку загальної економічної логістики досліджували Ф. Абей, Р.Г. Балу, Д. Бауерсокс, К. Бічоу, А.О. Бочкарьов, А.М. Гаджинський, Дж.С. Джонсон, М. Крістофер, Д.М. Ламберт, П.Д. Ларсон, В.С. Лукинський, В.Ф. Лукіних, П.Р. Мерфі, Л.Б. Миротін, В.І. Сергеев, М.А. Соуза, Дж. Сток, Є. Суїні, С.Е. Фосетт, А. Харісон, Р.Б. Хендфілд, Дж. Хескетт, М. Чаккол та ін. Серед них і такі вітчизняні науковці, як В.Г. Алькема, З.В. Герасимчук, Є.В. Крикавський, Р.Р. Ларіна, М.О. Окландер, В.С. Пономаренко, Ю.В. Пономарьова, Н.В. Чернописька, Н.І. Чухрай та ін. Враховуючи цінність та значущість отриманого доробку, варто звернути увагу на те, що й дотепер з низки питань триває активна дискусія. Серед них зокрема питання, які відображають особливості логістики сучасних компаній, теж поки є недостатньо дослідженими.

Метою роботи є поглиблення теоретичних та методологічних засад щодо сутності міжнародної (глобальної) логістики, на основі публікацій та результатів досліджень українських та зарубіжних теоретиків та практиків у галузі логістичного управління, обґрунтувати специфіку логістичної концепції, проаналізувати функції міжнародної логістики в системі конкурентного середовища.

Виклад основного матеріалу. Логістична концепція ведення бізнесу є одним із ключових чинників його конкурентоспроможності за сучасних умов і важливим об'єктом уваги всіх успішних організацій. Більшість дослідників поділяють думку, що термін «логістика» походить з давньої Греції, де цим словом позначали мистецтво міркування (мислення, доцільність дій, виконання розрахунків). Від давніх греків термін «логістика» перейшов до римлян, проте у них він змінив зміст – «діяльність із забезпечення військ провіантом та житлом».

Сучасна теорія і практика логістики має витоки з військового мистецтва. Засновниками військової логістичної теорії були А. Жоміні (1779–1869), А.Т. Махан (1840–1914), Дж. Торп (1875–1936) і Г. Екклес (1898–1986) та ін. На думку К. Фіцона, сучасна логістика (цивільна і військова) інтегрує всі процеси і логістичні потоки в одну систему, яка збільшує ефективність господарювання за значної підтримки та допомоги методів і технік сучасної інформатики [9 с. 37].

Змістовне наповнення терміну в наукових джерелах наводиться у двох аспектах: у широкому та вузькому змісті. В першому логістика – це наука про управління матеріальними потоками, інформацією, фінансами та сервісом у певній мікро-, мезо- чи макроекономічній системі для досягнення поставлених перед нею цілей з оптимальними витратами ресурсів. У другому це інструментарій інтегрованого управління матеріальними потоками та пов'язаними з ними інформаційними, фінансовими потоками, сервісом, який забезпечує досягнення цілей організації бізнесу з оптимальними витратами.

Якщо під концепцією логістики розуміти систему поглядів на раціоналізацію господарської діяльності шляхом оптимізування і раціоналізації економічних потоків, то сучасними дослідниками виділяється аналітична, технологічна, маркетингова та інтегральна парадигми.

Автором [4, с. 29–31] зазначено, що аналітична парадигма являє собою початковий класичний підхід до логістики як теоретичної науки, що займається проблемами управління матеріальними потоками у сфері виробництва та обігу. Для цього опрацьовуються досить складні економіко-математичні моделі, що відображають особливості логістичних проблем, які вирішуються.

Технологічна (інформаційна) парадигма логістики пов'язана зі стрімким розвитком інформаційних технологій. Її теоретичною основою є системотехніка, яка використовується як для моделювання самих логістичних об'єктів, так і для синтезу систем інформаційно-комп'ютерної підтримки. При цьому автоматизація логістичних операцій поєднується з використанням інформаційних технологій для розв'язування складних логістичних задач управління матеріальними потоками.

Маркетингова парадигма логістики з'явилася як результат синтезу маркетингу і логістики. Синтезована логістична система покликана реалізувати стратегічну мету фірми – стратегію конкуренції на ринку збуту, що вимагає одночасного вирішення маркетингових і логістичних завдань. Концепція маркетингової логістики намагається інтегрувати досягнення як маркетингу, так і логістики для підвищення конкурентоздатності фірми.

Інтегрована парадигма відображає нове розуміння бізнесу, де окремі фірми, організації і системи розглядаються як деякі центри логістичних активностей, що прямо чи опосередковано пов'язані в єдиному інтегрованому процесі управління матеріальним потоком для найповнішого та якіснішого задоволення покупців згідно з їх специфічними потребами та цілями бізнесу від постачальника до кінцевого споживача (покупця).

Логістика, як і будь-яке об'єктивне явище в науці, пов'язана з процесом класифікації, завдяки якому встановлюється і описується певна видова різноманітність. Зважаючи на те, що класифікація (фр., англ. classification походить від лат. classis – клас і facio – роблю) – система розподілення об'єктів (процесів, явищ) за класами (групами тощо) відповідно до визначених ознак, в результаті класифікації утворюється хоча б один клас (група), принаймні з одним елементом, вона дозволяє розрізнити ознаки об'єктів класифікації, допомагає спростити спілкування, дозволяючи оперувати більш вузькими і конкретними поняттями [6]. Наслідками класифікацій є виділення окремих типів, видів та рівнів.

Процес класифікації у логістиці у фахових колах має достатньо різноманітний дискусійний, в окремих випадках малодосліджений характер.

Зокрема, типи логістики ототожнюються з видами, що є не зовсім об'єктивним. Зважаючи на те, що тип – це вищий підрозділ в систематичі (класифікації) [8], а вид розглядається як нижчий рівень в класифікаційній ознаці, який деталізує тип певного об'єкта, явища, процесу тощо, зауважимо, що спираючись на раціоналістичну і забезпечувальну прояви логістики відповідно формуються два її основних типи [3]: макрологістика і мікрологістика.

Макрологістика охоплює міжгалузеві процеси, тобто логістичні процеси між різноманітними фірмами, транспортом, посередниками зі складування та зберігання, процеси, пов'язані з виробництвом, транспортуванням, наданням різних видів послуг. На думку Л.В. Фролової, види логістики необхідно класифікувати залежно від трьох ознак:

- 1) галузева (підприємницька, комерційна, промислова, торгівельна, банківська, будівельна, туристична, біржова, митна, військова);
- 2) ресурсна (інформаційна, фінансова, кадрова сервісна);
- 3) функціональна (маркетингова, закупівельна, заготівельна, транспортна, складська, виробнича, розподільча, збутова) [8 с. 65–66].

Мікрологістика – це внутрішньовиробнича логістика, що пов'язана з нормальним функціонуванням конкретної фірми. Вона, в свою чергу, поділяється на три види:

- 1) логістика, пов'язана із заготівлею чи закупівлею товарів (заготівельна логістика);
- 2) виробнича логістика;
- 3) логістика, що спеціалізується на реалізації продукції (розподільча логістика).

Сучасними тенденціями розвитку бізнесу є глобалізація економіки, що є наслідком міжнародної експансії, яка проявляється насамперед у формуванні світового економічного простору, створенні об'єднаних товарних, фінансових та інших ринків. Для економіки глобалізація виявляє своє значення в тому, що формує єдиний глобальний ринок за допомогою стирання як митних, так і державних кордонів між країнами. Господарські системи держав, що відчувають вплив глобалізації, все частіше конкурують між собою у сфері виробництва і реалізації продукції (надання послуг), а також у міжнародній торгівлі, через удосконалення і модернізацію функцій та інструментів логістики. Як результат уніфікації в масштабі глобальних потреб споживачів логістика інтерпретується сьогодні як одна з умов здобуття конкурентної переваги у ринковому середовищі. Питання щодо сутності міжнародної логістики, її змістовних ознак розглядалося в роботах багатьох провідних вчених-економістів. Зокрема, слід виділити праці А. Бакути, Д. Вордлоу, Л. Габдулліна, Д. Джонсона, К. Михайличенко, К. Шатрової, У. Ютнер, О. Яцюти та інших.

Проте слід визнати, що до цього часу відсутній узгодженість наукових поглядів щодо змісту понять «міжнародна логістика», «глобальна логістика», і в питання їх використання в практичній діяльності.

Варто звернути увагу на дослідження науковців, в працях яких розмежовуються логістичні дефініції у міжнародних та глобальних площинах. Зокрема, серед вітчизняних авторів знаходить підтримку думка, що «...міжнародна логістика є функціональною сферою логістики, спрямованою на оптимізацію товаропотоків, які виходять за межі національних економічних систем [7, с. 24]», і завданнями міжнародної логістики на сучасному етапі є [7, с. 26]: оптимізація руху матеріальних, фінансових та інформаційних потоків, що виходять за межі національних економічних систем; забезпечення ефективного формування та функціонування міжнародних логістичних систем, асоціацій чи союзів; підвищення якості логістичного сервісу, в тому числі і транспортно-експедиційного обслуговування; розвиток інтеграційних процесів в економіці; підвищення конкурентоспроможності продукції національних виробників на міжнародному ринку за рахунок зниження логістичних витрат. Існує позиція інших авторів, які зазначають, що глобальна логістика орієнтована на створення на міжнародному рівні стійких макрологістичних систем і таким чином передбачає високий рівень глобального логістичного менеджменту [4].

Отже, чіткої ідентифікації понять не виявлено: в обох випадках автори визначають головною ознакою як глобальної, так і міжнародної логістики перетин кордону.

Зважаючи на те, що при виході на сучасні міжнародні ринки, підприємства потрапляють в умови глобальної конкуренції, де конкурентні умови різних ринків тісно пов'язані між собою і в результаті створюється дійсно світовий ринок, а також те, що логістика охоплює логістичну діяльність підприємств та організацій, що виконується на міжнародному рівні вважаємо за доцільне використання терміну «глобальна логістика». Окрім того, світовий логістичний ринок через слабкі міжнаціональні відмінності (окрім географічних можливостей, а також рівня розвитку внутрішньо-національних логістичних систем) та ознаки ринків і компаній, які він обслуговує, є швидше глобальним. Окрім цього, ланцюги поставок багатонаціональних компаній, як правило, є глобальними. міжнародна логістика стала стимулом глобалізації, а глобальна логістика покликана інституційно впорядкувати процеси глобального виробництва, розподілу та споживання, у тому числі – за критеріями сталого розвитку світового господарства.

У цьому контексті можна зазначити, що концептуальною основою глобальної логістики є сукупність теоретико-методологічного та інституційного забезпечення процесів регулювання матеріально-інформаційних потоків світового господарства. Враховуючи зазначене, метою глобальної логістики є гармонізація глобальних ланцюгів поставок виробничого, торговельного, військового та гуманітарного глобального товарного обміну, усунення негативних наслідків глобалізації у частині неефективного використання природних ресурсів та попередження екологічних загроз, а також вироблення інструментів забезпечення сталості розвитку світового господарства на основі регулювання глобального споживання цих ресурсів [5].

На думку Д. Бауерсокса і Д. Клоса основними рушійними силами формування глобальної логістики як напряму є:

- 1) триваюче зростання світової економіки;
- 2) експансія найновіших технологій;
- 3) розвиток та інтеграція макрорегіональних господарських структур;
- 4) нові можливості для формування глобальних логістичних ланцюгів (каналів);
- 5) реалізація процедур дерегулювання, що проводяться багатьма країнами для прискорення і здешевлення просування матеріальних потоків [10].

Водночас глобальна логістика зазнає впливу економічних, суспільних, політичних та технічних сил. Значний вплив мають бар'єри, які найчастіше класифікують на [2]: ринкові (які впливають на вибір джерел постачання сировини, цільових ринків збуту, джерел інформації, зваженої цінової політики), фінансові (пов'язані із регулюючою функцією держави щодо ставок податків, мита, інвестиційної політики тощо), дистрибуції (транспортні обмеження, митні обмеження, імпорتنі квоти), нетарифні (пов'язані із посиленням контрольної функції держави, реалізації не фінансових заходів обмеження імпорту (посилення контролю за якістю продукції, підвищення вимог до якості тари та упаковки, вимога доставляти продукцію лише до визначених державою портів чи залізничних станцій).

Сучасна глобальна логістика має свої особливі умови, на які необхідно зважати і враховувати задля досягнення позитивних результатів. Серед них можемо виділити наступні:

- міжнародна торгівля переважно пов'язана з більшими обсягами замовлень, що уможливорює компенсувати вищі витрати на перевезення;
- для міжнародних ринків характерна велика міра невизначеності, ширші коливання попиту і значущість будь-якого з цих ринків;
- у більшості організацій не такий великий досвід роботи в області міжнародної логістики, як в національній;
- тут більше посередників (вантажні експедитори і митні агенти);
- наявність посередників і великі відстані утруднюють встановлення тісних робочих відносин з кінцевими споживачами;

- у зв'язку з великими відстанями і відмінностями в культурі комунікації стають важчими;
- умови торгівлі змінюються, в окремих випадках можуть стати взагалі незнайомими;
- фінансові угоди можуть бути менш визначеними; документація складніша.

Сучасні глобалізаційні процеси також вносять свої корективи в розвиток логістичних процесів. Варто виділити наступні: посилення диференціації товарів і споживчих запитів на усіх глобальних споживчих ринках, а також зростання обсягів інтернет-торгівлі значно підвищили інтенсивність перевезень малих партій товарів немагістральним транспортом на магістральні відстані. Така ситуація актуалізує для глобальної логістики питання укрупнення транспортних партій та вироблення нових методів спрямування дрібних транспортних відправлень магістральними видами транспорту, зокрема й через розвиток мережі глобальних логістичних центрів; зростання темпів глобалізації світового господарства загострює пошук нових інструментів підвищення ефективності глобальних мереж виробництва і торгівлі на мікро-, мезо- та макрорівнях, що посилюється низкою невирішених завдань, сформульованих нереалізованою концепцією сталого розвитку світового господарства; міжнародні інститути виявилися не готовими до нових глобальних викликів і сьогодні не володіють реальними інструментами впливу та регулювання глобальних економічних процесів, які б уможливили збалансування економічного, соціального та екологічного секторів світового господарства з урахуванням нових структурних, ресурсних та інших глобальних змін; значна частина нових глобальних викликів пов'язана з упорядкуванням процесів планування, організації, переміщення та споживання стрімко зростаючих обсягів матеріальних ресурсів та продуктів; зміна принципів транспортної взаємодії між країнами, лібералізацію торговельних відносин та глобалізацію виробничих систем

Таким чином, саме глобальні логістичні підходи уможливають знаходження ефективних шляхів і форм руху матеріальних ресурсів на світовому ринку, а також забезпечують глибоку інтеграцію економіки держави у систему світогосподарських зв'язків [1]

Отже, до функцій глобальної логістики, які можуть ефективно вирішуватися, можна визначити: стратегічне планування виробництва і фізичний розподіл (у процесах постачання і збуту) продукції; контроль, облік і оптимальне управління обсягами запасів матеріальних ресурсів і готової продукції виробниками, в системах розподілу – споживачами; створення регіональних телекомунікаційних мереж і систем зв'язку для управління інтегрованими матеріальними, інформаційними і фінансовими потоками; раціоналізацію параметрів регіональних розподільних систем для різних матеріальних потоків; оптимізацію кількості і територіального розміщення баз та складів у дистрибуційних мережах; створення сучасних транспортно-експедиційних організацій, автоматизованих транспортно-складських комплексів і складів загального користування; підвищення ефективності функціонування логістичної інфраструктури економіки в умовах глобалізації світового господарства.

Висновки. Вхід України у світовий економічний простір вимагає якісного вдосконалення інфраструктури економіки. Одним із таких інститутів є логістичний механізм. Глобальна логістика підпорядковується тим самим законам, що і внутрішньо національна, але світовий ринок має свої особливості, а саме: функціональний цикл глобальної логістики триваліший, логістичні операції є складнішими, зростає протяжність каналів зв'язку, багатомовність, гнучкість логістичних процесів; залучення глобальних виробничих, логістичних і маркетингових союзів.

Література

1. Васильців Н. М. Передумови та тенденції розвитку глобальної логістики / Н.М. Васильців // Вісник НУ «Львівська політехніка». – 2010. – № 669. – С. 267–275.
2. Джонсон Д.С. Современная логистика / Джонсон Д.С., Вуд Д.Ф., Вордлоу Д.Л., Мэрфи П.Р. мл. ; пер. с англ. – 7-е изд. – М. : Вильямс, 2002. – 624 с.
3. Колодійчук В.А. Ефективність логістичних систем у зерно продуктовому комплексі АПК : дис. ... доктора ек. наук : 08.00.04 / В.А. Колодійчук. – Львів, 2015. – 625 с.
4. Сергеев В.И. Логистика в бизнесе : [учебник] / В.И. Сергеев. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 608 с.
5. Сивак Р.Б. Глобальна логістика у забезпеченні сталого розвитку світового господарства / Р.Б. Сивак // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – № 12. – С. 26–29.
6. Теоретичне обґрунтування становлення логістики як науки [Електронний ресурс] / К.В. Кобзева // Економіка, Менеджмент, Підприємництво : збірник наукових праць. – Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2007. – № 18. – С. 61–66. – Режим доступу : <http://manved.at.ua/publ/2-1-0-9>
7. Тридід О. М. Логістика : навч. посіб. / О. М. Тридід. – К. : Знання, 2008. – 566 с.
8. Фролова Л.В. Логістичне управління підприємством: теоретико-методологічні аспекти : монографія / Л.В. Фролова. – Донецьк : ДонДУЕТ ім. М. Туган-Барановського, 2004. – 161 с.
9. Bowersox D. J., Closs D.J. Logistical Management / The Integrated Suplly Chain Process. The McGRAW-HILL Companies, inc. New York, 1996.
10. Ficoń Krzysztof. Logistyca operacyjna na przykladzie resortu obrony Narodowej / K. Ficoń. – Warszawa, 2004. – 378 s.

References

1. Vasylytsiv N. M. Peredumovy ta tendentsii rozvytku hlobalnoi lohistyky / N.M. Vasylytsiv // Visnyk NU «Lvivska politekhnika». – 2010. – № 669. – S. 267–275.
2. Dzhonson D.S., Vud D.F., Vordlou D.L., Merfy P.R. ml. Sovremennaiia lohistyka: Per. s anhl. — 7-e izd. — M.: Vyliams, 2002. — 624 s.
3. Kolodiichuk V.A. Efektyvnist lohistychnykh system u zerno produktovomu kompleksi APK : dys. doktora ek. nauk . 08.00.04 / V.A. Kolodiichuk – Lviv, 2015. - 625 s.
4. Serheev V.Y. Lohistyka v byznese [uchebnyk] / V.Y. Serheev. – M.: YNFRA-M, 2001. – 608 s.
5. Syvak R.B. Hlobalna lohistyka u zabezpechenni staloho rozvytku svitovoho hospodarstva / R.B. Syvak // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. – 2015. – № 12. – S. 26-29.
6. Teoretychne obgruntuvannia stanovlennia lohistyky yak nauky [Elektronnyi resurs] / K.V. Kobzieva // Ekonomika, Menedzhment, Pidpriemnytstvo. Zbirnyk naukovykh prats: Luhansk: SNU im. V. Dalia, 2007. – № 18. – 61–66. – Rezhym dostupu: <http://manved.at.ua/publ/2-1-0-9>
7. Trydid O. M. Lohistyka: navch. posib. / O. M. Trydid.- K. : Znannia, 2008. – 566 s.
8. Frolova L.V. Lohistychne upravlinnia pidpriemstvom: teoretyko-metodolohichni aspekty: monohrafiia / L.V. Frolova. – Donetsk: DonDUET im. M. Tuhana-Baranovskoho, 2004. – 161 s.
9. Bowersox D. J., Closs D.J. Logistical Management / The Integrated Suplly Chain Process. The McGRAW-HILL Companies, inc. New York, 1996.
10. Ficoń Krzysztof. Logistycza operacyjna na przykladzie resortu obrony Narodowej / K. Ficoń. – Warszawa, 2004. – 378 s.

Рецензія/Peer review : 17.04.2018

Надрукована/Printed : 03.06.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Васильківський Д. М.

УДК 004.773.2

ШМАКОВА О.С.,
СЄРОВ Ю.О.

Національний університет «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ТЕХНІЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕРІОДИЧНОГО ВИДАННЯ У СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У роботі охарактеризовано загальні принципи діяльності редакційної колегії та досліджено особливості реалізації студентського періодичного видання. Розроблено інформаційні моделі, що ілюструють процеси формування редакції видання, основні етапи визначення колективу формату журналу та етапи створення випуску.

Ключові слова: періодичне видання, студентське середовище, редакційна колегія, технічна реалізація.

SHMAKOVA O.,
SYEROV YU.

Lviv Polytechnic National University

SPECIFICS OF THE TECHNICAL REALIZATION OF PERIODICALS IN THE STUDENT ENVIRONMENT

The paper describes the general principles of the work of the editorial board and examines the peculiarities of the implementation of the student periodical. Information models are developed that illustrate the processes of formation of the edition of the publication, the main stages of determining the collective log format and the stages of creation of the release. The appearance aspect of a periodical depends on the needs of the reader's audience and editorial strategy. This is what creates the style and color of the student periodical, because the image of the publication must be compatible with the features of the audience to which it is addressed. The editors of periodicals try to care about design aesthetics, which is a prerequisite and a means of ensuring the high quality of the publication and interest of the readers. Each edition strives to acquire an individual style. The main task of modern design - to promote the most complete discovery of content materials, organize and direct the attention of the reader, help him to orient in the content of the room, facilitate the perception of materials. Student periodicals - the only object of graphic design, the artistic image of which involves constant stylistic development. The periodical nature of the editions allows to change the stylistics of their design with aesthetic, social, economic or political momentum of time. The task of modern design of student periodicals is to promote the most complete discovery of content materials, organize and direct the attention of the reader, help him to orient in the content of the room, facilitate the perception of materials. The views and methods of publishing periodicals are special in terms of culture. Accordingly, there was a need to consider articles that describe the development of design in student publications.

Keywords: periodical, student environment, editorial board, technical realization.

Вступ. Життя сучасного суспільства не можливе без його повноцінного забезпечення інформаційними потребами, адже сьогодні, як ніколи, спостерігається дуже швидка та інтенсивна циркуляція інформації у всіх галузях суспільного життя. Реалізація періодичного видання серед студентської молоді займає окреме ключове місце у становленні якісного інформаційного контенту. Студентська періодика першочергово повинна дати відповіді на задоволення конкретних інформаційних запитів молоді [1]. Це, власне, є одним із найефективніших сегментів українського інформаційного простору. Дослідження особливостей реалізації студентського періодичного видання повинно спиратися на характеристику якості інформації у ньому та доцільність використання в комунікаційних процесах [12]. Часто студентами не враховується важливість змістового наповнення та рубрико-тематичного поділу, що призводить до поступового спаду активності розроблення студентського періодичного видання. Слід зазначити, про духовно-культурну цінність залучення студентської молоді до опрацювання видання, оскільки воно у свою чергу виконує інформаційну та комунікаційну функції сприяючи професійному розвитку учасників проекту [3].

Аналіз досліджень та публікацій. Для даного дослідження здійснено огляд науково-методичних джерел та проаналізовано статті, в яких розкривається поняття періодичного видання, описується його оформлення і розвиток студентської періодики в Україні. Визначено, що періодичні видання є джерелом інформування читачів про події і факти громадського життя, про результати наукових досліджень, а також засобом формування світогляду [4]. В. Я. Даниленко у монографії «Дизайн: Термінологічні аспекти» [13] систематизує та аналізує розвиток дизайнознавчих досліджень, присвячених становленню художньої промисловості в Україні. Автор стверджує, що фундамент моделі національно-орієнтованого українського дизайну, тобто головний механізм її розвитку, являє собою перехрещення «вертикальної» складової (глибинних цінностей національної культури України) з «горизонтальною» складовою (залученими цінностями інших культур). Таке перехрещення даватиме нову своєрідну культурну якість у дизайні, яка не може з'явитися більше ніде, бо ніде не існуватиме комбінацій з таких само інгредієнтів. У статті Гладун О. «Глобалізаційний і національний вектори розвитку графічного дизайну України» [10] наголошує, що глобальні зміни відбуваються сьогодні на всіх рівнях життя, однак найяскравіші й найвідчутніші вони у

сфері візуальної комунікації, яка набуває ознак формотворчої структури сприйняття буття. Автор вважає, що сучасна теоретична думка щодо глобалізаційних / національних процесів у мистецтві графічного дизайну демонструє пошук вираження власної автентичності, успіх якого в Україні багато в чому залежить від розбудови першої ланки професії – дизайн-освіти.

Експериментальна частина. Основним відкритим питанням щодо реалізації студентських вісників, як періодичних видань є відсутність їх типологізації, оскільки в українському ДСТУ 3017-95, що зазначає різновиди видання, студентська періодика не згадана. Головними ознаками формування такого роду періодичного видання є первинні, що окреслюють загальний вигляд видання, мету та завдання, його читачку аудиторію. Наступними виступають вторинні ознаки, що окреслюють редакційну колегію, тематику та графічне оформлення студентського видання. Першим етапом формування редакції (рис. 1) є «Інформування колективів про створення журналу». Він включає в себе створення оголошень, інформаційних дописів на сторінках у соціальних мережах університету, кафедр та особистих сторінках організаторів. У результаті заохочення студентів до створення журналу, серед усіх зацікавлених, обираються талановиті та спроможні брати участь у видавництві студентського періодичного видання. Зібравши усіх необхідних членів колективу редколегії, у ході роботи визначаються стратегії видання, а саме його формат та побудова. Кожне друковане видання повинне керуватись та створюватись колективом, члени якого мають свої обов'язки та завдання [6]. Для ефективного виготовлення журналу, необхідно визначити кількість учасників та їх основні завдання. Щоб охарактеризувати процес функціонування редакції необхідно визначити функції та посадові обов'язки кожного, а також сформувати структуру та схему керівництва [3].

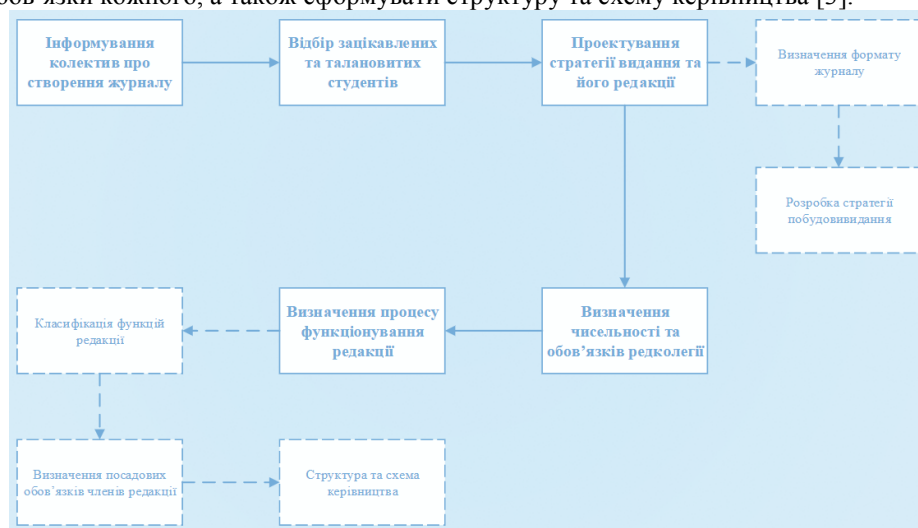

Рис. 1. Інформаційна модель процесів формування редколегії

Редколегія в межах розподілу стратегічних планів журналу відштовхується від проблем, що стоять перед виданням. Згідно цього журналістський колектив керується принципами редакційного окреслення планів.

Сюди відносяться:

- системний підхід до планування, що потрібний перш за все для ступеневої й систематизованої роботи редакції;

- поєднання перспективності та унікальності;

- комплексність;

- програмно-цільовий підхід.

Рис. 2. Схематичне окреслення визначення формату журналу

Конкретизація загального вигляду студентського періодичного видання включає в себе модель взаємопов'язаних, але незалежних одне від одного структурних одиниць функціонування (рис. 2). Масштабність видання прямо пропорційно залежить від охоплення читацької аудиторії, на яке у свою чергу впливає періодичність видання [2]. Для того, щоб видання систематично виходило у світ має функціонувати методика тематичної рубрикації видання.

Рис. 3. Структурна модель реалізації випуску студентської періодики

У процесі створення випуску періодичного студентського видання його редколегія керується принципами планування та моделювання (рис. 3). Хід планування керується ідеями для змістового наповнення випуску на тривалий період. Моделювання створює передбачувані умови, за яких редколегія може отримувати максимальну кількість актуальних матеріалів, забезпечувати їх оперативне висвітлення, створювати структуровану композицію графічного оформлення номеру [9].

Висновки. Реалізація якісної студентської періодики несе свою нішу в українському середовищі засобів масової інформації й зосереджена здебільшого на молодіжну аудиторію [8]. Таке видання повинне відчувати та слідувати потребам своїх читачів, представляти позицію студентів, захищати їхні права й інтереси, окреслювати ключові проблеми і знаходити шляхи їх розв'язання [5]. Під час спроби класифікації студентських періодичних видань можна зіткнутися з проблемою ототожнення їх з видом молодіжних видань. Ці поняття потрібно розмежовувати. Адже, молодіжні видання зазвичай зареєстровані в Державному комітеті інформаційної політики, приносять учасникам прибуток, фінансуються та виходять з чіткою періодичністю [7]. Врешті решт засновниками молодіжних видань виступають громадські організації, окремі колективи редакцій та навіть політичні партії [11]. У студентських виданнях такі можливості відсутні.

Література

1. Артамонова І.М. Актуальні тенденції дизайну сучасних періодичних видань. Культура народів Причорномор'я / Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського. – 2007. – № 101. – С. 5–8.
2. Білограць Х. Р. Особливості архітекtonіки сучасних студентських друкованих періодичних видань / Х. Р. Білограць // Наукові записки Української академії друкарства. Серія: Соціальні комунікації. – 2015. – № 2. – С. 18–25.
3. Федущко С.С. Організація віртуального представництва ВНЗ у соціальних мережах / С.С. Федущко, Ю.О. Серов, К.О. Слобода // Проблеми формування інформаційної культури особистості : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених і студентів. – Маріуполь : МДУ, 2012. – С. 97–100
4. Пелешин А. М. Напрями інформаційної діяльності при формуванні віртуальної спільноти / А. М. Пелешин, О. Р. Трач // Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ / Національний авіаційний університет. – К. : «Талком», 2015.
5. Syerov Yu. Improving the virtual communication efficiency as a fundamental factor of successful marketing strategy / Yu. Syerov, S. Fedushko, O. Trach // Collection of scientific articles "Prospects for development of education and science", Academic Publishing House of the Agricultural University, Plovdiv, Bulgaria, 2016. pp. 290–293.
6. Korzh R., Fedushko S., Trach O., Shved L., Bandrovskiy H. Detection of department with low information activity roceedings of the XIth International Scientific and Technical Conference "Computer Sciences and Information Technologies" (CSIT-2017). – 2017. – P. 224–227.

7. Trach O., Peleshchyshyn A. Development of directions tasks indicators of virtual community life cycle organization. Proceedings of the XIth International Scientific and Technical Conference "Computer Sciences and Information Technologies" (CSIT-2017). – Lviv, 05-08 September 2017. – 2017. – P. 127–130.

8. Федущко С.С. Використання веб-спільнот для організації комунікації українських науковців / С. Федущко, Ю. Серов // Східно-Європейський журнал передових технологій. – 2012. – № 2/2 (56) – С. 70–72.

9. Федущко С.С. Моделювання структури та функціонування спеціалізованої віртуальної спільноти на основі блогу (на прикладі webstyletalk.net) / С.С. Федущко, М.О. Котило, Ю.О. Серов // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2012. – № 2 (173). – С. 150–155.

10. Гладун О. Глобалізаційний і національний вектори розвитку графічного дизайну України. Українське мистецтвознавство : матеріали, дослідження, рецензії : зб. наук. пр. – К., 2007. – Вип. 7. – С. 45–49.

11. Федущко С. Аналіз функціонування та організації віртуальних комунікативних середовищ українських науковців / С. Федущко, Д. Мельник, Ю. Серов // Вісник Національного університету "Львівська політехніка": Комп'ютерні науки та інформаційні технології. – 2011. – № 732. – С. 293–305.

12. Гладун О. До проблеми візуальної мови графічного дизайну України / О. Гладун // Вісник Харківської державної академії дизайну та мистецтва. – 2009. – № 5. – С. 42–46.

13. Даниленко В.Я. Дизайн: Термінологічні аспекти / В.Я. Даниленко // Українська академія мистецтв. – 2005. – № 12. – С. 3–15.

References

1. Artamonova I.M. Aktualni tendentsii dizainu suchasnykh periodychnykh vydan. Kultura narodiv Prychornomoria / Tavriiskiy natsionalnyi universytet im. V.I. Vernadskoho. – 2007. – 101. – S. 5–8.

2. Bilohrats Kh. R. Osoblyvosti arkhitektoniky suchasnykh studentskykh drukovanykh periodychnykh vydan / Kh. R. Bilohrats // Naukovi zapysky Ukrainsoi akademii drukarstva. Seriya: Sotsialni komunikatsii. – 2015. – 2. – S. 18–25.

3. Fedushko S.S. Orhanizatsiia virtualnoho predstavnytstva VNZ u sotsialnykh merezhakh / S.S. Fedushko, Yu.O. Sierov, K.O. Sloboda // Problemy formuvannia informatsiinoi kultury osobystosti : zb. materialiv Vseukr. nauk.-prakt. konf. molodykh vchenykh i studentiv. – Mariupol : MDU, 2012. – S. 97–100.

4. Peleshchyshyn A. M. Napriamy informatsiinoi diialnosti pry formuvanni virtualnoi spilnoty / A. M. Peleshchyshyn, O. R. Trach // Istoryko-kulturna spadshchyna: zberezhennia, dostup, vykorystannia : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kyiv / Natsionalnyi aviaatsiinyi universytet. – K. : «Talkom», 2015.

5. Syerov Yu. Improving the virtual communication efficiency as a fundamental factor of successful marketing strategy / Yu. Syerov, S. Fedushko, O. Trach // Collection of scientific articles "Prospects for development of education and science", Academic Publishing House of the Agricultural University, Plovdiv, Bulgaria, 2016. pp. 290–293.

6. Korzh R., Fedushko S., Trach O., Shved L., Bandrovskiy H. Detection of department with low information activity roceedings of the XIth International Scientific and Technical Conference "Computer Sciences and Information Technologies" (CSIT-2017). – 2017. – P. 224–227.

7. Trach O., Peleshchyshyn A. Development of directions tasks indicators of virtual community life cycle organization. Proceedings of the XIth International Scientific and Technical Conference "Computer Sciences and Information Technologies" (CSIT-2017). – Lviv, 05-08 September 2017. – 2017. – P. 127–130.

8. Fedushko S.S. Vykorystannia veb-spilnot dlia orhanizatsii komunikatsii ukrainskykh naukotsiv / S. Fedushko, Yu. Sierov // Skhidno-Yevropeiskiy zhurnal peredovykh tekhnolohii. – 2012. – 2/2 (56) – S. 70–72.

9. Fedushko S.S. Modeliuvannia struktury ta funktsionuvannia spetsializovanoi virtualnoi spilnoty na osnovi blogu (na prykladi webstyletalk.net) / S.S. Fedushko, M.O. Kotylo, Yu.O. Sierov // Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia. – 2012. – 2 (173). – S. 150–155.

10. Hladun O. Hlobalizatsiinyi i natsionalnyi vektory rozvytku hrafichnoho dyzainu Ukrainy. Ukrainske mystetstvovnavstvo : materialy, doslidzhennia, retsenzii : zb. nauk. pr. – K., 2007. – Vyp. 7. – S. 45–49.

11. Fedushko S. Analiz funktsionuvannia ta orhanizatsii virtualnykh komunikatyvnykh seredovyshch ukrainskykh naukotsiv / S. Fedushko, D. Melnyk, Yu. Sierov // Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika": Kompiuterni nauky ta informatsiini tekhnolohii. – 2011. – 732. – S. 293–305.

12. Hladun O. Do problemy vizualnoi movy hrafichnoho dyzainu Ukrainy / O. Hladun // Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu ta mystetstva. – 2009. – 5. – S. 42–46.

13. Danylenko V.Ya. Dyizain: Terminolohichni aspekty / V.Ya. Danylenko // Ukrainska akademiia mystetstv. – 2005. – № 12. – S. 3–15.

Рецензія/Peer review : 11.04.2018

Надрукована/Printed : 04.06.2018

Рецензент: д.т.н., проф. Пелешишин А. М.

Повні вимоги до оформлення рукопису

<http://vestnik.ho.com.ua/rules/>

За зміст повідомлень редакція відповідальності не несе

Підп. до друку 30.05.2018. Ум. друк. арк. 28,52. Обл.-вид. арк. 27,48

Формат 30х42/4, папір офсетний. Друк різнографією.

Наклад 100, зам. №

Тиражування здійснено з оригінал-макету, виготовленого редакцією журналу "Вісник Хмельницького національного університету"

Редакційно-видавничий центр Хмельницького національного університету
29016, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 7/1, тел. (0382) 72-83-63